

MARX
ENGELS
OPERE

25

KARL MARX FRIEDRICH ENGELS

OPERE VOLUMUL 25

PARTEA A II-A

Proletari din toate țările, uniți-vă!

**KARL MARX
FRIEDRICH ENGELS**

OPERE

**EDITURA POLITICĂ
1973**

**KARL MARX
FRIEDRICH ENGELS**

VOLUMUL 25

Partea a II-a

EDITURA POLITICĂ
BUCUREȘTI—1973

Prezenta traducere a fost întocmită în colectivul de redacție al Editurii politice după originalul apărut în editura „Dietz”, Berlin, 1964, completat cu unele note din ediția rusă apărută în Editura de stat pentru literatură politică, Moscova, 1962.

KARL MARX

Capitalul

Critica economiei politice

Vol. III, partea a II-a

Cartea a III-a

PROCESUL DE ANSAMBLU AL PRODUCȚIEI
CAPITALISTE

Capitolele XXIX—LII

Editat sub îngrijirea lui Friedrich Engels

Secțiunea a cincea

SCINDAREA PROFITULUI ÎN DOBÎNDĂ ȘI BENEFICIUL ÎNTREPRINZĂTORULUI. CAPITALUL PURTĂTOR DE DOBÎNDĂ

(continuare)

Capitolul douăzeci și nouă

Părțile componente ale capitalului bancar

Acum trebuie să examinăm mai îndeaproape din ce constă capitalul bancar.

Am văzut că Fullarton și alții transformă deosebirea dintre bani ca mijloc de circulație și bani ca mijloc de plată (de asemenea ca bani universali, în măsura în care avem în vedere scurgerea aurului) într-o deosebire între circulație (currency) și capital.

Rolul specific pe care-l joacă aici capitalul face ca această economie politică a bancherilor să se străduiască să acrediteze ideea că banii sînt, de fapt, capital par excellence, așa cum economia politică cultă se străduia să acrediteze ideea că banii nu sînt capital.

În continuarea analizei vom arăta că aici capitalul bănesc este confundat cu moneyed capital în sensul de capital purtător de dobîndă, pe cînd în primul sens capitalul bănesc este întotdeauna numai o formă de tranziție a capitalului, distinctă de celelalte forme ale capitalului, capitalul-marfă și capitalul productiv.

Capitalul bancar constă : 1) din bani în numerar, aur sau bancnote, 2) din hîrtii de valoare. Pe acestea din urmă le putem împărți în două părți : efecte de comerț, cambii curente care ajung la scadență la anumite date și a căror scontare constituie activitatea propriu-zisă a bancherului ; și hîrtii de valoare publice, cum sînt efectele de stat, bonurile de tezaur, acțiunile de tot felul, într-un cuvînt hîrțile purtătoare de dobîndă, care însă se deosebesc radical de cambii. Aici pot fi incluse și ipotecile. Capitalul care constă din toate aceste părți componente materiale se împarte, la rîndul lui, în capitalul de investiție al bancherului însuși și depozitele care constituie banking capital-ul său, sau capitalul de împrumut. În cazul băncilor de emisiune, aici sînt incluse și bancnotele. Pentru moment lăsăm la o parte depozitele și bancnotele. Un lucru este clar, și

anume : că părțile componente reale ale capitalului bancherului — banii, cambiile, hîrțiile de valoare — nu se schimbă cituși de puțin prin faptul că aceste elemente diferite reprezintă capitalul propriu al bancherului sau depozite, adică capitalul altor persoane. Împărțirea ar rămîne aceeași atît în cazul cînd bancherul ar folosi propriul lui capital, cit și în cazul cînd ar folosi numai capitalul de-
pus la el.

Forma capitalului purtător de dobîndă face ca orice venit bănesc determinat și regulat să apară ca dobîndă la un capital, indiferent dacă provine sau nu dintr-un capital. Mai întii venitul bănesc este transformat în dobîndă, și apoi, din moment ce există dobînda, se găsește și capitalul din care provine venitul bănesc. Tot așa, din moment ce există capital purtător de dobîndă, orice sumă de valoare apare drept capital dacă nu este cheltuită ca venit ; și anume ca sumă principală (principal) în opoziție cu dobînda posibilă sau reală pe care o poate aduce.

Lucrul e simplu : să presupunem că dobînda mijlocie ar fi de 5% pe an. O sumă de 500 l. st. ar aduce deci, dacă ar fi transformată în capital purtător de dobîndă, 25 l. st. anual. Prin urmare, fiecare venit fix anual de 25 l. st. este considerat ca dobîndă la un capital de 500 l. st. Dar această idee este și rămîne pur iluzorie, afară de cazul cînd sursa venitului de 25 l. st. este transmisibilă ne-mijlocit sau capătă o formă în care poate fi transmisă, indiferent dacă este un simplu titlu de proprietate, o creanță sau un element real al producției, ca, de pildă, un teren. Să luăm ca exemple datoria publică și salariul.

Statul trebuie să plătească anual creditorilor săi o anumită sumă ca dobîndă la capitalul împrumutat. În acest caz, creditorul nu poate cere debitorului său stingerea datoriei, ci poate numai să vîndă creanța, titlul său de proprietate. Capitalul a fost folosit, a fost cheltuit de către stat. El nu mai există. În ceea ce-l privește pe creditorul statului, el are 1) o creanță asupra statului, să zicem de 100 l. st. ; 2) în virtutea acestei creanțe, el are dreptul la o anumită sumă din veniturile anuale ale statului, la o anumită parte din impozitele anuale, să zicem 5 l. st. sau 5% ; 3) posibilitatea de a vinde oricărei alte persoane această creanță de 100 l. st. Dacă rata dobînzii este de 5% și dacă solvabilitatea statului este certă, posesorul A poate, în general vorbind, să vîndă lui B creanța pe 100 l. st., deoarece lui B îi este absolut indiferent dacă dă cu împrumut 100 l. st. cu o dobîndă anuală de 5%, sau dacă prin plata celor 100 l. st. își asigură din partea statului un tribut anual de 5 l. st. Dar în toate aceste cazuri, capitalul, al cărui vlăstar (dobînda) sînt considerate plățile făcute de către stat, rămîne un capital iluzoriu,

Das Kapital.

Kritik der politischen Oekonomie.

Von

Karl Marx.

Dritter Band, zweiter Theil.

Buch III:

Der Gesamtprocess der kapitalistischen Produktion.

Kapitel XXIX bis LII.

Herausgegeben von **Friedrich Engels.**

Das Recht der Uebersetzung ist vorbehalten.

Hamburg

Verlag von Otto Meissner.

1894.

Coperta ediției întâi germane a părții a II-a a volumului al III-lea al „Capitalului”

fictiv. Și nu numai pentru că, în general, suma împrumutată statului nu mai există. Această sumă n-a fost niciodată destinată cheltuirii, investită ca capital; or, numai prin investire în calitate de capital ea s-ar fi putut transforma într-o valoare care se autoconservează. Pentru creditorul inițial A, partea care îi revine din impozitul anual reprezintă dobînda la capitalul său, tot așa cum pentru cămătar partea care îi revine din averea risipitorului reprezintă dobînda la capitalul său, deși în ambele cazuri suma de bani împrumutată n-a fost cheltuită în calitate de capital. Posibilitatea de a vinde creanța asupra statului reprezintă pentru A posibilitatea de a recăpăta suma de bază. În ceea ce-l privește pe B, din punctul lui de vedere particular, capitalul său este investit în calitate de capital purtător de dobîndă. De fapt însă, cumpărînd creanța lui A asupra statului, el n-a făcut decît să ia locul acestuia. Oricît de mare ar fi numărul acestor tranzacții, capitalul pe care îl reprezintă datoria publică rămîne un capital pur fictiv, iar din momentul în care creanțele n-ăr mai putea fi vîndute, ar dispărea chiar și aparența acestui capital. Totuși, așa cum vom vedea imediat, acest capital fictiv are o mișcare proprie.

În opoziție cu capitalul datoriei publice, în care drept capital apare o mărime negativă — așa cum în general capitalul purtător de dobîndă generează tot felul de forme absurde, astfel încît, de exemplu, în închipuirea bancherului datoriile pot apărea drept mărfuri —, să analizăm acum forța de muncă. Salariul este considerat aici dobîndă și, în consecință, forța de muncă este considerată capital care produce această dobîndă. Dacă, de pildă, salariul anual este = 50 l. st. și dobînda este de 50%, atunci forța de muncă anuală este considerată egală cu un capital de 1 000 l. st. Modul capitalist de a gîndi atinge culmea absurdității prin aceea că, în loc să explice valorificarea capitalului prin exploatarea forței de muncă, dimpotrivă, el explică productivitatea forței de muncă prin aceea că forța de muncă însăși este acest lucru misterios care se numește capital purtător de dobîndă. În a doua jumătate a secolului al XVII-lea (de exemplu la Petty) aceasta era concepția preferată, dar chiar în zilele noastre ea mai este aplicată cu toată seriozitatea de către unii economiști vulgari, și mai cu seamă de către unii statisticieni germani¹⁾. Din păcate, aici există două

¹⁾ „Muncitorul reprezintă valoare-capital a cărei mărime poate fi determinată dacă valoarea în bani a cîștigului său anual este considerată dobîndă... Dacă... salariile medii pe zi sînt capitalizate cu 4%, se obține ca valoare mijlocie a unui muncitor agricol de sex masculin: pentru Austria germană — 1 500 de taleri, pentru Prusia — 1 500, pentru Anglia — 3 750, pentru Franța — 2 000, pentru Rusia centrală — 750 de taleri”. Von Reden. „Vergleichende Kulturstatistik”, Berlin, 1848, p. 434.)

împrejurări care anulează în chip neplăcut această concepție lipsită de sens : în primul rînd, muncitorul trebuie să muncească pentru a căpăta această dobîndă, iar în al doilea rînd, el nu poate transforma în bani lichizi valoarea-capital a forței sale de muncă, transmițînd-o altei persoane. Mai mult, valoarea anuală a forței lui de muncă este egală cu salariul lui mediu anual, iar prin munca lui, el trebuie să dea în schimb cumpărătorului forței sale de muncă tocmai această valoare plus plusvaloarea, adică incrementul valorii. În sistemul sclavagist, muncitorul reprezintă o valoare-capital, și anume prețul lui de cumpărare. Iar dacă este dat cu chirie, cel care-l ia cu chirie trebuie să plătească în primul rînd dobînda la prețul de cumpărare și, în afară de aceasta, să înlocuiască uzura anuală a capitalului.

Formarea capitalului fictiv se numește capitalizare. Se capitalizează orice venit care se repetă cu regularitate, calculîndu-l după rata mijlocie a dobînzii, ca un venit pe care l-ar aduce un capital împrumutat cu această dobîndă. Dacă, de pildă, venitul anual = 1 000 l. st. și rata dobînzii = 5%, atunci cele 100 l. st. ar constitui dobînda anuală la 2 000 l. st., iar aceste 2 000 l. st. sînt considerate acum valoare-capital a titlului juridic de proprietate asupra venitului anual de 100 l. st. Pentru cel care cumpără acest titlu de proprietate, cele 100 l. st. venit anual reprezintă, în cazul acesta, de fapt, dobînda la capitalul investit cu 5%. În felul acesta dispăre orice legătură cu procesul real de valorificare a capitalului și astfel se încetățenește ideea potrivit căreia capitalul este un automat care se valorifică prin sine însuși.

Chiar atunci cînd creanța — hîrtia de valoare — nu reprezintă un capital pur iluzoriu, ca în cazul datoriilor publice, valoarea-capital a acestei hîrtii este pur iluzorie. Am văzut mai înainte cum sistemul de credit dă naștere capitalului social. Hîrțiile sînt titluri de proprietate care reprezintă acest capital. Acțiunile societăților de cale ferată, minere, de navigație etc. reprezintă un capital real, și anume capitalul care a fost investit și care funcționează în aceste întreprinderi, sau suma de bani avansată de către participanți spre a fi cheltuită ca capital în aceste întreprinderi. Ceea ce nu exclude cîtuși de puțin posibilitatea ca aceste acțiuni să fie uneori o pură escrocherie. Dar acest capital nu există de două ori, o dată ca valoare-capital a titlurilor de proprietate, a acțiunilor, și a doua oară ca un capital realmente investit sau urmînd să fie investit în întreprinderile amintite. El există numai în această ultimă formă, și acțiunea nu este altceva decît un titlu de proprietate pro rata asupra plusvalorii care urmează să fie realizată cu acest capital. A poate vinde acest titlu lui B, iar B lui C. Tranzacțiile

acestea nu schimbă cu nimic esența lucrurilor. A sau B și-au transformat în acest caz titlul lor în capital, iar C și-a transformat capitalul într-un simplu titlu de proprietate asupra plusvalorii care este așteptată de la capitalul societăților pe acțiuni.

Mișcarea de sine stătătoare a valorii acestor titluri de proprietate, nu numai a efectelor publice, ci și a acțiunilor, întreține aparența că ele ar constitui un capital real alături de capitalul sau de pretenția al căror titlu, eventual, sînt. Adică ele devin mărfuri, al căror preț are o mișcare specifică și un mod specific de a fi stabilit. Valoarea lor de piață capătă o determinare diferită de valoarea lor nominală, o determinare independentă de valoarea capitalului real (deși dependentă de creșterea acestei valori). Pe de o parte, valoarea lor de piață oscilează o dată cu nivelul și cu gradul de siguranță al veniturilor la care dau dreptul aceste titluri. Dacă valoarea nominală a unei acțiuni, adică suma cheltuită efectiv pe care a reprezentat-o inițial o acțiune, este de 100 l. st. și dacă întreprinderea aduce un venit de 10% în loc de 5%, atunci valoarea de piață a acțiunii — toate celelalte împrejurări rămînînd neschimbate și rata dobînzii fiind 5% — ajunge la 200 l. st., căci, capitalizată la 5%, ea reprezintă acum un capital fictiv de 200 l. st. Cel care o cumpără cu 200 l. st. obține un venit de 5% la această investiție de capital. Lucrurile se petrec invers cînd venitul întreprinderii scade. Valoarea de piață a acestor hîrtii este în parte speculativă, deoarece ea nu este determinată numai de venitul real, ci și de cel scontat, calculat cu anticipație. Dar, presupunînd că valorificarea capitalului real este constantă sau, acolo unde nu există capital, cum e cazul cu datoria publică presupunînd că venitul anual este stabilit prin lege și, în afară de aceasta, este garantat într-o măsură suficientă, prețul acestor hîrtii de valoare crește și scade în raport invers cu rata dobînzii. Dacă rata dobînzii crește de la 5% la 10%, atunci o hîrtie de valoare care garantează un venit de 5 l. st. nu mai reprezintă decît un capital de 50 l. st. Dacă rata dobînzii scade la 2¹/₂%, atunci aceeași hîrtie de valoare reprezintă un capital de 200 l. st. Valoarea ei este întotdeauna numai venitul capitalizat, adică venitul calculat la un capital iluzoriu, corespunzător cu rata dobînzii existentă. În perioadele de dificultăți pe piața financiară, prețul acestor hîrtii de valoare scade din două cauze: în primul rînd fiindcă rata dobînzii crește și, în al doilea rînd, fiindcă ele sînt aruncate masiv pe piață pentru a fi realizate în bani. Această scădere a prețului lor are loc indiferent dacă venitul pe care-l asigură aceste hîrtii de valoare posesorului lor este constant, cum e cazul cu efectele de stat, sau dacă valorificarea capitalului real reprezentat de ele, cum e cazul întreprinde-

rilor industriale, este eventual afectată de o perturbare în procesul de reproducție. Numai că, în acest din urmă caz, la deprecierea menționată se mai adaugă una. Îndată ce furtuna a trecut, cursul acestor hirtii atinge din nou nivelul anterior, în afară de cazul că reprezintă întreprinderi care au dat faliment sau întreprinderi fictive. Deprecierea lor în timpul crizei acționează ca un mijloc puternic de centralizare a avuției bănești ²⁾.

În măsura în care deprecierea sau creșterea valorii acestor hirtii nu depinde de mișcarea valorii capitalului real pe care ele îl reprezintă, avuția unei națiuni rămîne aceeași atît înainte, cît și după această depreciere sau creștere a valorii.

„La 23 octombrie 1847 efectele publice și acțiunile căilor ferate și canalurilor erau deja depreciate cu 114752225 l. st.". (Morris, guvernatorul Băncii Angliei, depoziția cuprinsă în raportul „Commercial Distress”, 1847—1848 [nr. 3 800].)

În măsura în care deprecierea lor nu exprima o stagnare reală a producției, nici întreruperea circulației pe căile ferate și pe canale, și nici o sistare a activității întreprinderilor aflate în funcțiune sau o irosire a capitalurilor în afaceri minore, națiunea n-a sărăcit cu nici o centimă atunci cînd aceste baloane de săpun ale capitalului nominal s-au spart.

În realitate însă, toate aceste hirtii nu sînt nimic altceva decît pretenții acumulate, titluri juridice asupra producției viitoare, a căror valoare bănească sau valoare-capital sau nu reprezintă nici un capital, cum e cazul datoriei publice, sau este reglată independent de valoarea capitalului real pe care îl reprezintă.

În toate țările cu producție capitalistă, o masă enormă de capital așa-zis purtător de dobîndă sau moneyed capital există sub această formă. Și prin acumularea de capital bănesc se înțelege de obicei numai acumularea acestor pretenții asupra producției, acumularea prețului de piață, a valorii-capital iluzorii a acestor pretenții.

²⁾ { Imediat după revoluția din februarie, cînd la Paris mărfurile și hirtiiile de valoare erau extrem de depreciate și nu le cumpăra nimeni, un comerciant elvețian din Liverpool, d-l R. Zwilchenbart (el i-a relatat tatălui meu cele de mai jos), a transformat în bani tot ce a putut și a plecat cu banii în numerar la Paris, s-a prezentat la Rothschild și i-a propus să facă împreună o afacere. Rothschild l-a privit înmărmurit, s-a apropiat de el și, punindu-i mîna pe umăr, i-a spus : „Avez-vous de l'argent sur vous ?” — „Oui, M. le baron.” — „Alors vous êtes mon homme !” * Și au făcut o afacere strălucită. — F.E. }

* — „Aveți bani la dumneavoastră ?” — „Da, domnule baron.” — „Atunci sînteți omul meu !” — *Nota trad.*

Așadar, o parte a capitalului bancar este investită în aceste hirtii purtătoare de dobîndă. Aceasta este de fapt o parte din capitalul de rezervă, care nu funcționează în sistemul bancar propriu-zis. Cea mai mare parte a acestor hirtii constă din cambii, adică din promisiuni de plată ale unor capitaliști industriali sau ale unor comercianți. Pentru cel care dă bani cu împrumut, aceste cambii sînt hirtii purtătoare de dobîndă, adică, atunci cînd le cumpără, el scade dobînda pe perioada care mai rămîne pînă la scadență. Aceasta este ceea ce se numește scontare. Așadar, mărimea sumei care se scade din ceea ce reprezintă polița depinde de nivelul ratei dobînzii în momentul respectiv.

În sfîrșit, ultima parte a capitalului bancherului constă din rezerva sa bănească în aur sau bancnote. Depozitele, dacă printr-un contract nu se stipulează un termen mai lung, se află în orice moment la dispoziția depunătorilor. Ele sînt într-o permanentă fluctuație. Dar dacă sînt retrase de unii, ele sînt înlocuite de alții, astfel că, în general, suma lor medie oscilează puțin atunci cînd afacerile merg normal.

În țările cu producție capitalistă dezvoltată, fondurile de rezervă ale băncilor exprimă întotdeauna, în medie, mărimea cantității de bani existente sub formă de tezaur, iar o parte din acest tezaur constă, la rîndul ei, din hirtii, simple ordine de plată pentru aur, care însă nu au o valoare intrinsecă. De aceea cea mai mare parte a capitalului bancherilor este pur fictivă și constă în creanțe (cambii), efecte de stat (care reprezintă un capital trecut) și acțiuni (ordine de plată pentru un venit viitor). Nu trebuie să uităm însă că valoarea în bani a capitalului pe care aceste hirtii o reprezintă în seifurile bancherilor, chiar atunci cînd ele constituie ordine de plată pentru venituri sigure (cum sînt efectele de stat) sau titluri de proprietate asupra unui capital real (ca în cazul acțiunilor), este pur fictivă și este reglementată independent de valoarea capitalului real, pe care ele, cel puțin parțial, îl reprezintă; dacă însă hirtii nu reprezintă un capital, ci numai un titlu asupra venitului, titlul asupra unuia și aceluiași venit se exprimă într-un capital bănesc fictiv care se schimbă în permanență. La aceasta se mai adaugă faptul că acest capital fictiv al bancherului reprezintă în mare parte nu capitalul bancherului, ci pe acela al publicului care l-a depus la el, cu sau fără dobîndă.

Depozitele se fac întotdeauna în bani, adică în aur sau în bancnote, sau în ordine de plată. Cu excepția fondului de rezervă, care, în funcție de nevoile circulației reale, se restrînge sau se lărgeste, depozitele se află în realitate întotdeauna, pe de o parte, în mîinile capitaliștilor industriali și ale comercianților, care, datorită

acestor depozite, își scotează polițele și primesc împrumuturi, și, pe de altă parte, în mâinile celor care fac comerț cu hirtii de valoare (misiți de bursă) sau în ale particularilor care și-au vândut hirtii de valoare, sau în mâinile guvernului (în cazul bonurilor de tezaur și al noilor împrumuturi). Depozitele înseși joacă un dublu rol. Pe de o parte, așa cum am arătat mai sus, ele sînt date cu împrumut în calitate de capital purtător de dobîndă și, prin urmare, nu se află în casele băncilor, ci figurează numai în registrele acestora ca activ al depunătorilor. Pe de altă parte, ele figurează ca simple posturi contabile, în măsura în care sumele pe care depunătorii și le datorează reciproc se compensează prin cecuri trase de ei asupra depunerilor respective și se scad astfel reciproc. În acest caz este absolut indiferent dacă depunerile se află la același bancher, astfel că acesta efectuează compensarea reciprocă a conturilor, sau dacă ele se află la diferite bănci, care își schimbă cecurile între ele și își achită numai diferențele.

O dată cu dezvoltarea capitalului purtător de dobîndă și a sistemului de credit, orice capital pare să se dubleze și în unele cazuri chiar să se tripleze datorită diferitelor moduri prin care același capital, sau chiar numai aceeași creanță, apare sub diferite forme în diferite mîini ⁹⁾. Cea mai mare parte a acestui „capital bănesc” este pur fictivă. Toate depozitele, cu excepția fondului de rezervă, nu sînt decît creanțe asupra bancherului, care însă nu au niciodată echivalent în numerar. În măsura în care ele servesc operațiilor de virament, ele funcționează pentru bancheri în calitate de capital după ce aceștia le-au dat cu împrumut. Ei își onorează reciproc ordinele de plată asupra depozitelor inexistente prin soldarea reciprocă a acestor creanțe.

A. Smith spune referitor la rolul pe care îl joacă capitalul în împrumuturile bănești :

„Chiar în comerțul cu bani, banii nu constituie de fapt decît ordinul care transferă dintr-o mîină într-alta capitalurile pentru care proprietarii lor n-au nici o întrebuințare. Capitalurile acestea pot depăși oricît de mult suma de bani care servește drept instrument de transferare a lor ; aceleași piese bănești servesc pe rînd la multe împrumuturi diferite, tot așa după cum servesc și la multe cum-

⁹⁾ Această dublare și triplare a capitalului a luat în ultimii ani o mare amploare, de pildă, prin Financial Trusts, care în buletinul bursei londoneze ocupă deja o rubrică specială. Se constituie o societate pentru cumpărarea unei anumite categorii de hirtii purtătoare de dobîndă, să zicem efecte de stat străine, titluri de credit urbane engleze, titluri de stat americane, acțiuni ale căilor ferate etc. Capitalul, să zicem de 2 000 000 l. st., se strînge prin subscriere de acțiuni ; direcția cumpără valorile respective, adică speculează mai mult sau mai puțin activ cu ele, și, după scăderea cheltuielilor, distribuie acționarilor, sub formă de divi-

părări diferite. De exemplu, A împrumută lui W 1 000 l. st., cu care W cumpără imediat de la B mărfuri de 1 000 l. st. Cum B n-are nici o întrebuițare pentru acești bani, împrumută aceiași bani lui X, care cumpără la rîndul său imediat de la C mărfuri de 1 000 l. st. În același mod și pentru același motiv C împrumută banii lui Y, care cumpără iarăși cu ei mărfuri de la D. Astfel, aceleași piese de aur sau bancnote pot sluji, în decurs de cîteva zile, la mijlocirea a trei împrumuturi diferite și a trei cumpărări diferite, fiecare dintre ele avînd o valoare egală cu suma totală a acestor bani. Ceea ce cei trei posesori de bani A, B și C au transmis celor trei împrumutați W, X și Y este puțința de a face aceste cumpărări. În această puțință constă atît valoarea, cît și utilitatea acestor împrumuturi. Capitalul dat cu împrumut de către cei trei posesori de bani este egal cu valoarea mărfurilor care pot fi cumpărate cu ajutorul lor și este de trei ori mai mare decît valoarea banilor cu care se fac cumpărările. Totuși, toate aceste împrumuturi pot fi foarte sigure, deoarece mărfurile cumpărate cu ajutorul lor de către diferiți debitori sînt folosite în așa fel încît aduc la timpul convenit o valoare egală în aur sau hîrtie, plus un profit. Și tot așa cum aceleași piese bănești pot sluji la mijlocirea a diferite împrumuturi pînă la de trei ori sau chiar de treizeci de ori valoarea lor, tot așa ele pot servi succesiv ca mijloc de restituire". ([A. Smith. „An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations”, vol. I, London, 1776] Book II, ch. IV [428—429].)

Deoarece aceeași piesă bănească poate efectua diferite cumpărări, în funcție de viteza circulației sale, ea poate tot atît de bine să efectueze și diferite împrumuturi, căci, dacă cumpărările o transmit dintr-o mină într-alta, împrumutul nu este decît o trecere dintr-o mină într-alta care însă nu e mijlocită de nici o cumpărare. Pentru fiecare dintre vînzători, banii reprezintă forma transformată a mărfii sale; astăzi, cînd fiecare valoare este exprimată ca valoare-capital, banii reprezintă succesiv în diferitele împrumuturi diferite capitaluri, ceea ce nu este decît un alt mod de a exprima cele spuse mai sus, și anume că ei pot realiza succesiv diferite va-

dende, suma realizată anual din dobînzii. — În unele societăți pe acțiuni s-a înțetățenit uzanța de a se împărți acțiunile obișnuite în două categorii, preferred* și deferred**. Acțiunile preferred au o dobîndă fixă, să zicem de 5%, presupunînd că profitul total permite acest lucru; în cazul cînd rămîne un surplus, el revine acțiunilor deferred. În felul acesta, investițiile „solide” de capital în acțiuni preferred se delimitează mai mult sau mai puțin de speculația propriu-zisă cu acțiuni deferred. Cum însă unele întreprinderi mari nu vor să adopte moda cea nouă, s-au constituit societăți care au investit un milion sau cîteva milioane de l. st. în acțiunile acestor întreprinderi și au emis apoi, la valoarea lor nominală, alte acțiuni, jumătate preferred și jumătate deferred. În asemenea cazuri, acțiunile emise inițial se dublează, pentru că servesc ca bază pentru o nouă emisiune de acțiuni. — F.E. }

* — privilegiate. — *Nota trad.*

** — din emisiunile ulterioare. — *Nota trad.*

lori-marfă. În același timp, ei servesc ca mijloc de circulație, pentru a trece capitalurile materiale dintr-o mână în alta. În operațiile de împrumut, ei nu trec dintr-o mână în alta ca mijloc de circulație. Atâta timp cât se află în mîna creditorului, banii nu sînt mijloc de circulație, ci forma de existență a valorii capitalului. Și în această formă el îi transferă prin împrumut unei terțe persoane. Dacă A ar fi împrumutat banii lui B și B lui C fără intermediul cumpărărilor, atunci aceiași bani nu ar reprezenta trei capitaluri, ci numai unul singur, o *singură* valoare-capital. Numărul capitalurilor pe care le reprezintă realmente banii depinde de frecvența cu care ei funcționează ca formă a valorii diferitelor capitaluri-marfă.

Cele spuse de A. Smith despre împrumuturi în general sînt valabile și pentru depozite, care nu sînt de fapt decît o denumire specială pentru împrumuturile pe care publicul le acordă banchei. Aceleași piese bănești pot servi ca instrument pentru oricîte depuneri.

„Este un adevăr incontestabil că cele 1 000 l.st. depuse de cineva astăzi la A sînt cheltuite mîine din nou și constituie un depozit la B. O zi mai tîrziu, cheltuite de B, pot constitui un depozit la C, și așa la nesfîrșit. Așadar, aceeași sumă de 1 000 l.st. în bani poate, printr-o serie de transferuri, să ajungă la o sumă absolut nelimitată de depuneri. De aceea este posibil ca 9/10 din depozitele din Regatul Unit să existe numai ca posturi contabile în registrele bancherilor, care la rîndul lor trebuie să le soldeze... Astfel, de pildă, în Scoția, unde suma de bani aflată în circulație nu a depășit niciodată 3 000 000 l.st., depozitele reprezintă 27 000 000. În afară de cazul cînd băncile sînt luate cu asalt pentru a se retrage depunerile, aceleași 1 000 l.st. pot, în peregrinările lor, să compenseze cu aceeași ușurință și o sumă nedeterminată. Întrucît aceleași 1 000 l.st. cu care achit astăzi o datorie către un comerciant mîine pot să acopere o datorie a acestuia către un alt comerciant, iar poimîine o datorie a comerciantului către bancă, și așa mai departe la nesfîrșit, aceleași 1 000 l. st. pot trece dintr-o mînă în alta și de la o bancă la alta, compensînd o sumă oricît de mare de depuneri”. („The Currency Theory Reviewed”, p. 62, 63.)

Întrucît în acest sistem de credit totul se dublează și se tripletează și se transformă în pură himeră, acest lucru este valabil și pentru „fondul de rezervă”, unde s-ar putea crede că, în sfîrșit, există ceva real.

Să-l ascultăm din nou pe d-l Morris, guvernatorul Băncii Angliei :

„Rezervele băncilor particulare se află în posesia Băncii Angliei sub formă de depozite. La prima vedere se pare că scurgerea aurului afectează numai Banca Angliei; în realitate însă, scurgerea aurului afectează în egală măsură și rezervele celorlalte bănci, deoarece se scurg și o parte din rezervele pe care le are la banca noastră. Scurgerea aurului are același efect și asupra rezervelor tuturor băncilor din provincie”. („Commercial Distress”, 1847—1848 [nr. 3 639, 3 642].)

Așadar, în cele din urmă toate fondurile de rezervă se dizolvă de fapt în fondul de rezervă al Băncii Angliei⁴⁾. Dar și acest fond de rezervă are o existență dublă. Fondul de rezervă al lui banking department este egal cu excedentul bancnotelor pe care banca are dreptul să le emită peste cantitatea de bancnote aflate în circulație. Prin lege emisiunea maximă de bancnote este = 14 000 000 (care nu trebuie să aibă acoperire în metal; e suma aproximativă a datoriei statului către bancă), plus suma reprezentând rezerva de metale nobile a băncii. Prin urmare, dacă această rezervă = = 14 000 000 l. st., atunci banca poate emite 28 000 000 l. st. în bancnote, și dacă din acestea circulă 20 000 000, atunci fondul de rezervă al lui banking department = 8 000 000. Aceste 8 000 000 în bancnote constituie, așadar, din punct de vedere legal, capitalul bancherului de care banca poate dispune și care în același timp constituie fondul de rezervă pentru depozitele ei. Dacă intervine o scurgere a aurului care reduce rezerva de metal cu 6 000 000 — și

⁴⁾ { Ampla dezvoltare a acestei practici reiese din datele oficiale cu privire la rezervele a cincisprezece mari bănci londoneze, în noiembrie 1892, publicate în „Daily News”¹ din 15 decembrie 1892 :

Denumirea băncii	Pasiv l.st.	Rezerve în numerar l.st.	În procente
City	9.317.629	746.551	8,01
Capital and Counties	11.392.744	1.307.483	11,47
Imperial	3.987.400	447.157	11,22
Lloyds	23.800.937	2.966.806	12,46
London and Westminster	24.671.559	3.818.885	15,50
London and S. Western	5.570.268	812.353	14,58
London Joint Stock	12.127.993	1.288.977	10,62
London and Mitland	8.814.499	1.127.280	12,79
London and County	37.111.035	3.600.374	9,70
National	11.163.829	1.426.225	12,77
National Provincial	41.907.384	4.614.780	11,01
Parrs and the Alliance	12.794.489	1.532.707	11,98
Prescott and Co.	4.041.058	538.517	13,07
Union of London	15.502.618	2.300.084	14,84
Williams, Deacon and Manchester & Co.	10.452.381	1.317.628	12,60
Total	232.655.823	27.845.807	11,97

Din această rezervă de aproape 28 000 000, cel puțin 25 000 000 sînt depuse la Banca Angliei și cel mult 3 000 000 există în numerar în seifurile celor 15 bănci. Dar tot în noiembrie 1892 rezerva în numerar a departamentului bancar al Băncii Angliei nu reprezenta nici măcar 16 000 000 ! — F.E. }

ca urmare a acestui fapt trebuie distrusă aceeași sumă în bancnote —, atunci rezerva lui banking department scade de la 8 000 000 la 2 000 000. Pe de o parte, banca ar trebui să urce foarte mult dobînda, pe de altă parte ar scădea considerabil fondul de rezervă care garantează depozitele băncilor și ale altor depunători. În 1857 cele patru mari bănci pe acțiuni din Londra au amenințat Banca Angliei că, dacă nu va obține o „decizie a guvernului” pentru suspendarea Legii bancare din 1844⁵⁾, ele își vor retrage depozitele, fapt care ar fi provocat falimentul lui banking department. În felul acesta, banking department poate să dea faliment, cum s-a întîmplat în 1847, în timp ce în departamentul de emisiune există multe milioane (în 1847, de exemplu, 8 000 000) ca garanție a convertibilității bancnotelor aflate în circulație. Dar și acest lucru e iluzoriu.

„Majoritatea depozitelor pe care bancherii nu le reclamă nemijlocit întră în miinile bill-brokerilor” (literal: agenți de schimb, în fond semibancheri), „care dau bancherului, drept garanție pentru avansul acordat, cambii comerciale deja scontate pentru persoane din Londra și din provincie. Bill-brokerul răspunde față de bancher pentru restituirea acestor money at call” { bani care trebuie restituiți la cerere }; „operațiile acestea au luat o asemenea amploare, încît d-l Neave, actualul guvernator al Băncii” { Angliei }, „spune în depoziția sa: «Știam că un broker avea 5 000 000 și aveam motive să credem că un altul avea între 8 și 10 000 000; unul avea 4, altul 3¹/₂ și al treilea mai mult decît 8 000 000. Mă refer la depozitele aflate la brokeri»”. („Report of Committee on Bank Acts”, 1857—1858, p. V, alineatul nr. 8.)

„Bill-brokerii din Londra... efectuau operațiile lor de mare anvergură fără nici o rezervă în numerar; ei mizau pe intrările provenite de la polițele lor ajunse succesiv la scadență și, la caz de nevoie, pe posibilitatea lor de a obține de la Banca Angliei credite garantate de cambiile scontate de ei” (ibidem, p. VIII, alineatul nr. 17). „În 1847 două firme londoneze de bill-brokeri au încetat plățile; ulterior ambele și-au reluat activitatea. În 1857 ele au încetat din nou plățile. Pasivul uneia dintre ele era în 1847, în cifră rotundă, de 2 683 000 l.st. la un capital de 180 000 l.st.; în 1857 pasivul era = 5 300 000 l.st., în timp ce capitalul nu reprezenta, probabil, mai mult decît un sfert din capitalul din 1847. Pasivul celeilalte firme a fost în ambele cazuri de 3 pînă la 4 000 000, la un capital care nu era mai mare 45 000 l.st.” (ibidem, p. XXI, alineatul nr. 52).

⁵⁾ { Prin suspendarea Legii bancare din 1844, banca poate să emită orice cantitate de bancnote fără a se preocupa de faptul ca acestea să aibă acoperire prin rezerva în aur aflată în posesia ei; prin urmare, ea permite băncii să creeze orice cantitate de capital fictiv în bani de hirtie, din care să acorde împrumuturi băncilor și agenților de schimb și, prin intermediul lor, comerțanților. }

Capitolul treizeci

Capitalul bănesc și capitalul real. I

Singurele probleme dificile în analiza sistemului de credit sînt următoarele :

În primul rînd : acumularea capitalului bănesc propriu-zis. În ce măsură este și în ce măsură nu este ea un indiciu al unei acumulări reale de capital, adică al unei reproducții pe scară lărgită ? Așa-zisa pletoră de capital, expresie folosită întotdeauna numai pentru capitalul purtător de dobîndă, adică pentru capitalul bănesc, este oare ea numai un fel special de a exprima supraproducția industrială, sau constituie un fenomen special alături de aceasta din urmă ? Coincide oare această pletoră, această supraofertă de capital bănesc cu existența unor mase bănești stagnante (lingouri, bani de aur și bancnote), astfel încît acest surplus de bani reali să fie o expresie și o formă de manifestare a pletorei de capital de împrumut ?

Și *în al doilea rînd* : în ce măsură dificultățile financiare, adică lipsa de capital de împrumut, exprimă lipsa de capital real (capital-marfă și capital productiv) ? În ce măsură coincid, pe de altă parte, aceste dificultăți financiare cu lipsa de bani ca atare, cu lipsa de mijloace de circulație ?

În măsura în care am analizat pînă acum forma specifică a acumulării capitalului bănesc și a avuției bănești în genere, am văzut că această formă de acumulare se reduce la acumularea pretențiilor proprietății asupra muncii. Așa cum am văzut, acumularea capitalului sub forma datoriei publice nu înseamnă decît sporirea numărului de creditori ai statului, care au dreptul să primească anumite sume din totalul impozitelor⁶⁾. Faptul că pînă și o acu-

⁶⁾„Efectele de stat nu sînt altceva decît capitalul imaginar care reprezintă partea din venitul anual destinată achitării datoriei. Un capital echivalent a fost cheltuit ; el este acela care determină suma împrumutului ; dar efectele de stat nu reprezintă acest capital, întrucît el nu mai există. Între timp, munca industrială trebuie să creeze noi avuții ; în fiecare an o parte din aceste avuții

mulare de datorii poate să apară drept acumulare de capital dovedește totala denaturare a lucrurilor în sistemul de credit. Aceste creanțe care sînt emise în schimbul capitalului împrumutat inițial și cheltuit de mult, aceste duplicate de hîrtie ale unui capital distrus funcționează pentru posesorii lor drept capital, întrucît ele sînt mărfuri care pot fi vîndute și deci pot fi transformate din nou în capital.

Într-adevăr, am văzut că titlurile de proprietate asupra întreprinderilor sociale, căilor ferate, minelor etc. sînt, de fapt, titluri asupra unui capital real. Dar ele nu dau posibilitatea de a se dispune de acest capital. El nu poate fi retras. Aceste titluri dau numai dreptul juridic asupra unei părți din plusvaloarea pe care trebuie să și-o însușească capitalul respectiv. Dar aceste titluri devin și ele duplicate de hîrtie ale capitalului real; lucrurile se petrec ca și cum conosamentul ar căpăta o valoare alături de încărcătura corespunzătoare și concomitent cu ea. Ele devin reprezentanții nominali ai unor capitaluri inexistente. Căci capitalul real există alături de ele și nu-și schimbă nicidecum posesorul prin faptul că aceste duplicate trec dintr-o mînă într-alta. Ele devin forme ale capitalului purtător de dobîndă nu numai pentru că asigură anumite venituri, ci și pentru că prin vînzare se poate obține pentru ele bani ca pentru valori-capital. În măsura în care acumularea acestor hîrtii exprimă acumularea de căi ferate, mine, vapoare etc., ea exprimă extinderea procesului real de reproducție, tot așa cum creșterea listei de impuneri, de exemplu asupra proprietății mobiliare, indică extinderea acesteia. Dar ca duplicate, care pot fi ele însele vîndute ca mărfuri și de aceea circulă ca valori-capital, ele sînt iluzorii, și mărima valorii lor poate să scadă sau să crească absolut independent de variațiile valorii capitalului real asupra căruia ele sînt titluri. Mărima valorii lor, adică cotarea lor la bursă, are în mod necesar tendința de a crește o dată cu scăderea ratei dobînzii, în măsura în care, independent de mișcările specifice ale capitalului bănesc, acesta din urmă este o simplă consecință a tendinței de scădere a ratei profitului, astfel că, chiar și numai în virtutea acestui fapt, o dată cu dezvoltarea producției capitaliste, această avuție imaginară crește ca urmare a creșterii valorii fiecă-

este destinată anticipat acelor care au dat cu împrumut avuții care ulterior au fost distruse; această parte este luată, prin impozite, de la cei care produc avuțiile, pentru a fi dată creditorilor statului și, în funcție de raportul dintre capital și dobînda uzuală în țară, este presupus un capital imaginar echivalent cu acela din care ar putea lua naștere renta anuală convenită creditorilor" (Sismondii. „Nouveaux Principes", II, p. 229, 230.)

reia din părțile ei alicote care are o anumită valoare nominală inițială ⁷⁾).

Ciștigurile și pierderile rezultate din oscilațiile prețurilor acestor titluri de proprietate, ca și centralizarea lor în mâinile magnaților căilor ferate etc. devin prin firea lucrurilor din ce în ce mai mult rezultatul jocului care ia locul muncii și chiar al violenței directe ca mijloc inițial de dobândire a proprietății asupra capitalului. Așa cum am mai arătat, această categorie a avuției bănești imagineare constituie nu numai o parte foarte însemnată a avuției bănești a particularilor, ci și a capitalului bancar.

S-ar putea — menționăm acest lucru numai pentru a încheia această problemă — ca prin acumularea capitalului bănesc să se înțeleagă și acumularea de avuție în mina bancherilor (creditori de profesie) ca intermediari între persoanele particulare posesoare de capital bănesc, pe de o parte, și stat, comune și debitorii productivi, pe de altă parte, dat fiind că uriașa extindere a sistemului de credit, întregul sistem de credit este exploatat de ei ca și cum ar fi propriul lor capital. Acești indivizi posedă capitalul și veniturile întotdeauna sub forma de bani sau de creanțe exigibile nemijlocit în bani. Acumularea de avuție de către această clasă se poate produce într-o direcție cu totul diferită de aceea a acumulării reale, dar ea dovedește în orice caz că această clasă acaparează o bună parte din acumularea reală.

Dar să delimităm această problemă. Efectele de stat, ca și acțiunile și alte hîrtii de valoare de tot felul constituie sfere de investiție pentru capitalul de împrumut, pentru capitalul menit să fie purtător de dobîndă. Ele constituie formele în care acesta poate fi dat cu împrumut. Dar ele ca atare nu sînt capitalul de împrumut investit în ele. Pe de altă parte, în măsura în care creditul joacă un rol nemijlocit în procesul de reproducție, trebuie să avem în vedere următoarele: cînd industriașul sau comerciantul vor să sconteze o cambie sau să contracteze un împrumut, ei nu au nevoie nici de acțiuni, nici de efecte de stat. Ei au nevoie de bani. De aceea ei dau în gaj sau vînd aceste hîrtii de valoare cînd altfel nu-și pot procura bani. Aici este vorba despre acumularea *acestui* capital de împrumut și în special despre acumularea capi-

⁷⁾ O parte din capitalul bănesc acumulat care poate fi împrumutat este în realitate simpla expresie a capitalului industrial. Cînd, de pildă, prin 1857 Anglia a investit în căile ferate americane și în alte întreprinderi 80 000 000 l.st., investiția aceasta a fost făcută aproape exclusiv pe seama exportului de mărfuri engleze, pentru care americanii nu trebuiau să plătească. Exportatorii englezi trăgeau pentru aceste mărfuri cambii asupra Americii, care erau apoi cumpărate de titularii din Anglia ai acțiunilor americane și trimise în America pentru achitarea acțiunilor.

talului bănesc destinat împrumutului. Aici nu este vorba de împrumutul de clădiri, mașini sau altfel de capital fix. Nu este vorba nici de creditele în mărfuri pe care și le acordă reciproc comercianții și industriașii în cadrul procesului de reproducție, cu toate că și acest punct va trebui analizat amănunțit; este vorba exclusiv de creditele în bani care sînt acordate de către bancheri, în calitatea lor de intermediari, industriașilor și comercianților.

Așadar, să analizăm în primul rînd creditul comercial, adică creditul pe care și-l acordă reciproc capitaliștii ocupați în procesul de reproducție. El constituie baza sistemului de credit. Re prezentantul lui este cambia, creanță cu termen de plată stabilit, document of deferred payment*. Fiecare acordă credit cu o mină și primește credit cu cealaltă mină. Să facem deocamdată abstracție de creditul bancar, care constituie un moment cu totul aparte, esențialmente diferit. În măsura în care aceste cambii circulă și ele între comercianți ca mijloace de plată, prin andosare de la unul la altul, fără intervenția scontului însă, are loc numai o transmitere a creanței de la A la B, transmitere care nu schimbă cu nimic legăturile în ansamblu. Pur și simplu o persoană ia locul alteia. Dar chiar în acest caz, stingerea datoriilor se poate face fără intervenția banilor. De pildă, filatorul A trebuie să achite o cambie intermediarului de bumbac B, iar acesta importatorului C. Dacă C exportă și fire, ceea ce se întîmplă destul de des, el poate cumpăra fire de la A în schimbul unei cambii, iar filatorul A poate stinge datoria către intermediarul B chiar cu cambia acestuia, primită de A drept plată de la C, rămînind ca în bani să fie achitat cel mult un sold. În acest caz întreaga tranzacție nu face decît să mijlocească schimbul bumbacului și firelor. Exportatorul îl reprezintă pe filator, iar intermediarul de bumbac pe plantatorul de bumbac.

În ceea ce privește circuitul acestui credit pur comercial, este necesar să menționăm două momente :

În primul rînd : soldarea acestor creanțe reciproce depinde de reîntoarcerea capitalului, adică de momentul M-B, care nu este decît amînat. Dacă filatorul a primit o cambie de la fabricantul de stambă, fabricantul de stambă poate achita această poliță numai dacă între timp stamba aflată pe piață s-a vîndut. Dacă speculantul de cereale a emis o cambie asupra agentului său, acesta va putea plăti banii numai dacă între timp grîul s-a vîndut la prețul scontat. Așadar, aceste plăți depind de continuitatea reproducției, adică de continuitatea procesului de producție și de consum. Întrucît însă creditele sînt reciproce, solvabilitatea unuia

* — act de amînare a plății. — *Nota trad.*

depinde totodată de solvabilitatea celui alt; căci în momentul emiterii cambiei, emitentul putea să conteze fie pe reîntoarcerea capitalului în propria lui întreprindere, fie pe reîntoarcerea lui în întreprinderea unei terțe persoane care are să-i plătească între timp o cambie. Dacă facem abstracție de speranțele legate de reîntoarcerea banilor, plata este posibilă numai grație capitalului de rezervă de care dispune emitentul cambiei, pentru a face față angajamentelor lui în cazul cînd banii nu se întorc la timp.

In al doilea rînd: acest sistem de credit nu înlătură necesitatea plăților în numerar. O mare parte din cheltuieli trebuie făcute întotdeauna în numerar: salarii, impozite etc. Se întîmplă, de pildă, că B, căruia C i-a plătit printr-o cambie, trebuie să plătească el însuși lui D o cambie ajunsă la scadență și în acest scop are nevoie de bani în numerar. Un circuit de reproducție atît de complet ca cel presupus mai sus, între plantatorul de bumbac și filator, și invers, constituie doar o excepție; în realitate circuitul se întrerupe în permanență în multe puncte. Cînd am analizat procesul de reproducție (cartea a II-a, secțiunea a III-a²) am văzut că producătorii de capital constant fac parțial schimb de capital constant. Din această cauză cambiile se pot compensa mai mult sau mai puțin. Același lucru are loc pe linia ascendentă a producției, cînd intermediarul de bumbac trage cambii asupra filatorului, filatorul asupra fabricantului de stambă, fabricantul asupra exportatorului și acesta asupra importatorului (poate tot de bumbac). Aici însă nu există un circuit al tranzacțiilor și, prin urmare, nici un cerc care încheie seria creanțelor. Creanța filatorului asupra țesătorului, de exemplu, nu este soldată de creanța furnizorului de cărbune asupra constructorului de mașini; în afacerile sale, filatorul nu are niciodată de prezentat contra-creanțe asupra constructorului de mașini, fiindcă produsul industriei lui, firele, nu intră niciodată ca element în procesul de reproducție a mașinilor. De aceea asemenea creanțe trebuie lichidate în bani.

Considerate în sine, limitele acestui credit comercial sînt: 1) avuția industriașilor și a comercianților, adică capitalul de rezervă de care dispun pentru eventualitatea cînd reîntoarcerea capitalului întîrzie; 2) înseși aceste reîntoarceri. Acestea pot întîrzia, sau între timp pot să scadă prețurile mărfurilor, sau se mai poate întîmpla ca momentan marfa să nu poată fi vîndută din cauza stagnării de pe piață. Cu cît termenul unei cambii este mai lung, cu atît mai mare trebuie să fie în primul rînd capitalul de rezervă și cu atît mai mare este eventualitatea reducerii sau întîrzierii reîntoarcerii, din pricina scăderii prețurilor sau a suprasaturării piețelor. Reîntoarcerea este cu atît mai nesigură cu cît tranzacția ini-

tială a fost condiționată de speculațiile asupra creșterii și scăderii prețurilor mărfurilor. Este însă clar că, o dată cu creșterea productivității muncii și, prin urmare, a producției pe scară mare, 1) piețele se extind și se îndepărtează de locul producției, 2) de aceea creditele trebuie să aibă termene mai lungi și, prin urmare, 3) elementul speculativ trebuie să domine tot mai mult tranzacțiile. Producția pe scară mare și pentru piețe îndepărtate aruncă întregul produs în sfera comerțului; dar capitalul național nu se poate dubla astfel încât comerțul să fie în stare, cu capitalul de care dispune, să cumpere și să revindă întregul produs național. Aici creditul este deci inevitabil — un credit al cărui volum crește o dată cu creșterea valorii producției și a cărui durată crește pe măsură ce crește distanța la care se află piețele de desfacere. Are loc aici o interacțiune. Dezvoltarea procesului de producție extinde creditul, iar creditul duce la extinderea operațiilor industriale și comerciale.

Dacă considerăm acest credit separat de creditul bancar, este evident că el crește o dată cu volumul capitalului industrial. Capitalul de împrumut și capitalul industrial sînt aici identice; capitalurile date cu împrumut sînt capitaluri-marfă destinate fie consumului individual, fie înlocuirii elementelor constante ale capitalului productiv. Prin urmare, ceea ce apare aici în calitate de capital de împrumut este întotdeauna capital care se află într-o anumită fază a procesului de reproducție, dar care prin cumpărare și vânzare trece dintr-o mină într-alta, echivalentul lui fiind plătit de către cumpărător abia mai târziu, la termenul dinainte stabilit. De exemplu, în schimbul unei cambii, bumbacul intră în posesia filatorului, firele, în schimbul unei cambii, în posesia fabricantului de stambă, stamba, tot în schimbul unei cambii, trece în mîna comerciantului, din mîna acestuia, în schimbul unei cambii, în mîna exportatorului, din mîna exportatorului, în schimbul unei cambii, în mîna unui comerciant din India, care o vinde și cumpără în schimb indigo, și așa mai departe. În timpul acestei treceri dintr-o mină într-alta, bumbacul se transformă în stambă și, în cele din urmă, stamba e transportată în India și schimbată pe indigo, care e expedit în Europa, unde din nou intră în procesul de reproducție. Diferitele faze ale procesului de reproducție sînt mijlocite aici de credit, astfel că filatorul nu plătește bumbacul în numerar, fabricantul de stambă firele, comerciantul stamba etc. În primele acte ale procesului, marfa, bumbacul, trece prin diferite faze ale producției ei, și această trecere este mijlocită de credit. Dar din momentul cînd bumbacul a căpătat în producție ultima lui formă ca marfă, același capital-marfă trece numai prin mîinile

diferiților comercianți care îl transportă pe o piață îndepărtată, și ultimul dintre acești comercianți îl vinde, în sfârșit, consumatorului și cumpără în schimbul lui altă marfă, care intră fie în procesul de consum, fie în procesul de reproducție. Aici trebuie, prin urmare, să distingem două perioade : în prima, creditul mijlocește fazele succesive reale în producerea articolului respectiv ; în cea de a doua, el mijlocește numai trecerea din mîna unui comerciant în mîna altui comerciant, fază care include și transportul, se realizează deci actul M-B. Dar și aici marfa se află mereu cel puțin în actul circulației, adică în una din fazele procesului de reproducție.

Așadar, ceea ce se împrumută aici nu este nicidecum un capital neocupat, ci un capital care, în mîna posesorului său, trebuie să-și schimbe forma, un capital care există sub o formă în care reprezintă pentru posesorul său numai capital-marfă, adică un capital care trebuie să fie transformat din nou, și anume trebuie transformat în primul rînd în bani. Prin urmare, aici creditul mijlocește metamorfoza mărfii ; nu numai M-B, ci și B-M și procesul real al producției. Dacă facem abstracție de creditul bancar, abundența creditului în cadrul circuitului reproducției nu înseamnă că există mult capital neocupat, care este oferit cu împrumut și caută plasamente rentabile, ci înseamnă o întrebuintare masivă a capitalului în procesul de reproducție. Așadar, aici creditul mijlocește : 1) în măsura în care este vorba despre capitaliștii industriali, trecerea capitalului industrial dintr-o fază în alta și legătura dintre sferele de producție conexe și interferente ; 2) în măsura în care este vorba despre comercianți, transportul și trecerea mărfurilor dintr-o mîna într-alta pînă la vînzarea lor definitivă pe bani sau pînă la schimbul lor pe altă marfă.

Maximum de credit înseamnă, în cazul de față, atragerea într-o măsură tot mai mare a capitalului industrial în producție, adică folosirea intensă a capacității sale de reproducție fără a ține seama de limitele consumului. Aceste limite ale consumului sînt lărgite prin însăși intensitatea procesului de reproducție ; pe de o parte, reproducția sporește consumarea venitului de către muncitori și capitaliști, pe de altă parte, ea este identică cu intensificarea consumului productiv.

Atîta timp cît procesul de reproducție este continuu și, prin urmare, reîntoarcerea capitalului este asigurată, creditul acesta se menține și se extinde, iar extinderea lui se bazează pe extinderea procesului de reproducție însuși. De îndată ce intervine o stagnare din pricina întîrzierii reîntoarcerilor, a suprasaturării piețelor, a scăderii prețurilor, apare un surplus de capital industrial,

dar într-o formă în care el nu-și poate îndeplini funcțiile. Există o masă de capital-marfă, dar ea nu poate fi vîndută. Există o masă de capital fix, dar, ca urmare a stagnării reproducerii, ea rămîne în mare parte neocupată. Creditul se reduce: 1) pentru că acest capital nu este ocupat, adică s-a oprit în una din fazele lui de reproducție, pentru că nu-și poate efectua metamorfoza; 2) pentru că a fost zdruncinată încrederea în posibilitatea continuității procesului de reproducție; 3) pentru că cererea de credite comerciale scade. Filatorul, care-și restrînge producția și are în depozit o cantitate mare de fire nevîndute, nu are nevoie să cumpere bumbac pe credit; comerciantul nu are nici el nevoie să cumpere mărfuri pe credit, deoarece are cantități mai mult decît suficiente.

Așadar, dacă perturbarea acestei extinderi sau chiar numai a intensității normale a procesului de reproducție atrage după sine o penurie de credite, este din ce în ce mai dificil să se obțină mărfuri pe credit. Dar pretenția de a se plăti în numerar și prudența în vînzările pe credit sînt caracteristice îndeosebi pentru faza ciclului industrial care urmează după crah. În timpul crizei propriu-zise, cînd fiecare are mărfuri de vînzare, dar nu le poate vinde, și totuși trebuie să vîndă pentru a putea plăti, masa capitalului — nu a celui neocupat și care-și caută plasare, ci a celui frînat în procesul reproducției sale — este foarte mare, tocmai cînd și lipsa de credit este foarte mare (și de aceea și taxa de scont este foarte ridicată la creditele bancare). Capitalul deja investit rămîne realmente neocupat, deoarece procesul de reproducție s-a oprit. Fabricile nu lucrează, materiile prime se acumulează, piața este suprasaturată de produse finite. Este, așadar, profund greșit să se pună această stare de lucruri pe seama unei lipse de capital productiv. Dimpotrivă, tocmai într-o asemenea perioadă există un surplus de capital productiv, în parte în raport cu scara normală, dar pentru moment restrînsă, a reproducției, în parte în raport cu consumul redus.

Să ne închipuim că întreaga societate ar fi formată numai din capitaliști industriali și muncitori salariați. Să facem apoi abstracție de variațiile prețurilor, care împiedică părți considerabile din capitalul total să fie înlocuite potrivit proporțiilor medii și care, avînd în vedere conexiunea generală a întregului proces de reproducție așa cum se dezvoltă mai ales datorită creditului, trebuie să provoace temporar o stagnare generală. Să facem, de asemenea, abstracție și de întreprinderile fictive și de tranzacțiile bazate pe speculă, pe care le favorizează creditul. În acest caz criza s-ar putea explica numai prin disproporția producției în diferitele ei ramuri și prin disproporția dintre consumul capitaliștilor și acu-

mularea lor. În situația dată însă, înlocuirea capitalurilor investite în producție depinde în primul rînd de capacitatea de consum a claselor neproducătoare, în timp ce capacitatea de consum a muncitorilor este limitată, pe de o parte, de legile salariului, pe de altă parte de faptul că muncitorii sînt folosiți numai atîta timp cît pot aduce profit clasei capitaliștilor. Cauza ultimă a tuturor crizelor reale este întotdeauna sărăcia și consumul limitat al maselor, care acționează în sens contrar tendinței producției capitaliste de a dezvolta forțele de producție ca și cum limita dezvoltării lor ar constitui-o numai capacitatea absolută de consum a societății.

Despre o adevărată penurie de capital productiv, cel puțin la națiunile dezvoltate din punct de vedere capitalist, se poate vorbi numai în cazul unei recolte proaste, fie la principalele produse alimentare, fie la principalele materii prime necesare industriei.

Dar acestui credit comercial i se alătură creditul în bani propriu-zis. Creditele pe care industriașii și comercianții și le acordă reciproc se împletesc cu împrumuturile în bani pe care aceștia le primesc de la bancheri și de la cei care dau bani cu împrumut. Cînd se scontează cambiile, împrumutul este numai nominal. Un fabricant își vinde produsul în schimbul unei cambii și scontează această cambie la un bill-broker. În realitate, acesta îi împrumută numai creditul bancherului său, care, la rîndul lui, îi împrumută capitalul bănesc al depunătorilor săi, care sînt chiar industriași și comercianți, precum și muncitori (prin intermediul caselor de economii), proprietari funciari și alte clase neproductive. În felul acesta este evitată pentru fiecare fabricant sau comerciant atît necesitatea unui important capital de rezervă, cît și dependența față de reîntoarcerile de capital reale. Pe de altă parte însă, în timpul proces se complică atît de mult atît datorită polițelor de complezență, cît și datorită tranzacțiilor de mărfuri încheiate exclusiv în scopul fabricării de polițe, încît aparența de întreprindere foarte solidă cu reîntoarceri neîntrerupte de capital se poate menține mult timp, deși în realitate ele se realizează fie pe seama înșelării creditorilor, fie pe seama înșelării producătorilor. De aceea chiar și înainte de a da faliment, întreprinderile par întotdeauna perfect sănătoase. Cea mai bună dovadă ne-o dă, de exemplu, „Reports on Bank Acts” din 1857 și 1858, în care toți directorii de bănci, comercianții, într-un cuvînt toți cei consultați în calitate de experți, în frunte cu lord Overstone, se felicitau reciproc pentru starea înfloritoare și soliditatea afacerilor — exact cu o lună înainte de izbucnirea crizei din august 1857. Și, lucru curios, în lucrarea sa „History of Prices”, Tooke este și el victima acestei iluzii atunci cînd face istoricul fiecărei crize. Întreprin-

derile par întotdeauna perfect sănătoase și afacerile merg strună pînă în momentul cînd se produce crahul.

Să ne întoarcem acum la acumularea capitalului bănesc.

Nu orice sporire a capitalului bănesc de împrumut indică o acumulare reală a capitalului sau o lărgire a procesului de reproducție. Lucrul acesta reiese cel mai clar în acea fază a ciclului industrial care urmează imediat după criză, cînd mari cantități de capital de împrumut zac neîntrebuințate. Atunci cînd procesul de producție se reduce (după criza din 1847, în districtele industriale engleze producția s-a redus cu o treime), cînd prețurile mărfurilor ating nivelul cel mai scăzut, cînd spiritul de inițiativă al întreprinzătorilor este paralizat, predomină o dobîndă mică, ceea ce nu este decît un indiciu al creșterii capitalului de împrumut tocmai ca urmare a reducerii și paralizării capitalului industrial. Cînd prețurile mărfurilor scad, cînd tranzacțiile sînt limitate, cînd capitalul investit în salarii se reduce, e nevoie, firește, de mai puține mijloace de circulație; pe de altă parte, după lichidarea datoriilor în străinătate, parțial prin scurgerea aurului, parțial prin falimente, nu mai este nevoie de un surplus de bani pentru funcția de bani universali; în sfîrșit, volumul operațiilor de scontare a polițelor se reduce o dată cu reducerea numărului și a sumei totale a acestor polițe. De aceea cererea de capital bănesc de împrumut — atît ca mijloc de circulație, cît și ca mijloc de plată — scade (de noi investiții de capital nu poate fi vorba), și de aceea el există în cantități relativ mari. Vom vedea însă că în aceste condiții crește și oferta de capital bănesc de împrumut.

Astfel, după criza din 1847 a avut loc „o restrîngere a tranzacțiilor și o mare afluență de bani”. („Comm. Distress”, 1847—1848, Evid. nr. 1664.) Dobînda era foarte scăzută ca urmare a „desființării aproape totale a comerțului și a faptului că era absolut imposibil de a plasa banii” (l.c., p. 45, Depoziția lui Hodgson, directorul lui Royal Bank of Liverpool). Ce absurdități pot născoci acești domni (și Hodgson este încă unul dintre cei mai buni) pentru a-și explica această situație, se poate vedea din următoarea frază:

„Depresiunea” (1847) „a fost urmarea unei diminuări reale a capitalului bănesc din țară, datorată în parte necesității de a plăti în aur importurile din toate regiunile lumii și în parte de transformarea capitalului circulant (floating capital) în capital fix” (l.c., p. 63).

Este absolut de neînțeles cum transformarea capitalului circulant în capital fix ar fi putut diminua capitalul bănesc din țară, căci, de pildă, la construirea de căi ferate, în care se făceau pe

atunci principalele investiții de capital, nu se întrebunțează nici aur, nici bancnote pentru construirea de viaducte, și pentru fabricarea de șine, iar banii pentru acțiunile căilor ferate, în măsura în care au fost depuși în momentul cumpărării acestor acțiuni, au funcționat ca orice bani depuși la bancă și, așa cum s-a arătat *, chiar au sporit pentru un timp cantitatea de capital bănesc de împrumut; iar în măsura în care au fost realmente cheltuiți pentru construcțiile respective, ei au circulat în țară ca mijloc de cumpărare și ca mijloc de plată. Capitalul bănesc ar fi putut fi afectat de transformarea capitalului circulant în capital fix numai în măsura în care capitalul fix nu ar fi un produs de exportat, așa încât, ca urmare a imposibilității exportului, dispăre și capitalul disponibil care ar putea fi obținut prin încasările la articolele exportate și, prin urmare, dispar și încasările în numerar sau în lingouri. În perioada respectivă însă, și mari cantități de produse engleze de export zăceau nevindute pe piețele străine. Comercianții și fabricanții din Manchester și din alte localități, care investiseră o parte din capitalul normal al întreprinderilor lor în acțiunile căilor ferate și depindeau deci în exploatarea întreprinderilor lor de capitalul de împrumut, floating capital al lor era de fapt imobilizat, iar ei trebuiau să suporte consecințele. Dar rezultatul ar fi fost același dacă capitalul întreprinderilor lor ar fi fost retras din ele și ar fi fost investit, de pildă, nu în căile ferate, ci în mine, al căror produs — fier, cărbune, aramă etc. — este tot floating capital. Micșorarea reală a capitalului bănesc disponibil datorită recoltei proaste, importului de grâne și exportului de aur era, firește, un fapt care nu era prin nimic legat de specula cu acțiunile căilor ferate.

„Aproape toate firmele comerciale începuseră să-și restrângă mai mult sau mai puțin activitatea, plasînd o parte din capitalul lor comercial în căi ferate” (l.c., p. 42). — „Deoarece acorăseră avansuri considerabile căilor ferate, firmele comerciale s-au văzut nevoite să ia de la bănci, prin scontare de polițe, capitaluri însemnate pentru a putea continua operațiile comerciale”. (Tot Hodgson, l.c., p. 67.) „La Manchester numeroase firme au suferit pierderi uriașe din cauza speculațiilor cu acțiuni ale căilor ferate”. (R. Gardner, citat adesea în „Capitalul”, cartea I, cap. XIII, 3, c³, precum și în alte locuri. Depoziția nr.4 884, l.c.)

Principala cauză a crizei din 1847 a fost colosală suprasaturare a piețelor și speculațiile nelimitate în comerțul cu mărfuri provenite din India. Dar și alte împrejurări au provocat falimentul unor firme foarte bogate din această ramură :

„Ele dispuneau de mijloace importante, dar nu le puteau transforma în bani lichizi. Întregul lor capital era imobilizat în proprietăți funciare pe insula Mauri-

* Vezi volumul de față, p. 12—13. — Nota red.

tius sau în fabrici de indigo și de zahăr. După ce au subscris obligații mergînd pînă la 500 000—600 000 l.st., ele nu mai aveau mijloace lichide pentru a-și achita polițele, și în cele din urmă au constatat că pentru a le achita trebuiau să se bazeze exclusiv pe credit". (Ch. Turner, mare comerciant din Liverpool, care făcea comerț cu India Orientală, nr. 730, l.c.)

În continuare depozițiile lui Gardner (nr. 4 872, l. c.) :

„Imediat după încheierea tratatului cu China s-au deschis perspective atît de mari extinderii comerțului nostru cu China, încît, pe lângă fabricile existente, s-au construit special multe fabrici mari care produceau țesături de bumbac foarte cerute pe piața chineză". — 4 874. „Care a fost rezultatul ? — O catastrofă de nedescris ; nu cred că pentru tot exportul făcut în 1844 și 1845 în China s-a primit în schimb mai mult de 2/3 din valoarea totală a exportului ; intrucît ceaiul era principalul articol de export al Chinei și pentru că eram încurajați, noi, fabricanții, mizăm cu certitudine pe o importantă reducere a taxelor vamale la ceai".

Și iată acum, exprimat naiv, credo-ul specific fabricanților englezi :

„Comerțul nostru cu o piață străină nu este limitat de capacitatea acesteia de a cumpăra mărfuri, ci este limitat aici de capacitatea țării noastre de a consuma produsele pe care le primim în schimbul produselor noastre industriale".

(Țările relativ sărace cu care face comerț Anglia pot, firește, să plătească și să consume orice cantitate de produse engleze, dar, din nefericire, bogata Anglie nu poate consuma toate produsele primite în schimbul exportului ei.)

4 876. „La început am exportat mărfuri care au fost vindute cu o pierdere de circa 15% ; eram pe deplin convins că agenții mei vor cumpăra ceaiul la un preț care, la revînzarea lui aici, îmi va aduce un profit destul de mare pentru a acoperi pierderea ; dar, în loc să realizez un profit, am pierdut uneori de la 25 pînă la 50%". — 4 877. „Fabricanții exportau pe cont propriu ? — Mai ales ; se pare însă că foarte curînd comercianții și-au dat seama că lucrurile nu merg bine și i-au îndemnat pe fabricanți să-și vindă mărfurile prin consignație cu atît mai mult cu cît comercianții înșiși participau la aceasta".

În 1857 însă, cele mai multe pierderi și falimente au fost în rîndurile comercianților, deoarece fabricanții le dăduseră posibilitatea să suprasatureze „pe cont propriu" piețele străine.

Capitalul bănesc poate să sporească și datorită faptului că, o dată cu extinderea sistemului bancar (vezi mai jos exemplul distric-tului Ipswich, unde în decurs de cîțiva ani, cu puțin înainte de 1857, depozitele fermierilor s-au împătrit) *, ceea ce mai înainte

* Vezi volumul de față, p. 41. — *Nota red.*

constituia tezaur privat sau rezervă monetară se transformă, pentru un anumit timp, întotdeauna, în capital de împrumut. Această sporire a capitalului bănesc nu exprimă sporirea capitalului productiv, tot așa cum, de pildă, sporirea depozitelor la băncile pe acțiuni din Londra, după ce aceste bănci au început să plătească dobânzi la depozite, nu exprimă sporirea capitalului bănesc. Atita timp cît scara producției rămîne neschimbată, această sporire determină doar o abundență de capital bănesc de împrumut în comparație cu capitalul productiv. De aici o rată mică a dobânzii.

Dacă procesul de reproducție ajunge din nou într-o fază de înflorire, care precede faza de maximă încordare, creditul comercial ia o foarte mare amploare, care la rindul ei creează realmente o bază „sănătoasă” pentru întoarcerea cu regularitate și fără dificultăți a banilor și pentru extinderea producției. În aceste condiții, rata dobânzii se menține scăzută, chiar dacă se ridică peste nivelul ei minim. Acesta este, de fapt, *singurul* moment în care se poate spune că rata scăzută a dobânzii și, prin urmare, abundența relativă de capital de împrumut coincid cu o sporire reală a capitalului industrial. Întoarcerea capitalului cu regularitate și fără dificultăți legată de extinderea creditului comercial asigură, în pofida cererii tot mai mari, oferta de capital de împrumut și împiedică creșterea ratei dobânzii. Pe de altă parte, ablu acum încep să joace un rol important speculanții, care nu au capital de rezervă sau chiar nu au nici un capital și de aceea nu operează exclusiv pe bază de credit bănesc. La aceasta se adaugă o creștere considerabilă a capitalului fix sub toate formele lui, precum și înființarea unui mare număr de noi întreprinderi mari. Dobînda atinge acum nivelul mijlociu. Ea atinge iarăși nivelul maxim de îndată ce izbucnește o nouă criză, cînd creditul încează brusc, plățile se suspendă, procesul de reproducție este paralizat și, cu excepțiile menționate mai sus, paralel cu o lipsă aproape absolută de capital de împrumut, intervine un surplus de capital industrial neocupat.

Prin urmare, în ansamblu, mișcarea capitalului de împrumut, așa cum se exprimă ea în oscilațiile ratei dobânzii, are loc în direcție opusă mișcării capitalului industrial. Faza în care rata dobânzii este mică, dar depășește nivelul ei minim coincide cu „ameliorarea” și cu încrederea crescîndă ce urmează crizei și îndeosebi faza în care dobînda atinge mărimea ei mijlocie — aflată la egală distanță atît de limita minimă, cît și de cea maximă — sînt singurele două momente care exprimă coincidența abundenței de capital de împrumut cu o mare extindere a capitalului industrial. Dar la începutul ciclului industrial, rata scăzută a dobânzii

coincide cu reducerea, iar la sfârșitul ciclului, rata ridicată a dobânzii coincide cu surplusul de capital industrial. Rata scăzută a dobânzii care însoțește „ameliorarea” exprimă faptul că creditul comercial are numai într-o mică măsură nevoie de creditul bancar, întrucât el mai stă încă pe propriile lui picioare.

Cu acest ciclu industrial lucrurile stau în așa fel, încît, dacă primul impuls a fost dat, același circuit trebuie să se reproducă periodic⁸⁾. În faza de depresiune producția scade sub nivelul pe care l-a atins în ciclul precedent și pentru care este pusă acum baza tehnică. În faza de prosperitate — fază intermediară — producția se dezvoltă în continuare pe această bază. În perioada supraproducției și a speculațiilor, forțele de producție sînt încordate la maximum chiar peste limitele capitaliste ale procesului de producție.

Este de la sine înțeles că în perioada crizei lipsesc mijloacele de plată. Convertibilitatea polițelor se substituie metamorfozei mărfurilor înseși, și tocmai într-un moment cînd tot mai multe

⁸⁾ {Așa cum am arătat și în altă parte*, în această privință, de la ultima mare criză generală, a intervenit o schimbare. Forma acută a procesului periodic cu ciclul ei care dura zece ani a cedat, se pare, locul unei alternări mai cronice, de mai lungă durată, a unei slabe îmbunătățiri a stării de lucruri cu o stare de depresiune relativ îndelungată, alternare care se manifestă în diferite țări industriale în diferite perioade. Este posibil însă să fie vorba numai de o mai mare durată a ciclului. În perioada copilăriei comerțului mondial, 1815—1847, au existat cicluri de aproximativ 5 ani; din 1847 pînă în 1867 ciclul este categoric de zece ani. Astăzi nu ne aflăm oare într-o perioadă cînd se pregătește un nou crah mondial de o forță fără precedent? O serie de fapte par să confirme acest lucru. De la ultima criză generală din 1867 s-au petrecut mari schimbări. Colosala creștere a mijloacelor de comunicație — vapoare transoceanice, căi ferate, telegraful electric, Canalul de Suez — a creat abia acum piața cu adevărat mondială. Alături de Anglia, care fusese pînă atunci singura țară industrială, au apărut o serie de țări industriale care îi fac concurență; investițiile de capital european excedentare au la dispoziție în întreaga lume domenii incomparabil mai largi și mai variate, astfel încît capitalul se repartizează pe o scară mult mai largă, iar speculațiile locale excesive pot fi înlăturate mai ușor. Ca urmare, majoritatea vechilor focare de criză și a motivelor de izbucnire a crizelor au fost înlăturate sau mult slăbite. Totodată pe piața internă concurența cedează în fața cartelurilor și a trusturilor, în timp ce pe piața externă ea este îngădită de tarifele vamale protecționiste cu care s-au asigurat toate țările mari industriale în afară de Anglia. Dar chiar aceste tarife vamale protecționiste nu erau derît înarmarea în vederea ultimei bătălii industriale generale, care trebuia să hotărască problema dominației pe piața mondială. Astfel fiecare din elementele care contracarează repetarea vechilor crize poartă în sine germenii unei viitoare crize de proporții și mai mari. — F.E.

* Vezi K. Marx și F. Engels. Opere, vol. 23, București, Editura politică, 1966, p. 39—40. — Nota trad.

firme lucrează exclusiv pe bază de credit. O legislație bancară ignorantă și absurdă ca cea din 1844—1845 poate numai să agraveze această criză financiară. Dar nici un fel de legislație bancară nu poate înlătura criza.

Intr-un sistem de producție în care întreg ansamblul procesului de reproducție se bazează pe credit, în cazul când creditul încetează brusc și nu mai sînt valabile decît plățile în numerar, trebuie, evident, să izbucnească o criză, să înceapă o goană nestăvilită după mijloace de plată. De aceea, la prima vedere, întreaga criză apare numai ca o criză de credit și ca o criză financiară. Și, într-adevăr, se pune numai problema de a transforma polițele în bani. Dar în majoritatea cazurilor polițele acestea reprezintă cumpărări și vânzări reale, a căror extindere cu mult peste nevoile sociale constituie, în ultimă instanță, baza întregii crize. În afară de aceasta însă, masa uriașă a acestor polițe reprezintă operații pur frauduloase, care își manifestă adevăratul lor caracter și eșuează; de asemenea, ele reprezintă speculații care au fost făcute cu un capital străin și care au dat faliment; în sfîrșit, capitaluri-marfă care s-au depreciat sau chiar nu pot fi vîndute; sau reîntoarceri de capital care nu se mai realizează niciodată. Tot acest sistem artificial de extindere forțată a procesului de reproducție nu poate fi, desigur, îmbunătățit prin simplul fapt că o bancă, de pildă Banca Angliei, ar da tuturor speculanților, în bancnote, capitalul de care au nevoie și ar cumpăra toate mărfurile depreciate la vechea lor valoare nominală. De altfel aici totul apare denaturat, deoarece în această lume a hîrtilor nu apare prețul real nicăieri și nici momentele lui reale, ci numai lingouri, bani de metal, bancnote, polițe, hirtii de valoare. Această denaturare se manifestă mai ales în centrele în care sînt concentrate toate operațiile bănești ale țării, ca, de pildă, Londra; întregul proces devine de neînțeles; acest lucru se observă într-o mai mică măsură în centrele de producție.

De altfel, în ceea ce privește abundența excesivă de capital industrial care se constată în timpul crizelor, trebuie să facem următoarea observație: capitalul-marfă în sine este potențial și capital bănesc, adică o anumită sumă de valoare exprimată în prețul mărfii. Ca valoare de întrebuințare, el reprezintă o anumită cantitate de anumite obiecte de întrebuințare, și acestea se găsesc din abundență în momentul crizei. Dar ca un capital bănesc în sine, ca un capital bănesc potențial, el este supus unor permanente extinderi și reduceri. În ajunul crizei și în cursul ei, în calitatea sa de capital bănesc potențial, capitalul-marfă se contractă. Pentru posesorii lui și pentru creditorii lor (precum și ca

garanție pentru polițe și împrumuturi), capitalul-marfă reprezintă mai puțin capital bănesc decît în perioada cînd a fost cumpărat și cînd pe baza lui s-au efectuat operațiunile de scont și de gaj. Dacă acesta este sensul afirmației că în perioada de depresiune capitalul bănesc al unei țări se micșorează, atunci ea este identică cu constatarea că prețurile mărfurilor au scăzut. De altfel, o asemenea scădere a prețurilor nu face decît să compenseze umflarea lor anterioară.

Veniturile claselor neproductive și ale acelor care trăiesc din venituri fixe rămîn în cea mai mare parte neschimbate în timpul umflării prețurilor, care merge mină în mină cu supraproducția și cu speculația excesivă. De aceea capacitatea lor de consum se reduce relativ și tot o dată se reduce și capacitatea de a înlocui acea parte din reproducția totală care în mod normal ar trebui să intre în consumul lor. Chiar dacă nominal cererea lor rămîne aceeași, în realitate ea scade.

În ceea ce privește importul și exportul, este demn de remarcat faptul că, pe rînd, toate țările sînt afectate de criză și se constată, cu rare excepții, că toate au exportat și importat prea mult, că deci toate au o *balanță de plăți defavorabilă* și că, în realitate, nu balanța de plăți este cauza crizei. Anglia, de pildă, are de suferit de pe urma scurgerii aurului. Ea a importat prea mult. În același timp însă, toate celelalte țări sînt suprasaturate de mărfuri englezești. Prin urmare și ele au importat prea mult sau în ele s-a importat prea mult. (Există, firește, o deosebire între țara care exportă pe credit și acele țări care nu exportă de loc sau numai foarte puțin pe credit. Dar acestea din urmă importă pe credit, afară de cazul cînd li se trimit mărfurile în consignatie⁴.) Criza poate izbucni mai întii în Anglia, în țara care acordă cel mai mult credit și ia cel mai puțin credit, pentru că balanța de plăți, balanța plăților scadente și care trebuie făcute imediat, îi este *defavorabilă*, deși balanța comercială generală îi este *favorabilă*. Această ultimă împrejurare se explică, în parte, prin creditul acordat de Anglia, în parte prin masa de capitaluri date cu împrumut în străinătate; ca urmare, o mare cantitate de mărfuri se întorc în țară independent de cantitatea de mărfuri care se întoarce datorită operațiilor comerciale propriu-zise. (Uneori însă, criza izbucnește și în America, țara care folosește cel mai mult credit englez — credit comercial și credit de capital.) Crahul din Anglia, care începe și este însoțit de scurgerea aurului, soldează balanța de plăți a Angliei parte prin falimentul importatorilor ei (despre care vom vorbi mai jos), parte prin expedierea în străinătate, la prețuri reduse, a unei părți din capitalul ei în mărfuri,

parte prin vânzarea hirtiiilor de valoare străine, cumpărarea celor engleze etc. Vine însă rindul altei țări. În acel moment balanța de plăți a țării respective era favorabilă; acum însă, din cauza crizei, intervalul existent în timpuri normale între balanța de plăți și balanța comercială dispăre sau este în orice caz scurtat; toate plățile trebuie făcute în același timp. Aceeași istorie se repetă acum aici. Acum în Anglia intră aur, iar din cealaltă țară se scurge aur. Ceea ce într-o țară apare ca un import excesiv în cealaltă apare a fi un export excesiv, și invers. Dar un import excesiv și un export excesiv există în toate țările (nu avem în vedere aici recoltele proaste etc., ci criza generală), cu alte cuvinte o supraproducție, favorizată de credit și de umflarea generală a prețurilor, care-l însoțește.

În 1857 criza a izbucnit în Statele Unite. S-a produs o scurgere a aurului din Anglia în America. Dar de îndată ce umflarea prețurilor a încetat în America, criza a izbucnit în Anglia, iar aurul s-a scurs din America în Anglia. Același lucru s-a petrecut între Anglia și continent. În perioada de criză generală, toate națiunile au o balanță de plăți defavorabilă, cel puțin toate națiunile dezvoltate din punct de vedere comercial, dar ea se manifestă întotdeauna succesiv, ca la un foc de pluton, pe măsură ce fiecareia îi vine rindul să efectueze plăți; iar din momentul în care criza a izbucnit, de exemplu în Anglia, termenele de plată se reduc foarte mult. Se constată atunci că toate aceste națiuni au exportat prea mult (deci au supraprodus) sau au importat prea mult (deci au făcut supracomert), că în toate țările respective prețurile au fost umflate excesiv, iar creditul a fost suprasolicitat. Și pretutindeni se produce aceeași prăbușire. Fenomenul scurgerii aurului se manifestă succesiv în toate țările și, prin caracterul lui general, demonstrează îndeosebi: 1) că scurgerea aurului nu este cauza crizei, ci numai una din manifestările ei; 2) că succesiunea în care ea apare la diferite națiuni indică numai momentul când fiecărei națiuni îi vine rindul să-și încheie socotelile cu cerul, când pentru fiecare sosește momentul crizei și când elementele ei latente irump.

Caracteristic pentru economiștii englezi — și literatura economică care merită să fie menționată de la 1830 încoace se reduce mai cu seamă la literatura despre currency*, credit, crize — este că ei consideră exportul de metale nobile în perioada de criză, în pofida modificării cursului schimbului, exclusiv din punctul de vedere al Angliei, ca un fenomen pur național, și scapă complet din

* — circulația banilor. — Nota trad.

vedere faptul că în perioada de criză, când banca lor urcă rata dobânzii, toate celelalte bănci din Europa fac același lucru și că dacă astăzi răsună în Anglia strigătul de alarmă din pricina scurgerii aurului, miine el va răsuna în America, iar poimîine în Germania și Franța.

În 1847

„Anglia a trebuit să facă față angajamentelor curente” (în mare parte pentru cereale) „și, din nefericire, ea le-a respectat în cea mai mare parte prin falimente”. (Bogata Anglie a putut respira în voie, declarîndu-se falită în fața continentului și în fața Americii.) „Iar în măsura în care angajamentele n-au putut fi respectate prin faliment, ele au fost respectate prin exportul de metale nobile”. („Report of Committee on Bank Acts, 1857.”)

Așadar, în măsura în care în Anglia criza se agravează datorită legislației bancare, această legislație devine în timpuri de foamete un mijloc de a înșela națiunile exportatoare de cereale, întîi prin aceea că li se iau cerealele și apoi prin aceea că nu li se plătește pentru aceste cereale. Pentru țările care suferă și ele mai mult sau mai puțin de pe urma scumpirii mărfurilor, interzicerea exportului de cereale în asemenea perioade este deci un mijloc foarte rațional de a lupta împotriva acestui plan al Băncii Angliei „de a respecta angajamentele” în ceea ce privește importul de cereale „prin falimente”. În acest caz este mult mai bine ca producătorii și speculanții de cereale să piardă o parte din profitul lor în folosul țării lor, decît să-și piardă capitalul în folosul Angliei.

Din cele de mai sus reiese că în perioada de criză și în genere în perioade de stagnare în afaceri, capitalul-marfă pierde în mare măsură calitatea lui de a reprezenta capital bănesc potențial. Același lucru este valabil și pentru capitalul fictiv, pentru hirtiiile purtătoare de dobîndă, în măsura în care ele circulă la bursă în calitate de capitaluri bănești. Dacă crește dobînda, prețul lor scade. Prețul lor scade și din cauza lipsei generale de credit, care îi silește pe posesorii lor să le arunce pe piață în cantități masive, pentru a-și procura bani. În sfîrșit scade și prețul acțiunilor, în parte ca urmare a scăderii veniturilor la care ele dau dreptul, în parte ca urmare a caracterului deseori speculativ al întreprinderilor pe care ele le reprezintă. În perioadele de criză acest capital bănesc fictiv se reduce enorm și o dată cu el se reduce posibilitatea pe care o aveau posesorii lui de a-și procura pe piață bani pe baza acestui capital. Scăderea cursului acestor hirtii de valoare nu afectează însă cu nimic capitalul real pe care ele îl reprezintă, în schimb afectează foarte mult solvabilitatea posesorilor lui.

Capitolul treizeci și unu

Capitalul bănesc și capitalul real. II

(Continuare)

Problema în ce măsură acumularea capitalului sub forma de capital bănesc de împrumut coincide cu acumularea reală, cu lărgirea procesului de reproducție nu a fost încă epuizată.

Transformarea banilor în capital bănesc de împrumut este o problemă mult mai simplă decât transformarea banilor în capital productiv. Aici însă trebuie să se facă deosebire între două lucruri :

- 1) simpla transformare a banilor în capital de împrumut ;
- 2) transformarea capitalului sau a venitului în bani, care se transformă în capital de împrumut.

Numai cu condiția cuprinsă în acest din urmă punct poate avea loc o acumulare pozitivă a capitalului de împrumut care să coincidă cu acumularea reală a capitalului industrial.

1. Transformarea banilor în capital de împrumut

Am văzut deja că poate avea loc o îngrămădire, o supra-abundență de capital de împrumut care să fie legată de acumularea productivă numai în măsura în care se află în raport invers cu aceasta din urmă. Acest lucru are loc în două faze ale ciclului industrial, și anume : în primul rând, în perioada în care capitalul industrial, sub ambele lui forme, de capital productiv și de capital-marfă, se contractă, deci la începutul ciclului de după criză ; și, în al doilea rând, în perioada în care a început înviorarea, dar creditul comercial recurge numai în mică măsură la creditul bancar. În primul caz, capitalul bănesc, întrebuițat înainte în producție și comerț, apare ca un capital de împrumut disponibil ; în al doilea caz, el apare ca un capital întrebuițat tot mai mult, dar

la o rată a dobânzii foarte scăzută, deoarece acum capitalistul industrial și cel comercial dictează condițiile capitalistului posesor de bani. Excedentul de capital de împrumut exprimă în primul caz o stagnare a capitalului industrial, iar în cel de-al doilea caz o relativă independență a creditului comercial față de cel bancar, independență care se bazează pe continuitatea intrărilor, pe termenele scurte ale creditelor și pe operații efectuate mai ales cu capital propriu. Speculanții care contează pe capital de împrumut străin nu au intrat încă în scenă; cei care lucrează cu capital propriu sînt încă departe de a efectua operații care se fac aproape exclusiv pe credit. În prima fază, excedentul de capital de împrumut exprimă tocmai opusul acumulării reale. În cea de-a doua fază, acest excedent coincide cu o nouă lărgire a procesului de reproducție, o însoțește, dar nu constituie cauza ei. Excedentul de capital de împrumut începe deja să se reducă, este numai relativ, adică deocamdată este doar în raport cu cererea. În ambele cazuri extinderea procesului real de acumulare este favorizată prin faptul că dobînda scăzută, care în primul caz coincide cu prețurile scăzute și în cel de-al doilea cu prețurile care cresc lent, mărește acea parte a profitului care se transformă în beneficiu al întreprinzătorului. Acest lucru are loc într-o măsură și mai mare în perioada de prosperitate maximă, cînd dobînda crește pînă la nivelul ei mijlociu, căci, deși dobînda crește, ea nu crește totuși în aceeași măsură în care crește profitul.

Pe de altă parte, am văzut că acumularea capitalului de împrumut este posibilă, fără nici un fel de acumulare reală, prin mijloace pur tehnice, cum sînt extinderea și concentrarea sistemului bancar, economisirea rezervei de circulație sau chiar a fondurilor de rezervă de mijloace de plată aparținînd persoanelor particulare, care, datorită acestui lucru, se transformă întotdeauna pentru scurt timp în capital de împrumut. Deși acest capital de împrumut, care de aceea se și numește capital flotant (floating capital), păstrează numai pentru scurt timp forma de capital de împrumut (și tot așa poate servi numai pentru scurt timp pentru operații de scont), el se află totuși într-un permanent flux și reflux. Dacă cineva îl retrage, altcineva îl aduce. Astfel, masa capitalului bănesc de împrumut (vorbim aici, în general, nu de împrumuturi acordate pe ani de zile, ci de împrumuturi pe termen scurt, acordate pe bază de polițe și gaj) crește de fapt absolut independent de acumularea reală.

B.C. 1857. Întrebarea 501. „Ce înțelegeți prin floating capital?” (Domnul Weguelin, guvernatorul Băncii Angliei :) „Acesta este un capital care se întrebuințează pentru împrumuturi în bani pe termen scurt... (502). Bancnotele Băncii

Angliei... ale băncilor din provincie și suma de bani existentă în țară". — {Intrebare :} „Dacă prin floating capital înțelegeți circulația activă” {a bancnotelor Băncii Angliei}, „atunci, judecînd după datele de care dispune comisia, se pare că în această circulație activă nu intervin unele fluctuații foarte importante?” (Există însă o foarte mare deosebire — cine anume avansează circulația activă, cel care dă bani cu împrumut sau chiar capitalistul din industrie. — Răspunsul lui Weguelin :) „În floating capital eu includ rezervele bancherilor, care sînt supuse unor fluctuații considerabile”.

Aceasta înseamnă, prin urmare, că fluctuații importante au loc în acea parte a depunerilor pe care bancherii n-au folosit-o pentru acordarea de împrumuturi și care figurează ca rezervă a lor, dar în mare parte și ca rezervă a Băncii Angliei, unde sînt depuse. În sfîrșit, același domn spune: floating capital este bullion, adică lingouri și bani de metal (503). E uimitor în genere cum în acest jargon al pieței financiare toate categoriile economiei politice capătă un alt sens și o altă formă. Floating capital este aici circulating capital*, ceea ce, firește, este cu totul altceva, money** este capital, bullion este capital, bancnotele sînt circulation***, capitalul este commodity****, datoriile sînt commodities*****, iar fixed capital***** sînt banii investiți în hirtii de valoare greu de vîndut !

„Băncile pe acțiuni din Londra... și-au sporit depunerile de la 8 850 774 l.st. în 1847 la 43 100 724 l.st. în 1857... Datele și afirmațiile făcute în fața comisiei ne permit să tragem concluzia că cea mai mare parte din această sumă enormă provine din surse care înainte nu puteau fi folosite în acest scop și că obiceiul de a deschide un cont la bancher și de a depune bani la el s-a extins la numeroase clase care înainte nu-și plasau capitalul (!) lor în felul acesta. D-l Rodwell, președintele Asociației băncilor particulare din provincie” {spre deosebire de băncile pe acțiuni} „și delegat de către asociație pentru a face depozitii în fața comisiei, arată că în regiunea Ipswich numărul fermierilor și micilor comercianți care au depunerii la bănci este acum de patru ori mai mare decît în trecut, că aproape toți fermierii, chiar și cei care plătesc anual numai 50 l.st. arendă, au acum depunerii la bănci. Masa acestor depunerii este, firește, folosită în afaceri și gravitează mai ales spre Londra, centrul activității comerciale, unde își găsește întrebuintare în primul rînd în scontarea polițelor și în alte avansuri acordate clienților bancherilor londonezi. O mare parte, care nu este cerută imediat, ajunge în mîinile bill-brokerilor, care dau în schimb bancherilor polițe comerciale deja scontate de ei pentru diferite persoane din Londra și din provincie”. (B.C. 1858, p. [V, alineatul nr.] 8.)

* — capital circulant. — *Nota trad.*

** — bani. — *Nota trad.*

*** — mijloace de circulație. — *Nota trad.*

**** — marfă. — *Nota trad.*

***** — mărfuri. — *Nota trad.*

***** — capitalul fix. — *Nota trad.*

Dînd bill-brokerului avansuri pe polițe pe care el le-a scontat o dată, bancherul rescontează de fapt aceste polițe ; în realitate însă, multe dintre aceste polițe au fost deja rescontate chiar de bill-broker și cu aceiași bani cu care bancherul a rescontat polițele bill-brokerului, acesta rescontează noi polițe. Și iată rezultatul :

„Extinderea creditelor fictive s-a realizat prin scontarea polițelor de compelează și prin credite în alb, fapt facilitat considerabil de practica băncilor pe acțiuni din provincie, care scontau asemenea polițe și apoi le rescontau la bill-brokerii pe piața londoneză, avînd în vedere numai creditul băncii, și nu și celelalte calități ale polițelor” (l.c. [p. XXI, alineatul nr. 54]).

În ceea ce privește această rescontare și stimularea speculei cu credite prin sporirea pur tehnică a capitalului bănesc de împrumut, este interesant următorul pasaj din „Economist”⁵ :

„Timp de mai mulți ani în unele districte din țară capitalul se acumula* (capitalul bănesc de împrumut) „într-un ritm mai rapid decît putea fi întrebuințat, în timp ce în alte districte posibilitățile de întrebuințare a capitalului creșteau mai rapid decît capitalul. În timp ce în districtele agricole bancherii nu aveau posibilitatea să-și plaseze depunerile în mod avantajos și sigur, în districtele industriale și în orașele comerciale bancherii erau asaltați de mai multe cereri de capital decît puteau satisface. Rezultatul acestor situații diferite în diferite districte a fost apariția și extinderea extrem de rapidă în ultimii ani a unui nou tip de firme care se ocupau cu repartizarea capitalului ; deși denumite de obicei bill-brokers, aceste firme erau în realitate bănci dintre cele mai mari. Activitatea acestor firme constă în a prelua, pe un anumit termen și cu o anumită dobîndă, capitalul excedentar de la băncile din districtele unde acesta nu putea fi întrebuințat, ca și mijloacele pentru moment nefolosite ale societăților pe acțiuni și ale marilor firme comerciale, și în a da cu împrumut acești bani, cu o dobîndă mai ridicată, băncilor din districte unde există o mai mare cerere de capital, de regulă prin rescontarea polițelor provenite de la clienții lor... Astfel Lombardstreet⁶ a devenit marele centru care transferă capitalul neocupat dintr-o parte a țării, unde nu poate fi folosit avantajos, în altă parte, unde există cerere de capital ; transferul era efectuat atît pentru diferitele regiuni ale țării, cit și pentru diferite persoane aflate în situații asemănătoare. Inițial aceste întreprinderi se limitau aproape exclusiv la a da și a lua cu împrumut contra unor garanții conforme normelor bancare. Dar, pe măsură ce capitalul țării creștea rapid și era economisit tot mai mult prin înființarea de noi bănci, fondurile puse la dispoziția acestor case de scont au atins asemenea proporții, încît ele au început să acorde împrumuturi, la început pe dock warrants (recipise de depozitare a mărfurilor în docuri) și apoi pe conosamente reprezentînd mărfuri care încă nu fuseseră primite, deși uneori, dacă nu chiar de regulă, fuseseră trase deja polițe asupra intermediarilor de mărfuri. Această practică a schimbat cîrind întregul caracter al comerțului englez. Înlesnirile de care se bucurau în Lombardstreet au consolidat pozițiile misișilor de mărfuri în Mincing Lane⁷, care, la rîndul lor, au acordat toate avantajele comercianților-importatori ; aceștia din urmă au uzat de ele într-o măsură atît de mare, încît, dacă cu 25 de ani în urmă împrumutul pe bază de conosamente sau chiar de dock warrants ar fi ruinat creditul unui comerciant, în ultimii ani această practică a devenit atît de generală, încît ea poate fi considerată ca o regulă, și nu ca o excepție rară, cum era cu 25 de ani în urmă. Mai mult, sistemul acesta luase o asemenea

extindere, încît la Lombardstreet se luau mari sume pe polițe trase asupra recoltelor *afiate încă* pe ogoarele coloniilor îndepărtate. Rezultatul acestor înlesniri a fost că comercianții-importatori și-au extins operațiile cu străinătatea și și-au plasat capitalul flotant (floating), cu care operaseră pînă atunci în cele mai nesigure întreprinderi, în plantații coloniale, unde controlul era foarte limitat sau chiar inexistent. Așa se prezintă înlănțuirea directă a creditelor. Capitalul din țară, acumulat în districtele noastre agricole, este depus în sume mici la băncile din provincie și este apoi centralizat în Lombardstreet pentru a i se da o întrebuițare. Mai întîi însă a fost întrebuițat pentru extinderea operațiilor în districtele noastre miniere și industriale prin rescontarea polițelor prezentate de băncile de acolo, apoi și pentru acordarea de înlesniri mai mari importatorilor de produse străine prin împrumuturi pe dock warrants și conosamențe; ca urmare, capitalul comercial «legitim» al firmelor comerciale plasat în întreprinderile din străinătate și din colonii se eliberează și poate astfel să-și găsească o întrebuițare dintre cele mai nedorite în plantațiile de peste mări". („Economist", 1847, p. 1 334.)

Aceasta este „frumoasa" înlănțuire a creditelor. Depunătorul rural are impresia că își depune banii numai la bancherul său și că bancherul acordă împrumuturi numai unor persoane particulare bine cunoscute lui. El n-are nici cea mai vagă bănuială că acest bancher pune depunerile lui la dispoziția unui bill-broker din Londra, ale cărui operații nu le poate controla nici unul din ei.

Am văzut cum mari întreprinderi publice, de exemplu construcțiile de căi ferate, pot spori temporar capitalul de împrumut prin faptul că întotdeauna sumele vărsate de acționari rămîn un timp oarecare, pînă la folosirea lor reală, la dispoziția băncilor.

Masa capitalului de împrumut este, de altfel, cu totul diferită de cantitatea mijloacelor de circulație. Prin cantitatea mijloacelor de circulație înțelegem aici suma tuturor bancnotelor și a tuturor banilor de metal care se află și care circulă într-o țară, inclusiv lingourile de metale nobile. O parte din această cantitate o constituie rezerva băncilor, a cărei mărime se schimbă continuu.

„La 12 noiembrie 1857" (data suspendării Legii bancare din 1844) „rezerva totală a Băncii Angliei, inclusiv a filialelor ei, era de numai 580 751 l.st.; în același timp, suma depunerilor era de 22 500 000 l.st., din care aproape 6 500 000 aparțineau bancherilor din Londra". (B.A. 1858, p. LVII.)

Oscilațiile ratei dobînzii (facem abstracție de schimbările care au loc în intervale de timp mai mari sau de diferențele dintre ratele dobînzii în diferite țări; primele sînt determinate de schimbările ratei generale a profitului, iar celelalte de diferențele în ratele profitului și în dezvoltarea creditului) depind de oferta capitalului

de împrumut (toate celelalte împrejurări, încrederea etc. rămânând neschimbate), adică de oferta capitalului care se împrumută sub formă de bani, bani din metal și bancnote ; spre deosebire de capitalul industrial, care, ca atare, sub formă de marfă, este dat cu împrumut, între agenții procesului de reproducție înșiși, prin intermediul creditului comercial.

Totuși masa acestui capital bănesc de împrumut este diferită și independentă de masa banilor aflați în circulație.

Dacă, de pildă, 20 l. st. ar fi date cu împrumut de cinci ori pe zi, atunci ar fi dat cu împrumut un capital bănesc de 100 l. st. Aceasta ar însemna totodată că cele 20 l. st. au funcționat de cel puțin patru ori ca mijloc de cumpărare sau de plată ; căci dacă n-ar fi existat rolul de intermediar al cumpărărilor și plăților, datorită căruia cele 20 l. st. ar fi reprezentat cel puțin de patru ori forma transformată a capitalului (marfa, inclusiv forța de muncă), ar constitui nu un capital de 100 l. st., ci numai cinci cereri a 20 l. st. fiecare.

Pentru țările cu credit dezvoltat putem admite că întregul capital bănesc care poate fi folosit pentru operații de credit există sub forma de depozite la bănci și la cei ce dau bani cu împrumut. Acest lucru este valabil cel puțin pentru afaceri în general. În plus, în perioade de prosperitate, atâta timp cât specula propriu-zisă încă nu s-a dezlănțuit, când creditul se obține ușor și încrederea este în creștere, cea mai mare parte a funcțiilor circulației este îndeplinită prin simple transferuri de credite, fără să fie nevoie de bani de metal sau de hirtie.

Simpla posibilitate de a avea depuneri importante și totodată o cantitate relativ redusă de mijloace de circulație depinde exclusiv de :

1) numărul cumpărărilor și plăților ce pot fi efectuate cu aceiași bani ;

2) numărul reînțoarcerilor acestora la bancă sub formă de depozite, așa încît funcția lor repetată ca mijloc de cumpărare și de plată este mijlocită prin transformarea lor din nou în depozite. De exemplu, un comerciant cu amănuntul depune săptămînal la bancher 100 l. st. în bani ; cu acești bani bancherul achită o parte din depunerile fabricantului ; acesta îi plătește cu ei pe muncitori ; la rîndul lor, muncitorii plătesc comerciantului cu amănuntul, care depune banii din nou la bancă. Cele 100 l.st depuse de comerciantul cu amănuntul au servit deci, în primul rînd, la achitarea unei depuneri a fabricantului, în al doilea rînd, la plata muncitorilor, în al treilea rînd, la efectuarea plăților către același comerciant cu amănuntul și, în al patrulea rînd, la

depunerea unei noi părți din capitalul bănesc al aceluiași comerciant; așadar, după 20 de săptămâni, dacă nu ar fi nevoie să folosească acești bani, el ar fi depus la bancher cu aceleași 100 l.st. o sumă de 2 000 l.st.

În ce măsură acest capital bănesc rămîne neocupat se poate vedea numai din fluxul și refluxul fondului de rezervă al băncilor. De aici d-l Weguelin, guvernator al Băncii Angliei în 1857, trage concluzia că la Banca Angliei aurul este „singurul” capital de rezervă :

1258. „După părerea mea, taxa de scont este determinată de fapt de suma capitalului neocupat existent în țară. Suma capitalului neocupat este reprezentată prin rezerva Băncii Angliei, care este de fapt o rezervă în aur. Prin urmare, cînd aurul se scurge, suma capitalului neocupat din țară scade, iar valoarea celorlalte părți crește”. — 1364. [Newmarch:] „Rezerva în aur a Băncii Angliei este în realitate rezerva centrală sau rezerva în numerar pe care se sprijină toate tranzacțiile țării noastre... Această rezervă sau acest rezervor suportă întotdeauna influența cursului schimbului din alte țări”. („Report on Bank Acts”, 1857.)

Statistica exportului și a importului ne arată proporțiile acumulării capitalului real, adică a capitalului productiv și a capitalului-marfă. Ea arată întotdeauna că pentru perioada de dezvoltare a industriei engleze (1815—1870), care are loc în cicluri de cîte 10 ani, maximum ultimei perioade de prosperitate *dinaintea* crizei reapare de fiecare dată ca minimum perioadei de prosperitate imediat următoare crizei, pentru a atinge apoi un nou maxim, cu mult mai ridicat.

Valoarea reală sau cea declarată a produselor exportate din Marea Britanie și Irlanda în anul de prosperitate 1824 era de 40 396 300 l.st. O dată cu izbucnirea crizei din 1825, cifra exportului scade sub această sumă și oscilează între 35 000 000 și 39 000 000 anual. În timpul noii perioade de prosperitate, în 1834, ea depășește cel mai ridicat nivel anterior, ajunge la 41 649 191 l.st., și atinge în 1836 noul maxim de 53 368 571 l. st. În 1837 scade din nou la 42 000 000, astfel că noul minim este deja mai ridicat decît vechiul maxim, și oscilează apoi între 50 000 000 și 53 000 000. În timpul noii perioade de prosperitate, în 1844, cifra exportului ajunge la 58 500 000, cifră care depășește la rîndul ei cu mult maximum din 1836. În 1845 ea atinge 60 111 082 l.st.; scade apoi la peste 57 000 000 în 1846, la aproape 59 000 000 în 1847, la aproape 53 000 000 în 1848; în 1849 ajunge la 63 500 000, în 1853 la aproape 99 000 000, în 1854 la 97 000 000, în 1855 la 94 500 000, în 1856 la aproape 116 000 000, atîngînd în 1857 maximum, 122 000 000. În 1858 scade la 116 000 000, însă încă în 1859 ajunge la 130 000 000, în 1860 la aproape 136 000 000, în 1861 este de numai

125 000 000 (noul minim fiind iarăși mai ridicat decît maximul anterior), iar în 1863 de 146 500 000.

Același lucru ar putea fi demonstrat, firește, și în ceea ce privește importul, care constituie un indiciu al lărgirii pieței; aici însă avem de-a face numai cu scara producției. {Se înțelege de la sine că acest lucru este valabil pentru Anglia numai în perioada cînd ea deținea monopolul efectiv asupra industriei; este însă valabil și pentru toate țările cu mare industrie modernă, atîta timp cît piața mondială se lărgeste. — F.E.}

2. Transformarea capitalului sau a venitului în bani, care se transformă în capital de împrumut

Aici analizăm acumularea capitalului bănesc în măsura în care ea nu este expresia unei stagnări în mișcarea creditului comercial sau a folosirii cu economie atît a mijloacelor realmente aflate în circulație, cît și a capitalului de rezervă al agenților ocupați în reproducție.

În afară de aceste două cazuri, acumularea capitalului bănesc poate să apară datorită unui aflux neobișnuit de aur, așa cum s-a întîmplat în 1852 și 1853, în urma deschiderii noilor mine de aur din Australia și California. Acest aur a fost depozitat la Banca Angliei. Depunătorii au luat în schimb bancnote, pe care apoi nu le-au mai depus direct la bancheri. În felul acesta, cantitatea mijloacelor de circulație a crescut considerabil. (Depoziția lui Wegelin, B.C. 1857, nr. 1329.) Banca a căutat să valorifice aceste depozite, reducînd taxa de scont la 2%. Masa de aur acumulată la bancă ajunge în 1853, în decurs de șase luni, la 22 000 000—23 000 000.

La toți capitaliștii care dau bani cu împrumut, acumularea se face, bineînțeles, direct sub formă de bani, în timp ce la capitaliștii industriali acumularea reală se realizează, de regulă, așa cum am văzut, prin sporirea elementelor capitalului productiv. Dezvoltarea sistemului de credit și colosala concentrare a operațiilor de împrumut de bani în mîinile marilor bănci trebuie deci, deja prin ele însele, să accelereze acumularea capitalului de împrumut ca o formă diferită de acumularea reală. Această dezvoltare rapidă a capitalului de împrumut este, așadar, rezultatul acumulării reale, întrucît ea este consecința dezvoltării procesului de reproducție, iar profitul, care constituie izvorul acumulării pentru acești capitaliști posesori de bani, nu este decît o parte a plusvalorii obținute de către capitaliștii care se ocupă cu reproducția (și în același timp

însușirea unei părți din dobânzile la economiile *altora*). Capitalul de împrumut se acumulează atât pe seama industriașilor, cât și pe seama comercianților. Am văzut cum, în fazele nefavorabile ale ciclului industrial, rata dobânzii poate să se urce atât de mult, încât să înghită complet pentru un timp profitul unor întreprinderi din unele ramuri cu situație deosebit de nefavorabilă. Totodată scad și prețurile efectelor de stat și ale altor hîrtii de valoare. Acesta este momentul în care capitaliștii posesori de bani cumpără mari cantități de hîrtii depreciate, care ulterior vor atinge din nou prețul lor normal și chiar un preț mai mare. Atunci ei vor vinde aceste hîrtii și astfel își vor însuși o parte din capitalul bănesc al publicului. Hîrțiile rămase nevândute aduc dobânzi mai mari, pentru că ele au fost cumpărate la un preț scăzut. Dar întregul profit pe care îl realizează capitaliștii posesori de bani și pe care ei îl transformă din nou în capital se transformă mai întâi în capital bănesc de împrumut. Acumularea acestuia din urmă fiind diferită de acumularea reală, deși generată de ea, are loc deci, întrucît este vorba numai de capitaliștii posesori de bani, bancheri etc., ca o acumulare a acestei clase speciale de capitaliști. Ea trebuie să crească pe măsură ce se extinde sistemul de credit care însoțește lărgirea reală a procesului de reproducție.

Dacă rata dobânzii este mică, această depreciere a capitalului bănesc îi afectează mai ales pe depunători, și nu băncile. Pînă la dezvoltarea băncilor pe acțiuni, 3/4 din toate depunerile la bănci în Anglia nu aduceau dobîndă. Dacă în prezent pentru aceste depuneri se plătește dobîndă, aceasta este cu cel puțin 1% mai mică decît dobînda curentă.

În ceea ce privește acumularea banilor la alte categorii de capitaliști, facem abstracție de partea investită în hîrtii purtătoare de dobîndă și acumulată sub această formă. Avem în vedere numai partea aruncată pe piață în calitate de capital de împrumut.

Aici avem în primul rînd acea parte a profitului care nu este cheltuită ca venit, ci este destinată acumulării, dar pe care deocamdată capitaliștii industriali nu o întrebuințează în propriile lor întreprinderi. Profitul acesta există nemijlocit în capitalul-marfă, constituind o parte din valoarea lui, și este realizat în bani o dată cu acesta. Dacă nu este transformat din nou în elementele de producție ale capitalului-marfă (facem deocamdată abstracție de comerciant, despre care vom vorbi în mod special), atunci un timp el trebuie să rămîna sub formă de bani. Această masă crește o dată cu masa capitalului însuși, chiar dacă rata profitului scade. Partea care trebuie să fie cheltuită ca venit este consumată treptat, însă între timp ea constituie la bancher un capital de împrumut sub

formă de depozit. Prin urmare, chiar și creșterea părții din profit care e cheltuită ca venit se exprimă printr-o acumulare treptată, mereu repetată, de capital de împrumut. Același lucru trebuie spus și despre cealaltă parte destinată acumulării. Așadar, o dată cu dezvoltarea sistemului de credit și cu organizarea lui, chiar și creșterea venitului, adică a consumului capitaliștilor industriali și comerciali, apare ca o acumulare a capitalului de împrumut. Și acest lucru este valabil pentru toate veniturile în măsura în care ele sînt consumate treptat, prin urmare și pentru renta funciară, pentru salarii în formele lui superioare, pentru veniturile claselor neproductive etc. Toate iau, pentru un anumit timp, forma venitului bănesc și de aceea pot fi transformate în depozite și prin aceasta în capital de împrumut. Pentru orice venit, indiferent dacă este destinat consumului sau este destinat acumulării, din moment ce există sub o formă bănească oarecare, este valabilă teza că venitul este o parte din valoarea capitalului-marfă transformată în bani și, în consecință, o expresie și un rezultat al acumulării reale, și nu capitalul productiv însuși. Dacă un filator și-a schimbat firele pe bumbac, iar partea care formează venitul — pe bani, atunci existența reală a capitalului lui industrial o constituie firele care au trecut în mîna țesătorului sau chiar a consumatorului individual, și anume firele — destinate fie producției, fie consumului — constituie existența atît a valorii-capital, cît și a plusvalorii cuprinse în ele. Mărimea plusvalorii transformate în bani depinde de mărimea plusvalorii cuprinse în fire. Dar din momentul în care plusvaloarea s-a transformat în bani, acești bani nu mai sînt decît forma de existență valorică a acestei plusvalori. Ca atare, ei devin un moment al capitalului de împrumut. Pentru aceasta trebuie numai ca banii să se transforme în depozite, dacă nu cumva sînt deja dați cu împrumut de posesorul lor. Dimpotrivă, pentru a se transforma din nou în capital productiv, suma lor trebuie să fi atins o anumită limită minimă.

Capitolul treizeci și doi

Capitalul bănesc și capitalul real. III

(Sfârșit)

Așadar, masa banilor care astfel se transformă din nou în capital este rezultatul procesului de reproducție în masă, dar considerată în sine, în calitatea ei de capital-bănesc de împrumut, ea nu este o masă de capital productiv.

Cea mai importantă concluzie care se desprinde din analiza de pînă acum este că creșterea părții din venit destinate consumului (facem abstracție de muncitor, deoarece venitul lui = capitalul variabil) apare în primul rînd ca o acumulare a capitalului bănesc. Prin urmare, în acumularea capitalului bănesc intră un moment esențialmente diferit de acumularea reală a capitalului industrial, deoarece o parte din produsul anual destinată consumului nu devine în nici un caz capital. Cealaltă parte a produsului anual *înlocuiește* capitalul, adică capitalul constant al producătorului de mijloace de consum, dar, în măsura în care se transformă realmente în capital, ea există sub forma naturală a venitului producătorilor acestui capital constant. Aceiași bani care reprezintă venitul, care servesc ca simpli mijlocitori ai consumului se transformă cu regularitate, pentru un timp, în capital bănesc de împrumut. În măsura în care acești bani reprezintă salariul, ei constituie totodată forma bănească a capitalului variabil; iar în măsura în care înlocuiesc capitalul constant al producătorilor de mijloace de consum, ei constituie forma bănească pe care o ia pentru moment capitalul constant și servesc la cumpărarea elementelor naturale ale acestui capital constant care urmează să fie înlocuit. Nici sub o formă, nici sub cealaltă, ei nu exprimă în sine o acumulare, deși masa lor crește o dată cu lărgirea procesului de reproducție. Temporar însă, ei îndeplinesc funcția de bani de împrumut, deci de capital bănesc. Din acest punct de vedere acumularea capitalului bănesc trebuie deci să reflecte întotdeauna o acumulare de capital mai mare decît cea care are loc realmente, deoarece extinderea consumului indi-

vidual, fiind mijlocită de bani, apare ca o acumulare a capitalului bănesc, pentru că ea furnizează forma-bani pentru acumularea reală, pentru bani, care creează noi sfere de investiții de capital.

Așadar, acumularea capitalului bănesc de împrumut nu exprimă, în parte, decît faptul că toți banii în care se transformă capitalul industrial în procesul circuitului lui nu iau forma de bani *avansați* de către agenții reproducției, ci de bani pe care aceștia îi *iau cu împrumut*; în felul acesta avansul de bani care trebuie să aibă loc în procesul de reproducție apare drept un avans de bani împrumutați. În realitate, pe baza creditului comercial, unul împrumută altuia banii de care acesta are nevoie în procesul reproducției. Dar operația aceasta ia următoarea formă: bancherul căruia o parte din agenții reproducției îi dau bani cu împrumut îi împrumută celeilalte părți a agenților reproducției, și în felul acesta el apare ca un binefăcător; totodată, posibilitatea de a dispune de acest capital revine în întregime bancherilor ca intermediari.

Mai trebuie menționate alte cîteva forme specifice ale acumulării capitalului bănesc. Se eliberează capital, de exemplu, ca urmare a scăderii prețului elementelor producției materiilor prime etc. Dacă industriașul nu poate extinde nemijlocit procesul de reproducție, atunci o parte din capitalul lui bănesc este scoasă din circuit, ca excedentară, și se transformă în capital bănesc de împrumut. În afară de aceasta se eliberează capital sub formă de bani îndeosebi la comerciant, atunci cînd intervine o întrerupere în afaceri. Dacă comerciantul a efectuat o serie de operații și, în urma unei întreruperi, nu poate începe o nouă serie de operații decît mai tîrziu, atunci banii realizați nu reprezintă pentru el decît un tezaur, un capital excedentar. În același timp însă, ei reprezintă în mod nemijlocit o acumulare de capital bănesc de împrumut. În primul caz, acumularea capitalului bănesc exprimă repetarea procesului de reproducție în condiții mai favorabile, eliberarea reală a unei părți din capitalul care mai înainte era legat, deci posibilitatea de lărgire a procesului de reproducție cu aceleași mijloace bănești. În celălalt caz, dimpotrivă, numai întreruperea fluxului tranzacțiilor. Dar în ambele cazuri capitalul se transformă în capital bănesc de împrumut, reprezintă o acumulare a acestuia din urmă, influențează în egală măsură piața financiară și rata dobînzii, deși într-un caz influența se exprimă prin crearea unor condiții mai favorabile, iar în al doilea caz prin împiedicarea procesului real al acumulării. În sfîrșit, acumularea capitalului bănesc este influențată și de numărul persoanelor care, după ce au realizat o anumită situație, se retrag din sfera reproducției. Numărul acestora e cu atît mai mare cu cît profiturile realizate în cursul ciclului industrial sînt mai mari.

Acumularea capitalului bănesc de împrumut exprimă aici, pe de o parte, acumularea reală (în ceea ce privește proporțiile ei relative), pe de altă parte, numai proporțiile transformării capitaliștilor industriali în simpli capitaliști posesori de bani.

Cît privește cealaltă parte a profitului, care nu-i destinată pentru a fi consumată ca venit, ea se transformă în capital bănesc numai dacă nu poate fi întrebuințată imediat la extinderea afacerilor în sfera de producție unde a fost realizată. Acest lucru poate avea loc din două cauze. Ori pentru că respectiva sferă a producției este saturată de capital. Ori pentru că suma acumulată, pentru a putea funcționa în calitate de capital, trebuie să atingă mai întîi un anumit volum, determinat de raporturile cantitative ale noilor investiții de capital într-o întreprindere dată. De aceea suma acumulată se transformă la început în capital bănesc de împrumut și servește la lărgirea producției în alte sfere. Celelalte condiții rămîind aceleași, masa profitului destinată a fi transformată din nou în capital va depinde de masa profitului realizat și, în consecință, de lărgirea procesului de reproducție însuși. Dacă însă la întrebuințarea ei această nouă acumulare întîmpină greutăți, nu sînt sfere de investiții, dacă, prin urmare, are loc o suprasaturare a ramurilor de producție și o ofertă excedentară de capital de împrumut, această pletoră de capital bănesc de împrumut nu dovedește decît limitele producției *capitaliste*. Agiotajul cu credite, care urmează în asemenea cazuri, dovedește că nu există nici un fel de piedici pozitive în calea folosirii acestui capital excedentar. Există însă piedici ivite în virtutea legilor valorificării lui, a limitelor în care capitalul se poate valorifica în calitatea lui de capital. Pletora de capital bănesc ca atare nu exprimă în mod necesar supraproducție și nici măcar o lipsă de sfere de investiție a capitalului.

Acumularea capitalului de împrumut constă pur și simplu în faptul că banii se precipită ca bani destinați împrumutului. Acest proces se deosebește foarte mult de adevărata transformare a banilor în capital ; el reprezintă numai acumularea banilor sub o formă în care pot fi transformați în capital. Dar această acumulare poate să exprime, așa cum am arătat, momente extrem de diferite de acumularea reală. În condițiile creșterii permanente a acumulării reale, această creștere a acumulării capitalului bănesc poate fi în parte rezultatul acesteia, în parte rezultatul unor momente care o însoțesc, dar sînt complet diferite de ea, în parte, în sfîrșit, și rezultatul unor întreruperi ale acumulării reale. Chiar și numai pentru că acumularea capitalului de împrumut crește sub influența unor momente independente de acumularea reală, dar care totuși o în-

soțesc, în anumite faze ale ciclului trebuie să existe în mod necesar o permanentă pletoră de capital bănesc care să se accentueze pe măsură ce se dezvoltă creditul. O dată cu această pletoră trebuie să crească deci și necesitatea de a extinde procesul de producție peste limitele lui capitaliste: supracomerțul, supraproducția, supracreditul. Totodată acest lucru trebuie să aibă loc întotdeauna în forme care provoacă o reacție.

În ceea ce privește acumularea capitalului bănesc din renta funciară, salariu etc., este inutil să ne oprim aici asupra acestei probleme. Trebuie subliniat numai momentul că, datorită diviziunii muncii în cursul dezvoltării producției capitaliste, adevărata economisire și abținere (a celor ce tezaurizează), în măsura în care furnizează elementele acumulării, revine celor care primesc cantități minime din aceste elemente și care pierd destul de des și ceea ce au economisit, ca, de pildă, muncitorii atunci când băncile dau faliment. Pe de o parte, capitalistul industrial nu „economisește” el însuși capitalul său, ci dispune, în raport cu mărirea capitalului său, de economiile altora; pe de altă parte, capitalistul posesor de bani transformă economiile altora în propriul lui capital, și face din creditul pe care și-l acordă reciproc capitaliștii în procesul reproducerii și pe care ei îl capătă din partea publicului o sursă pentru propria lui îmbogățire. Cu aceasta se spulberă și ultima iluzie a sistemului capitalist potrivit căreia capitalul ar fi rodul muncii și economiilor proprii. Nu numai profitul constă în însușirea muncii altuia, ci și capitalul, cu ajutorul căruia această muncă străină este pusă în mișcare și este exploatată, constă din proprietate străină pe care capitalistul posesor de bani o pune la dispoziția capitalistului industrial și pentru care îl exploatează la rîndul lui pe acesta.

În ceea ce privește capitalul de împrumut trebuie să mai facem câteva observații.

Cît de des unii și aceiași bani pot să funcționeze în calitate de capital de împrumut depinde în întregime, așa cum am arătat mai sus, de următoarele împrejurări:

1. cît de des realizează ei valori-marfă în procesul vânzării și plăților, transferînd astfel capital, și cît de des realizează venituri. Cît de frecvent trec ei în alte mîini ca valoare realizată, fie a capitalului, fie a venitului, depinde deci, evident, de volumul și de numărul tranzacțiilor reale;

2. aceasta depinde de economia de plăți și de dezvoltarea și organizarea sistemului de credit;

3. în sfîrșit, de înlănțuirea și rapiditatea de acțiune a creditelor datorită cărora banii, de îndată ce s-au precipitat ca depuneri într-un punct, apar imediat în altul ca împrumut.

Chiar dacă am presupune că forma de existență a capitalului de împrumut este exclusiv forma de bani reali, aur sau argint — mărfuri a căror substanță servește ca măsură a valorilor —, și în acest caz o mare parte din acest capital bănesc ar fi în mod necesar întotdeauna numai fictivă, adică un simplu titlu al valorii, ceva de genul semnelor valorii. În măsura în care banii funcționează în circuitul capitalului, deși ei constituie, ce-i drept, la un moment dat, capital bănesc, nu se transformă însă în capital bănesc de împrumut, ci sînt fie schimbați pe elemente ale capitalului productiv, fie cheltuiți ca mijloc de circulație la realizarea venitului și, prin urmare, nu se pot transforma din nou, pentru posesorul lor, în capital de împrumut. Dar, în măsura în care ei se transformă în capital de împrumut și una și aceeași sumă de bani reprezintă de repetate ori un capital de împrumut, este clar că ei nu pot exista decît într-un *singur* punct ca bani metalici; în toate celelalte puncte ei există numai sub forma de titlu asupra capitalului. Potrivit presupunerii noastre, acumularea acestor titluri rezultă din acumularea reală, adică din transformarea valorii capitalului-marfă etc. în bani; dar acumularea acestor drepturi sau titluri de valoare, ca atare, se deosebește atît de acumularea reală din care rezultă ea, cît și de acumularea viitoare (de noul proces de producție) care este mijlocită prin împrumutarea banilor.

Prima facie capitalul de împrumut există întotdeauna sub formă de bani ⁹⁾, iar mai tîrziu sub forma unui titlu asupra banilor, deoa-

⁹⁾ B.A. 1857. Depozițiile bancherului Twells : 4516. „Ca bancher operați cu capital sau cu bani? — Facem comerț cu bani”. — 4517. „Cum se fac depunerile la banca dv. ? — În bani”. — 4518. „Cum sînt ele restituite? — În bani”. — [4519] „Așadar, se poate spune că ele sînt altceva decît bani? — Nu”.

Overstone (vezi cap. XXVI) confundă mereu „capital” cu „money”. „Value of money” * înseamnă la el și dobîndă, dar numai în măsura în care aceasta din urmă este determinată de masa banilor; „value of capital” ** trebuie să însemne dobîndă în măsura în care este determinată de cererea de capital productiv și de profitul pe care acesta îl aduce. El spune : 4140. „Cuvîntul capital trebuie folosit cu prudență”. — 4148. „Exportul de aur din Anglia înseamnă o micșorare a cantității de bani din țară, și aceasta trebuie, firește, să provoace, în genere, o cerere sporită pe piața financiară” (de aici rezultă, prin urmare, că nu pe piața capitalurilor). — 4112. „Pe măsură ce banii ies din țară, cantitatea rămasă în interiorul țării se micșorează. Această micșorare a cantității rămase în țară provoacă o creștere a valorii acestor bani”. (În teoria lui, aceasta înseamnă inițial o creștere a valorii banilor ca bani în comparație cu valoarea mărfurilor, creștere provocată de restrîngerea circulației; prin urmare, acolo unde această creștere a valorii banilor = scăderea valorii mărfurilor. Cum însă ulterior a devenit și pentru el evident că masa banilor aflați în circulație nu determină pre-

* — „valoarea banilor”. — *Nota trad.*

** — „valoarea capitalului”. — *Nota trad.*

rece banii, sub forma cărora el a existat inițial, se află acum în mîna debitorului sub formă de bani reali. Pentru creditor capitalul de împrumut s-a transformat într-un drept de a primi bani, într-un titlu de proprietate. Aceeași masă de bani reali poate deci să reprezinte mase foarte diferite de capital bănesc. Banii ca atare, indiferent că reprezintă un capital realizat sau un venit realizat, devin capital de împrumut prin simplul act al împrumutului, prin transformarea lor în depozit, dacă considerăm forma generală existentă într-un sistem de credit dezvoltat. Depozitul este capital bănesc pentru depunător. În mîna bancherului însă, depozitul poate fi numai capital bănesc potențial, care stă nefolosit în casa lui de bani în loc să se afle în cea a proprietarului lui ¹⁰⁾.

O dată cu creșterea avuției materiale, sporește și clasa capitaliștilor posesori de bani ; pe de o parte, crește numărul și bogăția capitaliștilor care se retrag din afaceri, al rentierilor, în al doilea

țurile, acum micșorarea cantității de bani ca mijloc de circulație ar trebui să sporească valoarea lor în calitate de capital purtător de dobîndă și, în consecință, dobînda.) „Și această sporire a valorii banilor rămași frînează scurgerea lor și se menține pînă cînd se întorc în țară banii necesari pentru restabilirea echilibrului”. — Vom da mai jos alte contradicții ale lui Overstone.

¹⁰⁾ Aici intervine confuzia care consideră drept „bani” și una și alta, adică atât depunerea, ca titlu asupra unei plăți din partea bancherului, cît și banii depuși în mîinile bancherului. Bancherul Twells citează în fața comisiei bancare din 1857 următorul exemplu : „Îmi încep afacerea cu 10 000 l. st. Cumpăr mărfuri de 5 000 l. st. și le aduc în magazia mea. Celelalte 5 000 l. st. le depun la un bancher, pentru a le putea folosi la nevoie. Dar eu consider totuși întreaga sumă ca fiind capitalul meu, deși 5 000 l. st. din această sumă se găsesc sub formă de depunere sau de bani”. (4 528.) De aici următoarea discuție amuzantă : 4 531. „Prin urmare, ați dat altcuiva cele 5 000 l. st. ale dv. în bancnote ? — Da”. — 4 532. „Așadar, acesta are depuse 5 000 l. st. ? — Da”. — 4 533. „Și dv., de asemenea, aveți 5 000 l. st. sub formă de depunere ? — Exact”. — 4 534. „El are 5 000 l. st. în bani și dv. 5 000 l. st. ? — Da”. — 4 535. „Dar, în definitiv, ei nu sînt altceva decît bani ? — Nu”. — Confuzia provine în parte din următorul fapt : A, care a depus cele 5 000 l. st., poate emite asupra lor ordine de plată, poate dispune de ele ca și cum s-ar afla în posesia lor. În acest sens ele continuă să funcționeze pentru el ca bani potențiali. Dar ori de cîte ori emite asupra lor ordine de plată, el își micșorează pro tanto depunerea. Dacă ia de la bancă bani reali, nu i se plătește cu propriii lui bani, ci cu banii depuși de altcineva, întrucît banii lui au fost dați cu împrumut. Dacă plătește o datorie lui B printr-un cec tras asupra bancherului său, și dacă B depune acest cec la bancherul său, iar bancherul lui A posedă și el un cec asupra bancherului lui B, astfel că cei doi bancheri nu fac decît să schimbe între ei cecurile, atunci banii depuși de A au îndeplinit de două ori funcția de bani : mai întii în mîinile celui care a primit banii depuși de A și, în al doilea rînd, în mîinile lui A. Cea de-a doua funcție constă în compensarea creanțelor (creanța lui A asupra bancherului său și creanța acestuia din urmă asupra bancherului lui B), fără intervenția banilor. Aici depunerea acționează de două ori ca bani, și anume : o dată ca bani reali, iar a doua oară ca titlu asupra banilor. Simplele titluri asupra banilor nu pot ține locul banilor decît atunci cînd are loc o compensare a creanțelor.

rînd, se intensifică dezvoltarea sistemului de credit și prin aceasta crește numărul bancherilor, al creditorilor, al financiarilor etc. O dată cu dezvoltarea capitalului bănesc liber crește, așa cum am arătat mai sus, și masa hîrtilor purtătoare de dobîndă, a efectelor de stat, a acțiunilor etc. ; în același timp însă crește și cererea de capital bănesc disponibil, jobberii, care fac speculații cu aceste hîrtii, deținînd rolul principal pe piața financiară. Dacă toate cumpărările și vânzările acestor hîrtii ar fi numai expresia unor plasmamente de capital reale, atunci ar fi just să se spună că ele nu pot influența cererea de capital de împrumut, întrucît A, cînd își vinde hîrtia, obține exact atîția bani cîți plasează în ea B. Și chiar în cazul cînd există hîrtia, nu însă și capitalul (cel puțin nu sub forma de capital bănesc) pe care ea l-a reprezentat inițial, ea generează mereu pro tanto noi cereri de capital bănesc. În orice caz însă, este un capital bănesc de care mai înainte dispunea B, iar acum dispune A.

B. A. 1857. Nr. 4 886 : „Considerați că indic exact cauzele care determină taxa de scont cînd spun că ea este reglată de cantitatea de capital aflată pe piață, care poate fi întrebuițată pentru scontarea polițelor comerciale, spre deosebire de celelalte hîrtii de valoare ?” — {Chapman :} „Nu ; cred că rata dobînzii este influențată de toate hîrțile de valoare ușor convertibile (all convertible securities of a current character) ; ar fi greșit să limităm chestiunea numai la scontarea polițelor, deoarece atunci cînd există o cerere mare de bani pe {gaj de} consols* sau chiar de bonuri de tezaur, așa cum s-a întimplat adesea în ultimul timp, și cu dobînzii cu mult mai mari decît dobînda comercială, ar fi absurd să spunem că lumea noastră comercială nu este afectată de acest lucru ; dimpotrivă, ea este foarte mult afectată”. — 4 890. „Dacă pe piață există hîrtii de valoare bune și cerute, recunoscute ca atare de către bancheri, și dacă posesorii lor vor ca în schimbul lor să obțină bani, acest fapt are, firește, influență asupra polițelor comerciale. Nu mă pot aștepta, de exemplu, ca cineva să-mi împrumute bani cu 5 % pe o poliță comercială dacă îi poate da cu împrumut cu 6 % pe consols etc. ; acest lucru este valabil și pentru noi ; nimeni nu-mi poate cere să-i scotez polițele cu 5 1/2 % din moment ce eu pot împrumuta banii mei cu 6 %”. — 4 892. „Despre cei care cumpără pentru 2 000, 5 000 sau 10 000 l. st. hîrtii de valoare, considerînd că astfel și-au plasat bine capitalul, noi nu vom spune că exercită o influență esențială pe piața financiară. Dacă mă întrebați de rata dobînzii la împrumuturile pe {gaj de} consols, mă voi referi la cei care operează cu sute de mii, așa-numiții jobberii, care subscriu sume mari la împrumuturile prin subscripție publică sau le cumpără pe piață, iar apoi sînt nevoiți să țină aceste hîrtii pînă cînd le pot vinde cu un profit ; în acest scop ei trebuie să ia bani cu împrumut”.

O dată cu dezvoltarea sistemului de credit apar mari piețe financiare concentrate, cum e Londra, care sînt în același timp principalele centre ale comerțului cu aceste hîrtii de valoare. Bancherii

* — consols (consolidated stocks) — efecte de stat engleze pentru achitarea dobînzii cărora sînt destinate anumite venituri ale statului. — *Nota trad.*

pun, în cantități imense, la dispoziția acestei tagme a comercianților capitalul bănesc al publicului, și astfel crește această specie de jucători.

„La bursa de efecte banii sint de obicei mai ieftini decît oriunde în altă parte”, declara în 1848 guvernatorul de atunci al Băncii Angliei * în fața comisiei secrete a Camerei lorzilor. (C.D., 1848, printed 1857, nr. 219.)

Cînd am analizat capitalul purtător de dobîndă, am arătat că, pentru o perioadă mai mult sau mai puțin îndelungată, celelalte condiții rămîn neschimbate, rata mijlocie a dobînzii este determinată de rata mijlocie a profitului și nu de aceea a beneficiului întreprinzătorului, care nu este nici el altceva decît profitul minus dobînda **.

Am arătat, de asemenea, și la acest punct vom mai reveni, că și pentru oscilațiile dobînzii comerciale — ale dobînzii stabilite în lumea comercială de către creditorii care se ocupă cu operații de scont și de împrumut — există în cursul ciclului industrial o fază în care rata dobînzii depășește minimul și atinge mărimea mijlocie (pe care apoi o depășește) și în care această mișcare este o consecință a creșterii profitului.

Aici însă sînt necesare două observații :

În primul rînd : dacă rata dobînzii se menține multă vreme ridicată (avem în vedere rata dobînzii într-o anumită țară, de pildă în Anglia, unde rata mijlocie a dobînzii este dată pentru o perioadă mai îndelungată și se exprimă și în dobînda plătită pentru împrumuturi pe termen mai lung și poate fi numită dobîndă particulară), aceasta dovedește prima facie că pentru perioada respectivă rata profitului este mare, nu însă neapărat că și rata beneficiului întreprinzătorului e mare. Această ultimă deosebire dispăre însă, mai mult sau mai puțin, pentru capitaliștii care lucrează îndeosebi cu capital propriu ; ei realizează o rată ridicată a profitului fiindcă își plătesc lor înșiși dobîndă. Posibilitatea unei rate ridicate a dobînzii pe un timp îndelungat — nu avem în vedere aici faza de jenă propriu-zisă — este dată de o rată ridicată a profitului. Este însă posibil ca din această rată ridicată a profitului să nu rămînă, după ce se scade rata ridicată a dobînzii, decît o rată scăzută a beneficiului întreprinzătorului. Aceasta din urmă poate să scadă, în timp ce rata profitului se menține ridicată. Acest lucru este posibil deoarece întreprinderile, o dată create, trebuie să funcționeze în

* James Morris. — *Nota red.*

** Vezi K. Marx și F. Engels. Opere, vol. 25, partea I, București, Editura politică, 1969, p. 363. — *Nota trad.*

continuare. În această fază se lucrează în mare măsură exclusiv cu capital de împrumut (capitalul altora); rata ridicată a profitului poate fi pur speculativă, de perspectivă. O rată ridicată a dobânzii poate fi plătită atunci când rata profitului e ridicată, dar beneficiul întreprinzătorului este în scădere. Ea mai poate fi plătită — și acesta e în parte cazul în perioade de speculă — nu din profit, ci chiar din capitalul străin luat cu împrumut, fapt care poate să dureze multă vreme.

În al doilea rând: Expresia că cererea de capital bănesc, și în consecință și rata dobânzii, crește ca urmare a faptului că rata profitului este ridicată, nu este identică cu aceea că rata dobânzii este ridicată deoarece crește cererea de capital industrial.

În perioade de criză, cererea de capital de împrumut și, prin urmare, rata dobânzii ating maximul; rata profitului și o dată cu ea cererea de capital industrial scade aproape la zero. În asemenea perioade fiecare recurge la credit numai pentru a putea plăti, pentru a putea onora angajamentele contractate. Dimpotrivă, în perioadele de învioreare care urmează după criză, capitalul de împrumut este cerut pentru cumpărări și pentru transformarea capitalului bănesc în capital productiv sau în capital comercial. În asemenea perioade, de capital de împrumut au nevoie fie capitaliștii industriali, fie comercianții. Capitalistul industrial îl investește în mijloace de producție și în forță de muncă.

Cererea crescândă de forță de muncă nu poate fi niciodată în sine un motiv pentru creșterea ratei dobânzii, în măsura în care aceasta este determinată de rata profitului. Un salariu mai ridicat nu constituie niciodată cauza unui profit mai ridicat, deși, în anumite faze ale ciclului industrial, el poate fi una din consecințele lui.

Cererea de forță de muncă poate crește ca urmare a faptului că exploatarea muncii are loc în împrejurări deosebit de favorabile, dar cererea crescândă de forță de muncă și, prin urmare, de capital variabil nu sporește prin ea însăși profitul, ci îl micșorează pro tanto. Totuși, datorită acestui fapt, poate crește cererea de capital variabil, deci și cererea de capital bănesc, ceea ce poate duce la creșterea ratei dobânzii. Prețul de piață al forței de muncă crește în acest caz peste nivelul ei mijlociu, un număr mai mare de muncitori decît cel mijlociu ajung să fie ocupați și în același timp crește și rata dobânzii, deoarece în asemenea împrejurări crește și cererea de capital bănesc. Cererea crescândă de forță de muncă scumpește această marfă ca pe oricare altă marfă, urcă prețul forței de muncă, nu însă și profitul, care se bazează în principal pe relativa ieftinătate tocmai a acestei mărfi. Totodată însă ea ridică — în împrejurările pe care le-am presupus — rata dobânzii, pentru că sporește

cererea de capital bănesc. Dacă, în loc de a da bani cu împrumut, capitalistul posesor de bani s-ar transforma în capitalist industrial, atunci simplul fapt că el trebuie să plătească mai scump pentru muncă n-ar spori profitul lui, ci l-ar micșora pro tanto. Conjunctura generală poate fi de așa natură, încît profitul lui să crească totuși, dar în nici un caz pentru că el plătește mai scump munca. Ultima împrejurare însă, în măsura în care sporește cererea de capital bănesc, este suficientă pentru a ridica rata dobînzii. Dacă datorită unor cauze oarecare, într-o conjunctură care sub alte aspecte nu ar fi favorabilă, salariul ar crește, atunci creșterea salariului ar face ca rata profitului să scadă, dar ar face să crească rata dobînzii în aceeași măsură în care ar face să crească cererea de capital bănesc.

Dacă se face abstracție de muncă, ceea ce Overstone numește „cererea de capital” constă numai într-o cerere de mărfuri. Cererea de mărfuri face ca prețul acestora să crească atît în cazul cînd cererea depășește media, cît și în cazul cînd oferta scade sub medie. Dacă, de pildă, capitalistul industrial sau comerciantul trebuie să plătească acum 150 l.st. pentru aceeași cantitate de mărfuri pentru care înainte plăteau 100 l.st., ei trebuie să ia cu împrumut 150 l.st. în loc de 100 l.st., cît luau de obicei, și, prin urmare, trebuie să plătească, la o dobîndă de 50%, 7 1/2 l.st. în loc de 5 l.st. Suma plătită de ei ca dobîndă va crește, deoarece va crește masa capitalului ocupat.

Toate încercările d-lui Overstone constau în a prezenta interesele capitalului de împrumut ca fiind identice cu cele ale capitalului industrial, în timp ce a sa lege bancară urmărește să folosească deosebirea dintre aceste interese în avantajul capitalului bănesc.

În cazul cînd oferta de mărfuri scade sub medie, este posibil ca cererea de mărfuri să nu absoarbă mai mult capital bănesc decît înainte. Suma care trebuie plătită pentru valoarea totală a mărfurilor este aceeași sau poate chiar ceva mai mică, dar pentru aceeași sumă se obține o cantitate mai mică de valori de întrebuițare. În acest caz cererea de capital bănesc de împrumut va rămîne neschimbată, deci dobînda nu va crește, deși cererea de mărfuri, în comparație cu oferta, și deci prețul mărfurilor va crește. Rata dobînzii poate fi afectată numai dacă crește cererea generală de capital de împrumut, ceea ce nu are loc în cazurile presupuse mai sus.

Este însă posibil și cazul cînd oferta unei anumite mărfi scade sub medie, așa cum se întîmplă, de pildă, cînd este o recoltă proastă de grîu, bumbac etc., dar cererea de capital de împrumut crește deoarece se speculează asupra urcării și mai mari a prețurilor, iar cel

mai simplu mijloc de a provoca urcarea lor este acela de a înlătura temporar de pe piață o parte a ofertei. Pentru a se plăti marfa cumpărată fără a o vinde se obțin bani cu ajutorul „operațiilor cambiale” comerciale. În asemenea cazuri crește cererea de capital de împrumut, iar în urma acestei încercări de a împiedica pe cale artificială oferta mărfurilor pe piață, dobînda poate să crească. Dobînda mai ridicată exprimă în acest caz o micșorare artificială a ofertei de capital-marfă.

Pe de altă parte, cererea pentru un anumit produs poate să crească ca urmare a faptului că a crescut oferta lui, iar prețul lui a scăzut sub medie.

În acest caz cererea de capital de împrumut poate rămîne neschimbată sau chiar să scadă, deoarece cu aceeași sumă de bani se pot obține mai multe mărfuri. Este însă posibil ca în scopuri de speculă să se facă stocuri, parte pentru a fi folosite în producție într-un moment favorabil, parte în așteptarea unei viitoare urcări de prețuri. În acest caz cererea de capital de împrumut ar putea crește, iar rata ridicată a dobînzii ar fi o dovadă că capitalul este cheltuit pentru formarea de stocuri excedentare de elemente ale capitalului productiv. Aici analizăm numai cererea de capital de împrumut, deoarece ea este influențată de cererea și oferta de capital-marfă. Am arătat mai sus modul în care schimbările intervenite în procesul de reproducție în fazele ciclului industrial influențează oferta de capital de împrumut. Teza trivială că rata dobînzii pe piață este determinată de oferta și cererea de capital (de împrumut) este pusă abil de Overstone laolaltă cu propria lui ipoteză, potrivit căreia capitalul de împrumut este identic cu capitalul în genere, și astfel el încearcă să facă din cămătar singurul capitalist, iar din capitalul acestuia, singurul fel de capital.

În perioade de depresiune, cererea de capital de împrumut nu este decît cerere de mijloace de plată ; ea nu este în nici un caz cerere de bani ca mijloc de cumpărare. În aceste condiții, rata dobînzii poate să crească foarte mult, indiferent dacă capitalul real — capital productiv și capital-marfă — există din abundență sau în cantități reduse. În măsura în care comercianții și producătorii oferă garanții ferme, cererea de mijloace de plată este pur și simplu cerere de ceva convertibil în *bani* ; în măsura în care aceștia nu oferă asemenea garanții, deci în măsura în care împrumutul de mijloace de plată le dă nu numai *forma bănească*, ci și *echivalentul*, indiferent sub ce formă, care le lipsește pentru efectuarea plăților, ea este o cerere de *capital bănesc*. Acesta este punctul în care în problema crizelor au și în același timp nu au dreptate adeptii ce-

lor două orientări opuse ale teoriei la modă. Cei care afirmă că există numai o lipsă de mijloace de plată au în vedere ori numai pe posesorii de garanții bona fide, ori sînt atît de absurzi încît își imaginează că băncile au puterea și obligația ca, emițînd hîrtii, să-i transforme pe toți speculanții care dau faliment în capitaliști solvabili și solizi. Cei care afirmă că este pur și simplu o lipsă de capital ori se joacă cu cuvintele, dat fiind că din cauza importului excedentar și a supraproducției în asemenea perioade există realmente o mare cantitate de capital *care nu poate fi convertit în bani*, ori se referă numai la acei cavaleri ai creditului care într-adevăr sînt în situația cînd nu mai pot obține capital de împrumut cu ajutorul căruia să opereze și, de aceea, cer băncilor nu numai să-i ajute să recupereze capitalul pierdut, ci să le dea și posibilitatea de a-și continua activitatea întemeiată pe speculă.

Baza producției capitaliste o constituie faptul că banii, ca formă independentă a valorii, se opun mărfii, cu alte cuvinte, valoarea de schimb trebuie să dobindească în bani o formă independentă, ceea ce este posibil numai datorită faptului că o anumită marfă devine materialul în a căruia valoare își măsoară valoarea toate celelalte mărfuri, devenind tocmai prin aceasta marfa generală, marfa par excellence în opoziție cu toate celelalte mărfuri. Lucrul acesta trebuie să se manifeste în două direcții, îndeosebi la națiunile dezvoltate din punct de vedere capitalist, care înlocuiesc în mare parte banii, pe de o parte, cu operații de credit și, pe de altă parte, cu banii de credit. În perioadele de depresiune, cînd creditul se limitează sau chiar încetează cu desăvîrșire, banii se opun dintr-o dată în mod absolut tuturor celorlalte mărfuri ca unic mijloc de plată și ca unică existență reală a valorii. De aici deprecierea generală a mărfurilor, dificultatea, chiar imposibilitatea de a le transforma în bani, adică în propria lor formă pur fantastică. În al doilea rînd însă, banii de credit sînt bani numai în măsura în care înlocuiesc în mod absolut în suma valorii lor nominale banii reali. O dată cu scurgerea aurului, convertibilitatea lor în bani, adică identitatea lor cu aurul real devine problematică. De aici urmează măsuri coercitive, ridicarea ratei dobînzii etc., pentru a asigura condițiile acestei convertibilități. Aceste măsuri pot fi duse la extrem printr-o legislație greșită, bazată pe teorii false ale banilor, impusă națiunii de către comercianții de bani de teapa lui Overstone și alții în interesul lor. Dar baza este dată de însăși baza modului de producție. O depreciere a banilor de credit (firește, nu o depreciere aparentă a lor) ar zdruncina toate raporturile existente. De aceea se sacrifică valoarea mărfurilor, pentru a se asigura existența fantastică și independentă a acestei valori în bani. Ca valoare

bănească, valoarea mărfurilor este asigurată numai atîta timp cît sînt asigurați și banii. De aceea, pentru cîteva milioane în bani trebuie sacrificate multe milioane în mărfuri. Acest lucru este inevitabil în condițiile producției capitaliste și constituie una din splendorile ei. În modurile de producție anterioare acest lucru nu poate avea loc, deoarece, pe baza îngustă pe care ele se mișcă, nu se dezvoltă nici creditul și nici banii de credit. Atîta timp cît caracterul *social* al muncii apare ca *existență bănească* a mărfii, și deci ca un *lucru* existent în afara producției reale, crizele financiare, independente de crizele reale sau ca o agravare a acestora, sînt inevitabile. Pe de altă parte, este clar că, atîta timp cît creditul unei bănci nu este afectat, banca, în asemenea cazuri, calmează panica prin sporirea cantității banilor de credit și o agravează prin retragerea lor. Într-o istorie a industriei moderne arată că, dacă producția din interiorul țării ar fi organizată, metalul ar fi cerut de fapt numai pentru soldarea diferențelor în comerțul internațional, atunci cînd echilibrul acestuia ar fi momentan zdruncinat. Cea mai bună dovadă că în interiorul țării nu mai este nevoie acum de bani de metal este suspendarea convertirii bancnotelor de către așa-numitele bănci naționale, la care se recurge în toate cazurile extreme ca la un unic remediu.

Vorbind despre doi indivizi, ar fi ridicol să spunem că în relațiile lor reciproce ambii au o balanță de plăți defavorabilă. Dacă fiecare dintre ei este și debitor și creditor în raport cu celălalt și dacă creanțele lor nu se sting reciproc, unul din ei trebuie să rămînă debitorul celuilalt pentru diferența neacoperită. Dar altfel stau lucrurile cînd e vorba de națiuni. Și faptul că stau altfel îl recunosc toți economiștii, enunțînd teza potrivit căreia balanța de plăți a unei națiuni date poate fi favorabilă sau defavorabilă, chiar dacă în cele din urmă balanța ei comercială se echilibrează. Balanța de plăți se deosebește de balanța comercială prin aceea că este o balanță comercială scadentă la un anumit termen. Crizele reduc diferența dintre balanța de plăți și balanța comercială la un scurt interval de timp; anumite fenomene care se dezvoltă la națiunea care a fost cuprinsă de criză și pentru care a sosit scadența plăților determină ele însele scurtarea acestei perioade de amortizare a plăților. În primul rînd, exportul de metale nobile, apoi vînzarea la preț scăzut a mărfurilor aflate în consignație, exportarea mărfurilor pentru a fi vîndute la prețuri derizorii sau pentru a se obține în țară împrumuturi pe baza lor, urcarea ratei dobînzii, denunțarea creditelor, scăderea cursului hîrțiilor de valoare, vînzarea la cursuri scăzute a hîrțiilor de valoare străine, atragerea capitalului străin pentru plasamente în aceste hîrtii de valoare depreciate, în sfîrșit,

falimentul, care anulează o mare cantitate de creanțe. Adesea se expediază chiar metal nobil în țara în care a izbucnit criza, deoarece cambiile trase asupra țării respective nu sînt sigure și oferă mai multe garanții plata în numerar. La aceasta se adaugă și faptul că toate națiunile capitaliste sînt de obicei în același timp, direct sau indirect, debitoarele Asiei. De îndată ce aceste împrejurări diferite acționează efectiv asupra altei națiuni interesate, națiunea respectivă începe să exporte aur și argint, pe scurt încep plățile, și se repetă aceleași fenomene.

În condițiile creditului comercial, dobînda, ca diferență între prețul pe credit și prețul în numerar, intră în prețul mărfii numai în măsura în care termenele polițelor sînt mai lungi decît termenele obișnuite. Altminteri nu. Acest lucru se explică prin aceea că fiecare ia acest credit cu o mîină și-l dă cu cealaltă. {Faptul acesta nu concordă cu experiența mea. — F.E.} Dar în măsura în care taxa de scont intră în prețul mărfii, ea nu este reglementată de creditul comercial, ci de piața financiară.

Dacă cererea și oferta de capital bănesc, care determină rata dobînzii, ar fi identice cu cererea și oferta de capital real, așa cum afirmă Overstone, atunci dobînda ar trebui să fie în același timp și scăzută, și ridicată, în funcție de marfa considerată sau în raport cu o marfă sau alta, în diferitele ei stadii (materie primă, semifabricat, produs finit). În 1844 taxa de scont la Banca Angliei oscila între 4% (din ianuarie pînă în septembrie) și 2 1/2 și 3% din noiembrie pînă la sfîrșitul anului. În 1845 ea a fost de 2 1/2, 2 3/4, 3% din ianuarie pînă în octombrie, și între 3 și 5% în ultimele luni ale anului. Prețul mediu al bumbacului fair Orleans a fost în 1844 de 6 1/4 pence, iar în 1845 de 4 7/8 pence. La 3 martie 1844 stocul de bumbac de la Liverpool era de 627 042 de baloturi, iar la 3 martie 1845 de 773 800 de baloturi. Judecînd după prețul scăzut al bumbacului, în 1845 taxa de scont trebuia să fie scăzută, cum a și fost de fapt în cea mai mare parte a acestei perioade. Dacă însă nu se judecă după prețul firelor, taxa de scont ar fi trebuit să fie ridicată, deoarece prețurile erau relativ ridicate, iar profiturile absolut ridicate. În 1845, din bumbacul de 4 pence pfundul, cheltuielile de tors fiind de 4 pence, se puteau toarca fire (nr. 40 secunda mule twist de calitate bună) care îl costau deci pe filator 8 pence și pe care el le putea vinde în septembrie și octombrie 1845 cu 10 1/2 sau 11 1/2 pence pfundul. (Vezi mai jos depoziția lui Wylie.)

Problema poate fi rezolvată în felul următor :

Cererea și oferta de capital de împrumut să fie identice cu cererea și oferta de capital în genere (deși această ultimă frază este absurdă ; pentru industriaș sau comerciant, marfa este o formă a

capitalului său, dar el nu are niciodată nevoie de capital ca atare, ci întotdeauna de o marfă specială ca atare, pe care o cumpără și o plătește ca marfă — grâu sau bumbac —, independent de rolul pe care ea îl va juca în circuitul capitalului său), numai în cazul când nu ar exista creditori care acordă împrumuturi în bani și în locul lor ar exista capitaliști-creditori care, posedând mașini, materii prime etc., le-ar da cu împrumut sau le-ar închiria pe acestea — așa cum se închiriază acum imobilele — capitaliștilor industriali, care sînt ei înșiși proprietari ai unei părți din aceste obiecte. În asemenea împrejurări, oferta de capital de împrumut ar fi identică cu oferta de elemente de producție pentru capitaliștii industriali și cu oferta de mărfuri pentru comercianți. Evident însă că în acest caz repartizarea profitului între creditor și debitor ar depinde în întregime, în primul rînd, de raportul dintre capitalul dat cu împrumut și capitalul care constituie proprietatea celui care-l folosește.

Potrivit d-lui Weguelin (B.A. 1857), rata dobînzii este determinată de „masa capitalului neocupat” (252); ea este „numai un indicator al masei de capital neocupat, care caută plasament” (271); în altă parte acest capital neocupat este numit de el „floating capital” (485), prin care el înțelege „banconote ale Băncii Angliei și alte mijloace de circulație aflate în țară, de exemplu banconotele băncilor din provincie și cantitatea de monedă aflată în țară...; în floating capital eu includ și rezervele băncilor” (502, 503), iar mai tîrziu el include aici și aurul în lingouri (503). Același domn Weguelin afirmă că Banca Angliei exercită o puternică influență asupra ratei dobînzii în perioadele „cînd noi” {Banca Angliei} „avem de fapt în miinile noastre cea mai mare parte a capitalului neocupat” (1 198), în timp ce, potrivit depozițiilor d-lui Overstone, menționate mai sus, Banca Angliei „nu este un loc pentru capital”. În continuare Weguelin spune :

„După părerea mea, taxa de scont este reglementată de cantitatea de capital neocupat aflat în țară. Cantitatea de capital neocupat este reprezentată de rezerva Băncii Angliei, care, de fapt, este o rezervă în aur. Așadar, dacă se micșorează rezerva de metal nobil, se micșorează și cantitatea capitalului neocupat în țară și crește valoarea celeilalte părți” (1 258).

J. Stuart Mill spune 2 102 :

„Pentru a menține solvabilitatea lui banking department, banca este silită să facă tot posibilul pentru a completa rezerva acestui departament; de aceea, de îndată ce intervine o scurgere de aur, ea trebuie să-și asigure o rezervă și să reducă operațiile de scont sau să vîndă hirtii de valoare”.

Rezerva, în măsura în care este vorba despre banking department, este numai rezervă pentru depozite. După Overstone, banking

department trebuie să acționeze pur și simplu ca bancher, fără a ține seama de emisiunea „automată” de bancnote. Dar în perioada de reață depresiune, Banca Angliei, independent de rezerva lui banking department, care constă numai din bancnote, urmărește cu atenție rezerva în metal, și trebuie să facă acest lucru dacă nu vrea să dea faliment. Căci în aceeași măsură în care dispare rezerva în metal dispare și rezerva în bancnote, iar d-l Overstone, care a aranjat aceste lucruri într-un mod atît de înțelept prin Bank Act-ul din 1844, ar trebui s-o știe mai bine decît oricare altul.

Capitolul treizeci și trei

Mijloacele de circulație în sistemul de credit

„Marele regulator al vitezei circulației este creditul. Așa se explică de ce o jenă accentuată pe piața financiară coincide de obicei cu o suprasaturare a canalelor circulației”. („The Currency Theory Reviewed”, p. 65.)

Acest lucru trebuie înțeles în dublu sens. Pe de o parte, toate metodele de folosire economicoasă a mijloacelor de circulație se bazează pe credit. Pe de altă parte însă : să luăm, de pildă, o bancnotă de 500 l. st. A o dă astăzi ca plată a unei polițe lui B ; în aceeași zi B o depune la bancherul său ; în aceeași zi acesta scontează cu ea o poliță lui C ; C o plătește la banca lui, banca o dă ca împrumut unui bill-broker etc. Viteza cu care circulă aici bancnota servind la cumpărări sau plăți este condiționată de viteza cu care se reîntoarce mereu la cineva sub formă de depunere și trece apoi în alte mâini sub formă de împrumut. Simpla economisire a mijloacelor de circulație atinge dezvoltarea maximă la Clearing House, în simplul schimb al cambiilor scadente și când funcția preponderentă a banilor ca mijloc de plată se manifestă numai la egalizarea diferențelor. Dar existența acestor cambii se bazează tot pe creditul pe care și-l acordă reciproc industriașii și comercianții. Dacă acest credit se micșorează, atunci se micșorează și numărul cambiilor, îndeosebi al celor pe termen lung, prin urmare scade și eficiența acestei metode a compensărilor. Această economie, care constă în înlăturarea banilor din circulație și care se bazează în întregime pe funcția banilor ca mijloc de plată, funcție care la rîndul ei se bazează pe credit, nu poate fi realizată (aici facem abstracție de tehnica mai mult sau mai puțin dezvoltată a concentrării acestor plăți) decît în două feluri : creanțe reciproce, reprezentate prin cambii sau cecuri, se compensează la același bancher, care nu face decît să vireze creanța din contul unuia în contul ce-

lualt, sau diferiți bancheri compensează conturile între ei¹¹⁾. Concentrarea unor polițe de 8 000 000—10 000 000 în mâinile unui bill-broker, cum este, de exemplu, firma „Overend, Gurney & Co.”, a constituit unul din principalele mijloace de extindere locală a acestor compensații. Datorită acestei economisiri, eficiența mijloacelor de circulație crește, întrucît pentru simpla soldare a conturilor este nevoie de o cantitate mai mică de mijloace de circulație. Pe de altă parte, viteza de circulație a banilor care funcționează ca mijloc de circulație (prin care se realizează de asemenea economisirea lor) depinde în întregime de fluxul cumpărărilor și vânzărilor, precum și de înlănțuirea plăților în măsura în care ele au loc succesiv cu ajutorul banilor. Dar creditul mijlocește și totodată sporește viteza de circulație. O monedă poate, de pildă, să circule numai de cinci ori și să rămînă mai mult timp în diverse mîini — ca simplu mijloc de circulație fără intervenția creditului — dacă A, posesorul ei inițial, cumpără de la B, B de la C, C de la D, D de la E, E de la F, deci dacă trecerea ei dintr-o mînă într-alta se face exclusiv prin intermediul unor cumpărări și vânzări reale. Dacă însă B depune banii primiți ca plată de la A la bancherul său și acesta îi dă lui C, scontîndu-i o poliță, C cumpără de la D, D îi depune la bancherul său, iar acesta îi împrumută lui E, care cumpără de la F, atunci chiar viteza banilor ca simplu mijloc de circulație (mijloc de cumpărare) este determinată de mai multe operații de credit: de depunerea făcută de către B la bancherul său și de operația de scont făcută de către acesta din urmă pentru C, de depunerea făcută de către D la bancherul său și de operația de scont făcută de către acesta pentru E, așadar, de patru operații de credit. Fără aceste operații de credit moneda respectivă n-ar fi efectuat cinci cumpărări succesive într-un timp dat. Trecînd din

¹¹⁾ Numărul mediu de zile în timpul cărora o bancnotă a rămas în circulație:

Anul	5 l. st.	10 l. st.	20—100 l. st.	200—500 l. st.	1000 l. st.
1792	?	236	209	31	22
1818	148	137	121	18	13
1846	79	71	34	12	8
1856	70	58	27	9	7

(Calcul făcut de casierul Băncii Angliei, Marshall, în „Report on Bank Acts”, 1357, II. Appendix, p. 300, 301.)

mină în mină — ca depunere și în cadrul operațiilor de scont — fără mijlocirea unor cumpărări și vânzări reale, trecerea ei dintr-o mină în alta în seria de acte cumpărare-vânzare reale a fost accelerată.

Am arătat mai înainte cum una și aceeași bancnotă poate constitui depuneri la diferiți bancheri. Tot astfel ea poate constitui diferite depuneri la același bancher. Cu bancnota pe care a depus-o la el A, bancherul scontează polița lui B. B plătește cu ea lui C, iar C depune aceeași bancnotă la același bancher care i-a dat-o.

Cînd am analizat circulația banilor simplă (cartea I, cap. III, 2), am arătat că masa banilor aflați efectiv în circulație, presupunînd că viteza circulației și economia plăților sînt date, este determinată de prețurile mărfurilor și de numărul tranzacțiilor⁸. Aceeași lege este valabilă și pentru circulația bancnotelor.

În tabelul de mai jos este indicată suma medie anuală a bancnotelor Băncii Angliei aflate în miinile publicului, și anume suma bancnotelor de 5 și 10 l. st., aceea a bancnotelor de 20—100 l. st., precum și a bancnotelor mai mari, adică a bancnotelor de 200—1 000 l. st. ; de asemenea este indicat și raportul procentual al fiecărei rubrici față de cantitatea totală a bancnotelor aflate în circulație. Sumele sînt date în mii, prin ștergerea ultimelor trei cifre.

Anul	Bancnote de 5 și 10 l. st.		Bancnote de 20—100 l. st.		Bancnote de 200—1000 l. st.		Total l. st.
	l. st.	%	l. st.	%	l. st.	%	
1844	9.263	45,7	5.735	28,3	5.253	26,0	20.241
1845	9.698	46,9	6.082	29,3	4.942	23,8	20.722
1846	9.918	48,9	5.778	28,5	4.590	22,6	20.286
1847	9.591	50,1	5.498	28,7	4.066	21,2	19.155
1848	8.732	48,3	5.046	27,9	4.307	23,8	18.085
1849	8.692	47,2	5.234	28,5	4.477	24,3	18.403
1850	9.164	47,2	5.587	28,8	4.646	24,0	19.398
1851	9.362	48,1	5.554	28,5	4.557	23,4	19.473
1852	9.839	45,0	6.161	28,2	5.856	26,8	21.856
1853	10.699	47,3	6.393	28,2	5.541	24,5	22.653
1854	10.565	51,0	5.910	28,5	4.234	20,5	20.709
1855	10.628	53,6	5.706	28,9	3.459	17,5	19.793
1856	10.680	54,4	5.645	28,7	3.323	16,9	19.648
1857	10.659	54,7	5.567	28,6	3.241	16,7	19.467

Suma totală a bancnotelor aflate în circulație a scăzut deci în mod absolut din 1844 pînă în 1857, deși volumul comerțului pe care-l indică cifra importului și exportului a crescut de peste două ori. Suma bancnotelor mici, de 5 l. st. și 10 l. st., a crescut, potrivit tabelului, de la 9 263 000 l. st. în 1844 la 10 659 000 l. st. în 1857. Și aceasta concomitent cu creșterea considerabilă tocmai în acel moment a circulației aurului. Dimpotrivă, suma bancnotelor mai mari (de 200—1 000 l. st.) a scăzut de la 5 856 000 l. st. în 1852 la 3 241 000 în 1857. Așadar, o scădere de mai mult de 2 500 000 l. st. Explicația este următoarea :

„La 8 iunie 1854 bancherii particulari din Londra au admis ca băncile pe acțiuni să participe la Clearing House și curînd după aceea la Banca Angliei s-a introdus cliringul final. Soldurile zilnice sînt lichidate prin transcrierea lor în conturile pe care diferitele bănci le au la Banca Angliei. Datorită introducerii acestui sistem, bancnotele mari pe care le foloseau pînă atunci băncile pentru compensarea conturilor lor reciproce au devenit inutile”. (B.A. 1858, p. V.)

În ce măsură folosirea banilor în comerțul cu ridicata a fost redusă la minimum, se poate vedea din tabelul publicat în cartea I, cap. III, nota 103°, prezentat în 1857 comisiei Camerei comunelor pentru legislația bancară de către una dintre cele mai mari firme londoneze, „Morrison, Dillon & Co.”, de la care un comerciant cu amănuntul poate cumpăra toate mărfurile de care are nevoie.

Potrivit depoziției lui W. Newmarch în fața comisiei Camerei comunelor pentru legislația bancară (B.A. 1857), nr. 1741, la economisirea mijloacelor de circulație au contribuit și alte împrejurări: taxa de un penny la francarea scrisorilor, căile ferate, telegraful, într-un cuvînt îmbunătățirea mijloacelor de comunicație; de aceea Anglia poate face acum de cinci, șase ori mai multe tranzacții cu aproximativ aceeași circulație a bancnotelor. Aceleași cauze au contribuit în mare măsură la eliminarea din sfera circulației a bancnotelor mai mari de 10 l. st. Aceasta este după Newmarch explicația firească a faptului că în Scoția și Irlanda, unde circulă și bancnote de 1 l. st., circulația bancnotelor a crescut cu aproximativ 31%. (1 747.) Suma bancnotelor aflate în circulație în Regatul Unit, inclusiv cele de 1 l. st., este, potrivit afirmațiilor lui, de 39 000 000 l. st. (1 749.) Aurul aflat în circulație = 70 000 000 l. st. (1750.) În Scoția, circulația bancnotelor era în 1834 de 3 120 000 l. st.; în 1844 — 3 020 000 l. st.; în 1854 — 4 050 000 l. st. (1 752.)

Chiar de aici rezultă că creșterea numărului de bancnote care se află în circulație și care pot fi în orice moment schimbate în bani nu depinde cîtuși de puțin de băncile de emisiune. { Aici în

genere nu avem în vedere banii de hîrtie neconvertibili în aur ; bancnotele neconvertibile în aur pot deveni mijloace generale de circulație numai acolo unde sînt garantate efectiv prin creditul statului, cum e cazul, de pildă, acum în Rusia. Prin aceasta ele sînt supuse legilor cu privire la banii de hîrtie neconvertibili în aur, emiși de către stat, legi pe care le-am expus mai înainte. (Cartea I, cap. III, 2, c : Moneda, semnul valorii.) — F. E. }

Cantitatea de bancnote aflate în circulație este subordonată nevoilor schimbului și fiecare bancnotă de prisos se întoarce imediat la instituția care a emis-o. Întrucît în Anglia circulă în general ca mijloc legal de plată numai bancnotele Băncii Angliei, putem trece complet cu vederea circulația neînsemnată și cu caracter pur local a bancnotelor emise de băncile din provincie.

În depozitiile făcute în fața comisiei Camerei comunelor pentru legislația bancară (B.A. 1858), d-l Neave, guvernatorul Băncii Angliei a spus :

Nr. 947. (Întrebare :) „Orice măsuri ați lua, spuneți dv., suma bancnotelor aflate în mîna publicului rămîne aceeași, adică aproximativ 20 000 000 l. st. ? — De obicei, nevoile publicului par a reclama aproximativ 20 000 000. În anumite momente, care revin periodic în fiecare an, suma aceasta crește cu 1 000 000 sau 1 500 000. Dacă publicul are nevoie de mai mult, el poate obține oricînd, după cum spuneam, de la Banca Angliei” — 948. „Spuneți că în perioade de panică publicul nu vă permitea micșorarea cantității de bancnote. Ați binevoit să explicați acest lucru ? — În perioade de panică publicul are, după părerea mea, depline posibilități de a-și procura bancnote ; și, firește, atîta timp cît Banca are angajamente, publicul poate, în virtutea acestor angajamente, să obțină bancnote de la Bancă”. — 949. „Se pare deci că sînt necesare în permanență aproximativ 20 000 000 în bancnote ale Băncii Angliei ? — Da. 20 000 000 în bancnote în mîinile publicului ; dar cifra variază. Ea este de 18 500 000, de 19 000 000, de 20 000 000 etc. ; dar în medie putem spune 19 000 000—20 000 000”.

Depozitiile lui Thomas Tooke în fața comisiei Camerei lorzilor pentru criza comercială din 1847 (C. D. 1848/1857), nr. 3 094 :

„Banca nu poate să mărească în mod arbitrar cantitatea de bancnote aflate în mîinile publicului ; ea poate să micșoreze această cantitate, dar numai printr-o operație forțată”.

J. C. Wright, de 30 de ani bancher în Nottingham, după ce a arătat amănunțit că băncile din provincie sînt complet lipsite de posibilitatea de a ține în circulație o cantitate mai mare de bancnote decît cea de care are nevoie sau decît cea pe care o cere publicul, referindu-se la bancnotele Băncii Angliei spune (C.D. 1848/1857) nr. 2 844 :

„Nu știu de să existe limite” (în emisiunea bancnotelor) „pentru Banca Angliei, dar fiecare surplus de mijloace de circulație trece la depuneri și astfel ia o altă formă”.

Același lucru este valabil și pentru Scoția, unde circulă aproape exclusiv bani de hirtie, pentru că acolo, ca și în Irlanda, sînt admise și bancnotele de o liră și pentru că „the scotch hate gold” *. Kennedy, directorul unei bănci scoțiene, declară că băncile nu pot să reducă circulația lor de bancnote și

„este de părere că atîta timp cît tranzacțiile interne reclamă bancnote sau aur, bancherii trebuie să furnizeze cantitatea de mijloace de circulație cerute de aceste tranzacții — la cererea depunătorilor, fie altfel... Băncile scoțiene își pot restrînge operațiile, dar nu pot controla emisiunea de bancnote” (ibid., nr. 3 446—3 448).

În același spirit vorbește și Anderson, directorul lui Union Bank of Scotland (ibid., nr. 3 578) :

„Sistemul schimbului reciproc de bancnote” { între băncile scoțiene } „împiedică o supraemisiune de bancnote de către o bancă ? — Desigur. Avem însă un mijloc mai eficace decît schimbul bancnotelor” (care de fapt n-are nici o legătură cu scopul menționat, deși asigură circulația bancnotelor fiecărei bănci în întreaga Scoție), „și anume practica generală în Scoția de a avea un cont la bancă ; oricine are ceva bani are și un cont la o bancă și depune zilnic acolo toți banii de care n-are imediată nevoie, astfel că la sfîrșitul fiecărei zile toți banii se află în bănci, în afară de cei pe care îi are fiecare în buzunar”.

La fel stau lucrurile și în Irlanda ; vezi depozitiile guvernatorului Băncii Irlandei, MacDonnell, și ale directorului lui Provincial Bank of Ireland, Murray, în fața aceleiași comisii.

Circulația bancnotelor nu depinde de voința Băncii Angliei, după cum nu depinde nici de rezerva de aur aflată în subsolul băncii, rezervă care asigură convertibilitatea acestor bancnote.

„La 18 septembrie 1846 circulația bancnotelor Băncii Angliei era de 20 900 000 l. st., iar rezerva ei metalică de 16 273 000 l. st. ; la 5 aprilie 1847 circulația bancnotelor era de 20 815 000 l. st., iar rezerva metalică de 10 246 000 l. st. Așadar, deși s-a exportat metal nobil în valoare de 6 000 000 l. st., circulația bancnotelor nu s-a restrîns”. (J. G. Kinnear. „The Crisis and the Currency”, Ld. 1847, p. 5.)

Se înțelege însă că acest lucru este valabil numai în condițiile actuale din Anglia, și chiar aici numai în măsura în care legislația nu stabilește un alt raport între emisiunea de bancnote și rezerva metalică.

Așadar, numai nevoile activității exercită o influență asupra cantității de bani — bancnote și aur — aflate în circulație. Aici trebuie să se aibă în vedere în primul rînd fluctuațiile periodice care se repetă în fiecare an, indiferent de situație, astfel că în ultimii 20 de ani

* — „scoțianul urăște aurul”. — *Nota trad.*

„într-o anumită lună circulația este mare, în altă lună este mică, iar în alta este medie”. (Newmarch, B.A. 1857, nr. 1 650.)

Astfel, în fiecare an, în luna august, câteva milioane de lire sterline, mai ales în aur, ies din Banca Angliei și intră în circulația internă, pentru plata cheltuielilor necesitate de strînsul recoltei; dat fiind că este vorba mai ales de plata salariilor, în acest caz bancnotele sînt mai puțin folosite în Anglia. La sfîrșitul anului acești bani se reîntorc la bancă. În Scoția, în loc de sovereigni, circulă aproape exclusiv bancnote de 1 l. st.; de aceea, în asemenea cazuri, și anume de două ori pe an, în mai și noiembrie, circulația bancnotelor crește de la 3 000 000 la 4 000 000; după 14 zile începe refluxul și într-o lună el este aproape încheiat. (Anderson, l. c. [C.D. 1848/1857], nr. 3 593—3 600.)

Circulația bancnotelor Băncii Angliei suferă, de asemenea, trimestrial oscilații temporare din cauză că trimestrial se plătesc „dividendele”, adică dobînzile la datoria publică; pentru efectuarea acestor plăți, bancnotele sînt mai întii retrase din circulație și apoi lansate din nou; ele se întorc însă foarte curînd înapoi. Waguelin (B. A. 1857, nr. 38) apreciază această oscilație a circulației bancnotelor la 2 500 000. Dimpotrivă, d-l Chapman, reprezentantul cunoscutei firme „Overen, Gurney & Co.”, apreciază că perturbarea produsă pe piața financiară de aceste oscilații este mult mai mare.

„Dacă scoateți din circulație pentru impozite 6 000 000 sau 7 000 000 pentru a plăti cu ele dividende, trebuie să existe cineva care să dea pentru perioadă respectivă această sumă”. (B.A. 1857, nr. 5 196.)

Mult mai importante și mai de durată sînt oscilațiile cantității de mijloace aflate în circulație, care coincid cu diferite faze ale ciclului industrial. Iată ce spune în această privință un alt asociat al acestei firme, onorabilul quaker Samuel Gurney (C. D. 1848/1857, nr. 2 645):

„La sfîrșitul lunii octombrie” (1847) „publicul deținea bancnote în valoare de 20 800 000 l. st. În același timp, bancnotele erau foarte greu de procurat pe piața financiară. Aceasta se datora temerii generale că în urma îngrădirilor introduse prin legea bancară din 1844 nu va mai fi posibil să se procure o cantitate suficientă de bancnote. Actualmente” (în martie 1848) „suma bancnotelor aflate în mîinile publicului este de... 17 700 000 l. st.; întrucît acum nu există panică comercială, această sumă este mai mult decît suficientă. Nu există în Londra nici un bancher sau comerciant de bani care să nu posede mai multe bancnote decît poate folosi”. — 2 650. „Suma bancnotelor... care nu se află în păstrarea Băncii Angliei constituie un indicator absolut insuficient al intensității circulației, dacă nu se are totodată în vedere... situația comerțului și a creditului”. — 2 651. „Dacă în prezent există impresia că publicul deține un surplus de bancnote, acest lucru se datorește în mare parte stagnării care domnește în afaceri. Dacă prețurile ar

fi ridicate și afacerile ar merge bine, am avea impresia că cele 17 700 000 l. st. nu sînt suficiente”.

{Atîta timp cît situația este de așa natură încît avansurile se reîntorc regulat, și astfel creditul nu este afectat, lărgirea și restrîngerea circulației are loc pur și simplu în funcție de nevoile industriașilor și comercianților. Întrucît, cel puțin în Anglia, aurul nu este luat în considerație în comerțul cu ridicata și întrucît circulația aurului, abstracție făcînd de oscilațiile sezoniere, poate fi privită ca o mărime foarte constantă pentru o perioadă mai îndelungată, circulația bancnotelor Băncii Angliei constituie un indicator destul de exact al acestor schimbări. Circulația cea mai redusă este în timpul acalmiei care urmează după criză; o dată cu învierea cererii crește și nevoia de mijloace de circulație, iar această nevoie crește o dată cu creșterea prosperității; cantitatea de mijloace de circulație atinge nivelul maxim în perioadele de tensiune și de speculații excesive — atunci izbucnește criza, și, deodată, bancnotele, atît de numeroase în ajun, au dispărut de pe piață și, o dată cu ele, și cei care scontează polițele, cei care dau avansuri contra hîrtii de valoare sau cumpără mărfuri. Se apelează la Banca Angliei, dar curînd și posibilitățile ei se epuizează, Bankact-ul din 1844 o silește să-și limiteze circulația bancnotelor tocmai în momentul cînd toată lumea are nevoie de bancnote, cînd posesorii de mărfuri nu pot vinde, dar trebuie totuși să facă plăți și sînt gata la orice sacrificii numai să obțină bancnote.

„În perioade de panică — spune Wright, bancherul menționat mai sus, l. c. nr. 2 930 — țara are nevoie de o cantitate de două ori mai mare de mijloace de circulație decît în vremuri normale, deoarece mijloacele de circulație sînt stocate de către bancheri și de către alte persoane”.

De îndată ce izbucnește criza, este vorba numai de mijloace de plată. Întrucît însă în ceea ce privește încasarea acestor mijloace de plată fiecare depinde de ceilalți și nimeni nu știe dacă celălalt va putea să plătească la scadență, începe o goană generală după mijloacele de plată aflate pe piață, adică după bancnote. Fiecare teaurizează bancnotele pe care reușește să le obțină și astfel bancnotele dispar din circulație tocmai atunci cînd e mai mare nevoie de ele. Pentru octombrie 1847, Samuel Gurney (C. D. 1848/1857, nr. 1 116) apreciază la 4 000 000—5 000 000 l. st. suma bancnotelor puse sub cheie în momentul panicii. — F. E.}

În această privință sînt deosebit de interesante depozițiile lui Chapman, asociatul lui Gurney. Redau acum în esență conținutul lor în legătură cu problema tratată aici, deși unele din problemele atinse în aceste depoziții le vom analiza mai tîrziu.

În depoziția sa, d-l Chapman a spus :

4 963. „Spun fără înconjur că nu socotesc normal ca piața financiară să fie la discreția unui capitalist individual oarecare (în Londra sînt mulți asemenea capitaliști), care poate provoca o colosală lipsă de bani și o jenă financiară tocmai atunci cînd circulația este foarte redusă... Acest lucru este posibil... există mulți capitaliști care pot să scoată din circulație 1 000 000 sau 2 000 000 l. st. în bancnote dacă astfel își ating un scop anumit”.

4 965. Un mare speculant poate să vîndă consols în valoare de 1 000 000 sau 2 000 000 și astfel să retragă bani de pe piață. Ceva asemănător s-a petrecut recent, „ceea ce a provocat o mare jenă financiară”.

4 967. În asemenea cazuri, bancnotele sînt, firește, neproductive.

„Dar asta n-are importanță dacă în felul acesta poate fi atins un scop important : scăderea prețului efectelor de stat, provocarea unei lipse de bani, și un mare speculant are toate posibilitățile pentru a face acest lucru”.

Iată un exemplu : într-o dimineață la bursa de efecte a fost o mare cerere de bani ; nimeni nu știa de ce ; cineva i-a cerut lui Chapman să-i dea cu împrumut 50 000 l. st. cu 7⁰%. Chapman a fost surprins, pentru că la el rata dobînzii era cu mult mai mică. A acceptat pe loc. Imediat după aceea, aceeași persoană i-a cerut alte 50 000 l. st. cu 7^{1/2}%, apoi 100 000 l. st. cu 8⁰% și ar fi vrut o sumă și mai mare cu 8^{1/2}%. Atunci însuși Chapman a fost cuprins de temeri. În cele din urmă s-a constatat că pe neașteptate fusese scoasă de pe piață o sumă de bani considerabilă. Dar, spune Chapman,

„am împrumutat totuși o sumă importantă cu 8⁰% ; mi-a fost frică să merg mai departe ; nu știam ce poate să iasă”.

Nu trebuie să uităm niciodată că, deși în mîinile publicului se află, după cît se spune, mai mult sau mai puțin permanent, 19 000 000 pînă la 20 000 000 în bancnote, totuși raportul dintre acea parte a bancnotelor care circulă realmente și partea care stă nefolosită în bănci ca rezervă variază continuu și considerabil. Dacă această rezervă este mare și, prin urmare, circulația reală este scăzută, atunci din punctul de vedere al pieței financiare aceasta înseamnă că canalele circulației sînt pline (the circulation is full, money is plentiful) ; dacă, dimpotrivă, rezerva este mică și circulația reală, este deci intensă, atunci, din punctul de vedere al pieței financiare, aceasta se numește circulație scăzută (the circulation is low, money is scarce), ceea ce înseamnă că partea care reprezintă capitalul de împrumut neocupat este neînsemnată. O lărgire sau o restrîngere reală a circulației, independentă de fazele ciclului industrial

— suma cerută de public rămânind însă aceeași —, are loc numai datorită unor cauze pur tehnice, de exemplu la termenele de plată a impozitelor sau a dobânzilor la datoria publică. Cînd se plătesc impozitele, la Banca Angliei intră mai multe bancnote și mai mult aur decît de obicei, ceea ce restrînge de fapt circulația, fără a ține seama de nevoile ei. Invers se petrec lucrurile atunci cînd se plătesc dividendele la datoria publică. În primul caz se fac împrumuturi la bancă pentru a se obține mijloace de circulație. În celălalt caz, rata dobînzii la băncile particulare scade din cauza creșterii temporare a rezervelor lor. Aceste fenomene nu influențează de loc masa absolută a mijloacelor de circulație, dar banca care pune aceste mijloace în circulație trebuie să țină seama de ele; pentru ea acest proces este o înstrăinare a capitalului de împrumut și de aceea ea încasează un profit de pe urma unei asemenea operații.

În primul caz are loc numai o deplasare temporară a mijloacelor de circulație, pe care Banca Angliei o compensează prin aceea că, cu puțin timp înainte de termenul de plată a impozitelor trimestriale și a dividendelor tot trimestriale, ea acordă împrumuturi pe termen scurt cu o dobîndă scăzută. Surplusul de bancnote puse astfel în circulație umple mai întîi golurile pricinuite de achitarea impozitelor, în timp ce achitarea împrumuturilor readuce la bancă surplusul de bancnote pe care plata dividendelor l-a dat în mîinile publicului.

În al doilea caz, circulația redusă sau intensă nu înseamnă decît o altă repartizare a aceleiași mase de mijloace de circulație între circulația activă și depuneri, adică un instrument al împrumuturilor.

Pe de altă parte, dacă, de exemplu, în urma afluxului de aur la Banca Angliei se mărește în mod corespunzător cantitatea bancnotelor emise, acestea din urmă înlesnesc operațiile de scont în afara băncii și se reîntorc prin achitarea împrumuturilor, astfel că masa absolută a bancnotelor aflate în circulație se mărește numai temporar.

Dacă circulația este intensă ca urmare a extinderii afacerilor (ceea ce este posibil și în condiții cînd prețurile sînt relativ scăzute), atunci rata dobînzii poate fi relativ mare datorită cererii de capital de împrumut determinată de creșterea profitului și de sporirea noilor investiții de capital. Dacă circulația este redusă ca urmare a restrîngerii afacerilor sau ca urmare a mării fluidități a creditului, atunci dobînda poate fi mică, chiar dacă prețurile sînt ridicate. (Vezi Hubbard *.)

* Vezi volumul de față, p. 95—96. — *Nota red.* .

Mărimea absolută a circulației exercită o influență determinantă asupra ratei dobânzii numai în perioade de stagnare. Astfel, cererea de circulație intensă (facem abstracție de scăderea vitezei cu care circulă banii și cu care aceiași bani se transformă mereu în capital de împrumut) nu exprimă decît cererea de mijloace de tezurizare ca urmare a lipsei de credit, așa cum s-a întîmplat în 1847, cînd suspendarea legii bancare n-a provocat nicidecum o lărgire a circulației, dar a fost suficientă pentru a scoate la lumină bancnotele tezaurizate și a le arunca în circulație. Sau în anumite împrejurări poate să existe realmente o cerere mai mare de mijloace de circulație, așa cum s-a întîmplat în 1857, cînd, după suspendarea legii bancare, circulația a crescut realmente pentru un timp.

Altminteri, mărimea absolută a circulației nu influențează rata dobânzii, pentru că — presupunînd că economisirea și viteza circulației sînt constante — ea este determinată în primul rînd de prețurile mărfurilor și de numărul tranzacțiilor (unul dintre aceste momente paralizînd de obicei acțiunea celuilalt) și, în sfîrșit, de starea creditului, dar nu o determină nicidecum pe aceasta din urmă, deoarece, în al doilea rînd, prețurile mărfurilor și rata dobânzii nu sînt dependente.

În perioada cît a fost în vigoare Bank Restriction Act (1797—1820) ¹⁰ a existat un surplus de mijloace de circulație, rata dobânzii a fost mult mai mare decît după reluarea plăților în numerar. Mai tîrziu, o dată cu reducerea emisiunii de bancnote și cu creșterea cursului schimbului, ea a scăzut rapid. În 1822, 1823, 1832, nivelul general al circulației era scăzut, rata dobânzii era și ea scăzută. În 1824, 1825, 1836, nivelul circulației era ridicat, iar rata dobânzii a crescut și ea. În vara anului 1830, circulația a atins un nivel ridicat, iar rata dobânzii a fost scăzută. După descoperirea noilor zăcăminte de aur, circulația banilor s-a extins în întreaga Europă și rata dobânzii s-a urcat. Așadar, rata dobânzii nu depinde de cantitatea banilor aflați în circulație.

Deosebirea dintre emisiunea mijloacelor de circulație și împrumutul de capital se manifestă cel mai bine în procesul real al producției. Am văzut (în cartea a II-a, secțiunea a III-a) cum se schimbă între ele diferitele părți componente ale producției. De pildă, capitalul variabil constă din punct de vedere material din mijloacele de subzistență ale muncitorilor, mijloace care sînt o parte a propriului lor produs. Acesta însă le este plătit pe tranșe în bani. Capitalistul trebuie să avanseze acești bani, și depinde foarte mult de organizarea sistemului de credit dacă săptămîna ur-

mătoare el va putea să plătească noul capital variabil cu aceiași bani cu care l-a plătit săptămîna precedentă. Același lucru este valabil și pentru actele de schimb dintre diferitele părți componente ale capitalului social total, de exemplu între mijloacele de consum și mijloacele de producere a acestora. Banii necesari circulației lor trebuie, așa cum am văzut, să fie avansați de una sau de ambele părți care fac schimbul. Banii rămîn în sfera circulației, dar după încheierea schimbului ei se înapoiază întotdeauna la cel care i-a avansat, dat fiind că acesta a făcut avansul peste suma capitalului său industrial efectiv ocupat (vezi cartea a II-a, cap. 20¹¹). În condițiile sistemului de credit dezvoltat, cînd banii sînt concentrați în mîinile băncilor, acestea din urmă, cel puțin nominal, dau bani cu împrumut. Aceste împrumuturi au în vedere numai banii aflați în circulație. Ele sînt împrumuturi de mijloace de circulație, și nu de capitaluri care circulă cu ajutorul acestor mijloace.

Chapman :

5 062. „Pot fi perioade în care, deși publicul deține o cantitate foarte mare de bancnote, totuși ele sînt greu de procurat”.

Și în perioade de panică există bani ; dar în asemenea perioade fiecare se ferește, bineînțeles, să-i transforme în capital de împrumut, în bani de credit ; fiecare îi păstrează pentru cazurile cînd s-ar ivi nevoia reală de a face plăți.

5 099. „Băncile din districtele rurale vă trimit dv. și altor firme din Londra surplusurile pe care nu le pot folosi ? — Da”. — 5 100. „Pe de altă parte, districtele industriale din Lancashire și Yorkshire scotează la dv. polițe în scopurile lor comerciale ? — Da”. — 5 101. „Datorită acestui fapt, surplusul de bani dintr-o regiune a țării este folosit pentru a satisface nevoile unei alte regiuni ? — Exact”.

Chapman afirmă că obiceiul băncilor de a-și investi pentru scurtă vreme capitalul bănesc excedentar cumpărînd consols și bonuri de tezaur se practică mai rar în ultimul timp, de cînd s-a introdus obiceiul de a împrumuta acești bani at call (restituibili la cerere). El personal consideră că, pentru firma lui, cumpărarea unor asemenea hîrtii este un nonsens. De aceea el plasează banii disponibili în polițe ferme, dintre care zilnic o parte devin scadente, astfel că el știe întotdeauna de cît numerar poate dispune zilnic. (5 101—5 105.)

Chiar creșterea exportului apare mai mult sau mai puțin în fiecare țară, dar mai ales în țara care acordă credit, ca o cerere crescîndă pe piața financiară internă, dar această cerere este sim-

fiță ca atare abia în perioadele de stagnare. Atunci cînd exportul crește, fabricanții trag, de regulă, pentru produsele englezești trimise în consignație polițe pe termen lung asupra comerciantului-exportator. (5 126.)

5 127. „Nu se întîmplă adesea ca, pe baza unei înțelegeri prealabile, asemenea polițe să fie reînnoite din cînd în cînd ?” — { Chapman. } „Lucrul acesta ne este tînuit ; noi nu am primi asemenea polițe... Este, desigur, posibil, dar nu pot spune nimic în această privință”. (Inocentul Chapman.) — 5 129. „Atunci cînd se produce o mare creștere a exportului, cum a fost în ultimul an, cînd exportul a crescut cu 20 000 000 l. st., aceasta nu duce oare de la sine la o mare cerere de capital pentru scontarea polițelor care reprezintă acest export ? — Bineînțeles”. — 5 130. „Dat fiind că Anglia acordă de regulă credit străinătății pentru întreaga sumă a exportului ei, capitalul suplimentar respectiv nu poate fi astfel absorbit pe tot timpul cît durează acest credit ? — Anglia acordă un credit colosal ; în schimb, ea obține pe credit materiile prime de care are nevoie. America trage întotdeauna polițe asupra noastră pe 60 de zile, iar alte țări pe 90 de zile. Pe de altă parte, noi acordăm credit ; pentru mărfurile trimise în Germania creditul pe care îl acordăm este de două sau trei luni”.

Wilson îl întreabă pe Chapman (5 131) dacă pentru materiile prime și produsele coloniale importate nu se trag polițe asupra Angliei concomitent cu încărcarea acestor mărfuri și dacă ele nu sosesc concomitent cu conosamentele ? Chapman presupune că așa stau lucrurile, dar nu știe nimic exact despre asemenea operații „comerciale” și recomandă să fie întreabate persoane mai bine informate. — În exportul pentru America, spune Chapman, „mărfurile sînt simbolizate în tranzit” [5 133] ; această galimatias vrea să spună că comerciantul-exportator englez trage pentru aceste mărfuri polițe pe patru luni asupra uneia din marile firme bancare americane din Londra, iar firma primește din America acoperirea.

5 136. „Tranzacțiile cu țările îndepărtate nu sînt încheiate, de regulă, de către comercianți care așteaptă pînă se vînd mărfurile pentru a intra din nou în posesia capitalului lor ? — S-ar putea să existe firme comerciale atît de bogate încît să poată să investească în mărfuri propriul lor capital fără să recurgă la împrumuturi garantate de aceste mărfuri ; dar mărfurile acestea sînt transformate de obicei în avansuri sub forma de acceptate semnate de anumite firme”. — 5 137. „Astfel de firme există... la Londra, Liverpool și în alte localități” — 5 138. „Așadar, este indiferent dacă fabricantul cheltuiește propriii lui bani sau găsește la Londra sau la Liverpool un comerciant care-i avansează acești bani ; și într-un caz și în celălalt este vorba de un avans făcut în Anglia ? — Exact. Sînt rare cazurile cînd fabricantul are un amestec” (în 1847, dimpotrivă, a avut în mai toate cazurile). „Un comerciant de produse finite, de exemplu din Manchester, cumpără mărfuri și le expediază peste ocean prin intermediul unei firme respectabile din Londra ; de îndată ce firma londoneză s-a convins că expedierea s-a făcut conform înțelegerii, comerciantul trage asupra casei londoneze polițe pe termen de 6 luni pentru aceste mărfuri, care sînt expediate în China, India sau altă țară îndepărtată ; apoi intervine lumea bancară și îi scontează comerciantului aceste polițe, astfel că atunci cînd trebuie să plătească aceste mărfuri

el are deja banii prin scontarea polițelor respective". — 5 139. „Dar dacă comerciantul are banii, bancherul trebuie totuși să-i avanseze bani? — *Bancherul are polița; bancherul a cumpărat polița*; sub forma aceasta își întrebuițează el capitalul bancar, adică scontînd polițe comerciale”.

{Prin urmare nici Chapman nu consideră scontarea polițelor ca un avans, ci ca o cumpărare de mărfuri. — F. E. }

5 140. „Dar aceasta reprezintă totuși o parte din cererea de pe piața financiară londoneză? — Fără îndoială; acesta este sensul existenței pieței financiare și a Băncii Angliei. Banca Angliei este la fel de încintată ca și noi să primească aceste polițe, deoarece știe că ele constituie un bun plasament”. — 5 141. „O dată cu creșterea exportului crește și cererea pe piața financiară? — În măsura în care crește prosperitatea țării, beneficiem și noi” (Champanii). — 5 142. „Dacă deci diferitele sfere de plasare a capitalului se extind brusc, atunci urmarea firească este creșterea ratei dobînzii? — Fără îndoială”.

5 143. Chapman „nu poate înțelege cum am găsit o întrebuițare atît de largă aurului în condiții cînd exportul nostru este atît de mare”.

5 144. Onorabilul Wilson întreabă :

„Nu cumva acordăm la exporturile noastre credite mai mari decît primim la importuri? — Personal mă îndoiesc. Cînd cineva emite spre acceptare o trată pentru mărfuri din Manchester expediate de el în India, ea nu poate fi acceptată pentru un termen mai scurt de zece luni. În orice caz, noi am fost obligați să plătim Americii pentru bumbacul ei mai înainte ca India să ne fi plătit nouă; dar a cerceta efectele acestui fapt nu-i de loc ușor”. — 5 145. „Dacă, așa cum a fost cazul anul trecut, noi am înregistrat o creștere de 20 000 000 l. st. la exportul de produse industriale, nu trebuia oare ca în prealabil să fi avut loc o creștere importantă a importului de materii prime” (și chiar prin aceasta se vede că supraexportul e identic cu suprainportul și supraproducția cu supracomerțul), „pentru a putea produce această cantitate sporită de mărfuri? — Fără îndoială”. [5 146] „În prealabil a trebuit să plătim un sold considerabil; adică balanța a fost în această perioadă defavorabilă nouă, dar în cele din urmă cursul schimbului cu America a devenit favorabil nouă și timp destul de îndelungat am primit importante cantități de metal nobil din America”.

5 148. Wilson îl întreabă pe arhică mătarul Chapman dacă nu consideră dobînzile lui urcate ca indiciu al unei mari prosperități și al unor profituri mari. Chapman, vizibil surprins de naivitatea acestui sicofant, răspunde, bineînțeles, afirmativ, este însă destul de sincer pentru a face următoarea rezervă :

„Pentru unii nu există altă ieșire; ei au de îndeplinit angajamente pe care trebuie să le îndeplinească, indiferent dacă aceasta le aduce profit sau nu; dar dacă ea s-ar menține {dobînda urcată}, „aceasta ar fi un indiciu de prosperitate”.

Amîndoi uită că dobînda urcată poate fi și un indiciu, cum a fost cazul în 1857, că cavalerii rătăcitori ai creditului, care pot plăti o dobîndă mare pentru că o achită din buzunarul altora (dar

contribuie la fixarea ratei generale a dobânzii) și trăiesc momentan pe picior mare în contul unor profituri viitoare, fac ca în țară situația economică să fie nesigură. De altfel, tocmai aceasta poate constitui pentru fabricanți și pentru alte persoane afaceri realmente foarte avantajoase. Datorită sistemului de credit, reîntoarcerile de capital devin cu totul înșelătoare. Prin aceasta se explică și cele ce urmează, care, în măsura în care este vorba despre Banca Angliei, nu mai necesită nici un fel de explicații, deoarece, dacă rata dobânzii este mare, la Banca Angliei taxa de scont este mai mică decât la celelalte bănci.

5 156. „Pot afirma categoric — spune Chapman — că acum, când am avut timp îndelungat dobândă mare, suma sconturilor noastre a atins maximum”.

(Chapman a spus acest lucru la 21 iulie 1857, cu câteva luni înainte de crah.)

5 157. „În 1852” (când dobânda era scăzută) „suma lor nu era nici pe departe atât de mare”.

Pentru că pe atunci afacerile mergeau de fapt mult mai bine.

5 159. „Dacă pe piață ar fi o mare abundență de bani... și dacă taxa de scont ar fi mică, atunci s-ar micșora numărul cambiilor... în 1852 eram în cu totul altă fază: exporturile și importurile erau absolut incomparabile cu cele actuale”. 5 161. „La o taxă de scont atât de mare, suma sconturilor noastre este la fel ca în 1854”. (Când dobânda era de $5\frac{1}{2}\%$.)

Extrem de amuzant în depozițiile lui Chapman este faptul că oamenii de teapa lui consideră realmente banii publicului ca pe o proprietate a lor și cred că au drept de a schimba oricând pe bani polițele scontate de ei. Naivitatea întrebărilor și răspunsurilor este uimitoare. Legislația ar avea obligația să asigure preschimbarea în bani a polițelor acceptate de către marile firme și să prevadă rescontarea de către Banca Angliei a polițelor prezentate de bill-brokeri. Și, totuși, în 1857 au dat faliment trei bill-brokeri cu un pasiv de circa 8 000 000, capitalul lor propriu reprezentând o sumă absolut neînsemnată față de acest pasiv.

5 177. „Vreți să spuneți cu aceasta că, după părerea dv., ele” (acceptele unor Baring sau Loyd) „ar trebui să fie scontate în mod obligatoriu, așa cum în prezent o bancnotă a Băncii Angliei este preschimbată în mod obligatoriu în aur? — Consider că ar fi foarte regretabil dacă ele nu ar putea fi scontate; ar fi extrem de ciudat ca cineva să trebuiască să înceteze plățile fiindcă are acceptele firmelor «Smith, Payne & Co.» sau «Jones Loyd & Co.» și nu le poate sconta”. — 5 178. „Oare un accept al lui Baring nu constituie o obligație de a plăti o anumită sumă de bani atunci când polița devine scadentă? — Firește, dar, ca oricărui alt comerciant care își ia un asemenea angajament, d-lor Baring nici mă-

car nu le trece prin minte că vor trebui să achite în sovereigni ; ei contează că plata se va face la Clearing House". — 5 180. „Considerați oare că ar trebui să se inventeze un mecanism cu ajutorul căruia publicul să aibă dreptul să primească banii înainte de expirarea poliței, ca urmare a faptului că cineva ar avea obligația s-o sconteze ? — Nu, nu de la cel care acceptă ; dar dacă prin asta vreți să spuneți că ar trebui să nu mai existe posibilitatea de a sconta cambiile comerciale, aceasta ar însemna să se schimbe toată ordinea lucrurilor". — 5 182. „Credeți, așadar, că ea" (cambia comercială) „ar trebui să poată fi schimbată în bani, așa cum trebuie să fie convertibilă în aur bancnotă Băncii Angliei ? — Exact, în anumite condiții". — 5 184. „Credeți, așadar, că circulația banilor ar trebui organizată în așa fel încît o cambie comercială a cărei soliditate este certă să poată fi oricînd preschimbată în bani tot așa de ușor ca o bancnotă ? — Da, așa cred". — 5 185. „Nu mergeți atît de departe încît să pretindeți ca Banca Angliei sau altă bancă să fie obligată prin lege să facă acest lucru ? — Pretind în orice caz că dacă elaborăm o lege care să reglementeze circulația banilor, ar trebui să luăm măsuri care să preîntîmpine situațiile în care cambiile comerciale interne să nu poată fi preschimbate în bani, cînd ele sînt incontestabil solide și legitime".

Aceasta înseamnă convertibilitatea cambiilor comerciale după modelul convertibilității bancnotelor.

5 190. „Comercianții de bani din țară nu reprezintă de fapt decît publicul" —

a declarat ulterior d-l Chapman în fața Curții cu juri cînd s-a judecat cazul Davidson. Vezi „Great City Frauds" 12

5 196. „Trimestrial" (cînd se plătesc dividendele) „este.. absolut necesar să recurgem la ajutorul Băncii Angliei. Dacă pentru plata dividendelor se scot din circulație 6 000 000 sau 7 000 000 reprezentînd veniturile statului, trebuie să existe cineva care între timp să ne pună la dispoziție această sumă".

(În cazul acesta e vorba deci de oferta de bani, și nu de capital sau de capital de împrumut.)

5 169. „Oricine cunoaște lumea noastră comercială trebuie să știe că, atunci cînd bonurile de tezaur nu se pot vinde, cînd obligațiile Companiei Indiilor orientale sînt absolut inutile și cele mai bune cambii comerciale nu se pot sconta, cei care prin natura activității lor sînt obligați să plătească imediat la cerere, cu mijloacele de circulație obișnuite sînt cuprinși de o mare îngrijorare, și acesta e cazul tuturor bancherilor. Consecința este că fiecare își dublează rezerva. Vă dați seama care sînt consecințele la nivelul întregii țări dacă fiecare din cei aproape 500 de bancheri din provincie ar cere corespondentului lui din Londra să-i remită 5 000 l. st. în bancnote. Chiar dacă am considera această sumă mică drept medie, ceea ce e complet absurd, tot ajungem la suma de 2 500 000 l. st. care ar trebui scoasă din circulație. Cum ar putea fi ea înlocuită ?"

Pe de altă parte, capitaliștii particulari etc. care au bani nu vor să-i dea, oricît de mare ar fi dobînda, căci ei spun ca și Chapman :

5 195. „Preferăm să nu încasăm nici o dobîndă decît să nu știm dacă vom obține banii atunci cînd vom avea nevoie de ei”.

5 173. „Sistemul nostru este următorul : Avem angajamente de 300 000 000 l. st., a căror plată poate fi cerută la un moment dat în moneda curentă a țării. Or, această monedă curentă a țării, chiar dacă ar fi întrebuințată în întregime în acest scop, se ridică la numai 23 000 000 l. st. sau în jurul acestei sume. O asemenea situație nu constituie oare o sursă de amenințări permanente ?”

De aici transformarea bruscă, în timpul crizelor, a sistemului de credit în sistem monetar.

Dacă facem abstracție de panica din țară în timpul crizei, despre cantitatea de bani poate fi vorba numai în măsura în care se are în vedere metalul, banii universali. Or, tocmai pe aceștia îi omite Chapman ; el vorbește numai de 23 000 000 în *bancnote*.

Același Chapman :

5 218. „Cauza inițială a perturbării de pe piața financiară” { în aprilie și mai tîrziu în octombrie 1847 } „a constituit-o, fără îndoială, faptul că pentru reglementarea cursului schimbului a fost nevoie, ca urmare a creșterii excesive a importului, de o mare cantitate de bani”.

În primul rînd, rezerva de bani de pe piața mondială a fost redusă atunci la minimum. În al doilea rînd, această rezervă constituia totodată garanția convertibilității banilor de credit, a bancnotelor. În felul acesta ea îndeplinea concomitent două funcții diferite, care însă rezultă din natura banilor, deoarece banii reali sînt întotdeauna banii pieței mondiale, iar banii de credit se bazează întotdeauna pe banii pieței mondiale.

În 1847, dacă nu ar fi fost suspendat Bankact-ul din 1844, „Clearing Houses n-ar fi putut să-și efectueze operațiile”. (5 221.)

Chapman a presimțit totuși criza care se apropia :

5 236. „Există pe piața financiară anumite situații (și situația actuală se apropie de asemenea situații) cînd banii sînt foarte greu de procurat și cînd trebuie să se recurgă la serviciile băncii”.

5 239. „Cît privește sumele pe care le-am ridicat de la bancă vineri, sîmbătă și luni, 19, 20 și 22 octombrie 1847, am fi fost cît se poate de mulțumiți dacă miercuria următoare am fi putut primi înapoi polițele ; banii au început să se întorcă repede la noi, de îndată ce a trecut panica”.

Marti 23 octombrie, Bankact-ul a fost suspendat și astfel s-a pus capăt crizei.

Chapman consideră (5 274) că polițele care grevează în orice moment asupra Londrei se ridică la suma de 100 000 000—120 000 000 l. st. În această sumă nu sînt incluse polițele locale trase asupra localităților din provincie.

5 287. „În octombrie 1856, cînd suma bancnotelor aflate în mîinile publicului s-a urcat la 21 155 000 l. st., era totuși extrem de greu de obținut bani ; deși publicul deținea mulți bani, noi nu reușeam să-i obținem”.

Aceasta din cauza neliniștii provocate de starea de depresiune (martie 1856) de la Eastern Bank.

5 290. Îndată ce panica a trecut,

„toți bancherii, care obțin profit din dobîndă, încep să dea o întrebuițare banilor lor”.

5 302. Chapman consideră că neliniștea provocată de micșorarea rezervelor bancare se explică nu prin teama pentru soarta depunerilor, ci prin aceea că toți care pot fi în situația de a plăti pe neașteptate sume mari de bani știu foarte bine că în cazul unei depresiuni pe piața financiară trebuie să recurgă în ultimă instanță la ajutorul băncii ; și

„dacă banca dispune de o rezervă foarte mică, ea nu va fi încintată să dea acest ajutor, dimpotrivă”.

De altfel este interesant cum dispăre rezerva ca mărime efectivă. Bancherii păstrează o parte din minimumul necesar pentru operațiile curente la ei, iar o parte la Banca Angliei. Bill-brokerii dețin „banii disponibili ai băncilor din țară” fără a dispune de o rezervă. Banca Angliei are, pentru a face față obligațiilor ei față de depozitenți, numai rezerva bancherilor și a altora, pe lângă public deposits * etc. ; această rezervă se reduce la minimum, de exemplu la 2 000 000. Așadar, în afară de aceste 2 000 000 în hîrtii, toată această combinație nu dispune în perioade de depresiune (și aceasta micșorează rezerva, deoarece bancnotele care intră în schimbul metalului care se scurge trebuie să fie anulate) de absolut nici o altă rezervă în afară de rezerva de metal, și de aceea orice micșorare a acesteia, datorită scurgerii aurului, accentuează criza.

5 306. „Dacă nu s-ar mai găsi bani pentru a plăti diferențele la decontările de la Clearing House, nu ne-ar mai rămîne, după părerea mea, decît să ne strîngem laolaltă și să ne facem plățile în polițe de prim ordin, polițe asupra trezoreriei, asupra firmei «Smith, Payne & Co.» etc.” — 5 307. „Prin urmare, dacă guvernul nu ar fi în stare să vă furnizeze mijloace de circulație, vi le-ați crea dumneavoastră pentru nevoile proprii ? — Ce putem face ? Publicul vine și ne ia din mîină mijloacele de circulație ; ele nu mai există”. — 5 308. „Ați face, așadar, la Londra pur și simplu ceea ce se face zilnic la Manchester ? — Exact”.

Foarte bun este răspunsul lui Chapman la întrebarea pusă de Cayley (adept al lui Attwood în școala de la Birmingham¹³) în legătură cu concepția lui Overstone despre capital :

* — depozitele publice. — *Nota trad.*

5 315. „S-a afirmat în fața comisiei că într-o perioadă de depresiune cum a fost aceea din 1847 nu se caută bani, ci capital ; care este părerea dv. în această privință ? — Nu vă înțeleg ; noi facem afaceri numai cu bani ; nu pricep ce vreți să spuneți”. — 5 316. „Dacă prin aceasta” (prin capital comercial) „înțelegeți banii întreprinzătorului investiți într-o întreprindere, dacă pe aceștia îi denumiți capital, trebuie să vă spun că în majoritatea cazurilor ei reprezintă numai o parte infimă din banii de care dispune întreprinzătorul datorită creditului acordat de public”, adică de Chapmani,

5 339. „Suspendarea plăților în numerar denotă o lipsă de avuție ? — Nicidecum ; ...nu ne lipsește avuția, dar ne mișcăm în limitele unui sistem extrem de artificial, și dacă avem o cerere excesivă și amenințătoare (superincumbent) de mijloace de circulație, se pot ivi împrejurări care să ne împiedice să ne procurăm aceste mijloace. Din această cauză trebuie oare paralizată întreaga activitate comercială a țării ? Trebuie oare să înceteze orice activitate de producție ?” — 5 338. „Dacă într-o zi am fi în fața alternativei : plăți în numerar sau industria țării noastre, aș ști ce să sacrific”.

În ceea ce privește tezaurizarea bancnotelor „cu scopul de a agrava depresiunea și de a trage foloase de pe urma efectelor ei” (5 358), acest lucru, spune el, este foarte posibil. Trei mari bănci ar fi suficiente pentru aceasta.

5 383. „D-voastră, care sînteți la curent cu marile afaceri din capitala noastră, știți că unii capitaliști folosesc aceste crize pentru a obține profituri enorme de pe urma ruinării celor care sînt victime ale crizei ? — Fără îndoială”.

În cazul de față trebuie să-l credem pe d-l Chapman, deși în cele din urmă el și-a frînt gîtul — în sensul comercial al cuvîntului — în încercarea de „a obține profituri enorme de pe urma ruinării victimelor crizei”. Căci, dacă asociatul său, Gurney, spune că orice schimbare intervenită în afaceri este avantajoasă pentru cel care se pricepe, Chapman afirmă :

„O parte a societății nu știe nimic despre cealaltă ; de pildă, fabricantul care exportă pe continent sau care importă materii prime nu știe nimic despre celălalt care operează cu aur în lingouri” (5 046).

Așa se face că într-o bună zi înșiși Gurney și Chapman s-au dovedit a fi „nepricepuți” și au dat un faliment răsunător.

Am văzut deja mai sus că emisiunea de bancnote nu înseamnă întotdeauna avans de capital. Depoziția de mai jos a lui Tooke, făcută în fața comisiei Camerei lorzilor pentru criza comercială din 1847 (C.D. 1848/1857), nu dovedește decît că avansul de capital, chiar atunci cînd rezultă din faptul că banca a făcut o nouă emisiune de bancnote, nu înseamnă neapărat o creștere a cantității de bancnote aflate în circulație.

3 099. „Credeți că Banca Angliei ar putea, de pildă, să sporească considerabil suma avansurilor acordate, fără ca aceasta să atragă după sine o sporire a emisiunii de bancnote? — Există suficiente fapte care dovedesc acest lucru. Unul dintre cele mai concludente exemple a fost în 1835, când banca s-a folosit de depunerile Indiilor occidentale și de împrumutul făcut la Compania Indiilor orientale¹⁴ pentru a spori avansurile date publicului; în același timp, suma bancnotelor aflate în mâinile publicului s-a micșorat de fapt intrucitva... Ceva asemănător s-a observat și în 1846, când se vărsau la bancă depozitele pentru căile ferate; hirtiiile de valoare” (scontate și primite în depozit) „s-au urcat la aproximativ 30 000 000, fără ca acest lucru să fi avut vreun efect simțitor asupra sumei bancnotelor aflate în mâinile publicului“.

În afară de bancnote însă, comerțul cu ridicata dispune și de un alt mijloc de circulație, mult mai important pentru el: polițele. D-l Chapman ne-a arătat cât de important este pentru bunul mers al afacerilor ca polițele bune să fie acceptate ca plată.

„Tausfes-Iontef nu-ți place? Ce trebuie? Ajutor!”¹⁵ Care este însă raportul dintre aceste două mijloace de circulație?

Iată ce spune în această privință Gilbert:

„Reducerea cantității bancnotelor aflate în circulație sporește cu regularitate cantitatea polițelor în circulație. Polițele sînt de două feluri: polițe comerciale și polițe bancare... Dacă este penurie de bani, atunci cei care dau bani cu împrumut spun: «trageți o poliță asupra noastră și noi o vom accepta», și când un bancher din provincie scontează o poliță unui client, nu-i dă bani în numerar, ci propria lui trată pe termen de 21 de zile asupra agentului său din Londra. Aceste polițe servesc ca mijloc de circulație”. (J. W. Gilbert, „An Inquiry into the Causes of the Pressure etc.”, p. 31.)

Acest lucru este confirmat, într-o formă intrucitva modificată, de către Newmarch, B.A. 1857, nr. 1 426:

„Nu există nici o legătură între oscilațiile intervenite în cantitatea polițelor aflate în circulație și cantitatea bancnotelor aflate în circulație... Singurul rezultat mai mult sau mai puțin constant este... că de îndată ce pe piața financiară se manifestă o oarecare depresiune indicată de o urcare a taxei de scont, crește considerabil volumul circulației polițelor, și invers“.

Polițele trase în asemenea perioade nu sînt însă numai polițele bancare pe termen scurt la care se referă Gilbert. Dimpotrivă; ele sînt în mare parte polițe de complezență, care sau nu reprezintă nici o operație reală, sau reprezintă operații începute numai pentru a se putea trage polițe pe baza lor; pentru ambele categorii am dat suficiente exemple. De aceea „Economist” (Wilson), făcînd o comparație între garanția unor asemenea polițe și aceea a bancnotelor, scrie:

„Bancnotele, care sînt plătibile la vedere, nu pot rămîne niciodată în cantități prea mari în afara băncii, deoarece excedentul s-ar reîntoarce întotdeauna

la bancă pentru a fi schimbat, în timp ce polițele pe termen de două luni pot fi emise într-o cantitate extrem de mare, deoarece nu există nici un mijloc de a controla emisiunea pînă la scadență, cînd ele pot fi înlocuite cu alte polițe. Nu înțelegem de ce o națiune trebuie să admită că circulația polițelor, care sînt plătibile la un termen viitor, prezintă garanție și, dimpotrivă, să pună sub semnul întrebării circulația banilor de hîrtie, care sînt convertibili la cerere". („*Economist*", 1847, p. 575.)

Așadar, cantitatea polițelor aflate în circulație este determinată, ca și cantitatea de bancnote, numai de nevoile circulației; în deceniul al 6-lea, în timpuri normale, în Regatul Unit erau în circulație, alături de 39 000 000 în bancnote, polițe de circa 300 000 000, dintre care 100 000 000—120 000 000 numai în Londra. Volumul circulației polițelor nu exercită nici o influență asupra volumului circulației bancnotelor și este influențat de acesta din urmă numai atunci cînd este lipsă de bani, cînd cantitatea polițelor crește, iar calitatea lor se înrăutățește. În sfîrșit, în momentul crizei, circulația polițelor încetează cu totul; nimeni nu mai are ce face cu promisiuni de plată, pentru că fiecare pretinde plata în numerar; numai bancnota mai păstrează, cel puțin pînă acum în Anglia, capacitatea de circulație, deoarece în spatele Băncii Angliei stă națiunea cu întreaga ei avuție.

Am văzut cum chiar d-l Chapman, care în 1857 era un magnat al pieței financiare, se plînge că în Londra există mulți mari capitaliști posesori de bani, destul de puternici pentru a dezorganiza la un moment dat întreaga piață financiară și a jefui astfel în modul cel mai nerușinat pe micii comercianți de bani. Astfel există cîtiva mari rechini care pot să agraveze considerabil starea de depresiune, vînzînd 1 000 000—2 000 000 de consols și scoțînd în felul acesta de pe piață o sumă corespunzătoare de bancnote (și în același timp de capital de împrumut disponibil). Este suficient ca trei bănci mari să acționeze solidar, pentru ca, printr-o asemenea manevră, o depresiune să se transforme în panică.

La Londra, cea mai mare putere a capitalului o reprezintă, fi-rește, Banca Angliei, care însă, fiind o instituție semietatizată, nu-și poate manifesta dominația într-un mod atît de brutal. Cunoaște însă și ea destule mijloace și căi — mai ales de la legea bancară din 1844 încoace — pentru a-și asigura cîștigurile.

Banca Angliei are un capital de 14 553 000 l. st. și, în afară de aceasta, dispune de un „rest" de circa 3 000 000 l. st., adică de profituri nerepartizate, precum și de toți banii pe care-i încasează guvernul sub formă de impozite etc. și care trebuie depuși la ea pînă în momentul întrebuintării lor. Dacă socotim și suma celor-

lalte depuneri bănești (în vremuri normale circa 30 000 000 l. st.) și a bancnotelor emise fără acoperire, vom vedea că evaluarea făcută de Newmarch este încă destul de moderată atunci când (B.A. 1857, nr. 1 889) spune :

„M-am convins că suma totală a fondurilor care circulă permanent pe piața financiară” { londoneză } „poate fi evaluată la circa 120 000 000 l. st. ; din aceste 120 000 000 Banca Angliei dispune de o parte foarte importantă, de circa 15—20%”.

În măsura în care banca emite bancnote care nu au acoperire în rezerva de metal aflată în subsolurile ei, ea creează semne ale valorii care constituie pentru ea nu numai mijloace de circulație, ci și capital suplimentar — deși numai fictiv — într-o sumă egală cu valoarea nominală a acestor bancnote fără acoperire. Acest capital suplimentar îi aduce un profit suplimentar. Wilson îl întreabă pe Newmarch (B.A. 1857) :

1 563. „Este adevărat că circulația bancnotelor emise de o bancă, adică suma medie care rămâne în mâinile publicului, reprezintă un adaos la capitalul efectiv al băncii respective ? — Intocmai”. — 1 564. „Prin urmare, întregul profit obținut de bancă din această circulație provine din credit, și nu din capitalul pe care ea îl posedă realmente ? — Intocmai”.

Același lucru este valabil, firește, și pentru băncile particulare care emit bancnote. În răspunsurile sale nr. 1 866—1 868, Newmarch consideră două treimi din toate bancnotele emise de către aceste bănci (pentru ultima treime ele trebuie să aibă o rezervă de metal) drept „creare a unui capital echivalent”, deoarece astfel economisește o sumă echivalentă de bani de metal. De aceea profitul bancherului poate să nu fie mai mare decât al celorlalți capitaliști. Fapt este însă că bancherul obține profitul de pe urma economisirii pe scară națională a banilor de metal. Împrejurarea că economisirea pe scară națională apare ca profit privat nu-l șochează cituși de puțin pe economistul burghez, deoarece profitul în genere nu este altceva decât însușire de muncă națională. Există oare o absurditate mai mare decât, de exemplu, Banca Angliei în perioada 1797—1817, ale cărei bancnote nu se bucurau de credit decât datorită statului și care obliga statul, adică publicul, să-i plătească, sub forma dobânzilor la împrumuturile de stat, pentru puterea, pe care i-o dădea tot statul, de a transforma aceleași bancnote din hîrtie în bani și de a-i da apoi cu împrumut statului ?

Băncile mai au, de altfel, și alte mijloace de a crea capital. Potrivit aceluiași Newmarch, băncile din provincie au, așa cum am mai menționat, obiceiul de a-și trimite fondurile excedentare (adică bancnotele Băncii Angliei) bill-brokerilor din Anglia, care le trimite în schimb polițe scontate. Cu aceste polițe banca își servește

clienții, deoarece, de regulă, ea nu pune în circulație polițele primite de la clienții ei locali, pentru ca operațiile comerciale ale acestor clienți să nu fie cunoscute în regiunea respectivă. Aceste polițe primite din Londra nu sînt folosite numai pentru a fi puse la dispoziția clienților care au de efectuat plăți direct la Londra, în cazul cînd aceștia nu preferă să obțină din partea băncii un ordin de plată asupra Londrei; ele sînt folosite și la lichidarea plăților în provincie, căci andosamentul bancherului le asigură creditul local. Astfel, în Lancashire, de exemplu, ele au înlăturat din circulație toate bancnotele emise de băncile locale și o mare parte din bancnotele Băncii Angliei (ibidem, nr. 1 568 pînă la 1 574).

Vedem, așadar, cum creează băncile credit și capital: 1) prin emisiune de bancnote proprii; 2) prin eliberarea de ordine de plată asupra Londrei pe termen de pînă în 21 de zile, care însă le sînt plătite în numerar chiar în ziua emiterii lor; 3) prin plata în polițe scontate, a căror capacitate de credit, cel puțin pentru districtul respectiv, a fost creată în primul rînd și mai ales prin andosamentul băncii.

Puterea Băncii Angliei se manifestă în faptul că ea reglează rata dobînzii pe piață. Cînd afacerile merg bine, se poate întîmpla ca Banca Angliei să nu poată opri scurgerea moderată a aurului din rezerva ei de metal prin urcarea taxei de scont¹²⁾, întrucît cererea de mijloace de plată este satisfăcută de către băncile particulare, băncile pe acțiuni și de către bill-brokeri, a căror putere și al căror capital au crescut considerabil în ultimii treizeci de ani. În asemenea cazuri ea trebuie să recurgă la alte mijloace. În momente critice însă continuă să fie valabile afirmațiile bancherului Glyn (de la firma „Glyn, Mills, Currie & Co.”) în fața C.D. 1848/1857 :

1 709. „În vremuri de mari dificultăți interne, Banca Angliei este aceea care dictează rata dobînzii”. — 1 710. „În vremuri de depresiune extraordinară..., cînd operațiile de scont ale băncilor particulare sau ale brokerilor sînt relativ limi-

¹²⁾ În adunarea generală a acționarilor lui Union Bank of London care a avut loc la 17 ianuarie 1894, președintele, dl. Ritchie, a arătat că în 1893 Banca Angliei a urcat taxa de scont de la 2¹/₂% (în iulie) la 3 și 4% în august, și, deoarece în decurs de patru săptămîni ea a pierdut totuși 4 500 000 l. st. aur, ea l-a urcat la 5%, după care aurul a început din nou să se întoarcă, și atunci banca a scăzut taxa de scont la 4% în septembrie și la 3% în octombrie. Dar această taxă stabilită de bancă n-a fost recunoscută pe piață. „Cînd la bancă taxa de scont era de 5%, taxa de scont pe piață era de 3¹/₂%, iar taxa pentru bani era de 2¹/₂%; cînd taxa băncii a scăzut la 4%, taxa de scont era de 2³/₈%, iar taxa pentru bani de 1³/₈%; cînd taxa băncii era de 3%, taxa de scont era de 1¹/₂%, iar taxa pentru bani ceva mai redusă”. („Daily News”, 18 ianuarie 1894.) — F.E.

tate, aceste operații cad în sarcina Băncii Angliei și atunci ea are puterea de a fixa rata dobânzii pe piață”.

În orice caz, ca instituție publică care se bucură de protecția statului și de privilegiul de stat, ea nu poate folosi abuziv această putere a ei, așa cum pot face întreprinderile particulare. De aceea, în fața comisiei Camerei comunelor din 1857 pentru legislația bancară, Hubbard chiar spune :

2 844. (Întrebare :) „Este adevărat că, atunci când taxa de scont atinge limita maximă, Banca Angliei efectuează cel mai ieftin aceste operații, iar când taxa de scont atinge limita minimă, brokerii sînt aceia care le efectuează cel mai ieftin ?” — (Hubbard :) „Așa se întîmplă întotdeauna, deoarece Banca Angliei nu coboară niciodată taxa de scont atît de mult ca concurenții ei, iar cînd taxa de scont este la limita ei maximă, ea nu o urcă niciodată atît de mult”.

Cu toate acestea, în lumea afacerilor este un eveniment important dacă în perioade de depresiune Banca Angliei începe să strîngă șurubul, cum se spune în vorbirea curentă, adică ridică și mai mult rata dobânzii, care și așa a depășit nivelul mijlociu.

„De îndată ce Banca Angliei începe să strîngă șurubul, toate cumpărările pentru export încetează, exportatorii așteaptă pînă cînd prețurile ating nivelul cel mai scăzut și abia atunci, și nu mai devreme, încep din nou să cumpere. Dar cînd acest nivel este atins, cursul este din nou reglat : scurgerea aurului în străinătate încetează încă înainte ca prețurile să fi atins acest nivel, cel mai scăzut. Cumpărările de mărfuri pentru export pot face eventual ca o parte din aurul exportat să se reîntorcă, dar ele intervin prea tîrziu pentru a putea împiedica scurgerea lui”. (J. W. Gilbert. „An Inquiry into the Causes of the Pressure on the Money Market”, London 1840, p. 35.) „Un alt efect al reglării mijloacelor de circulație cu ajutorul cursului schimbului cu străinătatea constă în aceea că, în perioade de depresiune, ea atrage după sine o creștere enormă a dobânzii” (l.c., p. 40). „Cheltuielile de restabilire a cursului schimbului revin industriei productive a țării, în timp ce de-a lungul acestui proces Banca Angliei își sporește efectiv profitul, datorită faptului că ea își continuă activitatea cu o cantitate mai mică de metal nobil” (l.c., p. 52).

Dar, spune amicul Samuel Gurney,

„aceste mari oscilații ale ratei dobânzii sînt avantajoase pentru bancheri și pentru cei care fac comerț cu bani — de altfel orice oscilații în afaceri sînt avantajoase pentru cei care se pricep”.

Și deși domnii Gurney iau partea leului din exploatarea fără scrupule a acestor dificultăți, în timp ce Banca Angliei nu-și poate permite aceleași libertăți, ea are totuși profituri destul de frumoase, fără a mai vorbi de profiturile particulare care intră în bu-

zușările domnilor directori datorită poziției lor excepționale, care le dă posibilitatea de a fi mereu la curent cu situația generală a afacerilor. Potrivit datelor prezentate în fața comisiei Camerei lor-zilor în 1817, în momentul restabilirii convertibilității bancnotelor aceste profituri ale Băncii Angliei pentru întreaga perioadă 1797—1817 reprezentau :

Bonuses and increased dividends *	7 451 136
New stock divided among proprietors **	7 276 500
Increased value of capital ***	14 553 000
Total	29 280 636

la un capital de 11 642 400 l. st. în 19 ani. (D. Hardcastle. „Banks and Bankers“, 2nd ed., London 1843, p. 120.) Dacă apreciem după același principiu profitul total al Băncii Irlandei, care în 1797 a suspendat de asemenea plățile în numerar, rezultatul este următorul :

Dividends as by returns due 1821 ****	4 736 085
Declared bonus *****	1 225 000
Increased assets *****	1 214 800
Increased value of capital *****	4 185 000
Total	11 360 885

la un capital de 3 000 000 l. st. (ibid., p. 363, 364).

Și se mai vorbește de centralizare! Sistemul de credit, care are ca centru așa-numitele bănci naționale și pe marii împrumutători de bani și cămătari grupați în jurul lor, reprezintă o uriașă centralizare și dă acestei clase de paraziți puterea fabuloasă nu numai de a-i ruina periodic pe capitaliștii industriali, ci și de a interveni în modul cel mai primejdios în producția reală, iar această bandă nu știe nimic de producție și nu are nimic comun cu ea. Legile din 1844 și din 1845 sînt dovezi ale puterii crescînde a acestor bandiți, cărora li se alătură financiarii și stock-jobberii.

Dacă însă cineva se îndoiește de faptul că acești onorabili bandiți exploatează producția națională și internațională numai în

* — Vărsăminte speciale și dividende sporite. — *Nota trad.*

** — Acțiuni noi împărțite între acționari. — *Nota trad.*

*** — Valoarea sporită a capitalului. — *Nota trad.*

**** — Dividende scadente pentru 1821. — *Nota trad.*

***** — Vărsăminte speciale declarate. — *Nota trad.*

***** — Creșterea activului. — *Nota trad.*

***** — Valoarea sporită a capitalului. — *Nota trad.*

interesul producției și al exploataților înșiși, el va afla adevărul din următorul excurs despre înaltele virtuți ale bancherilor :

„Băncile sint instituții moral-religioase. De cite ori teama de privirile vigilente și dezaprobatoare ale bancherului lui nu l-a determinat pe tinărul comerciant să evite societatea unor prieteni zgomotoși și desfrinați ? Cit de preocupat este el ca să-și asigure stima bancherului și să treacă întotdeauna drept un om respectabil ! O încruntare a bancherului exercită asupra lui o mai mare iniuriere decit predicile morale ale amicilor săi. El tremură la gindul că ar fi bănuït că a comis vreo înșelăciune sau că a săvirșit cea mai mică abatere de la adevăr, de teama că acest lucru ar putea trezi bănuïeli și, ca urmare, creditul lui la bancă ar putea fi limitat sau chiar refuzat ! Sfatul bancherului este pentru el mai de preț decit sfatul preotului“. (G. M. Bell, director al băncii scoțiene, „The Philosophy of Joint Stock Banking“, London 1840, p. 46, 47.)

Capitolul treizeci și patru

Currency principle și legislația bancară engleză din 1844

{ Într-o lucrare anterioară¹³⁾ am analizat teoria valorii banilor a lui Ricardo în raport cu prețurile mărfurilor, prin urmare ne putem limita aici la ceea ce este strict necesar. Potrivit lui Ricardo, valoarea banilor — de metal — este determinată de timpul de muncă materializat în ei, dar numai atîta timp cît raportul dintre cantitatea de bani și cantitatea și prețul mărfurilor aflate în circulație este normal. Dacă cantitatea de bani depășește acest raport, atunci — toate celelalte împrejurări rămînînd neschimbate — valoarea lor scade, iar prețurile mărfurilor cresc; dacă această cantitate scade sub raportul normal, atunci valoarea banilor crește, iar prețurile mărfurilor scad. În primul caz, țara în care există acest surplus de aur va exporta aurul, care a scăzut sub valoarea lui, și va importa mărfuri; în al doilea caz, aurul se va scurge spre țările unde este apreciat peste valoarea lui, în timp ce mărfurile, depreciate vor porni de acolo înspre alte piețe, unde pot fi vîndute la prețuri normale. Cum în aceste condiții „aurul însuși, fie sub formă de monedă, fie sub formă de lingouri, poate deveni semn al unei valori mai mari sau mai mici decît propria lui valoare ca metal, se înțelege că și bancnotele convertibile aflate în circulație vor avea aceeași soartă. Deși bancnotele sînt convertibile și, prin urmare, valoarea lor reală corespunde valorii lor nominale, masa totală a banilor aflați în circulație în aur și bancnote (the aggregate currency consisting of metal and of convertible notes) poate fi evaluată peste sau sub valoarea ei, după cum cantitatea lor totală, din motivele enumerate mai sus, crește

¹³⁾ K. Marx. „Zur Kritik der politischen Oekonomie“, Berlin 1859, S. 150 ff. *

* Vezi K. Marx și F. Engels. Opere, vol. 13, București, Editura politică, 1962, p. 161—173. — Nota trad.

sau scade sub nivelul determinat de valoarea de schimb a mărfurilor în circulație și de valoarea aurului ca metal... Această depreciere, nu a banilor de hîrtie în raport cu aurul, ci a aurului și a banilor de hîrtie luate împreună, sau a masei totale a mijloacelor de circulație ale unei țări, reprezintă una dintre principalele descoperiri ale lui Ricardo, pe care lordul Overstone & Co. au pus-o în slujba lor, făcînd din ea un principiu fundamental al legislației bancare din 1844 și 1845 a lui sir Robert Peel" (l.c., p. 155 *).

Nu este necesar să repetăm aici dovada absurdității acestei teorii a lui Ricardo, dovadă făcută în aceeași lucrare. Pe noi ne interesează numai modul în care au fost prelucrate tezele lui Ricardo de către școala teoreticienilor sistemului bancar, școală care a dictat legile bancare ale lui Peel, menționate mai sus.

„Crizele comerciale din secolul al XIX-lea, în special marile crize din 1825 și 1836, nu au determinat o nouă dezvoltare a teoriei ricardiene a banilor, dar au dat loc la o nouă aplicare a ei. Acum nu mai era vorba de fenomene economice izolate, cum era la Hume deprecierea metalelor nobile în secolele al XVI-lea și al XVII-lea sau la Ricardo deprecierea banilor de hîrtie în cursul secolului al XVIII-lea și la începutul secolului al XIX-lea, ci de marile furtuni de pe piața mondială a căror dezlănțuire rezolvă momentan contradicția dintre toate elementele procesului de producție burghez; originea acestor furtuni și mijloacele de apărare împotriva lor erau căutate acum în sfera cea mai de suprafață și mai abstractă a procesului, în sfera circulației banilor. Premisa teoretică propriu-zisă de la care pornește această școală de descîntători ai furtunilor economice se reduce în fond la dogma că Ricardo ar fi descoperit legile circulației pur metalice. Ceea ce le rămăsese lor de făcut era să încadreze în aceste legi circulația de credit sau circulația bancnotelor.

Fenomenul cel mai general și cel mai izbitor al crizelor comerciale este scăderea subită a prețurilor tuturor mărfurilor, care se produce după o destul de îndelungată perioadă de urcare generală a acestora. Scăderea generală a prețurilor mărfurilor poate fi exprimată ca o creștere a valorii relative a banilor în comparație cu toate mărfurile, și invers, urcarea generală a prețurilor — ca o scădere a valorii relative a banilor. În ambele moduri de exprimare, fenomenul este enunțat, dar nu explicat... Această formulare diferită lasă problema la fel de neschimbată cum ar

* Op. cit., p. 161—162.

lăsa-o traducerea ei din limba germană în limba engleză. Teoria banilor a lui Ricardo a fost deosebit de binevenită, deoarece ea dă unei tautologii aparența unui raport cauzal. De unde provine scăderea periodică generală a prețurilor mărfurilor? De la urcarea periodică a valorii relative a banilor. Și de unde provine, invers, urcarea periodică generală a prețurilor mărfurilor? De la scăderea periodică a valorii relative a banilor. S-ar putea spune tot atât de bine că urcarea și scăderea periodică a prețurilor provine din urcarea și din scăderea lor periodică... Odată admisă transformarea tautologiei într-un raport cauzal, tot restul se deduce cu ușurință. Urcarea prețurilor mărfurilor se datorește scăderii valorii banilor, iar scăderea valorii banilor, după cum aflăm de la Ricardo, se datorește suprasaturației circulației banilor, adică faptului că masa banilor aflați în circulație depășește nivelul determinat de propria lor valoare immanentă și de valorile imanente ale mărfurilor. Tot așa, invers, scăderea generală a prețurilor mărfurilor se datorește urcării valorii banilor peste valoarea lor immanentă ca urmare a faptului că în circulație sint prea puțini bani. Rezultă, așadar, că prețurile se urcă și scad periodic pentru că periodic se află în circulație prea mulți sau prea puțini bani. Dacă acum se va dovedi însă că urcarea prețurilor a coincis cu o restrângere a circulației bănești, iar scăderea lor cu o creștere a circulației bănești, se va putea susține totuși că în urma unei scăderi sau creșteri oarecare a masei mărfurilor aflate în circulație, chiar dacă această scădere sau creștere nu poate fi dovedită prin statistici, cantitatea banilor aflați în circulație a crescut sau scăzut, dacă nu în mod absolut, cel puțin relativ. Am văzut mai sus că, după părerea lui Ricardo, aceste fluctuații generale ale prețurilor trebuie să aibă loc și în cadrul unei circulații pur metalice, dar că ele se echilibrează datorită alternării lor, așa că, de exemplu, o circulație bănească insuficientă provoacă scăderea prețurilor mărfurilor, această scădere a prețurilor mărfurilor provoacă un export de mărfuri, acest export atrage după sine un aflux de bani în țară, care la rîndul lui provoacă urcarea prețurilor mărfurilor. Lucrurile se petrec invers în cazul unei circulații bănești supra-saturate, cînd se importă mărfuri și se exportă bani. Deși aceste fluctuații generale ale prețurilor decurg din însăși natura circulației metalice așa cum o înțelegea Ricardo, forma lor violentă și furtunoasă — forma de crize — este inerentă perioadelor cu credit

dezvoltat ; de aceea devine cît se poate de limpede că emisiunea bancnotelor nu se reglează exact după legile circulației metalice. Circulația metalică își găsește remediul în importul și exportul de metale nobile, care intră de îndată în circulație ca monede, și astfel, prin fluxul sau refluxul lor, fac ca prețurile mărfurilor să scadă sau să urce. Un efect asemănător trebuie să producă acum băncile în mod artificial asupra prețurilor mărfurilor, imitînd legile circulației metalice. Dacă există un aflux de aur din străinătate, aceasta denotă că în circulație se află prea puțini bani, că valoarea banilor e prea ridicată, iar prețurile mărfurilor prea scăzute ; prin urmare trebuie pusă în circulație o cantitate de bancnote proporțională cu cantitatea de aur nou importată. Și invers, ele trebuie să fie retrase din circulație proporțional cu cantitatea de aur care se scurge din țară. Cu alte cuvinte, emisiunea bancnotelor trebuie să fie reglată în funcție de importul și de exportul de metale nobile sau de cursul de schimb. Premisa falsă a lui Ricardo că aurul nu ar fi decît monedă și că, în consecință, întreaga cantitate de aur ce se importă mărește cantitatea banilor aflați în circulație, făcînd astfel ca prețurile să se urce, și că întreaga cantitate ce se exportă micșorează cantitatea monedei, făcînd astfel ca prețurile să scadă, această premisă teoretică devine aici o *experiență practică, în sensul că se recomandă să se pună în circulație atîtea monede cît aur există efectiv în momentul respectiv*. Lordul Overstone (bancherul Jones Loyd), colonelul Torrens, Norman, Clay, Arbuthnot și mulți alți autori, cunoscuți în Anglia sub denumirea de școala «currency principle», nu numai că au propovăduit această doctrină, dar prin intermediul legilor bancare din 1844 și 1845 ale lui sir Robert Peel au făcut din ea baza legislației bancare în vigoare în Anglia și în Scoția. Eșecul rușinos suferit de această doctrină, atît pe plan teoretic cît și pe plan practic, în urma experiențelor întreprinse pe cea mai largă scară națională, poate fi expus abia în cadrul teoriei creditului" (l.c., p. 165—168 *).

Critica acestei școli a fost făcută de Thomas Tooke, James Wilson (în „Economist” din 1844—1847) și John Fullarton. Cît de puțin au înțeles ei însă natura aurului și cît de confuz își reprezentau ei raportul dintre bani și capital am constatat de mai multe ori, îndeosebi în capitolul al XXVIII-lea al acestei cărți. Vom

* Op. cit., p. 170—172.

mai cita aici câteva date din lucrările comisiei Camerei comunelor din 1857 cu privire la legile bancare ale lui Peel (B.C. 1857) — F.E. }
J. G. Hubbard, fost guvernator al Băncii Angliei, declară :

2400. „Exportul aurului... nu are influență asupra prețurilor mărfurilor. Dar exportul aurului are o influență considerabilă asupra cursului hîrtilor de valoare, deoarece, în măsura în care se schimbă dobînda, este afectată inevitabil valoarea mărfurilor care întruchiează această dobîndă”.

El prezintă două tabele pe anii 1834—1843 și 1845—1856, care dovedesc că mișcarea prețurilor la cincisprezece dintre cele mai importante articole de comerț a fost total independentă de fluxul și refluxul aurului și de rata dobînzii. Ele dovedesc, în schimb, că între fluxul și refluxul aurului, care este de fapt „reprezentantul capitalului nostru care caută plasare”, și rata dobînzii există o strînsă legătură.

[2402] „În 1847 a fost retransferată în America o mare cantitate de hîrtii de valoare americane, hîrtii de valoare rusești au fost retransferate în Rusia, iar alte hîrtii de valoare ale unor țări de pe continent au fost retransferate în țările din care am importat grîu”.

Cele cincisprezece articole principale la care se referă tabelele de mai jos ale lui Hubbard sînt : bumbac, fire de bumbac, țesături de bumbac, lînă, postav, in, pînză, indigo, forță, tablă albă, aramă, seu, zahăr, cafea, mătase.

I. 1834—1843

Data	Rezerva metalică a băncii l. st.	Taxa de scont pe piață	Din 15 articole principale		
			a crescut prețul	a scăzut	a rămas neschimbât
1834, 1 martie	9.104.000	2 ³ / ₄ %	—	—	—
1835, 1 „	6.274.000	3 ³ / ₄ %	7	7	1
1836, 1 „	7.918.000	3 ¹ / ₄ %	11	3	1
1837, 1 „	4.077.000	5 ⁰ / ₀ %	5	9	1
1838, 1 „	10.471.000	2 ³ / ₄ %	4	11	—
1839, 1 sept.	2.684.000	6 ⁰ / ₀ %	8	5	2
1840, 1 iunie	4.571.000	4 ³ / ₄ %	5	9	1
1840, 1 decembr. ..	3.642.000	5 ³ / ₄ %	7	6	2
1841, 1 „ ..	4.873.000	5 ⁰ / ₀ %	3	12	—
1842, 1 „ ..	10.603.000	2 ¹ / ₂ %	2	13	—
1843, 1 iunie	11.566.000	2 ¹ / ₄ %	1	14	—

II.1844—1853

Data	Rezerva metalică a băncii l. st.	Taxa de scont pe piață	Din 15 articole principale		
			a crescut prețul	a scăzut	a rămas neschimbat
1844, 1 martie	16.162.000	2 $\frac{1}{4}$ %	—	—	—
1845, 1 decembr. ...	13.237.000	4 $\frac{1}{2}$ %	11	4	—
1846, 1 sept.	16.366.000	3%	7	8	—
1847, 1 „	9.140.000	6%	6	6	3
1850, 1 martie	17.126.000	2 $\frac{1}{2}$ %	5	9	1
1851, 1 iunie	13.705.000	3%	2	11	2
1852, 1 sept.	21.853.000	1 $\frac{3}{4}$ %	9	5	1
1853, 1 decembr. ...	15.093.000	5%	14	—	1

La aceste tabele Hubbard face următoarea observație :

„În 1844—1853, ca și în cei 10 ani anteriori, 1834—1843, fluctuațiile aurului băncii au fost de fiecare dată însoțite de o creștere sau de o scădere a valorii de împrumut a banilor avansați în cadrul scontului ; și, pe de altă parte, schimbările prețurilor mărfurilor din interiorul țării indică totala independență față de cantitatea de mijloace de circulație, așa cum apare ea în fluctuațiile rezervei de aur a Băncii Angliei”. („Bank Acts Report” 1857, II, p. 290 și 291.)

Întrucît cererea și oferta de mărfuri reglează prețurile de piață ale acestora, este evident cît de greșit este procedeu lui Overstone de a identifica cererea de capital bănesc de împrumut (sau mai curînd oscilațiile în oferta acestuia), așa cum se exprimă ea în taxa de scont, cu cererea de „capital” real. Afirmatia că prețurile mărfurilor sînt reglate de oscilațiile intervenite în cantitatea de mijloace de circulație se ascunde acum îndărătul frazei că oscilațiile taxei de scont exprimă oscilațiile cererii de capital material real, spre deosebire de capitalul bănesc. Am văzut că atît Norman cît și Overstone au afirmat realmente acest lucru în fața aceleiași comisii ; am văzut, de asemenea, la ce jalnice subterfugii au fost nevoiți să recurgă (în capitolul XXVI), și îndeosebi Overstone, pînă cînd, în cele din urmă, s-au împotmolit. Este de fapt vechea absurditate că oscilațiile cantității de aur existente, prin faptul că sporesc sau micșorează cantitatea mijloacelor de circulație dintr-o țară, ar trebui inevitabil să urce sau să scadă și prețurile mărfurilor în interiorul țării respective. Dacă se exportă aur, atunci, potrivit acestei teorii, prețurile mărfurilor trebuie să crească în țara în care intră aurul, și totodată trebuie să crească și valoarea exportului țării care exportă aur pe piața țării care importă aur ; dimpotrivă, valoarea exporturilor acesteia

din urmă pe piața celeilalte trebuie să scadă, în timp ce valoarea mărfurilor exportate crește în țara lor de origine în care se scurge aurul. În realitate însă, micșorarea cantității de aur nu face decât să urce rata dobânzii, iar creșterea cantității de aur o coboară; și dacă aceste oscilații ale dobânzii nu ar fi luate în considerație la stabilirea prețurilor de cost sau la determinarea cererii și a ofertei, ele n-ar influența întru nimic prețurile mărfurilor.

În același raport, N. Alexander, conducătorul unei mari firme care face comerț cu India, emite următoarea părere asupra puternicei scurgeri de argint în India și China la jumătatea deceniului al 6-lea, datorată, în parte, războiului civil din China¹⁶, care îngreua desfacerea țesăturilor englezești în China, și, în parte, bolii viermilor de mătase din Europa, care limitase considerabil sericultura în Italia și în Franța.

4337. „Scurgerea are loc spre China sau spre India? — Se expediază argin^t în India și cu o bună parte din el se cumpără opiu, care e trimis apoi în întregime în China pentru constituirea unui fond pentru achiziționarea mătăsii; și situația pe piețele din India” (în pofida acumulării argintului acolo) „face ca să fie mai avantajos pentru comercianți să trimită acolo argint decât țesături sau alte produse englezești”. — 4338. „Nu a avut loc o mare scurgere a argintului din Franța și, datorită acestui fapt, am primit noi argin^t? — Desigur, a fost o scurgere foarte mare”. — 4344. „În loc să importăm din Franța și din Italia mătase, trimitem noi acolo mari cantități de mătase bengaleză sau chinezească”.

Așadar, s-a trimis în Asia argin^t — metal folosit ca bani în această parte a lumii — în loc de mărfuri nu pentru că prețurile acestor mărfuri s-ar fi urcat în țara care le produce (Anglia), ci pentru că ele au scăzut — din cauza importului excesiv — în țara care le importă; și aceasta în pofida faptului că Anglia a trebuit să importe argin^tul din Franța și să-l achite parțial în aur. În conformitate cu Currency-Theorie, la un asemenea import prețurile ar fi trebuit să scadă în Anglia și să crească în China și în India.

Un alt exemplu. În fața comisiei Camerei lorzilor (C.D. 1848/1857), Wylie, unul dintre cei mai mari comercianți din Liverpool, declară următoarele:

1994. „La sfârșitul anului 1845 nu exista o întreprindere mai rentabilă și care să aducă profituri {atît de mari” ca filaturile de bumbac}. „Rezerva de bumbac era mare, cu 4 pence pfun^dul se putea obține bumbac de bună calitate, din care se putea toarce, cu o cheltuială tot de 4 pence, secunda mule twisit nr. 40, adică cu o cheltuială totală de 8 pence per filator. Aceste fire au fost vîndute în mari cantități în septembrie și în octombrie 1845 și s-au încheiat contracte pentru livrări tot așa de mari la prețuri de 10¹/₂ și 11¹/₂ pence per pfun^d, iar în unele cazuri filatorii au realizat un profit care echivala cu prețul de cumpărare al bumbacului”. — 1996. „Întreprinderea a rămas rentabilă pînă la începutul

anului 1846". — 2 000. „La 3 martie 1844 rezerva de bumbac (627 042 de baloturi) era mai mult decât dublă în comparație cu cea existentă în momentul de față" {7 martie 1848, cind rezerva era de 301 070 de baloturi, și totuși prețul era mai mare cu $1\frac{1}{4}$ pence per pfund" $6\frac{1}{4}$ pence față de 5 pence. „În același timp, prețul firelor — secunda mule twist nr. 40 de bună calitate — a scăzut în octombrie 1847 de la $11\frac{1}{2}$ pence la $9\frac{1}{2}$, iar spre sfârșitul lunii decembrie același an la $7\frac{3}{4}$ pence; s-au vîndut fire la prețul de cumpărare al bumbacului din care fuseseră toarse" (ib., nr. 2 021, 2 023).

Aceasta pune în adevărata ei lumină înțelepciunea cupidă a lui Overstone potrivit căreia banii sînt „scumpi" fiindcă capitalul este „rar". La 3 martie 1844 taxa de scont era de 3⁰/₀; în octombrie și în noiembrie 1847 ea a ajuns la 8 și 9⁰/₀, iar la 7 martie 1848 era încă de 4⁰/₀. Ca urmare a stagnării totale în desfacerea mărfurilor, precum și a panicii care a provocat o urcare corespunzătoare a dobînzii, prețul bumbacului a scăzut mult sub nivelul prețului corespunzător ofertei. Rezultatul a fost, pe de o parte, scăderea colosală a importului în 1848, și, pe de altă parte, scăderea producției în America; de aici o nouă urcare a prețului bumbacului în 1849. Potrivit părerii lui Overstone, mărfurile erau prea scumpe pentru că în țară erau prea mulți bani.

2002. „Recenta înrăutățire a situației în industria bumbacului nu se datorează lipsei de materii prime, deoarece prețul a scăzut cu toate că stocul de bumbac brut s-a redus considerabil".

Este amuzantă confuzia pe care o face Overstone între preț, respectiv valoarea mărfii, și valoarea banilor, adică rata dobînzii. În răspunsul său la întrebarea 2026, Wylie își exprimă părerea generală asupra teoriei currency, în conformitate, cu care, în mai 1847, Cardwell și sir Charles Wood „au insistat asupra necesității de a se aplica în întregime legea bancară din 1844" :

„Consider că aceste principii sînt de natură să dea banilor o valoare artificial urcată și tuturor mărfurilor o valoare artificială ruinător de scăzută".

În continuare, vorbind despre efectele acestei legi bancare asupra stării generale a afacerilor, el declară :

„Deoarece polițele pe termen de patru luni, cum sînt tratatele curente ale orașelor industriale asupra comercianților și bancherilor pentru mărfurile cumpărate și destinate Statelor Unite, nu mai puteau fi scontate decît cu mari sacrificii, executarea comenzilor a fost îngreuiată într-o măsură însemnată pînă s-a dat decretul guvernamental din 25 octombrie" cu privire la suspendarea legii bancare}, „cînd aceste polițe pe termen de patru luni au putut fi din nou scontate". (2 097.)

Prin urmare și în provincie suspendarea acestei legi bancare a avut un efect salvator.

2 102. „În octombrie anul trecut” {1847} „aproape toți cumpărătorii americani care achiziționează mărfuri de aici și-au redus imediat, pe cât posibil, comenzile; iar când știrea despre scumpirea banilor a ajuns în America, comenzile au încetat”. — 2 134. „Grîul și zahărul constituiau excepții. Piața grîului era influențată de perspectivele recoltei, iar piața zahărului de rezervele uriașe și de importuri”. — 2 163. „O bună parte din angajamentele noastre de plată față de America... au fost îndeplinite prin vînzarea forțată de mărfuri în consignație, și mă tem că multe au fost anulate prin falimentele de aici”. — 2 196. „Dacă-mi aduc bine aminte, la bursa noastră de efecte *dobînda ajungea în octombrie 1847 la 70/10*”.

{Criza din 1837, cu repercusiunile ei prelungite, la care s-a adăugat în 1842 o adevărată postcriză, și orbirea cupidă a industrișilor și comercianților, care nu voiau cu nici un preț să vadă supraproducția — căci, potrivit economiei politice vulgare, aceasta era o absurditate și o imposibilitate! —, au provocat în cele din urmă confuzia care a permis școlii currency să-și aplice dogma în practică pe scară națională. Legea bancară din 1844—1845 a fost votată.

Legea bancară din 1844 împarte Banca Angliei într-un departament de emisiune a bancnotelor și într-un departament bancar. Primul primește garanții — compuse în cea mai mare parte din titluri ale datoriei publice — în sumă de 14 000 000 și întreaga rezervă de metal în care argintul reprezintă cel mult $\frac{1}{4}$, iar pentru suma totală a ambelor emite o sumă egală în bancnote. În măsura în care acestea nu se află în mîinile publicului, ele se află la departamentul bancar și constituie, împreună cu o sumă mică în monedă, destinată nevoilor curente (circa 1 000 000), rezerva permanent disponibilă a acestuia. Departamentul de emisiune dă publicului aur în schimbul bancnotelor și bancnote în schimbul aurului; celelalte operații cu publicul sînt efectuate de departamentul bancar. Băncile particulare care în 1844 aveau dreptul de a emite bancnote proprii în Anglia și Wales își păstrează acest drept, dar emisiunea lor este limitată; dacă una dintre ele încetează de a emite bancnote proprii, atunci Banca Angliei își poate mări emisiunea ei de bancnote fără acoperire cu $\frac{2}{3}$ din contingentul devenit disponibil; în felul acesta emisiunea a crescut pînă în 1892 de la 14 000 000 la 16 500 000 l.st. (mai exact 16 450 000 l.st.).

Așadar, pentru fiecare cinci lire sterline în aur care ies din rezerva băncii, în departamentul de emisiune intră o bancnotă de cinci lire sterline și se distruge; pentru fiecare cinci sovereigni intrați în rezervă, în circulație intră o nouă bancnotă de cinci lire. Așa este realizată în practică circulația ideală a banilor de hirtie preconizată de Overstone, circulație care se călăuzește după legile circulației banilor de metal, și datorită acestui fapt, potrivit afir-

mațiilor adepților teoriei currency, posibilitatea crizelor este definitiv înlăturată.

În realitate, împărțirea băncii în două departamente independente lipsea direcția de posibilitatea de a dispune liber în momentele hotărâtoare de toate mijloacele ce-i erau accesibile, astfel că au putut exista cazuri când departamentul bancar s-a aflat în pragul falimentului, în timp ce departamentul de emisiune avea mai multe milioane-aur care stăteau fără întrebuințare și, în plus, cele 14 000 000 garanții. O asemenea situație se putea ivi cu atât mai ușor cu cât în fiecare criză există o perioadă în care are loc o puternică scurgere a aurului în străinătate, care trebuie acoperită în primul rând din rezerva de metal a băncii. Pentru fiecare cinci lire sterline care ies din țară se scoate din circulația internă o bancnotă de cinci lire sterline, prin urmare cantitatea de mijloace de circulație se micșorează tocmai când este mai mare nevoie de ele. Legea bancară din 1844 îndeamnă deci direct întreaga lume comercială ca, în momentul când izbucnește criza, să-și facă o rezervă de bancnote și astfel să accelereze și să agraveze criza. Prin această sporire artificială a cererii de împrumuturi bănești, adică de mijloace de plată, sporire ale cărei efecte se manifestă în momentele hotărâtoare, concomitent cu limitarea ofertei de mijloace de plată, legea bancară face ca în timpul crizelor dobânda să atingă un nivel fără precedent. Așadar, în loc de a înlătura crizele, dimpotrivă, ea le intensifică în asemenea măsură, încât trebuie să dea faliment sau întreaga lume industrială, sau legea bancară. De două ori, la 25 octombrie 1847 și la 12 noiembrie 1857, criza a atins acest punct, și atunci guvernul a ridicat restricțiile impuse băncii în emisiunea de bancnote, suspendând legea din 1844, ceea ce în ambele cazuri a fost suficient pentru a stăvili criza. În 1847 a fost suficientă certitudinea că se pot obține din nou bancnote pe garanții de rangul întâi pentru ca cele 4 000 000—5 000 000 de bancnote teaurizate să iasă iar la lumină și să reintre în circulație; în 1857 s-a emis aproape un milion de bancnote peste normele legale, însă numai pentru un timp foarte scurt.

În afară de aceasta trebuie menționat că legislația bancară din 1844 mai păstrează unele reminiscențe ale primilor douăzeci de ani ai acestui secol — perioada suspendării convertibilității bancnotelor și a deprecierei lor. Teama că bancnotele ar putea să-și piardă creditul se mai observă și astăzi; ea este însă absolut neîntemeiată, deoarece încă în 1825, prin punerea în circulație a unui vechi stoc de bancnote de 1 l.st. care fuseseră scoase din circulație, criza a fost oprită și s-a dovedit astfel că chiar în acea epocă de neîncredere totală creditul bancnotelor a putut rămîne

nezdruncinat. Acest lucru e cît se poate de explicabil ; de fapt întreaga națiune garantează cu creditul ei aceste semne ale valorii. — F.E. }

Să vedem acum cîteva declarații despre efectele legii bancare. J. St. Mill consideră că legea bancară din 1844 a frînat specula. Din fericire, acest înțelept a vorbit la 12 iunie 1857. Patru luni mai tîrziu a izbucnit criza. El felicită literalmente pe „directorii de bancă și publicul comercial în general” pentru faptul că

„acum înțeleg mult mai bine decît înainte natura crizei comerciale și răul imens pe care și-l fac lor înșiși, precum și publicului, sprijinind specula excesivă”. (B.C. 1857, nr. 2 031.)

Înțeleptul Mill este de părere că dacă se emit bancnote de 1 l.st.

„ca avansuri acordate fabricanților și celor care plătesc salarii..., bancnotele pot ajunge în mîinile altor persoane, care le vor cheltui în scopuri de consum, și în acest caz bancnotele ca atare creează o cerere de mărfuri și pot temporar să contribuie la urcarea prețurilor”. [Nr. 2 066.]

Prin urmare, d-l Mill presupune că fabricanții vor plăti salarii mai mari dacă vor plăti în hîrtie în loc de aur ? Sau el consideră că dacă fabricantul primește avansul în bancnote de 100 l.st. și le preschimbă în aur, salariul ar determina o cerere mai mică decît dacă ar fi fost plătit de-a dreptul în bancnote de o liră ? El nu știe oare că, de pildă, în unele districte miniere salariile au fost plătite în bancnote ale băncilor locale, astfel că mai mulți muncitori au primit împreună o bancnotă de 5 lire ? Acest lucru sporește oare cererea lor ? Sau poate bancherii ar avansa fabricanților mai mulți bani și cu mai multă ușurință dacă le-ar da în bancnote mici în loc de bancnote mari ?

{Această ciudată teamă a lui Mill de bancnotele de o liră ar fi total inexplicabilă dacă întreaga lui operă de economie politică nu ar trăda un eclecticism care nu ezită în fața nici unei contradicții. Pe de o parte, el este în multe privințe de acord cu Tooke împotriva lui Overstone, pe de altă parte, el este convins că prețurile mărfurilor sînt determinate de cantitatea banilor existenți. Prin urmare, el nu este de loc convins că în schimbul fiecărei bancnote de 1 liră emise — presupunînd că toate celelalte împerejurări rămîn neschimbate — intră în rezerva băncii un sovereign ; el se teme ca nu cumva masa mijloacelor de circulație să crească și astfel ele să se deprecieze, cu alte cuvinte ca prețurile mărfurilor să crească. Aceasta și numai aceasta se ascunde îndărătul temerilor lui menționate mai sus. — F.E. }

Despre împărțirea băncii în două departamente și despre grija exagerată de a asigura convertibilitatea bancnotelor, Tooke declară următoarele în fața C.D. 1848/1857 :

Oscilațiile mai mari ale ratei dobânzii în 1847, în comparație cu cele din 1837 și 1839, au fost determinate exclusiv de împărțirea băncii în două departamente. (3 010.) — Garanția bancnotelor n-a fost afectată nici în 1825, nici în 1837 și 1839. (3 015.) — Cerearea de aur în 1825 urmărea numai umplerea golului ivit prin discreditarea totală a bancnotelor de 1 l.st. ale băncilor din provincie ; pînă în momentul cînd Banca Angliei a emis și ea bancnote de 1 l.st., golul acesta nu putea fi umplut decît cu aur. (3 022.) — În noiembrie și decembrie 1825 nu exista nici cea mai mică cerere de aur pentru export. (3 023.)

„În ceea ce privește discreditarea băncii în țară și în străinătate, o suspendare a plății dividendelor și a depozitelor ar avea urmări mult mai grave decît o suspendare a convertibilității bancnotelor”. (3 028.)

3 035. „Vreți să spuneți că orice împrejurare care ar amenința în ultimă instanță convertibilitatea bancnotelor ar putea provoca într-un moment de jenă comercială noi și serioase dificultăți ? — Absolut de loc”.

În cursul anului 1847 „o sporire a emisiunii de bancnote ar fi contribuit, poate, la completarea rezervei de aur a băncii, așa cum s-a întîmplat în 1825”. (3 058.)

În fața lui B.A. 1857, Newmarch spune :

1 357. „Prima urmare negativă... a împărțirii (băncii) în două departamente și a împărțirii în două a rezervei de aur care a decurs de aici a fost că operațiile bancare ale Băncii Angliei, prin urmare toate operațiile care o pun în legătură nemijlocită cu comerțul țării, au putut fi continuate numai cu jumătate din suma rezervei anterioare. Această împărțire a rezervei a avut ca urmare faptul că, imediat ce se producea o micșorare cît de neînsemnată a rezervei departamentului bancar, banca era nevoită să ridice taxa de scont. De aceea această micșorare a rezervei a determinat o serie de variații bruște ale taxei de scont”. — 1 358. „Asemenea variații s-au repetat din 1844” (pînă în iunie 1857) „de vreo 60 de ori, pe cînd înainte de 1844, într-o perioadă de timp egală, ele n-au fost mai mult de douăsprezece”.

Deosebit de interesantă este și depoziția lui Palmer, din 1811 director și multă vreme guvernator al Băncii Angliei, în fața comisiei Camerei lorzilor pentru C.D. (1848/1857) :

828 : „În decembrie 1825 în bancă nu mai erau decît aproximativ 1 100 000 l.st. aur. Ea ar fi dat cu siguranță un faliment total dacă legea aceasta” (din 1844) „ar fi existat atunci. În decembrie banca emisese, cred, 5 000 000 sau 6 000 000 de bancnote într-o singură săptămînă, ceea ce a atenuat considerabil panica”.

825. „Prima perioadă” (de la 1 iulie 1825), „în care actuala legislație bancară ar fi suferit un eșec dacă banca ar fi încercat să ducă pînă la capăt operațiile în curs, a fost la 28 februarie 1837 ; banca avea atunci 3 900 000 pînă

la 4 000 000 l.st. și ar mai fi avut în rezervă numai 650 000 l.st. O altă perioadă a fost în 1839, care a durat de la 9 iulie pînă la 5 decembrie". — 826. „Cît reprezenta rezerva în cazul acesta? La 5 septembrie rezerva consta dintr-un deficit de 200 000 l.st. (the reserve was minus altogether 200 000 Pfd. St.). La 5 noiembrie ea s-a ridicat la circa 1 000 000 pînă la 1 500 000". — 830. „Legea din 1844 ar fi împiedicat în 1837 banca să ofere sprijin în comerțul cu America". — 831. „Trei din cele mai de seamă firme americane au dat faliment... Aproape toate firmele care făceau comerț cu America duceau lipsă de credit, și dacă atunci banca nu ar fi intervenit, nu cred că ar fi putut rezista mai mult de o firmă sau două". — 836. „Depresiunea din 1837 nici nu se poate compara cu cea din 1847. Cea din 1837 s-a limitat îndeosebi la comerțul cu America". — 838. (La începutul lunii iunie 1837, la direcția băncii s-au discutat măsurile de atenuare a depresiunii.) „Cițiva domni au fost de părere... că cel mai indicat ar fi să se urce dobînda, ceea ce ar face să scadă prețurile mărfurilor; pe scurt, să se scumpească banii și să se ieftinească mărfurile, ceea ce ar permite efectuarea plăților în străinătate (by which the foreign payment would be accomplished)". — 906. „Limitarea artificială a imputernicirilor băncii prin legea din 1844, în locul limitei vechi și firești a imputernicirii ei, și anume cantitatea reală a rezervei ei de metal, creează dificultăți artificiale în desfășurarea operațiilor și prin aceasta are asupra prețului mărfurilor o influență care, dacă nu ar fi existat această lege, ar fi putut fi evitată". — 968. „Sub acțiunea legii din 1844, rezerva de metal a băncii nu poate fi redusă, în condiții normale, mult sub 9 500 000. Aceasta ar exercita asupra prețurilor și asupra creditului o presiune care ar provoca o asemenea schimbare a cursului schimbului cu străinătatea, încît importul de aur ar crește și, prin urmare, ar crește cantitatea de aur din departamentul de emisiune". — 996. „În condițiile restricțiilor actuale, dumneavoastră banca „sînteți lipsiți de posibilitatea de a dirija mișcarea argintului, ceea ce este necesar în momentele cînd se cere argint pentru a influența cursul extern". — 999. „Care a scopul dispoziției care a limitat rezerva în argint a băncii la 1/5 din rezerva ei de metal? — La această întrebare nu pot răspunde".

Scopul era de a scumpi banii; același scop s-a urmărit, independent de teoria currency, prin împărțirea băncii în două departamente și prin faptul că băncile din Scoția și din Irlanda au fost obligate să aibă o rezervă în aur pentru acoperirea bancnotelor emise peste o anumită limită. S-a produs astfel o descentralizare a rezervei naționale de metal, care i-a redus capacitatea de a corecta cursul defavorabil al schimbului. Toate măsurile ulterioare urmăresc creșterea ratei dobînzii. Banca Angliei are dreptul să emită bancnote peste suma de 14 000 000 numai dacă bancnotele respective au acoperire, printr-o rezervă în aur; departamentul bancar trebuie să fie administrat ca oricare altă bancă, prin scăderea ratei dobînzii în perioadele cînd este surplus de bani și prin creșterea ei în perioade de jenă; limitarea rezervei în argint, principalul mijloc de reglementare a cursului schimbului cu Europa și cu Asia; dispoziția pentru băncile scoțiene și irlandeze care n-au nevoie niciodată de aur pentru export și care sînt obligate acum să-l păstreze sub pretextul garantării unei convertibi-

lități, de fapt pur iluzorie, a bancnotelor lor. Realitatea este că pentru prima oară în 1857 legea din 1844 a făcut ca băncile scoțiene să fie asaltate de cereri de aur. Noua legislație bancară nu face, de asemenea, nici o deosebire între scurgerea aurului în străinătate și în interiorul țării, deși, firește, consecințele fiecăreia sint complet diferite. De aici oscilații permanente și puternice ale ratei dobânzii pe piață. Răspunzînd la întrebările 992 și 994, Palmer a subliniat de fiecare dată că Banca Angliei poate cumpăra argint cu bancnote numai atunci cînd cursul schimbului este favorabil Angliei; prin urmare cînd există un surplus de argint; căci :

1 003. „Singurul scop care ar justifica motivul pentru care cea mai mare parte a rezervei de metal ar trebui să constea din argint este acela de a ușura plățile către străinătate în perioada cînd cursul schimbului este defavorabil Angliei”. — 1 004. „Argintul este o marfă care, pentru că este folosită ca bani în tot restul lumii, reprezintă marfa... cea mai adecvată acestui scop” { al plăților către străinătate } . „Numai Statele Unite au primit în ultimul timp exclusiv aur”.

După părerea lui, Banca Angliei nu ar avea nevoie în perioade de depresiune să ridice taxa de scont peste vechiul nivel de 5% atîta timp cît cursul defavorabil al schimbului nu atrage aurul în străinătate. Dacă n-ar fi legea din 1844, ea ar putea să sconteze ușor toate polițele de primul rang (first class bills) care i-ar fi prezentate. (1 018—1 020.) Dar cu legea din 1844 și în situația în care se afla banca în octombrie 1847

„nu exista dobîndă pe care banca s-o fi cerut firmelor solvabile și pe care acestea să nu fi fost gata s-o plătească pentru a nu înceta plățile”. [1 022.]

Or, legea urmărea tocmai o taxă de scont ridicată.

1 029. „Consider că trebuie să se facă o deosebire netă între influența taxei de scont asupra cererii externe” { de metale nobile } „și urcarea dobânzii cu scopul de a împiedica exercitarea de presiuni asupra băncii în perioadele cînd în țară e lipsă de credit”. — 1 023. „Înainte de legea din 1844, cînd cursul schimbului era favorabil Angliei, dar în țară domnea neliniștea, ba chiar o adevărată panică, nu exista nici o limită în ceea ce privește emisiunea de bancnote, singurul mijloc prin care se putea atenua această stare de jenă”.

Astfel se exprimă un om care timp de 39 de ani a făcut parte din direcția Băncii Angliei. Să ascultăm acum pe un bancher particular, Twells, din 1801 asociat al firmei „Spooner, Attwoods & Co.” El este singurul dintre toți martorii care au compărut în fața B.C. din 1857 care ne dă posibilitatea să aruncăm o privire asupra situației reale a țării și care vede criza iminentă. De altfel, el este

un reprezentant al școlii birminghamiene a „little-shilling-men”¹⁷, întemeiată de asociații săi, frații Attwood (vezi „Zur Kritik der politischen Oekonomie”, 59¹⁸). El declară :

4 488. „Care au fost, după părerea dv., efectele legii din 1844 ? — Dacă ar fi să răspund în calitatea mea de bancher, aş spune că efectele ei au fost foarte bune, căci au oferit o recoltă bogată bancherilor și diversilor capitaliști posesori } de bani}. Dar efectele ei au fost dezastruoase pentru oamenii de afaceri cinstiți și harnici, care în activitatea lor au nevoie de o taxă de scont stabilă. Ea a făcut ca împrumutul de bani să devină o afacere foarte rentabilă”. — 4 489. „Ea” {legea bancară} „permite băncilor pe acțiuni din Londra să plătească acționarilor 20—22% ? — Una din ele a plătit recent 18%, iar alta, cred, 20% ; toate aceste bănci au motive temeinice să apere cu fermitate legea”. — 4 490. „Ea aduce prejudicii... micilor oameni de afaceri și comercianților respectabili care nu dispun de un capital mare... Pentru a mă convinge de acest lucru este suficient să văd numărul surprinzător de mare de acceptate ale lor care nu sînt achitate. Aceste acceptate sînt întotdeauna mici, de circa 20—100 l.st., multe dintre ele nu sînt plătite și se întorc neachitate în toate colțurile țării, ceea ce denotă întotdeauna o strîmtorare... a micilor comercianți”.

4 494. El declară că acum afacerile nu mai sînt destul de rentabile. Observațiile pe care le face în continuare sînt importante pentru că el vede criza latentă atunci cînd nimeni nici nu o bănuia.

4 494. „La Mincing Lane prețurile se mai mențin, dar nu se vinde nimic, nu se poate vinde la nici un preț ; se mențin prețurile nominale”.

4 495. El relatează următorul caz : un francez trimite unui intermediar din Mincing Lane mărfuri în valoare de 3 000 l.st. spre a le vinde la un anumit preț. Intermediarul nu poate obține prețul stabilit, francezul nu poate vinde sub preț. Mărfurile stau nevîndute, dar francezul are nevoie de bani. Intermediarul îi avansează 1 000 l.st., astfel încît, pe baza garanției în mărfuri, francezul trage asupra intermediarului o poliță de 1 000 l. st. pe termen de trei luni. După trei luni polița expiră, dar mărfurile continuă să zacă nevîndute. Intermediarul trebuie să achite polița, dar, cu toate că are acoperire pentru 3 000 l.st., el nu poate realiza această sumă și de aceea întîmpină dificultăți. Astfel unul îl trage la fund pe celălalt.

4 496. „În ceea ce privește creșterea exportului... cînd în țară afacerile merg prost, rezultatul inevitabil este o creștere a exportului”. — 4 497. „Considerați că consumul intern a scăzut ? — Foarte mult... extrem de mult... micii comercianți sînt în această privință cea mai mare autoritate”. — 4 498. „Totuși importul este foarte mare ; nu este oare aceasta o dovadă a unui consum foarte mare ? — Desigur, dacă măriurile s-ar putea vinde ; dar multe depozite sînt suprasaturate de mărfuri ; în exemplul pe care l-am dat mai sus au fost importate mărfuri în valoare de 3 000 l.st. și nu au fost vîndute”.

4 514. „Dacă banii sînt scumpi, înseamnă, după părerea dumneavoastră, că este capitalul ieftin ? — Da”.

Acest domn nu împărtășește nicidecum părerea lui Overstone că dobînda ridicată este o dovadă că capitalul este scump.

În ceea ce privește modul cum sînt conduse afacerile în prezent :

4 516 „...Alții se lansează, fac oferte de import și de export care depășesc cu mult capitalul de care dispun ; este un fapt cert. Ei pot să reușească, prin cine știe ce împrejurare fericită ei pot să facă avere și să achite totul. Acesta este sistemul care se practică în prezent în multe cazuri. Acești oameni acceptă să piardă 20, 30 și 40% la un transport de mărfuri ; este posibil ca operația următoare să-i despăgubească. Dacă însă ei dau greș de două ori la rînd, atunci totul s-a sfîrșit, și tocmai în ultima vreme am observat frecvent asemenea cazuri ; au dat faliment firme comerciale fără a lăsa în activul lor nici măcar un șiling”.

4 791. „Rata scăzută a dobînzii” { în ultimii 10 ani } „îl dezavantajează, fi-rește, pe bancher, dar fără a examina registrele, cu greu aș putea explica cu cît este mai mare profitul” { al lui propriu } „acum față de trecut. Dacă rata dobînzii este scăzută ca urmare a emisiunii excesive de bancnote, avem depozite însemnate ; dacă rata dobînzii este ridicată, avem cîștiguri directe”. — 4 794. „Dacă banii pot fi obținuți cu o dobîndă moderată, cererea de bani crește ; atunci dăm cu împrumut mai multi bani ; acestea sînt rezultatele în cazul de față” { pentru noi, bancherii }. „Dacă rata dobînzii crește, noi primim mai mult decît este echitabil ; primim mai mult decît ar trebui să primim”.

Am văzut că toți specialiștii consideră creditul bancnotelor emise de Banca Angliei ca fiind extrem de solid. În pofida acestui fapt, legea bancară stabilește o rezervă de 9 000 000—10 000 000 în aur ca fiind absolut necesară pentru garantarea convertibilității lor. Caracterul sacru și inviolabilitatea acestui tezaur se asigură deci cu totul altfel decît la tezurizatorii de odinioară. W. Brown (Liverpool) declară în fața C.D. 1847/1858, 2 311 :

„În ceea ce privește folosul pe care l-au adus atunci acești bani” (rezerva de metal din departamentul de emisiune), „ei ar fi putut fi tot așa de bine să fie aruncați în mare ; de aici nu se putea lua un ban fără a încălca legea”.

Antreprenorul de construcții E. Capps, pe care l-am mai citat și din depozitiile căruia am luat descrierea sistemului actual de construcții din Londra (cartea a II-a, cap. XII¹⁹), spune următoarele despre legea bancară din 1844 (B.A. 1857).

5 508. „Prin urmare, sînteți în general de părere că actualul sistem” (al legislației bancare) „reprezintă un mecanism foarte ingenios care face ca profiturile industriei să intre periodic în buzunarul cămătarilor ? — Aceasta este părerea mea. Știu că așa au stat lucrurile în domeniul construcțiilor”.

Așa cum am mai spus, prin legea bancară din 1845 băncile scoțiene au fost obligate să adopte un sistem apropiat de cel englez. Ele au fost obligate să aibă pentru emisiunea de bancnote acoperire în aur care să depășească suma stabilită pentru fiecare bancă. Consecințele acestui fapt se pot vedea din următoarele depoziții făcute în fața lui B.C. în 1857.

Kennedy, directorul unei bănci din Scoția :

3375. „Exista oare în Scoția, înainte de introducerea legii din 1845, ceva care ar fi putut fi numit circulație a aurului? — Nimic asemănător”. 3376. „De atunci a crescut cantitatea de aur aflată în circulație? — Cătuși de puțin; oamenii nu vor să aibă aur [the people dislike gold]”. — 3450. Cele circa 900 000 l.st. în aur care trebuie să existe în rezerva băncilor scoțiene din 1845 încoace aduc, după părerea lui, numai prejudicii și „absorb fără nici un profit o mare parte din capitalul Scoției”.

În continuare, depoziția lui Anderson, director la Union Bank of Scotland :

3558. „Singura cerere importantă de aur adresată Băncii Angliei de către băncile scoțiene a fost determinată de cursul schimbului cu străinătatea? — Exact; și cererea aceasta nu este micșorată prin faptul că avem aur la Edinburgh”. — 3590. „Atâta timp cât avem aceeași sumă în hirtii de valoare la Banca Angliei” (sau la băncile particulare din Anglia), „avem aceeași posibilitate ca și mai înainte de a provoca o scurgere a aurului din Banca Angliei”.

În încheiere vom mai cita un articol (al lui Wilson) din „Economist” :

„Băncile scoțiene au numerar nefolosit la agenții lor din Londra; aceștia îl țin la Banca Angliei. Aceasta dă băncilor scoțiene posibilitatea ca, în limita acestor sume, să dispună de rezerva metalică a băncii pe care o poate folosi în orice moment când trebuie să se facă plăți în străinătate”.

Sistemul acesta a fost perturbat de legea din 1845 :

„Ca urmare a legii din 1845 privitoare la Scoția s-a produs în ultimul timp o puternică scurgere a monedei de aur din Banca Angliei pentru a face față unei cereri potențiale în Scoția, cerere care poate că nu se va ivi niciodată... De atunci o sumă însemnată este permanent imobilizată în Scoția și o altă sumă, nu mai puțin însemnată, face naveta între Londra și Scoția. Dacă intervine un moment când un bancher scoțian se așteaptă ca cererea pentru bancnotele lui să crească, atunci din Londra i se expediază o ladă de aur; dacă acest moment a trecut, lada se întoarce la Londra, de cele mai multe ori fără să fi fost măcar deschisă”. („Economist”, 23 octombrie 1847.)

{Și ce spune la toate acestea părintele legii bancare, bancherul Samuel Jones Loyd, alias lord Overstone ?

Încă în 1848 el a repetat în fața comisiei Camerei lorzilor pentru criza comercială că

„jena financiară și dobînda ridicată provocate de lipsa de capital nu pot fi atenuate prin mărirea emisiunii de bancnote” (1 514),

deși simpla *autorizație* de mărire a emisiunii de bancnote dată prin decretul din 25 octombrie 1847 a fost suficientă pentru a atenua criza.

El consideră că

„rata mare a dobînzii și situația grea a industriei de fabrică au fost urmările inevitabile ale micșorării capitalului *material* folosit în scopuri industriale și comerciale”. (1 604.)

Și totuși situația grea a industriei de fabrică s-a exprimat luni de zile tocmai în aceea că depozitele erau suprasaturate de capital-marfă material care nu găsea desfacere, și de aceea capitalul material productiv era total sau parțial nefolosit, pentru a nu produce și mai mult capital-marfă care nu putea fi vîndut.

În fața comisiei bancare din 1857 el spune :

„Datorită respectării riguroase și întocmai a prevederilor legii din 1844, totul a decurs bine și fără dificultăți, sistemul financiar este solid și de nezdruncinat, prosperitatea țării este incontestabilă, încrederea generală în legea din 1844 crește pe zi ce trece. Dacă comisia mai dorește și alte dovezi concrete asupra solidității principiilor pe care se bazează această lege și a urmărilor ei binefăcătoare, singurul răspuns sincer și satisfăcător este acesta : priviți în jurul dumneavoastră, priviți actuala stare de lucruri din țara noastră, priviți satisfacția poporului, priviți bunăstarea și prosperitatea tuturor claselor societății. Urmînd acest sfat, comisia va fi în măsură să hotărască dacă trebuie abrogată o lege datorită căreia s-au obținut asemenea succese”. (B.C. 1875, nr. 4 189.)

Răspunsul la acești ditirambi declamați de Overstone în fața comisiei la 14 iulie a fost scrisoarea adresată direcției băncii la 12 noiembrie același an, prin care guvernul suspendă miraculoasa lege bancară din 1844, pentru a salva astfel ceea ce mai putea fi salvat. — F. E. }

Capitolul treizeci și cinci
Metalul nobil și cursul schimbului

I. Mișcarea rezervei în aur

În ceea ce privește acumularea bancnotelor în perioade de depresiune, trebuie remarcat faptul că aici se repetă teaurizarea metalelor nobile în momente de panică din primele stadii ale societății. Efectele legii din 1844 prezintă interes prin aceea că această lege tinde să transforme în mijloace de circulație tot metalul nobil aflat în țară ; ea vrea să identifice scurgerea aurului cu micșorarea mijloacelor de circulație și aflusul aurului cu creșterea mijloacelor de circulație. Aplicarea acestei legi a dovedit exact contrarul. Cu o singură excepție, pe care o vom menționa, masa bancnotelor Băncii Angliei aflate în circulație n-a atins niciodată după 1844 maximul pe care banca avea dreptul să-l emită. Pe de altă parte, criza din 1857 a dovedit că în anumite împrejurări această limită maximă nu este suficientă. De la 13 pînă la 30 noiembrie 1857 au circulat în medie zilnic 488 830 l.st. peste această limită maximă. (B.A. 1858, p. XI.) Maximul legal era pe atunci de 14 475 000 l.st. plus suma rezervei metalice din subsolurile băncii.

În ceea ce privește aflusul și scurgerea metalului nobil, trebuie să remarcăm următoarele :

În primul rînd trebuie să se facă deosebire între mișcarea metalului în limitele unor regiuni care nu produc aur și argint, pe de o parte, și mișcarea aurului și argintului de la sursele lor de producție spre diferite alte țări și repartizarea metalului excedentar între aceste țări, pe de altă parte.

De la începutul acestui secol, înainte de a se face simțit aportul minelor de aur din Rusia, California și Australia, importul de aur și argint abia dacă ajungea pentru înlocuirea monedelor uzate, pentru întrebuințarea obișnuită a acestor metale în producția de obiecte de lux și pentru exportul de argint în Asia.

Dar de atunci încoace, o dată cu dezvoltarea comerțului făcut de America și de Europa cu Asia, a crescut considerabil, în primul rînd, exportul de argint în Asia. Argintul exportat din Europa a fost în bună parte înlocuit de aurul excedentar. Mai departe, o parte din aurul nou importat a fost absorbit de circulația bănească internă. Se consideră că pînă în 1857 în circulația internă a Angliei¹⁴⁾ au intrat în plus circa 30 000 000 aur. Apoi, începînd din 1844, nivelul mediu al rezervelor metalice a crescut în toate băncile centrale din Europa și din America de Nord. Totodată, creșterea circulației bănești interne a avut ca rezultat faptul că în perioada de acalmie, care a urmat imediat după perioada de panică, rezerva băncii a crescut mai rapid, deoarece a crescut masa de monede de aur eliminată din circulația internă și imobilizată. În sfîrșit, după descoperirea noilor zăcăminte de aur, consumul de metale nobile pentru articole de lux a crescut ca urmare a avuției sporite.

În al doilea rînd. Între țările care nu produc aur și argint are loc o circulație permanentă de metal nobile; una și aceeași țară importă în permanență și exportă în permanență metal nobile. Numai precumpănirea acestei mișcări într-o parte sau alta decide dacă în ultimă instanță are loc un aflus sau o scurgere de metal nobile, deoarece mișcările pur oscilatorii și adesea paralele se neutralizează în cea mai mare parte. Dar tocmai ca urmare a acestui fapt, în măsura în care se acordă atenție rezultatului final, se pierde din vedere de cele mai multe ori caracterul permanent și cursul în genere paralel al ambelor mișcări. Lucrurile sînt privite întotdeauna ca și cum un import excedentar și un export excedentar de metal nobile nu ar fi decît efectul și expresia raportului dintre importul și exportul de mărfuri, în timp ce ele sînt în același timp

¹⁴⁾ Ce efect a avut acest lucru asupra pieței financiare se vede din următoarea depoziție a lui W. Newmarch: [B. A. 1857] 1 509. „Spre sfîrșitul anului 1853 publicul a fost cuprins de o mare îngrijorare; în septembrie Banca Angliei a urcat de trei ori consecutiv taxa de scont... în primele zile ale lunii octombrie... publicul a fost cuprins de o mare neliniște și panică. Aceste temeri și această neliniște s-au atenuat spre sfîrșitul lunii noiembrie și au dispărut aproape complet cînd au sosit 5 000 000 metal nobile din Australia. Același lucru s-a repetat în toamna anului 1854, cînd, în octombrie și noiembrie, au sosit circa 6 000 000 metal nobile. Tot așa a fost în toamna anului 1855 — după cum se știe, a fost o perioadă de panică și neliniște —, cînd au sosit circa 8 000 000 metal nobile în cursul lunilor septembrie, octombrie și noiembrie. La sfîrșitul anului 1856 se repetă același lucru. Pe scurt, aș putea să mă refer la experiența fiecărui membru al comisiei, pentru a confirma că ne-am obișnuit să considerăm că orice dificultate financiară poate fi remediată în chip firesc și total prin sosirea unui vas încărcat cu aur”.

și expresia raportului dintre un import și un export de metal nobil, independent de comerțul de mărfuri.

In al treilea rînd. Precumpănirea importului asupra exportului și invers se măsoară în genere după creșterea sau micșorarea rezervei de metal a băncilor centrale. Exactitatea acestei măsurări depinde, firește, în primul rînd, de gradul pe care l-a atins în genere centralizarea sistemului bancar. Căci de aceasta depinde în ce măsură metalul nobil acumulat în așa-numita Bancă națională reprezintă în genere rezerva metalică națională. Dar chiar presupunînd că așa stau lucrurile, criteriul de măsurare totuși nu este exact, pentru că un import suplimentar este în anumite condiții absorbit de circulația internă și de folosirea într-o măsură tot mai mare a aurului și argintului pentru confecționarea obiectelor de lux ; de asemenea, pentru că fără un import suplimentar s-ar putea ca monedele de aur să fie scoase pentru circulația internă și astfel rezerva metalică ar putea să scadă chiar fără o creștere concomitentă a exportului.

In al patrulea rînd. Un export de metal ia forma unei scurgeri (drain) dacă mișcarea în sensul scăderii durează mai multă vreme, astfel încît scăderea apare ca o tendință a mișcării și rezerva metalică a băncii scade mult sub nivelul ei mijlociu, pînă cînd atinge minimul mijlociu. Acesta din urmă este fixat de altfel mai mult sau mai puțin arbitrar, deoarece legislația cu privire la acoperirea în metal a bancnotelor etc. conține prevederi diferite pentru fiecare caz în parte. Vorbind despre limitele cantitative pe care le poate atinge această scurgere în Anglia, Newmarch spune în fața comisiei din 1857 a Camerei comunelor pentru legislația bancară (B.A. 1857, nr. 1 494) :

„Judecînd după experiență, este foarte neverosimil ca scurgerea metalului să depășească din cauza vreunei oscilații intervenite în tranzacțiile cu străinătatea cifra de 3 000 000 sau 4 000 000 l.st.“.

În 1847 nivelul cel mai scăzut al rezervei în aur a Băncii Angliei indică la 23 octombrie, față de 26 decembrie 1846, un minus de 5 198 156 l. st., și față de cel mai ridicat nivel din 1846 (29 august) un minus de 6 453 748 l.st.

In al cincilea rînd. Rezerva metalică a așa-numitei Bănci naționale are trei funcții, care însă nu constituie nicidecum singurul mijloc de a reglementa mărimea rezervei metalice, căci aceasta poate crește prin simpla stagnare a tranzacțiilor interne sau externe : 1. Fond de rezervă pentru plățile internaționale, într-un cuvînt fond de rezervă de bani universali. 2. Fond de rezervă pentru circulația metalică internă, care se extinde și se contractă

alternativ. 3. Fond de rezervă pentru plata depozitelor și pentru convertibilitatea bancnotelor, ceea ce este legat de funcția bancară și nu are nimic comun cu funcțiile banilor ca atare. Rezerva metalică poate fi deci influențată de împrejurări care afectează fiecare dintre aceste trei funcții; astfel, ca fond internațional, ea poate fi afectată de balanța de plăți, indiferent de factorii care o determină și indiferent de raportul dintre ea și balanța comercială; ca fond de rezervă al circulației metalice interne, ea poate fi afectată de extinderea sau contractarea acesteia. Cea de-a treia funcție, aceea de fond de garanție, nu determină, ce-i drept, mișcarea independentă a rezervei metalice, dar exercită totuși o dublă influență. Dacă se emit bancnote care înlocuiesc banii de metal (deci și moneda de argint în țările în care argintul este măsura valorii) în circulația internă, atunci a doua funcție a fondului de rezervă dispăre și o parte din metalul nobil folosită în acest scop va fi expediată mult timp în străinătate. În acest caz, banii de metal nu sînt retrași din bancă pentru circulația internă și astfel dispăre necesitatea sporirii periodice a rezervei metalice prin imobilizarea unei părți din banii de metal aflați în circulație. Mai departe, dacă în orice împrejurări trebuie să existe în rezervă o anumită cantitate minimă de metal pentru plata depozitelor și pentru convertibilitatea bancnotelor, acest lucru influențează în chip deosebit urmările afluxului sau scurgerii aurului; el influențează acea parte a rezervei pe care banca este obligată s-o aibă în orice împrejurări, sau o parte a ei de care în alte perioade banca ar încerca să se debaraseze deoarece a devenit inutilă. Cînd circulația este pur metalică și sistemul bancar este concentrat, banca ar trebui, de asemenea, să considere rezerva ei metalică ca o garanție pentru plata depozitelor, și în cazul unei scurgeri a metalului s-ar putea să intervină o panică asemănătoare celeia care s-a produs în 1857 la Hamburg.

În al șaselea rînd. Cu excepția, poate, a anului 1837, adevărata criză a izbucnit întotdeauna abia după o schimbare a cursului schimbului, adică imediat după ce importul de metal nobil a deșărit exportul.

În 1825 adevăratul crah s-a produs după ce scurgerea aurului încetase. În 1839 a avut loc o scurgere a aurului, dar nu s-a ajuns la crah. În 1847 scurgerea aurului a încetat în aprilie, iar crahul s-a produs în octombrie. În 1857 scurgerea aurului a încetat la începutul lunii noiembrie, iar crahul s-a produs abia spre sfîrșitul lunii.

Acest fenomen s-a manifestat deosebit de evident în criza din 1847, cînd scurgerea aurului încetase încă în aprilie, după

ce provocase o precriză (Vorkrise) relativ ușoară, iar criza comercială propriu-zisă a izbucnit ulterior, în octombrie.

Depozițiile de mai jos au fost făcute în fața lui Secret Committee of the House of Lords on Commercial Distress 1848; depozițiile martorilor (evidence) au fost publicate abia în 1857 (citate și sub titlul : C.D. 1848/1857).

Depozițiile lui Tooke :

„În aprilie 1847 s-a produs o depresiune care, riguros vorbind, a echivalat cu o panică, dar care a durat relativ puțin și nu a fost însoțită de falimente comerciale importante. În octombrie depresiunea a fost mult mai mare decât în aprilie, falimentele comerciale au fost mai numeroase ca oricând”. (2 996.) — „În aprilie cursul schimbului, în special cu America, ne-a silit să exportăm o cantitate considerabilă de aur pentru plata unui import extrem de mare; numai cu prețul unui efort suprem a reușit banca să oprească scurgerea aurului și să ridice cursul”. (2 997.) — „În octombrie cursul schimbului a fost favorabil Angliei”. (2 998.) — „Revirimentul în cursul schimbului a început în a treia săptămână a lunii aprilie”. (3 000.) — „În iulie și august cursul schimbului a oscilat; de la începutul lunii august el a fost în permanență favorabil Angliei”. (3 001.) — „Scurgerea aurului care a avut loc în august a fost determinată de nevoile circulației interne”. [3 003.]

J. Morris, guvernatorul Băncii Angliei : Deși începând din august 1847 cursul schimbului era favorabil Angliei și, în consecință, s-a importat aur, totuși rezerva metalică a băncii s-a micșorat.

„2 200 000 l.st. aur au ieșit din bancă și au intrat în circulație ca urmare a cererilor interne”. (137.) — Faptul acesta se explică, pe de o parte, prin creșterea numărului de muncitori în construcția căilor ferate și, pe de altă parte, prin „dorința bancherilor de a avea în vremuri de criză o rezervă proprie de aur”. (147.)

Palmer, fost guvernator și, începând din 1811, director al Băncii Angliei :

684. „În cursul întregii perioade care a durat de la mijlocul lunii aprilie 1847 până în ziua suspendării legii bancare din 1844, cursul schimbului a fost favorabil Angliei”.

Scurgerea metalului, care în aprilie 1847 a provocat o panică financiară de sine stătătoare, a fost deci aici, ca pretutindeni, doar un simptom al crizei, și s-a modificat înainte de izbucnirea crizei. În 1839, în condițiile unei puternice depresiuni în afaceri, s-a produs o mare scurgere a metalului pentru plata cerealelor etc. — dar fără criză sau panică financiară.

În al șaptelea rând. De îndată ce criza generală a luat sfârșit, aurul și argintul — facem abstracție de afluxul de noi cantități de metal nobil din țările care îl produc — se repartizează din nou în aceleași proporții în care au existat ca tezaur special al diferi-

telor țări în starea lor de echilibru. Celelalte împrejurări rămânând neschimbate, mărirea relativă a tezaurului fiecărei țări este determinată de rolul ei pe piața mondială. Metalele nobile se scurg din țara care are o cantitate mai mare și intră în alte țări; aceste mișcări de aflux și de scurgere nu fac decît să restabilească repartizarea inițială a tezaurului între diferite națiuni. Această redistribuire are loc sub acțiunea unor împrejurări diferite, care vor fi menționate atunci cînd se va analiza cursul schimbului. De îndată ce s-a restabilit repartizarea normală are loc mai întîi o creștere a tezaurului, iar apoi o nouă scurgere. {Această ultimă teză este, bineînțeles, valabilă numai pentru Anglia, ca centru al pieței financiare mondiale. — F.E.}

În al optulea rînd. Scurgerile metalului constituie în majoritatea cazurilor indiciul unei schimbări în situația comerțului exterior, și această schimbare, la rîndul ei, vestește o nouă criză ¹⁵⁾.

În al nouălea rînd. Balanța de plăți poate fi favorabilă Asiei și defavorabilă Europei și Americii ¹⁶⁾.

Importul de metal nobil are loc îndeosebi în două momente. Pe de o parte, în prima fază, cînd rata dobînzii este scăzută, fază care urmează după criză și exprimă restrîngerea producției; iar apoi, în a doua fază, cînd rata dobînzii crește, dar nu atinge încă nivelul ei mijlociu. Aceasta este faza în care reîntoarcerile de capital se fac ușor, creditul comercial este mare și, în consecință, cererea de capital de împrumut nu crește în aceeași măsură în care se extinde producția. În ambele faze, în care capitalul de împrumut este relativ abundent, afluxul excedentar de capital în aur și argint, adică în forma în care deocamdată poate funcționa numai ca un capital de împrumut, exercită o influență puternică asupra ratei dobînzii și, în consecință, asupra mersului general al afacerilor.

¹⁵⁾ După Newmarch, scurgerea aurului în străinătate poate fi determinată de următoarele trei feluri de cauze: 1) cauze pur comerciale, adică atunci cînd importul depășește exportul, așa cum s-a întîmplat în 1836 și 1844, precum și în 1847, cînd s-a făcut un import masiv mai ales de cereale; 2) necesitatea procurării de mijloace pentru plasarea capitalului englez în străinătate, ca, de pildă, în 1857 pentru căile ferate din India; și 3) cheltuielile nerecuperabile făcute în străinătate, așa cum au fost cele din 1853 și 1854 pentru războiul din Orient.

¹⁶⁾ 1918. Newmarch. „Dacă considerați laolaltă India și China, dacă țineți seama de tranzațiile dintre India și Australia și de acelea, cu mult mai importante, dintre China și Statele Unite, și în aceste cazuri tranzațiile sînt tripartite, iar compensările se fac prin intermediul nostru... — atunci este just să se spună că balanța comercială a fost defavorabilă nu numai Angliei, ci și Franței și Statelor Unite”. — (B.A. 1857.)

Pe de altă parte, scurgerea, adică un export masiv și continuu de metal nobil, se produce, atunci cînd intrările nu mai au loc în mod curent, piețele sînt suprasaturate, iar prosperitatea aparentă poate fi menținută numai datorită creditului ; prin urmare, atunci cînd există o cerere foarte mare de capital de împrumut și de aceea dobînda atinge cel puțin nivelul ei mijlociu. În aceste împrejurări, care se exprimă tocmai în scurgerea de metal nobil, influența exercitată de retragerile neîntrerupte de capital sub forma în care el există nemijlocit în calitate de capital bănesc de împrumut crește considerabil. Acest lucru trebuie să influențeze direct rata dobînzii. Dar în loc să limiteze operațiile de credit, creșterea ratei dobînzii extinde aceste operații și suprasolicită toate mijloacele lor auxiliare. De aceea perioada aceasta este premergătoare crahului.

Newmarch este întrebat (B.A. 1857) :

1 520. „Suma polițelor aflate în circulație crește, așadar, o dată cu rata dobînzii ? — Așa se pare”. — 1 522. „În vremuri liniștite, normale, cartea mare este adevăratul instrument al schimbului ; cînd însă apar dificultăți, cînd, de pildă, în împrejurări ca cele arătate de mine, taxa de scont a băncii se urcă..., atunci operațiile se reduc de la sine la tragerea de polițe ; aceste polițe nu sînt numai cel mai indicat mijloc pentru a servi ca dovadă legală a tranzacției încheiate, ele sînt și cel mai indicat mijloc pentru efectuarea de noi cumpărări și, în primul rînd, pot fi folosite ca mijloc de credit pentru a obține capital”.

La aceasta se adaugă faptul că de îndată ce, în împrejurări cît de cît grave, banca urcă taxa de scont — ceea ce face totodată probabil ca banca să limiteze termenele polițelor scontate —, apare temerea generală că această situație va merge crescendo. Fiecare, și în primul rînd cavalerii creditului, caută să țină seama de viitor și să-și procure cît mai multe mijloace de credit pentru a le avea la dispoziție în momentul dat. Așadar, din cauzele menționate mai sus rezultă că simpla cantitate fie de metal nobil important, fie de metal nobil exportat nu acționează ca atare, ci în primul rînd prin caracterul specific al metalului nobil în calitate de capital sub forma bănească, și, în al doilea rînd, că ea influențează asemenea fulgului care, adăugat la greutatea aflată pe unul din talere, face ca balanța să incline de această parte ; ea influențează datorită faptului că intervine în împrejurări cînd un adaos oarecare într-o parte sau alta este hotărîtor. Fără aceste cauze ar fi cu totul de neînțeles cum o scurgere a aurului, să zicem, de 5 000 000—8 000 000 l.st. — și experiența arată că aceasta reprezintă limita — ar putea avea o influență cît de cît importantă ; această variație neînsemnată a capitalului, în plus sau în minus, care apare neînsemnată chiar față de cele 70 000 000 l.st.

aur care circulă în medie în Anglia, este de fapt o mărime infimă în condițiile unei producții de proporțiile producției engleze¹⁷⁾. Dar tocmai dezvoltarea sistemului de credit și bancar, pe de o parte, tinde să pună întregul capital bănesc în slujba producției (sau, ceea ce este același lucru, tinde să transforme orice venit bănesc în capital) și, pe de altă parte, într-o anumită fază a ciclului, reduce rezerva metalică la un asemenea minim încît ea nu mai poate îndeplini funcțiile ce-i revin, — tocmai acest sistem de credit și bancar dezvoltat creează o hipersensibilitate a întregului organism. Pe o treaptă mai puțin dezvoltată a producției, creșterea sau micșorarea rezervei de metal în raport cu mărimea ei mijlocie constituie o problemă relativ lipsită de importanță. Tot așa, pe de altă parte, chiar și o scurgere masivă de aur este relativ fără efect dacă nu se produce în perioada critică a ciclului industrial.

În explicațiile date am făcut abstracție de cazurile cînd scurgerea metalului nobil are loc ca urmare a unor recolte proaste etc. În asemenea cazuri nu este necesar să se explice amănunțit consecințele marii și neașteptatei perturbări survenite în echilibrul producției, perturbare a cărei expresie este scurgerea metalului. Aceste consecințe sînt cu atît mai mari cu cît perturbările coincid cu perioada cînd producția lucrează din plin.

Am făcut, de asemenea, abstracție de funcția rezervei metalice ca garanție a convertibilității bancnotelor și ca pivot al întregului sistem de credit. Banca centrală este pivotul sistemului de credit. Rezerva metalică este la rîndul ei pivotul băncii¹⁸⁾. Transformarea sistemului de credit în sistem monetar este necesară, așa cum am arătat în cartea I, cap. III, atunci cînd am vorbit despre funcția banilor ca mijloc de plată²⁰⁾. Atît Tooke cît și Loyd-

¹⁷⁾ A se vedea, de pildă, răspunsul ridicol al lui Weguelin [B.A. 1857] în care el afirmă că scurgerea a 5 000 000 aur înseamnă o scădere corespunzătoare a capitalului și încearcă să explice prin aceasta fenomene care nu se produc atunci cînd au loc urcări de prețuri sau deprecieri, extinderi și contracții infinite mai mari în capitalul industrial real. Nu mai puțin ridicolă este, pe de altă parte, încercarea de a considera aceste fenomene drept simptome directe ale unei extinderi sau contracții a masei capitalului real (considerat din punctul de vedere al elementelor lui materiale).

¹⁸⁾ Newmarch (B.A. 1857) : 1 364. „Rezerva metalică a Băncii Angliei este de fapt... rezerva centrală sau rezerva metalică centrală, care stă la baza tuturor afacerilor. Ea este, ca să zicem așa, pivotul în jurul căruia se învîrtesc toate afacerile ; toate celelalte bănci din țară consideră Banca Angliei drept tezaurul central sau rezervorul din care pot scoate rezerva de bani de metal de care au nevoie. Iar influența cursului schimbului cu străinătatea se răsfrînge întotdeauna tocmai asupra acestui tezaur, asupra acestui rezervor”.

Overstone recunosc că în momentele critice trebuie sacrificată oricît de mult avuția reală pentru a se menține baza metalică. Disputa dintre ei se reduce la un plus sau minus, la modul mai mult sau mai puțin rațional în care trebuie să se facă ceea ce este inevitabil¹⁹⁾. O anumită cantitate de metal, neînsemnată în raport cu producția totală, este recunoscută ca pivot al sistemului. De aici, frumosul dualism teoretic, fără a mai vorbi de înspăimîntătoarea manifestare a acestui caracter, de pivot, al metalului în timpul crizelor. Atîta timp cît vorbește „despre capital” ex professo*, economia politică luminată privește cu profund dispreț aurul și argintul, ca fiind de fapt forma cea mai lipsită de importanță și cea mai inutilă a capitalului. Dar, de îndată ce vorbește despre sistemul bancar, lucrurile se schimbă, iar aurul și argintul devin capital par excellence, pentru păstrarea căruia trebuie sacrificate toate celelalte forme ale capitalului și munca. Prin ce se deosebesc însă aurul și argintul de celelalte feluri de avuție? Nu prin mărimea valorii, căci aceasta este determinată de cantitatea de muncă materializată în ele. Ele se deosebesc numai ca întruchipare de sine stătătoare, ca expresie a caracterului social al avuției. {Avuția societății nu există decît ca avuție a indivizilor, care sînt proprietarii ei particulari. Ea se manifestă ca avuție socială numai datorită faptului că pentru satisfacerea nevoilor lor acești indivizi schimbă între ei valori de întrebuintare calitativ diferite. În condițiile producției capitaliste, ei pot face acest lucru numai prin intermediul banilor. Astfel, numai prin intermediul banilor, avuția individuală se realizează ca avuție socială; în bani, în acest obiect este întruchipată natura socială a acestei avuții. — F.E.} Prin urmare, această existență socială a banilor apare ca ceva transcendent, ca un obiect, lucru, marfă, care există alături de elementele reale ale avuției sociale și în afara lor. Atîta timp cît producția este continuă, oamenii uită acest lucru. Creditul, care este și el o formă socială a avuției, înlătură banii și le uzurpă locul. Încrederea în caracterul social al producției face ca forma bănească a produselor să apară ca ceva trecător și ideal, ca o pură reprezentare. Dar de îndată ce creditul este zdruncinat — și această fază este inevitabilă în ciclul industriei moderne —, orice avuție reală trebuie să fie transformată

¹⁹⁾ „În practică deci, ambii, atît Tooke cît și Loyd, ar face față unei cereri excesive de aur, limitînd la timp creditele prin urcarea ratei dobînzii și prin mîcșorarea avansurilor de capital. Numai că Loyd, prin iluziile sale, provoacă restricții și dispoziții {legale} împovărătoare și chiar primejdioase”. („Economist”, 1847, p. 1 418.)

efectiv și imediat în bani, în aur și argint. Aceasta este o pretenție absurdă, dar ea decurge în mod necesar din sistemul însuși. Și tot aurul și argintul care trebuie să satisfacă aceste pretenții enorme se reduce la câteva milioane aflate în subsolurile băncii²⁰⁾. În efectele scurgerii aurului, faptul că producția, ca producție socială, nu este supusă realmente controlului social se manifestă izbitor în aceea că forma socială a avuției există ca *obiect* în afara ei. Acest lucru este realmente comun sistemului capitalist și sistemelor de producție anterioare, în măsura în care ele se bazează pe comerțul de mărfuri și pe schimbul privat. Dar abia în sistemul capitalist el se manifestă din plin și în forma cea mai grotescă a unei contradicții absurde și a unui nonsens, pentru că 1) în condițiile sistemului capitalist producția de valori de întrebuințare nemijlocite, pentru consumul producătorilor înșiși, este complet înlăturată și, prin urmare, avuția nu există decît ca un proces social, care se exprimă ca o împietire a producției cu circulația; 2) pentru că, o dată cu dezvoltarea sistemului de credit, producția capitalistă tinde mereu să înlătore această barieră metalică, barieră totodată materială și fantastică a avuției și a mișcării ei, dar se lovește mereu de această barieră.

În timpul crizei apare cerința ca toate polițele, hîrțiile de valoare, mărfurile să fie preschimbate simultan în bancnote și toate aceste bancnote, la rîndul lor, să fie preschimbate în aur.

II. *Cursul schimbului*

{ Barometrul mișcării internaționale a metalelor-bani este, după cum se știe, cursul schimbului. Dacă Anglia are de făcut Germaniei mai multe plăți decît are de făcut Germania Angliei, atunci la Londra prețul mărcii exprimat în lire sterline se urcă, iar la Hamburg și Berlin prețul lirei sterline, exprimat în mărci, scade. Dacă angajamentele de plată mai mari ale Angliei față de Germania nu se echilibrează, de exemplu prin aceea că importul Germaniei din Anglia depășește importul Angliei din Germania, atunci prețul exprimat în lire sterline al polițelor în mărci trase asupra Germaniei trebuie să se urce pînă la un punct în care e mai avan-

²⁰⁾ „Sînteți întru totul de acord că nu există nici o altă cale pentru a modifica cererea de aur decît urcarea ratei dobînzii?” — Chapman {asociat al marii firme de bill-brokeri „Overend, Gurney & Co.”}: „Aceasta e părerea mea. Cînd rezerva noastră de aur scade la un anumit nivel, cel mai bun lucru pe care-l putem face este să dăm imediat alarma și să spunem: sîntem în declin, și cine vrea să trimită aur în străinătate trebuie s-o facă pe propriul său risc” — B.A. 1857, nr. 5 057.

tajos pentru Anglia să trimită ca plată Germaniei metal — bani de aur sau lingouri — în loc de polițe. Acesta este procedeul obișnuit.

Dacă acest export de metal nobil ia proporții mai mari și durează mai mult, atunci rezerva bancară a Angliei este afectată, iar piața financiară engleză, și în primul rând Banca Angliei, trebuie să ia măsuri de apărare. Aceste măsuri constau, așa cum am văzut, mai ales în ridicarea ratei dobânzii. Când are loc o mare scurgere de aur, pe piața financiară apar, de regulă, dificultăți, cu alte cuvinte cererea de capital de împrumut sub formă de bani depășește considerabil oferta, iar rata mai ridicată a dobânzii rezultă aici de la sine; astfel, taxa de scont stabilită de către Banca Angliei corespunde situației de fapt și se impune pe piață. Există însă și cazuri când scurgerea metalului este determinată de alte combinații decât cele obișnuite (de exemplu, de împrumuturi acordate unor state străine, de investiții de capital în străinătate etc.) și când piața financiară londoneză ca atare nu justifică cu nimic o urcare substanțială a ratei dobânzii; în asemenea cazuri Banca Angliei trebuie ca la început, prin împrumuturi masive pe „piața deschisă”, „să facă banii mai rari”, după cum se spune, și astfel să creeze în mod artificial o situație care să justifice sau să facă necesară o urcare a dobânzii; manevră care devine din an în an tot mai dificilă pentru această bancă. — F.E.}

Influența exercitată de această urcare a ratei dobânzii asupra cursului schimbului se vede din următoarele depoziții făcute în fața comisiei Camerei comunelor pentru legislație bancară din 1857 (citată ca B.A. sau B.C., 1857).

John Stuart Mill :

2 176. „Când sînt dificultăți în afaceri..., prețul hîrtilor de valoare scade considerabil..., străinii dispun să se cumpere acțiuni ale căilor ferate aici, în Anglia, sau posesorii englezi de acțiuni ale căilor ferate străine vînd aceste acțiuni în străinătate... corespunzător se reduce exportul de aur”. — 2 182. „O numeroasă și bogată categorie de bancheri și comercianți de hîrtii de valoare prin intermediul cărora se realizează de obicei egalizarea ratei dobânzii și a barometrului comercial (pressure) între diferite țări... așteaptă întotdeauna momentul potrivit pentru a cumpăra hîrtii de valoare ale căror cote au șanse de creștere...; cel mai indicat loc pentru cumpărarea unor asemenea hîrtii este întotdeauna țara care trimite aur în străinătate”. — 2 183. „Aceste masive investiții de capital din 1847 au fost suficiente pentru a reduce scurgerea de aur”.

J. G. Hubbard, fost guvernator și, începînd din 1838, director al Băncii Angliei :

2 545. „Există mari cantități de hîrtii de valoare europene... care circulă pe cele mai diferite piețe financiare din Europa, și dacă pe o piață valoarea acestor hîrtii a scăzut cu 1 sau 2%, sînt cumpărate imediat pentru a fi trimise pe piețele unde valoarea lor se menține”. — 2 565. „Țările străine nu datorează sume

importante comercianților din Anglia ? — „Foarte importante”. — 2 566. „Încasarea acestor datorii este, prin urmare, suficientă pentru a explica marea acumulare de capital în Anglia ? — În 1847 noi ne-am redresat în cele din urmă datorită faptului că am renunțat la un număr de milioane pe care America și Rusia le datorau Angliei”.

{ În aceeași perioadă Anglia datora acelorăși țări „un număr de milioane” pentru cereale și n-a scăpat nici ea prilejul „de a renunța” la cea mai mare parte cu ajutorul falimentelor debitorilor englezi. Vezi în cap. 30, p. 31 *, raportul cu privire la legea bancară din 1857. }

2 572. „În 1847 cursul schimbului dintre Anglia și Petersburg era foarte ridicat. Cînd a fost emis decretul prin care guvernul autoriza banca să emită bancnote” { fără acoperire prin rezerva în aur } peste limita legală de 14 000 000, s-a pus condiția ca taxa de scont să fie menținută la 8%. În acel moment și la o asemenea taxă de scont era avantajos să se expedieze aur de la Petersburg la Londra și să fie dat cu împrumut, în momentul sosirii lui, cu 8% pînă la expirarea polițelor cu termen de trei luni emise pentru aurul vîndut”. — 2 573. „În toate operațiile efectuate cu aur trebuie să se aibă în vedere diferite momente ; este vorba de cursul schimbului și de rata dobînzii la care pot fi plasați banii pînă la expirarea polițelor” { emise în schimb }.

Cursul schimbului cu Asia

Următoarele momente sînt importante, pe de o parte, pentru că ele arată că Anglia trebuie, atunci cînd cursul schimbului cu Asia îi este defavorabil, să se despăgubească pe seama altor țări, care-și plătesc importul din Asia prin intermediul Angliei. Pe de altă parte însă, pentru că d-l Wilson face din nou încercarea absurdă de a identifica influența exportului de metal nobil asupra cursului schimbului cu influența exportului de capital în genere asupra acestui curs ; în ambele cazuri fiind vorba de export nu ca mijloc de plată sau de cumpărare, ci pentru investiții de capital. În primul rînd, se înțelege de la sine că expedierea în India a mai multor milioane de l.st., fie sub forma de metal nobil, fie sub forma de șine de cale ferată, pentru a fi plasate în construcția de căi ferate nu reprezintă decît transferarea sub diferite forme a unei anumite sume de capital dintr-o țară într-alta ; și anume, un transfer care nu intră în conținutul tranzacțiilor comerciale obișnuite și pentru care țara exportatoare nu trebuie să aștepte alte intrări în afară de veniturile anuale din exploatarea acestor căi ferate. Dacă exportul se face sub formă de metal nobil, atunci, tocmai pentru că acesta este metal nobil, și, ca atare, capital bănesc în stare de

* Vezi volumul de față, p. 38. — Nota red.

a fi dat nemijlocit cu împrumut și bază a întregului sistem financiar, acest export va influența direct piața financiară, deci și rata dobânzii din țara care exportă acest metal nobil, nu neapărat în orice împrejurări, ci în împrejurările expuse mai sus. De asemenea, el va influența direct și cursul schimbului. Într-adevăr, metalul nobil este exportat numai pentru că și în măsura în care polițele trase, de exemplu asupra Indiei, care sînt oferite pe piața financiară a Londrei nu sînt suficiente pentru a efectua asemenea remiteri extraordinare. Are loc, deci, o cerere de polițe asupra Indiei care depășește oferta, și astfel cursul se modifică pentru moment în defavoarea Angliei nu pentru că aceasta ar fi datoare Indiei, ci pentru că are de expediat sume extraordinare în India. Dacă exportul de metal nobil în India se prelungește, el determină o sporire a cererii indiene pentru mărfurile englezești, pentru că indirect sporește capacitatea Indiei de a consuma mărfuri europene. Dimpotrivă, dacă capitalul este exportat sub formă de șine etc., aceasta nu poate influența în nici un fel cursul schimbului, deoarece India nu are de făcut nici o plată. Tocmai de aceea acest lucru nici nu trebuie să exercite vreo influență asupra pieței financiare. Wilson încearcă să demonstreze existența unei asemenea influențe susținînd că aceste cheltuieli extraordinare trebuie să provoace și cereri extraordinare de împrumuturi bănești și astfel să influențeze rata dobânzii. Este posibil; dar a susține că acest lucru trebuie să aibă loc în orice împrejurări este complet greșit. Indiferent unde sînt expediate și montate șinele, în India sau pe teritoriul Angliei, ele nu reprezintă decît o anumită extindere a producției engleze într-o anumită sferă. A susține că o extindere a producției, chiar și în limite foarte largi, nu poate avea loc fără o urcare a ratei dobânzii este o absurditate. Este posibil ca creditele bănești, adică totalul tranzacțiilor pentru care se fac operații de credit să crească; dar aceste operații pot să crească, iar rata dobânzii să rămînă neschimbată. Așa s-a și întîmplat în Anglia în deceniul al 5-lea, pe timpul febrei feroviare. Rata dobânzii nu a crescut. Și este evident că, în măsura în care este vorba de capital real, adică în cazul nostru de mărfuri, influența exercitată asupra pieței financiare este aceeași, indiferent că aceste mărfuri sînt destinate străinătății sau sînt destinate consumului intern. O deosebire ar putea să existe numai atunci cînd investițiile de capital englez în străinătate ar limita comerțul de export al Angliei — exportul care trebuie plătit și, prin urmare, face să intre bani în țară — sau în măsura în care aceste investiții de capital ar fi în genere un simptom de supra-solicitare a creditului și de începere a operațiilor de speculă.

Dăm mai jos întrebările lui Wilson și răspunsurile lui Newmarch.

1 786. „Spuneți mai înainte în legătură cu cererea de argint pentru Asia de răsărit că, după părerea dv., cursul schimbului cu India ar fi favorabil Angliei, în ciuda faptului că în Asia răsăriteană se trimit încontinuu cantități masive de metal; aveți argumente pentru a susține acest lucru? — Desigur... Găsesc că valoarea reală a exporturilor Regatului Unit în India s-a ridicat în 1851 la 7 420 000 l.st.; la aceasta trebuia să adăugăm suma polițelor emise de India House, adică fondurile pe care Compania Indiilor orientale le scoate din India pentru acoperirea propriilor ei cheltuieli. Tratele acestea au reprezentat în acel an 3 200 000 l.st.; astfel că exportul total al Regatului Unit în India se ridica la 10 620 000 l.st. În 1855... valoarea reală a exportului de mărfuri a crescut la 10 350 000 l.st.; tratele lui India House se ridicau la 3 700 000 l.st.; prin urmare, exportul total era de 14 050 000 l.st. Pentru 1851 n-avem, cred, nici o posibilitate de a stabili valoarea reală a importului de mărfuri din India în Anglia; avem însă datele necesare pentru 1854 și 1855. În 1855 întreaga valoare reală a importului de mărfuri din India în Anglia era de 12 670 000 l.st., și, comparând această sumă cu suma de 14 050 000 l.st., rezultă în favoarea Angliei un sold de 1 380 000 l.st. în comerțul direct dintre cele două țări”.

La acestea Wilson face observația că cursul schimbului este influențat și de comerțul indirect. Așa, de pildă, exporturile din India în Australia și în America de Nord sînt acoperite cu trate asupra Londrei și de aceea influențează cursul schimbului, exact la fel ca și cum mărfurile ar merge direct din India în Anglia. Mai departe, dacă luăm India și China laolaltă, balanța este defavorabilă Angliei, deoarece China are de făcut mereu plăți importante Indiei pentru opiu, iar Anglia are de făcut plăți Chinei, așa că sumele respective ajung în India pe această cale ocolită. (1 787, 1 788.)

1 791. Wilson pune acum întrebarea dacă efectul asupra cursului schimbului n-ar fi același, indiferent dacă exportul de capital s-ar face „sub formă de șine de cale ferată și locomotive sau sub formă de bani de metal”. La aceasta Newmarch răspunde foarte just: cele 12 000 000 l.st. trimise în ultimii ani în India pentru construcția de căi ferate au servit la cumpărarea unei rente anuale pe care India trebuie s-o plătească Angliei la termene fixe.

„În ceea ce privește influența nemijlocită asupra pieței metalelor nobile, această investiție de 12 000 000 l.st. poate exercita o asemenea influență numai în măsura în care trebuie efectuat un export de metal pentru o investiție reală sub formă de bani”.

1 797. (Weguelin întreabă:) „Dacă pentru acest fier” (șine) „nu se plătește, cum se poate spune că el influențează cursul schimbului? — Nu cred că acea parte a investițiilor care este exportată sub formă de mărfuri afectează cursul schimbului... Cursul schimbului dintre două țări este influențat, putem spune, exclusiv de cantitatea obligațiunilor sau a polițelor oferite într-una din aceste țări, în comparație cu cantitatea oferită în schimb în cealaltă țară; aceasta este teoria rațio-

nală a cursului schimbului. În ceea ce privește expedierea celor 12 000 000, trebuie spus că ele au fost subscrise inițial aici ; dacă tranzacția ar fi fost de așa natură încît întreaga sumă de 12 000 000 ar fi trebuit achitată în bani de metal la Calcutta, Bombay și Madras..., atunci această cerere bruscă ar fi avut o puternică influență asupra prețului argintului și asupra cursului schimbului, aceeași influență ca și în cazul cînd Compania Indiilor orientale ar anunța miine că mărește suma tratelor de la 3 000 000 la 12 000 000. Dar jumătate din aceste 12 000 000 sînt cheltuite... pentru cumpărare de mărfuri în Anglia... șine de cale ferată, lemn și alte materiale... este o cheltuire de capital englez, făcută chiar în Anglia, pentru o anumită categorie de mărfuri care sînt trimise în India, și cu aceasta operația este încheiată". — 1798. (Weguelin :) „Dar producția acestor mărfuri, fier și lemn, necesare pentru căile ferate, generează un mare consum de mărfuri străine, iar acest din urmă fapt n-ar putea influența oare cursul schimbului ? — Desigur”.

Wilson este de părere că fierul reprezintă mai ales muncă și că salariul plătit pentru această muncă reprezintă mai ales mărfuri importate (1799), și apoi întreabă :

1801. „Dar, în general vorbind, dacă mărfurile produse prin consumarea acestor mărfuri importate sînt exportate în așa fel încît în schimbul lor nu primim nimic, nici produse, nici altceva, cursul schimbului nu va fi din această cauză defavorabil nouă ? — Această situație corespunde întru totul situației din Anglia în timpul marilor investiții de capital în construcția de căi ferate” { 1845. } „Timp de trei, patru sau cinci ani consecutiv ați investit în căi ferate 30 000 000 l.st. și această sumă s-a dus aproape în întregime pe salarii. Timp de trei ani în construcția de căi ferate, locomotive, vagoane și gări au lucrat mai mulți oameni decît în toate districtele industriale luate laolaltă. Oamenii aceștia... își cheltuiau salariul pe ceai, zahăr, băuturi spirtoase și alte mărfuri străine ; aceste mărfuri au trebuit importate ; dar cert este că, în timp ce se făceau aceste mari cheltuieli, cursul schimbului dintre Anglia și alte țări nu a suferit schimbări esențiale. Nu s-a produs o scurgere de metale nobile, dimpotrivă, a avut loc mai curînd un aflux al lor”.

1802. Wilson își menține părerea că, dată fiind balanța comercială echilibrată și dat fiind cursul al pari între Anglia și India, exportul extraordinar de fier și de locomotive „trebuie să afecteze cursul schimbului cu India”. Newmarch nu înțelege de ce lucrurile trebuie să se petreacă astfel din moment ce șinele sînt exportate ca un capital și India nu trebuie să le plătească sub o formă sau alta ; el adaugă :

„Sînt de acord cu principiul că nici o țară nu poate avea în permanență un curs al schimbului defavorabil față de toate țările cu care face comerț ; un curs al schimbului defavorabil cu una din țări produce în mod necesar un curs favorabil cu altă țară”.

La aceasta Wilson îi răspunde cu o banalitate :

1803. „Transferul de capital nu rămîne oare, același, indiferent de forma în care se efectuează ? — Firește, în măsura în care este vorba de obligații de plată”. — 1804. „Prin urmare, indiferent că se exportă metal nobil sau mărfuri, influența construcțiilor de căi ferate din India asupra pieței capitalului din Anglia va fi aceeași și va urca valoarea capitalului ca și cum întreaga sumă ar fi fost exportată în metal nobil ?”

Dacă prețul fierului nu s-a urcat, aceasta constituie în orice caz o dovadă că „valoarea capitalului” investit în șine nu a crescut. Aici este vorba însă de valoarea capitalului bănesc, de rata dobânzii. Wilson ar voi să identifice capitalul bănesc cu capitalul în general. În primul rînd, realitatea este că în Anglia s-au subscris 12 000 000 pentru acțiunile căilor ferate din India. Acest fapt nu are nici o legătură directă cu cursul schimbului, tot așa cum pentru piața financiară nu are importanță ce destinație au cele 12 000 000. Dacă piața financiară se află într-o situație favorabilă, acest fapt nu trebuie în genere să exercite vreo influență, așa cum nici subscripțiile din 1844 și 1845 pentru căi ferate în Anglia nu au afectat piața financiară. Dacă piața financiară se află într-o situație oarecum dificilă, atunci rata dobânzii poate fi, desigur, influențată, dar numai în sensul unei urcări, ceea ce, după teoria lui Wilson, ar trebui să influențeze cursul schimbului într-un mod favorabil Angliei, adică să împiedice tendința de a se exporta metal nobil dacă nu în India, cel puțin în alte țări. D-l Wilson sare de la un lucru la altul. Răspunzînd la întrebarea 1 802, el afirmă că cursul schimbului trebuie să fie afectat; răspunzînd la întrebarea 1 804, el afirmă că este afectată „valoarea capitalului”, iar acestea sînt două lucruri absolut diferite. Rata dobânzii poate influența cursul schimbului și cursul schimbului poate influența rata dobânzii, dar cînd cursul schimbului se modifică, rata dobânzii poate totuși să rămînă neschimbată, și cînd rata dobânzii se modifică, cursul schimbului poate să rămînă constant. Wilson nu-i în stare să priceapă că atunci cînd se exportă capital în străinătate, însăși forma în care el este exportat creează deosebirea în ceea ce privește influența, cu alte cuvinte este importantă deosebirea în ceea ce privește formele capitalului, mai ales cînd este vorba de forma sa bănească, ceea ce contrazice total concepțiile economiștilor „ilumiiniști”. Newmarch îi dă lui Wilson un răspuns unilateral, întrucît nu-i atrage atenția că a trecut brusc și fără nici un motiv de la cursul schimbului la dobîndă. La întrebarea 1 804, Newmarch răspunde imprecis și șovăitor :

„Fără îndoială că atunci cînd trebuie găsite 12 000 000, în măsura în care este vorba de rata generală a dobânzii, nu are importanță dacă aceste 12 000 000 trebuie să fie exportate sub formă de metal nobil sau de materiale. Cred totuși” (frumoasă trecere acest „totuși” pentru a spune apoi exact contrarul) „că aceasta nu e total lipsit de importanță” (e lipsit de importanță, și totuși nu e fără importanță), „pentru că în primul caz cele 6 000 000 l.st. s-ar reîntoarce imediat; pe cînd în celălalt caz, ele nu s-ar reîntoarce atît de repede. De aceea, într-o oarecare măsură” (ce precizare !) „nu este același lucru dacă aceste 6 000 000 sînt cheltuite aici, în țară, sau sînt trimise în străinătate”.

Ce înseamnă că cele 6 000 000 s-ar reîntoarce imediat? Dacă cele 6 000 000 l.st. sînt cheltuite în Anglia, ele există sub forma de șine, locomotive etc., care sînt expediate în India, de unde nu se vor mai reîntoarce, iar valoarea lor se va reîntoarce numai prin amortizare, adică foarte încet, pe cînd 6 000 000 în metal nobil se vor reîntoarce, poate, foarte repede în natura. Dacă cele 6 000 000 sînt cheltuite pentru salarii, ele sînt consumate; dar banii, sub forma cărora au fost avansate, circulă ca și mai înainte în țară sau constituie rezerve. Același lucru este valabil pentru profiturile producătorilor de șine și pentru acea parte din cele 6 000 000 care înlocuiește capitalul lor constant. Prin urmare, Newmarch întrebuițează fraza echivocă despre reîntoarcerea capitalurilor numai pentru a nu spune direct: banii au rămas în țară și, în măsura în care ei funcționează ca un capital bănesc de împrumut, deosebirea pentru piața financiară (facem abstracție de faptul că circulația ar putea absorbi eventual mai mulți bani de metal) constă numai în aceea că ei au fost cheltuiți în contul lui A în loc să fie cheltuiți în contul lui B. Asemenea investiție în condițiile căreia capitalul este exportat în alte țări sub formă de mărfuri, și nu de metal nobil, poate influența cursul schimbului (dar nu și cursul schimbului cu țara în care se investește capitalul) numai în măsura în care producția acestor mărfuri exportate cere un import suplimentar de alte mărfuri străine. În cazul de față, producția respectivă nu are menirea de a lichida acest import suplimentar. Același lucru se întâmplă însă cu orice export făcut pe credit, indiferent dacă e vorba de o investiție de capital sau de o operație comercială obișnuită. În plus, acest import suplimentar poate, prin reacție, să provoace și o cerere suplimentară de mărfuri englezești, de pildă din partea coloniilor sau a Statelor Unite.

Newmarch spunea mai înainte [1 786] că, datorită tratelor Companiei Indiilor orientale, exportul din Anglia în India este mai mare decît importul. În legătură cu aceasta, sir Charles Wood îl supune unui interogatoriu încrucișat. Excedentul exportului englez în India față de importul din India este realizat, de fapt, printr-un import din India pentru care Anglia nu plătește nici un echivalent: tratele Companiei Indiilor orientale (în prezent ale guvernului Indiei) se reduc de fapt la tributul plătit de India. De exemplu: în 1855 importul Angliei din India a fost de 12 670 000 l.st.; exportul englez în India a fost de 10 350 000 l.st. Balanța favorabilă Indiei — 2 250 000 l.st.

„Dacă lucrurile s-ar opri aici, aceste 2 250 000 l.st. ar trebui remise Indiei sub o formă oarecare. Interven însă cererile lui India House. India House anunță că se află în situația de a putea emite trate asupra diferitelor prezidenții din India în valoare de 3 250 000 l.st.” (Această sumă a fost destinată acoperirii cheltuielilor Companiei Indiilor orientale la Londra și plătirii dividendelor acționarilor). „Și aceasta nu numai că lichidează deficitul de 2 250 000 l.st. al balanței comerciale, dar dă totodată și un excedent de un milion” (1917).

1922. (Wood :) „Prin urmare, efectul acestor trate ale lui India House nu se exprimă într-o creștere a exportului în India, ci într-o micșorare pro tanto a lui ?”

(Aceasta înseamnă reducerea necesității de a acoperi importurile din India prin exporturi echivalente făcute tot în India.) D-1 Newmarch explică acest lucru prin aceea că, în schimbul celor 3 700 000 l.st., englezii importă în India o „bună guvernare”. (1925.) Wood, care, în calitate sa de ministru pentru problemele Indiei, cunoștea foarte bine această „bună guvernare” importată de englezi, face următoarea observație justă și plină de ironie (1926) :

„Prin urmare, exportul care este provocat, după cum susțineți dv., de tratetele lui India House este un export de bună guvernare, și nu de mărfuri”.

Dat fiind că Anglia exportă mult „în acest fel” pentru o „bună guvernare” și pentru investiții de capital în alte țări — prin urmare ea face importuri total independente de mersul obișnuit al comerțului, primește tributuri fie pentru „buna guvernare” exportată, fie ca venituri la capitalul investit în colonii sau în alte țări, tributuri pentru care nu trebuie să plătească nici un echivalent —, este clar că cursul schimbului nu este afectat din moment ce Anglia consumă pur și simplu aceste tributuri fără să exporte nimic în schimb ; este, de asemenea, clar că cursul nu este influențat nici dacă Anglia plasează aceste tributuri nu în interior, ci în mod productiv sau neproductiv în străinătate, de pildă dacă trimite muniții în Crimeea. În afară de aceasta, în măsura în care importurile din străinătate intră în venitul Angliei — ele trebuie, firește, plătite fie ca tribut care nu cere nici un echivalent, fie prin schimb contra acestui tribut neplătit, fie prin operațiile comerciale obișnuite —, ea le poate consuma sau investi din nou în calitate de capital. Nici într-un caz, nici în celălalt nu este afectat cursul schimbului, lucru pe care înțeleptul Wilson nu-l sesizează. Indiferent dacă o parte din venit constă din produse interne sau externe — acest din urmă caz presupune exclusiv schimbul de produse interne contra produselor externe —, consumarea acestui venit în mod productiv sau neproductiv nu modifică întru nimic cursul schimbului, deși modifică proporțiile producției. Acest lucru trebuie avut în vedere în aprecierea celor ce urmează.

1 934. Wood întreabă în ce mod expedierea de furnituri de război în Crimeea putea influența cursul schimbului cu Turcia. Newmarch răspunde :

„Nu văd cum simpla expediere de furnituri de război ar afecta în mod necesar cursul schimbului ; expedierea de metal nobil ar afecta însă cu siguranță cursul”.

Prin urmare, aici el face o deosebire între capitalul sub formă bănească și alte forme de capital. Dar atunci Wilson pune următoarea întrebare :

1 935. „Dacă o marfă oarecare este exportată în cantități masive și în schimbul ei nu se face un import corespunzător”

(d-l Wilson uită că în ceea ce privește Anglia are loc un import masiv, dar exportul n-a fost niciodată corespunzător decît sub formă de „bună guvernare” sau de capital exportat anterior pentru investiții ; în orice caz, acesta nu este un import care intră în circuitul comercial obișnuit. Dar produsele acestui import sînt schimbate, de exemplu, pe produse americane, iar dacă produsele americane sînt exportate fără un import corespunzător, aceasta nu împiedică nicidecum ca valoarea acestui import să fie consumată fără să aibă loc un export echivalent ; el are loc fără un export corespunzător, și, prin urmare, poate fi consumat fără a intra în balanța comercială),

„atunci nu plătiți datoria externă pe care ați contractat-o prin importul dv.”

(Dar dacă ați plătit acest import mai înainte, de pildă prin creditul acordat în străinătate, atunci prin aceasta n-ați contractat nici o datorie, și problema nu are nici o legătură cu balanța internațională ; ea se reduce la o cheltuială productivă sau neproductivă, indiferent dacă produsele astfel consumate sînt interne sau externe.)

„Și de aceea prin aceste tranzacții trebuie să influențați cursul schimbului, datoria externă nefiind plătită deoarece pentru exportul pe care l-ați făcut nu există un import corespunzător. — Acest lucru e valabil în general pentru toate țările”.

Expunerea lui Wilson se reduce la aceea că fiecare export fără un import corespunzător este în același timp un import fără un export corespunzător, pentru că în producția articolelor exportate intră mărfuri străine, deci importate. Se presupune că fiecare asemenea export se bazează pe un import neplătit sau că îl creează, — așadar presupune sau creează o datorie externă. Acest lucru este inexact chiar dacă facem abstracție de următoarele două împrejurări : că Anglia 1) face importuri gratuite, pentru care nu plă-

tește nici un echivalent, de exemplu o parte din mărfurile importate din India. Ea le poate schimba pe produse importate din America, iar acestea, la rândul lor, pot fi exportate fără a se importa nimic în schimb ; în orice caz, în ceea ce privește valoarea, Anglia n-a făcut decît să exporte ceea ce n-a costat-o nimic. Și 2) Anglia a plătit importuri, de exemplu din America, care constituie un capital adițional ; dacă îl consumă în mod neproductiv, de exemplu pentru furnituri de război, aceasta nu constituie o datorie față de America și de aceea nici nu afectează cursul schimbului cu America. Newmarch se contrazice în răspunsurile 1934 și 1935, și asupra acestui fapt îi atrage atenția Wood în întrebarea 1938 :

„Dacă nici o parte din mărfurile întrebuițate la fabricarea articolelor pe care le exportăm fără un import corespunzător” (furnituri de război) „nu provine din țara în care sînt trimise articolele respective, cum poate influența aceasta cursul schimbului cu acea țară ? Să presupunem că balanța noastră comercială cu Turcia este echilibrată ; cum va influența exportul de furnituri de război în Crimeea cursul schimbului dintre Anglia și Turcia ?”

Aici Newmarch se zăpăcește ; el uită că la aceeași întrebare simplă a dat deja un răspuns just la nr. 1934 și spune :

„Mi se pare că am epuizat chestiunea practică și intrăm acum în sfera înaltă a discuției metafizice”.

Wilson formulează și altfel afirmația sa potrivit căreia cursul schimbului este influențat de orice export de capital dintr-o țară într-alta, indiferent dacă sub forma de metal nobil sau de mărfuri. Wilson știe, firește, că cursul schimbului este influențat de rata dobînzii, și anume de raportul dintre ratele dobînzii în vigoare în cele două țări despre al căror curs reciproc al schimbului este vorba. Dacă poate dovedi, prin urmare, că excedentul de capital în genere, așadar, în primul rînd, excedentul de mărfuri de tot felul, inclusiv metalele nobile, exercită o influență determinantă asupra ratei dobînzii, el face un pas care îl apropie de scopul propus. Exportul unei părți însemnate din acest capital dintr-o țară în alta trebuie să modifice rata dobînzii în ambele țări, și anume în sens opus, și, astfel, în al doilea rînd, trebuie să modifice cursul schimbului dintre cele două țări. — F.E. }

El scrie în „Economist”, al cărui redactor era pe atunci, 1847, p. 574 :

„Este evident că un asemenea surplus de capital, al cărui indicîu îl constituie stocurile masive de tot felul, inclusiv de metal nobil, are în mod necesar drept rezultat nu numai prețuri scăzute la mărfuri în general, ci și o rată mai scăzută a

dobânzii plătite pentru folosirea capitalului (1). Dacă avem un stoc de mărfuri suficient pentru nevoile țării pe următorii doi ani, atunci putem dispune de aceste mărfuri pe o perioadă de timp determinată la o rată mult mai scăzută decât în cazul cind acest stoc ar ajunge abia pentru două luni (2). Toate împrumuturile bănești, indiferent de forma lor, nu reprezintă decit transferarea de la o persoană la alta a dreptului de a dispune de mărfuri. Dacă există mărfuri din abundență, atunci dobînda banilor trebuie să fie scăzută, dacă sînt puține mărfuri, atunci dobînda trebuie să fie ridicată (3). Dacă există mărfuri din abundență, atunci numărul vinzătorilor va crește în comparație cu cel al cumpărătorilor și, în măsura în care cantitatea de mărfuri depășește nevoile consumului nemijlocit, o parte tot mai mare trebuie păstrată pentru consumul ulterior. În aceste împrejurări posesorul de mărfuri acceptă să vîndă mărfurile cu plata ulterior sau pe credit, în condiții mai puțin avantajoase pentru el numai dacă este sigur că tot stocul lui se va vinde în cîteva săptămîni" (4).

În ceea ce privește (1) trebuie remarcat că un *aflux* puternic de metal nobil poate avea loc concomitent cu o *restringere* a producției, așa cum se întîmplă întotdeauna după o criză. În faza următoare poate veni metal nobil din țările care produc cu precădere metal nobil; în această perioadă importul celorlalte mărfuri se echilibrează de obicei prin export. În ambele faze rata dobînzii este scăzută, ea crește lent; am văzut din ce cauză. Această rată a dobînzii este explicabilă în toate cazurile fără influența unor „mari stocuri de tot felul”. De altfel, cum s-ar putea produce o asemenea influență? Prețul scăzut al bumbacului, de exemplu, dă filatorilor etc. posibilitatea de a obține profituri mari. De ce însă este scăzută rata dobînzii? Desigur, nu pentru că profitul care poate fi realizat cu capitalul dat cu împrumut este ridicat, ci numai și numai pentru că în împrejurările existente cererea de capital de împrumut nu crește proporțional cu acest profit; prin urmare, mișcarea capitalului de împrumut este diferită de aceea a capitalului industrial. Or, „Economist” se străduiește să demonstreze tocmai contrarul: că mișcarea capitalului de împrumut este identică cu mișcarea capitalului industrial.

În ceea ce privește (2), chiar dacă atenuăm ipoteza absurdă a unui stoc care să asigure consumul pentru următorii doi ani astfel încît să capete un sens, se presupune o suprasaturare a pieței mărfurilor. Aceasta generează o scădere a prețurilor. Pentru un balot de bumbac se plătește acum mai puțin. Aceasta nu înseamnă nicidecum că banii necesari pentru cumpărarea unui balot de bumbac pot fi procurați mai ieftin. Dobînda depinde de situația pieței financiare. Banii pot fi procurați mai ieftin numai datorită faptului că creditul comercial recurge într-o măsură mai mică decît de obicei la creditul bancar. Piața este suprasaturată fie de mijloace de subzistență, fie de mijloace de producție. Prețul scăzut al acestora sporește profitul capitalistului industrial. Care alta este cauza scă-

derii dobânzii dacă nu opoziția — și nicidecum identitatea — dintre abundența capitalului industrial și cererea de împrumuturi în bani? Împrejurările sînt de așa natură, încît comerciantul și industriașul își pot acorda mai ușor credit unul celuilalt; dată fiind accesibilitatea creditului comercial, atît industriașul cît și comerciantul au nevoie de mai puțin credit bancar; de aceea rata dobânzii poate fi scăzută. Această rată scăzută a dobânzii nu are nimic comun cu afluxul de metal nobile, deși pot fi concomitente, și aceleași cauze care provoacă scăderea prețurilor la articolele importate pot provoca și un excedent în importul de metal nobile. Dacă piața importului ar fi cu adevărat suprasaturată, aceasta ar fi o dovadă de scădere a cererii pentru mărfuri de import, care, atunci cînd prețurile sînt scăzute, s-ar putea explica numai ca o urmare a restrîngerii producției industriale interne; dar, la rîndul ei, aceasta ar fi inexplicabilă cînd importurile ar fi excesive și la prețuri scăzute. Un noian de absurdități pentru a dovedi că scăderea prețurilor = scăderea ratei dobânzii. Este posibil ca ele să aibă loc simultan, dar în acest caz simultaneitatea exprimă opoziția direcțiilor în care se produce mișcarea capitalului industrial și mișcarea capitalului bănesc de împrumut, și nu identitatea lor.

În ceea ce privește (3), nu se înțelege nici după aceste explicații suplimentare de ce dobînda la bani trebuie să fie scăzută atunci cînd sînt mărfuri din abundență. Dacă mărfurile sînt ieftine, atunci, pentru a cumpăra o anumită cantitate, am nevoie, să zicem, de 1 000 l.st., în loc de 2 000, de cît aveam nevoie înainte. Dar eventual pot cheltui și acum 2 000 l.st., cumpărînd de două ori mai multe mărfuri decît înainte, și îmi extind întreprinderea avansînd același capital pe care trebuie eventual să-l iau cu împrumut. Acum, ca și înainte, fac cumpărături în valoare de 2 000 l.st. Cererea mea pe piața bănească rămîne deci aceeași, chiar dacă cererea mea pe piața mărfurilor crește o dată cu scăderea prețurilor. Dacă însă cererea de mărfuri scade, adică producția nu se extinde o dată cu scăderea prețului mărfurilor, ceea ce contravine tuturor legilor enunțate de „Economist”, atunci cererea de capital bănesc de împrumut scade, deși profitul crește; dar această creștere a profitului ar genera o cerere de capital de împrumut. De altfel prețul scăzut al mărfurilor poate fi determinat de trei cauze. În primul rînd, de o insuficientă cerere. În acest caz rata dobânzii este scăzută fiindcă producția este paralizată, și nu fiindcă mărfurile sînt ieftine, ieftinătatea decurgînd din această paralizie. Sau fiindcă oferta este prea mare în raport cu cererea. Acest lucru poate avea loc ca urmare a suprasaturării piețelor etc., care duce la crize și poate coincide chiar în timpul crizei cu o rată ridicată a dobânzii; sau ca urmare

a faptului că valoarea mărfurilor a scăzut, și deci, aceeași cerere a putut fi satisfăcută la prețuri mai scăzute. De ce în acest din urmă caz rata dobânzii trebuie să scadă? Pentru că profitul crește? Dacă rata dobânzii ar scădea pentru că acum este nevoie de mai puțin capital bănesc pentru a obține același capital productiv sau capital-marfă, aceasta ar dovedi numai că profitul și rata dobânzii sînt invers proporționale. În orice caz, teza generală din „Economist” este greșită. Prețurile în bani scăzute ale mărfurilor nu coincid în mod necesar cu rata scăzută a dobânzii. Altfel, în țările cele mai sărace, unde prețurile în bani ale produselor sînt cele mai scăzute, rata dobânzii ar trebui să fie și ea cea mai scăzută, iar în țările cele mai bogate, unde prețurile în bani ale produselor agricole sînt cele mai ridicate, rata dobânzii ar trebui să fie și ea cea mai ridicată. În general, „Economist” admite că, dacă valoarea banilor scade, acest fapt nu are nici o influență asupra ratei dobânzii. 100 l.st. aduc ca și mai înainte 105 l.st.; dacă 100 l.st. valorează mai puțin, și dobînda de 5 l.st. valorează mai puțin. Raportul nu este influențat de creșterea valorii sau de deprecierea sumei inițiale. Considerată ca valoare, o anumită cantitate de marfă este egală cu o anumită sumă de bani. Dacă valoarea ei crește, atunci ea este egală cu o sumă mai mare de bani, și, invers, dacă valoarea ei scade. Dacă valoarea este = 2 000, atunci $5\% = 100$; dacă este = 1 000, atunci $5\% = 50$. Rata dobânzii însă rămîne neschimbată. Singurul lucru rațional aici este că se cer mai mulți bani cu împrumut cînd pentru cumpărarea aceleiași cantități de marfă este nevoie de 2 000 l.st. decît atunci cînd este nevoie numai de 1 000 l.st. Dar aceasta dovedește doar că profitul și rata dobânzii sînt invers proporționale. Căci o dată cu ieftinirea elementelor capitalului constant și capitalului variabil, profitul crește, iar rata dobânzii scade. Dar poate fi și invers, ceea ce se întîmplă adesea. Bumbacul, de pildă, poate fi ieftin fiindcă nu se cer fire și țesături; el poate fi relativ scump, pentru că un profit ridicat în industria bumbacului determină o cerere mare de bumbac. Pe de altă parte, profitul industriașilor poate fi mare tocmai pentru că prețul bumbacului este scăzut. Tabelul lui Hubbard arată că mișcarea ratei dobânzii este total independentă de mișcarea prețurilor mărfurilor, în timp ce mișcarea ratei dobânzii coincide cu mișcarea rezervei metalice și cu cea a cursului schimbului *.

* Vezi volumul de față, p. 95—96. — Nota red.

„Așadar, dacă există un excedent de mărfuri, dobînda la bani trebuie să fie scăzută” —

spune „Economist”. În timpul crizelor se observă tocmai contrarul ; mărfurile sînt excedentare, nu pot fi transformate în bani și de aceea rata dobînzii este ridicată ; într-o altă fază a ciclului există o mare cerere de mărfuri și, în consecință, încasările se fac mai ușor ; totodată însă prețul mărfurilor crește și, ca urmare a faptului că încasările se fac mai ușor, rata dobînzii este scăzută. „Dacă ele” (mărfurile) „sînt rare, rata dobînzii trebuie să fie ridicată”. Lucrurile se petrec invers în perioadele de depresiune [Abspannung] care urmează crizei. Mărfurile sînt rare nu în raport cu cererea, ci în mod absolut, iar rata dobînzii este scăzută.

În ceea ce privește (4), este destul de limpede că, atunci cînd piața este suprasaturată, posesorul de mărfuri își vinde mărfurile mai ieftin — dacă în genere le poate vinde — decît atunci cînd se prevede o epuizare rapidă a stocurilor existente. Mai puțin clar este însă de ce trebuie să scadă din această cauză rata dobînzii.

Dacă piața este suprasaturată de mărfuri importate, atunci dobînda poate crește din cauza cererii crescînde de capital de împrumut din partea posesorilor de mărfuri, care nu vor să-și arunce mărfurile pe piață la orice preț. Ea poate să scadă din cauză că fluiditatea creditului comercial face ca cererea de credit bancar să fie încă relativ mică.

„Economist” menționează repercusiunea imediată pe care au avut-o în 1847 asupra cursului [schimbului] creșterea dobînzii, precum și alte presiuni exercitate asupra pieței financiare. Nu trebuie însă uitat faptul că, deși cursul s-a modificat, scurgerea aurului a continuat pînă la finele lunii aprilie, revirimentul producîndu-se abia la începutul lunii mai.

La 1 ianuarie 1847 rezerva de metal a băncii era de 15 066 691 l.st. ; taxa de scont $3\frac{1}{2}$; cursul de schimb al polițelor pe termen de trei luni era la Paris de 25,75, la Hamburg de 13,10 și la Amsterdam de $12,3\frac{1}{4}$. La 5 martie rezerva metalică scăzuse la 11 595 535 l.st. ; taxa de scont crescuse la 4% ; cursul de schimb al polițelor trase la Paris a scăzut la $25,67\frac{1}{2}$, la Hamburg la $13,9\frac{1}{4}$ și la Amsterdam la $12,2\frac{1}{2}$. Scurgerea aurului continua ; vezi tabelul de mai jos :

1847	Rezerva de metal a Băncii Angliei în l.st.	Piața financiară	Cota maximă a polițelor pe trei luni		
			Paris	Hamburg	Amsterdam
20 martie	11.231.630	Taxa de scont 4%	25,67 ¹ / ₂	13,09 ³ / ₄	12,2 ¹ / ₂
3 aprilie	10.246.410	" " " 5%	25,80	13,10	12,3 ¹ / ₂
10 aprilie	9.867.053	Bani foarte rari	25,90	13,10 ¹ / ₃	12,4 ¹ / ₂
17 aprilie	9.329.941	Taxa de scont 5 ¹ / ₂ %	26,02 ¹ / ₂	13,10 ³ / ₄	12,5 ¹ / ₂
24 aprilie	9.213.890	Presiune	26,05	13,13	12,6
1 mai	9.337.716	Presiune crescîndă	26,15	13,12 ³ / ₄	12,6 ¹ / ₂
8 mai	9.588.759	Presiune maximă	26,27 ¹ / ₂	13,15 ¹ / ₂	12,7 ³ / ₄

În 1847 exportul total de metal nobil din Anglia reprezenta 8 602 597 l.st.

Din această sumă în	Statele Unite	l.st.	3.226.411
" " " "	Franța	"	2.479.892
" " " "	Orașele hanseatice	"	958.781
" " " "	Olanda	"	247.743

Deși la sfîrșitul lunii martie cursul schimbului s-a modificat, scurgerea aurului a mai durat o lună întregă, probabil spre Statele Unite.

„Vedem aici" (spune „Economist", 1847, p. 954) „ce influență rapidă și determinantă a avut creșterea ratei dobînzii și dificultatea de a obține bani, care a rezultat de aici, în corectarea cursului nefavorabil și în schimbarea mișcării aurului, așa încît acesta a început să curgă din nou spre Anglia. Această influență a fost total independentă de balanța plăților. O rată mai ridicată a dobînzii a determinat un preț scăzut al hîrtiilor de valoare, atît engleze cît și străine, și a determinat cumpărarea lor în mari cantități în contul străinătății. Aceasta a sporit suma polițelor trase de către Anglia, în timp ce, pe de altă parte, dată fiind rata ridicată a dobînzii, dificultatea de a obține bani era atît de mare, încît cererea pentru asemenea polițe a scăzut o dată cu creșterea sumei lor. Din aceeași cauză comenzile de mărfuri străine au fost anulate și investiții de capital englez în hîrtii de valoare externe au fost realizate, iar banii au revenit pentru a fi investiți în Anglia. Astfel, de pildă, citim în «Rio de Janeiro Price Current» din 10 mai: «Cursul schimbului» {cu Anglia} «a suferit o nouă scădere, cauzată mai cu seamă de o presiune exercitată asupra pieței printr-o cerere de rimese pentru sumele realizate din importante vinzări de efecte de stat» {braziliene} «în contul clienților englezi». Astfel, capitalurile engleze care fuseseră plasate în străinătate în diverse hîrtii de valoare cînd rata dobînzii în Anglia era foarte scăzută au revenit în țară atunci cînd rata dobînzii a crescut».

Balanța comercială a Angliei

India trebuie să plătească 5 000 000 tribut pentru „bună guvernare”, dobinzi și dividende la capitalul britanic etc., și aici nu sînt incluse sumele trimise anual fie de către funcționarii publici ca economii din salariile lor, fie de către comercianții englezi ca o parte din profiturile lor, pentru a fi investite în Anglia. Pentru aceleași motive, fiecare colonie britanică face încontinuu importante vărsăminte Angliei. Majoritatea băncilor din Australia, Indiile occidentale, Canada au fost fondate cu capital britanic și dividendele trebuie plătite în Anglia. De asemenea, Anglia posedă o cantitate considerabilă de efecte de stat străine, europene, nord-americane și sud-americane, pentru care primește dobinzi. La acestea se adaugă participarea Angliei la exploatarea căilor ferate, canalelor, minelor etc. din alte țări, cu dividendele corespunzătoare. Plățile pentru toate aceste posturi se fac aproape exclusiv în produse, care depășesc suma exportului englez. Ceea ce, pe de altă parte, pleacă din Anglia în străinătate pentru posesorii de hirtii de valoare engleze și pentru cheltuielile englezilor aflați în străinătate reprezintă o sumă neînsemnată.

Problema aceasta, în măsura în care este vorba de balanța comercială și de cursul schimbului, este

„în orice moment dat o problemă de timp. De regulă... Anglia acordă credite pe termen lung pentru exporturile ei, în timp ce importurile sînt plătite în numerar. În anumite momente, această diferență în termenele de plată are o influență considerabilă asupra cursului. În perioadele cînd exportul nostru crește considerabil, cum s-a întîmplat în 1850, investițiile de capital englez se extind în permanență... și astfel în 1850 s-au putut face încasări pentru mărfurile exportate în 1849. Dar dacă în 1850 exportul a depășit cu 6 000 000 exportul din 1849, rezultatul practic a fost că s-au trimis în străinătate mai mulți bani decît au intrat ; și astfel s-a exercitat influența asupra cursului schimbului și asupra ratei dobinzii. Dar de îndată ce comerțul nostru este afectat de o criză și exportul nostru se restrînge mult, încasările pentru exportul mare din anii precedenți depășesc considerabil valoarea importului nostru ; cursul se schimbă în mod corespunzător în favoarea noastră, capitalul se acumulează rapid în interiorul țării și rata dobinzii scade”. („Economist”, 11 ianuarie 1851.)

Cursul schimbului cu străinătatea se poate modifica :

1) Sub influența balanței de plăți din momentul respectiv, în diferent de cauzele care o determină : cauze pur comerciale, investiții de capital în străinătate sau cheltuieli ale statului pentru război etc., în măsura în care în acest scop se fac plăți în numerar în străinătate.

2) Sub influența deprecierei banilor de metal sau de hîrtie într-o țară. În acest caz modificarea cursului e pur nominală. Dacă o liră sterlină n-ar mai reprezenta decît jumătate din suma de bani pe care o reprezenta înainte, atunci ea ar fi cotateă, bineînțeles, numai la 12 $\frac{1}{2}$ franci în loc de 25 de franci.

3) Dacă este vorba de cursul schimbului între două țări, dintre care una folosește ca „bani” argintul, iar cealaltă aurul, cursul schimbului depinde de oscilațiile valorii relative a acestor două metale, deoarece aceste oscilații modifică, evident, paritatea dintre cele două metale. Un exemplu în această privință îl constituie cursurile din 1850; ele erau defavorabile Angliei, deși exportul ei crescuse considerabil; și totuși nu s-a produs o scurgere a aurului. Aceasta s-a datorat faptului că tocmai în acel moment a crescut valoarea argintului față de valoarea aurului. (Vezi „Economist”, 30 noiembrie 1850.)

Paritatea cursului schimbului pentru o liră sterlină: la Paris 25 de franci și 20 de centime, la Hamburg 13 mărci-banco și 10 $\frac{1}{2}$ șilingi, la Amsterdam 11 guldeni și 97 de cenți. Pe măsură ce cursul schimbului cu Parisul crește peste 25,20, el devine mai avantajos pentru debitorii englezi care au de plătit Franței sau pentru cei care cumpără mărfuri franceze. În ambele cazuri ei au nevoie de mai puține lire sterline pentru a-și atinge scopul. — În țări îndepărtate, unde metalul nobil se găsește mai greu, cînd polițele necesare pentru efectuarea plăților către Anglia sînt rare și insuficiente, consecința firească este urcarea prețurilor la produsele care sînt expediate de obicei în Anglia, deoarece cererea pentru ele crește în vederea trimiterii lor în Anglia în locul polițelor; lucrul acesta se întîmplă adesea în India.

Un curs al schimbului defavorabil și chiar o scurgere a aurului se poate produce atunci cînd în Anglia există un mare surplus de bani, rata dobînzii este scăzută și prețul hîrțiilor de valoare este ridicat.

În cursul anului 1848 Anglia a primit mari cantități de argint din India, deoarece polițele bune erau rare, iar cele mediocre erau acceptate cu greu, ca urmare a crizei din 1847 și a marii lipse de credit care a domnit în operațiile cu India. De îndată ce a sosit, acest argint a luat drumul continentului unde revoluția a provocat o intensă tezurizare. În 1850 același argint a fost expedit înapoi în India, deoarece cursul schimbului făcea ca acest lucru să fie avantajos.

Sistemul monetar este esențialmente catolic, sistemul de credit esențialmente protestant. „The Scotch hate gold” *. Ca bani de hîrtie, ființarea bănească a mărfurilor este numai o ființare socială. *Credința* este aceea care mîntuiește²¹. Credința în valoarea bănească ca spirit imanent al mărfurilor, credința în modul de producție și în ordinea lui predestinată, credința în agenții individuali ai producției ca simple personificări ale capitalului care se autovalorifică. Dar sistemul de credit s-a eliberat tot atît de puțin de bazele sistemului monetar, pe cît de puțin s-a eliberat protestantismul de bazele catolicismului.

* — „Scoțianul urăște aurul”. — *Nota trad.*

Capitolul treizeci și șase

Relații precapitaliste

Capitalul purtător de dobândă, sau, așa cum îl mai putem denumi după vechea lui formă, capitalul cămătăresc, aparține, împreună cu fratele său geamăn, capitalul comercial, formelor antediluviene ale capitalului, care preced cu mult modul de producție capitalist și pe care le găsim în cele mai diferite formațiuni social-economice.

Existența capitalului cămătăresc nu cere decît ca cel puțin o parte din produse să se transforme în mărfuri și ca o dată cu comerțul cu mărfuri să se fi dezvoltat banii în diferitele lor funcții.

Dezvoltarea capitalului cămătăresc este legată de dezvoltarea capitalului comercial și îndeosebi a capitalului-bani comercial. În Roma antică, începînd din ultimii ani ai republicii, cînd manufactura se afla cu mult sub nivelul mediu de dezvoltare atins în lumea antică, capitalul comercial, capitalul-bani comercial și capitalul cămătăresc atinseseră — în cadrul formelor antice — dezvoltarea maximă.

Am văzut că teaurizarea²² este strîns legată de existența banilor. Dar teaurizatorul de profesie capătă importanță abia atunci cînd se transformă în cămătar.

Comerciantul ia bani cu împrumut pentru a realiza, cu ajutorul lor, un profit, pentru a-i utiliza în calitate de capital, adică pentru a-i cheltui. Prin urmare, opoziția dintre creditor și capitalistul modern există și în formele anterioare, între creditor și comerciant. Caracterul specific al acestei opoziții a fost intuit și de universitățile catolice.

„Universitățile din Alcalá, Salamanca, Ingolstadt, Freiburg (Breisgau), Mainz, Köln și Trier au recunoscut succesiv caracterul legitim al dobînzii la împrumuturile comerciale. Aprobările date de primele cinci universități au fost depuse la arhivele consulatului orașului Lyon și sînt publicate în anexa la *Traité de l'usure et des*

intérêts, Lyon, Bruyset-Ponthus". (M. Augier. „Le Crédit public etc.", Paris 1842, p. 206.)

În toate formele în care economia bazată pe munca sclavilor (nu în forma ei patriarhală, ci așa cum a existat ea mai târziu la greci și la romani) există ca mijloc de îmbogățire, în care, prin urmare, banii sînt un mijloc de însușire a muncii străine prin cumpărarea de sclavi, pămînt etc., ei dobîndesc capacitatea de a fi folosiți în calitate de capital, de a fi purtători de dobîndă, tocmai pentru că pot fi cheltuiți în acest fel.

Dar în epocile premergătoare modului de producție capitalist, capitalul cămătăresc există sub două forme. Mă refer la formele caracteristice. Aceleași forme se repetă și pe baza producției capitaliste, dar numai ca forme subordonate. Aici ele nu mai sînt formele care determină caracterul capitalului purtător de dobîndă. Aceste două forme sînt : în primul rînd, camăta prin acordarea de împrumuturi în bani nobilimii risipitoare, mai ales proprietarilor funciari ; în al doilea rînd, camăta prin acordarea de împrumuturi în bani micilor producători, care sînt posesori ai condițiilor lor de muncă, printre care se numără meseriașii, dar îndeosebi țaranii, deoarece în cadrul relațiilor precapitaliste, în măsura în care în genere este îngăduită existența micilor producători independenți, clasa țărănească trebuie să constituie marea majoritate a acestora.

Și una și alta, atît ruinarea prin camăta a proprietarilor funciari bogați, cît și stoarcerea micilor producători duc la formarea și la concentrarea de mari capitaluri bănești. În ce măsură însă procesul acesta înlătură vechiul mod de producție, așa cum a fost cazul în Europa modernă, și pune în locul lui modul de producție capitalist, aceasta depinde întru totul de treapta de dezvoltare istorică și de împrejurările determinate de ea.

Capitalul cămătăresc ca formă caracteristică a capitalului purtător de dobîndă corespunde predominării micii producții a țaranilor care-și lucrează singuri pămîntul și a micilor meseriași. Acolo unde condițiile de muncă și produsul muncii se opun muncitorului în calitate de capital, așa cum este cazul în modul de producție capitalist dezvoltat, muncitorul nu este nevoit, ca producător, să ia bani cu împrumut. Dacă totuși ia cu împrumut, o face pentru nevoile lui personale, de la casele de amanet de exemplu. Dimpotrivă, acolo unde muncitorul este proprietarul, real sau nominal, al condițiilor sale de muncă și al produsului său, el se află într-un anumit raport față de capitalul creditorului, capital care i se opune în calitate de capital cămătăresc. Newman exprimă acest fapt în

mod vulgar, afirmînd că bancherul se bucură de considerație, iar cămătarul e urît și disprețuit, deoarece primul împrumută bani celor bogați, pe cînd celălalt împrumută bani celor săraci. (F. W. Newman. „Lectures on Pol. Econ.“, London 1851, p. 44.) El nu sesizează că deosebirea dintre bancher și cămătar este deosebirea dintre două moduri de producție sociale și dintre formele orînduirii sociale corespunzătoare lor și că opoziția dintre săraci și bogați nu epuizează problema. Mai mult, camăta care îl stoarce pe micul producător sărac merge mină în mină cu camăta care îl stoarce pe marele proprietar funciar bogat. Cînd camăta patricienilor romani i-a ruinat complet pe plebeii romani, pe micii țărani, această formă de exploatare a luat sfîrșit, și locul micii agriculturi țărănești a fost luat de agricultura bazată exclusiv pe munca sclavilor.

Sub forma dobînzii, întregul excedent peste mijloacele de subzistență absolut necesare producătorului (peste suma care reprezintă salariul de mai tîrziu) poate fi înghițit de cămătar (acest excedent apare mai tîrziu sub formă de profit și de rentă funciară), și de aceea este absurd să se compare nivelul *acestei* dobînzii, care își însușește *întreaga* plusvaloare, cu excepția părții care revine statului, cu nivelul dobînzii moderne, cînd dobînda, cel puțin cea normală, reprezintă numai o parte din această plusvaloare. Se pierde din vedere faptul că muncitorul salariat produce și cedează capitalistului pentru care lucrează profitul, dobînda și renta funciară, într-un cuvînt întreaga plusvaloare. Carey face această comparație absurdă pentru a demonstra avantajele pe care le oferă muncitorului dezvoltarea capitalului și scăderea ratei dobînzii care o însoțește. Mai departe, dacă cămătarul nu se mulțumește numai cu supramunca pe care o stoarce de la victima sa și treptat dobîndește dreptul de proprietate și asupra condițiilor de muncă ale acesteia — asupra pămîntului, casei etc. — și este mereu preocupat să o exproprieze, nu trebuie uitat că această expropriere totală a muncitorului de condițiile sale de muncă nu este un rezultat către care tinde modul de producție capitalist, ci premisa de la care pornește acesta. Dată fiind situația lui, pentru sclavul salariat, ca și pentru adevăratul sclav, este exclusă posibilitatea de a deveni — cel puțin în calitatea lui de producător — sclav al creditorului; el poate deveni sclav numai în calitatea lui de consumator. Capitalul cămătăresc, sub forma în care el își însușește de fapt întreaga supramuncă a producătorului direct, fără a schimba modul de producție; în care posesiunea sau proprietatea producătorilor asupra condițiilor lor de muncă și mica producție in-

dividuală corespunzătoare constituie premisa esențială ; în care, prin urmare, capitalul nu-și subordonează direct munca și de aceea nu i se opune în calitate de capital industrial, sub această formă capitalul cămătăresc ruinează acest mod de producție, paralizează forțele de producție în loc să le dezvolte și totodată eternizează acele condiții lamentabile în care productivitatea socială a muncii nu se dezvoltă ca în cadrul producției capitaliste, pe seama muncii înseși.

Așadar, cămătăria, pe de o parte, subminează și distruge averea antică și feudală și proprietatea antică și feudală. Pe de altă parte, ea subminează și ruinează mica producție țărănească și mica producție burgheză, într-un cuvânt toate formele în care producătorul mai apare ca proprietar al mijloacelor sale de producție. În condițiile modului de producție capitalist dezvoltat, muncitorul nu este proprietar al condițiilor producției, al ogorului pe care îl lucrează, al materiei prime pe care o prelucrează etc. Dar acestei înstrăinări a condițiilor producției de producător îi corespunde aici o adevărată revoluționare a modului de producție însuși. Muncitorii izolați sînt reuniți în mari ateliere, pentru a efectua operații separate, dar legate lăuntric ; unealta de muncă devine mașina. Modul de producție însuși nu mai permite nici dispersarea uneltelor de producție, legată de mica proprietate, și nici izolarea muncitorilor. În condițiile producției capitaliste, cămătăria nu mai poate despărți condițiile producției de producător, pentru că ele sînt deja despărțite.

Cămătăria centralizează averea bănească acolo unde mijloacele de producție sînt dispersate. Ea nu schimbă modul de producție, ci se cramponează de acesta ca un parazit și-l aduce într-o stare jalnică. Ea îl sughe, îl istovește și face ca reproducția să aibă loc în condiții tot mai grele. De aici ura poporului față de cămătari, deosebit de puternică în antichitate, cînd proprietatea producătorului asupra condițiilor lui de producție era în același timp baza relațiilor politice, a independenței cetățenilor.

Atîta timp cît domină sclavia sau atîta timp cît plusprodusul este consumat de feudal și de suita lui, iar victime ale cămătărilor sînt stăpînul de sclavi sau seniorul feudal, modul de producție rămîne același, dar devine tot mai apăsător pentru muncitori. Stăpînul de sclavi sau seniorul feudal înglodat în datorii stoarce mai mult, fiindcă și de la el se stoarce mult. Sau, în cele din urmă, cedează locul cămătărilor, care devine proprietar funciar sau posesor de sclavi, asemenea cavalerilor Romei antice. Locul

vechiului exploatator care exercita o exploatare mai mult sau mai puțin patriarhală, deoarece ea era în primul rînd un instrument al puterii politice, este luat de parvenitul dur și avid de bani. Dar modul de producție ca atare nu se schimbă.

În cadrul tuturor modurilor de producție precapitaliste cămătăria exercită o influență revoluționarizatoare prin aceea că destramă și distruge formele de proprietate, pe a căror temelie solidă și reproducție continuă sub aceeași formă se sprijină orînduirea politică. În cadrul formelor asiatice, cămătăria poate exista vreme foarte îndelungată fără să provoace altceva decît decădere economică și corupție politică. Numai acolo unde și numai atunci cînd există celelalte condiții ale modului de producție capitalist, cămătăria apare ca unul din mijloacele de formare a noului mod de producție, pe de o parte ruinîndu-i pe seniorii feudali și pe micii producători și, pe de altă parte, centralizînd condițiile de muncă și transformîndu-le în capital.

În evul mediu nu exista în nici o țară o rată generală a dobînzii. Biserica interzicea în genere orice fel de tranzacții aducătoare de dobîndă. Legile și tribunalele asigurau numai în mică măsură plata datoriilor. De aceea, în unele cazuri, rata dobînzii era foarte ridicată. Circulația banilor restrînsă și necesitatea de a face mai toate plățile în numerar împingeau la împrumuturi bănești, cu atît mai mult cu cît sistemul polițelor era slab dezvoltat. Existau mari deosebiri atît în ceea ce privește mărimea dobînzii, cît și în ceea ce privește concepția asupra cămătăriei. Pe vremea lui Carol cel Mare se considera cămătărie dacă cineva lua 100%. În 1344, la Lindau, pe lacul Constanța, cetățenii plăteau 216²/₃%. La Zürich consiliul orașului a stabilit dobînda legală la 43¹/₃%. În Italia se plătea uneori și 40%, deși în secolele XII—XIV rata obișnuită a dobînzii nu depășea 20%. Orașul Verona a stabilit dobînda legală la 12¹/₂%. Împăratul Frederic al II-lea a stabilit dobînda de 10%, însă numai pentru evrei; despre creștini el nu voia să vorbească. Încă în secolul al XIII-lea dobînda obișnuită în Renania germană era de 10%. (Hüllmann. Geschichte des Städtewesens, II, p. 55—57.)

Capitalul cămătăresc posedă modul de exploatare caracteristic capitalului, fără modul de producție caracteristic acestuia. Este un fapt care există și în condițiile economiei burgheze, în ramurile industriale înapoiate sau în acelea care se împotrivesc trecerii la modul de producție modern. Dacă vrem să comparăm, de exemplu, rata dobînzii din Anglia cu rata dobînzii din India, nu trebuie să luăm dobînda Băncii Angliei, ci, de exemplu, dobînda pe care

o iau de la micii producători din industria casnică cei care le împrumută mici mașini.

Importanța istorică a cămătăriei, în opoziție cu averea consumatoare, constă în aceea că este ea însăși un proces de apariție a capitalului. Capitalul cămătăresc și averea comerciantului permit crearea unei averi bănești independente de proprietatea funciară. Cu cât caracterul de marfă al produselor este mai puțin dezvoltat, cu atât valoarea de schimb și-a subordonat mai puțin producția în toată întinderea și adâncimea ei, cu atât mai mult se manifestă banii ca avere în sensul propriu al cuvântului, ca avere ca atare, ca avere generală, spre deosebire de manifestarea limitată în valori de întrebuințare. Pe aceasta se bazează teaurizarea. Făcând abstracție de bani ca bani universali și ca tezaur, banii apar ca formă absolută a mărfii tocmai ca mijloc de plată. Și tocmai funcția lor ca mijloc de plată este aceea care dezvoltă dobînda și, în consecință, capitalul bănesc. Ceea ce dorește averea risipitoare și corupătoare sînt banii ca bani, banii ca mijloc de a cumpăra orice. (Precum și de a plăti datorii.) Micul producător are nevoie de bani în primul rînd pentru a plăti. (Transformarea prestațiilor și a dărilor în natură către proprietarii funciari și către stat în rentă în bani și în impozite în bani joacă aici un rol important.) În ambele cazuri se cer bani ca atare. Pe de altă parte, teaurizarea devine o realitate, își împlinește visul abia în cămătărie. Teaurizatorului nu i se cere capital, ci bani ca atare; totuși, datorită dobînzii, el transformă pentru sine acest tezaur în capital, într-un mijloc cu ajutorul căruia el își însușește în întregime sau parțial supramunca altuia, precum și o parte din condițiile de producție înseși, chiar dacă nominal acestea continuă să i se opună ca proprietate a altuia. Cămătăria trăiește, ca să zicem așa, în porii producției, așa cum la Epicur zeii trăiesc în intermundii²³. Cu cât forma marfă reprezintă mai puțin forma generală a produsului, cu atât banii sînt mai greu de obținut. De aceea cămătarul nu cunoaște altă limită în afară de capacitatea sau de rezistența celor care au nevoie de bani. În producția micii țărâni și a micii burghezii, banii sînt întrebuințați ca mijloc de cumpărare mai cu seamă atunci cînd, în urma unor împrejurări sau a unor zguduiri extraordinare, muncitorul este lipsit de condițiile necesare ale producției (de regulă, în cadrul acestor moduri de producție el continuă să fie proprietarul lor) sau cel puțin atunci cînd acestea nu pot fi înlocuite în procesul obișnuit al producției. Mijloacele de subzistență și materiile prime constituie partea principală a acestor condiții ale producției. Scumpirea lor poate face imposibilă înlocuirea lor din cîștigul obținut prin vin-

zarea produsului, după cum recoltele proaste îl pot împiedica pe țăran să înlocuiască în natura grîul de sămînță. Aceleași războaie prin care patricienii romani i-au ruinat pe plebei impunîndu-le servicii militare care îi împiedicau să-și reproducă condițiile de muncă și, de aceea, îi pauperizau (iar pauperizarea, împușinarea sau pierderea condițiilor de reproducție sînt aici formele dominante) au umplut hambarele și pivnițele patricienilor cu aramă — banii de pe vremea aceea — dobîndită prin jaf. În loc de a da direct plebeilor mărfurile necesare lor — cereale, cai, cornute mari —, ei le împrumutau această aramă, de care nu aveau nevoie, și se foloseau de poziția lor pentru a stoarce dobînzii cămătărești uriașe, cu ajutorul cărora îi transformau pe plebeii datornici în slavii lor. Sub Carol cel Mare țăranii franci au fost, de asemenea, ruinați de războaie, astfel că din datornici au devenit șerbi. După cum se știe, în Imperiul roman erau frecvente cazurile cînd din cauza foametei oamenii liberi își vindeau copiii sau se vindeau ei înșiși ca sclavi celor bogați. Acestea au fost în genere punctele de cotitură. În ceea ce privește cazurile particulare, putem spune că pentru fiecare mic producător în parte, păstrarea sau pierderea condițiilor de producție depinde de o mie de împrejurări, și fiecare asemenea împrejurare sau pierdere echivalează cu pauperizarea și constituie momentul în care se poate infiltra parazitul-cămătar. Este suficient ca micului țăran să-i moară o vacă, pentru ca el să nu mai fie în stare să reia producția pe vechea scară. În felul acesta el ajunge pe mîna cămătarului și, odată ajuns aici, nu se mai eliberează niciodată.

Dar terenul propriu, vast și specific al cămătăriei este funcția banilor ca mijloc de plată. Orice prestații în bani care trebuie făcute la un anumit termen — arendă, dări, impozite etc. — implică în mod necesar plăți bănești. De aceea, din Roma antică și pînă în timpurile moderne cămătăria e legată pe scară largă de funcțiile de arendași de impozite, fermiers généraux, receveurs généraux *. Apoi, o dată cu dezvoltarea comerțului și cu generalizarea producției de mărfuri, are loc separarea în timp a cumpărării de plată. Banii trebuie vărsați la anumite termene. Crizele financiare moderne dovedesc că acest lucru poate crea condiții în care și astăzi capitalistul posesor de bani și cămătarul să se contopească în una și aceeași persoană. Tot cămătăria însă devine mijlocul principal pentru dezvoltarea nevoii de bani ca mijloc de plată, îndatorîndu-l pe producător tot mai mult și lipsindu-l de mijloacele de plată obișnuite, deoarece prin dobînzile împovărătoare îl

* — arendași generali, încasatori de impozite. — *Nota trad.*

pune în imposibilitatea de a realiza o reproducție normală. Aici cămătăria se naște din funcția banilor ca mijloc de plată și lărgeste la rîndul ei această funcție a banilor, care este terenul ei propriu.

Dezvoltarea sistemului de credit are loc ca o reacție față de cămătărie. Acest lucru nu trebuie însă înțeles în sensul pe care i-l dau scriitorii din antichitate, părinții bisericii, Luther sau primii socialiști. El nu înseamnă nici mai mult, nici mai puțin decît subordonarea capitalului purtător de dobîndă condițiilor și necesităților modului de producție capitalist.

În linii generale, în sistemul modern de credit capitalul purtător de dobîndă este adaptat condițiilor producției capitaliste. Cămătăria ca atare nu numai că continuă să existe, dar la popoarele cu producție capitalistă avansată ea este eliberată de îngrădirile legislațiilor anterioare. Capitalul purtător de dobîndă își păstrează forma de capital cămătăresc față de persoane și clase sau în relații care exclud posibilitatea împrumutului în sensul corespunzător modului de producție capitalist; cînd se fac împrumuturi pentru nevoi personale, la casele de amanet, de exemplu; cînd reprezentanții avuției consumatoare primesc împrumuturi spre a obține obiecte de lux; sau cînd producătorul este un producător necapitalist, adică mic țaran, meseriaș etc., prin urmare este încă, în calitatea lui de producător direct, posesorul propriilor lui condiții de muncă, în sfîrșit, cînd producătorul capitalist însuși operează pe o scară atît de restrînsă, încît se apropie de producătorii menționați mai sus care muncesc ei înșiși.

Deosebirea dintre capitalul purtător de dobîndă, în măsura în care el este un element esențial al modului de producție capitalist, și capitalul cămătăresc nu rezidă în nici un caz în natura sa sau în caracterul acestui capital. Deosebirea este creată numai de condițiile schimbate ale funcționării lui și de profilul absolut nou, determinat de aceste condiții, al debitorului care se opune creditorului. Chiar unui om lipsit de mijloace i se acordă credit ca industriaș sau comerciant, dar numai în cazul cînd există convingerea că el va funcționa în calitate de capitalist, că-și va însuși cu ajutorul capitalului împrumutat muncă neplătită. I se acordă credit în calitatea sa de capitalist potențial. Și faptul, care stîrnește admirația economiștilor apologeți, că un om lipsit de mijloace, dar energic, serios, capabil și versat în afaceri se poate transforma astfel într-un capitalist — de altfel, în condițiile modului de producție capitalist, calitățile de întreprinzător ale fiecăruia sînt apreciate mai mult sau mai puțin exact —, deși, spre nemulțumirea capitaliștilor existenți, îngroașă rîndurile cavalerilor norocoși ai industriei, consolidează totuși dominația capitalului însuși, îi lăr-

gește baza și-i dă posibilitatea să recruteze neconținut noi forțe din păturile de jos ale societății. Tot așa cum în evul mediu faptul că biserica catolică și-a creat ierarhia alegînd din popor mințile cele mai agere, fără a ține seama de stare, origine și avere, a constituit mijlocul principal de întărire a dominației popimii și a asupririi laicilor. Cu cît clasa dominantă este mai capabilă să primească în rîndurile ei oamenii cîi mai capabili din clasele pe care le asuprește, cu atît dominația ei este mai solidă și mai periculoasă.

De aceea, în loc să anatemizeze capitalul purtător de dobîndă în genere, inițiatorii sistemului modern de credit pornesc, dimpotrivă, de la recunoașterea lui expresă.

Nu vorbim aici despre măsurile luate pentru a-i apăra pe săraci împotriva cămătăriei, cum au fost Monts-de-piété (în 1350 la Sarlins în Franche-Comté, iar mai tîrziu, în 1400 și 1479, în Perugia și Savona din Italia)²⁴. Aceste instituții sînt remarcabile numai prin faptul că în ele se manifestă acea ironie a istoriei care face ca intențiile bune, atunci cînd se realizează, să se transforme tocmai în contrarul lor. Clasa muncitoare din Anglia plătește, după o apreciere modestă, 1000/0 caselor de amanet, aceste urmașe ale Monts-de-piété²¹). Nu vorbim aici de fanteziile în ceea ce privește creditul ale unui oarecare dr. Hugh Chamberleyne sau ale lui John Briscoe, care în ultimul deceniu al secolului al XVII-lea voiau să scape aristocrația engleză de camătă cu ajutorul unei bănci agricole care să ofere bani de hîrtie garantați prin proprietatea funciară²²).

Asociațiile de credit care au luat ființă în secolele al XII-lea și al XIV-lea la Veneția și la Genova au fost generate de nevoia comerțului maritim și a comerțului cu ridicata bazat pe acesta de

²¹) „Dobînda caselor de amanet este atît de mare din cauza amanetărilor și retragerilor frecvente în cursul aceleiași luni și amanetării unui obiect pentru a se retrage altul și a obține astfel o mică diferență în bani. La Londra există 240 de case de amanet înregistrate, iar în provincie aproximativ 1450. Capitalul investit de ele reprezintă aproximativ 1 000 000 ; acest capital efectuează cel puțin trei rotații anual, aducînd de fiecare dată o dobîndă mijlocie de 33 1/2 ; astfel clasele de jos din Anglia plătesc 1000/0 anual pentru împrumutul temporar de un milion, fără a socoti pierderea obiectelor nerăscumpărate la termen”. (J. D. Tuckett. „A History of the Past and Present State of the Labouring Population”, London 1846, I, p. 114.)

²²) Chiar în titlurile scrierilor lor²⁵, acești autori menționau că scopul lor principal este „bunăstarea generală a proprietarilor funciari, creșterea valorii proprietății funciare, eliberarea nobililor și a gentry-lor etc. de impozite, creșterea venitului lor anual etc.” După părerea lor, singurii care ar fi avut de pierdut ar fi fost cămătarii, acești dușmani înverșunați ai națiunii, care i-au făcut nobilimii și yeomanry-lor²⁶ mai mult rău decît ar fi putut să le facă o invazie a armatei franceze.

a se elibera de sub dominația cămătarilor de modă veche și a celor care monopolizaseră comerțul cu bani. Dacă băncile propriu-zise înființate în aceste orașe-republici erau în același timp instituții de credit public, de la care statul lua împrumuturi în contul impozitelor pe care urma să le încaseze, nu trebuie să uităm că negustorii care constituiau acele asociații reprezentau elita statelor respective și erau tot atât de interesați ca guvernul lor să se elibereze de cămătărie pe cât erau de interesați să se elibereze ei înșiși de ea ²³⁾; astfel ei sperau să-și subordoneze într-o măsură și mai mare statul. De aceea, când se proiecta înființarea Băncii Angliei, tory au spus :

„Băncile sînt instituții republicane. Bănci înfloritoare au existat în Veneția, Genova, Amsterdam și Hamburg. Dar cine a mai auzit vreodată de o bancă a Franței sau a Spaniei ?”

Banca înființată în 1609 la Amsterdam a marcat tot atât de puțin, ca și cea din Hamburg (1619), o epocă în dezvoltarea sistemului modern de credit. Ea era pur și simplu o bancă de depozit. Bonurile pe care le emitea banca erau de fapt niște simple recipise pentru metalul nobil depus sub formă de monede sau de lingouri și circulau numai cu andosamentul posesorilor lor. Dar în Olanda, o dată cu comerțul și manufactura, se dezvoltă creditul comercial și comerțul de bani, iar capitalul purtător de dobîndă ajunge, în cursul acestui proces, să fie subordonat capitalului comercial și industrial. Lucrul acesta se manifestă deja prin rata scăzută a dobînzii. Dar în secolul al XVII-lea Olanda era considerată, asemenea Angliei din zilele noastre, drept țara cea mai înaintată sub raportul dezvoltării economice. Monopolul cămătăriei de modă veche, care se baza pe sărăcie, a dispărut acolo de la sine.

În tot cursul secolului al XVIII-lea se cere, invocîndu-se

²³⁾ „Carol al II-lea al Angliei, de pildă, trebuia să plătească «giuvaergiilor» (precursorii bancherilor) „dobînzii cămătărești și agio-uri enorme, 20—30%». Această indeletnicire atât de rentabilă i-a determinat pe «giuvaergii» să dea regelui tot mai multe împrumuturi, să aprecieze anticipat toate încasările provenite din impozite, să primească în gaj orice subsidii parlamentare și chiar să-și facă concurență unul altuia în cumpărarea și primirea în gaj a bills *, orders ** și tallies ***, astfel că, de fapt, toate veniturile statului treceau prin mîinile lor”. (John Francis. „History of the Bank of England”, London 1848, I, p. 30, 31.) „Și mai înainte se propusese în repetate rînduri înființarea unei bănci. În cele din urmă a devenit o necesitate” (l. c., p. 38). „Banca era necesară chiar și numai pentru a da guvernului, stors de cămătari, posibilitatea de a-și procura bani cu o dobîndă suportabilă garantată prin subsidii parlamentare” (l. c., p. 59, 60).

* — polițelor. — Nota trad.

** — ordinelor de plată. — Nota trad.

*** — răbojurilor. — Nota trad.

exemplul Olandei — și legislația acționează în acest sens —, reducerea forțată a ratei dobânzii, pentru ca astfel capitalul purtător de dobândă să fie subordonat capitalului industrial și celui comercial, și nu invers. Principalul exponent al acestui punct de vedere este sir Josiah Child, părintele sistemului normal de organizare a băncilor private din Anglia. El s-a ridicat împotriva monopolului cămătarilor, tot așa cum casa de confecții „Moses & Son” se ridică împotriva monopolului „croitorilor particulari”. Josiah Child este și părintele stock-jobberilor din Anglia. În același mod apără el, autocrat al Companiei Indiilor orientale, monopolul acesteia în numele libertății comerțului. Combătându-l pe Thomas Manley („Interest of Money mistaken”) ²⁷, el spune :

„Ca exponent al bandei lașe de cămătari, el își îndreaptă atacul principal în punctul pe care eu l-am declarat cel mai slab..., el neagă de-a dreptul că rata scăzută a dobânzii este cauza avuției și asigură că ea este numai rezultatul ei”. („Traités sur le Commerce etc.”, 1669. Trad. Amsterdam et Berlin, 1754 [p. 120].) „Din moment ce comerțul este mijlocul de îmbogățire a unei țări și din moment ce micșorarea dobânzii face să se dezvolte comerțul, este evident că o micșorare a dobânzii sau o îngrădire a cametei constituie, fără îndoială, principala cauză fecundă a avuției unei națiuni. Nu-i de loc absurd să se spună că același element poate fi în anumite împrejurări cauză și în alte împrejurări efect” (l.c., p. 55). „Oul este cauza găinii, iar găina este cauza oului. Micșorarea dobânzii poate determina o creștere a avuției, iar aceasta din urmă poate determina o și mai accentuată reducere a dobânzii” (l.c., p. 156). „Eu sînt apărătorul hărniciei, iar adversarul meu apără lenevia și trîndăvia” (p. 179).

Această luptă înverșunată împotriva cametei, această revendicare de a subordona capitalul purtător de dobândă capitalului industrial nu sînt decît precursorii formațiunilor organice care au realizat aceste condiții ale producției capitaliste sub forma sistemului bancar modern, care, pe de o parte, desființează monopolul capitalului cămătaresc prin faptul că concentrează și aruncă pe piața financiară toate rezervele de bani care zac neîntrebuințate, iar pe de altă parte limitează însuși monopolul metalelor nobile prin crearea banilor de credit.

În toate scrierile despre sistemul bancar apărute în Anglia la sfîrșitul secolului al XVII-lea și începutul celui de-al XVIII-lea vom găsi aceleași atacuri îndreptate împotriva cametei, aceeași revendicare de a emancipa comerțul, industria și statul față de camătă pe care le găsim la Child. Vom găsi, de asemenea, iluzii colosale despre efectele miraculoase ale creditului, despre desființarea monopolului metalelor nobile, despre înlocuirea lor cu banii de hîrtie etc. Scoțianul William Patterson, întemeietor al Băncii Angliei

și al Băncii Scoției, are incontestabil dreptul să poarte titlul de Law I²⁸.

Împotriva Băncii Angliei „s-au ridicat plini de indignare toți giuvaergii și toți cei care dădeau împrumuturi pe gaj”. (Macaulay, „History of England”, IV, p. 499.)

„În primii 10 ani banca a avut de înfruntat mari dificultăți ; o mare ostilitate în exterior ; bancnotele ei erau acceptate numai cu mult sub valoarea lor nominală... giuvaergii” (în mîinile cărora comerțul cu metale nobile servea drept bază pentru un sistem bancar primitiv) „urzeau mereu intrigi împotriva băncii, deoarece existența acesteia din urmă ducea la restringerea operațiilor lor, la scăderea taxei de scont, iar tranzacțiile lor cu guvernul se aflau acum în mîna acestei adversare a lor” (J. Francis, l.c., p. 73).

Încă înainte de întemeierea Băncii Angliei s-a născut, în 1683, planul unei National Bank of Credit, al cărei scop, între altele, era „ca oamenii de afaceri, atunci cînd posedă mari cantități de mărfuri, să le poată depozita cu sprijinul acestei bănci și să obțină, pe baza mărfurilor depozitate, un credit, să poată da de lucru funcționarilor lor și să-și poată extinde afacerile pînă găsesc o piață favorabilă, în loc să fie obligați să vîndă în pierdere”²⁹.

După multe eforturi, această Bank of Credit a luat ființă în Devonshire House pe Bishopsgate Street. Ea acorda industriașilor și comercianților împrumuturi pe bază de polițe garantate cu mărfuri depuse, pînă la concurența a 3/4 din valoarea acestora. Pentru a se asigura circulația acestor polițe, în fiecare ramură de activitate un număr de persoane se uneau într-o societate, de la care fiecare posesor de asemenea polițe putea să obțină în schimbul lor mărfuri tot atît de ușor ca atunci cînd ar fi plătit în numerar. Banca nu a prosperat. Mecanismul era prea complicat, riscul prea mare în cazul deprecierei mărfurilor.

Urmărind conținutul real al scrierilor care însoțesc și sprijină din punct de vedere teoretic crearea sistemului modern de credit din Anglia, nu vom găsi decît revendicarea de a se subordona modului de producție capitalist, ca una din condițiile acestuia, capitalul purtător de dobîndă și în genere mijloacele de producție susceptibile de a fi împrumutate. Citind doar frazele ca atare, ne va uimi adesea asemănarea lor, pînă și în expresii, cu iluziile saint-simoniștilor în ceea ce privește băncile și creditul.

Așa cum la fiziocrați cultivateur nu înseamnă adevăratul agricultor, ci marele fermier, tot așa la St.-Simon și, uneori, la discipolii săi, travailleur nu înseamnă muncitor, ci capitalistul industrial și cel comercial.

„Un travailleur a besoin d'aides, de seconds, d'ouvriers ; il les cherche intelligents, habiles, dévoués ; il les met à l'oeuvre, et leurs travaux sont productifs" *.
 ((Enfantin) „Religion Saint-Simonienne. Économie politique et Politique", Paris 1831, p. 104.)

Nu trebuie să uităm că abia în ultima lui lucrare, „Nouveau Christianisme", St.-Simon apare direct ca exponent al clasei muncitoare și declară că emanciparea ei este scopul final al năzuințelor lui. Toate lucrările lui anterioare sînt de fapt numai o elogiare a societății burgheze moderne în opoziție cu cea feudală, sau o elogiare a industriașilor și bancherilor în opoziție cu mareșalii și juriștii fabricanți de legi din epoca napoleoneană. Ce mare deosebire între aceste lucrări și cele ale lui Owen datînd din aceeași perioadă!²⁴⁾ Capitalistul industrial rămîne același travailleur par excellence și la urmașii lui Saint-Simon, după cum am văzut din pasajul citat. Dacă citim în mod critic lucrările lor, nu ne mai surprinde faptul că realizarea visurilor lor în ceea ce privește creditul și băncile este reprezentată de Crédit Mobilier³⁰, înființat de către ex-saint-simoniștii Émile Péreire, o formă de credit care putea, de altfel, să ajungă predominantă numai într-o țară ca Franța, unde nici sistemul de credit, nici marea industrie nu atinseseră nivelul dezvoltării moderne. Așa ceva era cu neputință în Anglia și în America. — În următoarele pasaje din „Doctrines de St.-Simon. Exposition. Première année. 1828/29", 3e éd., Paris 1831, există deja germenul aceluși Crédit mobilier. Bancherul poate, bineînțeles, să acorde credite în condiții mai avantajoase decît capitalistul sau cămătarul particular. Bancherii au deci

„posibilitatea de a procura industriașilor mijloace mult mai ieftine, adică cu o dobîndă mai mică, decît ar putea s-o facă proprietarii funciari și capitaliștii, care se pot înșela în alegerea celor care iau cu împrumut" (p. 202).

²⁴⁾ La redactarea manuscrisului, Marx ar fi modificat cu siguranță foarte mult acest pasaj, care este inspirat de rolul jucat de ex-saint-simoniști în timpul celui de-al doilea Imperiu în Franța, unde, tocmai atunci cînd Marx scria cele de mai sus, fanteziile cu privire la credit ale acestei școli, fantezii care își propuneau să salveze lumea, s-au realizat, prin ironia istoriei, sub forma unor speculații de o anvergură fără precedent. Ulterior Marx a vorbit numai cu admirație despre geniul și mințea enciclopedică a lui Saint-Simon. Dacă în primele scrieri acesta ignora antagonismul dintre burghezie și proletariatul care atunci era abia pe cale de formare în Franța, dacă îi considera pe burghezii angrenați în procesul de producție travailleurs, aceasta corespunde concepției lui Fourier, care voia să împace capitalul cu munca, și se explică prin situația economică și politică a Franței din acea vreme. Faptul că Owen a văzut mai departe se explică prin aceea că el a trăit în alte condiții, în perioada revoluției industriale și a ascuțirii contradicțiilor de clasă. — F.E.

* — „Un travailleur are nevoie de ajutoare, de colaboratori, de muncitori ; el caută ca ei să fie isteți, îndeminatici și devotați ; îi pune la lucru și muncile lor sînt productive". — *Nota trad.*

Dar înșiși autorii adaugă în notă :

„Avantajul care ar trebui să rezulte din rolul de intermediar al bancherilor între trîndavi și travailleurs este adesea contrabalansat și chiar anihilat de înlesnirile pe care societatea noastră dezorganizată le oferă egoismului de a se manifesta sub diferitele forme ale fraudei și șarlataniei ; bancherii se interpun adesea între travailleurs și trîndavi pentru a-i exploata și pe unii și pe alții în detrimentul întregii societăți”.

Cuvîntul travailleur figurează aici în loc de capitalist industrial. Este, de altfel, absolut greșit să consideri mijloacele de care dispun băncile moderne exclusiv ca mijloace ale trîndavilor. În primul rînd, aceasta este acea parte a capitalului pe care industriașii și comercianții o țin pentru moment neocupată sub formă de bani, ca rezervă de bani sau ca un capital care urmează să fie investit ; este deci capital care trîndăvește, dar nu capital al trîndavilor. În al doilea rînd, aici este inclusă acea parte a veniturilor și economiilor de orice fel care este în mod permanent sau temporar destinată acumulării. Și ambele aceste părți sînt esențiale pentru determinarea caracterului sistemului bancar.

Nu trebuie însă niciodată uitat, în primul rînd, că banii — sub forma metalelor nobile — rămîn baza de care sistemul de credit, prin însăși natura sa, nu se poate elibera *niciodată*. În al doilea rînd, că sistemul de credit are ca premisă monopolul unor particulari asupra mijloacelor de producție sociale (sub forma de capital și de proprietate funciară), că el însuși este, pe de o parte, o formă imanentă a modului de producție capitalist, pe de altă parte — o forță motrice a dezvoltării acestuia pînă la cea mai înaltă și ultimă formă a lui.

Sistemul bancar este, în ceea ce privește organizarea formală și centralizarea lui, după cum s-a spus încă în 1697 în „Some Thoughts of the Interests of England”, creația cea mai ingenioasă și mai desăvîrșită la care ajunge în genere modul de producție capitalist. De aici colosala putere pe care o instituție ca Banca Angliei o exercită asupra comerțului și industriei, cu toate că mișcarea reală a acestora din urmă este total în afara sferei ei de activitate, iar ea rămîne pasivă față de această mișcare. Prin sistemul bancar este dată, firește, forma unei contabilități generale și a unei repartizări a mijloacelor de producție pe scară socială, dar numai forma. Am văzut că profitul mijlociu al fiecărui capitalist sau al fiecărui capital în parte este determinat nu de supramunca pe care capitalul acesta și-o însușește nemijlocit, ci de cantitatea totală de supramuncă însușită de capitalul total, din care fiecare capital în parte primește dividende în cantitate proporțională cu partea din capitalul total pe care o reprezintă. Acest

caracter social al capitalului este mijlocit și realizat complet numai prin deplina dezvoltare a sistemului bancar și de credit. Pe de altă parte, acesta merge mai departe. El pune la dispoziția capitaliștilor industriali și comerciali tot capitalul disponibil și chiar pe cel numai potențial al societății, care încă nu funcționează activ, astfel încît nici creditorul și nici cel care întrebuintează acest capital nu sînt proprietarii sau producătorii lui. Prin aceasta sistemul bancar și de credit suprimă caracterul privat al capitalului și conține astfel în sine, dar numai în sine, suprimarea capitalului însuși. Prin sistemul bancar, repartizarea capitalului ca îndeletnicire specială, ca acțiune socială trece în mîinile capitaliștilor privați și ale cămătarilor. Dar datorită acestui fapt, banca și creditul devin totodată cel mai puternic mijloc de extindere a producției capitaliste peste propriile ei limite și unul dintre cele mai puternice vehicule ale crizelor și ale șarlataniei.

Mai departe, înlocuind banii cu diferitele forme de circulație a creditului, sistemul bancar arată că banii nu sînt de fapt decît o expresie specială a caracterului social al muncii și al produselor ei, care însă, fiind în contradicție cu baza producției private, trebuie să apară întotdeauna, în ultimă instanță, ca un lucru, ca o marfă specială alături de alte mărfuri.

În sfîrșit, nu încapе îndoială că sistemul de credit va constitui o puternică pîrghie în perioada de trecere de la modul de producție capitalist la modul de producție al muncii asociate, dar numai ca element legat de alte mari răsturnări organice în însuși modul de producție. Dimpotrivă, iluziile despre puterea miraculoasă a sistemului bancar și de credit, în sens socialist, rezultă din totala necunoaștere a modului de producție capitalist și a sistemului de credit, ca una din formele lui. Din moment ce mijloacele de producție încetează de a se mai transforma în capital (ceea ce include și desființarea proprietății funciare private), creditul ca atare nu mai are nici un sens, ceea ce altminteri au înțeles pînă și saint-simoniștii. Pe de altă parte, atîta timp cît continuă să existe modul de producție capitalist, continuă să existe și capitalul purtător de dobîndă ca una din formele lui, care constituie de fapt baza sistemului de credit al acestui mod de producție. Numai Proudhon, acest autor de scrieri senzaționale care voia să mențină producția de mărfuri și în același timp să desființeze banii ²⁵⁾, a fost capabil să

²⁵⁾ Karl Marx. „Misère de la Philosophie”, Bruxelles et Paris 1847*. — Karl Marx. „Kritik der Polit. Oekonomie”, p. 64.

* Vezi și K. Marx și F. Engels. Opere, vol. 4, București, Editura politică, 1963, p. 69—179, și Opere, vol. 13, București, Editura politică, 1962, p. 75. — Nota trad.

conceapă o enormitate ca le crédit gratuit³¹, această pretinsă realizare a unor pioase deziderate mic-burgheze.

În „Religion Saint-Simonienne, Économie et Politique”, se spune la p. 45 :

„Scopul creditului este ca, într-o societate în care unii posedă uneltele industriei fără să aibă și capacitatea sau voința de a le pune în funcțiune, iar alții care sînt harnici nu posedă uneltele de muncă, să faciliteze trecerea acestor instrumente din mina celor dintii, care le posedă, în mina celorlalți, care știu să le pună în funcțiune. Menționăm că, potrivit acestei definiții, creditul este o consecință a felului în care este constituită *proprietea*”.

Prin urmare, creditul dispare o dată cu acest mod de constituire a proprietății. Mai departe, la p. 98, se spune : Băncile actuale

„consideră că menirea lor este să urmeze mișcarea pe care le-o imprimă tranzacțiile operate în afara lor, iar nu să imprime ele această mișcare ; cu alte cuvinte, băncile îndeplinesc rolul de capitaliști față de travailleurs, cărora le împrumută capitaluri”.

Idea că băncile trebuie să-și asume conducerea și să se distingă

„prin numărul și utilitatea stabilimentelor comanditate și a lucrărilor inițiate de ele” (p. 101)

cuprinde în stare latentă Crédit mobilier. Tot așa Constantin Pecqueur cere ca băncile (ceea ce saint-simoniștii numesc système général des banques *) „să guverneze producția”. În general, Pecqueur este în esență saint-simonist, deși mult mai radical. El vrea ca

„instituția de credit... să guverneze întreaga mișcare a producției naționale”. — „Încercați să creați o instituție națională de credit care să comandeze talentul și meritul lipsit de mijloace, fără însă a lega în mod obligatoriu pe comandați printr-o strînsă solidaritate în cadrul producției și al consumului, ci, dimpotrivă, lăsîndu-i să-și stabilească singuri schimbul și producția. Pe această cale nu veți obține decît ceea ce au și obținut pînă acum băncile particulare : anarhie, disproporție între producție și consum, ruinarea subită a unora și îmbogățirea subită a altora ; în felul acesta instituția voastră nu va reuși să facă niciodată altceva decît să creeze o anumită prosperitate pentru unii, egală cantitativ cu ruina celorlalți... Numai că veți fi oferit salariaților pe care-i veți fi comandat mijloacele pentru a-și face unii altora aceeași concurență pe care și-o fac acum patronii burghezi”. (C. Pecqueur. „Théorie Nouvelle d'Économie Soc. et Pol.”, Paris 1842, p. 433, 434.)

Am văzut că cele mai vechi forme ale capitalului sînt capitalul comercial și capitalul purtător de dobîndă. Este însă în firea

* — sistemul general al băncilor. — *Nota trad.*

lucrurilor ca în concepția curentă capitalul purtător de dobândă să apară ca forma capitalului par excellence. Capitalul comercial reprezintă o activitate de intermediar, indiferent dacă e interpretată ca înșelătorie, ca muncă sau ca altceva. Dimpotrivă, în capitalul purtător de dobândă este reprezentat în toată puritatea lui caracterul autoreproducător al capitalului, valoarea care se autovalorifică, producerea plusvalorii ca o calitate ocultă. Așa se explică faptul că chiar și unii reprezentanți ai economiei politice, mai ales în țări ca Franța, unde capitalul industrial nu este încă pe deplin dezvoltat, consideră capitalul purtător de dobândă drept forma fundamentală a capitalului, iar renta funciară, de exemplu, ca o varietate a lui, întrucît și aici predomină forma împrumutului. Ca urmare a acestui fapt, structura intimă a modului de producție capitalist este înțeleasă complet greșit și se pierde din vedere faptul că pămîntul, ca și capitalul, este dat cu împrumut numai capitaliștilor. Firește, în loc de bani se pot împrumuta mijloace de producție în natura, de exemplu mașini, clădiri pentru întreprinderi etc. Ele reprezintă însă în cazul acesta o anumită sumă de bani, și dacă în afară de dobîndă se plătește o sumă oarecare pentru uzură, ea rezultă din valoarea de întrebuițare, din forma naturală specifică a acestor elemente ale capitalului. Și aici este hotărîtor dacă ele sînt împrumutate producătorilor nemijlociți, ceea ce presupune, cel puțin în sfera respectivă, inexistența modului de producție capitalist, sau sînt împrumutate capitaliștilor industriali, ceea ce presupune tocmai ca bază modul de producție capitalist. Cu atît mai mult este deplasat și lipsit de sens să se includă aici închirierea de imobile etc. pentru consumul individual. Faptul că clasa muncitoare este înșelată și sub această formă, și încă în proporții strigătoare la cer, este îndeobște cunoscut; dar același lucru îl face și micul negustor care furnizează muncitorului mijloace de subzistență. Aceasta este exploatarea secundară care însoțește exploatarea primară exercitată nemijocit în procesul de producție. Deosebirea dintre vînzare și împrumut nu prezintă aici nici o importanță, este pur formală, și, după cum am mai arătat, ea pare esențială numai celor care ignorăază complet conexiunea reală a fenomenelor.

Camăta, ca și comerțul, exploatează modul de producție dat, nu îl creează, ci se raportează la el din afară. Camăta caută direct să-l mențină, pentru a-l putea exploata în permanență, ea este conservatoare și nu face decît să accentueze starea lui jalnică. Cu cît este mai mică măsura în care elementele de producție intră ca mărfuri în procesul de producție și ies ca mărfuri din acest proces,

cu atât mai mult proveniența lor din bani apare ca un act deosebit. Cu cât rolul jucat de circulație în procesul social de reproducție este mai puțin important, cu atât mai mult prosperă camăta.

Faptul că averea bănească se dezvoltă ca o formă deosebită de avere înseamnă, raportat la capitalul cămătăresc, că toate pretențiile acestuia au forma unor pretenții bănești. Capitalul cămătăresc se dezvoltă într-o țară dată cu atât mai mult cu cât producția se reduce mai mult la prestații în natură etc., deci la valori de întreținere.

În măsura în care camăta are un dublu rol: de a crea în genere avere bănească independentă alături de capitalul comercial și de a-și însuși condițiile de muncă, adică de a ruina pe proprietarii vechilor condiții de muncă, ea este o puternică pîrghie pentru formarea premiselor capitalului industrial.

Dobînda în evul mediu

„În evul mediu populația era pur agricolă. Date fiind aceste condiții și regimul feudal, comerțul era slab dezvoltat, prin urmare și profitul redus. De aceea legile cu privire la camătă erau justificate în evul mediu. În afară de aceasta, într-o țară agricolă rar se află un om în situația de a trebui să ia bani cu împrumut, afară doar de cazul că sărăcește sau este strîmtorat... Henric al VIII-lea limitează dobînda la 10%, Iacob I la 8%, Carol al II-lea la 6%, Ana la 5%... În acea vreme cei care dădeau bani cu împrumut erau de fapt, dacă nu de drept, monopolști, și de aceea era absolut necesar ca față de ei, ca față de orice alți monopolști, să se ia măsuri restrictive... În vremurile noastre rata profitului reglează rata dobînzii; în vremurile acelea rata dobînzii regla rata profitului. Dacă împrumutătorul de bani împovăra pe comerciant cu o rată a dobînzii ridicată, comerciantul trebuia să adauge și el la mărfurile lui o rată a profitului mai ridicată. De aceea sume mari de bani erau scoase din buzunarele cumpărătorilor pentru a fi trecute în buzunarele celor ce dădeau bani cu împrumut”. (Gilbart, „History and Princ. of Banking”, p. 164, 165.)

„Am aflat că acum la fiecare tîrg de la Leipzig se iau 10 guldeni, adică 30% pe an³²; unii socotesc și tîrgul de la Neuenburg, așa că se ajunge la 40%; nu știu dacă nu cumva nu e și mai mult. Ce rușine, unde dracu o să se ajungă?... La Leipzig, cine are acum 100 de florini ia anual 40. Asta înseamnă că un asemenea om înghite într-un an un țăran sau un tîrgoveț. Dacă are 1 000 de florini, atunci ia anual 400, adică înghite într-un an un cavaler sau un nobil bogat. Dacă are 10 000, atunci el ia anual 4 000, va să zică înghite într-un an un conte bogat. Dacă are 100 000, cum și au marii negustori, atunci el ia anual 40 000, adică înghite într-un an un prinț bogat. Iar dacă are 1 000 000, atunci ia anual 400 000, ceea ce înseamnă că înghite într-un singur an un mare rege. Și nu-l paște nici o primejdie, nu-i sînt amenințate nici viața, nici bunurile, nu muncește, stă pe cuptor și coace mere; și acest tîlhar smerit, stînd acasă, este în stare în zece ani să înghită întreaga lume”. (Din „An die Pfarrherrn wider den Wucher zu predigen” 1540. Der sechste Theil der Bücher des ehrwürdigen Herrn Doctoris Martini Luther, Wittenberg 1589 [S. 312].)

„Am scris acum 15 ani împotriva cametei fiindcă încă pe atunci ea era atât de puternică, încât nu mai speram în nici o îndreptare. De atunci ea s-a întins mereu, așa că nu mai este privită ca un viciu, ca un păcat sau ca o rușine, ci trece drept o virtute și o cinste, ca și cum ar face totul din mare dragoste pentru oameni și le-ar face un bine creștinesc. Unde mai este mîntuire dacă rușinea a devenit cinste și viciul virtute?” („An die Pfarrerherrn wider den Wucher zu predigen“, Wittenberg 1540.)

„Evreii, proprietarii caselor de amanet, cămătarii și alte lipitori au fost primii noștri bancheri, primii noștri traficanți de bani, caracterul lor putea fi numit aproape infam... Lor li se alătură mai târziu giuvaergii din Londra. În general... primii noștri bancheri constituiau... o societate odioasă, de cămătari rapace, de lipitori nemiloase”. (D. Hardcastle. „Bank and Bankers”, 2nd, ed. London 1843, p. 19, 20.)

„Exemplul dat de Veneția” (fondarea unei bănci) „a fost deci repede urmat; toate orașele maritime și în genere toate orașele care își făcuseră un nume prin independența și comerțul lor au fondat primele lor bănci. Faptul că adesea corăbiile lor seoseau cu întârziere a dus în mod inevitabil la obiceiul de a se acorda credite, obicei care s-a înmulțit apoi ca urmare a descoperirii Americii și a comerțului cu ea”. (Acesta e un punct important.) „Trimiterea unor corăbii cu mărfuri făcea necesară contractarea unor împrumuturi însemnate, ceea ce de altfel se întâmpla și în vechime în Atena și în Grecia în general. Orașul hanseatic Brügge avea încă în 1308 o cameră de asigurare”. (M. Augier, l.c., p. 202, 203.)

Cît de mult predominau chiar în Anglia în ultima treime a secolului al XVII-lea, cînd sistemul modern de credit nu era încă dezvoltat, împrumuturile acordate proprietarilor funciari și în genere reprezentanților avuției consumatoare se vede, între altele, din lucrările lui sir Dudley North, care a fost nu numai unul dintre primii comercianți englezi, dar și unul dintre cei mai de seamă teoreticieni economiști din vremea aceea :

„Nici măcar a zecea parte din banii care se dau cu dobîndă în țara noastră nu se împrumută oamenilor de afaceri pentru ca ei să folosească acești bani în întreprinderile lor; în marea majoritate a cazurilor banii se dau cu împrumut pentru întreținerea luxului, pentru acoperirea cheltuielilor unor oameni care, deși sînt mari proprietari funciari, cheltuiesc totuși banii mai repede decît le sînt furnizați de proprietatea lor; și, cum ei nu vor să-și vîndă bunurile, preferă să le ipotecheze”. („Discourses upon Trade”, London 1691, p. 6, 7.)

În secolul al XVIII-lea în Polonia :

„Varșovia făcea mari operații cu polițe, ceea ce însă avea drept bază și scop mai ales camăta practică de bancherii locali. Pentru a-și procura banii pe care să-i împrumute apoi nobililor risipitori cu 8% și chiar mai mult, ei căutau și găseau în străinătate credit cambial în blanco, adică un credit care n-avea la bază nici un comerț de mărfuri și pe care persoana din străinătate care achita polița îl accepta fără grijă atîta timp cît plățile create prin aceste operații cambiale se făceau cu regularitate. În schimb, străinii aceștia au plătit scump atunci cînd un Tepper și alți bancheri din Varșovia care se bucurau de mare considerație au dat faliment”. (J. G. Büsch. „Theoretisch-praktische Darstellung der Handlung etc.”, 3. Auflage, Hamburg 1808, Band II, p. 232, 233.)

Avantajele bisericii de pe urma interzicerii dobânzii

„Biserica a interzis luarea de dobândă ; ea însă nu a interzis și vinderea bunurilor proprii pentru a se ajuta la nevoie ; și nici măcar cedarea lor temporară, pînă în momentul restituirii banilor, în folosul creditorului, pentru ca acesta să aibă o garanție și să tragă foloase de pe urma lor în timpul cit le posedă, în schimbul banilor de care s-a lipsit... Însăși biserica sau comunitățile și pia corpora * care-i aparțineau au obținut mari profituri pe această cale, mai ales în timpul cruciadelor. O mare parte a avuției naționale a ajuns astfel așa-zisă proprietate de «mină moartă», mai ales că pe această cale evreii nu puteau practica cămătăria, pentru că posesiunea unor gajuri atât de solide nu putea fi ascunsă... Fără interzicerea dobânzii, bisericile și mănăstirile n-ar fi putut ajunge niciodată atât de bogate” (l.c., p. 55).

* — așezămintele pioase. — *Nota trad.*

Secțiunea a șasea

TRANSFORMAREA PROFITULUI SUPLIMENTAR ÎN RENTĂ FUNCİARĂ

Capitolul treizeci și șapte

Introducere

Analiza proprietății funciare sub diferitele ei forme istorice nu intră în cadrul lucrării de față. Ne ocupăm de ea numai în măsura în care o parte din plusvaloarea creată de capital revine proprietarului funciar. Presupunem deci că, asemenea manufacturii, agricultura este dominată de modul de producție capitalist, cu alte cuvinte că cultivarea pământului este făcută de către capitaliști, care se deosebesc de ceilalți capitaliști în primul rând numai prin elementul la care se aplică capitalul lor și munca salariată pusă în mișcare de acesta. Din punctul nostru de vedere, fermierul produce grâu etc., tot așa cum fabricantul produce fire sau mașini. Presupunerea că modul de producție capitalist a pus stăpânire pe agricultură implică presupunerea că el este predominant în toate sferile producției și societății burgheze, că, prin urmare, există și s-au dezvoltat și condițiile lui, adică libera concurență dintre capitaluri, posibilitatea ca acestea să fie transferate dintr-o sferă de producție în alta, un nivel egal al profitului mijlociu etc. Forma de proprietate funciară pe care o analizăm este o formă istorică specifică a acesteia, este forma *transformată*, sub acțiunea capitalului și a modului de producție capitalist, fie a proprietății funciare feudale, fie a micii agriculturi țărănești, care este practică pentru obținerea hranei și în care *posesiunea* pământului apare drept una din condițiile producției pentru producătorul direct, iar *proprietatea* acestuia asupra pământului apare drept condiția cea mai avantajoasă, drept condiție a înfloririi modului *lui* de producție. Dacă modul de producție capitalist în genere presupune deposedarea muncitorilor de condițiile lor de muncă, în agricultură el presupune deposedarea muncitorilor agricoli de pământul lor și subordonarea acestora față de un capitalist care practică agricultura numai pentru a obține profit. Pentru expunerea noastră, prin urmare, nu prezintă interes obiecția că au existat și mai există și alte forme de proprietate funciară și de cultivare a pământului. Obiecția aceasta prezintă interes numai

pentru economiștii care tratează modul de producție capitalist în agricultură și forma corespunzătoare a proprietății funciare ca pe niște categorii eterne, iar nu istorice.

Pentru noi, analizarea formei moderne a proprietății funciare este necesară, fiindcă, în genere, este vorba de a analiza anumite relații de producție și de schimb care rezultă din investirea capitalului în agricultură. Fără aceasta analiza capitalului ar fi incompletă. Așadar, ne limităm exclusiv la investirea capitalului în agricultura propriu-zisă, adică în producția principalului produs vegetal care constituie hrana populației. Putem spune a grâului, pentru că acesta este principalul aliment al popoarelor moderne, dezvoltate din punct de vedere capitalist. (Sau, în loc de agricultură, am putea lua mine, pentru că legile sint aceleași.)

Unul din marile merite ale lui A. Smith este acela de a fi arătat cum renta funciară a capitalului investit în producția altor produse agricole, de exemplu în drobiță, creșterea animalelor ca ramură independentă etc., este determinată de renta funciară pe care o dă capitalul investit în producția principalului produs alimentară³³. De fapt, el consideră că în această privință nu s-a făcut nici un progres. Ceea ce am avea noi de menționat pentru a limita sau a completa cele spuse de el nu-și are locul aici, ci într-o analiză de sine stătătoare a proprietății funciare. Despre proprietatea funciară, în măsura în care nu e vorba de pământul destinat producției de grâu, nu vom trata, așadar, ex professo*, ci vom reveni doar din când în când la ea pentru ilustrare.

Pentru completare, menționăm că prin pământ înțelegem aici și apa etc., în măsura în care, ca un accesoriu al solului, are și ea un proprietar.

Proprietatea funciară presupune că anumite persoane au monopolul asupra unor anumite porțiuni de pământ, de care pot dispune exclusiv după propria lor voință²⁶). Acestea fiind presupuse,

²⁶) Nu există ceva mai amuzant decât considerațiile lui Hegel asupra proprietății funciare private. Omul ca persoană trebuie să dea o realitate voinței sale ca suflet al naturii exterioare, în consecință trebuie să ia în posesiune această natură ca proprietate privată a sa. Dacă aceasta este determinația „persoanei”, a omului ca persoană, rezultă că fiecare om trebuie să fie proprietar funciar pentru a se realiza ca persoană. După Hegel, proprietatea privată liberă asupra pământului — un produs foarte modern — nu este o relație socială determinată, ci raportul omului ca persoană față de „natură”, „dreptul absolut al omului de a-și însuși toate lucrurile”. (Hegel, „Philosophie des Rechts”, Berlin 1840, p. 79.) Un lucru e deocamdată limpede, că o persoană singulară nu se poate afirma prin „voința” ei ca proprietar în opoziție cu o voință străină, care de asemenea vrea să se încarneze pe aceeași bucată de pământ. Aici se cere cu totul altceva decât bună-

problema care se pune este aceea de a analiza valoarea economică, adică valorificarea acestui monopol pe baza producției capitaliste. Puterea juridică a acestor persoane de a uza și de a abuza de porțiuni de pământ nu rezolvă nimic. Folosirea acestora depinde în întregime de condiții economice independente de voința acestor persoane. Reprezentarea juridică propriu-zisă nu înseamnă altceva decât că proprietarul funciar poate dispune de pământul său ca și oricare posesor de mărfuri de marfa sa ; și această reprezentare — reprezentarea juridică a proprietății private libere asupra pământului — nu apare în lumea antică decât în perioada destrămării orânduirii sociale organice, iar în lumea modernă numai o dată cu dezvoltarea producției capitaliste. În Asia ea a fost numai pe alocuri importată de europeni. În secțiunea care tratează despre acumularea primitivă (cartea I, cap. XXIV) am văzut că acest mod de producție presupune, pe de o parte, eliberarea producătorului direct din situația de simplă anexă a soluului (sub forma de șerb, iobag, sclav etc.), pe de altă parte depozitarea de pământ a maselor populare. În acest sens, monopolul proprietății funciare este o premisă istorică și rămâne baza permanentă a modului de producție capitalist, ca și a tuturor modurilor de producție anterioare care se bazează, sub o formă sau alta, pe exploatarea maselor. Dar forma în care modul de producție capitalist găsește la începuturile lui proprietatea funciară nu corespunde acestui mod de producție. Forma corespunzătoare lui este creată de el însuși prin subordonarea agriculturii față de capital ; în felul acesta, proprietatea funciară feudală, proprietatea

voință. Apoi este absolut imposibil să se prevadă unde își stabilește „persoana” limitele realizării voinței sale, dacă existența acestei voințe se realizează într-o țară întreagă sau dacă este nevoie de un întreg număr de țări, pentru ca, însușindu-mi-le, „să-mi manifest suveranitatea voinței mele față de lucruri” (p. 80). Aici Hegel ajunge la un impas : „Luarea în posesiune este un act cu totul singular ; nu iau în posesiune mai mult decât ating cu corpul meu, dar, pe de altă parte, obiectele exterioare se întind mult mai departe decât pot eu cuprinde. Luând, așadar, în posesiune un obiect, descopăr că el se află în legătură și cu un alt obiect. Pentru luarea în posesiune folosesc mîna, dar domeniul accesibil acesteia poate fi extins” (p. 90, 91). Dar acest alt lucru este iarăși legat de un altul și astfel dispar limitele în cadrul cărora voința mea ca suflet trebuie să se întruchipeze în pământ. „Dacă posed ceva, rațiunea conchide imediat că nu numai lucrul direct posedat, ci și tot ceea ce este în legătură cu el este al meu. Aici trebuie ca dreptul pozitiv să stabilească regulile lui, pentru că numai din concept nu se poate deduce nimic” (p. 91). Aceasta este o recunoaștere extrem de naivă din partea „conceptului” și dovedește că conceptul, care de la început greșește profund considerînd drept absolută o concepție juridică foarte precisă — aparținînd societății burgheze — cu privire la proprietatea funciară, nu pricepe „nimic” din caracterul real al acestei proprietăți funciare. Totodată aici este cuprinsă recunoașterea faptului că, o dată cu schimbarea nevoilor dezvoltării sociale, adică economice, „dreptul pozitiv” poate și trebuie să-și schimbe normele.

de clan sau mica proprietate țărănească cu posesiunea în comun a pământului (Markgemeinschaft) sînt transformate în forma economică corespunzătoare acestui mod de producție, oricît de variate ar fi formele lor juridice. Unul din rezultatele importante ale modului de producție capitalist constă în aceea că, pe de o parte, transformă agricultura dintr-o ocupație empirică a celei mai înapoiate părți a societății, ocupație care se transmite automat din tată în fiu, într-o aplicare conștientă, științifică a agronomiei, în măsura în care în genere acest lucru este posibil în condițiile proprietății private²⁷⁾; că el eliberează, pe de o parte, proprietatea funciara de orice relații de dominație și aservire, iar pe de altă parte separă complet pământul ca condiție de muncă de proprietatea funciara și de proprietarul funciara, pentru care pământul nu înseamnă altceva decît un anumit impozit în bani, pe care îl percepe, datorită monopolului pe care îl deține, de la capitalistul industrial, de la fermier; [că el] face ca proprietarul funciara să fie atît de puțin legat de proprietatea lui funciara încît își petrece toată viața la Constantinopol, deși proprietatea sa funciara este în Scoția. Proprietatea funciara capătă astfel forma sa pur comercială, lepădînd toate învelișurile și adaosurile sale politice și sociale anterioare, pe scurt toate acele anexe tradiționale pe care, așa cum vom vedea mai tîrziu, înșiși capitaliștii industriali, pre-

²⁷⁾ Agrochimiști foarte conservatori, cum e, de exemplu, Johnston, recunosc că proprietatea privată pune piedici insurmontabile unei agriculturi realmente raționale³⁴. Același lucru îl recunosc și autori care sînt apărători ex professo ai monopolului proprietății private asupra pământului, ca, de exemplu, D-l Charles Comte într-o lucrare în două volume „*Traité de la propriété*”, Paris 1834, Tome I, p. 228], al cărei scop special este apărarea proprietății private. „Un popor — spune el — nu poate atinge gradul de bunăstare și de putere corespunzător naturii lui decît dacă fiecare porțiune a pământului care-l hrănește capătă destinația cea mai conformă cu interesul general. Pentru a da o mare dezvoltare avuțiilor lui ar trebui, dacă ar fi posibil, ca o voință unică și, mai ales, luminată să dispună de fiecare porțiune a teritoriului lui și să obțină ca fiecare porțiune să contribuie la prosperitatea tuturor celorlalte. Dar existența unei asemenea voințe... s-ar dovedi a fi incompatibilă cu împărțirea pământului în porțiuni aflate în proprietate privată... și cu posibilitatea, garantată fiecărui proprietar, de a dispune de avutul său într-un mod aproape absolut”. Johnston, Comte etc., vorbind despre contradicția dintre proprietate și aplicarea rațională a agronomiei, au în vedere numai necesitatea ca pământul unei țări să fie cultivat ca un singur tot. Dar dependența diferitelor culturi agricole de oscilațiile prețurilor de piață și continua alternare a acestor culturi în funcție de oscilațiile prețurilor, întregul spirit al producției capitaliste axat pe un câștig bănesc direct și imediat, toate acestea se opun agriculturii, care trebuie să asigure ansamblul condițiilor de trai permanente generațiilor succesive. Un exemplu grăitor în acest sens îl constituie pădurile, care sînt exploatate într-o anumită măsură conform interesului general numai atunci cînd nu sînt proprietate privată, ci sînt în administrația statului.

cum și exponenții lor teoretici le denunță în focul luptei lor împotriva proprietății funciare ca o excrescență inutilă și absurdă. Pe de o parte, raționalizarea agriculturii care pentru prima oară face posibilă practicarea ei pe scară socială, pe de altă parte, reducerea la absurd a proprietății funciare — acestea sînt marile merite ale modului de producție capitalist. Ca și toate celelalte progrese istorice ale lui, și acesta a fost obținut în primul rînd cu prețul pauperizării totale a producătorilor direcți.

Înainte de a trece la obiectul propriu-zis, mai sînt necesare cîteva observații preliminare pentru a se evita orice confuzii.

Premisa modului de producție capitalist este deci următoarea : adevărații agricultori sînt muncitori salariați, folosiți de către un capitalist, fermierul, care practică agricultura numai ca ramură specială de plasare a capitalului, ca investiție a capitalului într-o anumită sferă de producție. La anumite termene, de exemplu anual, capitalistul-fermier plătește proprietarului funciar, adică proprietarului pămîntului pe care el îl exploatează, o sumă de bani stabilită prin contract (așa cum cel care ia cu împrumut capital bănesc plătește o anumită dobîndă) pentru permisiunea de a-și întrebuița capitalul în acest domeniu special al producției. Această sumă de bani se numește rentă funciară, indiferent dacă este plătită pentru terenuri arabile, terenuri de construcție, mine, iazuri, păduri etc. Ea va fi plătită pe toată durata contractului prin care proprietarul funciar a dat cu împrumut, a închiriat pămîntul fermierului. Renta funciară este deci aici forma în care se realizează din punct de vedere economic, se valorifică (verwertet) proprietatea funciară. Avem apoi aici toate cele trei clase care constituie, împreună și totodată una în raport cu alta, cadrul societății moderne — muncitorul salariat, capitalistul industrial, proprietarul funciar.

Capitalul poate fi fixat în pămînt, poate fi încorporat în el, fie pentru un timp relativ scurt, ca în cazul ameliorărilor de natură chimică, al folosirii îngrășămintelor etc., fie pentru un timp mai îndelungat, ca în cazul canalelor de drenare, al instalațiilor de irigație, al nivelărilor, al construcțiilor gospodărești etc. Capitalul astfel încorporat în pămînt l-am denumit în altă lucrare la terre-capital²⁸⁾. El intră în categoria capitalului fix. Dobînda pen-

²⁸⁾ „Misère de la Philosophie”, p. 165. Acolo fac distincție între terre-matière și terre-capital. „Făcîndu-se noi investiții de capital în pămînturi deja transformate în mijloace de producție, pămîntul-capital crește, dar nu se adaugă nimic pămîntului-materie, adică suprafeței de pămînt... Pămîntul-capital nu este mai etern decît oricare alt capital... Pămîntul-capital este un capital fix, dar capitalul fix se uzează și el ca și capitalurile circulante”.

tru capitalul încorporat în pământ și pentru îmbunătățirile care i se aduc acestuia ca instrument de producție poate²⁹⁾ constitui o parte din renta pe care fermierul o plătește proprietarului funciar, dar nu constituie renta funciară propriu-zisă, care este plătită pentru folosirea pământului ca atare, indiferent dacă acesta se găsește în starea lui naturală sau este cultivat. În cadrul unui studiu sistematic asupra proprietății funciare, ceea ce nu intră în planul nostru, această parte din venitul proprietarului funciar ar trebui examinată în mod amănunțit. Aici însă sînt suficiente cîteva cuvinte. Investițiile de capital pe termen scurt pe care le implică procesele de producție obișnuite în agricultură sînt făcute toate, fără excepție, de către fermier. Aceste investiții, ca și în genere simpla cultivare a pământului, practică cît de cît rațional, adică o cultivare care nu se reduce la secătuirea pământului, așa cum au făcut proprietarii de sclavi de odinioară din America — pericol împotriva căruia însă domnii proprietari funciari se asigură prin contract —, îmbunătățesc pământul³⁰⁾, sporesc cantitatea produsului lui și transformă pământul dintr-o simplă materie într-un pământ-capital. Un pământ cultivat are o valoare mai mare decît un pământ de aceeași calitate naturală, dar necultivat. Și capitalurile fixe mai permanente, investite în pământ pe un termen mai lung, folosite într-un interval de timp relativ îndelungat, sînt cheltuite în mare parte, iar în unele sfere adesea exclusiv, de către fermier. De îndată însă ce termenul de arendare stabilit prin contract a expirat — și acesta este unul din motivele pentru care, o dată cu dezvoltarea producției capitaliste, proprietarul funciar caută să scurteze pe cît posibil durata arendării —, îmbunătățirile aduse solului revin proprietarului funciar ca proprietate a lui, ca accesorii inseparabile de substanță, de pământ. La încheierea unui nou contract de arendare, proprietarul funciar adaugă la renta funciară propriu-zisă dobînda la capitalul investit în pământ, indiferent dacă arendează pământul tot fermierului care a făcut îmbunătățirile sau altui fermier. În felul acesta renta proprietarului se umflă sau, dacă vrea să vîndă pământul — vom vedea îndată cum se stabilește prețul acestuia —, valoarea lui este acum sporită. El nu vinde pământul ca atare, ci pământul ameliorat, capitalul investit în pământ, capital care pe el nu l-a costat nimic. Acesta este — facem total abstracție de mișcarea rentei funciare

²⁹⁾ Spun „poate”, pentru că în anumite împrejurări dobînda aceasta este reglată de legea rentei funciare, și de aceea, atunci cînd, de exemplu, se ivește concurența unor pămînturi noi cu o mare fertilitate naturală, această dobîndă poate să dispară.

³⁰⁾ Vezi James Anderson și Carey³⁵.

propriu-zise — unul din secretele îmbogățirii crescînde a proprietarilor funciari, al creșterii permanente a rentelor lor și al creșterii valorii bănești a pămînturilor lor o dată cu progresul dezvoltării economice. Astfel ei își însușesc rezultatul dezvoltării sociale, realizat fără contribuția lor — fruges consumere nati³⁶. Faptul acesta constituie însă totodată una din cele mai mari piedici în calea unei agriculturi raționale, deoarece, fermierul evită orice îmbunătățiri și cheltuieli a căror recuperare integrală în cursul duratei contractului său de arendă nu este certă. Piedica aceasta este denunțată ca atare în repetate rînduri atît în secolul trecut de către James Anderson³⁷, autorul propriu-zis al teoriei moderne a rentei, fermier-practician și agronom renumit pentru vremea lui, cît și în zilele noastre de către adversarii actualei organizări a proprietății funciare în Anglia.

A. A. Walton, în „History of the Landed Tenures of Great Britain and Ireland“, London 1865, la p. 96—97, spune în legătură cu aceasta :

„Toate eforturile numeroaselor instituții agricole din țara noastră nu pot duce la rezultate prea însemnate sau cu adevărat remarcabile, la un progres real în domeniul ameliorării cultivării pămîntului atîta timp cît asemenea ameliorări sporesc într-o măsură cu mult mai însemnată valoarea proprietății funciare și mărimea rentei funciare a proprietarului decît îmbunătățesc situația fermierului sau a muncitorului agricol. În general, fermierii știu tot atît de bine ca proprietarul funciar, administratorul acestuia sau chiar președintele unei asociații agricole că o bună drenare, o îngrășare abundentă și o bună exploatare însoțită de întrebuințarea unei mai mari cantități de muncă pentru curățirea și cultivarea pămîntului vor da rezultate minunate atît în ceea ce privește ameliorarea solului, cît și în ceea ce privește creșterea producției. Dar toate acestea cer cheltuieli însemnate, iar fermierii știu de asemenea foarte bine că, oricît de mult ar îmbunătăți ei pămîntul și oricît i-ar spori ei valoarea, în cele din urmă de avantajele rezultate din creșterea rentei și a valorii pămîntului vor beneficia tot proprietarii funciari... Ei sînt destul de deștepți ca să observe ceea ce, lucru curios, acei oratori“ (proprietarii funciari și administratorii lor care rostesc discursuri la festivitățile agricole) „uită întotdeauna să le spună, și anume că, din toate îmbunătățirile aduse de către fermier, partea leului trebuie în cele din urmă să intre în buzunarul proprietarului... Oricît ar fi contribuit fermierul precedent la ameliorarea pămîntului arendat, succesorul lui va constata întotdeauna că proprietarul funciar urcă renta în raport cu valoarea sporită a pămîntului datorită ameliorărilor anterioare“.

În agricultura propriu-zisă, procesul acesta nu apare atît de clar ca atunci cînd solul este folosit ca teren pentru construcții. În Anglia, cea mai mare parte a terenurilor pentru construcții nu se vînd ca freehold *, ci sînt închiriate de către proprietarii funciari pe timp de 99 de ani sau, dacă e posibil, pe un termen mai scurt.

* — proprietate funciară absolută. — Nota trad.

După expirarea acestui termen, construcțiile, ca și terenul propriu-zis, revin proprietarului funciar.

„Ei” {arendașii} „sînt obligați ca la expirarea contractului de închiriere să predea proprietarului funciar casa în bună stare, după ce în tot acest timp i-au plătit o rentă funciară foarte mare. Imediat ce a expirat contractul, vine agentul sau inspectorul proprietarului funciar, vă vizitează casa, are grijă ca ea să fie predată în bună stare, o ia în stăpînire și o anexează la posesiunile proprietarului funciar. Fapt este că, dacă sistemul acesta va continua să rămînă multă vreme în vigoare, toate imobilele din regat vor ajunge, la fel ca pămînturile din districtele rurale, în mîna marilor proprietari funciari. La Londra, întregul West-End ³⁸, la nord și la sud de Temple Bar ³⁹, aparține aproape exclusiv unui număr de șase landlorzi, este arendat, aduce o rentă funciară uriașă și, dacă contractele nu au expirat încă, ele vor expira în curînd unul după altul. Și într-o măsură mai mare sau mai mică, acest lucru este valabil pentru oricare oraș din regat. Dar sistemul acesta avid de exclusivitate și de monopol nu se oprește aici. Aproape toate instalațiile de docuri din porturile noastre se găsesc, în virtutea aceluiași proces de uzurpare, în mîna marilor leviathani-funciari” ⁴⁰ (ibid, p. 92—93).

În aceste condiții e limpede că, dacă recensămîntul pe 1861 în Anglia și în Wales stabilește cifra de 36 032 de proprietari de imobile la o populație totală de 20 066 224 de locuitori, raportul dintre numărul proprietarilor și cel al imobilelor și al populației ar fi cu totul altul dacă marii proprietari ar fi separați de micii proprietari.

Acest exemplu al proprietății asupra imobilelor este important 1) pentru că arată clar diferența dintre renta funciară propriu-zisă și dobînda la capitalul fix încorporat pămîntului, dobînda care poate constitui un adaos la renta funciară. Dobînda la construcții, asemenea dobînzii la capitalul încorporat pămîntului de către fermier în agricultură, revine capitalistului industrial, speculantului de imobile sau arendașului, pe întreaga durată a contractului de închiriere, și nu are în sine nimic comun cu renta funciară, care trebuie plătită anual, la anumite termene, pentru folosirea pămîntului; 2) pentru că arată că, o dată cu pămîntul, proprietarului funciar îi revine în cele din urmă capitalul străin încorporat pămîntului, iar dobînda la acest capital sporește renta.

Unii autori — fie în calitate de apărători ai proprietății funciare împotriva atacurilor economiștilor burghezi, fie în tendința de a transforma sistemul de producție capitalist dintr-un sistem de antagonisme într-unul de „armonii”, ca, de exemplu, Carey — au încercat să arate că renta funciară, expresie economică specifică a proprietății funciare, este identică cu dobînda. În felul acesta, opoziția dintre proprietarii funciari și capitaliști ar fi suprimată. Metoda inversă a fost folosită la începutul producției capitaliste. Pe vremea aceea, în reprezentarea curentă proprietatea funciară mai trecea drept forma inițială și respectabilă a proprie-

tății private, în timp ce dobînda la capital era denunțată drept camătă. De aceea Dudley North, Locke etc. prezentau dobînda la capital ca o formă analogă rentei funciare, tot așa cum Turgot deducea din existența rentei funciare justificarea dobînzii. Acești autori — făcînd total abstracție de faptul că renta funciară poate exista și există chiar în formă pură, fără nici un adaos de dobîndă la capitalul încorporat pămîntului — uită că proprietarul funciar primește astfel nu numai dobînda la un capital care nu-i aparține și care pe el nu-l costă nimic, ci, în afară de aceasta, primește gratuit însuși acest capital. Justificarea proprietății funciare, ca și a tuturor celorlalte forme de proprietate corespunzătoare unui anumit mod de producție, constă în aceea că modul de producție însuși și, prin urmare, relațiile de producție și de schimb care rezultă din el reprezintă o necesitate istorică trecătoare. Ce-i drept, proprietatea funciară se deosebește, așa cum vom vedea mai tîrziu, de celelalte feluri de proprietate prin aceea că pe o anumită treaptă a dezvoltării ea apare ca inutilă și dăunătoare chiar și din punctul de vedere al modului de producție capitalist. *

Renta funciară poate fi confundată și sub o altă formă cu dobînda, și, în virtutea acestui fapt, caracterul ei specific poate să nu fie înțeles. Renta funciară se exprimă într-o anumită sumă de bani pe care proprietarul funciar o realizează anual din arendarea unui teren. Am văzut cum orice venit bănesc determinat poate fi capitalizat, adică poate fi considerat drept dobîndă la un capital imaginar. Dacă, de exemplu, dobînda medie este de 5%, atunci o rentă funciară anuală de 200 l. st. poate fi considerată ca dobîndă la un capital de 4 000 l. st. Renta funciară astfel capitalizată constituie prețul de cumpărare sau valoarea pămîntului, o categorie care prima facie este tot atît de irațională ca și prețul muncii, deoarece pămîntul nu este produsul muncii, deci nu are valoare. Pe de altă parte însă, în spatele acestei forme iraționale se ascunde o relație de producție reală. Dacă un capitalist cumpără cu 4 000 l. st. un teren care aduce o rentă anuală de 200 l. st., atunci el realizează o dobîndă medie anuală de 5% la 4 000 l. st., la fel ca și cum ar fi plasat capitalul acesta în hîrtii purtătoare de dobîndă sau l-ar fi împrumutat direct cu o dobîndă de 5%. Este sporirea valorii capitalului de 4 000 l. st. cu 5%. În această ipoteză el ar fi recuperat în 20 de ani prețul de cumpărare al pămîntului prin veniturile obținute de pe acesta. De aceea în Anglia prețul de cumpărare al pămînturilor este calculat pe un anumit număr de years' purchase **, ceea ce nu este decît o altă expresie

* Vezi volumul de față, p. 349—351. — *Nota red.*

** — venituri anuale. — *Nota trad.*

a capitalizării rentei funciare. De fapt acesta este prețul de cumpărare nu al pământului, ci al rentei funciare pe care o aduce pământul, preț calculat așa cum se calculează dobînda obișnuită. Această capitalizare a rentei presupune însă existența rentei; or, renta nu poate fi dedusă și explicată din propria ei capitalizare. Existența ei, independentă de vînzare, constituie aici, dimpotrivă, tocmai premisa de la care se pornește.

De aici urmează că — presupunînd renta funciară ca o mărime constantă — prețul pământului poate să crească sau să scadă în direcție inversă creșterii sau scăderii dobînzii. Dacă dobînda obișnuită ar scădea de la 5% la 4%, atunci renta funciară anuală de 200 l.st. ar reprezenta sporirea anuală a valorii unui capital de 5 000 l.st. în loc de 4 000 l.st., și astfel prețul aceluiași teren ar crește de la 4 000 la 5 000 l.st. sau de la 20 years' purchase la 25. Invers în cazul contrar. Aceasta este o mișcare a prețului pământului independentă de mișcarea rentei funciare și reglată numai de rata dobînzii. Deoarece am văzut însă că rata profitului și, în consecință, rata dobînzii, în măsura în care aceasta este reglată de rata profitului, are o tendință de scădere pe măsură ce progresează dezvoltarea socială; apoi că rata dobînzii — chiar făcînd abstracție de rata profitului — are o tendință de scădere ca urmare a creșterii capitalului bănesc de împrumut, rezultă că prețul pământului are tendința de a crește și independent de mișcarea rentei funciare și a prețului produselor solului, din care o parte constituie renta.

Confundarea rentei funciare cu acea formă a dobînzii pe care o are renta în ochii celui ce cumpără pământul, confundare bazată pe totala neînțelegere a naturii rentei funciare, duce în mod necesar la cele mai ciudate concluzii false. Cum proprietatea funciară este considerată în toate țările vechi drept o formă de proprietate deosebit de onorabilă, iar cumpărarea de pământ ca o investiție deosebit de sigură a capitalului, rata dobînzii pe baza căreia se cumpără renta funciară este de obicei mai scăzută decît la alte investiții de capital pe termen relativ lung, așa încît, de exemplu, cumpărătorul de pământ nu primește decît 4% la prețul de cumpărare, pe cînd dacă ar face un alt plasament, el ar căpăta, pentru același capital, 5%, sau, ceea ce înseamnă același lucru, el plătește pentru renta funciară un capital mai mare decît ar plăti pentru același venit bănesc anual rezultat din alte investiții. De aici d-l Thiers, în lucrarea sa în genere foarte proastă despre „La Propriété” (reproducerea cuvîntării sale împotriva lui Proudhon, rostită în 1848 în Adunarea națională a Franței)⁴¹, trage concluzia

că renta funciară este scăzută, cînd de fapt aceasta nu dovedește decît că prețul ei de cumpărare este ridicat.

Faptul că renta funciară capitalizată se prezintă ca preț al pămîntului sau ca valoare a pămîntului și că, prin urmare, pămîntul este cumpărat și vîndut ca oricare altă marfă este considerat de către unii apologeți drept un temei pentru justificarea proprietății funciare, întrucît cumpărătorul a plătit pentru ea, ca și pentru oricare altă marfă, un echivalent, și cea mai mare parte a proprietății funciare a trecut astfel dintr-o mînă în alta. Pe același temei poate fi justificat și sclavajul, întrucît pentru proprietarul de sclavi, care a plătit sclavul cu bani peșin, produsul muncii acestuia nu reprezintă decît dobînda la capitalul cheltuit pentru cumpărarea acestuia. A deduce din cumpărarea și vînzarea rentei funciare justificarea existenței ei înseamnă de fapt a justifica existența ei prin însăși existența ei.

Pe cît de important este pentru a analiza științific renta funciară — adică forma economică independentă, specifică a proprietății funciare pe baza modului de producție capitalist — ca ea să fie studiată în forma ei pură, degajată de toate adaosurile care o falsifică și o estompează, tot atît de important este, pe de altă parte, pentru a înțelege efectele practice ale proprietății funciare și chiar pentru a înțelege din punct de vedere teoretic o serie de fapte care sînt în contradicție cu conceptul și cu natura rentei funciare, dar care apar ca forme de existență ale ei, să se cunoască sursa acestor confuzii teoretice.

În practică, firește, apare ca rentă funciară tot ceea ce fermierul plătește proprietarului funciar sub formă de arendă pentru permisiunea de a cultiva pămîntul. Oricare ar fi elementele constitutive ale acestui tribut, oricare ar fi sursele lui, el are comun cu renta funciară propriu-zisă faptul că monopolul asupra unei suprafețe de pămînt dă așa-zisului proprietar funciar posibilitatea de a percepe un tribut, de a impune plata unei sume. Acest tribut are comun cu renta funciară propriu-zisă faptul că el determină prețul pămîntului, care, așa cum am arătat mai sus, nu este altceva decît venitul capitalizat provenit din arendarea pămîntului.

Am văzut că dobînda la capitalul încorporat pămîntului poate fi o componentă aparte a rentei funciare, componentă care, o dată cu progresul dezvoltării economice, trebuie să constituie un adaos în continuă creștere la suma totală a rentei dintr-o țară. Dar chiar făcînd abstracție de această dobîndă, este posibil ca în banii de arendă să se ascundă parțial, și uneori chiar în întregime, cum este cazul atunci cînd renta funciară propriu-zisă lipsește cu desăvîrșire și deci pămîntul realmente nu are valoare, scază-

mîntul din profitul mijlociu, sau din salariul normal, sau din ambele. Această parte — a profitului sau a salariului — apare aici sub înfățișarea rentei funciare, fiindcă, în loc să revină capitalistului industrial sau muncitorului salariat, așa cum ar fi normal, este plătită proprietarului funciar sub formă de arendă. Nici o parte, nici cealaltă nu constituie renta funciară în sensul economic al acestui cuvînt; practic însă, ele constituie un venit al proprietarului funciar, o valorificare economică a monopolului său, tot atît de bine ca și renta funciară reală, și, la fel ca și aceasta din urmă, are o influență determinantă asupra prețului pămîntului.

Nu vorbim aici de relațiile în condițiile cărora renta funciară, această expresie a proprietății funciare corespunzătoare modului de producție capitalist, există formal, fără să existe însuși modul de producție capitalist, fără ca fermierul însuși să fie capitalist industrial sau ca modul de exploatare a pămîntului practicat de el să fie capitalist. Este cazul Irlandei, de exemplu. Aici fermierul este de obicei un mic țaran. Ceea ce plătește el sub formă de arendă proprietarului funciar absoarbe adesea nu numai o parte din profitul lui, adică din propria lui supramuncă, asupra căreia el are drept ca posesor al uneltelor de muncă, ci și o parte din salariul normal pe care l-ar căpăta în alte condiții pentru aceeași cantitate de muncă. În afară de aceasta, proprietarul funciar, care nu face aici absolut nimic pentru ameliorarea solului, îl expropriează pe fermier de micul său capital, pe care acesta îl încorporează pămîntului în cea mai mare parte prin muncă proprie, așa cum ar face în condiții asemănătoare un cămătar. Cu deosebirea că într-o asemenea operație cămătarul cel puțin își riscă propriul capital. Acest jaf permanent constituie obiectul disputelor legate de legislația agrară irlandeză, care în esență se reduce la aceea că proprietarul funciar, care reziliază contractul arendașului, trebuie obligat să-l despăgubească pe acesta pentru îmbunătățirile aduse pămîntului sau pentru capitalul încorporat pămîntului⁴². Palmerston avea obiceiul să răspundă la aceasta cu cinism :

„Camera comunelor este o Cameră de proprietari funciari”.

Nu vorbim nici despre împrejurările excepționale cînd chiar și în țările cu producție capitalistă proprietarul funciar poate stoarce o arendă ridicată, care nu are nici o legătură cu produsul pămîntului, de pildă în districtele industriale din Anglia, unde mici parcele sînt arendate muncitorilor din fabrici fie pentru mici grădini, fie pentru practicarea în subsidiar a agriculturii în orele libere. („Reports of Inspectors of Factories“.)

Vorbim despre renta agricolă în țările cu producție capitalistă dezvoltată. În rîndurile fermierilor englezi, de pildă, există un nu-

măr de mici capitaliști care, în virtutea educației, pregătirii, tradiției, concurenței și altor împrejurări, sînt destinați și constrînși să-și plaseze capitalul în agricultură ca fermieri. Ei sînt nevoiți să se mulțumească cu un profit mai mic decît cel mijlociu și să cedeze o parte din profit proprietarului funciar sub formă de rentă. Numai cu această condiție li se îngăduie să-și investească capitalul în pămînt, în agricultură. Dat fiind că proprietarii funciari exercită pretutindeni o puternică influență asupra legislației, în Anglia chiar o influență covârșitoare, ei pot folosi această influență pentru a jefui întreaga clasă a fermierilor. De pildă, legile cerealelor din 1815⁴³ — un impozit pe piine impus țării cu scopul mărturisit de a se asigura în continuare trîndavilor proprietari funciari renta excesiv de mare din timpul războiului antiacobin⁴⁴ — au avut, ce-i drept, efectul că, în afară de cîțiva ani cu recoltă foarte bună, prețurile la produsele agricole au fost menținute peste nivelul la care ele ar fi scăzut, de bună seamă, în cazul unui import liber de cereale. Dar aceste legi nu au reușit să mențină prețurile la nivelul decretat de către proprietarii funciari legiuitori ca preț normal, astfel încît să constituie o barieră legală împotriva importurilor de cereale. Contractele de arendă însă se încheiau sub influența acestor prețuri normale. De îndată ce iluziile s-au risipit, s-a întocmit o nouă lege, cu noi prețuri normale, care, la fel ca și cele anterioare, nu erau decît expresia neputincioasă a fanteziei cupizilor proprietari funciari. În felul acesta fermierii au fost înșelați din 1815 pînă după 1830. De aici, agricultural distress * ca temă la ordinea zilei în toată această perioadă. De aici, exproprierea și ruinarea în această perioadă a unei întregi generații de fermieri și înlocuirea lor printr-o nouă clasă de capitaliști³¹).

Dar un fapt mult mai general și mai important îl constituie scăderea salariului muncitorilor agricoli propriu-zisî sub nivelul mediu normal : muncitorul este astfel frustrat de o parte din salariul său, care constituie o parte din arendă, și, sub formă de rentă funciară, este însușită de proprietar, și nu de muncitor. Aceasta este în genere situația în Anglia și în Scoția, cu excepția cîtorva comitate cu o situație mai favorabilă. Lucrările comisiilor parlamentare însărcinate cu cercetarea nivelului salariilor⁴⁶, instituite

³¹) Vezi Anti-Corn-Law Prize-Essays⁴⁵. Cu toate acestea, legile cerealelor au continuat să mențină prețurile la un nivel artificial ridicat. Acest lucru era în favoarea fermierilor mai înstăriți. Ei profitau de stagnarea în care tarifele protecționiste mențineau marea masă a fermierilor, care se bazaseră, cu sau fără motiv, pe prețul mediu excepțional.

* — situația grea a agriculturii. — Nota trad.

Înainte de introducerea legilor cerealelor în Anglia — pînă astăzi contribuția cea mai valoroasă și total neexploatăată la istoria salariului în secolul al XIX-lea și în același timp un monument rușinos, pe care aristocrația și burghezia engleză și l-au ridicat cu propriile lor mîini —, au dovedit în chip evident și fără putință de tăgadă că nivelul ridicat al rentei și creșterea corespunzătoare a prețului pămîntului în timpul războiului antiacobin se datorau, în parte, numai sustragerii lor din salariu și reducerii acestuia chiar sub minimul vital necesar, adică faptului că proprietarului funciar i se ceda o parte din salariul normal al muncitorului. Diferite împrejurări, printre altele deprecierea banilor, modul de aplicare a legilor cu privire la asistența săracilor în districtele agricole ⁴⁷ etc., au făcut posibilă această operație într-o perioadă în care veniturile fermierilor creșteau colosal, iar proprietarii funciari strîngeau averi fabuloase. Unul din principalele argumente pentru introducerea tarifelor vamale la cereale, invocate atît de fermieri, cît și de proprietarii funciari, consta în aceea că o nouă reducere a salariului zilierilor agricoli era fizicește imposibilă. În esență situația nu s-a schimbat, și atît în Anglia, cît și în toate țările de pe continent, o parte din salariul normal continuă să fie o componentă a rentei funciare. Cînd contele Shaftesbury, alias lord Ashley, unul dintre aristocrații filantropi, a fost atît de mișcat de situația muncitorilor industriali englezi încît în timpul campaniei pentru ziua de muncă de 10 ore s-a erijat în apărător al lor în parlament, ca răspuns, purtătorii de cuvînt ai industriașilor au publicat o statistică privitoare la salariul muncitorilor agricoli zilieri din satele contelui (vezi cartea I, cap. XXIII, 5, e : Proletariatul agricol britanic ⁴⁸), statistică care arăta clar că o parte din renta funciară a acestui filantrop provenea pur și simplu din jaful practicat de arendașii lui, care furau din salariul muncitorilor agricoli. Statistica publicată prezintă interes și pentru motivul că datele cuprinse în ea pot fi puse foarte bine alături de grozăviile dezvăluite de comisiile din 1814 și 1815 ⁴⁹. Cînd împrejurările impun o urcare temporară a salariului muncitorilor agricoli zilieri, fermierii încep să țipe că o urcare a salariului pînă la nivelul lui normal, așa cum se practică în alte ramuri industriale, este imposibilă, că o asemenea urcare îi ruinează dacă concomitent nu se reduce renta funciară. În felul acesta se recunoaște, așadar, că, sub numele de rentă funciară, arendașii sustrag o parte din salariu și că această parte revine proprietarului funciar. Din 1849 pînă în 1859, de exemplu în Anglia, salariul muncitorilor agricoli a crescut datorită următoarelor împrejurări hotărîtoare : emigrația în masă din Irlanda, care a pus capăt afluxului de muncitori agri-

coli irlandezi ; absorbirea populației agricole de către industria de fabrică ; cererea de soldați pentru război ; emigrația masivă în Australia și Statele Unite (California), precum și datorită altor cauze, la care nu e cazul să ne referim amănunțit. În același timp, cu excepția anilor de recoltă proastă 1854—1856, în această perioadă prețurile medii la cereale au scăzut cu peste 16%. Arendașii au început să se agite, cerînd reducerea rentei. În unele cazuri ei au obținut acest lucru. Dar în majoritatea cazurilor au eșuat. Atunci ei au recurs la reducerea cheltuielilor de producție, între altele prin introducerea pe scară largă a locomobilei cu abur și a noilor mașini, care, pe de o parte, au înlocuit caii și, pe de altă parte, eliberînd muncitorii agricoli zileri, au creat o suprapopulație artificială, ducînd astfel la o nouă scădere a salariului. Această evoluție a avut loc în pofida scăderii generale relative a populației agricole în cursul acestui deceniu, în comparație cu creșterea populației totale, și în pofida scăderii absolute a populației agricole în unele districte pur agricole³²). Despre același lucru a vorbit la 12 octombrie 1865 Fawcett, pe atunci profesor de economie politică la Cambridge (cînd a murit în 1884 era director general al poștelor), la Social Science Congress⁵¹ :

„Muncitorii agricoli zileri au început să emigreze, iar arendașii au început să se plîngă că nu vor fi în stare să plătească rente atît de mari cum plăteau de obicei, deoarece, ca urmare a emigrării, munca s-a scumplit“.

Aici, prin urmare, renta funciară ridicată este identificată nemijlocit cu salariul scăzut. Și, în măsura în care prețul ridicat al pămîntului este determinat de această împrejurare care sporește renta, creșterea valorii pămîntului este identică cu deprecierea muncii, iar prețul ridicat al pămîntului cu prețul scăzut al muncii.

Același lucru este valabil și pentru Franța.

„Arenda crește pentru că, pe de o parte, crește prețul la piine, vin, carne, legume și fructe, în timp ce, pe de altă parte, prețul muncii rămîne neschimbat. Dacă bătrînii ar compara calculele făcute de părinții lor — ceea ce ar însemna să te întorci înapoi cu aproape 100 de ani —, ei ar constata că pe atunci prețul unei zile de muncă în districtele agricole din Franța era exact același ca și astăzi. De atunci prețul la carne s-a întreit... Cine este victima acestei schimbări ? Bogătașul care este proprietar al pămîntului dat în arendă, sau săracul care cultivă acest pămînt ?... Creșterea arenzii este un indiciu al unei calamități publice“. („Du Mécanisme de la Société en France et en Angleterre“. Par M. Rubichon, 2me édit., Paris 1837, p. 101.)

³²) John C. Morton. „The Forces used in Agriculture“, referat prezentat la Society of Arts⁵⁰ din Londra în 1859 și bazat pe documente autentice, adunate de la circa 100 de arendași din 12 comitate din Scotia și 35 de comitate din Anglia.

Exemple de rentă ca urmare a sustragerii unei părți, pe de o parte, din profitul mijlociu, iar pe de altă parte din salariul mijlociu :

Același Morton ⁵², agent agricol și inginer agronom, arată că în multe regiuni renta pentru terenurile mari este mai mică decât renta pentru terenurile mici, deoarece

„la acestea din urmă concurența este de obicei mai mare decât la celelalte și deoarece micii arendași care arareori au posibilitatea de a se îndeletnici cu altceva în afară de agricultură, siliți să-și găsească alte ocupații, consimt să plătească o rentă, despre care știu că este prea mare”. (John L. Morton. „The Resources of Estates”, London 1858, p. 116.)

După părerea lui, în Anglia însă această deosebire dispărește treptat, ceea ce se datorește faptului că emigranții sînt mai ales din categoria micilor arendași. Același Morton dă un exemplu din care reiese evident că în renta funciară intră o parte sustrasă din salariul fermierului însuși, deci, incontestabil, din salariul pe care acesta îl plătește celor pe care îi angajează. Este vorba de fermele cu mai puțin de 70—80 de acri (30—34 de hectare) care nu au un plug cu 2 cai.

„Dacă arendașul nu muncește el însuși cu sîrg ca oricare muncitor, el nu poate trăi din parcela luată în arendă. Dacă lasă toată munca pe seama oamenilor lui, iar el se mărginește la a-i supraveghea, va constata probabil foarte curînd că nu este în stare să plătească renta” (l.c., p. 118).

Deci aici Morton trage concluzia că, dacă fermierii din regiunea respectivă nu sînt foarte săraci, terenurile arendate nu trebuie să fie mai mici de 70 de acri, astfel ca fermierul să poată ține 2—3 cai.

De o neobișnuită înțelepciune dă dovadă d-l Léonce de Lavergne, Membre de L'Institut ⁵³ et de la Société Centrale d'Agriculture. În lucrarea sa „Économie Rurale de L'Angleterre” (cităm după traducerea engleză, London 1855), el compară cîștigul anual obținut de pe urma vitelor cornute mari, care în Franța sînt folosite la muncile agricole, iar în Anglia nu, deoarece aici la aceste munci sînt folosiți caii (p. 42) :

<i>Franța</i>		<i>Anglia</i>	
Lapte	4 milioane l.st.	Lapte	16 milioane l.st.
Carne	16 " "	Carne	20 " "
Muncă	8 " "	Muncă	— " "
28 de milioane l.st.		36 de milioane l.st.	

Totalul mai ridicat se datorează, după cum arată însuși autorul, faptului că în Anglia laptele este de două ori mai scump decât

în Franța ; la carne el presupune același preț, în ambele țări (p. 35) ; prin urmare, dacă producția de lapte din Anglia se reduce la 8 000 000 l.st., produsul total reprezintă numai 28 000 000 l.st., ca și în Franța. De fapt, d-l Lavergne exagerează introducând în calculul său în același timp cantități diferite de produse și diferența de preț, astfel că dacă Anglia produce anumite articole mai scump decât Franța, ceea ce nu înseamnă decât un profit mai mare pentru arendași și pentru proprietarii funciari, acest lucru apare ca un avantaj al agriculturii engleze.

La p. 48 d-l Lavergne ne dovedește nu numai că cunoaște succesele economice ale agriculturii engleze, dar și că împărtășește și prejudecățile arendașilor și ale proprietarilor funciari englezi ;

„Culturile cerealiere au un mare dezavantaj..., ele secătuiesc pământul“.

D-l Lavergne consideră nu numai că alte plante nu secătuiesc solul, ci chiar că plantele furajere și rădăcinoasele îl îmbogățesc :

„Plantele furajere își iau din atmosferă elementele principale necesare creșterii și dau solului mai mult decât iau din el ; ele contribuie deci pe două căi, atât direct cât și prin transformarea lor în îngrășăminte, la compensarea daunelor pricinuite de cereale și de alte culturi care secătuiesc solul ; de aici regula ca aceste culturi să fie cel puțin alternate cu culturile furajere ; în aceasta constă Norfolk Rotation“ (p. 50—51).

Nu e de mirare că d-l Lavergne, care dă crezare acestor legende răspândite în Anglia rurală⁵⁴, crede și că, după abrogarea legilor cerealelor, salariul muncitorilor agricoli englezi a revenit la normal. A se vedea cele spuse de noi în această privință în cartea I, cap. XXIII, 5, p. 701—729⁵⁵. Dar să vedem ce spune și d-l John Bright în discursul rostit la Birmingham la 13 decembrie 1865. După ce vorbește despre cele 5 000 000 de familii care nu sînt de loc reprezentate în parlament, el spune în continuare :

„Dintre acestea, un milion sau chiar mai mult de un milion din Regatul Unit figurează pe nenorocita listă a pauperilor. Un alt milion de familii abia se mențin deasupra limitei pauperismului, dar sînt în permanență amenințate de pauperism. Situația și perspectivele lor nu sînt de loc mai favorabile. Priviți, în sfîrșit, păturile inferioare și ignorante ale acestei părți a societății. Priviți ce situație au în societate, în ce mizerie, suferințe și desperare se zbat. Pînă și în Statele Unite, și chiar în statele din sud în timpul sclaviei, un negru trăia cu speranța că odată și odată va fi eliberat. Dar acești oameni, această masă a celor mai de jos pături din țara noastră, trebuie s-o spun, nu speră și nici măcar nu aspiră la vreo îndreptare. Ați citit recent în ziare o știre despre un ziler agricol cu numele de John Cross din Dorsetshire ? El muncea 6 zile din săptămîină și avea referințe excelente din partea patronului la care muncise timp de 24 de ani pentru un salariu săptămînal

de 8 șilingi. Din acest salariu John Cross întreține în coliba sa 7 copii. Pentru ca nevasta bolnavă și copilul, un sugar, să aibă un pic de căldură, el a luat — folosind limbajul legii am putea spune că a furat — un braț de lemne în valoare de 6 pence. Pentru acest delict el a fost condamnat de către judecătoria de pace la 14 sau la 20 de zile închisoare. Pot să vă spun că există în întreaga țară, și cu deosebire în sud, multe mii de cazuri asemănătoare celui al lui John Cross și că situația acestor oameni este atât de grea, încât nici cel mai conștiincios cercetător n-a reușit pînă acum să descopere secretul supraviețuirii lor. Și acum aruncați o privire asupra întregii țări, priviți aceste 5 000 000 de familii și situația disperată în care se află această pătură a populației. Nu se poate oare afirma, pe drept cuvînt, că masa națiunii lipsită de drepturi electorale muncește din greu și aproape că nu știe ce-i odihna? Comparați situația ei cu situația clasei dominante — dar dacă voi face eu acest lucru, voi fi acuzat de comunism... —, comparați însă această parte imensă a națiunii, care se istovește muncind și nu are drept de vot, cu acea parte care poate fi considerată drept clasa dominantă. Priviți bogăția, fastul, luxul lor. Priviți oboseala lor — căci și ele suferă de oboseală, dar de oboseala saturației —, priviți cum aleargă dintr-un loc într-altul, ca și cum totul se reduce numai la descoperirea de noi și noi delectări". („Morning Star”⁵⁶ din 14 decembrie 1865.)

În cele ce urmează vom arăta cum supramunca și, prin urmare, plusprodusul în general sînt confundate cu renta funciară, cu acea parte a plusprodusului care, cel puțin pe baza modului de producție capitalist, este specific determinată sub aspect cantitativ și calitativ. Baza naturală a supramuncii în general, adică condiția naturală absolut necesară existenței ei, este ca, cheltuindu-se un timp de muncă care să nu absoarbă întreaga zi de muncă, natura să furnizeze — fie sub forma de produse agricole vegetale sau animale, fie sub forma de produse piscicole etc. — mijloacele de subzistență necesare. Această productivitate naturală a muncii agricole (care cuprinde aici culesul, vînatul, pescuitul, creșterea animalelor) constituie baza oricărei supramunci, dat fiind că la origine orice muncă are drept scop însușirea și producerea hranei. (Animalul furnizează în același timp și blana care protejează împotriva frigului acolo unde clima e mai rece; apoi peșterile sînt folosite ca adăposturi etc.)

Aceeași confuzie între plusprodus și renta funciară o găsim exprimată, sub o altă formă, și la d-l Dove⁵⁷. Inițial munca agricolă și meșteșugurile nu sînt separate; acestea din urmă se adaugă celei dintîi. Supramunca și plusprodusul tribului agricol, ale comunității casnice sau ale familiei cuprind atît munca agricolă, cît și pe cea meșteșugărească. Ele merg mină în mină. Vînatul, pescuitul, agricultura nu sînt posibile fără unelte corespunzătoare. Tesutul, torsul etc. nu sînt la început decît munci accesorii agriculturii.

Am arătat mai înainte că, după cum munca fiecărui muncitor se descompune în muncă necesară și supramuncă, tot așa munca

totală a clasei muncitoare poate fi împărțită în așa fel, încît partea care produce mijloacele de subzistență pentru întreaga clasă muncitoare (inclusiv mijloacele de producție necesare în acest scop) efectuează munca necesară pentru întreaga societate. Munca efectuată de toată cealaltă parte a clasei muncitoare poate fi considerată ca supramuncă. Dar munca necesară nu cuprinde numai munca agricolă, ci și munca care produce toate celelalte produse care intră în mod necesar în consumul mediu al muncitorului. De altfel, din punct de vedere social, unii efectuează numai muncă necesară pentru că ceilalți efectuează numai supramuncă, și invers. Aceasta este pur și simplu o diviziune a muncii între muncitori. La fel stau lucrurile în genere cu diviziunea muncii între muncitorii agricoli și cei industriali. Caracterului pur industrial al muncii de o parte îi corespunde caracterul pur agricol al muncii de cealaltă parte. Această muncă pur agricolă nu este în nici un caz dată de natură, ci este un produs, și anume unul foarte modern, neatins încă pretutindeni, al dezvoltării sociale și corespunde unei anumite trepte a dezvoltării producției. După cum o parte a muncii agricole se materializează în produse care sau sînt folosite numai ca obiecte de lux, sau constituie materia primă necesară industriei, dar în nici un caz nu sînt folosite ca hrană, cu atît mai puțin ca hrană a maselor, tot așa, pe de altă parte, o parte a muncii industriale se materializează în produse care sînt mijloace de consum necesare atît muncitorilor agricoli, cît și celor neagricoli. Este greșit ca, din punct de vedere social, această muncă industrială să fie considerată supramuncă. Ea este în parte muncă tot atît de necesară ca și partea necesară a muncii agricole. Ea nu este decît forma devenită independentă a unei părți din munca industrială care altădată era legată în mod natural de munca agricolă, completare necesară și reciprocă a muncii pur agricole, acum separată de ea. (Privind lucrurile din punct de vedere pur material, 500 de țesători care lucrează la războaie de țesut mecanice, de exemplu, produc o cantitate mult mai mare de țesături decît este necesar pentru propria lor îmbrăcăminte.)

În sfîrșit, analizînd formele sub care apare renta funciară, adică analizînd arenda plătită proprietarului funciar cu titlul de rentă funciară pentru folosirea pămîntului respectiv, fie în scopul producției, fie în cel al consumului, trebuie să reamintim faptul că prețul obiectelor care nu au valoare în sine, adică nu sînt produse ale muncii, cum este, de exemplu, pămîntul, sau care nu pot fi reproduse prin muncă, cum sînt antichitățile, operele de artă ale anumitor maeștri etc., poate fi determinat de împrejurări cu totul

întimplătoare. Pentru a vinde un lucru nu e nevoie decît ca el să poată fi monopolizat și înstrăinat.

Examinînd renta funciară, trebuie evitate trei erori principale care estompează analiza :

1. Confundarea diferitelor forme ale rentei care corespund unor trepte diferite de dezvoltare a procesului de producție social.

Oricare ar fi forma specifică a rentei, pentru toate tipurile de rentă este comun faptul că apropierea ei reprezintă forma economică sub care se realizează proprietatea funciară, și că renta funciară, la rîndul ei, presupune proprietatea funciară, proprietatea unor anumiți indivizi asupra unor anumite porțiuni de pămînt, indiferent dacă acest proprietar este reprezentantul unei obști [Gemeinwesen], ca în Asia, Egipt etc. ; proprietatea poate fi numai un accesoriu al proprietății anumitor persoane asupra producătorilor direcți, ca în sistemul sclaviei sau al șerbiei, sau este pur și simplu proprietatea privată a unor nonproducători asupra naturii, un simplu titlu de proprietate asupra pămîntului, sau, în sfîrșit, un astfel de raport față de pămînt, care, ca în cazul coloniștilor și al micilor agricultori, apare nemijlocit ca apropiere și producere a produselor pe anumite parcele de pămînt de către producătorii direcți a căror muncă este izolată și nedezvoltată din punct de vedere social.

Acest element *comun* al diferitelor forme ale rentei — de a fi realizarea economică a proprietății funciare, a ficțiunii juridice în virtutea căreia diferiți indivizi posedă în exclusivitate anumite suprafețe de pămînt — face ca deosebirile să nu fie observate.

2. Orice rentă funciară este plusvaloare, produs al supra-muncii. În forma sa nedezvoltată, în forma de rentă naturală, ea este încă nemijlocit plusprodus. De aici eroarea că renta corespunzătoare modului de producție capitalist, rentă care este întotdeauna un excedent asupra profitului, adică asupra acelei părți din valoarea mărfii care constă ea însăși din plusvaloare (supramuncă), că această parte constitutivă deosebită și specifică a plusvalorii va fi explicată în momentul cînd vor fi explicate condițiile de existență ale plusvalorii și ale profitului în general. Aceste condiții sînt : producătorii direcți trebuie să lucreze peste timpul necesar reproducerii propriei lor forțe de muncă, adică propriei lor reproduceri. Ei trebuie să presteze în genere supramuncă. Aceasta este condiția subiectivă. Condiția obiectivă însă este ca ei să poată presta supramuncă ; condițiile naturale să permită ca o parte din timpul lor de muncă de care dispun să fie suficient

pentru reproducerea și conservarea lor ca producători, ca producția mijloacelor de subzistență necesare să nu absoarbă întreaga lor forță de muncă. Fertilitatea naturală constituie aici o limită, un punct de plecare, o bază. Pe de altă parte, dezvoltarea forței productive sociale a muncii constituie o altă limită. Privind mai de aproape lucrurile — deoarece producția mijloacelor de subzistență constituie condiția primordială a vieții producătorilor direcți și a oricărei producții în general —, munca cheltuită în această producție, adică munca agricolă în sensul economic cel mai larg, trebuie să fie destul de rodnică pentru ca producția mijloacelor de subzistență pentru producătorii direcți să nu absoarbă tot timpul de muncă posibil, prin urmare să fie posibilă supramunca agricolă și deci plusprodusul agricol. Mai departe : este necesar ca întreaga muncă agricolă — munca necesară și supramunca — a unei părți din societate să fie suficientă pentru a produce mijloacele de subzistență necesare întregii societăți, deci și muncitorilor neagricoli ; așadar, să fie posibilă această mare diviziune a muncii între lucrătorii din agricultură și cei din industrie, precum și între lucrătorii din agricultură care furnizează produse alimentare și cei care produc materii prime. Deși munca producătorilor direcți de produse alimentare se împarte pentru ei înșiși în muncă necesară și supramuncă, ea reprezintă totuși, în raport cu societatea, numai munca necesară cerută pentru producerea produselor alimentare. De altfel, același lucru se petrece cu orice diviziune a muncii în cadrul întregii societăți, spre deosebire de diviziunea muncii în cadrul unui atelier. Aceasta este munca necesară pentru producerea unui anumit fel de obiecte, pentru satisfacerea anumitor nevoi ale societății în ce privește anumite obiecte. Dacă această diviziune este proporțională, atunci produsele diferitelor grupuri se vînd la valorile lor (în cursul dezvoltării ulterioare la prețurile lor de producție) sau la prețuri care reprezintă modificări ale acestor valori, respectiv ale prețurilor de producție determinate de legi generale. Aceasta este de fapt legea valorii, așa cum se manifestă ea, nu în raport cu anumite mărfuri sau articole, ci de fiecare dată în raport cu totalitatea produselor diferitelor sfere ale producției sociale, devenite independente datorită diviziunii muncii ; așa încît nu numai că pentru fiecare marfă se întrebuițează doar timpul de muncă necesar, dar și pentru diferite grupuri se întrebuițează numai cantitatea proporțional necesară din timpul de muncă social total. Căci condiția rămîne ca marfa să reprezinte o valoare de întrebuițare. Dar dacă valoarea de întrebuițare a unei mărfi depinde de faptul dacă această marfă în sine satisface o nevoie oarecare, atunci valoarea de întrebuițare a unei anumite

mase de produse sociale depinde de faptul dacă ea este adecvată cantitativ unei anumite nevoi sociale pentru fiecare fel de produse și, prin urmare, de faptul dacă munca între aceste sfere diferite ale producției este repartizată proporțional, în conformitate cu această nevoie socială cantitativ determinată. (Acest punct va trebui examinat în capitolul consacrat repartiției capitalului între diferitele sfere de producție.) Nevoia socială, adică valoarea de întrebuințare pe scară socială, este aceea care determină aici partea din timpul de muncă social total care revine diferitelor sfere ale producției. Dar aici acționează aceeași lege care acționează și față de fiecare marfă în parte, și anume că valoarea de întrebuințare a unei mărfi este premisa valorii ei de schimb și deci a valorii ei. Acest punct se referă la raportul dintre munca necesară și supramuncă numai în măsura în care nerespectarea proporției face imposibilă realizarea valorii mărfii și deci a plusvalorii cuprinse în ea. Să presupunem, de exemplu, că se produc neproporțional de multe țesături de bumbac, deși în totalitatea acestor țesături produse este realizat numai timpul de muncă necesar pentru producerea lor în condițiile date. Dar în genere în această ramură specială s-a cheltuit prea multă muncă socială, ceea ce înseamnă că o parte a produsului este inutilă. De aceea întregul produs se vinde ca și cum ar fi fost produs în proporția necesară. Această limită cantitativă a acelor părți din timpul de muncă social care pot fi cheltuite în diferite sfere ale producției nu este decât expresia dezvoltată a legii valorii în general, deși timpul de muncă necesar capătă aici un alt sens. Pentru satisfacerea nevoii sociale este necesar numai atîta timp de muncă. Limitarea se manifestă aici prin intermediul valorii de întrebuințare. Societatea poate cheltui, în condițiile de producție date, numai atît din timpul de muncă total pentru un anumit produs. Dar condițiile subiective și obiective ale supramuncii și ale plusvalorii în genere nu au nimic comun cu forma concretă determinată a profitului sau a rentei. Ele sînt valabile pentru plusvaloare ca atare, indiferent de formele ei speciale. De aceea ele nu pot explica renta funciară.

3. Ceea ce în valorificarea economică a proprietății funciare, în dezvoltarea rentei funciare apare ca deosebit de caracteristic este faptul că mărimea rentei nu este nicidecum determinată de beneficiarul ei, ci de dezvoltarea muncii sociale, care este independentă de aportul lui și la care el nu participă. De aceea este ușor să se considere ca o particularitate a rentei (și a produsului agricol în genere) ceea ce, pe baza producției de mărfuri — și mai exact a producției capitaliste, care este în întregime producție de

mărfuri — este comun tuturor ramurilor de producție și tuturor produselor lor.

Nivelul rentei funciare (și o dată cu el valoarea pământului) crește, în cursul dezvoltării sociale, ca rezultat al muncii sociale totale. Pe de o parte, o dată cu dezvoltarea socială, crește piața și cererea de produse ale solului, pe de altă parte crește nemijlocit însăși cererea de pământ, ca o condiție absolut necesară pentru absolut toate ramurile economiei, chiar și pentru cele neagricole. Mai exact, renta, și împreună cu ea valoarea pământului, pentru a nu vorbi decît de renta agricolă propriu-zisă, se dezvoltă o dată cu piața pentru produsele solului și deci o dată cu creșterea populației neagricole, o dată cu nevoia și cererea acesteia fie de produse alimentare, fie de materii prime. Prin însăși natura sa, modul de producție capitalist face ca populația agricolă să scadă în permanență în raport cu populația neagricolă, deoarece în industrie (în sens îngust) creșterea capitalului constant, în raport cu cel variabil, este legată de creșterea absolută a capitalului variabil, în pofida descreșterii lui relative. Dimpotrivă, în agricultură, capitalul variabil necesar pentru exploatarea unui teren dat scade în mod absolut; prin urmare, capitalul variabil poate crește numai dacă se cultivă noi terenuri, ceea ce însă presupune o creștere și mai mare a populației neagricole.

În realitate acest fenomen nu constituie o particularitate specifică agriculturii și produselor ei. Dimpotrivă, pe baza producției de mărfuri și a formei absolute a acesteia — producția capitalistă —, acest fenomen este caracteristic tuturor celorlalte ramuri de producție și tuturor celorlalte produse.

Aceste produse sînt mărfuri, adică valori de întrebuițare care posedă o valoare de schimb, și anume o valoare de schimb ce poate fi realizată, transformată în bani numai în măsura în care alte mărfuri constituie un echivalent al lor, numai în măsura în care alte produse li se opun ca mărfuri și ca valori; cu alte cuvinte, în măsura în care acestea nu sînt produse ca mijloace imediate de subzistență pentru producătorii lor, ci ca mărfuri, ca produse care numai prin transformarea lor în valoare de schimb (bani), prin înstrăinarea lor devin valori de întrebuițare. Piața pentru aceste mărfuri se dezvoltă ca urmare a diviziunii sociale a muncii; diviziunea muncilor productive transformă reciproc produsele fiecăreia dintre ele în mărfuri, în echivalente, făcîndu-le să servească drept piață unul pentru altul. Aceasta însă nu este în nici un caz ceva specific numai produselor agriculturii.

Renta se poate dezvolta ca rentă în bani numai pe baza producției de mărfuri, mai exact pe baza producției capitaliste,

și ea se dezvoltă în aceeași măsură în care producția agricolă devine producție de mărfuri, prin urmare în aceeași măsură în care producția neagrăcolă se dezvoltă ca o producție independentă față de ea ; căci în aceeași măsură produsul agricol devine marfă, valoare de schimb și valoare. În aceeași măsură în care, o dată cu producția capitalistă, se dezvoltă producția de mărfuri, deci și producția de valoare, se dezvoltă și producția de plusvaloare și de plusprodus. Dar, în aceeași măsură în care se dezvoltă aceasta din urmă, se dezvoltă și capacitatea proprietății funciare de a acapara, datorită monopolului asupra pământului, o parte tot mai mare din această plusvaloare și, în consecință, de a urca valoarea rentei sale și chiar prețul pământului. În dezvoltarea acestei plusvalori și acestui plusprodus, capitalistul continuă să fie un agent independent. Proprietarul funciar însă nu are altceva de făcut decât să-și însușească partea care-i revine din plusprodus și din plusvaloare, parte care crește fără participarea lui. În aceasta constă specificul poziției sale, iar nu în faptul că valoarea produselor pământului, deci și valoarea pământului, crește tot mai mult pe măsură ce se dezvoltă piața pentru ele, pe măsură ce crește cereerea și, o dată cu ea, lumea mărfurilor care se opune produselor pământului, cu alte cuvinte, pe măsură ce crește masa producătorilor de mărfuri neagrăcoli și a producției de mărfuri neagrăcole. Întrucât acest lucru se petrece fără participarea proprietarului funciar, apare ca ceva specific lui faptul că masa valorii, masa plusvalorii și transformarea unei părți din această plusvaloare în rentă funciară depind de procesul de producție social, de dezvoltarea producției de mărfuri în general. De aceea Dove, de pildă, vrea să deducă de aici renta. El afirmă că renta nu depinde de masa produsului agricol, ci de valoarea lui⁵⁸ ; aceasta din urmă însă depinde de masa și de productivitatea populației neagrăcole. Dar despre oricare alt produs se poate spune că se dezvoltă ca marfă numai în măsura în care crește masa și varietatea altor mărfuri care constituie echivalente pentru el. Acest lucru a fost arătat încă în expunerea generală a teoriei valorii⁵⁹. Pe de o parte, capacitatea de schimb a unui produs depinde în genere de varietatea mărfurilor care există în afară de el. Pe de altă parte, de aceasta depinde în mod special cantitatea în care el poate fi produs ca marfă.

Producătorul — atît în industrie, cît și în agricultură —, considerat izolat, nu produce valoare sau marfă. Produsul lui devine valoare sau marfă numai într-o anumită corelație socială. În primul rînd, în măsura în care el apare ca o expresie a muncii sociale, prin urmare în măsura în care timpul de muncă al producă-

torului respectiv este o parte a timpului de muncă social în general; în al doilea rînd, acest caracter social al muncii producătorului se manifestă — ca un caracter social propriu produsului său — în caracterul bănesc al produsului său și în capacitatea acestuia de a fi schimbat, schimbul fiind determinat de preț.

Așadar, dacă, pe de o parte, în loc să se explice renta, se explică plusvaloarea sau, și mai simplist, plusprodusul în genere, se comite, pe de altă parte, greșeala de a se atribui exclusiv produselor agricole o însușire proprie tuturor produselor în calitatea lor de mărfuri și de valori. Explicația devine și mai superficială atunci cînd de la determinarea generală a valorii se trece la realizarea unei valori determinate a mărfii. Orice marfă își poate realiza valoarea numai în procesul de circulație; iar dacă și în ce măsură o realizează depinde întotdeauna de condițiile existente pe piață.

Prin urmare, particularitatea rentei funciare nu constă în faptul că produsele agricole devin valori și se dezvoltă ca valori, cu alte cuvinte, nu în faptul că ele, ca mărfuri, se opun altor mărfuri, iar produsele neagricole li se opun ca mărfuri, sau în faptul că ele se dezvoltă ca expresii deosebite ale muncii sociale. Particularitatea constă în aceea că, o dată cu condițiile în care produsele agricole devin valori (mărfuri) și o dată cu condițiile realizării valorilor lor, se dezvoltă și capacitatea proprietății funciare de a-și însuși o parte tot mai mare din aceste valori create fără participarea ei, se transformă în rentă funciară o parte tot mai mare a plusvalorii.

Capitolul treizeci și opt

Renta diferențială : considerații generale

În analiza rentei funciare vom porni, în primul rînd, de la presupunerea că produsele care dau o astfel de rentă, produse în care o parte a plusvalorii, deci și o parte a prețului total, se transformă în rentă — pentru scopul nostru e suficient să avem în vedere numai produsele agricole sau produsele miniere —, prin urmare că produsele solului sau ale minelor sînt vîndute, asemenea tuturor celorlalte mărfuri, la prețurile lor de producție. Cu alte cuvinte, prețurile lor de vînzare sînt egale cu elementele prețului lor de cost (valoarea capitalului constant și a celui variabil consumat) plus profitul, determinat de rata generală a profitului, calculat la capitalul total avansat, consumat sau neconsumat. Presupunem deci că prețurile de vînzare mijlocii ale acestor produse sînt egale cu prețurile lor de producție. Întrebarea este cum apare în această ipoteză renta funciară, adică cum se poate transforma în rentă funciară o parte din profit, prin urmare cum poate reveni proprietarului funciar o parte din prețul mărfurilor.

Pentru a arăta caracterul general al acestei forme a rentei funciare presupunem că marea majoritate a fabricilor dintr-o țară sînt acționate de mașini cu aburi, iar un anumit număr, mai mic, sînt acționate de căderi de apă naturale. Să presupunem că în aceste ramuri industriale prețul de producție este de 115 pentru o cantitate de mărfuri a căror fabricare a necesitat un capital de 100. Cele 15% profit nu sînt calculate numai la capitalul utilizat de 100, ci la întregul capital utilizat în producția acestei valori-marfă. Așa cum am arătat mai înainte, acest preț de producție nu este determinat de prețul de cost individual al fiecărui industriaș producător, ci de prețul de cost mediu al mărfii în condițiile medii ale capitalului total din întreaga sferă de producție. Acesta este de fapt prețul de producție de piață, prețul de piață mijlociu, spre deosebire de oscilațiile lui. Natura valorii mărfurilor, determinarea valorii nu prin

timpul de muncă necesar individual producătorului izolat pentru producerea unei anumite cantități de marfă sau a unor anumite mărfuri, ci prin timpul de muncă socialmente necesar, adică prin timpul de muncă care, în condițiile sociale mijlocii date ale producției, este necesar pentru a produce cantitatea totală, socialmente necesară, a diferitelor mărfuri aflate pe piață, această natură a valorii, acest mod de a o determina se exprimă în genere sub forma prețului de piață și, mai departe, sub forma prețului regulator de piață sau a prețului de producție de piață.

Intrucât aici raporturile numerice exacte nu prezintă nici o importanță, presupunem în continuare că prețul de cost în fabricile acționate de forța hidraulică este numai 90, și nu 100. Cum prețul de producție care reglează piața este pentru masa acestor mărfuri = 115, cu un profit de 15%, fabricanții ale căror mașini sînt acționate de forța hidraulică vor vinde și ei la 115, adică la prețul mijlociu care reglează prețul de piață. Profitul lor ar fi deci de 25 în loc de 15 ; prețul regulator al producției le-ar da posibilitatea să realizeze un profit suplimentar de 10% nu pentru că ei și-ar vinde marfa peste prețul de producție, ci pentru că o vînd la prețul de producție, pentru că mărfurile lor sînt produse sau capitalul lor funcționează în condiții deosebit de favorabile, în condiții superioare nivelului mijlociu care predomină în această sferă.

Imediat se impun două constatări :

În primul rînd : Profitul suplimentar al producătorilor care folosesc ca forță motrice căderile naturale de apă apare, la prima vedere, ca orice profit suplimentar (noi am și analizat această categorie atunci cînd ne-am ocupat de prețurile de producție *) care nu este rezultatul întîmplător al unor tranzacții în procesul circulației, al unor oscilații accidentale ale prețurilor de piață. Așadar, acest profit suplimentar este egal cu diferența dintre prețul de producție individual al acestor producători favorizați și prețul de producție social, general, care reglează piața în toată această sferă de producție. Această diferență este egală cu excedentul prețului de producție general al mărfii peste prețul ei de producție individual. Cele două limite care reglează acest excedent sînt, pe de o parte, prețul de cost individual și, prin urmare, prețul de producție individual, iar pe de altă parte, prețul de producție general. Valoarea mărfii produse cu ajutorul unei căderi de apă este mai mică, deoarece pentru producerea ei se cere o cantitate totală de muncă mai mică, și anume o cantitate mai mică din acea muncă care intră în producție sub formă materializată, ca parte a capita-

* Vezi K. Marx și F. Engels. Opere, vol. 25, partea I, București, Editura politică, 1969, p. 200—201. — Nota red.

lului constant. Munca utilizată aici este mai productivă, forța ei productivă individuală este mai mare decât forța productivă a muncii utilizate în majoritatea fabricilor de același fel. Forța ei productivă mai mare se manifestă în faptul că, pentru a produce aceeași cantitate de mărfuri, ea are nevoie de o cantitate mai mică de capital constant, de o cantitate mai mică de muncă materializată decât celelalte fabrici ; în afară de aceasta, este nevoie de o cantitate mai mică de muncă vie, deoarece roata hidraulică nu trebuie să fie încălzită. Această forță productivă individuală mai mare a muncii utilizate micșorează valoarea, dar micșorează și prețul de cost, prin urmare și prețul de producție al mărfii. Pentru industriaș aceasta înseamnă că prețul de cost al mărfii lui este mai mic. El trebuie să plătească mai puțină muncă materializată, de asemenea mai puține salarii, deoarece folosește mai puțină forță de muncă vie. Dat fiind că prețul de cost al mărfurilor lui este mai mic, este mai mic și prețul lor de producție individual. Pentru el prețul de cost este de 90 în loc de 100. Prin urmare și prețul lui de producție individual va fi de numai $103\frac{1}{2}$ în loc de 115 ($100 : 115 = 90 : 103\frac{1}{2}$). Diferența dintre prețul lui de producție individual și cel general este limitată de diferența dintre prețul lui de cost individual și cel general. Aceasta este una dintre mărimile care constituie limitele profitului său suplimentar. Cealaltă mărime este aceea a prețului de producție general, în care rata generală a profitului intră ca unul din factorii regulatori. Dacă s-ar ieftini cărbunele, atunci diferența dintre prețul de cost individual și cel general ar scădea, prin urmare ar scădea și profitul suplimentar al industriașului. Dacă el ar trebui să vîndă marfa la valoarea ei individuală, atunci diferența ar dispărea. Această diferență este, pe de o parte, rezultatul faptului că marfa se vinde la prețul ei de piață general, la prețul la care concurența nivelează prețurile individuale, iar pe de altă parte — al faptului că forța productivă individuală mai mare a muncii puse în mișcare de către industriaș nu este în folosul muncitorilor, ci, așa cum se întîmplă în genere cu forța productivă a muncii, ea aduce folos celui care o întrebunțează ; ea se înfățișează ca o forță productivă a capitalului.

Întrucît una din limitele acestui profit suplimentar o constituie nivelul prețului de producție general, unul din factorii acestuia fiind nivelul ratei generale a profitului, profitul suplimentar nu poate rezulta decât din diferența dintre prețul de producție general și cel individual, deci din diferența dintre rata profitului individuală și cea generală. Un excedent peste această diferență presupune vînzarea produsului nu la prețul de producție reglat de către piață, ci peste acest preț.

În al doilea rînd : Pînă aici profitul suplimentar al fabricantului care folosește ca forță motrice căderile naturale de apă în locul aburului nu se deosebește cu nimic de oricare alt profit suplimentar. Orice profit suplimentar normal, adică orice profit suplimentar care nu rezultă din vînzări întîmplătoare sau din oscilații ale prețului de piață este determinat de diferența dintre prețul de producție individual al mărfurilor produse de acest capital special și prețul de producție general care reglează în genere prețurile de piață ale mărfurilor produse de capitalul din această sferă de producție sau prețurile de piață ale mărfurilor produse de către capitalul total plasat în această sferă de producție.

Dar aici apare deosebirea.

Cărei împrejurări îi datorește fabricantul în cazul de față profitul său suplimentar, adică surplusul pe care i-l dă lui personal prețul de producție reglat de către rata generală a profitului ?

În primul rînd unei forțe naturale, forței motrice a căderii de apă, care este dată de natură și care nu costă nimic, spre deosebire de cărbunile care transformă apa în abur și care este un produs al muncii, posedă prin urmare o valoare pentru care trebuie plătit un echivalent. Căderea de apă este un agent natural al producției pentru crearea căruia nu este nevoie de o muncă.

Dar aceasta nu e totul. Fabricantul care folosește mașina cu abur folosește și forțe naturale care nu-l costă nimic, dar face munca mai productivă și, în măsura în care ele ieftinesc fabricarea mijloacelor de subzistență necesare muncitorilor, sporesc plusvaloarea, deci și profitul ; capitalul le monopolizează tot așa cum monopolizează și forțele naturale sociale ale muncii care rezultă din cooperare, din diviziunea muncii etc. Fabricantul plătește cărbunile, dar nu plătește proprietatea apei de a-și schimba starea de agregare, de a se transforma în vapori, nici elasticitatea vaporilor etc. Această monopolizare a forțelor naturale, adică a creșterii forței productive a muncii pe care ele o determină, este comună tuturor capitalurilor care folosesc mașini cu abur. Ea poate face să crească partea din produsul muncii care reprezintă plusvaloarea, în raport cu partea care se transformă în salariu. În măsura în care face acest lucru, ea urcă rata generală a profitului, dar nu creează nici un profit suplimentar, deoarece acesta constă tocmai în excedentul profitului individual peste profitul mijlociu. Faptul că utilizarea unei forțe naturale, a căderii de apă, creează aici un profit suplimentar nu poate rezulta deci numai din faptul că creșterea forței productive a muncii se datorește în acest caz folosirii unei forțe naturale. Trebuie să intervină și alte împrejurări modificatoare.

Invers. Simpla utilizare a forțelor naturale în industrie poate influența nivelul ratei generale a profitului, influențând cantitatea de muncă cerută pentru producerea mijloacelor de subzistență necesare. Ea nu provoacă însă prin sine însăși nici o abatere de la rata generală a profitului, și tocmai despre aceasta e vorba aici. Mai departe : profitul suplimentar pe care îl realizează de obicei un capital individual într-o anumită sferă de producție — avînd în vedere că abaterile ratei profitului din diferite sfere de producție se egalizează mereu în rata mijlocie a profitului — rezultă, dacă facem abstracție de abaterile pur întâmplătoare, din reducerea prețului de cost, deci a cheltuielilor de producție, reducere datorată faptului că se întrebuițează un capital mai mare decît cel mijlociu, din care cauză les faux frais * ale producției scad, în timp ce cauzele generale ale creșterii forței productive a muncii (cooperarea, diviziunea muncii etc.) pot acționa într-o măsură mai mare și cu mai multă intensitate, pentru că sfera de activitate este mai largă sau datorată faptului că, abstracție făcînd de volumul capitalului în funcțiune, se întrebuițează metode de muncă mai bune, invenții noi, mașini perfecționate, procedee chimice etc., pe scurt mijloace și metode de producție noi, perfecționate, care depășesc nivelul mijlociu al mijloacelor de producție și metodelor de producție. Reducerea prețului de cost și profitul suplimentar rezultat din aceasta decurg aici din felul în care este investit capitalul în funcțiune. Ele apar ca urmare a concentrării într-o singură mîină a capitalului de mari proporții — împrejurare care dispare de îndată ce în medie sînt utilizate mase de capital egale ca mărime — sau ca urmare a faptului că un capital de o anumită mărime funcționează într-un mod deosebit de productiv, împrejurare care dispare în momentul cînd acest procedeu de producție excepțional se generalizează sau este întrecut de un procedeu și mai avansat.

Așadar, sursa profitului suplimentar este capitalul însuși (inclusiv munca pe care o pune în acțiune) ; ea provine fie din diferența de mărime a capitalului investit, fie dintr-o mai bună utilizare a lui, și, privind lucrurile în sine, nimic nu se opune ca toate capitalurile din aceeași sferă de producție să fie utilizate în același mod. Concurența dintre capitaluri tinde, dimpotrivă, să niveleze tot mai mult aceste diferențe ; determinarea valorii prin timpul de muncă socialmente necesar se manifestă prin ieftinirea mărfurilor și prin constringerea de a produce mărfuri în aceleași condiții favorabile. Altfel stau însă lucrurile în ceea ce privește profitul suplimentar al fabricantului care utilizează căderea de apă. Forța productivă sporită a muncii utilizate de el nu rezultă nici din capital sau din

* — cheltuielile neproductive. — *Nota trad.*

muncă, nici din simpla utilizare a unei forțe naturale care diferă de capital și de muncă, dar care e încorporată capitalului. Ea rezultă dintr-o forță productivă naturală mai mare a muncii, legată de folosirea unei forțe naturale, nu însă a unei forțe naturale care se află la dispoziția oricărui capital din sfera de producție respectivă, cum e, de pildă, elasticitatea aburului, ci a unei forțe naturale a cărei utilizare nu este, așadar, de la sine înțeleasă prin simplul fapt al investirii de capital în această sferă. Este vorba de o forță naturală care poate fi monopolizată, care, asemenea căderii de apă, este numai la îndemina acelor care posedă anumite terenuri cu tot ce se află pe ele. Nu depinde cîtusi de puțin de capital de a face să se nască această condiție naturală a unei forțe productive mai mari a muncii, așa cum fiecare capital poate transforma apa în abur. Această condiție naturală se găsește numai în anumite locuri în natură, și, acolo unde nu există, nu poate fi creată prin cheltuirea unui anumit capital. Ea nu este legată de anumite produse care pot fi realizate prin muncă, ca mașini, cărbune etc., ci de anumite condiții naturale ale unor anumite părți ale solului. Fabricanții care posedă căderi de apă îi exclud de la utilizarea acestei forțe naturale pe fabricanții care nu le posedă, pentru că solul, și mai cu seamă solul înzestrat cu căderi de apă, este limitat. Faptul că numărul căderilor de apă naturale dintr-o țară este limitat nu exclude posibilitatea sporirii forței hidraulice utilizabile în industrie. Căderea de apă poate fi deviată artificial, astfel ca forța ei motrice să fie folosită pe deplin ; roata hidraulică poate fi perfecționată, pentru a se folosi la maximum forța căderii de apă ; acolo unde debitul apei nu permite folosirea roatei hidraulice obișnuite, pot fi folosite turbine etc. Posesiunea acestei forțe naturale constituie un monopol în mâinile posesorului ei, o condiție pentru o înaltă productivitate a capitalului investit, care nu poate fi creată de către procesul de producție al capitalului ³³⁾ ; această forță naturală care poate fi astfel monopolizată este întotdeauna legată de pămînt. O asemenea forță naturală nu aparține condițiilor generale ale sferei de producție respective și nici acelor condiții ale ei care pot fi create ca condiții generale.

Dacă ne gîndim acum că pămîntul și căderile de apă se află în mâinile unor persoane care se consideră posesori ai acestor terenuri, proprietari funciari, vedem că ei împiedică investirea de capital în căderea de apă și folosirea acesteia de către capital. Ei pot permite sau interzice folosirea căderii de apă. Dar capitalul nu are capacitatea de a crea căderea de apă. De aceea profitul suplimentar

³³⁾ În ceea ce privește profitul suplimentar vezi „Inquiry” (împotriva lui Malthus).

tar care rezultă din această folosire a căderii de apă nu rezultă din capital, ci din folosirea de către capital a unei forțe naturale care poate și este monopolizată. În aceste condiții, profitul suplimentar se transformă în rentă funciară, adică revine proprietarului căderii de apă. Dacă fabricantul îi plătește acestuia anual 10 l.st. pentru căderea de apă, atunci profitul lui va fi de 15 l.st., adică 15% la suma de 100 l.st., cit reprezintă cheltuielile sale de producție. El beneficiază astfel de condiții tot atât de bune, poate chiar mai bune decât toți ceilalți capitaliști din sfera lui de producție care folosesc forța aburului. Situația nu se schimbă cu nimic dacă capitalistul însuși este proprietarul căderii de apă. Ca și mai înainte, el ar încasa profitul suplimentar de 10 l.st. nu în calitate de capitalist, ci în calitate de proprietar al căderii de apă; și tocmai pentru că nu rezultă din capitalul său ca atare, ci din folosirea unei forțe naturale de întindere limitată, care poate fi separată de capital și care poate fi monopolizată, acest excedent se transformă în rentă funciară.

În primul rînd: Este evident că această rentă este întotdeauna o rentă diferențială, pentru că ea nu participă la formarea prețului de producție general al mărfii, ci îl presupune. Ea rezultă întotdeauna din diferența dintre prețul de producție individual al capitalului particular, care dispune de forța naturală monopolizată, și prețul de producție general al capitalului investit în genere în sfera de producție respectivă.

În al doilea rînd: Această rentă funciară nu rezultă din creșterea absolută a forței productive a capitalului utilizat, respectiv a muncii însușite de către acesta, ceea ce în genere n-ar putea decât să micșoreze valoarea mărfurilor, ci din productivitatea relativ mai mare a unor anumite capitaluri investite într-o anumită sferă de producție în comparație cu capitalurile care nu pot beneficia de asemenea condiții excepțional de bune, create de natură, pentru creșterea forței productive. Dacă, de exemplu, folosirea aburului — deși cărbunele are valoare, iar căderea de apă nu — ar oferi avantaje cu mult mai mari, care nu ar exista în cazul folosirii forței hidraulice și ar compensa cu prisosință cheltuielile, atunci căderea de apă n-ar mai fi folosită; ea n-ar mai putea produce nici un profit suplimentar și, prin urmare, nici o rentă.

În al treilea rînd: Forța naturală nu este sursa profitului suplimentar, ci numai baza lui naturală, întrucît este baza naturală a forței productive excepțional de sporite a muncii. Astfel, valoarea de întrebuițare este în genere purtătoare a valorii de schimb, dar nu cauza ei. Aceeași valoare de întrebuițare, dacă ar putea fi obținută fără muncă, n-ar avea valoare de schimb, dar ar continua

să aibă utilitatea ei naturală ca valoare de întrebuințare. Pe de altă parte, fără valoare de întrebuințare, adică fără acest purtător natural al muncii, nici un lucru nu are valoare de schimb. Dacă diferențele valori nu s-ar egaliza în prețurile de producție, iar diferențele prețuri individuale de producție într-un preț general de producție care reglează piața, atunci simpla creștere a forței productive a muncii datorită folosirii căderii de apă n-ar face decât să scadă prețul mărfurilor produse cu ajutorul căderii de apă, fără a urca partea de profit cuprinsă în aceste mărfuri, tot așa cum, pe de altă parte, această forță productivă sporită a muncii nu s-ar transforma în genere în plusvaloare dacă capitalul nu și-ar însuși forța productivă, naturală și socială, a muncii utilizate de către el.

In al patrulea rînd : Proprietatea funciară asupra căderii de apă n-are în sine nimic comun cu crearea acelei părți din plusvaloare (profit) și, prin urmare, din prețul mărfii care este produsă cu ajutorul căderii de apă. Acest profit suplimentar ar exista, chiar dacă nu ar exista proprietate funciară, dacă, de exemplu, pămîntul pe care se află căderea de apă ar fi folosit de către fabricant ca un pămînt fără stăpîn. Proprietatea funciară, prin urmare, nu creează partea de valoare care se transformă în profit suplimentar, ci dă numai proprietarului funciar, proprietar al căderii de apă, posibilitatea de a trece acest profit suplimentar din buzunarul fabricantului în propriul său buzunar. Ea nu este cauza creării acestui profit suplimentar, ci cauza transformării lui în rentă funciară, prin urmare a însușirii acestei părți de profit, respectiv din prețul mărfii, de către proprietarul funciar sau proprietarul căderii de apă.

In al cincilea rînd : Este clar că prețul căderii de apă, prin urmare prețul pe care l-ar obține proprietarul funciar dacă ar vinde-o unei terțe persoane sau chiar fabricantului însuși, nu intră în prețul de producție al mărfurilor, deși intră în prețul de cost individual al fabricantului : căci renta rezultă aici din prețul de producție al mărfurilor de același fel produse cu ajutorul mașinilor cu abur, preț de producție reglat independent de căderea de apă. În plus, acest preț al căderii de apă este în genere o expresie irațională în spatele căreia se ascunde o relație economică reală. Căderea de apă, ca și pămîntul, ca și orice forță naturală, nu are nici o valoare, pentru că nu conține nici un fel de muncă materializată, și de aceea nu are nici preț, care normaliter nu este altceva decât valoarea exprimată în bani. Unde nu există valoare, nimic nu poate eo ipso să fie exprimat în bani. Prețul căderii de apă nu este altceva decât renta capitalizată. Proprietatea funciară dă proprietarului posibilitatea să-și însușească diferența dintre profitul individual și profitul mijlociu ; profitul însușit astfel,

profit ce se reînnoiește în fiecare an, poate fi capitalizat și apare ca preț al forței naturale înseși. Dacă profitul suplimentar pe care i-l aduce fabricantului folosirea căderii de apă este de 10 l.st. anual, iar dobînda mijlocie de 5%, atunci aceste 10 l.st. reprezintă dobînda la un capital de 200 l.st. și această capitalizare a celor 10 l.st. anuale pe care căderea de apă permite proprietarului ei să le obțină de la fabricant apare în acest caz ca valoarea-capital a căderii de apă înseși. Că această cădere de apă ca atare nu are valoare, că prețul ei nu este decît o simplă reflectare a profitului suplimentar însușit, calculat în mod capitalist, se vede imediat din faptul că prețul de 200 l.st. reprezintă doar profitul suplimentar de 10 l.st. în decurs de 20 de ani, deși, condițiile rămînînd neschimbate, aceeași cădere de apă dă proprietarului ei posibilitatea să încaseze anual aceste 10 l.st. pe timp nelimitat, 30, 100 sau x ani, iar dacă, pe de altă parte, o nouă metodă de producție, inaplicabilă la forța hidraulică, ar face să scadă de la 100 la 90 l.st. prețul de cost al mărfurilor produse cu ajutorul mașinii cu abur, atunci profitul suplimentar, și o dată cu el renta, și cu aceasta și prețul căderii de apă, ar dispărea.

După ce am stabilit în felul acesta conceptul general de rentă diferențială, să trecem acum la analizarea acesteia în agricultura propriu-zisă. Ceea ce vom spune despre agricultură va fi valabil în întregime și pentru mine.

Capitolul treizeci și nouă
 Prima formă a rentei diferențiale
 (renta diferențială I)

Ricardo are perfectă dreptate când spune următoarele :

„Rent” (adică renta diferențială ; el presupune că nu există în genere nici o altă rentă în afară de cea diferențială) „is always the difference between the produce obtained by the employment of two equal quantities of capital and labour” *. („Principles”, p. 59.)

„Pe aceeași întindere de pământ” ar fi trebuit să adauge el, întrucît este vorba de renta funciară, și nu de profitul suplimentar în general.

Cu alte cuvinte : profitul suplimentar, dacă e produs în mod normal, și nu datorită unor împrejurări întâmplătoare din procesul de circulație, rezultă întotdeauna din diferența dintre produsele a două cantități egale de capital și de muncă, și acest profit suplimentar se transformă în rentă funciară atunci cînd două cantități egale de capital și de muncă dau, pe suprafețe de teren egale, rezultate diferite. De altfel nu se cere neapărat ca acest profit suplimentar să provină din rezultatele diferite ale unor cantități egale de capital ocupat. În diverse întreprinderi se pot investi și capitaluri de mărimi diferite ; de altfel aceasta este premisa de la care se pornește în majoritatea cazurilor ; dar părți egale ca mărime, de exemplu 100 l.st. din fiecare, dau rezultate diferite, ceea ce înseamnă că rata profitului este diferită. Aceasta este premisa generală a existenței profitului suplimentar în oricare sferă de investiție a capitalului. O altă premisă este transformarea acestui profit suplimentar în forma rentei funciare (în genere în rentă, ca formă deosebită de profit) ; de aceea este necesar să se cerceteze cînd, cum și în ce împrejurări are loc această transformare.

* „Renta este întotdeauna diferența dintre produsul obținut prin întrebuințarea a două cantități egale de capital și muncă” (vezi *David Ricardo*. Opere alese, vol. I, București, Editura Academiei R.P.R., 1959, p. 87—88). — *Nota trad.*

Ricardo are dreptate enunțînd teza de mai jos, în măsura în care aceasta este limitată la renta diferențială :

„Whatever diminishes the inequality in the produce obtained on the same or on new land, tends to lower rent ; and whatever increases that inequality, necessarily produces an opposite effect, and tends to raise it” * (p. 74).

Printre aceste cauze se numără nu numai cele generale (fertilitatea și poziția), ci și 1) repartizarea impozitelor, după cum influențează aceasta în mod egal sau inegal ; cazul din urmă are loc întotdeauna cînd impozitele nu sînt centralizate, ca în Anglia, și cînd impozitul se percepe asupra pămîntului, și nu asupra rentei ; 2) inegalitățile rezultate dintr-o dezvoltare diferită a agriculturii în diferitele regiuni ale țării, dat fiind că din cauza caracterului ei tradițional această ramură de producție se nivelează mai greu decît manufactura, și 3) inegalitatea repartizării capitalului între fermieri. Întrucît pătrunderea modului de producție capitalist în agricultură și transformarea țăranilor care își cultivă singuri pămîntul în muncitori salariați reprezintă de fapt ultima cucerire a acestui mod de producție, inegalitățile acestea sînt aici mai mari decît în oricare altă ramură de producție.

După aceste observații preliminare, vreau să arăt mai întii pe scurt particularitățile concepției mele, asupra acestei probleme, spre deosebire de cea a lui Ricardo.

În primul rînd consider rezultatele inegale ale unor capitaluri egale investite în diferite terenuri de suprafață egală, sau, dacă suprafețele sînt inegale, rezultatele calculate pentru terenuri egale ca suprafață.

Cele două cauze generale, independente de capital, ale acestor rezultate inegale sînt : 1) *fertilitatea* (la acest punct trebuie explicat ce este în genere și ce momente diferite presupune fertilitatea naturală a pămînturilor), 2) *poziția* terenurilor. Aceasta din urmă este hotărîtoare pentru colonii și mai ales pentru ordinea succesivă în care terenurile pot fi cultivate. E limpede că aceste două baze diferite ale rentei diferențiale, fertilitatea și poziția, pot acționa în sens opus. Un teren poate să aibă o poziție favorabilă și să fie foarte puțin fertil, și invers. Această împrejurare este importantă, deoarece ea ne explică de ce la desțelenirea pămîntului, într-o țară

* „Tot ceea ce micșorează inegalitatea dintre produsul obținut pe același pămînt sau pe pămînt nou tinde să reducă renta ; și tot ceea ce sporește această inegalitate produce, în mod necesar, un efect contrar și tinde să o urce” (op. cit., p. 94). — *Nota trad.*

dată, trecerea poate să se facă atît de la un pămînt mai bun la unul mai prost, cît și invers. În sfîrșit, este limpede că progresul producției sociale în general acționează, pe de o parte, în sensul nivelator asupra poziției ca bază a rentei diferențiale, creînd piețe locale, creînd poziții favorabile prin construirea de căi și mijloace de comunicație, iar pe de altă parte accentuează deosebirea în ceea ce privește poziția terenurilor, atît prin separarea agriculturii de manufactură, cît și prin crearea unor importante centre de producție, alături de reversul acestui fenomen : accentuarea izolării relative a satului [relative Vereinsamung des Landes].

Să lăsăm însă deocamdată la o parte acest punct, poziția terenului, și să ne ocupăm numai de celălalt punct, de fertilitatea naturală. Abstracție făcînd de factorii climatici etc., deosebirea în ceea ce privește fertilitatea naturală a terenurilor este determinată de deosebirile în ceea ce privește compoziția chimică a stratului superior al solului, adică conținutul lor diferit de substanțe nutritive necesare plantelor. Totuși două terenuri cu aceeași compoziție chimică și, în acest sens, cu aceeași fertilitate naturală pot fi diferite în ceea ce privește fertilitatea lor reală, efectivă, după cum aceste substanțe nutritive se găsesc sub o formă mai mult sau mai puțin asimilabilă și mai mult sau mai puțin potrivită pentru nutriția nemijlocită a plantelor. Depinde deci în parte de dezvoltarea chimiei agricole, în parte de dezvoltarea mecanizării agriculturii în ce măsură pe terenuri cu aceeași fertilitate naturală aceasta din urmă poate fi folosită efectiv. Fertilitatea, deși este o însușire obiectivă a solului, presupune totuși, din punct de vedere economic, un anumit raport, un raport față de nivelul de dezvoltare dat al chimiei agricole și al mecanizării agriculturii, și, în consecință, se modifică o dată cu acest nivel de dezvoltare. Piedicile care făceau ca terenuri la fel de fertile să fie de fapt mai puțin fertile pot fi înlăturate fie cu ajutorul unor mijloace chimice (de exemplu folosirea unor îngrășăminte fluide pe soluri argiloase compacte sau amendarea cu var a solurilor argiloase grele), fie cu ajutorul unor mijloace mecanice (de exemplu folosirea de pluguri speciale pentru solurile grele ; drenajul este de asemenea unul din mijloace). Chiar și ordinea introducerii în cultură a diferitelor feluri de sol poate fi modificată datorită acestor mijloace ; așa s-a procedat, de exemplu, cu solurile ușoare, nisipoase și cu cele argiloase grele într-o anumită perioadă de dezvoltare a agriculturii engleze. Aceasta arată încă o dată cum din punct de vedere istoric — în ordinea succesivă a introducerii în cultură a terenurilor — se poate trece tot așa de bine de la soluri mai fertile la soluri mai puțin fertile, și invers. Același rezultat poate fi obținut prin ameliorarea artifi-

cială a compoziției solului sau prin simpla schimbare a metodelor agricole. În sfârșit, același rezultat se poate obține printr-o modificare în ierarhia calităților solului ca urmare a unor condiții diferite ale stratului subarabil de îndată ce și acesta este cultivat și incorporat stratului arabil. Acest lucru este condiționat în parte de folosirea de noi metode agricole (de exemplu cultivarea plantelor furajere), iar în parte de mijloacele mecanice care fie că aduc stratul subarabil la suprafață, fie că îl amestecă cu stratul arabil, fie chiar că îl cultivă fără a-l mai ridica la suprafață.

Toate aceste influențe asupra fertilității diferențiate a diferitelor terenuri se reduc la aceea că, sub raportul fertilității economice, nivelul productivității muncii, în cazul de față capacitatea agriculturii de a face ca fertilitatea naturală a solului să poată fi imediat exploatată — capacitate care este diferită pe diferite trepte de dezvoltare —, este tot un moment al așa-zisei fertilități naturale a solului, ca și compoziția lui chimică și celelalte proprietăți naturale.

Presupunem, așadar, o anumită treaptă de dezvoltare a agriculturii. Presupunem, de asemenea, că ierarhia calităților diferitelor soluri corespunde acestei trepte de dezvoltare, așa cum e, firește, întotdeauna cazul pentru investițiile concomitente de capital pe diferite terenuri. Renta diferențială poate în acest caz să fie prezentată în linie ascendentă sau descendentă, căci, deși ordinea este dată pentru totalitatea terenurilor efectiv cultivate, mișcarea succesivă care a generat această ordine n-a încetat niciodată.

Să presupunem 4 categorii de terenuri : A, B, C, D. Să presupunem apoi că prețul unui cuarter de grâu este = 3 l.st., sau 60 de șilingi. Întrucît renta este pur și simplu rentă diferențială, acest preț de 60 de șilingi per cuarter este egal cu prețul de producție pe pămîntul cel mai prost [Produktionskosten]⁶⁰, adică cu capitalul plus profitul mijlociu.

Să presupunem că A este pămîntul cel mai prost, și să presupunem că, dacă se cheltuiesc 50 de șilingi pe acest pămînt, se obține 1 cuarter = 60 de șilingi ; profitul reprezintă deci 10 șilingi, sau 20%.

Să presupunem că pe pămîntul B s-ar obține cu aceleași cheltuieli 2 cuartermi = 120 de șilingi. Profitul ar fi de 70 de șilingi, sau un profit suplimentar de 60 de șilingi.

Pe pămîntul C s-ar obține cu aceleași cheltuieli 3 cuartermi = 180 de șilingi ; profit total = 130 de șilingi, profit suplimentar = 120 de șilingi.

Pe pământul D s-ar obține 4 cuarteri = 240 de șilingi = 180 de șilingi profit suplimentar.

Avem, așadar, următoarea succesiune :

TABELUL I

Categoria de teren	Produsul		Capita- lul avansat	Profitul		Renta	
	Cuarteri	Șilingi		Cuarteri	Șilingi	Cuarteri	Șilingi
A	1	60	50	$\frac{1}{6}$	10	—	—
B	2	120	50	$1\frac{1}{6}$	70	1	60
C	3	180	50	$2\frac{1}{6}$	130	2	120
D	4	240	50	$3\frac{1}{6}$	190	3	180
Total	10	600	—	—	—	6	360

Rentele respective au fost pentru D = 190 de șilingi — 10 șilingi, sau diferența dintre D și A ; pentru C = 130 de șilingi — 10 șilingi, sau diferența dintre C și A ; pentru B = 70 de șilingi — 10 șilingi, sau diferența dintre B și A ; renta totală pentru B, C, D = 6 cuarteri = 360 de șilingi, egal cu suma diferențelor dintre D și A, C și A, B și A.

Această succesiune, care reprezintă un produs dat într-o situație dată, poate tot atât de bine, dacă o privim din punct de vedere abstract (și am arătat motivele pentru care acest lucru este posibil și în realitate), să fie descendentă (descrescînd de la D la A, de la pământul fertil la terenurile din ce în ce mai puțin fertile) sau ascendentă (crescînd de la A la D, de la terenul relativ nefertil la terenurile din ce în ce mai fertile), în sfîrșit, ea poate să alterneze, să fie cînd descendentă, cînd ascendentă, de exemplu de la D la C, de la C la A, de la A la B.

În succesiunea descendentă a avut loc următorul proces : prețul unui cvarter a crescut treptat, să zicem de la 15 la 60 de șilingi. Cînd cei 4 cuarteri (prin aceștia putem să înțelegem și milioane de cuarteri) produși pe terenul D n-au mai fost suficienți, prețul grîului s-a urcat pînă în momentul cînd terenul C a putut să acopere deficitul. Cu alte cuvinte, prețul a trebuit să se urce la 20 de șilingi per cvarter. Cînd prețul grîului s-a urcat la 30 de șilingi per cvarter, s-a putut trece la cultivarea pământului B, iar cînd prețul s-a urcat la 60 de șilingi, la cultivarea pământului A, fără ca la capitalul folosit în acest scop rata profitului să fie sub 20%. S-a format în felul acesta o rentă pentru D, mai întii de 5 șilingi la un cvarter,

adică de 20 de șilingi la 4 cuarteri ; apoi de 15 șilingi la un cuarter = 60 de șilingi, apoi de 45 de șilingi la un cuarter = 180 de șilingi la 4 cuarteri.

Dacă inițial rata profitului pentru D era tot = 20%, profitul lui total la cei 4 cuarteri era de numai 10 șilingi, ceea ce la un preț de 15 șilingi reprezenta o cantitate mai mare de grâu decît la prețul de 60 de șilingi. Cum însă grâul intră în reproducerea forței de muncă, iar din fiecare cuarter o parte trebuie să înlocuiască salariul și o altă parte capitalul constant, rezultă că în această ipoteză plusvaloarea a fost mai mare, deci, în împrejurări neschimbate, și rata profitului a fost mai mare. (Problema ratei profitului urmează să fie studiată separat și în mod amănunțit.)

Dimpotrivă, dacă succesiunea a fost inversă, dacă procesul a început cu A, prețul unui cuarter a fost de peste 60 de șilingi de îndată ce a trebuit să fie cultivate noi terenuri ; cum însă cantitatea necesară de 2 cuarteri a fost furnizată de B, prețul a scăzut din nou la 60 de șilingi ; deși B producea cuarterul la 30 de șilingi, îl vindea cu 60 de șilingi, deoarece cantitatea pe care o oferea era suficientă doar pentru a acoperi cererea. În felul acesta s-a format întîi o rentă de 60 de șilingi pentru B și apoi, în același mod, pentru C și D, presupunînd ca și înainte că, deși ambele categorii de pămînt furnizează cuarterul de grâu la valoarea reală de 20 de șilingi și 15 șilingi, prețul de piață rămîne 60 de șilingi, deoarece oferta cuarterului furnizat de A este necesară ca și mai înainte pentru satisfacerea nevoilor generale. În acest caz, creșterea cererii peste nivelul nevoilor satisfăcute la început de A, apoi de A și de B, ar fi putut să ducă nu la cultivarea succesivă a pămînturilor B, C, D, ci la extinderea suprafeței cultivate, fiind posibil ca terenurile mai fertile să înceapă a fi cultivate mai tîrziu.

În primul caz, o dată cu creșterea prețului ar crește renta și ar scădea rata profitului. Această scădere ar putea fi paralizată total sau parțial de influențe contrare ; asupra acestui punct vom reveni amănunțit mai tîrziu. Nu trebuie să uităm că rata generală a profitului nu este determinată de plusvaloare în mod egal în toate sferile de producție. Nu profitul agricol determină pe cel industrial, ci invers. Dar la acest lucru vom reveni mai tîrziu.

În al doilea caz, rata profitului la capitalul cheltuit rămîne aceeași ; masa profitului se exprimă printr-o cantitate mai mică de grâu ; dar prețul relativ al grâului în comparație cu alte mărfuri ar crește. Dar cînd se produce o creștere a profitului, excedentul nu revine fermierilor industriali și nu apare ca o creștere a profitului, ci se separă de acesta sub formă de rentă. Prețul grâului însă, în ipoteza dată, rămîne staționar.

Mișcarea și creșterea rentei diferențiale rămân aceleași, indiferent dacă prețurile sînt constante, dacă ele cresc, dacă există un progres continuu de la terenuri mai proaste la terenuri mai bune sau dacă există un regres continuu de la terenuri mai bune la terenuri mai proaste.

Pînă acum am presupus : 1) că prețul crește într-un caz și rămîne staționar în celălalt caz și 2) că se trece în permanență de la terenuri mai bune la terenuri mai proaste, sau, invers, de la terenuri mai proaste la terenuri mai bune.

Să presupunem însă că nevoia de grîu ar crește de la cei 10 cuarteri inițiali la 17 cuarteri ; că locul lui A, terenul cel mai prost, este luat de un alt teren A, care, cu cheltuieli de producție de 60 de șilingi (50 de șilingi preț de cost plus 10 șilingi reprezentînd profitul de 20%), furnizează $1\frac{1}{3}$ cuarteri, al cărui preț de producție este deci = 45 de șilingi per cuarter ; sau că terenul A a fost ameliorat în urma unei tratări mai raționale sau că a fost cultivat în mod mai productiv cu aceleași cheltuieli, de exemplu prin cultivarea trifoiului etc., astfel că produsul lui la același capital avansat crește la $1\frac{1}{3}$ cuarteri. Să mai presupunem că terenurile de categoriile B, C, D furnizează același produs ca și mai înainte, dar că se trece la cultivarea unor categorii noi de terenuri A', de o fertilitate cuprinsă între A și B, apoi B' B'', de o fertilitate cuprinsă între B și C. În acest caz s-ar produce următoarele fenomene.

În primul rînd : Prețul de producție per cuarter de grîu sau prețul de piață regulator ar scădea de la 60 la 45 de șilingi, sau cu 25%.

În al doilea rînd : S-ar trece simultan de la un teren mai fertil la un teren mai puțin fertil și de la un teren mai puțin fertil la unul mai fertil. Terenul A' este mai fertil decît A, dar mai puțin fertil decît terenurile B, C, D, cultivate pînă acum ; iar B', B'' sînt mai fertile decît A, A' și B, dar mai puțin fertile decît C și D. Trezirea se desfășoară deci în direcții încrucișate ; nu se trece la terenuri absolut nefertile în comparație cu A, ci la terenurile relativ nefertile în comparație cu C și D, cele mai fertile de pînă acum ; pe de altă parte, nu se trece la cultivarea de terenuri în mod absolut mai fertile, ci la terenuri relativ mai fertile în comparație cu cele mai nefertile de pînă acum, A, respectiv A și B.

În al treilea rînd : Renta dată de B ar scădea ; la fel și renta dată de C și D ; dar rēnta totală exprimată în grîu ar crește de la 6 la $7\frac{2}{3}$ cuarteri ; masa terenurilor cultivate și producătoare de rēntă ar crește, iar masa produsului ar crește de la 10 la 17 cuarteri. Profitul, deși rămîne neschimbat pentru A, exprimat în grîu, crește ; este posibil, de asemenea, ca rata profitului să crească, de-

oarece a crescut și plusvaloarea relativă. În acest caz, ca urmare a ieftinirii mijloacelor de subzistență, s-ar micșora salariul, deci cheltuirea de capital variabil și deci cheltuielile generale. Suma totală a rentei exprimată în bani ar scădea de la 360 la 345 de șilingi.

Iată noua succesiune în tabelul de mai jos.

TABELUL II

Categorია de teren	Produsul		Capitalul cheltuit	Profitul		Renta		Prețul de pro- ducție per cuarter
	Cuarteri	Șilingi		Cuarteri	Șilingi	Cuarteri	Șilingi	
A	1 ^{1/3}	60	50	2/9	10	—	—	45 șil.
A'	1 ^{2/3}	75	50	5/9	25	1/3	15	36 "
B	2	90	50	8/9	40	2/3	30	30 "
B'	2 ^{1/3}	105	50	1 ^{2/9}	55	1	45	25 ^{5/7} "
B''	2 ^{2/3}	120	50	1 ^{5/9}	70	1 ^{1/3}	60	22 ^{1/2} "
C	3	135	50	1 ^{8/9}	85	1 ^{2/3}	75	20 "
D	4	180	50	2 ^{8/9}	130	2 ^{2/3}	120	15 "
Total	17	—	—	—	—	7 ^{2/3}	345	—

În sfârșit, dacă s-ar cultiva ca mai înainte numai categoriile de teren A, B, C, D, dar productivitatea lor ar crește în așa măsură încât A ar fi produs 2 cuarteri în loc de 1, B 4 cuarteri în loc de 2, C 7 cuarteri în loc de 3 și D 10 cuarteri în loc de 4, așa încât aceleași cauze ar avea efecte diferite pe categorii de teren diferite, atunci producția totală ar crește de la 10 la 23 de cuarteri. Să presupunem că, în urma creșterii populației și a scăderii prețului, cererea ar fi absorbit acești 23 de cuarteri. În acest caz rezultatul ar fi următorul :

TABELUL III

Categorია de teren	Produsul		Capitalul cheltuit	Prețul de pro- ducție per cuarter	Profitul		Renta	
	Cuarteri	Șilingi			Cuarteri	Șilingi	Cuarteri	Șilingi
A	2	60	50	30	1/3	10	0	0
B	4	120	50	15	2 ^{1/3}	70	2	60
C	7	210	50	8 ^{4/7}	5 ^{1/3}	160	5	150
D	10	300	50	6	8 ^{1/3}	250	8	240
Total	23	—	—	—	—	—	15	450

Aici, ca și în celelalte tabele, cifrele sînt arbitrare, ipotezele sînt absolut raționale.

Prima și cea mai importantă ipoteză este că în agricultură îmbunătățirile influențează inegal diferitele categorii de teren și că efectul lor este mai mare pe terenurile de calitate cea mai bună C și D decît pe A și B. Experiența a arătat că, de regulă, lucrurile stau astfel, deși se poate întîmpla și invers. Dacă ameliorările ar avea efecte mai mari pe un pămînt mai prost decît pe un pămînt mai bun, atunci pe acesta din urmă renta ar scădea în loc să crească. Dar, concomitent cu creșterea absolută a fertilității tuturor categoriilor de pămînt, în tabelul III se presupune și o creștere relativ mai mare a fertilității categoriilor de pămînt mai bun C și D, deci o creștere a diferenței produsului la aceeași investiție de capital și o creștere a rentei diferențiale.

A doua ipoteză este că, o dată cu creșterea produsului total, crește și nevoia generală de acest produs. *În primul rînd*, nu trebuie să credem că această creștere se produce subit; ea se produce treptat, pînă ce se creează seria a III-a. *În al doilea rînd*, este greșit să se spună că consumul de mijloace de subzistență necesare nu crește o dată cu ieftinirea lor. Abrogarea legilor cerealelor ⁶¹ în Anglia (vezi Newman ⁶²) a dovedit contrarul, și dacă în această privință există o altă părere, ea se datorește numai faptului că variațiile mari și neașteptate ale recoltelor, generate exclusiv de condițiile atmosferice, provoacă cînd scăderi, cînd urcări disproporționate ale prețului la cereale. Dacă în acest caz ieftinirea este atît de bruscă și de scurtă durată încît nu poate să exercite o influență deplină asupra creșterii consumului, în schimb se constată contrarul atunci cînd ieftinirea rezultă din scăderea prețului de producție însuși, care are rol de regulator, și, în consecință, are influență îndelungată. *În al treilea rînd*: O parte din cereale poate fi consumată sub formă de rachieu sau de bere. Consumul sporit al acestor produse nu este riguros limitat. *În al patrulea rînd*: Lucrurile depind în parte de creșterea populației, în parte de faptul că țara poate fi și exportatoare de cereale, cum a fost cazul cu Anglia pînă la jumătatea secolului al XVIII-lea, astfel că nevoile nu sînt reglate numai de limitele consumului intern. *În sfîrșit*, creșterea și ieftinirea producției de grîu pot face ca grîul să devină principalul aliment al masei poporului în locul secarei și al ovăzului, și prin însuși acest fapt piața grîului poate crește, după cum, în cazul cînd producția de grîu scade și prețul lui crește, poate avea loc fenomenul contrar. — În aceste ipoteze, prin urmare, și considerînd cifrele din seria a III-a, rezultă că prețul per cuarter scade de la 60 la 30 de șilingi, deci cu 50%, că, în comparație cu

seria I, producția crește de la 10 la 23 de cuarteri, deci cu 130% ; că pe pământul B renta rămâne staționară, pe pământul C crește cu 25%, pe pământul D cu 33¹/_s% și că renta totală crește de la 18 la 22¹/₂ l. st., deci cu 25%.

Din compararea celor trei tabele (seria I trebuie considerată în două feluri : ascendentă de la A la D și descendentă de la D la A), care pot fi considerate fie ca trepte date într-un anumit stadiu al societății — de pildă, existente concomitent în trei țări diferite —, fie ca trepte succesive în diferite perioade de dezvoltare ale aceleiași țări, reiese :

1. Că seria, odată stabilită — indiferent de procesul ei de formare —, apare întotdeauna ca descendentă ; căci la examinarea rentei se va porni întotdeauna de la pământul care produce renta maximă, pentru a se ajunge la pământul care nu dă rentă.

2. Prețul de producție pe cel mai prost pământ, care nu dă rentă, este întotdeauna prețul care reglează prețul de piață, deși acesta din urmă, în tabelul I, care reflectă linia ascendentă, rămâne neschimbat numai din cauză că se cultivă un pământ din ce în ce mai bun. În cazul acesta prețul grâului produs pe pământul cel mai bun devine prețul regulator în măsura în care de cantitatea produsă pe pământul respectiv depinde în ce măsură pământul A rămâne regulator. Dacă B, C, D ar produce mai mult decât e nevoie, atunci A ar înceta să mai aibă rolul de regulator. Acest lucru îl are în vedere Storch când afirmă că pământul cel mai bun reglează prețurile⁶³. În acest sens prețul cerealelor americane reglează prețul cerealelor englezești.

3. Renta diferențială rezultă din deosebirea în ceea ce privește fertilitatea naturală a diferitelor categorii de terenuri (aici facem abstracție de poziția lor) în fiecare stadiu de dezvoltare a agriculturii, prin urmare din faptul că suprafața celor mai bune terenuri este limitată, precum și din faptul că sînt investite capitaluri egale în terenuri de calitate diferită, care dau deci cantități de produse diferite la investiții de capital egale.

4. Existența unei rente diferențiale și a unei rente diferențiale gradate poate rezulta tot atît de bine dintr-o serie descendentă, prin trecerea de la pământul mai bun la unul mai prost, și invers, de la pământul mai prost la unul mai bun, sau dintr-o alternanță încrucișată. (Seria I se poate forma atît prin trecerea de la D la A, cît și prin trecerea de la A la D. Seria a II-a cuprinde mișcări de ambele feluri.)

5. În funcție de modul de formare, renta diferențială poate să apară fie în condiții cînd prețul produsului agricol este staționar, fie atunci cînd este în urcare sau în scădere. Cînd prețul este în

scădere, producția totală și suma totală a rentei pot crește și renta poate apărea chiar pe terenurile care nu au dat nici o rentă, cu toate că terenul cel mai prost, A, a fost înlocuit cu unul mai bun sau a fost ameliorat și cu toate că renta dată de alte terenuri, mai bune, și chiar de cele mai fertile terenuri, este în scădere (tabelul II); procesul acesta poate fi însoțit și de o scădere a sumei totale a rentei (exprimate în bani). În sfârșit, cînd are loc o scădere a prețurilor datorită unei creșteri generale a nivelului agriculturii, așa încît cantitatea și prețul produsului pe pămîntul cel mai prost scad, atunci renta poate să rămîină constantă sau să scadă pe o parte din pămînturile de calitate mai bună, dar să crească pe terenurile de calitate cea mai bună. Renta diferențială a fiecărui teren, în comparație cu terenul cel mai prost, depinde, firește, de prețul, de exemplu, al unui cvarter de grîu, atunci cînd diferența dintre cantitatea de produse este dată. Dacă însă prețul este dat, renta diferențială depinde de mărimea diferenței dintre cantitatea de produse; și dacă, crescînd fertilitatea absolută a tuturor terenurilor, fertilitatea terenurilor mai bune crește relativ mai mult decît fertilitatea terenurilor proaste, crește și mărimea acestei diferențe. Astfel (tabelul I), la un preț de 60 de șilingi, renta pe terenul D este determinată de produsul lui diferențial în raport cu terenul A, deci de excedentul de 3 cuarteri; renta este deci $= 3 \times 60 = 180$ de șilingi. Dar în tabelul III, în care prețul $= 30$ de șilingi, ea este determinată de masa produsului excedentar al lui D față de A $= 8$ cuarteri; așadar, de $8 \times 30 = 240$ de șilingi.

Astfel cade prima premisă greșită a rentei diferențiale așa cum apare la West, Malthus și Ricardo, anume că renta diferențială presupune în mod necesar trecerea la terenuri din ce în ce mai proaste sau o productivitate mereu descrescîndă a agriculturii⁶⁴. După cum am văzut, renta diferențială poate să existe atunci cînd se trece la terenurile din ce în ce mai bune; renta diferențială poate să existe dacă treapta inferioară este ocupată de un teren mai bun, și nu de un teren mai prost; ea poate fi legată de progresul continuu al agriculturii. Condiția ei o constituie exclusiv inegalitatea categoriilor de teren. În măsura în care este vorba de creșterea productivității, în aceeași măsură renta diferențială presupune că creșterea fertilității absolute a întregii suprafețe agricole nu înlătură această inegalitate, ci ori face ca ea să crească, ori o lasă neschimbată, ori nu face decît să o micșoreze.

De la începutul pînă la mijlocul secolului al XVIII-lea, deși în Anglia a avut loc o scădere a prețului la aur și argint, prețurile cerealelor au scăzut continuu, concomitent (considerînd întreaga perioadă) cu creșterea rentei, a sumei totale a rentei, a suprafeței

terenurilor cultivate, a producției agricole și a populației. Aceasta corespunde tabelului I combinat cu tabelul II în linie ascendentă, dar în așa fel încît terenul cel mai prost A sau este ameliorat, sau este exclus din cultura cerealelor; ceea ce nu înseamnă, desigur, că nu este folosit în scopuri agricole sau industriale.

De la începutul secolului al XIX-lea (trebuie precizată data) pînă în 1815 a avut loc o creștere continuă a prețurilor la cereale, însoțită de o creștere permanentă a rentei, a sumei totale a rentei, a suprafeței terenurilor cultivate, a producției agricole și a populației. Aceasta corespunde tabelului I în linie descendentă. (Aci trebuie dat un citat în legătură cu cultivarea celor mai proaste pămînturi în perioada respectivă.)

Pe vremea lui Petty și Davenant, populația rurală și proprietarii funciari obiectează împotriva ameliorărilor și a deștelenirilor; are loc o scădere a rentei pe pămînturile mai bune și o creștere a sumei totale a rentei datorită extinderii suprafeței pămîntului care dă renta.

(Ulterior se vor adăuga citate cu privire la aceste trei puncte, precum și date cu privire la deosebirea în ceea ce privește fertilitatea diferitelor terenuri cultivate într-o țară.)

De altfel, cînd vorbim despre renta diferențială trebuie să observăm în genere că valoarea de piață este întotdeauna mai ridicată decît prețul de producție total al masei produselor. Să luăm, de pildă, tabelul I. Cei 10 cuarteri ai produsului total sînt vînduți cu 600 de șilingi, deoarece prețul de piață este determinat de prețul de producție pe terenul A, care este de 60 de șilingi per cuarter. Prețul de producție real este însă următorul:

A 1 cuarter	= 60 de șilingi;	1 cuarter	= 60 de șilingi
B 2 cuarteri	= 60 „ „	1 cuarter	= 30 „ „
C 3 cuarteri	= 60 „ „	1 cuarter	= 20 „ „
D 4 cuarteri	= 60 „ „	1 cuarter	= 15 „ „
10 cuarteri = 240 de șilingi		Prețul mediu	
		1 cuarter = 24 de șilingi	

Prețul de producție real al celor 10 cuarteri este de 240 de șilingi; ei sînt vînduți cu 600 de șilingi, deci cu 250% mai mult. Prețul mediu real al unui cuarter este de 24 de șilingi, prețul de piață este de 60 de șilingi, deci tot cu 250% mai mult.

Aceasta este determinarea prin valoarea de piață [a prețului de piață] așa cum se manifestă ea pe baza modului de producție capitalist, prin intermediul concurenței; aceasta din urmă generează o falsă valoare socială. Acest lucru decurge din legea valorii

de piață, căreia îi sînt supuse produsele agricole. Determinarea valorii de piață a produselor, deci și a produselor agricole, este un act social, chiar dacă din punct de vedere social este inconștient și nepremeditat, care se bazează în mod necesar pe valoarea de schimb a produsului, și nu pe suprafața de pămînt și pe deosebirile de fertilitate. Dacă ne imaginăm că forma capitalistă a societății este înlăturată și societatea este organizată ca o asociație conștientă și condusă pe bază de plan, atunci cei 10 cuarteri reprezentînd o cantitate de timp de muncă independentă, egală cu cea cuprinsă în 240 de șilingi. Societatea, prin urmare, n-ar cumpăra acest produs agricol la un preț care ar reprezenta de 2^{1/2} ori mai mult decît timpul de muncă real cuprins în el; în felul acesta ar dispărea baza existenței unei clase de proprietari funciari. Acest lucru ar avea aceeași influență pe care o are ieftinirea produsului cu aceeași sumă ca urmare a unui import din străinătate. De aceea, pe cît este de just să se spună că prețurile produselor agricole — în condițiile menținerii actualului mod de producție, dar presupunînd că renta diferențială revine statului — ar rămîne aceleași, celelalte condiții rămînînd neschimbate, pe atît de greșit este să se afirme că valoarea produselor ar rămîne aceeași în condiții cînd locul producției capitaliste ar fi luat de o asociație. Identitatea prețului de piață al mărfurilor de același fel este modul în care se manifestă caracterul social al valorii pe baza modului de producție capitalist și, în genere, pe baza producției bazate pe schimbul de mărfuri între *indivizi*. Ceea ce societatea, considerată consumator, plătește în plus pentru produsele agricole, ceea ce constituie un minus la realizarea timpului ei de muncă în producția agricolă, reprezintă acum un plus pentru o parte a societății, pentru proprietarii funciari.

O a doua împrejurare importantă pentru înțelegerea a ceea ce vrem să expunem în capitolul următor, în care vom analiza renta diferențială II, este următoarea :

Avem în vedere nu numai renta calculată per acru sau per hectar, avem în vedere în genere nu numai diferența dintre prețul de producție și prețul de piață sau dintre prețul de producție individual și cel general per acru, ci și numărul de acri cultivați din fiecare categorie de terenuri. Aici este nemijlocit important numai mărimea sumei totale a rentei, adică renta totală obținută pe întreaga suprafață cultivată; în același timp însă, aceasta constituie și trecerea la analiza creșterii *ratei rentei* în condiții cînd prețurile nu cresc, și nu cresc nici deosebirile în ceea ce privește fertilitatea relativă a diferitelor categorii de terenuri în condiții cînd prețurile scad. Mai sus am avut :

TABELUL I

Categoria de teren	Acri	Cheltuieli de producție	Produs	Renta în cereale	Renta în bani
A	1	3 l. st.	1 cuarter	0	0
B	1	3 „ „	2 cuarteri	1 cuarter	3 l. st.
C	1	3 „ „	3 „	2 cuarteri	6 „ „
D	1	3 „ „	4 „	3 „	9 „ „
Total	4	—	10 cuarteri	6 cuarteri	18 l. st.

Să presupunem acum că în fiecare categorie numărul de acri cultivați se dublează. În acest caz vom avea :

TABELUL I a

Categoria de teren	Acri	Cheltuieli de producție	Produs	Renta în cereale	Renta în bani
A	2	6 l. st.	2 cuarteri	0	0
B	2	6 „ „	4 „	2 cuarteri	6 l. st.
C	2	6 „ „	6 „	4 „	12 „ „
D	2	6 „ „	8 „	6 „	18 „ „
Total	8	—	20 cuarteri	12 cuarteri	36 l. st.

Să presupunem încă două cazuri. Primul în care producția se extinde pe cele două terenuri de calitate inferioară, precum urmează :

TABELUL I b

Categor- ria de teren	Acri	Cheltuieli de producție		Produs	Renta în cereale	Renta în bani
		per aoru	în total			
A	4	3 l. st.	12 l. st.	4 cuarteri	0	0
B	4	3 „ „	12 „ „	8 „	4 cuarteri	12 l. st.
C	2	3 „ „	6 „ „	6 „	4 „	12 „ „
D	2	3 „ „	6 „ „	8 „	6 „	18 „ „
Total	12	—	36 l. st.	26 cuarteri	14 cuarteri	42 l. st.

și, în sfârșit, cazul extinderii inegale a producției și a suprafeței cultivate în cele patru categorii :

TABELUL I c

Catego- ria de teren	Acri	Cheltuieli de producție		Produs	Renta în cereale	Renta în bani
		per acru	în total			
A	1	3 l. st.	3 l. st.	1 cuarter	0	0
B	2	3 „ „	6 „ „	4 cuartermi	2 cuartermi	6 l. st.
C	5	3 „ „	15 „ „	15 „	10 „	30 „ „
D	4	3 „ „	12 „ „	16 „	12 „	36 „ „
Total	12	—	36 l. st.	36 cuartermi	24 cuartermi	72 l. st.

În primul rând, în toate aceste cazuri I, Ia, Ib, Ic, renta per acru rămâne aceeași, căci, de fapt, produsul aceleiași mase de capital pe fiecare acru al aceleiași categorii de pământ a rămas neschimbat; am presupus numai — și acest lucru are loc în orice moment în orice țară — că între terenurile de diferite categorii și întreaga suprafață cultivată există un anumit raport; am presupus, de asemenea, — și acest lucru are loc în permanență în două țări în cazul când se compară una cu alta sau în aceeași țară în perioade diferite de dezvoltare — că se schimbă proporția în care întreaga suprafață cultivată se împarte între diferite categorii de teren.

Comparând Ia cu I, vedem că, dacă suprafața cultivată crește în aceeași proporție pentru cele patru categorii, o dată cu dublarea acestei suprafețe se dublează producția totală, precum și renta în cereale și renta în bani.

Dacă însă comparăm succesiv pe Ib și Ic cu I, vedem că în ambele cazuri suprafața cultivată a crescut de trei ori. În ambele cazuri ea a crescut de la 4 la 12 acri, dar în Ib cea mai mare creștere are loc la categoriile A și B, dintre care A nu dă nici o rentă, iar B dă renta diferențială cea mai mică; din cei 8 acri nou cultivați, cite 3 acri, deci în total 6 acri revin terenurilor A și B, în timp ce terenurilor C și D le revine numai cite 1 acru, deci în total 2. Cu alte cuvinte: $\frac{3}{4}$ din creștere revine terenurilor A și B, și numai $\frac{1}{4}$ terenurilor C și D. În această ipoteză, dacă comparăm Ib cu I, triplării suprafeței cultivate nu-i corespunde un produs de trei ori mai mare, căci produsul nu crește de la 10 la 30, ci numai

de la 10 la 26. Pe de altă parte, întrucît cea mai mare parte a creșterii se produce pe terenul A, care nu dă nici o rentă, iar principală creștere pe terenurile mai bune s-a produs la categoria B, renta în cereale crește numai de la 6 la 14 quarteri, iar renta în bani de la 18 la 42 l. st.

Dacă, dimpotrivă, comparăm pe Ic cu I, adică cazul cînd suprafața pămîntului care nu dă rentă nu crește absolut de loc, iar suprafața pămîntului care dă o rentă minimă crește doar foarte puțin, în timp ce creșterea maximă este la terenurile C și D, constatăm că, o dată cu triplarea suprafeței cultivate, producția a crescut de la 10 la 36 de quarteri, deci de peste trei ori, renta la cereale a crescut de la 6 la 24 de quarteri, adică de patru ori, și la fel renta în bani de la 18 la 72 l. st.

În toate aceste cazuri, prețul produsului agricol rămîne în fond neschimbat; în toate cazurile suma totală a rentei crește o dată cu extinderea suprafeței cultivate, în măsura în care această extindere nu are loc exclusiv pe seama celui mai prost teren care nu dă nici o rentă. Dar această creștere este diferită. În măsura în care suprafața cultivată se extinde cu precădere pe seama terenurilor de calitate mai bună și, prin urmare, masa produselor crește nu numai proporțional cu creșterea suprafeței cultivate, ci mai rapid, în aceeași măsură are loc și o creștere a rentei în cereale și în bani. În măsura în care suprafața cultivată se extinde cu precădere pe seama terenurilor de calitate cea mai proastă sau pe seama terenurilor din categorii apropiate de aceasta (se presupune că terenurile cele mai proaste constituie o categorie constantă), suma totală a rentei nu crește proporțional cu extinderea suprafeței cultivate. Dacă, prin urmare, avem două țări în care terenul A, care nu dă nici o rentă, este de aceeași calitate, renta totală este invers proporțională cu partea alicotă pe care o reprezintă în totalul suprafeței cultivate terenul de cea mai proastă calitate și terenurile de calitate proastă și de aceeași invers proporțională cu masa produselor obținute cu aceeași investiție de capital pe aceeași suprafață totală cultivată. Așadar, raportul dintre cantitatea celui mai prost teren cultivat și aceea a celui mai bun, în cadrul suprafeței totale cultivate într-o țară dată, exercită asupra rentei totale o influență inversă celei exercitate de raportul dintre cantitatea celui mai prost teren cultivat și aceea a terenului mai bun și foarte bun asupra rentei la acru, prin urmare, celelalte condiții rămînînd neschimbate, și asupra sumei totale a rentei. Confundarea acestor două momente a prilejuit tot felul de obiecții absurde împotriva teoriei rentei diferențiale.

Așadar, suma totală a rentei crește prin simpla extindere a suprafeței cultivate și, legat de aceasta, prin creșterea investiției de capital și de muncă în cultivarea pământului.

Dar punctul cel mai important este acesta : deși, potrivit ipotezei noastre, raportul dintre rentele diferitelor categorii de pământ, calculate per acru, rămâne neschimbat, și de aceea rămâne neschimbată și rata rentei considerată în raport cu capitalul cheltuit pe fiecare acru, se constată totuși următorul lucru : dacă comparăm Ia cu I — caz în care suprafața cultivată și capitalul investit au crescut proporțional —, vom vedea că, așa cum producția totală a crescut proporțional cu creșterea suprafeței cultivate, adică ambele s-au dublat, a crescut și suma totală a rentei. Ea a crescut de la 18 la 36 l. st., așa cum numărul acrilor a crescut de la 4 la 8.

Dacă considerăm suprafața totală de 4 acri, suma totală a rentei respective reprezintă 18 l. st., ceea ce înseamnă că renta mijlocie, înglobând și terenul care nu dă rentă, reprezintă $4\frac{1}{2}$ l.st. Un asemenea calcul ar putea face, de exemplu, un proprietar funciar care ar poseda toți cei 4 acri ; și în același fel este calculată statistic renta mijlocie pe întreaga țară. Renta totală de 18 l. st. provine din folosirea unui capital de 10 l. st. Raportul dintre aceste două cifre îl numim rata rentei, care în cazul de față este de 180%.

Aceeași rată a rentei rezultă și în cazul Ia, unde se cultivă 8 acri în loc de 4, dar unde toate categoriile de teren participă în egală măsură la creștere. Renta totală de 36 l. st. dă, la o suprafață cultivată de 8 acri și la un capital investit de 20 l. st., o rentă mijlocie de $4\frac{1}{2}$ l. st. per acru și o rată a rentei de 180%.

Dacă însă considerăm cazul Ib, în care creșterea a avut loc în principal pe cele două categorii de pământ inferioare, avem o rentă de 42 l. st. la 12 acri, deci o rentă mijlocie de $3\frac{1}{2}$ l. st. per acru. Capitalul total investit este de 30 l. st., iar rata rentei este, așadar, = 140%. Renta mijlocie per acru a scăzut deci cu 1 l. st., iar rata rentei a scăzut de la 180% la 140%. Prin urmare, la o creștere a rentei totale de la 18 l. st. la 42 l. st., are loc aici o scădere a rentei mijlocii atât per acru, cât și calculată la capital, o scădere paralelă, dar nu proporțională cu creșterea producției. Acest lucru are loc în pofida faptului că renta rămâne aceeași la toate categoriile de pământ, fie că este calculată per acru, fie la capitalul investit. Cauza constă în aceea că $\frac{3}{4}$ din creștere are loc pe pământul A, care nu dă nici o rentă, și pe pământul B, care dă numai renta minimă.

Dacă în cazul Ib extinderea totală s-ar fi limitat la pământul A, atunci am fi avut 9 acri pe A, 1 pe B, 1 pe C și 1 pe D. Renta to-

tală ar fi fost, ca și mai înainte, de 18 l. st., deci renta mijlocie per acru ar fi fost la cei 12 acri de $1\frac{1}{2}$ l. st. ; renta de 18 l. st., calculată la capitalul investit de 30 l. st., ne-ar fi dat o rată a rentei de 60%. Renta mijlocie, calculată atât per acru, cât și la capitalul investit, ar fi scăzut foarte mult, în timp ce renta totală n-ar fi crescut.

În sfârșit, să comparăm Ic și Ib. În comparație cu I, suprafața cultivată s-a triplat, și tot așa și capitalul investit. Renta totală este de 72 l. st. la 12 acri, deci 6 l. st. per acru, față de $4\frac{1}{2}$ l. st. în cazul I. Rata rentei, calculată la capitalul investit (72 l. st. : 30 l. st.), este de 240% în loc de 180%. Produsul total a crescut de la 10 la 36 de cuarteri.

În comparație cu Ib, în care numărul total al acrilor cultivați, capitalul investit și diferențele dintre categoriile de pământ cultivate sînt aceleași, dar repartizarea diferă, aici produsul este de 36 de cuarteri în loc de 26 de cuarteri, renta mijlocie per acru este de 6 l. st. în loc de $3\frac{1}{2}$ l. st., iar rata rentei este, în raport cu capitalul total avansat de aceeași mărime, = 240% în loc de 140%.

Indiferent dacă considerăm diferitele situații cuprinse în tabelele Ia, Ib, Ic ca situații care există concomitent în diferite țări sau ca situații succesive în aceeași țară, concluzia este următoarea : cînd prețul cerealelor este staționar, întrucît produsul pe cel mai prost pămînt, care nu aduce rentă, este staționar ; cînd deosebirea de fertilitate dintre diferitele categorii de pămînt cultivat rămîne neschimbată ; cînd produsul respectiv rămîne același, prin urmare cînd investiția de capital este aceeași pe aceleași părți alicote (acri) ale suprafeței cultivate în fiecare categorie de pămînt ; cînd deci raportul dintre rentele calculate per acru din fiecare categorie de pămînt este constant, iar rata rentei calculată la capitalul investit pe fiecare suprafață de pămînt de aceeași categorie rămîne aceeași : *În primul rînd*, renta totală crește întotdeauna o dată cu extinderea suprafeței cultivate și, în consecință, o dată cu sporirea capitalului investit, cu excepția cazului cînd tot sporul revine pămîntului care nu dă rentă. *În al doilea rînd*, atât renta mijlocie per acru (renta totală împărțită la numărul total al acrilor cultivați), cât și rata mijlocie a rentei (renta totală împărțită la capitalul total investit) pot varia foarte mult, și anume ambele în același sens, dar în proporții diferite. Dacă facem abstracție de cazul cînd sporul are loc numai pe terenul A, care nu dă rentă, rezultă că renta mijlocie per acru și rata mijlocie a rentei la capitalul investit în agricultură depind de părțile proporționale din suprafața totală cultivată pe care le reprezintă diferitele categorii de pămînt ; sau, ceea ce este același lucru, de repartizarea capitalului total investit pe categorii de pămînt de fertilitate diferită. Indiferent dacă se cultivă

pământ mult sau puțin și, în consecință (cu excepția cazului în care sporul are loc numai pe pământul A), indiferent dacă suma totală a rentei este mai mare sau mai mică, renta mijlocie per acru sau rata mijlocie a rentei la capitalul utilizat rămâne aceeași atâta timp cât proporțiile în care diferitele categorii de pământ participă la suprafața totală cultivată rămân constante. Deși, o dată cu extinderea suprafeței cultivate și creșterea capitalului investit, renta totală crește și crește chiar considerabil, renta mijlocie per acru și rata mijlocie a rentei la capital scad când suprafața terenurilor care nu dau rentă sau dau numai o rentă diferențială redusă crește mai repede decât aceea a terenurilor mai bune, care dau o rentă mai ridicată. Invers, renta mijlocie per acru și rata mijlocie a rentei la capital crește pe măsură ce terenurile mai bune constituie o parte relativ mai mare din suprafața totală și, în consecință, lor le revine relativ mai mult capital investit.

Dacă, prin urmare, se consideră renta mijlocie per acru sau per hectar a întregului pământ cultivat, așa cum se face de obicei în lucrările statistice, comparându-se fie diferite țări în aceeași epocă, fie diferite epoci în aceeași țară, se constată că nivelul mijlociu al rentei per acru, prin urmare și renta totală, corespunde într-o anumită măsură (deși în nici un caz în aceeași măsură, ci într-o măsură mult mai mare) nu fertilității relative, ci fertilității absolute a agriculturii dintr-o țară, adică masei produselor pe care agricultura le furnizează în medie pe aceeași suprafață. Căci cu cât partea categoriilor mai bune de teren din suprafața totală este mai mare, cu atât este mai mare și masa produselor la o investiție de capital egală și pe o suprafață de pământ de mărime egală ; și cu atât este mai mare renta mijlocie per acru. Și invers în cazul contrar. În felul acesta renta apare ca fiind determinată nu de raportul fertilității diferențiale, ci de fertilitatea absolută, și, în consecință, legea rentei diferențiale dispăre. De aceea anumite fenomene sînt negate sau se încearcă explicarea lor prin deosebiri inexistente între prețurile mijlocii ale cerealelor sau între fertilitățile diferențiale ale terenurilor cultivate, fenomene care provin pur și simplu din faptul că raportul dintre renta totală și întreaga suprafață a pământului cultivat, sau dintre renta totală și întregul capital investit în pământ, fertilitatea pământului care nu dă rentă fiind aceeași, în consecință prețurile de producție fiind aceleași, iar deosebirile între diferitele categorii de pământ fiind constante, este determinat nu numai de renta per acru sau de rata rentei la capital, ci și de raportul dintre suprafața cultivată din fiecare categorie de pământ și suprafața totală cultivată ; sau, ceea ce este același lucru, de repartizarea capitalului total utilizat între diferi-

tele categorii de pământ. Este ciudat că pînă acum această împrejurare a fost complet eludată. În orice caz, vedem, și aceasta e important pentru desfășurarea cercetării noastre, că nivelul relativ al rentei mijlocii per acru și rata mijlocie a rentei sau raportul dintre suma totală a rentei și capitalul total investit în pământ pot să crească sau să scadă în condiții cînd prețurile rămîn neschimbate, cînd deosebirea de fertilitate a terenurilor cultivate este aceeași și cînd renta per acru, respectiv rata rentei la capitalul investit per acru în fiecare categorie de teren care dă realmente rentă, respectiv la întreg capitalul realmente purtător de rentă, rămîne aceeași, prin simpla extindere a suprafeței cultivate.

Mai sînt necesare următoarele completări în legătură cu acea formă a rentei diferențiale pe care am analizat-o la rubrica I; aceste completări sînt valabile în parte și pentru renta diferențială II.

În primul rînd : Am văzut cum renta mijlocie per acru sau rata mijlocie a rentei la capital poate să crească în condiții cînd se extinde suprafața cultivată, cînd prețurile sînt staționare, iar fertilitatea diferențială a terenurilor cultivate este aceeași. De îndată ce întreg pămîntul unei țări a fost însușit, iar investițiile de capital în pământ, cultura și populația au atins un anumit nivel — condiții ce sînt presupuse de îndată ce modul de producție capitalist devine dominant și își subordonează și agricultura —, prețul pămîntului necultivat de diferite categorii (se presupune numai renta diferențială) este determinat de prețul terenurilor cultivate de aceeași categorie și cu poziție echivalentă. Prețul este același — după scăderea cheltuielilor necesare pentru deștelenire —, deși acest pămînt nu dă nici o rentă. Prețul pămîntului nu este de fapt decît rentă capitalizată. Dar și la terenurile cultivate nu se plătește prin preț decît renta viitoare, de exemplu renta pe timp de 20 de ani, plătită dintr-o dată anticipat dacă dobînda stabilită este de 5%. Cînd pămîntul se vinde, el se vinde ca purtător de rentă, iar caracterul prospectiv al rentei (privită aici ca un produs al pămîntului, ceea ce este numai în aparență) nu face distincție între pămîntul necultivat și pămîntul cultivat. Prețul terenurilor necultivate, ca și renta lor, a cărei expresie concentrată o constituie prețul, este pur iluzoriu atîta timp cît terenurile nu sînt realmente folosite. Dar el este astfel determinat a priori și este realizat de îndată ce se găsesc cumpărători. Dacă, prin urmare, renta mijlocie reală a unei țări este determinată de suma rentei anuale mijlocii reale din țara respectivă și de raportul dintre această rentă și în-

treaga suprafață cultivată, prețul suprafeței de pământ necultivate este determinat de prețul suprafeței cultivate și, în consecință, nu este decît un reflex al investiției de capital și al rezultatelor acesteia pe terenurile cultivate. Deoarece toate categoriile de pământ, cu excepția celui mai prost, dau rentă (și această rentă crește, după cum vom vedea cînd vom analiza renta diferențială II, o dată cu masa capitalului și cu intensitatea corespunzătoare a culturii), datorită acestui fapt se formează prețul nominal pentru suprafețele de pământ necultivate, care devin astfel o marfă, o sursă de avuție pentru posesorii lor. Aceasta explică totodată de ce crește prețul pămîntului dintr-o întreagă regiune, inclusiv prețul pămîntului necultivat. (Opdyke.)⁶⁵ Specula cu terenuri, de exemplu în Statele Unite, are la bază numai acest reflex pe care capitalul și munca îl proiectează asupra pămîntului necultivat.

În al doilea rînd : Procesul de extindere a suprafeței cultivate are loc în genere fie prin trecerea la pămînturi mai proaste, fie în proporții diferite pe diferitele categorii de pământ în funcție de ceea ce există. Trecerea la terenuri mai proaste nu se face, firește, niciodată prin liberă alegere ; ea nu poate fi — presupunînd existența modului de producție capitalist — decît consecința urcării prețurilor, iar în condițiile oricărui alt mod de producție, ea este o consecință a necesității. Aceasta însă nu constituie o condiție obligatorie. În țările tinere, pămînturile mai proaste sînt preferate pămînturilor relativ mai bune, dat fiind că acolo poziția are o importanță hotărîtoare în extinderea suprafeței cultivate ; mai departe, deși în ansamblu pămînturile dintr-o regiune sînt fertile, pe alocuri sînt atît pămînturi de bună calitate, cît și pămînturi de proastă calitate, iar acestea din urmă trebuie cultivate și ele, fie numai din cauză că se află în vecinătatea pămînturilor bune. Dacă pămîntul mai prost formează incluziuni în pămîntul mai bun, vecinătatea cu acesta din urmă creează pămîntului mai prost un avantaj față de pămîntul mai fertil, dar care nu se află în vecinătatea pămîntului cultivat sau pe cale de a fi cultivat.

Astfel, dintre statele din vest, statul Michigan a fost primul care a exportat cereale. Pămîntul lui este în genere sărac. Dar vecinătatea lui cu statul New York și comunicațiile lui pe apă datorită lacurilor și Canalului Erie l-au avantajat față de statele mai fertile de la natură, dar situate mai la vest. Statul acesta, comparat cu statul New York, constituie o ilustrare a trecerii de la pămînturi mai bune la pămînturi mai proaste. Pămîntul statului New York, mai ales în partea de vest, este incomparabil mai fertil, în special

pentru grâu. Prin exploatare prădalnică, acest pământ fertil a fost secătuit, iar pământul din Michigan se dovedește a fi acum mai fertil.

„În 1838 făina de grâu în special din regiunea producătoare de grâu din New York și din Canada superioară era expedită pe apă prin Buffalo spre vest. Astăzi, după numai 12 ani, enorme cantități de grâu și de făină sînt aduse din vest, fiind transportate pe lacuri și pe Canalul Erie, la Buffalo și în portul vecin Black-rock și apoi expediate tot pe apă spre est. Exportul de grâu și de făină a fost stimulat mai ales de foametea care a bîntuit în Europa în 1847. Ca urmare a acestui fapt, în partea de vest a statului New York grîul s-a ieftinit, iar cultura grîului a devenit mai puțin rentabilă, ceea ce i-a determinat pe fermierii din statul New York să se ocupe mai mult cu creșterea vitelor și cu producția de lactate, cu pomicultura etc., ramuri în care, după părerea lor, cei din nord-vest nu le vor putea face concurență”. (J. W. Johnston. „Notes on North America”, London 1851, I, p. 222, 223.)

În al treilea rînd: Este nejust să se considere că în colonii și în genere în țările tinere care pot exporta cereale la prețuri mai ieftine pământul posedă neapărat o fertilitate naturală mai mare. Cerealele se vînd în cazul dat nu numai sub valoarea lor, dar și sub prețul lor de producție, și anume sub prețul de producție determinat de rata mijlocie a profitului în țările mai vechi.

Dacă, așa cum spune Johnston (p. 223),

„ne-am obișnuit să credem că aceste state noi, din care vin anual cantități atît de mari de grîu la Buffalo, au pămînturi întinse, de o mare fertilitate naturală”,

aceasta este în primul rînd rezultatul unor împrejurări economice. Întreaga populație de pe un teritoriu, cum este, de exemplu, statul Michigan, s-a ocupat inițial aproape exclusiv cu agricultura și îndeosebi cu produsele ei de masă, deoarece numai acestea puteau fi schimbate pe mărfuri industriale sau pe produse tropicale. Singurul lor produs excedentar erau, așadar, cerealele. Prin aceasta se deosebesc în primul rînd coloniile, a căror bază o constituie piața mondială modernă, de cele anterioare și mai ales de cele din anti-chitate. Prin intermediul pieței mondiale, ele obțin produse finite pe care în alte împrejurări ar trebui să le producă singure, de exemplu îmbrăcăminte, unelte etc. Numai pe această bază statele din sud ale Uniunii au putut să transforme bumbacul în principalul lor produs. Diviziunea muncii pe piața mondială le permite acest lucru. Dacă, așadar, avînd în vedere că sînt state tinere și cu o populație relativ mică, ele *par* să producă cu mult peste nevoile lor, cauza nu este fertilitatea pămîntului lor și nici productivitatea muncii, ci forma unilaterală a acestei munci și, prin urmare, a produsului excedentar în care ea se exprimă.

Mai departe, un pământ arabil, relativ mai puțin fertil, dar care acum e cultivat pentru prima oară și nu este valorificat pe deplin, a acumulat — în condiții climatice mai mult sau mai puțin favorabile — cel puțin în straturile sale superioare atâtea substanțe ușor solubile necesare nutriției plantelor, încît poate da timp mai îndelungat recolte fără a avea nevoie de îngrășăminte, chiar dacă este cultivat absolut superficial. Cît privește preeriile din vest, aici se adaugă faptul că ele nu cer aproape nici o cheltuială pentru destelenire, deoarece însăși natura le-a destelenit^{32a)}. În aceste regiuni mai puțin fertile, excedentul nu se datorește mării fertilități a pământului, așadar nu producției la acru, ci faptului că suprafețe întinse pot fi cultivate superficial, deoarece pământul acesta nu-l costă nimic pe cultivator, sau, în comparație cu țările mai vechi, îl costă extrem de puțin. De exemplu, acolo unde există contractul de arendare în parte, ca în anumite părți din statele New York, Michigan, Canada etc. O familie cultivă în mod superficial, să zicem, 100 acri și, cu toate că producția la acru nu este mare, producția la cei 100 de acri dă un excedent însemnat pentru vînzare. La aceasta se adaugă și întreținerea aproape fără nici o cheltuială a vitelor pe pășuni naturale, fără finețe artificiale. Aici hotărîtoare nu este calitatea, ci cantitatea pământului. Posibilitatea cultivării superficiale se epuizează, firește, mai mult sau mai puțin rapid, invers proporțional cu fertilitatea noului pământ și direct proporțional cu exportul produsului lui.

„Și totuși pe un asemenea pământ primele recolte, chiar și cele de grîu, sînt excelente; cel care culege primul roadele acestui pământ trimite pe piață un mare excedent de grîu” (l.c., p. 224).

În țările cu cultură mai veche, relațiile de proprietate, prețul terenurilor necultivate determinat de cel al terenurilor cultivate etc. fac imposibilă o asemenea exploatare extensivă.

Datele de mai jos arată că pentru aceasta nu-i nevoie, așa cum crede Ricardo, ca aceste pămînturi să fie foarte fertile și nici ca să fie cultivate numai categorii de pămînt cu aceeași fertilitate. În statul Michigan, în 1848, s-au semănat cu grîu 465 900 de acri și s-au produs 4 739 300 de busheli, sau în medie $10\frac{1}{5}$ busheli

^{32a)} { Tocmai dezvoltarea rapidă a cultivării acestor preerii și stepe a acoperit de ridicol faimoasa teză a lui Malthus potrivit căreia „populația presează asupra mijloacelor de subsistență”³³ și a provocat lamentările proprietarilor funciari, care spun că agricultura, și o dată cu ea Germania, se duce de ripă dacă nu se înlătură cu forța presiunea mijloacelor de subsistență asupra populației. Dar cultivarea acestor stepe, preerii, pampasuri, llanosuri etc. este abia la început; revoluția pe care ea o va provoca în agricultura europeană se va simți în viitor mult mai mult ca pînă acum. — F.E. }

per acru, scăzînd griul de sămînță, mai puțin de 9 busheli per acru. Din cele 29 de districte ale statului, două au produs în medie 7 busheli, trei 8, două 9, șapte 10, șase 11, trei 12, patru 13 busheli și numai un singur district a produs 16, iar un altul 18 busheli per acru (l. c., p. 225).

Pentru practica agricolă, fertilitatea mai mare a pămîntului coincide cu posibilitatea mai mare de a folosi imediat această fertilitate. Această posibilitate poate fi mai mare la un pămînt sărac de la natură decît la unul bogat de la natură; aceasta este însă categoria de pămînt pe care colonistul o cultivă întii și pe care, din lipsă de capital, este nevoit să o cultive mai întii.

În sfîrșit : Extinderea culturii pe suprafețe de pămînt mai mari — facem abstracție de cazul analizat mai sus, în care trebuie să se recurgă la pămînturi mai proaste decît cele cultivate pînă acum — pe diferite categorii de pămînt de la A la D, prin urmare cultivarea, de pildă, a unor suprafețe mai mari din categoriile B și C nu presupune de loc urcarea prealabilă a prețurilor cerealelor, după cum extinderea anuală, de exemplu, a activității filaturilor de bumbac nu presupune o urcare permanentă a prețului firelor. Deși o urcare sau o scădere importantă a prețurilor de piață influențează volumul producției, totuși, abstracție făcînd de aceasta, în agricultură (ca și în toate celelalte ramuri de producție care sînt exploatate în mod capitalist) are loc în permanență — chiar în cazul prețurilor mijlocii, al căror nivel nici nu frînează, dar nici nu stimulează în chip deosebit producția — acea relativă supraproducție care este identică în fond cu acumularea și care în alte moduri de producție este provocată direct de creșterea populației, iar în colonii de imigrarea continuă. Nevoile sînt în continuă creștere și, în vederea acestei creșteri, se fac mereu noi investiții de capital în noi terenuri, deși în funcție de împrejurări, pentru diferite produse ale solului. Însăși formarea de noi capitaluri duce la acest rezultat. Capitalistul individual însă își măsoară volumul producției după capitalul de care dispune, în măsura în care el poate controla acest capital. Ceea ce îl preocupă este să ocupe cît mai mult loc pe piață. Dacă se ajunge la supraproducție, el nu se învinuiește pe sine, ci îi învinuiește pe concurenții săi. Capitalistul individual își poate extinde producția atît prin ocuparea unei părți alicote mai mari pe piața existentă, cît și prin lărgirea pieței înseși.

Capitolul patruzeci

A doua formă a rentei diferențiale (renta diferențială II)

Până acum am considerat renta diferențială numai ca rezultat al productivității diferite a unor investiții de capital egale pe suprafețe de pământ egale de fertilitate diferită, astfel că renta diferențială era determinată de diferența dintre produsul capitalului investit în pământul cel mai prost, care nu dă rentă, și produsul capitalului investit în pământul mai bun. Am presupus capitaluri investite concomitent pe diferite suprafețe de pământ, astfel că fiecărei noi investiții de capital i-a corespuns o cultivare extensivă a pământului, o extindere a suprafeței cultivate. Dar, în fond, renta diferențială nu era în esență decît rezultatul productivității diferite a unor capitaluri egale investite în pământ. Să vedem acum dacă ar exista vreo deosebire, dacă capitaluri de productivitate diferită sînt investite succesiv pe același teren, sau dacă ele sînt investite concomitent pe diferite terenuri, presupunînd doar că rezultatele sînt aceleași.

În primul rînd nu se poate nega că, în măsura în care este vorba despre formarea profitului suplimentar, este indiferent dacă cheltuielile de producție de 3 l. st. per acru de pământ A vor da 1 cuarter, căci 3 l. st. reprezintă prețul de producție și prețul de piață regulator pentru 1 cuarter, în timp ce 3 l. st. cheltuieli de producție per acru de pământ B dau 2 cuartermi și, în consecință, un profit suplimentar de 3 l. st., iar de 3 l. st. per acru de pământ C dau 3 cuartermi și un profit suplimentar de 6 l. st., în sfîrșit, 3 l. st. cheltuieli de producție per acru de pământ D dau 4 cuartermi și un profit suplimentar de 9 l. st. ; sau rezultatul este același dacă toate aceste cheltuieli de producție de 12 l. st., respectiv un capital de 10 l. st., sînt întrebuințate cu același succes, în aceeași succesiune, pe unul și același acru. În ambele cazuri capitalul reprezintă 10 l. st. și valoarea lui se investește succesiv în părți reprezentînd cîte $2\frac{1}{2}$ l. st., fie concomitent pe patru acri de fertilitate diferită

fie succesiv pe unul și același acru, iar din aceste părți, dat fiind că produsul lor este diferit, o parte nu dă nici un profit suplimentar, iar celelalte părți dau un profit suplimentar în raport cu diferența dintre produsul lor și cel al părții care nu dă rentă.

Profiturile suplimentare și diferitele rate ale profitului suplimentar la diferite părți de valoare ale capitalului se formează la fel în ambele cazuri. Renta nu este însă decît o formă a acestui profit suplimentar, care constituie substanța lui. În orice caz însă, a doua metodă [de formare a profitului suplimentar] prezintă dificultăți în ceea ce privește transformarea profitului suplimentar în rentă, în ceea ce privește această schimbare de formă care implică trecerea profiturilor suplimentare de la fermierul capitalist la proprietarul pămîntului. Iată de ce fermierii din Anglia se opun atît de înverșunat unei statistici agricole oficiale. Iată de ce între fermieri și proprietarii funciari se duce lupta pentru stabilirea rezultatelor reale ale investițiilor lor de capital. (Morton.) Este vorba de faptul că renta se stabilește în momentul arendării terenurilor, iar după aceea profiturile suplimentare rezultate din investițiile succesive de capital sînt încasate, pînă în momentul cînd expiră contractul de arendă, de către fermier. De aici lupta fermierilor pentru contracte de arendă pe termen lung și, invers, creșterea numărului contractelor reziliabile în fiecare an (*tenancies at will*), creștere datorată preponderenței *landlorzilor*.

De la început este, așadar, clar : dacă în ceea ce privește legea de formare a profitului suplimentar este absolut indiferent dacă se investesc concomitent capitaluri egale cu rezultate inegale pe suprafețe de pămînt egale sau dacă aceste capitaluri sînt investite succesiv pe aceeași suprafață de pămînt, în ceea ce privește transformarea profitului suplimentar în rentă funciară deosebirea este esențială. Ultima metodă plasează această transformare în limite, pe de o parte, mai înguste, iar pe de altă parte mai puțin stabile. De aceea, în țările cu agricultură intensivă (și din punct de vedere economic prin cultură intensivă nu se înțelege decît concentrarea capitalului pe aceeași suprafață de pămînt, în loc ca acest capital să fie repartizat pe terenuri alăturate), munca de taxator, după cum arată Morton în lucrarea sa „*Resources of Estates*“, devine foarte importantă, complexă și grea. În cazul cînd ameliorările funciare au un caracter mai permanent, în momentul expirării contractului de arendă, fertilitatea diferențială artificial sporită a pămîntului se confundă cu fertilitatea lui naturală și de aceea evaluarea rentei se face ca și cum ar fi vorba de evaluarea rentei la categorii de pămînt cu fertilitate diferită. Dimpotrivă, în măsura în care formarea profitului suplimentar este determinată de mări-

mea capitalului investit, mărimea rentei la o anumită mărime a capitalului investit este adăugată la renta mijlocie a țării, avându-se grijă ca noul fermier să dispună de suficient capital pentru a continua cultura în același mod intensiv.

În analiza rentei diferențiale II mai trebuie să se aibă în vedere următoarele puncte :

În primul rînd : Baza și punctul ei de plecare nu numai din punct de vedere istoric, ci și în măsura în care e vorba de mișcarea ei în fiecare moment determinat, este renta diferențială I, adică cultivarea concomitentă a unor pămînturi de categorii diferite ca fertilitate și poziție, deci folosirea concomitentă și a diferitelor părți componente ale întregului capital agricol pe suprafețe de pămînt de calitate diferită.

Din punct de vedere istoric acest lucru este de la sine înțeles. În colonii coloniștii nu trebuie să investească mult capital ; acolo principalii agenți ai producției sînt munca și pămîntul. Fiecare cap de familie caută să creeze pentru sine și ai săi un cîmp de activitate independenți, alături de cîmpul de activitate al confrăților săi coloniști. În agricultura propriu-zisă această situație trebuie să fi existat încă în modurile de producție precapitaliste. Cînd e vorba de creșterea oilor și în genere de creșterea vitelor, considerate ca ramuri de producție independente, exploatarea pămîntului se face mai mult sau mai puțin în comun și este inițial extensivă. Modul de producție capitalist pornește de la modurile de producție anterioare în care mijloacele de producție sînt, de fapt sau de drept, proprietatea cultivatorului însuși ; pe scurt, de la practicarea agriculturii ca meșteșug. Cum este și firesc, concentrarea mijloacelor de producție și transformarea lor în capital concomitent cu transformarea producătorilor direcți în salariați se dezvoltă din aceasta numai treptat. În măsura în care modul de producție capitalist apare aici cu trăsăturile lui caracteristice, acest lucru se produce în primul rînd mai ales în ramura creșterii oilor și în cea a creșterii vitelor, dar nu se manifestă în concentrarea capitalului pe o suprafață de pămînt relativ mică, ci în producția pe scară mai mare, datorită cărui fapt se face economie la numărul de cai și la alte cheltuieli de producție ; în realitate însă nu se investește un capital mai mare pe același teren. Mai departe, în virtutea legilor naturale ale agriculturii, la un anumit nivel de cultură și la o secătuire a solului corespunzătoare acestui nivel, capitalul, înțeles aici și în sensul de mijloace de producție deja produse, devine elementul hotărîtor al agriculturii. Atîta timp cît

pământul cultivat reprezintă o întindere relativ mică în raport cu pământul necultivat și pământul nu este încă secătuit (și acesta este cazul atunci când predomină creșterea vitelor și alimentația cu carne în perioada premergătoare predominării agriculturii propriuzise și a alimentației vegetale), noul mod de producție se opune producției țărănești mai cu seamă prin întinderea suprafeței agricole cultivate pe spezele unui *singur* capitalist, deci tot prin folosirea extensivă a capitalului pe o suprafață de pământ mai mare. Așadar, de la început trebuie să reținem că renta diferențială I constituie baza istorică de la care se pornește. Pe de altă parte, mișcarea rentei diferențiale II apare în fiecare moment dat numai într-un domeniu care constituie la rîndul lui baza eterogenă a rentei diferențiale I.

În al doilea rînd: La renta diferențială în forma II se adaugă, pe lângă fertilitatea diferită, și deosebiri în repartizarea capitalului (și a capacității de credit) între fermieri. În industria propriuzisă se creează rapid pentru fiecare ramură de producție un minim al activității întreprinderii și, corespunzător cu acesta, un minim de capital sub care nici o întreprindere nu poate fi exploatată cu succes. Se creează, de asemenea, în fiecare ramură de producție o medie normală a mărimii capitalului, medie care depășește acest minim și de care trebuie să dispună și dispune majoritatea producătorilor. Capitalul care depășește această medie poate da supraprofit; capitalul care este sub medie nu dă nici profit mijlociu. Modul de producție capitalist pătrunde în agricultură numai în mod lent și inegal, așa cum se poate constata în Anglia, țara clasică a modului de producție capitalist în agricultură. Atîta timp cît importul de cereale nu este liber sau atîta timp cît influența lui este limitată din pricină că și volumul lui este limitat, prețul de piață este determinat de producătorii care cultivă pământul mai prost, adică lucrează în condiții de producție mai puțin favorabile decît cele mijlocii. O mare parte din masa totală de capital întrebuițat în agricultură și aflat în genere la dispoziția ei se află în mîinile acestor producători.

Este adevărat, de pildă, că țăranul depune multă muncă pe mica lui parcelă, această muncă însă este izolată și lipsită de condițiile obiective, atît sociale cît și materiale, ale productivității.

Consecința acestui fapt este că fermierii cu adevărat capitaliști pot să-și însușească o parte din profitul suplimentar, ceea ce nu ar fi posibil, cel puțin în măsura în care e vorba de acest punct, dacă modul de producție capitalist ar fi uniform dezvoltat atît în agricultură, cît și în industrie.

Vom analiza în primul rînd numai formarea profitului suplimentar în condițiile existenței rentei diferențiale II, fără a lua însă în considerare condițiile în care poate avea loc transformarea profitului suplimentar în rentă funciară.

În acest caz e limpede că renta diferențială II nu este decît o altă expresie a rentei diferențiale I și în esență se confundă cu ea. Fertilitatea diferită a diferitelor categorii de pămînt influențează în cazul rentei diferențiale I numai în măsura în care datorită ei investițiile de capital în pămînt dau rezultate și produse inegale la capitaluri de mărime egală sau dau o cantitate de produse care nu este proporțională cu mărimea acestor capitaluri. În ceea ce privește deosebirea de fertilitate sau de produs și, prin urmare, în ceea ce privește formarea rentei diferențiale la părțile de capital investite mai productiv nu are nici o importanță dacă această inegalitate se creează pentru diferite capitaluri investite succesiv pe același teren sau pentru capitaluri care au fost folosite pe mai multe terenuri de calitate diferită. Ca și pînă acum, pămîntul este acela care, la investiții de capital egale, are o fertilitate diferită, numai că aici același pămînt dă la un capital investit succesiv în părți de mărime diferită aceleași rezultate pe care le dau, în cazul rentei diferențiale I, diferitele categorii de pămînt pe care se investesc părți egale ca mărime ale capitalului social.

Dacă același capital de 10 l. st., în loc să fie investit, ca în tabelul I*, sub forma unor capitaluri autonome de cîte $2\frac{1}{2}$ l. st., de către diferiți fermieri, pe cîte un acru din cele patru categorii de pămînt A, B, C și D, este investit succesiv pe unul și același acru de pămînt D, astfel încît prima investiție ar da 4 cuartermi, a doua 3, a treia 2 și ultima 1 cvarter (sau poate fi și ordinea inversă), atunci prețul unui cvarter = 3 l. st., pe care îl furnizează partea de capital cea mai puțin productivă, n-ar da o rentă diferențială, dar ar determina prețul de producție atîta timp cît este nevoie de griul al cărui preț de producție este de 3 l. st. Întrucît, potrivit ipotezei noastre, producția este capitalistă, prețul de 3 l. st. include profitul mijlociu la capitalul de $2\frac{1}{2}$ l. st., iar celelalte trei părți de capital de cîte $2\frac{1}{2}$ l. st. fiecare vor da un profit suplimentar în raport cu diferența de produs, dat fiind că acest produs nu se vinde la prețul lui de producție, ci la prețul de producție al investiției celei mai puțin productive de $2\frac{1}{2}$ l. st., investiție care nu dă nici o rentă și în cazul căreia prețul produsului este reglat de legea generală a prețurilor de producție. Formarea profitului suplimentar va fi aceeași ca și în tabelul I.

* Vezi volumul de față, p. 204. — Nota red.

Vedem din nou că renta diferențială II are drept premisă renta diferențială I. Am admis că produsul minim pe care-l dă un capital de $2\frac{1}{2}$ l.st., adică un capital investit în pământul cel mai prost, este de 1 cuarter. Să presupunem deci că fermierul care cultivă pământul de calitatea D investește, în afară de cele $2\frac{1}{2}$ l.st., care-i dau 4 cuartermi — și din care trebuie să plătească o rentă diferențială de 3 cuartermi —, alte $2\frac{1}{2}$ l.st. pe același pământ, care-i dau numai 1 cuarter, la fel ca același capital de $2\frac{1}{2}$ l.st. investit pe pământul cel mai prost A. În acest caz este o investiție de capital care nu aduce rentă, deoarece ea nu dă fermierului decât profitul mijlociu. Nu există nici un profit suplimentar care să se transforme în rentă. Pe de altă parte, acest randament scăzut al celui de-al doilea capital investit în pământul D nu exercită nici o influență asupra ratei profitului. Este ca și cum s-ar fi investit din nou $2\frac{1}{2}$ l.st. pe un alt acru de pământ din categoria A, ceea ce nu ar influența în nici un fel profitul suplimentar, și prin urmare nici renta diferențială pe categoriile de pământ A, B, C, D. Pentru fermier însă această investiție suplimentară de $2\frac{1}{2}$ l.st. pe pământul D ar fi la fel de avantajoasă, conform ipotezei noastre, ca și investiția inițială de $2\frac{1}{2}$ l. st. pe 1 acru din categoria D, deși aceasta îi dă 4 cuartermi. Dacă alte două investiții de capital de câte $2\frac{1}{2}$ l.st. îi dau: prima, un produs suplimentar de 3 cuartermi și a doua, unul de 2 cuartermi, are loc o nouă micșorare a produsului în comparație cu produsul dat de prima investiție de $2\frac{1}{2}$ l.st. pe pământul D, care a dat 4 cuartermi, și deci un profit suplimentar de 3 cuartermi. Aceasta este însă numai o micșorare a profitului suplimentar, care nu afectează nici profitul mijlociu, nici prețul de producție regulator. Acest lucru ar avea loc numai în cazul când producția suplimentară care dă un profit suplimentar scăzut ar face inutilă producția pe pământul A și ar elimina astfel pământul A din cultura agricolă. În acest caz descreșterea productivității investiției de capital suplimentar pe acrul D ar fi legată de o scădere a prețului de producție, de exemplu de la 3 la $1\frac{1}{2}$ l. st., dacă acrul din categoria B ar deveni pământul care nu dă rentă și care reglează prețul de piață.

Produsul obținut pe pământul D ar fi acum $= 4 + 1 + 3 + 2 = 10$ cuartermi, în timp ce înainte era $= 4$ cuartermi. Prețul cuarterului reglat de B ar scădea însă la $1\frac{1}{2}$ l.st. Diferența dintre produsele obținute pe D și B ar fi $= 10 - 2 = 8$ cuartermi, adică, calculată la $1\frac{1}{2}$ l.st. per cuarter, $= 12$ l.st., în timp ce înainte renta în bani a lui D era $= 9$ l.st. Acest lucru trebuie reținut. Calculat per acru, nivelul rentei ar crește cu $33\frac{1}{3}\%$, deși rata profitului supli-

mentar la cele două capitaluri suplimentare de câte a $2\frac{1}{2}$ l. st. s-a micșorat.

De aici se vede la ce combinații complexe dă loc renta diferențială în general, și mai ales în forma II împreună cu forma I, în timp ce Ricardo, de exemplu, o tratează unilateral și ca pe un lucru simplu. Sînt cazuri, de exemplu cel de mai sus, cînd o scădere a prețului de piață care servește ca regulator are loc concomitent cu o creștere a rentei pe terenurile fertile, astfel încît se produce o creștere atît a produsului absolut, cît și a produsului suplimentar absolut. (În cazul rentei diferențiale în linie descendentă, produsul suplimentar relativ poate crește, deci poate crește și renta per acru, cu toate că produsul suplimentar absolut per acru rămîne constant sau chiar scade.) Dar totodată scade productivitatea investițiilor succesive de capital pe același pămînt, deși o parte considerabilă din aceste investiții revine terenurilor mai fertile. Dintr-un punct de vedere — din punctul de vedere al produsului și al prețurilor de producție — productivitatea muncii a crescut. Dintr-un alt punct de vedere însă, ea a scăzut, pentru că rata profitului suplimentar și produsul suplimentar per acru pentru diferitele investiții de capital pe același pămînt au scăzut.

Cînd productivitatea investițiilor succesive de capital este în scădere, renta diferențială II este legată în mod necesar de o creștere a prețului de producție și de o scădere absolută a productivității numai în cazul cînd aceste investiții de capital nu se pot face decît pe pămîntul cel mai prost, A. Dacă acrul din categoria A, care la o investiție de capital de $2\frac{1}{2}$ l.st. a dat 1 cuarter la prețul de producție de 3 l.st., în urma unei noi investiții de $2\frac{1}{2}$ l.st., deci la o investiție totală de 5 l.st., dă în total numai $1\frac{1}{2}$ cuartermi, atunci prețul de producție al acestor $1\frac{1}{2}$ cuartermi este = 6 l. st., prin urmare prețul unui cuarter = 4 l. st. Orice scădere a productivității concomitent cu creșterea investiției de capital ar însemna aici o scădere relativă a produsului per acru, în timp ce pe pămînturile de categorie mai bună nu însemna decît o micșorare a excedentului de produs suplimentar.

Este însă firesc ca agricultura intensivă, adică investițiile succesive de capital pe același teren, să se dezvolte cu precădere, sau într-o măsură mai mare pe pămînturile de calitate mai bună. (Nu avem aici în vedere ameliorările permanente, datorită cărora terenuri pînă acum inutilizabile devin utilizabile.) Productivitatea descrescîndă a investițiilor succesive de capital trebuie, prin urmare, să influențeze mai ales în modul arătat mai sus. Se alege pămîntul mai bun pentru că acesta oferă cele mai mari șanse de

plasare rentabilă a capitalului, dat fiind că conține cele mai multe elemente naturale de fertilitate, care trebuie doar folosite.

Cind, după abrogarea legilor cerealelor în Anglia, s-a trecut la o agricultură și mai intensivă, o mulțime de terenuri cultivate pînă atunci cu grâu au primit altă destinație, și anume au fost transformate în pășuni; dimpotrivă, pămînturile fertile, care erau cele mai potrivite pentru cultura grîului, au fost drenate și ameliorate; astfel capitalul investit în cultura grîului s-a concentrat pe o suprafață mai mică.

În acest caz — și toate ratele profitului suplimentar posibile, aflate între cel mai mare produs suplimentar al terenului celui mai bun și produsul pămîntului A, care nu dă rentă, coincid aici cu o creștere absolută, și nu relativă, a produsului suplimentar per acru — noul profit suplimentar format (rentă potențială) reprezintă nu o parte din vechiul profit mijlociu, transformată în rentă (partea din produs în care era reprezentat înainte profitul mijlociu), ci un excedent de profit suplimentar, care din această formă se transformă în rentă.

Dimpotrivă, numai în cazul în care cererea de cereale crește atît de mult încît prețul de piață depășește prețul de producție pe pămîntul A și de aceea pe pămînturile A, B sau pe oricare altă categorie de pămînt produsul suplimentar nu poate fi furnizat decît la un preț mai mare de 3 l. st., numai în acest caz scăderea produsului la investiția suplimentară de capital pe oricare din categoriile de pămînt A, B, C, D este legată de creșterea prețului de producție și a prețului de piață regulator. În măsura în care situația aceasta ar dăinui și nu ar atrage după sine cultivarea de pămînturi suplimentare A (de o calitate cel puțin egală cu pămîntul A) sau nu ar interveni alte cauze care să aibă drept rezultat o ofertă la prețuri mai scăzute, presupunînd că celelalte condiții rămîn neschimbate, salariul ar crește ca urmare a scumpirii pîinii, și în mod corespunzător ar scădea rata profitului. În acest caz ar fi indiferent dacă cererea sporită ar fi satisfăcută prin trecerea la cultivarea unor pămînturi mai proaste decît pămîntul A sau prin investiții suplimentare de capital în oricare din cele patru categorii de pămînt. Creșterea rentei diferențiale este legată de scăderea ratei profitului.

Acest caz, în care productivitatea descrescîndă a capitalurilor investite suplimentar pe categoriile de pămînt deja cultivate poate duce la creșterea prețului de producție, la scăderea ratei profitului și la formarea unei rente diferențiale sporite — căci, în condițiile date, aceasta din urmă ar crește pe toate categoriile de pămînt, ca și cum un pămînt mai prost decît A ar regla acum prețul de

piață —, a fost prezentat de Ricardo drept cazul unic, drept cazul normal, la care el reduce întreaga formare a rentei diferențiale II.

Și chiar așa ar fi dacă s-ar cultiva numai pământul de categoria A și dacă investițiile succesive de capital pe acest pământ n-ar fi însoțite de o creștere proporțională a produsului.

Așadar, aici, la renta diferențială II, se pierde complet din vedere renta diferențială I.

Cu excepția acestui caz, în care oferta de pe categoriile de pământ cultivate este insuficientă și de aceea prețul de piață depășește timp îndelungat prețul de producție, pînă cînd se trece la cultivarea de noi pămînturi suplimentare, mai proaste, sau pînă cînd produsul total al capitalului adițional investit în diferitele categorii de pământ poate fi furnizat numai la un preț de producție mai ridicat decît cel existent pînă atunci, — cu excepția acestui caz, scăderea relativă a productivității capitalurilor adiționale nu afectează prețul de producție care are rolul de regulator și rata profitului. De altfel mai sînt posibile alte trei cazuri :

a) Dacă capitalul suplimentar investit pe unul din terenurile A, B, C, D nu dă decît rata profitului determinată de prețul de producție pe pămîntul A, atunci nu se formează nici un profit suplimentar și, prin urmare, nu e posibilă nici o rentă ; este ca și cum s-ar cultiva pămînt suplimentar A.

b) Dacă capitalul adițional dă un produs mai mare, atunci se formează, bineînțeles, un nou profit suplimentar (rentă potențială), în cazul cînd prețul regulator rămîne același. Dar aceasta nu se întîmplă întotdeauna, și anume nu se întîmplă atunci cînd această producție adițională înlătură complet pămîntul A și prin aceasta îl scoate din categoria pămînturilor care se concurează. În acest caz, prețul de producție, care are rolul de regulator, scade. Rata profitului crește dacă este legat de o scădere a salariului sau dacă produsul mai ieftin intră ca element în capitalul constant. Dacă creșterea productivității capitalului adițional are loc pe cele mai bune categorii de pămînt, C și D, măsura în care cresc productivitatea și masa capitalurilor nou investite vor determina în ce măsură formarea unui profit suplimentar sporit (deci a unei rente sporite) va fi însoțită de o scădere a prețurilor și de o creștere a ratei profitului. Rata profitului poate să crească chiar și fără o scădere a salariului, datorită unei ieftiniri a elementelor capitalului constant.

c) Dacă investiția de capital adițional are ca rezultat un profit suplimentar în scădere, dar în așa fel încît produsul ei depășește produsul aceluiași capital investit pe pămîntul A, atunci, în cazul cînd oferta sporită nu exclude cultivarea pămîntului A, se for-

mează întotdeauna un nou profit suplimentar, care poate fi obținut simultan pe pământurile D, C, B, A. Dimpotrivă, dacă pământul cel mai prost, A, este eliminat, atunci scade prețul de producție, care are un rol regulator, și de raportul dintre prețul micșorat al unui cuarter și numărul sporit al cuarterilor care formează profitul suplimentar depinde dacă profitul suplimentar exprimat în bani, deci și renta diferențială, va crește sau va scădea. În orice caz însă, aici apare faptul ciudat că, în timp ce profitul suplimentar la investițiile succesive de capital scade, prețul de producție poate să scadă în loc să crească în mod obligatoriu, așa cum s-ar părea la prima vedere.

Aceste investiții de capital adițional, care dau un produs suplimentar în scădere, corespund în întregime cazului în care pe terenuri de fertilitate intermediară între A și B, B și C, C și D se investesc, de pildă, patru noi capitaluri independente de câte $2\frac{1}{2}$ l.st., care dau respectiv $1\frac{1}{2}$, $2\frac{1}{3}$, $2\frac{2}{3}$ și 3 cuarteri. Pe toate aceste terenuri, la toate cele patru capitaluri adiționale se formează profituri suplimentare, rente potențiale, deși rata profitului suplimentar, comparată cu aceea a unei investiții de capital egale pe pământul respectiv mai bun, scade. Rezultatul este același, indiferent dacă aceste patru capitaluri sînt investite în D etc., sau se împart între D și A.

Ajungem acum la o deosebire esențială între cele două forme ale rentei diferențiale.

Cînd prețul de producție și diferențele (dintre produsele diferitelor terenuri) rămîn neschimbate, se poate, în cazul rentei diferențiale I, ca, o dată cu creșterea rentei totale, să crească renta mijlocie per acru sau rata mijlocie a rentei la capital; dar media este o pură abstracție. Nivelul real al rentei, per acru sau la capital, rămîne aici același.

Dimpotrivă, în aceeași ipoteză nivelul rentei per acru poate să crească, deși rata rentei la capitalul cheltuit rămîne aceeași.

Să presupunem că producția s-a dublat prin faptul că pe fiecare din categoriile de pămînt A, B, C, D, s-au investit cîte 5 l.st. în loc de $2\frac{1}{2}$ l. st., deci în total un capital de 20 l. st. în loc de 10 l. st. fertilitatea relativă rămînînd neschimbată. Este absolut același lucru ca și în cazul cînd din fiecare din aceste categorii de pămînt se cultivă 2 acri în loc de 1, cheltuielile rămînînd aceleași. Rata profitului rămîne aceeași, rămîne același, de asemenea, raportul dintre rata profitului și profitul suplimentar, precum și raportul dintre aceasta și rentă. Dacă însă A produce acum 2 cuarteri, B—4, C—6 și D—8, prețul de producție rămîne, ca și mai înainte, de 3 l. st. per cuarter, dat fiind că acest spor se datorește nu unei fer-

tilități dublate la un capital neschimbat, ci unei fertilități proporționale neschimbate la un capital dublat. Cei 2 cuarteri de pe A costă acum 6 l.st., după cum mai înainte 1 cuarter costa 3 l.st. Profitul pentru toate cele 4 categorii de pământ se dublează, dar numai pentru că s-a dublat capitalul cheltuit. Dar și renta se dublează în același raport ; ea reprezintă 2 cuarteri în loc de 1 pentru B, 4 în loc de 2 pentru C, 6 în loc de 3 pentru D ; și în mod corespunzător se dublează și renta în bani pentru B, C, D, respectiv ea reprezintă 6 l.st., 12 l.st., 18 l.st. Așa cum se dublează produsul per acru, se dublează și renta în bani per acru, deci și prețul pământului, preț în care se capitalizează această rentă. Potrivit acestui calcul, nivelul rentei în cereale și în bani crește, crește deci și prețul pământului, deoarece unitatea de măsură cu care e măsurat, adică acrul, este o suprafață de pământ de mărime constantă. Dimpotrivă, rata rentei, adică raportul dintre rentă și capitalul cheltuit, nu se schimbă. Renta totală de 36 l.st. se află față de capitalul cheltuit de 20 l.st. în același raport ca și renta totală de 18 l.st. față de capitalul cheltuit de 10 l.st. Același lucru este valabil și pentru raportul dintre renta în bani pe fiecare categorie de pământ și capitalul cheltuit pe categoria respectivă ; așa, de pildă, pe pământul C renta de 12 l.st. și capitalul de 5 l.st. se află în același raport în care se afla mai înainte renta de 6 l. st. și capitalul de $2\frac{1}{2}$ l. st. Prin urmare, aici nu apar noi diferențe între capitalurile cheltuite, dar apar noi profituri suplimentare, numai pentru că capitalul adițional este investit pe una din categoriile de pământ purtătoare de rentă sau pe toate, și dă, proporțional cu mărimea sa, același produs proporțional. Dacă investiția dublă se face, de exemplu, numai pe pământul C, atunci renta diferențială între C, B și D, calculată la capital, rămâne aceeași ; căci atunci când masa ei pe C se dublează, se dublează și capitalul investit.

Rezultă de aici că, în timp ce prețul de producție, rata profitului și diferențele rămân neschimbate (prin urmare și rata profitului suplimentar sau a rentei, calculată la capital), nivelul rentei în produse și în bani per acru, deci și prețul pământului, poate să crească.

Același lucru se poate întâmpla și atunci când are loc o scădere a ratelor profitului suplimentar, deci și a rentei, cu alte cuvinte când scade productivitatea investițiilor adiționale de capital, încă purtătoare de rentă. Dacă noile investiții de capital de câte $2\frac{1}{2}$ l. st. nu dublează produsul, ci B dă $3\frac{1}{2}$ cuarteri, C 5 și D 6, atunci renta diferențială pe pământul B pentru al doilea capital de $2\frac{1}{2}$ l.st. reprezintă numai $\frac{1}{2}$ cuarter în loc de 1, pe C de 1 cuarter în loc de 2 și pe D de 2 în loc de 3. Raporturile dintre

rentă și capital pentru cele două investiții succesive ar fi următoarele :

Prima investiție		A doua investiție	
Rentă	Capital	Rentă	Capital
B : 3 l. st.	$2\frac{1}{2}$ l. st.	B : $1\frac{1}{2}$ l. st.	$2\frac{1}{2}$ l. st.
C : 6 „ „	$2\frac{1}{2}$ „ „	C : 3 „ „	$2\frac{1}{2}$ „ „
D : 9 „ „	$2\frac{1}{2}$ „ „	D : 6 „ „	$2\frac{1}{2}$ „ „

În pofida acestei rate scăzute a productivității relative a capitalului, deci și a profitului suplimentar calculat la capital, renta în cereale și în bani crește pentru B de la 1 la $1\frac{1}{2}$ cuarteri (de la 3 la $4\frac{1}{2}$ l.st.), pentru C de la 2 la 3 cuarteri (de la 6 la 9 l.st.) și pentru D de la 3 la 5 cuarteri (de la 9 la 15 l. st.). În acest caz diferențele pentru capitalurile adiționale în comparație cu capitalul investit în A scad, prețul de producție rămîne același, dar renta per acru, deci și prețul pământului per acru, crește.

Combi-națiile rentei diferențiale II, care presupune ca bază renta diferențială I, sînt următoarele.

Capitolul patruzeci și unu
 Renta diferențială II — primul caz :
 prețul de producție constant

Această ipoteză presupune că prețul de piață este reglat ca și pînă acum de către capitalul investit în pămîntul cel mai prost, A.

I. Dacă capitalul adițional investit în oricare dintre categoriile de pămînt purtătoare de rentă — B, C, D — produce numai atît cît produce același capital pe pămîntul A, adică la prețul de producție regulator dă numai profitul mijlociu, deci nici un profit suplimentar, influența asupra rentei este egală cu zero. Totul rămîne ca și înaintea. Este ca și cum la suprafața cultivată pînă acum se adaugă un număr oarecare de acri din categoria cea mai proastă, A.

II. Capitalurile adiționale dau pe fiecare categorie de pămînt produse suplimentare proporțional cu mărimea acestor capitaluri ; cu alte cuvinte, producția crește în funcție de fertilitatea specifică a fiecărei categorii de pămînt, proporțional cu mărimea capitalului adițional. În capitolul al XXXIX-lea am pornit de la următorul tabel I :

Categori de pămînt	Capital		Profit l. st.	Chelt. de pro- ducție l. st.	Produce cuart.	Preț de vînzare l. st.	Produce l. st.	Renta		Rata pro- fitului supli- mentar
	Acri	l. st.						cuart.	l. st.	
A	1	2 ¹ / ₂	1/2	3	1	3	3	0	0	0
B	1	2 ¹ / ₂	1/2	3	2	3	6	1	3	120%
C	1	2 ¹ / ₂	1/2	3	3	3	9	2	6	240%
D	1	2 ¹ / ₂	1/2	3	4	3	12	3	9	360%
Total	4	10	—	12	10	—	30	6	18	—

Acum acest tabel devine :

TABELUL II

Categorii de pământ	Acri	Capital	Profit	Chelt. de pro- ducție	Produs	Preț de vanzare	Produs		Renta		Rata profitului suplimentar
		l. st.	l. st.	l. st.	cuart.	l. st.	l. st.	ouart.	l. st.		
A	1	$2^{1/2} + 2^{1/2} = 5$	1	6	2	3	6	0	0		
B	1	$2^{1/2} + 2^{1/2} = 5$	1	6	4	3	12	2	6	120%	
C	1	$2^{1/2} + 2^{1/2} = 5$	1	6	6	3	18	4	12	240%	
D	1	$2^{1/2} + 2^{1/2} = 5$	1	6	8	3	24	6	18	360%	
	4	20			20		60	12	36		

În cazul de față nu este necesar să se dubleze investițiile de capital pe fiecare categorie de pământ. Legea rămâne aceeași de îndată ce pe una sau pe mai multe categorii de pământ purtătoare de rentă se investește capital adițional, indiferent în ce proporție. Este necesar numai ca pe fiecare categorie de pământ producția să crească în același raport cu capitalul. Renta crește aici pur și simplu ca urmare a unei investiții de capital sporite și în raport cu această sporire. Această sporire a produsului și a rentei, care este o consecință a creșterii investiției de capital și este proporțională cu aceasta, este, în ceea ce privește cantitatea produsului și mărimea rentei, identică cu aceea care se obține dacă se sporește suprafața cultivată a terenurilor purtătoare de rentă de aceeași categorie și se cultivă cu aceleași investiții de capital ca și mai înainte, pe terenuri de aceeași calitate. În cazul din tabelul II, de exemplu, rezultatul rămâne același dacă capitalul adițional de $2^{1/2}$ l.st. per acru este investit în câte un al doilea acru din pământurile B, C și D.

Acest caz nu presupune de altfel o cheltuie mai productivă a capitalului, ci numai cheltuiea unui capital mai mare pe aceeași suprafață și cu aceleași rezultate ca și mai înainte.

Toate raporturile proporționale rămân aici aceleași. Desigur, dacă nu considerăm diferențele proporționale, ci pe cele pur aritmetice, renta diferențială pe diferitele categorii de pământ se poate schimba. Să presupunem, de pildă, că s-au făcut investiții suplimentare de capital numai pe pământurile B și D. Atunci dife-

rența dintre D și A = 7 cuarteri, înainte ea era = 3 ; diferența dintre B și A = 3 cuarteri, înainte era = 1 ; diferența dintre C și B = -1, înainte = + 1 etc. Dar această diferență aritmetică, care este hotărâtoare în cazul rentei diferențiale I, întrucît ea exprimă deosebirea de productivitate la investiții de capital egale, nu are aici nici o importanță, deoarece ea nu este decît urmarea unor investiții diferite sau a lipsei de investiții diferite de capital adițional, diferența pentru fiecare parte egală de capital investită în terenuri diferite rămînînd constantă.

III. Capitalurile adiționale dau produs adițional și formează astfel profit suplimentar, dar cu o rată în scădere care nu este în raport cu creșterea lor.

TABELUL III

Categorii de pămînt	Acri	Capital		Profit		Cheit. de producție	Produs	Preț de vânzare	Produs		Renta		Rata profitului suplimentar
		l. st.		l. st.	l. st.				cuart.	l. st.	l. st.	cuart.	
A	1		$2\frac{1}{2}$	$\frac{1}{2}$	3		1	3	3	0	0	0	
B	1	$2\frac{1}{2} + \frac{1}{2} = 5$		1	6		$2 + 1\frac{1}{2} = 3\frac{1}{2}$	3	$10\frac{1}{2}$	$1\frac{1}{2}$	$4\frac{1}{2}$	90%	
C	1	$2\frac{1}{2} + 2\frac{1}{2} = 5$		1	6		$3 + 2 = 5$	3	15	3	9	180%	
D	1	$2\frac{1}{2} + \frac{1}{2} = 5$		1	6		$4 + 3\frac{1}{2} = 7\frac{1}{2}$	3	$22\frac{1}{2}$	$5\frac{1}{2}$	$16\frac{1}{2}$	33%	
	—		$17\frac{1}{2}$	$3\frac{1}{2}$	21		17		51	10	30		

Și în această a treia ipoteză este indiferent dacă noile investiții de capital adiționale se repartizează egal sau inegal pe diferitele categorii de pămînt ; dacă producția de profit suplimentar scade în mod egal sau inegal ; dacă investițiile de capital adiționale sînt folosite pe aceeași categorie de pămînt purtător de rentă sau dacă se repartizează în mod egal sau inegal pe diferite categorii de pămînturi purtătoare de rentă. Toate aceste împrejurări nu prezintă importanță pentru legea pe care dorim să o expunem. Singura premisă este ca investițiile de capital adiționale pe oricare din categoriile de pămînt purtătoare de rentă să dea un profit suplimentar, dar invers proporțional cu creșterea capitalului. Limitele acestei scăderi variază, în exemplele din tabelul de față, între 4 cuarteri = 12 l.st., produsul primei investiții de capital pe pămîntul cel mai bun, D, și 1 cuarter = 3 l.st., produsul aceleiași investiții de capital pe pămîntul cel mai prost, A. Produsul celui

mai bun pământ dat de investiția de capital I constituie limita maximă, iar produsul celui mai prost pământ, A, nepurtător de rentă și care nu dă profit suplimentar, la aceeași investiție de capital, constituie limita minimă a produsului pe care-l dau investițiile succesive de capital pe una din categoriile de pământ producătoare de profit suplimentar, la o scădere a productivității investițiilor succesive. Dacă ipoteza II corespunde cazului când la suprafața cultivată se adaugă noi suprafețe din aceeași categorie, astfel încît se sporește suprafața uneia dintre categoriile de pământ cultivate, ipoteza III corespunde cazului când se cultivă noi suprafețe, al căror grad diferit de fertilitate este între D și A, între fertilitatea suprafețelor celor mai bune și fertilitatea suprafețelor celor mai proaste. Dacă investițiile succesive de capital se fac exclusiv pe pământul D, ele pot include diferențele dintre D și A, apoi dintre D și C, ca și pe cele dintre D și B. Dacă toate investițiile se fac pe pământul C, ele pot include numai diferențele dintre C și A, respectiv B; dacă investițiile se fac pe B, atunci ele nu pot include decît diferențele dintre B și A.

Dar legea este următoarea: pe toate aceste categorii de pământ, renta crește în mod absolut, deși nu proporțional cu capitalul adițional investit.

Rata profitului suplimentar, considerînd atît capitalul adițional, cît și întregul capital investit în pământ, scade; dar mărimea absolută a profitului suplimentar crește; tot așa cum, în genere, rata descrescîndă a profitului la capital este de obicei legată de o creștere a masei absolute a profitului. Astfel rata mijlocie a profitului suplimentar al investiției de capital pe pământul B = 90% la capital, pe cînd la prima investiție de capital era = 120%. Dar profitul suplimentar total crește de la 1 cuarter la 1½ cuarteri și de la 3 l.st. la 4½ l.st. Întreaga rentă ca atare — deci nu în raport cu mărimea dublată a capitalului avansat — a crescut în mod absolut. Diferențele dintre rentele diferitelor categorii de pământ și raportul lor reciproc pot să varieze aici; dar această variație a diferențelor este aici consecința, și nu cauza creșterii rentelor una în raport cu cealaltă.

IV. Cazul în care investițiile de capital adiționale pe terenurile mai bune dau o producție mai mare decît primele investiții nu necesită o analiză amănunțită. Se înțelege de la sine că în această ipoteză rentele per acru cresc și această creștere are loc într-o proporție mai mare decît aceea a capitalului adițional, indiferent pe ce pământ a fost investit. În acest caz, investiția adițională de capital este legată de ameliorarea pământului. Aici intră și cazul cînd o adăugire mai mică de capital produce același efect sau un

efect mai mare decît o adăugire anterioară mai mare de capital. Cazul acesta nu este cu totul identic cu cel precedent; există aici o deosebire care prezintă importanță pentru toate investițiile de capital. Dacă, de pildă, 100 de unități dau un profit de 10, iar 200, folosite sub o anumită formă, dau un profit de 40, atunci profitul a crescut de la 10% la 20%, ceea ce este ca și cum 50 de unități folosite sub o formă mai eficace ar da un profit de 10 în loc de 5. Presupunem aici că profitul este legat de creșterea corespunzătoare a produsului. Deosebirea este însă că într-un caz trebuie să dublez capitalul, pe cînd în celălalt, dimpotrivă, cu același capital obțin un rezultat dublu. Nu este nicidecum același lucru 1) dacă cu jumătate din munca vie și materializată folosită anterior obțin același produs ca mai înainte, sau 2) dacă cu aceeași muncă obțin un produs de două ori mai mare decît înainte, sau 3) dacă cu o muncă dublă obțin un produs de patru ori mai mare decît înainte. În primul caz se eliberează muncă — sub forma vie sau materializată — care poate fi întrebuințată altfel; posibilitatea de a dispune de muncă și de capital crește. Eliberarea capitalului (și a muncii) reprezintă în sine o sporire a avuției; ea are exact același rezultat ca atunci cînd acest capital adițional este obținut prin acumulare, ea economisește însă munca de acumulare.

Să presupunem că un capital de 100 de unități a dat un produs de 10 metri. Aceste 100 de unități cuprind atît capital constant, cît și muncă vie și profit. Așadar, 1 metru costă 10 unități. Dacă cu același capital de 100 pot produce acum 20 de metri, atunci 1 metru costă 5 unități. Dacă, dimpotrivă, cu un capital de 50 de unități pot produce 10 metri, atunci 1 metru costă tot 5, dar se eliberează un capital de 50 de unități, în măsura în care vechea ofertă a mărții este suficientă. Dacă trebuie să investesc un capital de 200 de unități pentru a produce 40 de metri, atunci 1 metru va costa tot 5 unități. Determinarea valorii ca și cea a prețului nu permite constatarea unei deosebiri, după cum nu poate permite nici constatarea raportului dintre masa produselor și capitalul avansat. Dar în primul caz se economisește capital adițional; în cel de-al doilea caz se economisește capital adițional în măsura în care este necesară o dublare a producției; în cel de-al treilea caz o cantitate mai mare de produs se poate obține numai cu condiția sporirii capitalului avansat, deși nu în proporția în care acest lucru ar fi necesar dacă o cantitate mai mare de produs ar fi furnizată cu vechea forță productivă. (Aparține secțiunii I.)

Din punctul de vedere al producției capitaliste, avînd în vedere nu sporirea plusvalorii, ci reducerea prețului de cost — iar reducerea cheltuielilor, chiar la elementul creator de plusvaloare,

munca, face capitalistului un asemenea serviciu și-i aduce un profit atîta timp cît prețul de producție, care are rolul de regulator, rămîne același —, utilizarea de capital constant este întotdeauna mai ieftină decît cea de capital variabil. De fapt aceasta presupune o dezvoltare a creditului și o abundență de capital de împrumut, corespunzătoare modului de producție capitalist. Dacă 100 l.st. constituie produsul muncii în decurs de un an a 5 muncitori, eu utilizez, pe de o parte, un capital constant adițional de 100 l.st. și, pe de altă parte, un capital variabil de 100 l.st. Dacă rata plusvalorii este = 100%, atunci valoarea creată de 5 muncitori este = 200 l.st.; dimpotrivă, valoarea capitalului constant de 100 l. st. este = 100 l. st., iar în calitate de capital poate fi = 105 l. st. dacă dobînda = 5%. Aceleași sume de bani, după cum sînt avansate în producție sub formă de capital constant sau de capital variabil, exprimă valori foarte diferite dacă considerăm produsul lor. În ceea ce privește prețul de cost al mărfurilor, din punctul de vedere al capitalistului, deosebirea constă și în aceea că din cele 100 l. st. capital constant, în măsura în care acestea sînt investite în capital fix, în valoarea mărfii intră numai uzura, pe cînd cele 100 l. st. cheltuite pentru salarii trebuie să fie reproduse în întregime.

Pentru coloniști și în genere pentru micii producători independenți, care nu au capital sau nu și-l pot procura decît în schimbul unor dobînzii mari, partea din produs care reprezintă salariul constituie venitul lor, în timp ce pentru capitalist această parte constituie o avansare de capital. De aceea primii consideră această cheltuire de muncă drept o condiție necesară a produsului muncii, care îi interesează în primul rînd. În ceea ce privește însă supramunca lor, cheltuită de ei peste munca necesară, aceasta se realizează, firește, într-un plusprodus; și, de îndată ce-l pot vinde sau utiliza, ei îl consideră ca ceva care nu i-a costat nimic, întrucît nu i-a costat munca materializată. Numai cheltuirea acesteia din urmă este considerată de ei ca înstrăinare de avuție. Ei caută, firește, să vîndă cît mai scump; dar chiar vînzarea sub valoare și sub prețul de producție capitalist, tot înseamnă pentru ei un profit, în măsura în care acest profit nu este anticipat de datorii, de ipoteci etc. Pentru capitalist, dimpotrivă, atît cheltuirea de capital variabil, cît și cheltuirea de capital constant reprezintă tot avansare de capital. Avansarea relativ mai mare de capital constant micșorează, celelalte împrejurări rămînînd neschimbate, prețul de cost și totodată micșorează realmente valoarea mărfurilor. Prin urmare, deși profitul izvorăște exclusiv din supramuncă, deci numai din întrebuintarea capitalului variabil, totuși fiecărui capitalist în parte poate să i se pară că munca vie este elementul cel mai costisitor al

cheltuielilor sale de producție, elementul care trebuie redus la minimum. Aceasta este numai o deformare capitalistă a adevărului că întrebuițarea relativ mai mare de muncă trecută, în comparație cu munca vie, înseamnă o productivitate sporită a muncii sociale și o avuție socială mai mare. Considerate din punctul de vedere al concurenței, toate noțiunile apar eronate, răsturnate.

În ipoteza că prețurile de producție rămân neschimbate, investițiile adiționale de capital pot fi făcute, cu o productivitate constantă, crescândă sau descrescândă, pe terenurile mai bune, adică pe toate terenurile începînd de la B în sus. Pe pămîntul A acest lucru este posibil, în ipoteza noastră, numai dacă productivitatea este constantă, cînd pămîntul A continuă să nu dea nici o rentă, sau în cazul cînd productivitatea crește; în acest caz, o parte din capitalul investit în pămîntul A dă rentă, iar cealaltă nu. Acest lucru nu este însă posibil dacă presupunem că pe pămîntul A forța productivă scade, căci în cazul acesta prețul de producție nu rămîne constant, ci crește. Dar în oricare din aceste împrejurări, adică indiferent dacă produsul suplimentar pe care îl dau investițiile adiționale de capital este proporțional cu mărimea lor sau este mai mare sau mai mic decît această proporție — deci dacă rata profitului suplimentar la capital rămîne constantă, crește sau scade în timp ce capitalul acesta crește —, crește produsul suplimentar și profitul suplimentar corespunzător la acru, crește deci atît renta în cereale, cît și renta în bani. Creșterea masei profitului suplimentar, respectiv a rentei, calculată per acru, adică masa crescîndă a profitului suplimentar calculată pe o unitate constantă, în cazul de față pe o anumită suprafață de pămînt, pe acru sau pe hectar, se exprimă ca o proporție crescîndă. În aceste împrejurări, prin urmare, nivelul rentei calculate per acru crește pur și simplu în urma sporirii capitalului investit în pămînt. Și anume, acest lucru se întîmplă atunci cînd prețurile de producție rămîn neschimbate și este indiferent dacă productivitatea capitalului adițional este constantă, dacă ea scade sau crește. Aceste din urmă împrejurări modifică proporția în care crește renta la acru, nu însă și faptul însuși al creșterii. Fenomenul acesta este specific rentei diferențiale II și o deosebește de renta diferențială I. Dacă investițiile adiționale de capital, în loc de a fi făcute succesiv pe același pămînt, sînt făcute concomitent pe noi pămînturi de calitate corespunzătoare, masa rentei totale crește și, așa cum am arătat mai înainte, crește și renta mijlocie pe întreaga suprafață cultivată, nu însă și mărimea rentei la acru. În condiții cînd rezultatul este neschimbat în măsura în care se are în vedere masa și valoarea întregii producții și a produsului suplimentar, concentrarea capitalului pe

o suprafață de pământ mai mică sporește mărimea rentei la acru, în timp ce dispersarea aceluiași capital pe o suprafață mai mare, celelalte împrejurări rămânând neschimbate, nu produce acest efect. Dar cu cât modul de producție capitalist se dezvoltă mai mult, cu atât crește concentrarea capitalului pe aceeași suprafață de pământ, deci cu atât mai mult crește și renta calculată la acru. De aceea, în două țări în care prețurile de producție sînt aceleași, diferențele dintre diferitele categorii de pământ sînt identice, capitalurile investite sînt de aceeași mărime, dar într-una din țări mai mult sub forma investițiilor succesive pe o suprafață de pământ mai mică, iar în cealaltă mai mult sub forma investițiilor coordonate pe o suprafață mai mare, renta la acru și deci prețul pământului fiind mai ridicate în prima țară și mai scăzute în cealaltă țară, deși masa rentei este în ambele țări aceeași. Așadar, deosebirea în ceea ce privește nivelul rentei nu poate fi explicată aici nici prin deosebirea de fertilitate naturală a terenurilor de calitate diferită, nici prin cantitatea de muncă cheltuită, ci exclusiv prin modul diferit de investire a capitalului.

Cînd vorbim aici de produsul suplimentar, avem întotdeauna în vedere partea alicotă a produsului în care se exprimă profitul suplimentar. În general însă, prin plusprodus sau produs suplimentar înțelegem acea parte a produsului în care se exprimă întreaga plusvaloare, sau, în anumite cazuri, partea în care se exprimă profitul mijlociu. Sensul specific pe care-l capătă acest cuvînt atunci cînd e vorba de capitalul purtător de rentă dă loc, așa cum am arătat mai înainte, la neînțelegeri.

Capitolul patruzeci și doi
 Renta diferențială II — al doilea caz :
 prețul de producție în scădere

Prețul de producție poate să scadă cînd investițiile de capital adiționale se fac cu o rată a productivității constantă, descrescîndă sau crescîndă.

*I. Productivitatea investiției
 de capital adiționale este constantă*

Cazul acesta presupune deci că pe diferitele categorii de pămînt, corespunzător cu calitatea lor, produsul crește în aceeași măsură în care crește capitalul investit în ele. Lucrul acesta implică, dacă diferențele dintre categoriile de pămînt rămîn neschimbate, o creștere a produsului suplimentar proporțională cu creșterea capitalului cheltuit. Cazul acesta exclude, prin urmare, orice nouă investiție de capital pe pămîntul A care ar influența renta diferențială. Pe pămîntul A rata profitului suplimentar = 0 ; ea rămîne deci = 0, pentru că se presupune că forța productivă a capitalului adițional, prin urmare și rata profitului suplimentar, rămîne aceeași.

Prețul de producție, care joacă rolul de regulator, nu poate însă în această ipoteză decît să scadă, pentru că în locul prețului de producție al pămîntului A devine regulator cel al pămîntului B, care urmează imediat sub raportul calității sau al oricărui alt pămînt mai bun decît A ; deci, dacă regulator devine prețul de producție al pămîntului C, capitalul din A sau din A și B este retras și astfel toate pămînturile mai proaste decît pămîntul C încetează de a mai face concurență pămînturilor pe care se cultivă grîu. Condiția pentru aceasta este, în ipoteza dată, ca produsul suplimentar al investițiilor de capital adiționale să satisfacă nevoile, prin urmare ca producția pămîntului inferior A etc. să devină derizorie în asigurarea ofertei.

Așadar, să luăm, de pildă, tabelul II, însă astfel încît, în loc de 20 de cuarteri, 18 să fie suficienți pentru satisfacerea nevoilor. În acest caz pămîntul A este eliminat; B, și o dată cu el prețul de producție de 30 de șilingi per cuarter, devine regulator. Renta diferențială are următoarea formă :

TABELUL IV

Categorია de pămînt	Acri	Capital	Profit	Chelt. de pro- ducție	Produs	Preț de vînzare perouart.	Produs	Renta		Rata pro- fitului su- plimentar	
								in cereale			in bani
								ouart.	l. st.		
B	1	5	1	6	4	1 1/2	6	0	0	0	
C	1	5	1	6	6	1 1/2	9	2	3	60%	
D	1	5	1	6	8	1 1/2	12	4	6	120%	
Total	3	15	3	18	18		27	6	9		

Prin urmare, renta totală, în comparație cu tabelul II, scade de la 36 l.st. la 9, iar în cereale de la 12 cuarteri la 6, în timp ce producția totală scade doar cu 2 cuarteri, de la 20 la 18. Rata profitului suplimentar, calculată la capital, scade la o treime de la 180% la 60%. Scăderii prețului de producție îi corespunde deci aici o scădere a rentei în cereale și a rentei în bani.

În comparație cu tabelul I, n-are loc decît o scădere a rentei în bani; în ambele cazuri renta în cereale este de 6 cuarteri, numai că într-un caz aceștia sînt = 18 l.st., iar în celălalt = 9 l.st. În comparație cu tabelul I, pentru pămîntul C renta în cereale a rămas aceeași. Datorită faptului că producția suplimentară obținută prin investirea de capital adițional de aceeași productivitate a eliminat de pe piață produsul pămîntului A și pămîntul A a fost înlăturat ca agent concurent al producției, s-a format o nouă rentă diferențială I, în care pămîntul mai bun B are același rol pe care l-a avut înainte pămîntul de calitate cea mai proastă, A. Prin aceasta deci, pe de o parte, renta pe pămîntul B dispăre; pe de altă parte, conform ipotezei noastre, prin investirea de capital adițional n-a intervenit vreo schimbare în deosebirile dintre B, C și D. De aceea partea din produs care se transformă în rentă se micșorează.

Dacă rezultatul de mai sus — satisfacerea cererii prin eliminarea lui A — ar fi fost obținut prin aceea că s-ar fi investit în C sau D, sau în ambele, un capital de peste două ori mai mare, atunci lucrurile s-ar fi prezentat altfel. De pildă, dacă a treia investiție de capital s-ar fi făcut pe pămîntul C :

TABELUL IV a

Categorie de pământ	Acri	Capital	Profit	Chelt. de producție	Produs	Preț de vânzare per quart.	Produs	Renta		Rata profitului suplimentar
								în cereale	în bani	
		l. st.	l. st.	l. st.	cuart.	l. st.	l. st.	cuart.	l. st.	
B	1	5	1	6	4	1 1/2	6	0	0	0
C	1	7 1/2	1 1/2	9	9	1 1/2	13 1/2	3	4 1/2	60%
D	1	5	1	6	8	1 1/2	12	4	6	120%
Total	3	17 1/2	3 1/2	21	21		31 1/2	7	10 1/2	

Pe pământul C produsul a crescut, față de tabelul IV, de la 6 cuarteri la 9, produsul suplimentar de la 2 cuarteri la 3, renta în bani de la 3 l.st. la 4 1/2 l.st. Față de tabelul II, în care renta în bani era de 12 l.st., și față de tabelul I, în care ea era de 6 l.st., dimpotrivă, a scăzut. Renta totală în cereale = 7 cuarteri a scăzut față de tabelul II (12 cuarteri) și a crescut față de tabelul I (6 cuarteri); renta în bani (10 1/2 l.st.) a scăzut în comparație cu ambele tabele (18 l.st. și 36 l.st.).

Dacă a treia investiție de capital de 2 1/2 l.st. este făcută pe pământul B, acest lucru modifică, ce-i drept, masa producției, dar renta nu este afectată, deoarece se presupune că investițiile succesive de capital nu pot produce diferențe pe aceeași categorie de pământ, iar pământul B nu dă nici o rentă.

Să presupunem, dimpotrivă, că a treia investiție de capital s-a făcut pe pământul D, și nu pe pământul C; în acest caz avem:

TABELUL IV b

Categorie de pământ	Acri	Capital	Profit	Chelt. de producție	Produs	Preț de vânzare	Produs	Renta		Rata profitului suplimentar
								cuart.	l. st.	
		l. st.	l. st.	l. st.	cuart.	l. st.	l. st.	cuart.	l. st.	
B	1	5	1	6	4	1 1/2	6	0	0	0
C	1	5	1	6	6	1 1/2	9	2	3	60%
D	1	7 1/2	1 1/2	9	12	1 1/2	18	6	9	120%
Total	3	17 1/2	3 1/2	21	22		33	8	12	

Produsul total este aici de 22 de cuarteri, adică de peste două ori mai mare decât în tabelul I, deși capitalul avansat nu este decât de $17\frac{1}{2}$ l.st. față de 10 l.st., deci nu este de două ori mai mare. De asemenea, produsul total este cu 2 cuarteri mai mare decât cel din tabelul II, deși acolo capitalul avansat este mai mare, și anume de 20 l. st.

Pe pământul D renta în cereale a crescut, față de tabelul I, de la 3 la 6 cuarteri, în timp ce renta în bani a rămas aceeași — 9 l.st. În comparație cu tabelul II, renta în cereale pe pământul D a rămas aceeași — 6 cuarteri, dar renta în bani a scăzut de la 18 l.st. la 9 l.st.

Considerînd rentele totale, renta în cereale din tabelul IV b = 8 cuarteri este mai mare decât în tabelul I = 6 cuarieri și decât în tabelul IV a = 7 cuarteri; în schimb, este mai mică decât în tabelul II = 12 cuarteri. Renta în bani din IV b = 12 l.st. este mai mare decât cea din IV a = $10\frac{1}{2}$ l.st. și mai mică decât cea din tabelul I = 18 l.st. și din II = 36 l.st.

Pentru ca în condițiile tabelului IV b, după eliminarea rentei de pe pământul B, renta totală să fie egală cu cea din tabelul I, trebuie un produs suplimentar de 6 l.st., adică 4 cuarteri a $1\frac{1}{2}$ l.st., care este noul preț de producție. Vom avea în acest caz din nou o rentă totală de 18 l.st., ca și în tabelul I. Mărimea capitalului adițional necesar în acest scop va fi diferită, după cum va fi investit în C sau în D sau repartizat pe aceste două categorii de pământ.

Pe pământul C un capital de 5 l.st. dă un produs suplimentar de 2 cuarteri, prin cîrmare un capital adițional de 10 l.st. va da un plus de produs suplimentar de 4 cuarteri. Pe pământul D este suficient un adaos de 5 l. st. pentru a se produce o rentă suplimentară în cereale de 4 cuarteri, presupunînd în permanență că productivitatea investițiilor de capital adiționale rămîne aceeași. De aici rezultă următoarele:

TABELUL IV c

Categoria de pământ	Acri	Capital	Profit	Chelt. de producție	Produs	Preț de vânzare	Produs	Renta		Rata profitului suplimentar
		l. st.	l. st.	l. st.	cuart.	l. st.	l. st.	cuart.	l. st.	
B	1	5	1	6	4	$1\frac{1}{2}$	6	0	0	0
C	1	15	3	18	18	$1\frac{1}{2}$	27	6	9	60%
D	1	$7\frac{1}{2}$	$1\frac{1}{2}$	9	12	$1\frac{1}{2}$	18	6	9	120%
Total	3	$27\frac{1}{2}$	$5\frac{1}{2}$	33	34		51	12	18	

TABELUL IV d

Categorie de pământ	Acri	Capital	Profit	Chelt. de producție	Produs	Preț de vânzare	Produs	Renta		Rata profitului suplimentar
		l. st.	l. st.	l. st.	cuart.	l. st.	l. st.	cuart.	l. st.	
B	1	5	1	6	4	1 $\frac{1}{2}$	6	0	0	0
C	1	5	1	6	6	1 $\frac{1}{2}$	9	2	3	60%
D	1	12 $\frac{1}{2}$	2 $\frac{1}{2}$	15	20	1 $\frac{1}{2}$	30	10	15	120%
Total	3	22 $\frac{1}{2}$	4 $\frac{1}{2}$	27	30		45	12	18	

Renta totală în bani este exact jumătate din cât era în tabelul II, în care capitalurile adiționale erau investite presupunându-se că prețurile de producție sînt constante.

Cel mai important lucru este să comparăm tabelele de mai sus cu tabelul I.

Constatăm că atunci cînd prețul de producție a scăzut la jumătate, de la 60 de șilingi la 30 de șilingi cuarterul, renta totală în bani a rămas aceeași = 18 l.st., iar renta în cereale s-a dublat în mod corespunzător, și anume de la 6 la 12 cuarteri. Pe pămîntul B renta a dispărut; pe pămîntul C renta în bani s-a dublat în IV c, dar a scăzut la jumătate în IV d; pe pămîntul D a rămas aceeași = 9 l.st. în IV c și a crescut de la 9 l.st. la 15 l.st. în IV d. Producția a crescut de la 10 la 34 de cuarteri în IV c și la 30 de cuarteri în IV d; profitul a crescut de la 2 l.st. la 5 $\frac{1}{2}$ în IV c și la 4 $\frac{1}{2}$ în IV d. Investiția totală de capital a crescut într-un caz de la 10 l.st. la 27 $\frac{1}{2}$ l.st. și în celălalt de la 10 la 22 $\frac{1}{2}$ l.st., deci în ambele cazuri mai mult decît dublu. Rata rentei, adică renta calculată la capitalul avansat, este în toate tabelele, de la IV pînă la IV d, aceeași pentru toate categoriile de pămînt, ceea ce rezultă implicit din presupunerea că rata productivității ambelor investiții succesive de capital rămîne aceeași pentru fiecare din categoriile de pămînt. Totuși, în comparație cu tabelul I, a scăzut în medie atît pentru toate categoriile de pămînt, cît și pentru fiecare categorie în parte.

În tabelul I a fost în medie = 180% , în tabelul IV c = $\frac{18}{27\frac{1}{2}} \times 100 = 65\frac{5}{11}\%$, iar în tabelul IV d = $\frac{18}{22\frac{1}{2}} \times 100 = 80\%$. Renta mijlocie în bani la acru a crescut. Înainte această medie a fost, în tabelul I, pe toți cei 4 acri, de 4 $\frac{1}{2}$ l.st. la acru, iar acum este în tabelele IV c și IV d, pe cei 3 acri, de 6 l.st. la acru. Media pe

pământul purtător de rentă era înainte de 6 l.st., iar acum este de 9 l.st. la acru. Prin urmare, valoarea în bani a rentei la acru a crescut și reprezintă acum o cantitate de produs de două ori mai mare față de cât era înainte; dar cei 12 quarteri rentă în cereale reprezintă acum mai puțin decât jumătate din produsul total de 34, respectiv 30 de quarteri, în timp ce în tabelul I cei 6 quarteri reprezintă $\frac{3}{5}$ din produsul total de 10 quarteri. Așadar, deși renta, considerată ca parte alicotă a produsului total, a scăzut, și a scăzut de asemenea calculată la capitalul cheltuit, totuși valoarea ei în bani, calculată per acru, a crescut, iar mărimea ei exprimată în produse a crescut și mai mult. Dacă luăm pământul D din tabelul IV d, vedem că cheltuielile de producție sînt = 15 l. st., din care capitalul cheltuit = $12\frac{1}{2}$ l. st. Renta în bani este = 15 l. st. În tabelul I, pe același pământ D, cheltuielile de producție erau = 3 l. st., capitalul cheltuit = $2\frac{1}{2}$ l. st., renta în bani = 9 l. st., aceasta din urmă reprezentînd deci de trei ori mai mult decât cheltuielile de producție și aproape de patru ori mai mult decât capitalul cheltuit. În tabelul IV d renta în bani pentru D este de 15 l.st., adică este absolut egală cu cheltuielile de producție, și numai cu $\frac{1}{5}$ mai mare decât capitalul. Totuși renta în bani la acru este cu $\frac{2}{3}$ mai mare, adică de 15 l.st. în loc de 9 l.st. În tabelul I renta în cereale de 3 quarteri = $\frac{3}{4}$ din produsul total de 4 quarteri; în tabelul IV d ea este de 10 quarteri, adică jumătate din produsul total (20 de quarteri) la un acru de pământ D. De aici se vede că valoarea în bani și în cereale a rentei la acru poate crește, cu toate că ea constituie o parte alicotă mai mică din produsul total și cu toate că ea a scăzut în raport cu capitalul avansat.

Valoarea produsului total din tabelul I este = 30 l.st., renta = 18 l.st., deci mai mult de jumătate din această valoare. Valoarea produsului total din tabelul IV d este = 45 l. st., din care 18 l. st., deci mai puțin de jumătate, constituie renta.

Cauza pentru care, în pofida scăderii prețului cu $1\frac{1}{2}$ l. st. la quarter, deci cu 50%, și în pofida micșorării suprafeței pământului concurent de la 4 acri la 3, renta totală în bani rămîne aceeași, iar renta în cereale se dublează, în timp ce renta în cereale și renta în bani calculate la acru crește, constă în aceea că se produc mai mulți quarteri de produs suplimentar. Prețul cerealelor scade cu 50%, în timp ce produsul suplimentar crește cu 100%. Dar pentru a ajunge la acest rezultat, producția totală trebuie, în condițiile presupuse de noi, să crească de trei ori, iar investițiile de capital făcute pe pământurile mai bune să crească de mai mult de două ori. Proporția în care acestea din urmă trebuie să crească depinde în primul rînd de modul în care se repartizează investi-

țiile de capital adițional între pământurile mai bune și pământurile cele mai bune, presupunând în permanență că pe fiecare categorie de pământ productivitatea capitalului crește proporțional cu mărirea lui.

Dacă scăderea prețului de producție ar fi mai mică, ar fi nevoie de mai puțin capital adițional pentru a produce aceeași rentă în bani. Dacă oferta necesară pentru a elimina din cultură pământul A — și aceasta depinde nu numai de produsul la acru al lui A, ci și de partea proporțională pe care o ocupă A față de întreaga suprafață cultivată —, dacă, așadar, oferta necesară pentru aceasta este mai mare, deci și masa de capital adițional necesar pe pământurile mai bune decât A este mai mare, atunci renta în bani și renta în cereale, celelalte împrejurări rămânând neschimbate, cresc și mai mult, cu toate că pe pământul B dispar amîndouă.

Dacă capitalul care încetează de a mai funcționa pe pământul A a fost = 5 l.st., în acest caz sînt valabile pentru comparație tabelele II și IV d. Produsul total crește de la 20 la 30 de cuarteri. Renta în bani scade la jumătate, adică este de 18 l. st.; renta în cereale rămîne aceeași = 12 cuarteri.

Dacă pe pământul D produsul total este de 44 de cuarteri = 66 l. st. cu ajutorul unui capital = $27\frac{1}{2}$ l. st. — corespunzător vechii rate admise pentru D, de 4 cuarteri la un capital de $2\frac{1}{2}$ l. st. —, atunci renta totală crește din nou, ajungînd la nivelul celei din tabelul II, iar tabelul se prezintă în felul următor :

Categor ia de pămînt	Capital	Produs	Renta în cereale	Renta în bani
	l. st.	cuart.	cuart.	l. st.
B	5	4	0	0
C	5	6	2	3
D	$27\frac{1}{2}$	44	22	33
T o t a l	$37\frac{1}{2}$	54	24	36

Producția totală reprezintă 54 de cuarteri față de 20 de cuarteri în tabelul II, iar renta în bani este aceeași = 36 l. st. Capitalul total este însă de $37\frac{1}{2}$ l.st., în timp ce în tabelul II era = 20 l.st. Capitalul total avansat aproape că se dublează, în timp ce producția este aproape triplă; renta în cereale se dublează, iar renta în bani rămîne aceeași. În consecință, dacă în urma investiției aditio-

nale de capital bănesc pe categoriile de pămînt mai bune, purtătoare de rentă, deci pe toate pămînturile mai bune decît pămîntul A, prețul scade, productivitatea rămînînd neschimbată, atunci capitalul total manifestă tendința de a nu crește în aceeași proporție cu producția și cu renta în cereale ; în felul acesta creșterea rentei în cereale poate compensa pierderea rentei în bani, care era rezultatul scăderii prețului. Aceeași lege se manifestă și în faptul că capitalul avansat trebuie să fie mai mare în măsura în care e întrebuintat mai mult pe pămîntul C decît pe pămîntul D, adică pe pămîntul care dă o rentă mai mică decît pe cel care dă o rentă mai mare. Aceasta înseamnă pur și simplu că pentru ca renta în bani să rămînă aceeași sau să crească, trebuie să se producă o anumită cantitate nouă de produs suplimentar, și pentru aceasta trebuie un capital cu atît mai mic, cu cît fertilitatea terenurilor care dau un produs suplimentar este mai mare. Dacă diferența dintre pămînturile B și C, C și D este mai mare, atunci este nevoie de un capital adițional mai mic. Raportul determinat depinde 1) de raportul în care scade prețul, deci de diferența dintre pămîntul B, care acum nu mai dă rentă, și pămîntul A, care înainte nu dădea rentă ; 2) de raportul diferențelor dintre categoriile de pămînt mai bun, de la B în sus ; 3) de masa capitalului adițional investit și 4) de repartizarea lui între diferitele categorii de pămînt.

De fapt vedem că legea nu exprimă altceva decît cele expuse de noi cînd am studiat primul caz : că dacă prețul de producție este dat, indiferent de mărimea lui, renta poate crește ca urmare a cheltuielilor de capital adiționale. Prin eliminarea pămîntului A se formează o nouă rentă diferențială I ; acum B este cel mai prost pămînt, iar noul preț de producție este $1\frac{1}{2}$ l. st. cuarțterul. Acest lucru este valabil atît pentru tabelele IV, cit și pentru tabelul II. Legea este aceeași, numai că acum se ia ca punct de plecare pămîntul B în loc de pămîntul A și prețul de producție de $1\frac{1}{2}$ l.st. în locul celui de 3 l.st.

Acest fapt prezintă importanță aici numai sub următorul aspect: în măsura în care a fost nevoie de un anumit capital adițional pentru a retrage capitalul investit pe pămîntul A și a satisface oferta fără participarea acestui capital, se vede că acest lucru a putut fi însoțit de o rentă la acru constantă, în creștere sau în scădere, dacă nu pe toate terenurile, cel puțin pe unele din ele și în medie pe toate terenurile cultivate. Am văzut că renta în cereale și renta în bani nu se modifică în același mod. De altfel, în genere, numai în virtutea tradiției renta în cereale continuă să aibă un rol în economie. Tot așa de bine s-ar putea demonstra că, de exemplu, un fabricant poate cumpăra cu profitul său de 5 l.st. o cantitate cu mult

mai mare din propriile lui fire decît cumpăra înainte cu un profit de 10 l.st. În orice caz însă, aceasta arată că domniile proprietari funciari, dacă sînt în același timp și proprietari sau coproprietari ai unor rafinării de zahăr, distilerii de alcool etc., pot cîștiga încă destul de bine — atunci cînd renta funciară în bani scade — ca producători ai materiei prime pentru propriile lor întreprinderi ³⁴⁾.

II. Rata productivității capitalurilor adiționale este în scădere

Cazul acesta nu prezintă nimic nou, întrucît aici, ca și în cazul precedent, prețul de producție nu poate decît să scadă dacă, prin investițiile suplimentare de capital în categoriile de pămînt mai bune decît pămîntul A, produsul lui A devine de prisos și, în consecință, capitalul din A este retras sau pămîntul A e utilizat pentru producerea unui alt produs. Cazul acesta a fost analizat. Am arătat că în acest caz renta în cereale și în bani la acru poate să crească, să scadă sau să rămînă aceeași.

Pentru a facilita comparația, reproducem întii :

TABELUL I

Categoriya de pămînt	Acri	Capital	Profit	Chelt. de producție	Produs	Renta în cereale	Renta în bani	Rata profitului suplimentar
		l. st.	l. st.	l. st.	cuart.	cuart.	l. st.	
A	1	2 ¹ / ₂	¹ / ₂	3	1	0	0	0
B	1	2 ¹ / ₂	¹ / ₂	1 ¹ / ₂	2	1	3	120%
C	1	2 ¹ / ₂	¹ / ₂	1	3	2	6	240%
D	1	2 ¹ / ₂	¹ / ₂	³ / ₄	4	3	9	360%
Total	4	10			10	6	18	180% medie

³⁴⁾ Tabelele de mai sus, de la tabelul IVa pînă la tabelul IVd, trebuie recalulate din cauza unei erori de calcul. Această eroare nu afectează, ce-i drept, concluziile teoretice ce decurg din tabelele respective, dar duce în parte la rapoarturi numerice cu totul eronate sub aspectul producției la acru. În fond, nici aceasta nu are importanță. În toate hărțile topografice mărimile pe verticală sînt întotdeauna mult mai mari decît mărimile pe orizontală. Cel care se simte lezat în sentimentele sale de agrarian este liber să înmulțească numărul de acri cu orice cifră dorește. În tabelul I, în loc de 1, 2, 3, 4 cuartermi la acru, se pot pune 10, 12, 14, 16 busheli (8 busheli = 1 cuarter), ceea ce face ca cifrele din celelalte tabele rezultate din aceste cifre să rămînă în limitele reale, și se va constata că rezultatele, raportul dintre creșterea rentei și creșterea capitalului, sînt aceleași. Acest lucru se face în tabelele date de editor în capitolul următor. — F. E.

Să presupunem acum că cifra de 16 cuarteri, dată de pământurile B, C, D, la o rată a productivității descrescândă, este suficientă pentru a elimina din cultură pământul A. În acest caz tabelul III devine

TABELUL V

Categorii de pământ	Acri	Investiția de capital	Profit	Produs	Preț de vânzare	Produs	Renta în cereale	Renta în bani	Rata profitului suplimentar
		l. st.	l. st.	cuart.	l. st.	l. st.	cuart.	l. st.	
B	1	$2\frac{1}{2} + 2\frac{1}{2}$	1	$2 + 1\frac{1}{2} = 3\frac{1}{2}$	$1\frac{5}{7}$	6	0	0	0
C	1	$2\frac{1}{2} + 2\frac{1}{2}$	1	$3 + 2 = 5$	$1\frac{5}{7}$	$8\frac{4}{7}$	$1\frac{1}{2}$	$2\frac{4}{7}$	$51\frac{3}{7}\%$
D	1	$2\frac{1}{2} + 2\frac{1}{2}$	1	$4 + 3\frac{1}{2} = 7\frac{1}{2}$	$1\frac{5}{7}$	$12\frac{6}{7}$	4	$6\frac{6}{7}$	$137\frac{1}{7}\%$
Total	3	15		16		$27\frac{3}{7}$	$5\frac{1}{2}$	$9\frac{3}{7}$	$94\frac{2}{7}\%$ medie

Aici, la o rată în scădere a productivității capitalurilor adiționale, scădere care variază în funcție de categoriile de pământ, prețul de producție care servește ca regulator a scăzut de la 3 l.st. la $1\frac{5}{7}$ l.st. Investiția de capital a crescut cu 50%, de la 10 l.st. la 15 l.st. Renta în bani a scăzut cu aproape 50%, de la 18 l.st. la $9\frac{3}{7}$ l.st., iar renta în cereale cu numai $\frac{1}{12}$, de la 6 cuarteri la $5\frac{1}{2}$. Produsul total a crescut de la 10 la 16 cuarteri, sau cu 60%. Renta în cereale reprezintă ceva mai mult decât o treime din produsul total. Raportul dintre capitalul avansat și renta în bani este $15 : 9\frac{3}{7}$, în timp ce înainte era de $10 : 18$.

III. Rata productivității capitalurilor adiționale este în creștere

Cazul acesta nu se deosebește de varianta I de la începutul acestui capitol, varianta în care prețul de producție scade, în timp ce rata productivității rămâne aceeași, decât prin faptul că, dacă e nevoie de un produs suplimentar pentru a elimina pământul A, acest lucru se face aici mai repede.

Atât în cazul când productivitatea investițiilor adiționale de capital crește, cât și atunci când ea scade, ele pot exercita o influență inegală, în funcție de felul cum sînt repartizate pe diferitele categorii de pământ. În măsura în care acest efect diferit compensează sau accentuează diferențele va crește sau va scădea și renta

diferențială pe categoriile de pământ mai bune, și o dată cu ea și renta totală, așa cum s-a întâmplat și în cazul rentei diferențiale I. De altfel, totul depinde de mărimea suprafeței de pământ și de mărimea capitalului, care sînt eliminate o dată cu A, de mărimea relativă a capitalului avansat, care este necesar, ținînd seama de productivitatea crescîndă, pentru a furniza produsul suplimentar în vederea acoperirii cererii.

Singurul punct care trebuie analizat aici și care, de altfel, ne readuce în genere la analizarea felului cum acest profit diferențial se transformă în rentă diferențială este următorul :

În primul caz, unde prețul de producție rămîne același, capitalul adițional investit în pământul A nu influențează renta diferențială ca atare, deoarece pământul A n-a dat și nu dă nici acum rentă, iar prețul produsului lui rămîne neschimbat și continuă să aibă rolul de regulator pe piață.

În al doilea caz, în varianta I, cînd prețul de producție scade în timp ce rata productivității rămîne aceeași, pământul A este în mod necesar eliminat, și cu atît mai mult în varianta II (preț de producție în scădere la o rată a productivității în scădere), căci altfel capitalul adițional investit pe pământul A ar face să crească prețul de producție. Aici însă, în varianta III a celui de-al doilea caz, unde prețul de producție scade pentru că productivitatea capitalului adițional crește, acest capital adițional poate fi tot atît de bine investit, în anumite împrejurări, pe pământul A ca și pe categoriile de pământ mai bune.

Să presupunem că un capital adițional de $2\frac{1}{2}$ l.st. investit pe pământul A produce $1\frac{1}{5}$ cuarter în loc de 1 cuarter.

TABELUL VI

Categoriile de pământ	Acri	Capital	Prc-fit	Chelt. de prc-ducție	Produs	Preț de vinzare	Pro-dus	Renta		Rata pro-fitului su-plimentar
								l. st.	l. st.	
A	1	$2\frac{1}{2} + 2\frac{1}{2} = 5$	1	6	$1 + 1\frac{1}{5} = 2\frac{1}{5}$	$2^8/_{11}$	6	0	0	0
B	1	$2\frac{1}{2} + 2\frac{1}{2} = 5$	1	6	$2 + 2^2/5 = 4^2/5$	$2^8/_{11}$	12	$2^1/5$	6	120%
C	1	$2\frac{1}{2} + 2\frac{1}{2} = 5$	1	6	$3 + 3^3/5 = 6^3/5$	$2^8/_{11}$	18	$4^2/5$	12	240%
D	1	$2\frac{1}{2} + 2\frac{1}{2} = 5$	1	6	$4 + 4^4/5 = 8^4/5$	$2^8/_{11}$	24	$6^3/5$	18	360%
	4	20	4	24	22		60	$13^1/5$	36	240%

Tabelul acesta trebuie comparat atît cu tabelul inițial I, cît și cu tabelul II, în care investiția dublă de capital este legată de o productivitate constantă, proporțională cu investiția de capital.

Conform ipotezei, prețul de producție, care joacă rolul de regulator, scade. Dacă rămîne constant, adică = 3 l.st., atunci pămîntul cel mai prost, A, care mai înainte, la o investiție de capital de numai $2\frac{1}{2}$ l.st., nu dădea rentă, acum va da rentă, fără să se fi trecut la cultivarea unui alt pămînt mai prost ; acest lucru are loc datorită faptului că productivitatea pe acest pămînt crește, dar numai pentru o parte a capitalului, nu pentru capitalul inițial investit. Primele 3 l.st. cheltuieli de producție dau 1 cuarter ; următoarele dau $1\frac{1}{5}$ cuartermi ; întregul produs de $2\frac{1}{5}$ cuartermi se vinde însă acum la prețul său mijlociu. Dat fiind că rata productivității crește o dată cu investiția adițională de capital, aceasta presupune o ameliorare a pămîntului. Ea poate consta fie în aceea că în genere se întrebuințează mai mult capital pe acru (mai multe îngrășăminte, mai multă muncă mecanizată etc.), fie în faptul că numai cu acest capital adițional devine în genere posibil să se realizeze o investiție calitativ diferită și mai productivă a capitalului. În ambele cazuri, cu o cheltuire de capital de 5 l.st. la acru se obține un produs de $2\frac{1}{5}$ cuartermi, în timp ce cu o investiție egală cu 50% din acest capital, adică de $2\frac{1}{2}$ l.st., nu s-a obținut decît un produs de 1 cuarter. Dacă facem abstracție de relațiile de piață temporare, produsul pămîntului A nu poate fi vîndut în continuare la un preț de producție mai ridicat, în loc să fie vîndut la noul preț mijlociu, decît atîta timp cît întinderi considerabile din categoria de pămînt A continuă să fie cultivate cu un capital de numai $2\frac{1}{2}$ l.st. la acru. Dar îndată ce noul raport de 5 l.st. capital la acru se generalizează și totodată se generalizează și metodele perfecționate de exploatare a pămîntului, prețul de producție, care servește ca regulator, trebuie să scadă la $2\frac{8}{11}$ l.st. Diferența dintre cele două părți de capital dispare, și atunci un acru din categoria A, cultivat cu un capital de numai $2\frac{1}{2}$ l.st., este cultivat de fapt în mod anormal, necorespunzător noilor condiții de producție. Aceasta nu ar mai fi o diferență între produsele diferitelor părți de capital pe același acru, ci o diferență între o investiție totală de capital suficientă și una insuficientă la acru. De aici se vede, în primul rînd, că un capital insuficient în mîinile unui număr mare de fermieri (este necesar un număr mare, căci, dacă ar fi un număr mic, ei ar fi nevoiți să vîndă produsul sub prețul lui de producție) are același efect ca și diferențierea categoriilor de pămînt în ordine descrescîndă. O proastă exploatare a unui pămînt mai prost sporește renta pe pămîntul mai bun ; ea poate chiar să creeze rentă pe un pămînt de

aceeași calitate proastă, dar ameliorat, care în genere nu dă rentă. *În al doilea rînd*, se vede cum renta diferențială, în măsura în care rezultă dintr-o investiție succesivă de capital pe aceeași suprafață totală, se reduce la o medie în care nu se mai pot recunoaște și deosebi efectele diferitelor investiții de capital, și, în consecință, ele nu mai produc rentă pe pămîntul cel mai prost, ci 1) fac ca prețul mijlociu al produsului total, să zicem de pe un acru din pămîntul A, să devină noul preț regulator, și 2) apare ca o schimbare a cantității totale de capital la acru necesare în noile condiții pentru cultivarea satisfăcătoare a pămîntului, cantitate în care investițiile succesive de capital și efectele lor respective se contopesc, așa încît nu mai pot fi deosebite. La fel stau lucrurile și cu unele rente diferențiale pe pămînturile mai bune. În fiecare caz ele sînt determinate de diferența dintre produsul mijlociu al categoriei de pămînt respective și produsul celui mai prost pămînt, dat fiind că investiția mai mare de capital este acum investiția normală.

Nici un pămînt nu dă produs fără investiții de capital. Așadar, chiar la renta diferențială simplă, la renta diferențială I, cînd se spune că un acru din A, din pămîntul care reglează prețul de producție, dă atîta și atîta produs la cutare și cutare preț și că acele categorii mai bune — B, C, D — dau atîta produs diferențial și, în consecință, la prețul regulator existent dau atîta și atîta rentă în bani, se înțelege de la sine că este utilizat un anumit capital, considerat ca normal în condițiile de producție date. După cum și în industrie, în fiecare ramură se cere un anumit minimum de capital pentru a se putea fabrica mărfurile la prețul lor de producție.

Dacă acest minim se schimbă ca urmare a investițiilor succesive de capital pe același pămînt, investiții legate de ameliorări, schimbarea se produce treptat. Atîta timp cît pe un anumit număr de acri, de exemplu din A, nu s-a investit un capital adițional necesar exploatării, prețul de producție, care a rămas constant, va crea renta pe acrii mai bine cultivați din categoria A și renta tuturor categoriilor de pămînt mai bune — B, C, D — va crește. Dar îndată ce între timp noul mod de exploatare s-a impus în așa măsură încît a devenit cel normal, prețul de producție scade; renta terenurilor mai bune scade din nou, iar acea parte din pămîntul A care nu dispune de capitalul mediu necesar acum pentru exploatare trebuie să vîndă produsele sub prețul lor de producție individual, deci sub nivelul care asigură profitul mijlociu.

Cînd prețul de producție este în scădere, se întîmplă același lucru, chiar dacă productivitatea capitalului adițional scade, de îndată ce, ca urmare a sporirii investiției de capital, produsul total necesar este dat de categoriile de pămînt mai bune, și astfel, capi-

talul investit, de pildă, pe pământul A este retras, și deci A nu mai concurează la producerea unui anumit produs, de exemplu grîul. Capitalul cheltuit acum în medie pe pământul B de mai bună calitate, care are rolul de regulator, este acum capitalul normal ; și cînd se vorbește de fertilitatea diferită a pămînturilor, se presupune că pe acru se investește un capital de această nouă mărime normală.

Pe de altă parte, este limpede că această investiție medie de capital, care în Anglia era, de exemplu, de 8 l.st. la acru înainte de 1848 și de 12 l. st. după 1848, stă la baza încheierii contractelor de arendă. Pentru fermierul care cheltuiește mai mult, profitul suplimentar nu se transformă, pe durata contractului, în rentă. Ca acest lucru să aibă loc după expirarea contractului depinde de concurența fermierilor care sînt în stare să facă avansări extraordinare. Nu este vorba aici de ameliorări permanente ale pămîntului, care continuă să asigure un produs mai mare chiar dacă investițiile de capital rămîn constante sau scad. Aceste ameliorări permanente, deși produse ale capitalului, au același efect ca și diferențele calitative naturale ale pămîntului.

Vedem, așadar, că la renta diferențială II se are în vedere un moment care nu se manifestă ca atare la renta diferențială I, dat fiind că aceasta din urmă poate continua să existe independent de orice schimbare în investiția normală de capital la acru. Pe de o parte, rezultatele diferitelor investiții de capital pe pământul A, care servește ca regulator, dispar, iar produsul obținut pe pământul A apare acum pur și simplu ca produs mediu normal la acru. Pe de altă parte, se modifică minimumul normal sau mărimea medie a capitalului cheltuit pe acru, iar această modificare apare ca o însușire a pămîntului. În sfîrșit, este diferit și modul în care profitul suplimentar se transformă în rentă.

Comparat cu tabelele I și II, tabelul VI arată, de asemenea, că renta în cereale a crescut de peste două ori față de tabelul I și cu $1\frac{1}{2}$ quarteri față de tabelul II, în timp ce renta în bani s-a dublat față de tabelul I și nu s-a schimbat față de tabelul II. Ea ar crește considerabil dacă (celelalte condiții rămînînd neschimbate) cea mai mare parte a capitalului adițional ar reveni categoriilor de pămînt mai bune sau dacă, pe de altă parte, efectul capitalului adițional ar fi mai redus pe pământul A și, prin urmare, prețul mijlociu regulator al cuarterului de pe pământul A ar fi mai ridicat.

Dacă creșterea fertilității ca urmare a cheltuirii adiționale de capital ar avea efecte diferite pe diferitele categorii de pămînt, acest fapt ar duce la o modificare a rentelor diferențiale respective.

În orice caz s-a demonstrat că atunci cînd prețul de producție scade ca urmare a creșterii ratei productivității investiției adițio-

nale de capital — adică de îndată ce această productivitate crește în proporție mai mare decât capitalul avansat —, renta la acru, de exemplu la un capital de două ori mai mare, nu numai că se poate dubla, dar poate să crească de peste două ori. Dar ea poate să și scadă dacă, în urma unei mai rapide creșteri a productivității pe pământul A, prețul de producție scade într-o măsură și mai mare.

Să presupunem că investițiile adiționale de capital, de exemplu pe pământurile B și C, nu determină o creștere a productivității în aceeași măsură ca pe pământul A, astfel că pentru B și C diferențele proporționale scad și creșterea cantității produsului nu compensează scăderea prețului; atunci, în comparație cu tabelul II, renta pe pământul D crește, iar cea de pe pământurile B și C scade.

TABELUL VI a

Categorie de pământ	Acri	Capital	Profit	Produs la acru	Preț de vânzare	Produs	Renta în cereale	Renta în bani
		l. st.	l. st.	cuart.	l. st.	l. st.	cuart.	l. st.
A	1	$2\frac{1}{2} + 2\frac{1}{2} = 5$	1	$1 + 3 = 4$	$1\frac{1}{2}$	6	0	0
B	1	$2\frac{1}{2} + 2\frac{1}{2} = 5$	1	$2 + 2\frac{1}{2} = 4\frac{1}{2}$	$1\frac{1}{2}$	$6\frac{3}{4}$	$\frac{1}{2}$	$3\frac{3}{4}$
C	1	$2\frac{1}{2} + 2\frac{1}{2} = 5$	1	$3 + 5 = 8$	$1\frac{1}{2}$	12	4	6
D	1	$2\frac{1}{2} + 2\frac{1}{2} = 5$	1	$4 + 12 = 16$	$1\frac{1}{2}$	24	12	18
Total	4	20		$32\frac{1}{2}$			$16\frac{1}{2}$	$24\frac{3}{4}$

În sfârșit, renta în bani crește în cazul când la aceeași creștere proporțională a fertilității se investește mai mult capital adițional pe terenurile mai bune decât se investește pe pământul A sau în cazul când investițiile adiționale de capital pe terenurile mai bune au ca efect o rată sporită a productivității. În ambele cazuri diferențele cresc.

Renta în bani scade atunci când ameliorările datorate unor investiții adiționale de capital, micșorînd toate diferențele, sau o parte din ele, au un efect mai mare pe pământul A decât pe pământurile B și C. Ea scade cu atît mai mult cu cît este mai mică creșterea productivității pe terenurile cele mai bune. De mărimea diferenței dintre efectele produse depinde dacă renta în cereale crește, scade sau rămîne staționară.

Renta în bani, și la fel renta în cereale, crește fie atunci cînd, la o diferență proporțională neschimbată în fertilitatea suplimentară a diferitelor categorii de pământ, se adaugă mai mult capital

pe pământul purtător de rentă decît pe pământul A, care nu dă rentă, și mai mult capital pe cel cu rentă ridicată decît pe cel cu rentă redusă, fie atunci cînd, la un capital adițional egal, fertilitatea crește mai mult pe pământul mai bun și pe cel mai bun decît pe pământul A, și anume în proporția în care această creștere a fertilității este mai mare pe categoriile de pământ superioare decît pe cele inferioare.

În toate împrejurările însă, renta crește relativ atunci cînd forța productivă sporită este urmarea unei investiții adiționale de capital și nu urmarea unei simple creșteri a fertilității la o investiție de capital constantă. Acesta este punctul de vedere absolut, care arată că în cazul acesta, ca și în toate cazurile precedente, renta, precum și renta sporită la acru (așa cum la renta diferențială I nivelul rentei totale mijlocii pe întreaga suprafață cultivată), este o consecință a creșterii investițiilor de capital în pământ, indiferent dacă aceste investiții adiționale funcționează cu o rată constantă a productivității la prețuri constante sau în scădere, fie că funcționează cu o rată scăzută a productivității la prețuri constante sau în scădere, fie cu o rată sporită a productivității la prețuri în scădere. Căci ipoteza noastră : preț constant la o rată a productivității capitalului adițional constantă, descrescîndă sau crescîndă, și preț în scădere la o rată a productivității constantă, descrescîndă sau crescîndă, se reduce la următoarele : rată constantă a productivității capitalului adițional la un preț constant sau în scădere, rată descrescîndă a productivității la un preț constant sau în scădere, rată crescîndă a productivității la un preț constant sau în scădere. Deși în toate aceste cazuri renta este staționară sau poate să scadă, ea poate să scadă și mai mult dacă, celelalte împrejurări rămînînd neschimbate, investițiile adiționale de capital n-ar fi o condiție a creșterii fertilității. În acest caz, utilizarea de capital adițional este întotdeauna cauza nivelului relativ ridicat al rentei, chiar dacă în mod absolut ea a scăzut.

Capitolul patruzeci și trei

Renta diferențială II — al treilea caz :
prețul de producție în creștere.
Rezultate

{Creșterea prețului de producție presupune scăderea productivității pământului de cea mai proastă calitate, a pământului care nu dă nici o rentă. Numai dacă cele $2\frac{1}{2}$ l.st. investite pe pământul A produc mai puțin de 1 cuarter, sau cele 5 l.st. produc mai puțin de 2 cuartermi, sau dacă trebuie să fie cultivat un pământ și mai prost decât pământul A, prețul de producție regulator poate să crească la peste 3 l.st. per cuarter.

În condițiile cînd productivitatea celei de-a doua investiții de capital este constantă sau chiar în condițiile cînd ea crește, acest lucru n-ar fi posibil decât dacă productivitatea primei investiții de capital de $2\frac{1}{2}$ l.st. ar scădea. Acest caz este destul de frecvent. De pildă, dacă în urma arăturii superficiale stratul superior epuizat al solului dă recolte tot mai proaste în condițiile vechiului sistem de exploatare, iar apoi stratul inferior, adus la suprafață printr-o arătură mai adîncă, dă din nou, datorită unei cultivări raționale, recolte superioare celor precedente. Dar, riguros vorbind, acest caz special nu-și are locul aici. Scăderea productivității primei investiții de capital de $2\frac{1}{2}$ l.st. determină, în ceea ce privește categoriile de pământ mai bune, chiar dacă presupunem existența unor condiții analoge, o scădere a rentei diferențiale I. Aici analizăm însă numai renta diferențială II. Întrucît cazul special despre care e vorba nu poate exista fără a se presupune că există renta diferențială II, întrucît și acest caz reprezintă de fapt reflectarea modificării rentei diferențiale I asupra rentei diferențiale II, vom da un exemplu care să ilustreze acest caz.

TABELUL VII

Categoria de pământ	Acri	Investiția de capital	Profit	Chelt. de producție	Produs	Preț de vânz.	Produs	Renta în cereale	Renta în bani	Rata rentei
		l. st.	l. st.	l. st.	cuart.	l. st.	l. st.	cuart.	l. st.	
A	1	$2\frac{1}{2} + 2\frac{1}{2}$	1	6	$\frac{1}{2} + 1\frac{1}{4} = 1\frac{3}{4}$	$3\frac{3}{7}$	6	0	0	0
B	1	$2\frac{1}{2} + 2\frac{1}{2}$	1	6	$1 + 2\frac{1}{2} = 3\frac{1}{2}$	$3\frac{3}{7}$	12	$1\frac{3}{4}$	6	120%
C	1	$2\frac{1}{2} + 2\frac{1}{2}$	1	6	$1\frac{1}{2} + 3\frac{3}{4} = 5\frac{1}{4}$	$3\frac{3}{7}$	18	$3\frac{1}{2}$	12	240%
D	1	$2\frac{1}{2} + 2\frac{1}{2}$	1	6	$2 + 5 = 7$	$3\frac{3}{7}$	24	$5\frac{1}{4}$	18	360%
		20			$17\frac{1}{2}$		60	$10\frac{1}{2}$	36	240%

Renta în bani, ca și produsul exprimat în bani, sînt aceleași ca în tabelul II. Prețul de producție urcat, care joacă rolul de regulator, înlocuiește exact ceea ce s-a pierdut din cantitatea produsului; întrucît ambele variază invers proporțional, este de la sine înțeles că rezultatul rămîne același.

În cazul menționat mai sus am presupus că forța productivă a celei de-a doua investiții de capital este superioară productivității inițiale a primei investiții. Lucrurile nu se schimbă dacă presupunem că cea de-a doua investiție are aceeași productivitate ca și aceea pe care o avea inițial prima investiție, așa cum se vede în tabelul de mai jos.

TABELUL VIII

Categoria de pământ	Acri	Investiția de capital	Profit	Chelt. de producție	Produs	Preț de vânzare	Produs	Renta în cereale	Renta în bani	Rata profitului suplimentar
		l. st.	l. st.	l. st.	cuart.	l. st.	l. st.	cuart.	l. st.	
A	1	$2\frac{1}{2} + 2\frac{1}{2} = 5$	1	6	$\frac{1}{2} + 1 = 1\frac{1}{2}$	4	6	0	0	0
B	1	$2\frac{1}{2} + 2\frac{1}{2} = 5$	1	6	$1 + 2 = 3$	4	12	$1\frac{1}{2}$	6	120%
C	1	$2\frac{1}{2} + 2\frac{1}{2} = 5$	1	6	$1\frac{1}{2} + 3 = 4\frac{1}{2}$	4	18	3	12	240%
D	1	$2\frac{1}{2} + 2\frac{1}{2} = 5$	1	6	$2 + 4 = 6$	4	24	$4\frac{1}{2}$	18	360%
		20			15		60	9	36	240%

Și aici prețul de producție, care crește în același raport, face ca scăderea productivității să fie în întregime compensată atît în ceea ce privește produsul în bani, cît și în ceea ce privește renta în bani.

Cel de-al treilea caz se prezintă într-o formă pură numai atunci când scade productivitatea celei de-a doua investiții de capital, în timp ce productivitatea primei investiții, așa cum am presupus întotdeauna în cazurile unu și doi, rămâne constantă. Aici renta diferențială I nu suferă nici o schimbare; schimbarea se produce numai în partea care constituie renta diferențială II. Vom da două exemple: în primul exemplu presupunem că productivitatea celei de-a doua investiții de capital este redusă la $\frac{1}{2}$, iar în al doilea la $\frac{1}{4}$.

TABELUL IX

Categorii de pământ	Acri	Investiția de capital		Profit	Chelt. de producție	Produs	Preț de vanzare	Produs	Renta în cereale	Renta în bani	Rata rentei
		l. st.									
A	1	$2\frac{1}{2} + 2\frac{1}{2} = 5$		1	6	$1 + \frac{1}{2} = 1\frac{1}{2}$	4	6	0	0	0
B	1	$2\frac{1}{2} + 2\frac{1}{2} = 5$		1	6	$2 + 1 = 3$	4	12	$1\frac{1}{2}$	6	120%
C	1	$2\frac{1}{2} + 2\frac{1}{2} = 5$		1	6	$3 + 1\frac{1}{2} = 4\frac{1}{2}$	4	18	3	12	240%
D	1	$2\frac{1}{2} + 2\frac{1}{2} = 5$		1	6	$4 + 2 = 6$	4	24	$4\frac{1}{2}$	18	360%
		20				15		60	9	36	240%

Tabelul IX este identic cu tabelul VIII, numai că în VIII scade productivitatea primei investiții de capital, pe când în tabelul IX celei de-a doua.

TABELUL X

Categorii de pământ	Acri	Investiția de capital		Profit	Chelt. de producție	Produs	Preț de vanzare	Produs	Renta în cereale	Renta în bani	Rata rentei
		l. st.									
A	1	$2\frac{1}{2} + 2\frac{1}{2} = 5$		1	6	$1 + \frac{1}{4} = 1\frac{1}{4}$	$\frac{4}{5}$	6	0	0	0
B	1	$2\frac{1}{2} + 2\frac{1}{2} = 5$		1	6	$2 + \frac{1}{2} = 2\frac{1}{2}$	$\frac{4}{5}$	12	$1\frac{1}{4}$	6	120%
C	1	$2\frac{1}{2} + 2\frac{1}{2} = 5$		1	6	$3 + \frac{3}{4} = 3\frac{3}{4}$	$\frac{4}{5}$	18	$2\frac{1}{2}$	12	240%
D	1	$2\frac{1}{2} + 2\frac{1}{2} = 5$		1	6	$4 + 1 = 5$	$\frac{4}{5}$	24	$3\frac{3}{4}$	18	360%
		20			24	$12\frac{1}{2}$		60	$7\frac{1}{2}$	36	240%

Și în acest tabel produsul total exprimat în bani, renta totală exprimată în bani și rata rentei rămân aceleași ca în tabelele II, VII și VIII, pentru că produsul și prețul de vânzare au variat din nou în raport invers, în timp ce investiția de capital a rămas neschimbată.

Ce se întâmplă însă în celălalt caz, care devine posibil atunci când prețul de producție crește, și anume cazul când se trece la cultivarea unui pământ de calitate mai proastă, pământ a cărui cultivare până acum nu era rentabilă ?

Să presupunem că un asemenea pământ, pe care-l vom denumi A, intră în categoria pământurilor concurente. În acest caz pământul A, care până acum nu dădea rentă, începe să dea rentă, iar tabelele VII, VIII și X de mai sus vor arăta precum urmează :

TABELUL VII a

Categori- a de pământ	Acri	Capital	Profit	Chelt. de pro- ducție	Produs	Preț de vânzare	Produs	Renta		Creștere
		l. st.	l. st.	l. st.	cuart.	l. st.	l. st.	cuart.	l. st.	
A	1	5	1	6	$1\frac{1}{2}$	4	6	0	0	0
B	1	$2\frac{1}{2} + 2\frac{1}{2}$	1	6	$\frac{1}{2} + 1\frac{1}{4} = 1\frac{3}{4}$	4	7	$\frac{1}{4}$	1	1
C	1	$2\frac{1}{2} + 2\frac{1}{2}$	1	6	$1 + 2\frac{1}{2} = 3\frac{1}{2}$	4	14	2	8	1+7
D	1	$2\frac{1}{2} + 2\frac{1}{2}$	1	6	$1\frac{1}{2} + 3\frac{3}{4} = 5\frac{1}{4}$	4	21	$3\frac{3}{4}$	15	1+2×7
	1	$2\frac{1}{2} + 2\frac{1}{2}$	1	6	$2 + 5 = 7$	4	28	$5\frac{1}{2}$	22	1+3×7
				30	19		76	$11\frac{1}{2}$	46	

TABELUL VIII a

Categori- a de pământ	Acri	Capital	Profit	Chelt. de pro- ducție	Produs	Preț de vânzare	Produs	Renta		Creștere
		l. st.	l. st.	l. st.	cuart.	l. st.	l. st.	cuart.	l. st.	
A	1	5	1	6	$1\frac{1}{4}$	$\frac{4}{5}$	6	0	0	0
B	1	$2\frac{1}{2} + 2\frac{1}{2}$	1	6	$\frac{1}{2} + 1 = 1\frac{1}{2}$	$\frac{4}{5}$	$7\frac{1}{5}$	$\frac{1}{4}$	$11\frac{1}{5}$	$1\frac{1}{5}$
C	1	$2\frac{1}{2} + 2\frac{1}{2}$	1	6	$1 + 2 = 3$	$\frac{4}{5}$	$14\frac{2}{5}$	$13\frac{1}{4}$	$8\frac{2}{5}$	$1\frac{1}{5} + 7\frac{1}{5}$
D	1	$2\frac{1}{2} + 2\frac{1}{2}$	1	6	$1\frac{1}{2} + 3 = 4\frac{1}{2}$	$\frac{4}{5}$	$21\frac{3}{5}$	$31\frac{1}{4}$	$15\frac{3}{5}$	$1\frac{1}{5} + 2 \times 7\frac{1}{5}$
	1	$2\frac{1}{2} + 2\frac{1}{2}$	1	6	$2 + 4 = 6$	$\frac{4}{5}$	$28\frac{4}{5}$	$43\frac{1}{4}$	$22\frac{4}{5}$	$1\frac{1}{5} + 3 \times 7\frac{1}{5}$
	5			30	$16\frac{1}{4}$		78	10	48	

TABELUL X a

Categoriya de pământ	Aori	Capital	Profit	Chelt. de producție	Produs	Preț de vânzare	Produs	Renta		Creștere
		1. st.	1. st.		1. st.			cuart.	1. st.	
a	1	5	1	6	$1\frac{1}{8}$	$5\frac{1}{3}$	6	0	0	0
A	1	$2\frac{1}{2} + 2\frac{1}{2}$	1	6	$1 + \frac{1}{4} = 1\frac{1}{4}$	$5\frac{1}{3}$	$6\frac{2}{3}$	$\frac{1}{8}$	$\frac{2}{3}$	$\frac{2}{3}$
B	1	$2\frac{1}{2} + 2\frac{1}{2}$	1	6	$2 + \frac{1}{2} = 2\frac{1}{2}$	$5\frac{1}{3}$	$13\frac{1}{3}$	$1\frac{3}{8}$	$7\frac{1}{3}$	$\frac{2}{3} + 6\frac{2}{3}$
C	1	$2\frac{1}{2} + 2\frac{1}{2}$	1	6	$3 + \frac{3}{4} = 3\frac{3}{4}$	$5\frac{1}{3}$	20	$2\frac{5}{8}$	14	$\frac{2}{3} + 2 \times 6\frac{2}{3}$
D	1	$2\frac{1}{2} + 2\frac{1}{2}$	1	6	$4 + 1 = 5$	$5\frac{1}{3}$	$26\frac{2}{3}$	$3\frac{7}{8}$	$20\frac{2}{3}$	$\frac{2}{3} + 3 \times 6\frac{2}{3}$
				30			$72\frac{2}{3}$	8	$42\frac{2}{3}$	

Prin cultivarea pământului a apare o nouă rentă diferențială I ; pe această nouă bază se dezvoltă apoi, tot într-o formă modificată, renta diferențială II. Pământul a are în fiecare din cele trei tabele de mai sus o fertilitate diferită ; seria fertilităților care cresc proporțional începe abia cu pământul A. În conformitate cu aceasta este dispusă și seria rentelor în creștere. Renta de pe pământul cel mai prost, care înainte nu dădea de loc rentă, formează o constantă care se adaugă pur și simplu tuturor rentelor mai mari ; abia după scăderea acestei constante apare clar la rentele superioare seria diferențelor, ca și paralelismul ei cu seria fertilităților diferitelor categorii de pământ. În toate tabelele, fertilitățile, de la A pînă la D, se raportează una la alta ca și 1 : 2 : 3 : 4, și respectiv rentele se raportează una la alta :

în VIIa ca $1 : 1 + 7 : 1 + 2 \times 7 : 1 + 3 \times 7$,

în VIIIa ca $1\frac{1}{5} : 1\frac{1}{5} + 7\frac{1}{5} : 1\frac{1}{5} + 2 \times 7\frac{1}{5} : 1\frac{1}{5} + 3 \times 7\frac{1}{5}$,

în Xa ca $\frac{2}{3} : \frac{2}{3} + 6\frac{2}{3} : \frac{2}{3} + 2 \times 6\frac{2}{3} : \frac{2}{3} + 3 \times 6\frac{2}{3}$.

Pe scurt, dacă renta de pe pământul A = n și renta de pe pământul de o fertilitate imediat superioară = n + m, atunci seria este n : n + m : m + 2m : n + 3m etc. — F.E. }

{Deoarece cazul al treilea menționat n-a fost elaborat în manuscris — acolo figurează numai titlul —, a revenit redactorului sarcina de a face completările, în măsura posibilității, așa cum s-a procedat mai sus. Tot redactorului îi revine și sarcina de a trage concluziile generale din întreaga analiză de pînă acum a rentei diferențiale II, atît în ceea ce privește cele trei cazuri principale, cît

și în ceea ce privește cele nouă cazuri derivate. Dar pentru aceste exemple date în manuscris nu sînt adecvate. În primul rînd, în aceste exemple se compară terenuri al căror produs, pentru suprafețele echivalente, se află în raportul în care se află $1 : 2 : 3 : 4$, deci se iau de la bun început diferențe foarte mari care în cursul ipotezelor și calculelor dezvoltate pe această bază duc la raporturi numerice cu totul exagerate. În al doilea rînd, ele oferă o imagine cu totul eronată. Dacă pentru grade de fertilitate între care raportul este $1 : 2 : 3 : 4$ etc. rezultă rente din seria $0 : 1 : 2 : 3$ etc., apare imediat tentația de a deduce cea de-a doua serie din prima și de a se explica dublarea, triplarea etc. a rentelor prin dublarea, triplarea, etc. a produsului total. Or, aceasta este complet greșit. Raportul dintre rente este $0 : 1 : 2 : 3 : 4$ chiar și atunci cînd între gradele de fertilitate raportul este $n : n + 1 : n + 2 : n + 3 : n + 4$; rentele se raportează între ele nu ca *grade* de fertilitate, ci ca *diferențe* de fertilitate, calculul începînd de la pămîntul care nu dă rentă, considerat ca zero.

Tabelele din original au trebuit să fie date pentru lămurirea textului. Dar pentru ca rezultatele de mai jos ale analizei să aibă o bază concretă, dau în cele ce urmează o nouă serie de tabele în care produsul este dat în busheli (1 bushel = $\frac{1}{8}$ cuarter, sau 36,35 litri) și în șilingi (= mărci).

Primul tabel (XI) corespunde tabelului I. El dă produsul și renta pentru cinci categorii de pămînt A — E, la *prima* investiție de capital de 50 de șilingi, ceea ce împreună cu profitul de 10 șilingi reprezintă 60 de șilingi cheltuieli totale de producție la acru. Cantitatea de cereale nu este mare : 10, 12, 14, 16, 18 busheli la acru. Prețul de producție regulator care rezultă de aici este de 6 șilingi per bushel.

Următoarele 13 tabele corespund celor trei cazuri ale rentei diferențiale II, analizate în capitolul de față și în cele două capitole precedente, la o investiție *adițională* de capital de 50 de șilingi la acru pe același teren, indiferent dacă prețul de producție este constant, în scădere sau în creștere. Fiecare din aceste cazuri este expus din nou, așa cum se prezintă el atunci cînd productivitatea celei de-a doua investiții de capital în raport cu prima 1) rămîne constantă, 2) scade, 3) crește. Rezultă alte cîteva variante datorită cărora tabloul devine deosebit de concret.

În cazul I : Preț de producție constant, avem :

Varianta 1 : Productivitate constantă a celei de-a doua investiții de capital (tabelul XII).

Varianta 2 : Productivitate în scădere. Aceasta poate avea loc numai dacă pe pământul A nu se mai face o a doua investiție. Și anume în așa fel că sau

- a) pământul B de asemenea nu dă rentă (tabelul XIII), sau
- b) pământul B nu încetează cu desăvîrșire să dea rentă (tabelul XIV).

„ 3 : Productivitate în creștere (tabelul XV). Și cazul acesta exclude o a doua investiție de capital pe pământul A.

În cazul II : Preț de producție în scădere, avem :

Varianta 1 : Productivitate constantă a celei de-a doua investiții (tabelul XVI).

„ 2 : Productivitate în scădere (tabelul XVII). Aceste două variante au ca rezultat faptul că pământul A încetează de a mai fi în categoria terenurilor concurente, iar pământul B încetează de a da rentă și reglează prețul de producție.

„ 3 : Productivitate în creștere (tabelul XVIII). Aici pământul A rămîne regulator.

În cazul III : Preț de producție în creștere, sînt posibile două cazuri : pământul A poate rămîne pământ nepurtător de rentă și regulator al prețului, sau este posibil ca un pământ de calitate mai proastă decît A să intre în categoria pămînturilor concurente și să regleze prețul și astfel pământul A dă rentă.

Primul caz : Pământul A rămîne regulator.

Varianta 1 : Productivitate constantă a celei de-a doua investiții (tabelul XIX). Acest lucru este posibil numai în ipoteza că productivitatea primei investiții scade.

„ 2 : Productivitate în scădere a celei de-a doua investiții (tabelul XX). Aceasta nu exclude productivitatea constantă a primei investiții.

„ 3 : Productivitate în creștere a celei de-a doua investiții (tabelul XXI). Aceasta determină iarăși o productivitate mai mică a primei investiții.

Al doilea caz : Un pământ de calitate inferioară (desemnat prin a) intră în categoria pămînturilor concurente ; pământul A dă rentă.

Varianta 1 : Productivitate constantă a celei de-a doua investiții (tabelul XXII).

„ 2 : Productivitate în scădere (tabelul XXIII).

„ 3 : Productivitate în creștere (tabelul XXIV).

Aceste trei variante corespund datelor generale ale problemei și nu sînt susceptibile de observații.

Dăm mai jos tabelele :

TABELUL XI

Categoria de pămînt	Chelt. de producție	Produs	Preț de vînzare	Produs	Rentă	Creșterea rentei
	șilingi	busheli		șilingi		
A	60	10	6	60	0	0
B	60	12	6	72	12	12
C	60	14	6	84	24	2×12
D	60	16	6	96	36	3×12
E	60	18	6	108	48	4×12
					120	10×12

Cînd pe același pămînt se face a doua investiție de capital. Primul caz : Preț de producție constant.

Varianta I : Productivitate constantă a celei de-a doua investiții de capital.

TABELUL XII

Categoria de pămînt	Chelt. de producție	Produs	Preț de vînzare	Produs	Rentă	Creșterea rentei
	șilingi	busheli		șilingi		
A	$60+60=120$	$10+10=20$	6	120	0	0
B	$60+60=120$	$12+12=24$	6	144	24	24
C	$60+60=120$	$14+14=28$	6	168	48	2×24
D	$60+60=120$	$16+16=32$	6	192	72	3×24
E	$60+60=120$	$18+18=36$	6	216	96	4×24
					240	10×24

Varianta 2 : Productivitate în scădere a celei de-a doua investiții de capital ; pe pămîntul A nu se face o a doua investiție.

1. Pămîntul B nu mai dă rentă.

TABELUL XIII

Categoria de pământ	Chelt. de producție	Produs	Preț de vânzare	Produs	Rentă	Creșterea rentei
	șilingi	busheli		șilingi		
A	60	10	6	60	0	0
B	60+60=120	12+8=20	6	120	0	0
C	60+60=120	14+9 ¹ / ₃ =23 ¹ / ₃	6	140	20	20
D	60+60=120	16+10 ² / ₃ =26 ² / ₃	6	160	40	2×20
E	60+60=120	18+12=30	6	180	60	3×20
					120	6×20

2. Pământul B nu încetează cu desăvîrșire să dea rentă.

TABELUL XIV

Categoria de pământ	Chelt. de producție	Produs	Preț de vânzare	Produs	Rentă	Creșterea rentei
	șilingi	busheli		șilingi		
A	60	10	6	60	0	0
B	60+60=120	12+9=21	6	126	6	6
C	60+60=120	14+10 ¹ / ₂ =24 ¹ / ₂	6	147	27	6+21
D	60+60=120	16+12=28	6	168	48	6+2×21
E	60+60=120	18+13 ¹ / ₂ =31 ¹ / ₂	6	189	69	6+3×21
					150	4×6+6×21

Varianta 3 : Productivitate în creștere a celei de-a doua investiții de capital ; nici aici pe pământul A nu se face o a doua investiție.

TABELUL XV

Categoria de pământ	Chelt. de producție	Produs	Preț de vânzare	Produs	Rentă	Creșterea rentei
	șilingi	busheli		șilingi		
A	60	10	6	60	0	0
B	60+60=120	12+15=27	6	162	42	42
C	60+60=120	14+17 ¹ / ₂ =31 ¹ / ₂	6	189	69	42+27
D	60+60=120	16+20=36	6	216	96	42+2×27
E	60+60=120	18+22 ¹ / ₂ =40 ¹ / ₂	6	243	123	42+3×27
					330	4×42+6×27

Al doilea caz · Preț de producție în scădere.

Varianta 1 : Productivitate constantă a celei de-a doua investiții de capital. Pământul A iese din categoria pământurilor concurente, pământul B nu mai dă rentă.

TABELUL XVI

Categor ia de pământ	Chelt. de producție	Pro dus	Preț de vinzare	Pro dus	Rentă	Creșterea rentei
	șilingi	busheli		șilingi		
B	60+60=120	12+12=24	5	120	0	0
C	60+60=120	14+14=28	5	140	20	20
D	60+60=120	16+16=32	5	160	40	2 × 20
E	60+60=120	18+18=36	5	180	60	3 × 20
					120	6 × 20

Varianta 2 : Productivitate în scădere a celei de-a doua investiții de capital ; pământul A iese din categoria pământurilor concurente, pământul B nu mai dă rentă.

TABELUL XVII

Categor ia de pământ	Chelt. de producție	Pro dus	Preț de vinzare	Pro dus	Rentă	Creșterea rentei
	și iugi	busheli		șilingi		
B	60+60=120	12+9 =21	$5\frac{5}{7}$	120	0	0
C	60+60=120	14+10½=24½	$5\frac{5}{7}$	140	20	20
D	60+60=120	16+12 =28	$5\frac{5}{7}$	160	40	2 × 20
E	60+60=120	18+13½=31½	$5\frac{5}{7}$	180	60	3 × 20
					120	6 × 20

Varianta 3 : Productivitate în creștere a celei de-a doua investiții de capital ; pământul A rămâne în categoria pământurilor concurente ; pământul B dă rentă.

TABELUL XVIII

Categoria de pământ	Chelt. de producție	Produs	Preț de vânzare	Produs	Rentă	Creșterea rentei
	șilingi	busheli		șilingi		
A	60+60=120	10+15=25	$4\frac{4}{5}$	120	0	0
B	60+60=120	12+18=30	$4\frac{4}{5}$	144	24	24
C	60+60=120	14+21=35	$4\frac{4}{5}$	168	48	2 × 24
D	60+60=120	16+24=40	$4\frac{4}{5}$	192	72	3 × 24
E	60+60=120	18+27=45	$4\frac{4}{5}$	216	96	4 × 24
					240	10 × 24

Al treilea caz : Prețul de producție în creștere.

A. Când pământul A rămâne pământ care nu dă rentă și care este regulator al prețului.

Varianta 1 : Productivitate constantă a celei de-a doua investiții de capital ; ceea ce determină o productivitate în scădere a primei investiții.

TABELUL XIX

Categoria de pământ	Chelt. de producție	Produs	Preț de vânzare	Produs	Rentă	Creșterea rentei
	șilingi	busheli		șilingi		
A	60+60=120	$7\frac{1}{2}+10=17\frac{1}{2}$	$6\frac{6}{7}$	120	0	0
B	60+60=120	9 +12=21	$6\frac{6}{7}$	144	24	24
C	60+60=120	$10\frac{1}{2}+14=24\frac{1}{2}$	$6\frac{6}{7}$	168	48	2 × 24
D	60+60=120	12 +16=28	$6\frac{6}{7}$	192	72	3 × 24
E	60+60=120	$13\frac{1}{2}+18=31\frac{1}{2}$	$6\frac{6}{7}$	216	96	4 × 24
					240	10 × 24

Varianta 2 : Productivitate în scădere a celei de-a doua investiții de capital ; ceea ce nu exclude o productivitate constantă a primei investiții.

TABELUL XX

Categoria de pământ	Chelt. de producție	Produs	Preț de vânzare	Produs	Rentă	Creșterea rentei
	șilingi	busheli		șilingi		
A	60+60=120	10+5=15	8	120	0	0
B	60+60=120	12+6=18	8	144	24	24
C	60+60=120	14+7=21	8	168	48	2×24
D	60+60=120	16+8=24	8	192	72	3×24
E	60+60=120	18+9=27	8	216	96	4×24
					240	10×24

Varianta 3 : Productivitate în creștere a celei de-a doua investiții de capital, ceea ce, în ipoteza dată, determină o productivitate în scădere a primei investiții.

TABELUL XXI

Categoria de pământ	Chelt. de producție	Produs	Preț de vânzare	Produs	Rentă	Creșterea rentei
	șilingi	busheli		șilingi		
A	60+60=120	5+12½=17½	6 ⁶ / ₇	120	0	0
B	60+60=120	6+15 =21	6 ⁶ / ₇	144	24	24
C	60+60=120	7+17½=24½	6 ⁶ / ₇	168	48	2×24
D	60+60=120	8+20 =28	6 ⁶ / ₇	192	72	3×24
E	60+60=120	9+22½=31½	6 ⁶ / ₇	216	96	4×24
					240	10×24

B. Când un pământ de calitate mai proastă (desemnat prin a) devine regulator al prețului și, în consecință, pământul A dă rentă. Aceasta permite la toate variantele o productivitate constantă a celei de-a doua investiții.

Varianta 1 : Productivitate constantă a celei de-a doua investiții de capital.

TABELUL XXII

Categoriya de pământ	Chelt. de producție	Produs	Preț de vânzare	Produs	Rentă	Creșterea rentei
	șilingi	busheli		șilingi		
a	120	16	7½	120	0	0
A	60+60=120	10+10=20	7½	150	30	30
B	60+60=120	12+12=24	7½	180	60	2×30
C	60+60=120	14+14=28	7½	210	90	3×30
D	60+60=120	16+16=32	7½	240	120	4×30
E	60+60=120	18+18=36	7½	270	150	5×30
					450	15×30

Varianta 2 : Productivitate în scădere a celei de-a doua investiții de capital.

TABELUL XXIII

Categoriya de pământ	Chelt. de producție	Produs	Preț de vânzare	Produs	Rentă	Creșterea rentei
	șilingi	busheli		șilingi		
a	120	15	8	120	0	0
A	60+60=120	10 + 7½=17½	8	140	20	20
B	60+60=120	12 + 9 =21	8	168	48	20+28
C	60+60=120	14+10½=24½	8	196	76	20+2×28
D	60+60=120	16+12 =28	8	224	104	20+3×28
E	60+60=120	18+13½=31½	8	252	132	20+4×28
					380	5×20+10×28

Varianta 3 : Productivitate în creștere a celei de-a doua investiții :

TABELUL XXIV

Categoriya de pământ	Chelt. de producție	Produs	Preț de vânzare	Produs	Rentă	Creșterea rentei
	șilingi	busheli		șilingi		
a	120	16	7½	120	0	0
A	60+60=120	10+12½=22½	7½	168¾	48¾	15+33¾
B	60+60=120	12+15 =27	7½	202½	82½	15+2×33¾
C	60+60=120	14+17½=31½	7½	236¼	116¼	15+3×33¾
D	60+60=120	16+20 =36	7½	270	150	15+4×33¾
E	60+60=120	18+22½=40½	7½	303¾	183¾	15+5×33¾
					581¼	5×15+15×33¾

Din aceste tabele rezultă :

În primul rînd, că, luînd ca punct zero pămîntul care nu dă rentă și care servește ca regulator în seria rentelor, raportul este același ca în seria diferențelor de fertilitate. Renta nu este determinată de mărimea absolută a produsului, ci de diferențele dintre mărimile produsului. Indiferent dacă diferitele categorii de pămînt dau 1, 2, 3, 4, 5 busheli sau dacă dau 11, 12, 13, 14, 15 busheli la acru, rentele reprezintă în ambele cazuri seria 0, 1, 2, 3, 4 busheli, sau sumele de bani respective.

Mult mai important însă este rezultatul raportat la suma totală a rentei în condițiile unei a doua investiții de capital pe același pămînt.

În cinci cazuri din cele treisprezece analizate, o dată cu investiția de capital *se dublează* și suma totală a rentei ; în loc de 10×12 șilingi, ea este 10×24 de șilingi = 240 de șilingi. Aceste cazuri sînt:

Cazul I, preț constant, varianta 1 : creștere constantă a producției (tabelul XII).

Cazul II, preț în scădere, varianta 3 : creștere sporită a producției (tabelul XVIII).

Cazul III, preț în creștere, primul mod, în care pămîntul A rămîne regulator, în toate cele trei variante (tabelele XIX, XX, XXI).

În patru cazuri renta crește *de peste două ori*, și anume :

Cazul I, varianta 3, preț constant, dar creștere sporită a producției (tabelul XV). Suma rentelor atinge 330 de șilingi.

Cazul III, al doilea mod, în care pămîntul A dă rentă în toate cele trei variante (tabelul XXII, renta = $15 \times 30 = 450$ de șilingi ; tabelul XXIII, renta = $5 \times 20 + 10 \times 28 = 380$ de șilingi ; tabelul XXIV, renta = $5 \times 15 + 15 \times 33\frac{3}{4} = 581\frac{1}{4}$ șilingi).

În unul din cazuri ea *crește*, dar nu se dublează în comparație cu renta obținută la prima investiție de capital :

Cazul I, preț constant, varianta 2 : productivitate în scădere a celei de-a doua investiții, în condiții în care B nu încetează cu desăvîrșire să aducă rentă (tabelul XIV, renta = $4 \times 6 + 6 \times 21 = 150$ de șilingi).

În sfîrșit, numai în trei cazuri renta totală la a doua investiție de capital rămîne, pentru toate categoriile de pămînturi, la același nivel ca și la prima investiție (tabelul XI) ; acestea sînt cazurile în care pămîntul A iese din categoria pămînturilor concurente, iar pămîntul B devine regulator și în consecință nu mai dă rentă. Prin urmare, renta pămîntului B nu numai că dispăre, dar ea scade la fiecare verigă din seria rentelor ; acest fapt determină rezultatul. Cazurile sînt următoarele :

Cazul I, varianta 2, cînd condițiile sînt de așa natură încît pămîntul A este eliminat (tabelul XIII). Suma rentelor este 6×20 , deci $= 10 \times 12 = 120$, ca în tabelul XI.

Cazul II, variantele 1 și 2. Aici pămîntul A, conform ipotezei, este eliminat în mod necesar (tabelele XVI și XVII), iar suma rentelor este din nou $6 \times 20 = 10 \times 12 = 120$ de șilingi.

Așadar, aceasta înseamnă : în marea majoritate a tuturor cazurilor posibile crește atît renta la acru pe pămîntul purtător de rentă, cît și suma totală a rentei, ca urmare a sporirii investițiilor de capital în pămînt. Numai în trei cazuri din cele treisprezece analizate suma ei totală rămîne aceeași. Acestea sînt cazurile în care pămîntul cel mai prost, care pînă acum nu dădea rentă și regula prețului, iese din categoria pămînturilor concurente și este înlocuit cu pămîntul imediat superior, care deci încetează de a mai da rentă. Dar chiar în aceste cazuri, pe pămînturile cele mai bune, rentele cresc în comparație cu rentele provenite din prima investiție de capital ; dacă renta dată de C scade de la 24 la 20, renta dată de D și E crește de la 36 și 48 la 40 și respectiv la 60 de șilingi.

Scăderea sumei totale a rentelor sub nivelul atins în condițiile primei investiții de capital (tabelul XI) este posibilă numai dacă în afară de pămîntul A iese din categoria pămînturilor concurente și pămîntul B, iar pămîntul C devine regulator și nepurtător de rentă.

Așadar, cu cît se investește mai mult capital în pămînt, cu cît într-o țară agricultura și în genere civilizația este mai dezvoltată, cu atît renta este mai mare, atît renta la acru, cît și suma totală a rentei, cu atît mai mare este tributul pe care societatea îl plătește marilor proprietari funciari sub forma profitului suplimentar — atîta timp cît toate categoriile de pămînt, deja cultivate, își mențin capacitatea de a concura.

Legea aceasta explică uimitoarea vitalitate a clasei marilor proprietari funciari. Nici o altă clasă socială nu duce un trai atît de risipitor, nici una nu are pretenții la un lux tradițional „potrivit poziției” ca această clasă, fără să se gîndească de unde vin banii, nici o altă clasă nu face cu atîta ușurință datorii peste datorii. Ea reușește totuși să se mențină datorită capitalului pe care alții îl investesc în pămînt și care îi aduce o rentă în totală disproporție cu profitul obținut de capitalist.

Aceeași lege explică însă și epuizarea treptată a vitalității marilor proprietari funciari.

Cînd, în 1846, în Anglia au fost abrogate taxele vamale la cereale, fabricanții englezi au crezut că prin aceasta aristocrația funciară a fost redusă la pauperism. Dar, în loc să sărăcească, ea s-a îmbogățit mai mult ca oricînd. Cum a fost posibil acest lucru ?

Foarte simplu. În primul rînd, fermierii au fost constrînși prin contract să investească 12 l. st. anual în loc de 8 l. st. la acru și, în al doilea rînd, proprietarii funciari, bine reprezentați în Camera comunelor, au primit de la stat subvenții însemnate pentru drenarea terenurilor și pentru alte ameliorări. Cum la pămînturile cele mai proaste nu s-a renunțat niciodată, ci ele au fost folosite, de cele mai multe ori, numai în mod temporar, în alte scopuri, rentele au crescut proporțional cu investițiile de capital sporite, iar situația aristocrației funciare a fost mai bună ca oricînd.

Dar nimic nu este veșnic. Transoceanicele, căile ferate din America de Nord și de Sud, precum și cele din India au făcut ca pămînturi cu totul deosebite să concureze pe piețele de cereale din Europa. Este vorba, pe de o parte, de preriile din America de Nord, de pampasurile din Argentina, stepe care sînt de la natură menite cultivării, pămînturi virgine care ani de-a rîndul au dat recolte bogate chiar în condițiile unei agriculturi primitive și fără îngrășăminte. Este vorba, pe de altă parte, de pămînturile obștilor comuniste ruse și hinduse, care trebuiau să vîndă o parte, și anume o parte tot mai mare din produsele lor, spre a avea banii necesari pentru plata dărilor percepute de despotismul necruțător al statului adesea prin constrîngere. Aceste produse se vindeau fără a se ține seama de cheltuielile de producție, se vindeau la prețul oferit de negustor, pentru că țăranul avea absolută nevoie de bani la termenul de plată. În condițiile vechii rente, fermierul și țăranul din Europa nu puteau rezista acestei concurențe a pămînturilor virgine, a stepelor și a țărănilor ruși și hinduși striviți sub povara dărilor. O parte a pămînturilor din Europa au încetat de a mai concura în producția de cereale, rentele au scăzut pretutindeni, iar cazul nostru doi, varianta 2 — scăderea prețului la cereale și scăderea productivității investițiilor adiționale de capital — a devenit regulă generală în Europa, stîrnind lamentările proprietarilor funciari, începînd din Scoția pînă în Italia și din sudul Franței pînă în Prusia orientală. Din fericire, nu toate pămînturile de stepă au fost desțelenite; au mai rămas încă destule pentru a ruina nu numai întreaga mare proprietate funciară din Europa, ci și mica proprietate funciară. — F.E.}

Studierea rentei funciare trebuie să cuprindă următoarele puncte :

A. Renta diferențială.

1. Conceptul de rentă diferențială. Ilustrare prin date privind forța hidraulică. Trecerea la renta agricolă propriu-zisă.

2. Renta diferențială I, care provine din fertilitatea diferită a diferitelor suprafețe de pământ.

3. Renta diferențială II, care provine din investițiile succesive de capital pe același pământ. Renta diferențială II va fi studiată

- a) când prețul de producție este staționar,
- b) când este în scădere,
- c) când este în creștere.

Și, mai departe,

- d) transformarea profitului suplimentar în rentă.

4. Influența acestei rente asupra ratei profitului.

B. Renta absolută.

C. Prețul pământului.

D. Considerații finale asupra rentei funciare.

Studiul rentei diferențiale duce în genere la următoarele :

În primul rînd : Formarea profitului suplimentar poate avea loc pe diferite căi. Pe de o parte, pe baza rentei diferențiale I, adică pe baza investirii întregului capital agricol pe o suprafață de pământ care constă din terenuri de fertilitate diferită. Pe de altă parte, ca rentă diferențială II, pe baza productivității diferențiale diferite a investițiilor succesive de capital pe același pământ, adică aici pe baza unei productivități sporite, exprimată, de exemplu, în cuarteri de grâu, decît cea obținută la o investiție egală de capital pe pământul cel mai prost nepurtător de rentă, dar care reglează prețul de producție. Indiferent de căile pe care apare acest profit suplimentar, transformarea lui în rentă, prin urmare trecerea lui de la fermier la proprietarul funciar, presupune întotdeauna ca o condiție prealabilă egalizarea diferitelor prețuri de producție reale, individuale (adică independente de prețul de producție general care reglează piața) ale diferitelor produse rezultate din investiții succesive de capital într-un preț de producție individual mijlociu. Excedentul prețului de producție general regulator al produsului unui acru peste prețul de producție individual mijlociu constituie și determină mărimea rentei la acru. În cazul rentei diferențiale I, rezultatele diferențiale, luate ca atare, se deosebesc între ele, pentru că sînt obținute pe suprafețe de pământ distincte, separate și alăturate, cu o investiție de capital la acru, considerată normală, și cu procedee de cultivare corespunzătoare acestei investiții. În cazul rentei diferențiale II, aceste rezultate trebuie mai întîi făcute distincte ; ele trebuie să fie de fapt transformate din nou în rentă diferențială I, și acest lucru se poate face numai în modul arătat. Să luăm, de exemplu, tabelul III, p. 229.

Pământul B dă la prima investiție de capital de $2\frac{1}{2}$ l.st. 2 cuar-teri la acru, iar la a doua investiție de aceeași mărime dă $1\frac{1}{2}$ cuar-teri ; în total $3\frac{1}{2}$ cuarteri pe același acru. Din acești $3\frac{1}{2}$ cuarteri produși pe același pământ nu se poate vedea care e produsul investiției de capital I și care este produsul investiției II. Acești cuar-teri sînt de fapt produsul întregului capital de 5 l.st. ; de fapt, capi-talul de $2\frac{1}{2}$ l. st. a produs 2 cuarteri, iar capitalul de 5 l. st. a produs nu 4, ci $3\frac{1}{2}$ cuarteri. Nu se schimbă nimic în cazul cînd cele 5 l.st. dau 4 cuarteri, astfel că produsele ambelor investiții de capital sînt egale, sau dacă dau chiar 5 cuarteri, astfel că a doua investiție de capital dă un excedent la 1 quarter. Prețul de producție al primilor 2 cuarteri este $1\frac{1}{2}$ l. st. per quarter, iar cel al ultimilor $1\frac{1}{2}$ cuar-teri este de 2 l.st. per quarter. Prin urmare, cei $3\frac{1}{2}$ cuarteri costă împreună 6 l.st. Acesta este prețul de producție individual al între-gului produs, ceea ce reprezintă în medie 1 l.st. $14\frac{2}{7}$ șilingi per quarter, sau, în cifre rotunde, $1\frac{3}{4}$ l.st. La prețul de producție gene-ral de 3 l.st., determinat de pământul A, profitul suplimentar este de $1\frac{1}{4}$ l.st. per quarter, deci în total pentru cei $3\frac{1}{2}$ cuarteri, $4\frac{3}{8}$ l.st. La prețul de producție mijlociu pe pământul B, reprezintă în cifre rotunde $1\frac{1}{2}$ cuarteri. Profitul suplimentar obținut pe pământul B se exprimă deci într-o parte alicotă a produsului dat de pământul B, adică în $1\frac{1}{2}$ cuarteri, care constituie renta în cereale și care se vind la prețul de producție general cu $4\frac{1}{2}$ l.st. Dimpotrivă, pro-dusul excedentar dat de un acru din pământul B în comparație cu ceea ce dă un acru din pământul A nu poate fi considerat nemijlocit profit suplimentar și, în consecință, nici produs suplimentar. Potrivit ipotezei, un acru din pământul B produce $3\frac{1}{2}$ cuarteri, iar un acru din pământul A numai 1 quarter. Produsul excedentar al lui B reprezintă deci $2\frac{1}{2}$ cuarteri, dar produsul suplimentar este numai de $1\frac{1}{2}$ cuarteri ; căci pe pământul B s-a investit un capital de două ori mai mare decît pe pământul A, de aceea pe acest pământ și cheltu-ielile de producție sînt de două ori mai mari. Dacă și pe A s-ar face o investiție de 5 l. st. și dacă rata productivității ar ră-mîne aceeași, produsul ar fi de 2 cuarteri în loc de 1, și astfel pro-dusul suplimentar real ar rezulta nu din compararea lui $3\frac{1}{2}$ cu 1, ci a lui $3\frac{1}{2}$ cu 2 ; prin urmare, el nu reprezintă $2\frac{1}{2}$ cuarteri, ci numai $1\frac{1}{2}$ cuarteri. Dar, mai departe, dacă pe pământul B se in-vestește un al treilea capital de $2\frac{1}{2}$ l. st., care dă numai 1 quarter, și acest quarter costă deci 3 l. st., tot atît cît costă un quarter pro-dus pe pământul A, prețul lui de vînzare de 3 l. st., acoperind nu-mai cheltuielile de producție, dă numai profitul mijlociu, nu însă și un profit suplimentar, nu dă, prin urmare, nimic care să poată fi transformat în rentă. Produsul la acru al oricărei categorii de pă-

mînt, comparat cu produsul la acru al pămîntului A, nu indică nici dacă este produsul unei investiții egale sau mai mari de capital, nici dacă produsul excedentar acoperă numai prețul de producție sau rezultă dintr-o productivitate mai mare a capitalului adițional.

In al doilea rînd : Dacă scade rata productivității investițiilor adiționale de capital — a căror limită, în măsura în care e vorba de formarea unui nou profit suplimentar, este acea investiție de capital care acoperă numai cheltuielile de producție, care, prin urmare, produce cuarterul la fel de scump ca și aceeași investiție de capital pe un acru din pămîntul A, deci, potrivit ipotezei, la 3 l. st. —, atunci, din cele expuse mai sus, rezultă : că limita la care investiția totală de capital pe acru de pămînt B nu dă nici o rentă este aceeași la care prețul de producție individual mijlociu al produsului la acru pe pămîntul B crește la prețul de producție la acru pe pămîntul A.

Dacă pe pămîntul B se fac numai investiții adiționale de capital care acoperă prețul de producție și, prin urmare, nu dau nici un profit suplimentar, deci nici o rentă nouă, aceasta face, ce-i drept, să crească prețul de producție individual mijlociu per cuarter, dar nu afectează profitul suplimentar format de investițiile de capital anterioare și, eventual, renta. Căci prețul de producție mijlociu rămîne mereu sub cel al pămîntului A, și, dacă excedentul prețului per cuarter scade, numărul cuarterelor crește în același raport, astfel că excedentul total al prețului rămîne constant.

În cazul menționat, primele două investiții de capital de 5 l.st. pe pămîntul B produc $3\frac{1}{2}$ cuarteri, prin urmare, potrivit ipotezei noastre, o rentă de $1\frac{1}{2}$ cuarteri = $4\frac{1}{2}$ l. st. Dacă se adaugă o a treia investiție de capital de $2\frac{1}{2}$ l. st., care însă nu dă decît un excedent de un cuarter, atunci prețul de producție total (inclusiv 20% profit) al celor $4\frac{1}{2}$ cuarter = 9 l. st., deci prețul mijlociu per cuarter = 2 l. st. Prețul de producție mijlociu per cuarter pe pămîntul B a crescut, așadar, de la $1\frac{5}{7}$ l.st. la 2 l.st., iar profitul suplimentar per cuarter, în comparație cu prețul regulator al pămîntului A, a scăzut de la $1\frac{2}{7}$ l. st. la 1 l. st. Dar $1 \times 4\frac{1}{2} = 4\frac{1}{2}$ l.st., exact așa cum înainte $1\frac{2}{7} \times 3\frac{1}{2} = 4\frac{1}{2}$ l.st.

Să presupunem că pe pămîntul B se face o a patra și o a cincea investiție suplimentară de capital de cîte $2\frac{1}{2}$ l. st., care produce cuarterul numai la prețul general de producție ; în acest caz produsul total la acru este acum de $6\frac{1}{2}$ cuarteri, iar cheltuielile de producție ale acestora reprezintă 15 l.st. Pentru B prețul de producție mijlociu per cuarter crește de la 2 l.st. la $2\frac{4}{13}$ l.st., iar profitul

suplimentar la cuarter, în comparație cu prețul de producție al lui A, care joacă rol de regulator, scade de la 1 l.st. la $\frac{9}{13}$ l.st. Dar aceste $\frac{9}{13}$ l.st. urmează să fie calculate la $6\frac{1}{2}$ cuarteri în loc de $4\frac{1}{2}$. Iar $\frac{9}{13} \times 6\frac{1}{2} = 1 \times 4\frac{1}{2} = 4\frac{1}{2}$ l.st.

De aici rezultă, în primul rînd, că în aceste condiții nu este nevoie de o creștere a prețului de producție regulator pentru a face posibile investiții adiționale de capital pe pămînturile purtătoare de rentă, investiții de asemenea proporții încît capitalul adițional să înceteze complet de a mai da profit suplimentar și să dea numai profit mijlociu. De aici mai rezultă că suma profitului suplimentar la acru rămîne aceeași, indiferent cu cît scade profitul suplimentar per cuarter ; această scădere este întotdeauna compensată de creșterea corespunzătoare a numărului de cuarteri produși la acru. Pentru ca prețul de producție mijlociu să se ridice la nivelul prețului de producție general (deci să ajungă la 3 l.st. pe pămîntul B), trebuie să se facă investiții adiționale de capital al căror produs să aibă un preț de producție superior prețului regulator de 3 l.st. Vom vedea însă că nici aceasta nu este suficient pentru ca prețul de producție mijlociu per cuarter pe pămîntul B să atingă nivelul prețului de producție general de 3 l.st.

Să presupunem că pe pămîntul B s-au produs :

1. $3\frac{1}{2}$ cuarteri, ca și mai înainte, la prețul de producție de 6 l. st. ; așadar, două investiții de capital de cîte $2\frac{1}{2}$ l. st., ambele dînd profituri suplimentare, dar de mărime descrescîndă.

2. 1 cuarter la 3 l. st. ; o investiție de capital în care prețul de producție individual este egal cu prețul de producție care joacă rolul de regulator.

3. 1 cuarter la 4 l. st. ; o investiție de capital în care prețul de producție individual este cu $33\frac{1}{3}\%$ mai mare decît prețul regulator.

În acest caz avem $5\frac{1}{2}$ cuarteri la acru cu 13 l. st., la o investiție de capital de $10\frac{7}{10}$ l. st., deci de patru ori investiția de capital inițială, dar nici măcar de trei ori produsul primei investiții de capital.

$5\frac{1}{2}$ cuarteri cu 13 l. st. dau un preț de producție mijlociu de $2\frac{4}{11}$ l. st. per cuarter, deci, la un preț de producție regulator de 3 l. st., dau un excedent de $\frac{7}{11}$ per cuarter, care poate să se transforme în rentă. $5\frac{1}{2}$ cuarteri, la o vînzare la prețul regulator de 3 l. st. dau $16\frac{1}{2}$ l. st. După scăderea cheltuielilor de producție de 13 l. st., rămîn $3\frac{1}{2}$ l. st. profit suplimentar sau rentă, care, calculate la actualul preț de producție mijlociu al cuarterului de pe pămîntul B, deci la $2\frac{4}{11}$ l. st. cuarterul, reprezintă $1\frac{25}{52}$ cuarteri. Renta în bani scade cu 1 l. st., renta în cereale cu aproximativ $\frac{1}{2}$ cuarter;

cu toate că a patra investiție adițională de capital pe pământul B nu numai că nu produce nici un profit suplimentar, dar produce chiar mai puțin decât profitul mijlociu, profitul suplimentar și renta continuă să existe. Să presupunem că nu numai investiția de capital de la punctul 3, ci și cea de la punctul 2 produce la un preț care depășește prețul de producție regulator; în acest caz producția totală este de $3\frac{1}{2}$ cuartermi cu 6 l. st. + 2 cuartermi cu 8 l. st., în total $5\frac{1}{2}$ cuartermi cu 14 l. st. cheltuieli de producție. Prețul de producție mijlociu per cuarter va fi de $2\frac{6}{11}$ l. st. și va da un excedent de $\frac{5}{11}$ l. st. Cei $5\frac{1}{2}$ cuartermi vânduți cu 3 l. st. dau $16\frac{1}{2}$ l. st.; dacă se scad cele 14 l. st. cheltuieli de producție, rămâne o rentă de $2\frac{1}{2}$ l. st. Ceea ce ar echivala, la actualul preț de producție mijlociu pe pământul B, cu $\frac{55}{58}$ dintr-un cuarter Așadar, renta continuă să existe, deși ea este mai mică decât înainte.

De aici rezultă, în orice caz, că pe terenurile mai bune, cu investiții adiționale de capital al căror produs revine mai scump decât prețul de producție regulator, renta nu dispăre, cel puțin în limitele practicii admise, ci numai scade, și anume în raport, pe de o parte, cu partea alicotă pe care acest capital mai puțin productiv o reprezintă din investiția totală de capital, iar pe de altă parte cu micșorarea productivității lui. Prețul mijlociu al produsului acestuia continuă să fie inferior prețului regulator, deci continuă să existe un profit suplimentar care să poată fi transformat în rentă.

Să presupunem acum că prețul de producție mijlociu al unui cuarter pe pământul B coincide cu prețul de producție general, ca urmare a patru investiții succesive de capital ($2\frac{1}{2}$, $2\frac{1}{2}$, 5 și 5 l. st.) cu o productivitate descrescândă.

	Capital	Profit	Produs	Preț de producție		Preț de vânzare	Produs	Surplus pentru rentă	
				per cuarter.	în total			cuarter.	l. st.
	l. st.	l. st.	cuarter	l. st.	l. st.	l. st.	l. st.	cuarter.	l. st.
1	$2\frac{1}{2}$	$\frac{1}{2}$	2	$1\frac{1}{2}$	3	3	6	1	3
2	$2\frac{1}{2}$	$\frac{1}{2}$	$1\frac{1}{2}$	2	3	3	$4\frac{1}{2}$	$\frac{1}{2}$	$1\frac{1}{2}$
3	5	1	$1\frac{1}{2}$	4	6	3	$4\frac{1}{2}$	$-\frac{1}{2}$	$-1\frac{1}{2}$
4	5	1	1	6	6	3	3	-1	-3
	15	3	6		18		18	0	0

Fermierul vinde aici cuarterul la prețul lui de producție individual, și, prin urmare, numărul total al cuartermilor este vândut la prețul lor de producție mijlociu per cuarter, care coincide cu

prețul regulator de 3 l. st. La capitalul lui de 15 l. st., el realizează deci, ca și mai înainte, un profit de $20\% = 3$ l. st. Dar renta a dispărut. Ce a devenit excedentul în această egalizare a prețurilor de producție individuale ale fiecărui cuarter la prețul de producție general ?

Profitul suplimentar la prima investiție de capital de $2\frac{1}{2}$ l. st. a fost de 3 l. st. ; la următoarele $2\frac{1}{2}$ l. st. a fost de $1\frac{1}{2}$ l. st. ; profitul suplimentar total la $\frac{1}{3}$ din capitalul avansat, deci la 5 l. st. = $4\frac{1}{2}$ l. st. = 90% .

La investiția de capital 3, cele 5 l. st. nu numai că nu dau nici un profit suplimentar, dar produsul ei de $1\frac{1}{2}$ cuartermi, vândut la prețul de producție general, dă un minus de $1\frac{1}{2}$ l. st. În sfârșit, la investiția de capital 4, tot de 5 l. st., produsul ei de 1 cuarter, vândut la prețul de producție general, dă un minus de 3 l. st. Ambele investiții de capital dau deci împreună un minus de $4\frac{1}{2}$ l. st., egal cu profitul suplimentar de $4\frac{1}{2}$ l. st. rezultat din investițiile de capital 1 și 2.

Profiturile în plus și în minus se anulează reciproc. Din această cauză renta dispăre. De fapt însă, dispariția ei este posibilă numai pentru că elementele plusvalorii, care formau profitul suplimentar sau renta, intră acum în formarea profitului mijlociu. Fermierii realizează acest profit mijlociu de 3 l. st. la 15 l. st., sau de 20% , pe seama rentei.

Egalizarea prețului de producție individual mijlociu de pe pământul B la prețul de producție general al lui A, care reglează piața, presupune că diferența dintre prețul individual al produsului primelor investiții de capital și prețul regulator, care îl depășește, este din ce în ce mai mult micșorată și în cele din urmă anihilată prin diferența cu care prețul produsului investițiilor de capital ulterioare depășește prețul regulator. Ceea ce apare ca profit suplimentar atîta timp cît produsul primelor investiții de capital este vândut separat devine treptat o parte din prețul lor de producție mijlociu, intrînd astfel în formarea profitului mijlociu, pînă cînd, în cele din urmă, este absorbit complet de către acesta.

Dacă pe pământul B, în loc de 15 l. st. se investesc numai 5 l. st. și cei $2\frac{1}{2}$ cuartermi suplimentari din ultimul tabel sînt produși prin investirea unui capital de $2\frac{1}{2}$ l. st. per acru pe o suprafață nou cultivată de $2\frac{1}{2}$ acri din pământul A, atunci capitalul adițional cheltuit nu reprezintă decît $6\frac{1}{4}$ l. st., prin urmare pe pămînturile A și B se cheltuiesc în total pentru producerea acestor 6 cuartermi numai $11\frac{1}{4}$ l. st. în loc de 15 l. st., iar cheltuielile de producție totale inclusiv profitul reprezintă $13\frac{1}{2}$ l. st. Cei 6 cuartermi se vor vinde, ca și mai înainte, în total cu 18 l. st., dar cheltuirea de ca-

pital va scădea cu $3\frac{3}{4}$ l. st., iar renta lui B se va ridica, la fel ca și mai înainte, la $4\frac{1}{2}$ l. st. per acru. Altfel vor sta lucrurile dacă pentru producerea celor $2\frac{1}{2}$ cuarteri suplimentari va trebui să se recurgă la un pământ mai prost decât A, de exemplu A_1 , A_2 , astfel încît prețul de producție per cuarter să fie de 4 l. st. pentru $1\frac{1}{2}$ cuarteri ai lui A_1 și de 6 l. st. pentru ultimul cuarter al lui A_2 . În acest caz 6 l. st. devine prețul de producție regulator al unui cuarter. Cei $3\frac{1}{2}$ cuarteri produși pe pământul B se vor vinde cu 21 l. st. în loc de $10\frac{1}{2}$ l. st., ceea ce va da o rentă de 15 l. st. în loc de $4\frac{1}{2}$ l. st., iar în cereale — o rentă de $2\frac{1}{2}$ cuarteri în loc de $1\frac{1}{2}$. În același mod cuarterul produs pe pământul A va da acum o rentă de 3 l. st. = $\frac{1}{2}$ cuarter.

Înainte de a merge mai departe în analiza acestui punct, vom mai face o observație.

Prețul mijlociu al cuarterului produs pe pământul B se egalizează, coincide cu prețul de producție general de 3 l. st. cuarterul, reglat de A, de îndată ce partea din capitalul total care produce excedentul de $1\frac{1}{2}$ cuarteri se echivalează cu partea din capitalul total care dă un deficit de $1\frac{1}{2}$ cuarteri. În cît timp se poate realiza această echivalare sau cît capital cu o forță productivă insuficientă trebuie investit în B depinde — presupunînd dată productivitatea suplimentară a primelor investiții de capital — de productivitatea relativ insuficientă a capitalurilor investite ulterior în comparație cu capitalurile de aceeași mărime investite pe pământul cel mai prost, A, care e regulator, sau de prețul de producție individual al produsului acestor investiții ulterioare în comparație cu prețul regulator.

Din cele expuse rezultă următoarele :

În primul rînd. Atîta timp cît capitalurile adiționale sînt investite pe același pământ cu o productivitate sporită, fie ea și descrescîndă, renta absolută în cereale și în bani la acru crește, deși relativ, adică în raport cu capitalul avansat (prin urmare rata profitului suplimentar sau rata rentei), scade. Limita este aici acel capital adițional care dă numai profitul mijlociu sau al cărui produs are un preț de producție individual care coincide cu prețul general. În aceste împrejurări, prețul de producție rămîne același, afară de cazul cînd, datorită creșterii ofertei, producția categoriilor mai proaste de pământ devine de prisos. Chiar dacă prețul este în scădere, aceste capitaluri adiționale pot produce, în anumite limite, un profit suplimentar, deși mai redus.

În al doilea rînd. Investiția de capital adițional, care produce numai profitul mijlociu și a cărui productivitate suplimentară este

deci = 0, nu schimbă cu nimic nivelul profitului suplimentar, și prin urmare nici nivelul rentei. Datorită acestui fapt, prețul mijlociu individual al unui cuarter pe categoriile de pământ mai bune crește; excedentul la cuarter scade, dar numărul cuarterelor care dau acest excedent micșorat crește, așa încît rezultatul rămîne același.

În al treilea rînd. Investițiile adiționale de capital, la al căror produs prețul de producție individual este mai mare decît prețul regulator și la care, prin urmare, productivitatea suplimentară nu este numai = 0, ci este chiar sub zero, deci un minus, adică este mai mică decît productivitatea unor investiții de capital egale pe pământul A care servește ca regulator, fac ca prețul mijlociu individual al întregului produs al pământului mai bun să se apropie tot mai mult de prețul de producție general, să se micșoreze deci tot mai mult diferența dintre ele, diferență care constituie profitul suplimentar, respectiv renta. O parte tot mai mare din ceea ce constituia înainte profitul suplimentar sau renta intră în formarea profitului mijlociu. Cu toate acestea însă, capitalul total investit pe un acru din pământul B continuă să dea profit suplimentar, deși acesta scade o dată cu creșterea masei capitalului cu productivitate insuficientă și cu creșterea gradului acestei productivități insuficiente. Dacă capitalul și producția cresc, renta la acru scade aici în mod absolut, și nu, ca în cazul al doilea, numai în mod relativ, în raport cu mărimea sporită a capitalului investit.

Renta poate dispărea numai dacă prețul de producție mijlociu individual al produsului total de pe pământul mai bun B coincide cu prețul regulator, prin urmare, dacă întregul profit suplimentar al primelor investiții de capital mai productive intră în formarea profitului mijlociu.

Limita minimă a scăderii rentei la acru este punctul în care ea dispăre. Dar acest punct este atins nu imediat ce investițiile adiționale de capital încep să producă cu productivitate insuficientă, ci după ce investiția adițională de capital cu productivitate insuficientă crește în asemenea măsură, încît efectul ei anulează productivitatea mai ridicată a primelor investiții de capital, iar productivitatea capitalului total investit devine egală cu aceea a capitalului investit pe pământul A și, prin urmare, prețul mijlociu individual al unui cuarter produs pe pământul B devine egal cu cel al unui cuarter produs pe pământul A.

Și în acest caz prețul de producție regulator de 3 l. st. la cuarter rămîne același, cu toate că renta dispăre. Abia dincolo de acest punct prețul de producție trebuie să crească ca urmare a creșterii fie a gradului de productivitate insuficientă a capitalului adițional,

fie a mărimii capitalului adițional de aceeași productivitate insuficientă. Dacă, de exemplu, în tabelul de mai sus de la pag. 265 * pe același pământ se produc, în loc de $1\frac{1}{2}$ cuartermi, $2\frac{1}{2}$ cuartermi cu 4 l. st. cuartermi, atunci avem un total de 7 cuartermi cu 22 l. st. cheltuieli de producție; prețul unui cuarterm este de $3\frac{1}{7}$ l. st.; prin urmare, el depășește cu $\frac{1}{7}$ l. st. prețul de producție general și acesta din urmă trebuie să crească.

Așadar, se poate utiliza capital adițional cu o productivitate insuficientă sau chiar cu o productivitate tot mai insuficientă pînă cînd prețul mijlociu individual al unui cuarterm de pe cele mai bune pămînturi ajunge să fie egal cu prețul de producție general, pînă cînd excedentul acestuia din urmă față de cel dinții și implicit profitul suplimentar și renta dispar complet.

Chiar și în acest caz, o dată cu dispariția rentei pe pămînturile mai bune, prețul mijlociu individual al produsului lor coincide cu prețul de producție general și, prin urmare, creșterea acestuia din urmă nu este necesară.

În exemplul de mai sus, pe pămîntul mai bun B, care însă ocupă ultimul loc în seria categoriilor de pămînt mai bun sau purtătoare de rentă, $3\frac{1}{2}$ cuartermi au fost produși cu un capital de 5 l. st. cu productivitate suplimentară și $2\frac{1}{2}$ cuartermi cu un capital de 10 l. st. cu productivitate insuficientă, în total 6 cuartermi, deci $\frac{5}{12}$ din această cantitate se produc cu ultimele părți de capital investite cu productivitate insuficientă. Și numai în acest punct prețul de producție mijlociu individual al celor 6 cuartermi urcă la 3 l. st. cuartermul, prin urmare coincide cu prețul de producție general.

În condițiile proprietății funciare, ultimii $2\frac{1}{2}$ cuartermi nu pot fi totuși produși astfel cu 3 l. st. cuartermul, în afară de cazul cînd pot fi produși pe alți $2\frac{1}{2}$ acri de pămînt A. Cazul în care capitalul adițional nu mai produce decît la prețul de producție general este cazul limită. Dincolo de această limită, investirea de capital adițional pe același pămînt trebuie să înceteze.

Într-adevăr, din moment ce fermierul a trebuit să plătească o rentă de $4\frac{1}{2}$ l. st. pentru primele două investiții de capital, el trebuie să continue să plătească această rentă, și atunci orice investiție de capital care ar produce cuartermul cu peste 3 l. st. determină o micșorare a profitului. În condițiile unei productivități insuficiente, aceasta împiedică egalizarea prețului mijlociu individual.

Să luăm acest caz în exemplul precedent, unde prețul de producție pe pămîntul A de 3 l. st. cuartermul reglează prețul pentru pămîntul B.

* Vezi volumul de față, p. 271. — Nota red.

Capital	Profit	Chelt. de producție	Produs	Chelt. de producție	Preț de vânzare		Profit suplimentar	Pierdere
				per cvartier	per cvartier	total		
l. st.	l. st.	l. st.	cvart.	l. st.	l. st.	l. st.	l. st.	l. st.
2 ^{1/2}	1/2	3	2	1 ^{1/2}	3	6	3	—
2 ^{1/2}	1/2	3	1 ^{1/2}	2	3	4 ^{1/2}	1 ^{1/2}	—
5	1	6	1 ^{1/2}	3	3	4 ^{1/2}	—	1 ^{1/2}
5	1	6	1	6	3	3	—	3
15	3	18				18	4 ^{1/2}	4 ^{1/2}

Cheltuielile de producție ale celor 3^{1/2} cvarteri rezultați din primele investiții de capital reprezintă pentru fermier 3 l. st. per cvartier, deoarece el are de plătit o rentă de 4^{1/2} l. st., astfel că el nu încasează diferența dintre prețul lui de producție individual și prețul de producție general. Prin urmare, el nu poate folosi excedentul de preț al produsului primelor două investiții de capital pentru compensarea deficitului rezultat din produsele investițiilor de capital trei și patru.

Cei 1^{1/2} cvarteri ai investiției de capital 3 îl costă pe fermier 6 l. st., inclusiv profitul; dar la prețul regulator de 3 l. st. per cvartier, el nu-i poate vinde decât cu 4^{1/2} l. st. Fermierul nu pierde, prin urmare, numai întregul profit, ci și 1/2 l. st. sau 10% din capitalul investit de 5 l. st. Pierderea de profit și de capital la investiția 3 se ridică pentru el la 1^{1/2} l. st., iar la investiția de capital 4 la 3 l. st., în total 4^{1/2} l. st., exact atâta cât reprezintă renta investițiilor de capital mai productive, al căror preț de producție individual nu poate egaliza prețul de producție mijlociu individual al produsului total de pe pământul B tocmai pentru că excedentul trebuie plătit sub formă de rentă unei terțe persoane.

Dacă pentru a satisface cererea este necesar să se producă suplimentar 1^{1/2} cvarteri cu ajutorul unei a treia investiții de capital, atunci prețul de piață regulator trebuie să crească la 4 l. st. cvarterul. În urma acestei urcări a prețului de piață regulator, renta pe pământul B crește pentru prima și a doua investiție de capital, iar pământul A începe să dea rentă.

Prin urmare, deși renta diferențială nu este decât o transformare formală a profitului suplimentar în rentă, iar proprietatea funciară dă aici proprietarului doar posibilitatea de a transfera profitul suplimentar din mâinile fermierului în mâinile lui, reiese totuși că investirea succesivă de capital pe aceeași suprafață de pământ,

sau, ceea ce este același lucru, sporirea capitalului investit pe aceeași suprafață de pământ — în timp ce rata productivității capitalului scade și prețul care servește ca regulator rămâne constant — își atinge cu mult mai repede limita, întâmpină deci de fapt un obstacol mai mult sau mai puțin artificial, din cauza transformării pur formale a profitului suplimentar în rentă funciară, transformare care este o consecință a proprietății funciare. Creșterea prețului de producție general, care devine aici necesară în limite mai înguste decât cele obișnuite, nu constituie numai cauza urcării rentei diferențiale, ci însăși existența rentei diferențiale ca atare este totodată cauza urcării anticipate și mai rapide a prețului de producție general, pentru a se asigura astfel oferta sporită, devenită necesară, a unui produs.

Aici trebuie să subliniem următoarele :

Prin cheltuirea de capital adițional pe pământul B, prețul regulator nu poate să urce, așa cum s-a văzut mai sus, la 4 l. st., dacă, în urma unei a doua investiții de capital, pământul A furnizează produsul suplimentar sub 4 l. st. sau dacă în categoria pământurilor concurente intră un nou pământ, mai prost decât A, al cărui preț de producție depășește, ce-i drept, 3 l. st., dar este sub 4 l. st. Vedem, așadar, că renta diferențială I este baza rentei diferențiale II, totodată ele se limitează reciproc și, datorită acestui fapt, uneori se fac investiții de capital succesive pe aceeași suprafață de pământ, uneori investiții de capital concomitente în noi pământuri. Ele se limitează reciproc și în alte cazuri, de exemplu atunci când se trece la cultivarea pământurilor mai bune.

Capitolul patruzeci și patru
 Renta diferențială chiar și pe cel mai
 prost pământ cultivat

Să presupunem că cererea de cereale crește și că oferta nu poate fi acoperită decât prin investiții succesive de capital, cu productivitate insuficientă, pe terenurile purtătoare de rentă sau prin investiții adiționale de capital, de asemenea cu productivitate descrescândă, pe pământul A, sau prin investirea de capital în noi terenuri de calitate inferioară lui A.

Să luăm pământul B ca exemplu de teren purtător de rentă.

Investiția adițională de capital cere ca prețul de piață să crească peste prețul de producție regulator de pînă acum de 3 l. st. cuarterul, pentru a face posibilă o producție suplimentară de 1 cuarter (în loc de 1 cuarter putem pune un milion de cuarteri, după cum în loc de 1 acru putem pune un milion de acri) pe pământul B. În acest caz, pe pământurile C și D etc., pămînturi care dau cea mai ridicată rentă, se poate obține, de asemenea, un produs suplimentar, dar numai cu o forță productivă suplimentară în descreștere; se presupune însă că acel cuarter produs de pământul B este necesar pentru acoperirea cererii. Dacă acest cuarter poate fi produs mai ieftin printr-un adaos de capital pe pământul B decât printr-un adaos egal de capital pe pământul A sau prin cultivarea pămîntului A-1, care, de exemplu, nu poate produce cuarterul decât cu 4 l. st., pe cînd capitalul adițional investit pe pământul A îl poate produce cu $3\frac{3}{4}$ l. st., atunci capitalul adițional investit pe pământul B reglează prețul pieței.

Să presupunem că A a produs 1 cuarter cu 3 l. st. ca și pînă acum, B de asemenea a produs, ca și pînă acum, în total $3\frac{1}{2}$ cuarteri la prețul de producție individual de 6 l. st. Dacă pe B este necesar acum un adaos de 4 l. st. cheltuieli de producție (inclusiv profitul) pentru a produce încă un cuarter, pe cînd pe A acest cuarter poate fi produs cu $3\frac{3}{4}$ l. st., este de la sine înțeles că el este produs pe A, și nu pe B. Să presupunem însă că el poate fi

produs pe B cu un adaos de $3\frac{1}{2}$ l. st. la cheltuielile de producție. În acest caz, $3\frac{1}{2}$ l. st. reprezintă prețul regulator pentru întreaga producție. B își vinde produsul, care acum este de $4\frac{1}{2}$ cuarteri, cu $15\frac{3}{4}$ l. st. Din această sumă trebuie scăzute cheltuielile de producție ale primilor $3\frac{1}{2}$ cuarteri, adică 6 l. st., și acelea ale ultimului cvarter, de $3\frac{1}{2}$ l. st., în total $9\frac{1}{2}$. Pentru rentă rămâne un profit suplimentar = $6\frac{1}{4}$ l. st. în loc de $4\frac{1}{2}$ l. st. cât era mai înainte. În acest caz acru de pământ A dă și el o rentă de $\frac{1}{2}$ l. st.; dar nu pământul cel mai prost A, ci pământul mai bun B este acela care reglează prețul de producție de $3\frac{1}{2}$ l. st. Aici se presupune, firește, că nu se poate trece la cultivarea unui alt pământ din categoria A cu o poziție la fel de favorabilă ca aceea a pământului cultivat pînă acum, ci că este necesar să se facă o a doua investiție de capital pe suprafața A deja cultivată, dar cu cheltuieli de producție mai mari, sau să se recurgă la pământul mai prost A-1. De îndată ce, datorită investițiilor succesive de capital, se obține renta diferențială II, limitele prețului de producție în creștere pot fi reglate de pământurile mai bune, iar pământul cel mai prost, bază a rentei diferențiale I, poate de asemenea să dea rentă. Astfel, luînd în considerație numai renta diferențială, toate pământurile cultivate dau rentă. În acest caz avem următoarele două tabele, în care prin cheltuieli de producție se înțelege suma capitalului avansat plus 20% profit, așadar la fiecare capital de $2\frac{1}{2}$ l. st. $\frac{1}{2}$ l. st. profit, în total 3 l. st.

Categorია de pământ	Acri	Chelt. de producție	Produs	Preț de vânzare	Produs în bani	Renta în cereale	Renta în bani
		l. st.	cuart.	l. st.		cuart.	l. st.
A	1	3	1	3	3	0	0
B	1	6	$3\frac{1}{2}$	3	$10\frac{1}{2}$	$1\frac{1}{2}$	$4\frac{1}{2}$
C	1	6	$5\frac{1}{2}$	3	$16\frac{1}{2}$	$3\frac{1}{2}$	$10\frac{1}{2}$
D	1	6	$7\frac{1}{2}$	3	$22\frac{1}{2}$	$5\frac{1}{2}$	$16\frac{1}{2}$
Total	4	21	$17\frac{1}{2}$		$52\frac{1}{2}$	$10\frac{1}{2}$	$31\frac{1}{2}$

Aceasta este situația înainte de a se face o nouă investiție de capital de $3\frac{1}{2}$ l. st. pe pământul B, investiție care nu produce decît 1 cvarter. După această investiție de capital, situația este următoarea :

Categorია de pământ	Aeri	Chelt. de producție	Produs	Preț de vânzare	Produs în bani	Renta în cereale	Renta în bani
		l. st.	cuart.	l. st.		cuart.	l. st.
A	1	3	1	$3\frac{1}{2}$	$3\frac{1}{2}$	$\frac{1}{7}$	$\frac{1}{2}$
B	1	$9\frac{1}{2}$	$4\frac{1}{2}$	$3\frac{1}{2}$	$15\frac{3}{4}$	$1\frac{11}{14}$	$6\frac{1}{4}$
C	1	6	$5\frac{1}{2}$	$3\frac{1}{2}$	$19\frac{1}{4}$	$3\frac{11}{14}$	$13\frac{3}{4}$
D	1	6	$7\frac{1}{2}$	$3\frac{1}{2}$	$26\frac{1}{4}$	$5\frac{11}{14}$	$20\frac{1}{4}$
Total	4	$24\frac{1}{2}$	$18\frac{1}{2}$		$64\frac{3}{4}$	$11\frac{1}{2}$	$40\frac{1}{4}$

Calculul acesta nu este riguros. Pe fermierul care cultivă pământul B, cei $4\frac{1}{2}$ cuarțeri îl costă, în primul rând, $9\frac{1}{2}$ l. st. cheltuieli de producție și, în al doilea rând, $4\frac{1}{2}$ l. st. rentă, în total 14 l. st.; în medie per cuarțer = $3\frac{1}{9}$ l. st. Acest preț mijlociu al producției sale totale devine astfel prețul de piață regulator. În consecință, renta pe pământul A este de $\frac{1}{9}$ l. st. în loc de $\frac{1}{2}$ l. st., iar aceea de pe pământul B rămâne la $4\frac{1}{2}$ l. st., ca și până acum: $4\frac{1}{2}$ cuarțeri a $3\frac{1}{9}$ l. st. = 14 l. st., din care se scad $9\frac{1}{2}$ l. st. cheltuieli de producție, astfel că rămân $4\frac{1}{2}$ l. st. profit suplimentar. Așadar, deși cifrele trebuie modificate, exemplul arată cum prin intermediul rentei diferențiale II pământul mai bun, care dă deja rentă, poate regla prețul, și de aceea orice pământ, inclusiv cel care pînă acum nu dădea rentă, poate fi transformat în pământ purtător de rentă. — F. E.}

Renta în cereale trebuie să crească de îndată ce crește prețul de producție regulator al cerealelor, prin urmare de îndată ce crește prețul de producție al cuarțerului de cereale pe pământul care are rolul de regulator, sau investiția de capital reglatoare pe una din categoriile de pământ. E ca și cum toate categoriile de pământ au devenit mai puțin fertile și produc, de pildă, la orice investiție nouă de capital de $2\frac{1}{2}$ l. st., numai $\frac{5}{7}$ cuarțeri în loc de 1 cuarțer. Cantitatea de cereale produsă în plus cu ajutorul aceleiași investiții de capital se transformă în produs suplimentar, în care este reprezentat profitul suplimentar și, prin urmare, renta. Dacă rata profitului rămâne aceeași, fermierul poate cumpăra mai puține cereale cu profitul lui. Rata profitului poate rămâne aceeași dacă salariul nu crește, fie pentru că acesta a fost redus la minimum fizic, deci sub valoarea normală a forței de muncă, fie pentru că celelalte obiecte ale consumului muncitorilor, furnizate de către industrie, au devenit relativ mai ieftine, fie pentru că ziua de muncă

a fost prelungită sau intensificată și, în consecință, rata profitului din ramurile de producție neagricole, care însă reglează profitul agricol, a rămas aceeași, sau chiar a crescut; fie, în sfârșit, pentru că, deși în agricultură se investește același capital, se investește însă mai mult capital constant și mai puțin capital variabil.

Am examinat, așadar, primul mod în care poate lua naștere renta pe pământul cel mai prost A, fără a se trece la cultivarea unui alt pământ, și mai prost; și anume renta ia naștere datorită diferenței dintre prețul de producție individual pe acest pământ, preț pînă acum regulator, și noul preț de producție mai ridicat, la care ultimul capital adițional, lucrind cu o forță productivă mai scăzută, dă pe pământul mai bun produsul suplimentar necesar.

Dacă produsul suplimentar trebuie să fie dat de pământul A-1, care nu poate să producă cuarterul decît cu 4 l. st., atunci renta la acru pe pământul A crește la 1 l. st. Dar în acest caz, A-1, ca cel mai prost pământ cultivat, ia locul lui A, și acesta ajunge să fie ultimul termen în seria categoriilor de pământ purtătoare de rentă. Renta diferențială I se modifică. Acest caz nu este avut în vedere cînd se analizează renta diferențială II, care izvorăște din productivitatea diferită a investițiilor succesive de capital pe aceeași suprafață de pământ.

Renta diferențială mai poate lua naștere pe pământul A în două moduri.

La un preț constant — un preț oarecare dat, care poate fi chiar un preț scăzut în comparație cu cel anterior — atunci cînd investiția adițională de capital dă o productivitate suplimentară, ceea ce prima facie pînă la un anumit punct trebuie să aibă loc întotdeauna tocmai pe pământul cel mai prost.

În al doilea rînd, atunci cînd, dimpotrivă, productivitatea investițiilor de capital succesive pe pământul A scade.

În ambele cazuri se presupune că producția sporită este dictată de situația cererii.

Dar, din punctul de vedere al rentei diferențiale, apare aici o dificultate specifică, din pricina legii expuse mai înainte, potrivit căreia prețul de producție mijlociu individual al cuarterului este acela care determină prețul de producție general pentru producția totală (sau pentru investiția totală de capital). Or, pentru pământul A nu există, ca la categoriile de pământ mai bune, un preț de producție dat, în afara lui, care să limiteze pentru noile investiții de capital egalarea prețului de producție individual cu cel general. Căci prețul de producție individual al lui A este tocmai prețul de producție general, care reglează prețul de piață.

Să presupunem că :

1. *La o forță productivă crescîndă a investițiilor succesive de capital* pe 1 acru de pămînt A se pot produce, cu 5 l. st. avans de capital și respectiv 6 l. st. cheltuieli de producție, 3 cuarteri în loc de 2. Prima investiție de capital de $2\frac{1}{2}$ l. st. dă 1 cuarter, a doua 2 cuarteri. În acest caz, 6 l. st. cheltuieli de producție dau 3 cuarteri, prin urmare cuarterul va costa în medie 2 l. st.; dacă cei 3 cuarteri sînt, așadar, vînduți cu 2 l. st., A continuă să nu dea rentă, și nu s-a schimbat decît baza rentei diferențiale II; prețul de producție regulator este acum 2 l. st. în loc de 3 l. st.; un capital de $2\frac{1}{2}$ l. st. produce acum, pe cel mai prost pămînt, în medie $1\frac{1}{2}$ în loc de 1 cuarter, și aceasta e acum fertilitatea oficială pentru toate categoriile de pămînt mai bune la o investiție de $2\frac{1}{2}$ l. st. O parte din produsul lor suplimentar de pînă acum intră de aici înainte în formarea produsului lor necesar, după cum o parte din profitul lor suplimentar intră în formarea profitului mijlociu.

Dacă, dimpotrivă, calculul se face la fel ca pe categoriile mai bune de pămînt, unde calculul mediu nu schimbă cu nimic mărimea absolută a părții suplimentare, deoarece pentru aceste categorii prețul de producție general este dat ca limită a investiției de capital, atunci cuarterul primei investiții de capital costă 3 l. st., iar cei 2 cuarteri ai investiției următoare numai cîte $1\frac{1}{2}$ l. st. Pe pămîntul A apare deci o rentă în cereale de 1 cuarter și o rentă în bani de 3 l. st., dar cei 3 cuarteri se vînd la prețul vechi — de 9 l. st. Dacă urmează o a treia investiție de capital de $2\frac{1}{2}$ l. st. cu o productivitate egală cu productivitatea celei de-a doua investiții, se produc în total 5 cuarteri cu 9 l. st. cheltuieli de producție. Dacă prețul de producție mijlociu individual pe pămîntul A rămîne regulator, atunci cuarterul trebuie să se vîndă acum cu $1\frac{4}{5}$ l. st. Prețul mijlociu scade din nou nu ca urmare a unei noi creșteri a productivității celei de-a treia investiții de capital, ci doar ca urmare a adăugirii unei noi investiții de capital cu aceeași productivitate suplimentară ca și cea de-a doua. În loc să urce renta, ca pe categoriile de pămînt purtătoare de rentă, investițiile de capital succesive cu productivitate superioară, dar constantă, fac ca prețul de producție pe pămîntul A să scadă și, prin urmare, celelalte împrejurări rămînînd neschimbate, micșorează proporțional renta diferențială pentru toate celelalte categorii de pămînt. Dacă însă prima investiție de capital, care produce 1 cuarter la 3 l. st. cheltuieli de producție, rămîne reguloare, atunci cei 5 cuarteri vor fi vînduți cu 15 l. st., iar renta diferențială a investițiilor de capital ulte-

rioare pe pământul A va fi de 6 l. st. Adaosul de capital suplimentar pe acru de pământ A, oricare ar fi forma sub care va fi folosit, va însemna aici o ameliorare, iar capitalul adițional va face ca și partea de capital inițială să devină mai productivă. Ar fi un nonsens să se spună că $\frac{1}{3}$ din capital a produs 1 cuarter, iar celelalte $\frac{2}{3}$ au produs 4 cuartermi. 9 l. st. la acru vor produce întotdeauna 5 cuartermi, pe cînd 3 l. st. nu vor produce decît 1 cuarter. Faptul că aici apare sau nu o rentă, un profit suplimentar, depinde total de împrejurări. În mod normal, prețul de producție regulator trebuie să scadă. Așa se va întîmpla dacă această cultură ameliorată, dar necesitînd mai multe cheltuieli, se va efectua pe pământul A numai pentru că ea se practică și pe categoriile de pământ mai bune, așadar dacă s-ar produce o revoluție generală în agricultură; dacă acum este vorba de fertilitatea naturală a pământului A, se presupune, firește, că pentru cultivarea lui se cheltuiesc 6 sau 9 l. st. în loc de 3 l. st. Acesta este cazul îndeosebi atunci cînd după noua metodă se cultivă cea mai mare parte din suprafața lui A, suprafață care furnizează principala masă de produse a țării respective. Dacă ameliorarea se aplică la început numai pe o mică parte din suprafața lui A, această parte mai bine cultivată va da un profit suplimentar, pe care proprietarul funciar îl va putea transforma rapid, total sau parțial, în rentă și îl va fixa ca rentă. În felul acesta, dacă cererea crește în același ritm în care crește oferta — pe măsură ce întreaga suprafață a pământului A este cultivată după noua metodă —, renta poate să se formeze treptat pe întreaga suprafață a pământului A, iar productivitatea suplimentară va fi, în funcție de situația pieței, confiscată total sau parțial. Prin urmare, egalizarea prețului de producție pe pământul A la prețul mijlociu al produsului obținut de pe pământul A, în condițiile sporirii investiției de capital, poate fi împiedicată prin fixarea sub formă de rentă a profitului suplimentar care rezultă din această investiție de capital sporită. În cazul acesta vom avea din nou, așa cum am văzut mai înainte pe terenurile mai bune, la o forță productivă descrescîndă a capitalurilor adiționale, o transformare a profitului suplimentar în rentă funciară, adică o intervenție a proprietății funciare, care va urca prețul de producție, așa încît renta diferențială nu va fi o simplă consecință a diferenței dintre prețul de producție individual și cel general. Aceasta ar face ca pe pământul A cele două prețuri să nu coincidă, întrucît ar face ca prețul de producție mijlociu al lui A să nu regleze prețul de producție; se menține deci un preț de producție mai ridicat decît e nevoie și prin aceasta se creează rentă. Chiar dacă importul de cereale este liber, se poate produce sau menține același

rezultat, dat fiind că fermierii vor fi siliți să dea altă destinație pământului care, la un preț de producție determinat din afară, poate să concureze în cultura cerealelor fără a da rentă, de pildă să-l folosească pentru pășune, și în consecință numai terenurile purtătoare de rentă vor fi cultivate cu cereale, adică numai terenurile pe care prețul de producție mijlociu individual per cuarter va fi inferior prețului de producție determinat din afară. În general trebuie să admitem că în cazul dat prețul de producție scade, nu însă pînă la nivelul prețului mijlociu; el va rămîne la un nivel mai ridicat, dar sub prețul de producție pe pământul A, cel mai prost pământ cultivat, astfel că concurența unor noi pămînturi va fi limitată de către A.

2. *La o forță productivă descrescîndă a capitalurilor adiționale.* Să presupunem că pământul A-1 nu poate produce decît la prețul de 4 l. st. cuarterul suplimentar, dar pământul A îl poate produce la prețul de $3\frac{3}{4}$, deci mai ieftin decît A-1, dar cu $\frac{3}{4}$ l. st. mai scump decît este produs cuarterul de prima investiție de capital pe A. În cazul acesta, prețul total al celor 2 cuarteri produși pe A va fi $= 6\frac{3}{4}$ l. st.; prin urmare, prețul mediu per cuarter va fi $= 3\frac{3}{8}$ l. st. Prețul de producție va crește, dar numai cu $\frac{3}{8}$ l. st., pe cînd dacă capitalul adițional este investit într-un nou pămînt, care să producă cuarterul cu $3\frac{3}{4}$ l. st., el crește cu încă $\frac{3}{8}$ l. st. pînă la $3\frac{3}{4}$ l. st. și, prin aceasta, determină o urcare proporțională a tuturor celorlalte rente diferențiale.

Prețul de producție de $3\frac{3}{8}$ l. st. per cuarter pe pământul A se va egaliza astfel la prețul său de producție mijlociu în condițiile sporirii investiției de capital și va deveni regulator; el nu va da, prin urmare, nici o rentă, întrucît nu va da nici un profit suplimentar.

Dacă însă acest cuarter produs de a doua investiție de capital se vinde cu $3\frac{3}{4}$ l. st., atunci pământul A dă o rentă de $\frac{3}{4}$ l. st., și anume pentru toți acrii lui A în care nu s-au făcut investiții adiționale de capital și care, deci, produc ca și pînă acum cuarterul cu 3 l. st. Atîta timp cît există suprafețe necultivate din A, prețul nu crește decît temporar la $3\frac{3}{4}$ l. st. Intrarea în rîndul terenurilor concurente a unor noi suprafețe din A menține prețul de producție la 3 l. st., pînă se epuizează întreaga suprafață de pămînt A a cărui poziție favorabilă permite producerea cuarterului mai ieftin, adică sub $3\frac{3}{4}$ l. st. Trebuie, așadar, să admitem acest lucru, deși, cînd un acru dă rentă, proprietarul funciar nu cedează fermierului un alt acru care nu dă rentă.

Depinde și de răspîndirea mai mare sau mai mică a celei de-a doua investiții de capital pe pământul existent A ca prețul de pro-

ducție să se egalizeze la prețul mijlociu sau ca prețul de producție individual de $3\frac{3}{4}$ l. st. al celei de-a doua investiții de capital să devină prețul regulator. $3\frac{3}{4}$ l. st. devine preț regulator numai în cazul cînd proprietarul funciar reușește să fixeze, înainte de satisfacerea cererii, sub formă de rentă, profitul suplimentar obținut la prețul de $3\frac{3}{4}$ l. st. per cuarter.

Cu privire la productivitatea descrescîndă a pămîntului la investiții succesive de capital vezi Liebig ⁶⁷. Am văzut că descrescerea succesivă a forței productive suplimentare a investițiilor de capital determină întotdeauna creșterea rentei la acru, prețul de producție rămînînd constant, și că poate determina această creștere chiar dacă prețul de producție este în scădere.

Dar în general trebuie subliniat următoarele :

Din punctul de vedere al modului de producție capitalist are loc întotdeauna o scumpire relativă a produselor, dacă pentru a obține același produs trebuie să se facă o cheltuială, dacă trebuie să se plătească ceva ce înainte nu se plătea. Căci prin înlocuirea capitalului consumat în producție trebuie să înțelegem numai înlocuirea valorilor, care se exprimă în anumite mijloace de producție. Elementele naturale — care intră ca factori în producție fără să coste ceva, indiferent de rolul ce l-ar putea avea în producție — nu sînt cuprinse în ea ca părți componente ale capitalului, ci ca o forță naturală gratuită a capitalului, cu alte cuvinte ca o forță productivă naturală gratuită a muncii, care însă, ca orice forță productivă, apare pe baza modului de producție capitalist, ca o forță productivă a capitalului. Cînd deci o asemenea forță naturală, care inițial nu costă nimic, intră în producție, ea nu este luată în considerare în determinarea prețului atîta timp cît produsul obținut cu ajutorul ei este suficient pentru satisfacerea nevoilor. Dacă însă cu timpul este necesară o cantitate de produs mai mare decît cea care poate fi produsă cu ajutorul acestei forțe naturale, dacă prin urmare acest produs suplimentar trebuie creat fără ajutorul acestei forțe naturale sau cu ajutorul omului, cu muncă omenească, atunci în capital intră un nou element suplimentar. Prin urmare are loc o cheltuie relativ mai mare de capital pentru a se obține același produs. Celelalte împrejurări rămînînd neschimbate, are loc o scumpire a producției.

{ Dintr-un caiet purtînd mențiunea „Început la mijlocul lunii februarie 1876”. }

Renta diferențială și renta ca simplă dobândă la capitalul investit în pământ.

Așa-numitele ameliorări permanente — care modifică compoziția fizică și, în parte, chiar pe cea chimică a solului prin operații care cer investiții de capital și care pot fi considerate ca investiții de capital în pământ — se reduc aproape toate la aceea că imprimă unei anumite suprafețe de pământ, pământului situat într-un anumit loc limitat, însușiri pe care un alt pământ, situat în alt loc, și adesea chiar în imediată apropiere, le posedă de la natură. Un pământ este nivelat de la natură, altul trebuie abia să fie nivelat; unul posedă o scurgere naturală a apei, altul are nevoie de drenare artificială; unul posedă de la natură un strat arabil profund, la altul acest strat trebuie adâncit artificial; un pământ argilos este amestecat de la natură cu cantitatea de nisip necesară, la altul proporția corespunzătoare trebuie creată; o luncă este fertilizată de natură, alta trebuie fertilizată cu ajutorul muncii sau, ca să ne exprimăm în limbajul economiei burgheze, cu ajutorul capitalului.

Cu adevărat amuzantă este teoria potrivit căreia în acest caz pe un pământ ale cărui avantaje relative au fost create, renta este dobândă, iar pe un pământ care posedă aceste avantaje de la natură, renta nu este dobândă. (De fapt însă, problema este denaturată în așa fel, încît, din moment ce într-un caz renta coincide realmente cu dobînda, ea trebuie numită dobînda și prezentată eronat ca dobînda, chiar și atunci cînd nu este dobînda.) După efectuarea unei investiții de capital, pământul dă rentă nu pentru că în el s-a investit capital, ci pentru că investiția de capital l-a transformat într-o sferă de investiții mai productivă. Să presupunem că întreg pământul unei țări are nevoie de o astfel de investiție de capital; în acest caz fiecare teren în care nu s-au făcut încă investiții trebuie să parcurgă stadiul respectiv, și renta (dobînda pe care o produce terenul în cazul dat) pământului care a beneficiat de investiția de capital este o rentă diferențială, ca și cum acest pământ are de la natură acest avantaj, iar celălalt pământ trebuie abia să-l dobîndească pe cale artificială.

Și această rentă, care poate fi redusă la dobînda, devine rentă diferențială pură din momentul în care capitalul cheltuit este amortizat. Altfel același capital ar trebui să existe de două ori în calitate de capital.

Unul din fenomenele cele mai amuzante constă în aceea că toți adversarii lui Ricardo, contestînd determinarea valorii exclusiv de către muncă, invocă împotriva explicării rentei diferențiale prin

deosebiriile dintre pământuri obiectia că aici valoarea este determinată de natură, și nu de muncă; în același timp însă, ei atribuie această determinare poziției pământului sau, într-o măsură și mai mare, dobinzii la capitalul investit în pământ în timpul cultivării. Aceeași muncă dă aceeași valoare produsului creat într-un timp dat; dar mărimea sau cantitatea produsului respectiv, prin urmare și partea de valoare care revine unei părți alicote din acest produs, depinde, la o cantitate de muncă dată, numai de cantitatea produsului, care la rîndul ei depinde de productivitatea cantității de muncă date, și nu de mărimea absolută a acestei cantități. Este absolut indiferent dacă această productivitate se datorește naturii sau societății. Numai în cazul cînd productivitatea însăși costă muncă, deci capital, ea sporește într-o măsură mai mare sau mai mică cheltuielile de producție, în timp ce natura nu face acest lucru.

Capitolul patruzeci și cinci

Renta funciară absolută

În analiza rentei diferențiale am pornit de la ipoteza că pământul cel mai prost nu dă nici o rentă funciară, sau, pentru a folosi o expresie mai generală, că renta funciară este dată numai de pământul pe care prețul de producție individual al produsului este inferior prețului de producție regulator al pieței, datorită cărui fapt apare un profit suplimentar, care se transformă în rentă. În primul rând trebuie arătat că legea rentei diferențiale ca rentă diferențială este absolut independentă de exactitatea sau inexactitatea acestei ipoteze.

Dacă P este prețul de producție general care reglează piața, atunci pentru produsul celei mai proaste categorii de pământ A , P coincide cu prețul de producție individual pe acest pământ; cu alte cuvinte, prețul acoperă capitalul constant și capitalul variabil consumat în producție plus profitul mijlociu (= beneficiul întreprinzătorului plus dobânda).

Renta este aici egală cu zero. Prețul de producție individual al categoriei de pământ B , imediat superioară, este $= P'$, iar $P > P'$, cu alte cuvinte, P plătește mai mult decât prețul real de producție al produsului dat de pământul B . Să presupunem că $P - P' = d$; prin urmare d , excedentul lui P față de P' , este profitul suplimentar pe care-l realizează fermierul pământului B . Acest d se transformă în rentă, care trebuie plătită proprietarului funciar. Pentru a treia categorie de pământ, C , considerăm P'' prețul de producție real, iar $P - P'' = 2d$; astfel $2d$ se transformă în rentă. La fel pentru categoria a patra, D , considerăm P''' prețul individual de producție, iar $P - P''' = 3d$, care se transformă în rentă funciară etc. Să presupunem acum că pentru pământul de categoria A ipoteza că renta $= 0$ și deci prețul produsului lui $= P + 0$ este greșită. Să presupunem, dimpotrivă, că dă o rentă $= r$. În acest caz vom avea următoarele două consecințe :

În primul rînd : prețul produsului pămîntului de categoria A nu va fi reglat de prețul de producție pe acest pămînt, ci va cuprinde un excedent peste acest preț, va fi $= P + r$. Căci, presupunînd că procesul de producție capitalist se desfășoară normal, presupunînd, prin urmare, că excedentul r , pe care fermierul îl plătește proprietarului funciar, nu reprezintă un scăzămînt nici din salariu și nici din profitul mijlociu la capital, fermierul îl poate plăti numai datorită faptului că produsul lui se vinde la un preț ce depășește prețul de producție, datorită faptului că acest produs i-ar aduce, prin urmare, un profit suplimentar dacă el nu ar trebui să cedeze acest excedent proprietarului funciar sub formă de rentă. În acest caz prețul de piață regulator al întregului produs de pe piață al tuturor categoriilor de pămînt nu va fi prețul de producție dat de capital în genere în toate sferile de producție, adică un preț egal cu cheltuielile de producție plus profitul mijlociu, ci va fi prețul de producție plus renta, $P + r$, nu P . Căci prețul produsului pămîntului de categoria A exprimă în genere limita prețului de piață regulator general, limita prețului la care poate fi furnizat produsul total, și în această măsură reglează el prețul acestui produs total.

Totuși, *în al doilea rînd*, deși în acest caz prețul general al produsului agricol se modifică în mod esențial, prin aceasta nu este nicidecum suprimată legea rentei diferențiale. Căci dacă prețul produsului categoriei A, și prin urmare prețul de piață general, este $= P + r$, prețul categoriilor B, C, D etc. va fi de asemenea $= P + r$. Întrucît însă pentru categoria B $P - P' = d$, atunci și $(P + r) - (P' + r)$ va fi tot $= d$, iar pentru C $P - P'' = (P + r) - (P'' + r) = 2d$, și, în sfîrșit, pentru D $P - P''' = (P + r) - (P''' + r) = 3d$ etc. Renta diferențială va fi deci aceeași, ea va fi reglată de aceeași lege, cu toate că renta va conține un element independent de această lege, și o dată cu prețul produsului agricol va înregistra o creștere generală. Rezultă că, indiferent de situația rentei pe categoriile de pămînt cu fertilitate minimă, legea rentei diferențiale nu numai că este independentă de aceasta, ci, în plus, singurul mod de a înțelege caracterul rentei diferențiale este de a considera renta categoriei de pămînt $A = 0$. În măsura în care este vorba de rentă diferențială, este indiferent dacă renta categoriei $A = 0$ sau > 0 , și, de fapt, nu se ia în considerație aici.

Legea rentei diferențiale este deci independentă de rezultatul analizei care urmează.

Dacă se va pune întrebarea pe ce se bazează ipoteza potrivit căreia produsul pămîntului de cea mai proastă calitate, A, nu dă nici o rentă, răspunsul va fi în mod necesar următorul : Cînd prețul de piață al produsului agricol, de exemplu al cerealelor, atinge

un asemenea nivel încît o avansare de capital adițional investit în pămîntul A dă prețul de producție obișnuit, adică dă profitul mijlociu obișnuit la capital, această condiție este suficientă pentru a se investi în pămîntul A un capital adițional. Cu alte cuvinte, este suficient să existe această condiție și capitalistul investește un nou capital cu profitul obișnuit și îl valorifică în mod normal.

Aici trebuie remarcat că și în acest caz prețul de piață trebuie să fie superior prețului de producție pe pămîntul A. Căci de îndată ce apare oferta suplimentară, se modifică evident și raportul dintre cerere și ofertă. Înainte oferta era insuficientă, acum ea este suficientă. În consecință, prețul trebuie să scadă. Pentru a putea să scadă, el trebuie să fi fost superior prețului de producție pe pămîntul A. Dar faptul că pămîntul A, la a cărui cultivare s-a trecut, este mai puțin fertil, face ca prețul să nu scadă atît de mult ca atunci cînd piața era reglată de prețul de producție al pămîntului B. Prețul de producție pe pămîntul A constituie limita nu pentru creșterea temporară, ci pentru creșterea relativ permanentă a prețului de piață. Dimpotrivă, dacă pămîntul nou cultivat este mai fertil decît pămîntul A, pînă acum regulator, dar poate acoperi numai cererea suplimentară, atunci prețul de piață rămîne neschimbat. Dar și în acest caz cercetarea chestiunii dacă cea mai proastă categorie de pămînt dă o rentă coincide cu aceea de care urmează să ne ocupăm acum, căci și aici ipoteza că categoria A nu dă nici o rentă și-ar găsi explicația în faptul că prețul de piață îi este suficient fermierului capitalist pentru a-și acoperi cu aceasta exact capitalul folosit plus profitul mijlociu; pe scurt, că prețul de piață îi oferă prețul de producție al mărfii lui.

În orice caz, fermierul capitalist, în măsura în care trebuie să acționeze în calitate de capitalist, poate să cultive în aceste condiții pămîntul A. Acum există condiția care se cere pentru valorificarea normală a capitalului pe pămîntul A. Dar din premisa că fermierul poate acum, potrivit condițiilor medii de valorificare, să investească capital în pămîntul A, chiar dacă nu trebuie să plătească rentă, nu decurge concluzia că acest pămînt care aparține categoriei A se află pur și simplu la dispoziția fermierului. Faptul că fermierul își poate valorifica capitalul cu profitul obișnuit, dacă nu are de plătit rentă, nu constituie nicidecum pentru proprietarul funciar un motiv de a-și pune în mod gratuit pămîntul la dispoziția fermierului și de a face filantropie cu acest partener de afaceri, acordîndu-i credit gratuit. A presupune acest lucru înseamnă a face abstracție de proprietatea funciară, înseamnă a desființa proprietatea funciară, a cărei existență constituie tocmai o limită pentru investirea de capital și pentru valorificarea liberă a acestuia pe

pământ, limită care în nici un caz nu este înlăturată prin simplul fapt că fermierul consideră că dacă n-ar trebui să plătească rentă, cu alte cuvinte, dacă ar putea în practică să considere proprietatea funciară ca inexistentă, nivelul prețurilor la cereale i-ar permite să obțină din capitalul său, prin cultivarea pământului A, un profit obișnuit. Renta diferențială presupune însă monopolul proprietății funciare, proprietatea funciară ca limită a capitalului, căci fără el profitul suplimentar nu se transformă în rentă funciară și nu revine proprietarului funciar în loc să revină fermierului. Proprietatea funciară ca limită continuă să existe chiar și acolo unde renta diferențială dispăre, adică pe pământul A. Dacă examinăm cazurile când într-o țară cu producție capitalistă capitalul poate fi investit în pământ fără plata unei rente, constatăm că toate aceste cazuri presupun o suprimare de fapt, dacă nu de drept, a proprietății funciare, suprimare care însă nu poate avea loc decât în împrejurări bine determinate și, prin natura lor, întâmplătoare.

În primul rînd, cînd proprietarul funciar însuși este capitalist sau capitalistul însuși este proprietar funciar. În acest caz, de îndată ce prețul de piață crește suficient pentru a-i permite să obțină pe pământul A prețul de producție, adică înlocuirea capitalului plus profitul mijlociu, el poate să-și cultive singur pământul. De ce? Pentru că față de el proprietatea funciară nu constituie o limită pentru investirea capitalului său. El poate să folosească pământul ca pe un simplu element al naturii și să se călăuzească exclusiv după considerentele valorificării capitalului, după considerente capitaliste. În practică se ivesc asemenea cazuri, dar numai ca excepții. După cum exploatarea capitalistă a pământului presupune separarea capitalului în funcție de proprietatea funciară, tot așa ea exclude, de regulă, exploatarea pământului de către proprietarul funciar însuși. Se vede imediat că acest lucru este pur întâmplător. Cînd cererea sporită de cereale impune cultivarea unei suprafețe mai mari de pământ A decât aceea de care dispun proprietarii, care își exploatează singuri pământul, cînd, prin urmare, o parte din pământul A trebuie să fie dat în arendă pentru a fi în genere cultivat, atunci dispăre imediat această înlăturare ipotetică a limitei pe care proprietatea funciară o ridică în calea investiției de capital. Este o contradicție absurdă să pornești de la separarea capitalului de pământ, a arendașului de proprietarul funciar, corespunzătoare modului de producție capitalist, și să presupui apoi, dimpotrivă, că, de regulă, proprietarii funciari își cultivă singuri pământul pretutindeni unde capitalul, în condițiile absenței proprietății funciare independente de el și opuse lui, nu obține din cultivarea pământului nici un fel de rentă. (Vezi la A. Smith pasajul despre renta minelor,

citată mai jos *.) Această suprimare a proprietății funciare are un caracter întâmplător. Ea poate să aibă loc sau poate să nu aibă loc.

În al doilea rând : Între pământurile arendate pot exista suprafețe care, la nivelul dat al prețului de piață, nu dau nici o rentă, prin urmare sînt de fapt puse la dispoziție în mod gratuit, dar nu sînt considerate ca atare de către proprietarul funciar, pentru că el are în vedere renta totală a pământului dat în arendă, și nu renta fiecărei componente a acestuia. În acest caz, în măsura în care este vorba de suprafețele arendate care nu dau rentă, proprietatea funciară încetează de a mai fi o limită pentru investiții de capital, și anume în virtutea contractului încheiat chiar cu proprietarul funciar. Dar el nu plătește nici o rentă pentru aceste suprafețe numai fiindcă plătește rentă pentru pământul a cărui anexă sînt ele. Aici este presupusă tocmai o combinație în care, pentru a se pune capăt ofertei insuficiente, se recurge la pământul A, mai prost, considerat nu ca un nou cîmp de producție independent, ci ca parte intercalată inseparabilă a pământului mai bun. Dar cazul pe care urmează să-l analizăm este tocmai acela în care suprafețele din categoria A sînt exploatate separat, cazul în care, în condițiile generale ale modului de producție capitalist, ele sînt arendate în mod independent.

În al treilea rând : Un fermier poate investi capital adițional în același pămînt luat în arendă, deși, în condițiile de piață existente, produsul suplimentar astfel obținut îi furnizează numai prețul de producție, îi aduce profitul obișnuit, însă nu-i permite să plătească o rentă suplimentară. Cu o parte din capitalul investit în pămînt, el plătește renta funciară, cu cealaltă parte însă nu. Că această ipoteză este departe de a rezolva problema reiese din următoarele : dacă prețul de piață (și în același timp fertilitatea pământului) permite fermierului să obțină cu ajutorul capitalului adițional un produs suplimentar care să-i dea, ca și vechiul capital, pe lângă prețul de producție, și un profit suplimentar, atunci el își însușește acest profit suplimentar în cursul contractului de arendă. De ce ? Pentru că, pe durata contractului de arendă, limita pusă de proprietatea funciară investiției de capital pe pămînt a fost suprimată. Totuși, simplul fapt că, pentru a se asigura acest profit suplimentar, trebuie să se cultive separat și să se arendeze în mod independent un pămînt suplimentar de calitate inferioară, dovedește indiscutabil că investiția de capital adițional pe vechiul pămînt nu este suficientă pentru a se asigura oferta sporită de care este nevoie. O ipoteză o exclude pe cealaltă. Este adevărat că acum s-ar putea spune : renta pe pămîntul cel mai prost, A, este ea însăși rentă diferențială, fie în comparație cu pămîntul cultivat chiar de pro-

* Vezi volumul de față, p. 314. — *Nota red.*

prietar (dar aceasta constituie o excepție întâmplătoare), fie în comparație cu investiția adițională de capital pe pământurile arendate mai de mult care nu dau rentă. Dar aceasta va fi în primul rînd o rentă diferențială care nu va lua naștere din deosebirea de fertilitate a diferitelor categorii de pămînt și, prin urmare, nu va presupune că pămîntul A nu dă rentă și că produsul lui se vinde la prețul de producție. În al doilea rînd, faptul că investițiile adiționale de capital pe același pămînt arendat dau sau nu rentă nu influențează faptul că noul pămînt din categoria A care urmează să fie cultivat dă sau nu rentă, după cum, de exemplu, cînd se înființează o nouă întreprindere industrială autonomă este indiferent dacă un alt fabricant din aceeași ramură de producție investește în hîrtii purtătoare de dobîndă o parte din capitalul său pe care nu îl poate valorifica în întregime în întreprinderea sa, sau îl folosește pentru extinderea întreprinderii, extindere din care, deși nu obține un profit complet, obține oricum mai mult decît reprezintă dobînda. Pentru el aceasta este o problemă secundară. Noile întreprinderi trebuie, dimpotrivă, să dea un profit mijlociu, și chiar sînt create în speranța obținerii acestui profit mijlociu. Ce-i drept, investițiile adiționale de capital pe pământurile arendate mai de mult și cultivarea de noi pămînturi din categoria A se limitează reciproc. Limita pînă la care se poate investi capital adițional în condiții de producție mai puțin favorabile pe același pămînt arendat este determinată de noile investiții care concurează pe pămîntul A ; pe de altă parte, renta pe care o poate da această categorie de pămînt este limitată de investițiile adiționale care concurează pe pămînturile mai de mult arendate.

Dar toate aceste pseudosubterfugii nu rezolvă problema, care, enunțată simplu, este următoarea : presupunem că prețul de piață al cerealelor (care în analiza de față reprezintă pentru noi produsul pămîntului în general) este suficient pentru a se putea cultiva parțial pămînturile din categoria A și pentru a se obține din capitalul investit pe aceste noi terenuri prețul de producție al produsului, adică înlocuirea capitalului plus profitul mijlociu. Presupunem, așadar, că există condiții pentru o valorificare normală a capitalului pe pămîntul A. Este oare suficient ? Acest capital poate fi realmente investit ? Sau prețul de piață trebuie să crească în asemenea măsură încît și pămîntul cel mai prost, A, să dea rentă ? Monopolul proprietarului funciar impune oare o limită investiției de capital, limită care din punct de vedere pur capitalist nu ar exista dacă nu ar exista acest monopol ? Chiar din modul în care este pusă întrebarea reiese că dacă, de pildă, există investiții adiționale de capital pe pămînturile arendate mai de mult, investiții care la prețul de

piață dat nu aduc nici o rentă, ci numai profitul mijlociu, aceasta nu rezolvă nicidecum problema dacă pe pământul A, care de asemenea ar da profitul mijlociu, dar nu ar da și rentă, se poate face realmente o investiție de capital. Tocmai aceasta e problema. Necesitatea cultivării de noi pământuri din categoria A dovedește că investițiile adiționale de capital, care nu dau nici o rentă, nu satisfac nevoile. Dacă se trece la cultivarea de noi pământuri din categoria A numai în măsura în care acestea dau rentă, deci un excedent peste prețul de producție, atunci sînt posibile numai două cazuri. Sau prețul de piață trebuie să fie la un asemenea nivel încît și ultimele investiții adiționale de capital pe pământurile arendate mai de mult să dea profit suplimentar, indiferent dacă acesta revine fermierului sau proprietarului funciar. Această ridicare a prețului și acest profit suplimentar rezultate din ultima investiție adițională de capital vor fi atunci consecința faptului că pământul A nu poate fi cultivat dacă nu dă rentă. Căci dacă pentru cultivare ar fi suficient numai prețul de producție și numai profitul mijlociu, atunci prețul nu ar fi crescut atît de mult și concurența noilor terenuri s-ar fi manifestat chiar din momentul în care ele ar da fie și numai aceste prețuri de producție. În acest caz, cu investițiile adiționale de capital pe pământurile arendate mai de mult care nu dau rentă, ar concura investițiile de capital pe pământul A, care de asemenea nu dau rentă. Sau ultimele investiții de capital pe pământurile arendate mai de mult nu dau nici o rentă, dar prețul de piață a crescut totuși suficient pentru ca pământul A să poată fi cultivat și să dea rentă. În acest caz investiția adițională de capital, care nu dă nici o rentă, a fost posibilă numai pentru că pământul A nu poate fi cultivat atîta timp cît prețul de piață nu-i permite să dea rentă. Fără această condiție, cultivarea lui ar fi început chiar cînd prețul era la un nivel mai scăzut, iar investițiile de capital ulterioare pe pământurile arendate mai de mult, care au nevoie de un preț de piață ridicat pentru a da profitul obișnuit, fără rentă, nu ar fi posibile. Chiar și la un preț de piață ridicat, ele nu dau decît profitul mijlociu. La un preț mai scăzut, care prin cultivarea pământului A devine prețul de producție regulator al acestui pămînt, investițiile nu dau acest profit și, în această ipoteză, asemenea investiții nici nu sînt posibile. Firește, renta pămîntului A constituie astfel renta diferențială în comparație cu investițiile de capital făcute pe pământurile arendate mai de mult, care nu dau nici o rentă. Dar renta diferențială pe care o dau suprafețele de pămînt A este consecința faptului că în genere aceste suprafețe sînt cultivate numai în cazul cînd pot da rentă, așadar, consecința necesității acestei rente, care în sine nu este condiționată de deosebirea

dintre categoriile de pământ și care creează o limită pentru eventualele investiții adiționale de capital pe pământurile arendate mai de mult. În ambele cazuri, renta de pe pământul A nu este pur și simplu o consecință a creșterii prețului la cereale, ci dimpotrivă: faptul că pământul cel mai prost trebuie să dea rentă pentru a putea fi cultivat constituie cauza creșterii prețului la cereale pînă în momentul cînd această condiție poate fi îndeplinită.

Particularitatea rentei diferențiale constă în aceea că proprietatea funciară nu face decît să-și însușească profitul suplimentar, pe care altfel și l-ar însuși fermierul, și în anumite condiții chiar și-l însușește în cursul contractului dearendă. Proprietatea funciară nu este aici decît cauza transferării de la o persoană la alta, de la capitalist la proprietarul funciar, a unei părți din prețul mărfii, parte care ia naștere fără contribuția proprietății funciare (ci datorită determinării de către concurență a prețului de producție care reglează prețul de piață) și care se reduce la profitul suplimentar. Dar proprietatea funciară nu este aici cauza prin care se creează această parte componentă a prețului sau creșterea prețului, care este premisa acestei părți a prețului. Dimpotrivă, dacă pământul cel mai prost, A, nu poate fi cultivat — deși cultivarea lui ar da prețul de producție — atîta timp cît nu dă un excedent peste acest preț de producție, o anumită rentă, atunci proprietatea funciară este cauza care creează această creștere a prețului. *Proprietatea funciară însăși a creat renta.* Faptul că renta dată acum de pământul A constituie, ca în al doilea caz pe care l-am analizat, o rentă diferențială în comparație cu ultima investiție adițională de capital pe pământurile arendate mai de mult, care nu dau decît prețul de producție, nu schimbă nimic. Căci numai faptul că pământul A nu poate fi cultivat atîta timp cît prețul de piață regulator nu a crescut suficient pentru a permite pământului A să dea o rentă constituie aici cauza creșterii prețului de piață pînă la un punct care, deși nu dă, ce-i drept, pentru ultimele investiții de capital pe pământurile arendate mai de mult decît prețul lor de producție, dă totuși un preț de producție care creează totodată și o rentă pentru pământul A. Faptul că în genere acest pământ trebuie să dea rentă constituie aici cauza creării rentei diferențiale între pământul A și ultimele investiții de capital pe pământurile arendate mai de mult.

Cînd spunem în genere că pământul A nu dă nici o rentă — presupunînd că prețul cerealelor este reglat de către prețul de producție — avem în vedere renta în sensul strict al cuvîntului. Cînd fermierul plătește oarendă care reprezintă un scăzămînt fie din salariul normal al muncitorilor lui, fie din propriul lui profit mijlociu

normal, el nu plătește nici o rentă, nici o parte componentă independentă a prețului mărfii, distinctă de salariu și de profit. Am arătat și mai înainte că în practică acest lucru are loc în permanență. În măsura în care salariul muncitorilor agricoli dintr-o țară este în general sub nivelul mijlociu normal al salariului și, în consecință, renta conține în general o parte sustrasă din salariu, o parte a salariului, aceasta nu constituie o excepție nici pentru fermierul care ia în arendă cel mai prost pământ. În acest preț de producție, care face posibilă cultivarea celui mai prost pământ, salariul scăzut reprezintă deja un element constitutiv și de aceea vânzarea produsului la prețul de producție nu permite fermierului acestui pământ să plătească rentă. Proprietarul funciar poate arenda pământul și unui muncitor, care este de acord să-i cedeze sub formă de rentă tot sau cea mai mare parte din ceea ce-i asigură prețul de vânzare peste salariu. Totuși, în toate aceste cazuri nu se plătește propriu-zis renta, deși se plătește arenda. Acolo unde există relații corespunzătoare modului de producție capitalist, renta și arenda trebuie să coincidă. Aici analizăm tocmai această relație normală.

Dacă nici cazurile examinate mai sus, cînd, în cadrul modului de producție capitalist, pot avea loc realmente investiții de capital în pământ care nu dau rentă, nu soluționează problema noastră, cu atît mai puțin o va soluționa referirea la situația existentă în colonii. Coloniile sînt colonii — aici avem în vedere numai coloniile agricole propriu-zise — nu numai datorită masei de pământ fertil virgin. Coloniile sînt colonii mai ales datorită faptului că aceste pămînturi nu sînt însușite, nu sînt subordonate proprietății funciare. Acest fapt determină enorma deosebire dintre vechile țări și colonii în ceea ce privește pămîntul : inexistența de drept sau de fapt a proprietății funciare, cum just remarcă Wakefield ⁸⁵⁾ și cum au arătat cu mult înaintea lui fiziocratul Mirabeau senior și alți economiști mai vechi. Aici este cu desăvîrșire indiferent dacă coloniștii își însușesc pur și simplu pămîntul, sau dacă, sub titlul de preț nominal al pămîntului, ei plătesc statului de fapt numai o taxă pentru dobîndirea unui titlu juridic asupra pămîntului. Tot așa este indiferent dacă alți coloniști mai vechi au titluri juridice asupra pămîntului. De fapt, proprietatea funciară nu constituie aici o limită pentru investiția de capital sau pentru utilizarea muncii fără capital ; acapararea unor suprafețe de pămînt de către coloniștii deja stabiliți nu exclude pentru noii veniți posibilitatea de a-și investi capitalul sau munca pe alte suprafețe de pămînt. De aceea, cînd se analizează modul în care proprietatea funciară influențează prețurile produselor

⁸⁵⁾ Wakefield. „England and America”, London 1833. Comp., de asemenea, „Capitalul”. cartea I, cap. XXV.

agricole și renta în cazurile cînd această proprietate limitează pămîntul ca sferă de investiție a capitalului, este cu totul absurd să se vorbească de colonii burgheze libere, în care nu există nici mod de producție capitalist în agricultură, nici forma corespunzătoare lui a proprietății funciare, de fapt inexistentă aici. Astfel procedează, de pildă, Ricardo în capitolul despre renta funciară⁶⁸. La început el declară că vrea să analizeze influența pe care însușirea pămîntului o are asupra valorii produselor agricole și imediat după aceea ia ca exemplu coloniile și presupune că acolo pămîntul virgin este relativ disponibil și că exploatarea lui nu este limitată de monopolul proprietății funciare.

Simpla proprietate juridică asupra pămîntului nu furnizează proprietarului nici o rentă funciară. Dar, în virtutea acesteia, el poate să nu-și cultive pămîntul atîta timp cît condițiile economice nu-i permit să obțină un excedent, indiferent dacă pămîntul este folosit pentru agricultura propriu-zisă sau pentru alte scopuri productive, cum sînt construcțiile etc. Proprietarul nu poate lărgi sau micșora dimensiunile absolute ale acestei sfere de activitate, dar poate spori sau micșora cantitatea pămîntului aflată pe piață. De aici faptul caracteristic, remarcat încă de Fourier, că în toate țările civilizate o parte relativ însemnată a pămîntului este în permanență sustrasă culturii.

Presupunînd deci cazul cînd cererea impune defrișarea de noi terenuri, să zicem mai puțin fertile decît cele cultivate pînă acum, proprietarul funciar al acestor terenuri le va arenda oare gratuit fiindcă prețul de piață al produsului agricol a crescut suficient pentru ca investiția de capital pe acest pămînt să dea fermierului prețul de producție și deci profitul obișnuit? Nicidecum. Investiția de capital trebuie să dea proprietarului funciar o rentă. El arendaază pămîntul numai cu condiția să i se plătească o arendă. Prețul de piață trebuie deci să depășească prețul de producție, să reprezinte $P + r$, și astfel să se poată plăti proprietarului funciar o rentă. Cum, potrivit ipotezei noastre, proprietatea funciară, dacă nu este arendată, nu produce nimic și nu are valoare economică, o mică urcare a prețului de piață peste prețul de producție este suficientă pentru a aduce pe piață pămîntul nou de cea mai proastă calitate.

Se pune acum întrebarea: Rezultă oare din faptul că cel mai prost pămînt dă rentă, care nu poate fi dedusă din nici o deosebire de fertilitate, că prețul produsului agricol este în mod necesar un preț de monopol în sensul obișnuit al cuvîntului, sau că este un preț în care renta intră în aceeași formă ca un impozit, cu deosebirea că cel care îl încasează nu este statul, ci proprietarul funciar? Este de la sine înțeles că acest impozit are limitele lui eco-

nomice precise. El este limitat de investițiile adiționale de capital pe pământurile arendate mai de mult, de concurența produselor agricole străine — se presupune că importul lor este liber —, de concurența dintre proprietarii funciari și, în sfârșit, de trebuințele și de solvabilitatea consumatorilor. Dar nu despre aceasta este vorba aici. Este vorba dacă renta pe care o dă cel mai prost pământ intră în prețul produsului lui, care, potrivit ipotezei noastre, reglează prețul de piață general, în același mod în care intră impozitul în prețul mărfii, cu alte cuvinte ca element independent de valoarea ei.

Dar aceasta nu este o consecință neapărat necesară, ci ea a fost menționată numai pentru că pînă acum nu s-a înțeles deosebirea dintre valoarea mărfurilor și prețul lor de producție. Am văzut că prețul de producție al unei mărfi nu este de loc identic cu valoarea ei, deși prețurile de producție ale mărfurilor, considerate în totalitatea lor, sînt reglate numai de valoarea lor totală și deși mișcarea prețurilor de producție ale diferitelor categorii de mărfuri, presupunînd toate celelalte condiții neschimbate, este determinată exclusiv de mișcarea valorilor lor. Am arătat că prețul de producție al unei mărfi poate fi superior sau inferior valorii ei și că numai în mod excepțional coincide cu această valoare. Prin urmare, faptul că produsele agricole se vînd peste prețul lor de producție nu dovedește că ele se vînd și peste valoarea lor; tot așa cum faptul că produsele industriale se vînd în medie la prețul lor de producție nu dovedește că ele se vînd la valoarea lor. Este posibil ca produsele agricole să fie vîndute peste prețul lor de producție și sub valoarea lor, după cum, pe de altă parte, multe produse industriale dau prețul lor de producție numai fiindcă sînt vîndute peste valoarea lor.

Raportul dintre prețul de producție al unei mărfi și valoarea ei este determinat exclusiv de raportul dintre partea variabilă a capitalului care produce această marfă și partea lui constantă, sau de compoziția organică a capitalului care o produce. Dacă într-o sferă de producție compoziția capitalului este mai joasă decît compoziția capitalului social mijlociu, adică dacă raportul dintre partea variabilă cheltuită pentru salarii și partea constantă cheltuită pentru condițiile materiale ale muncii este mai ridicat decît cel al capitalului social mijlociu, atunci valoarea produsului lui trebuie să depășească prețul lui de producție. Aceasta înseamnă că un asemenea capital produce, la o exploatare egală a muncii, mai multă plusvaloare pentru că folosește mai multă muncă vie, produce deci mai mult profit decît o parte alicotă de aceeași mărime din capitalul social mijlociu. Valoarea produsului lui este deci superioară prețului lui de producție, deoarece acest preț de producție este egal cu

capitalul înlocuit plus profitul mijlociu, iar acest profit mijlociu este mai mic decât profitul produs în această marfă. Plusvaloarea produsă de capitalul social mijlociu este mai mică decât plusvaloarea produsă de un capital cu compoziție joasă. Rezultatul este diametral opus atunci când capitalul investit într-o anumită sferă de producție are o compoziție organică mai ridicată decât compoziția capitalului social mijlociu. Valoarea mărfurilor produse de către acesta este sub prețul lor de producție, fapt în genere caracteristic pentru produsele celor mai dezvoltate ramuri ale industriei.

Dacă într-o anumită sferă de producție capitalul are o compoziție mai joasă decât cea a capitalului social mijlociu, aceasta este în primul rând numai o altă expresie a faptului că forța productivă a muncii sociale în această sferă specială de producție este sub nivelul mijlociu, căci treapta atinsă de forța productivă se exprimă în ponderea relativ mai mare a părții constante a capitalului față de partea lui variabilă, sau în micșorarea continuă a acelei părți din capital care se cheltuiește pentru salarii. Dacă, dimpotrivă, într-o anumită sferă de producție compoziția capitalului este mai ridicată, aceasta înseamnă că forța productivă depășește nivelul mijlociu.

Lăsînd la o parte activitățile artistice propriu-zise, care prin însăși natura lor nu au contingentă cu tema noastră, este de altfel de la sine înțeles că sfere de producție diferite cer, potrivit particularităților lor tehnice, raporturi diferite între capitalul constant și cel variabil și că munca vie trebuie să ocupe în unele mai mult loc, în altele mai puțin. De pildă, în industria extractivă, care trebuie net deosebită de agricultură, materia primă dispare ca element al capitalului constant și chiar materialul auxiliar joacă doar rar un rol însemnat. În industria minieră însă joacă un rol important cealaltă parte a capitalului constant, capitalul fix. Dar și aici progresul producției se măsoară prin creșterea relativă a capitalului constant în comparație cu cel variabil.

Dacă în agricultura propriu-zisă compoziția capitalului este mai joasă decât aceea a capitalului social mijlociu, aceasta constituie prima facie expresia faptului că în țările cu producție dezvoltată agricultura n-a progresat în aceeași măsură în care a progresat industria prelucrătoare. Făcînd abstracție de toate celelalte împrejurări economice hotărîtoare, acest fapt se explică prin aceea că mecanica a cunoscut o dezvoltare și o aplicare timpurie și rapidă, în timp ce chimia, geologia și fiziologia s-au dezvoltat mai tîrziu, iar aplicarea lor în agricultură este de dată recentă. De altfel, este cert și de mult cunoscut ³⁶⁾ faptul că însuși progresul agriculturii

³⁶⁾ Vezi Dombasle ⁶⁹ și R. Jones ⁷⁰.

se exprimă în permanență în creșterea relativă a părții constante a capitalului în raport cu partea lui variabilă. Dacă într-o țară cu producție capitalistă, de pildă în Anglia, compoziția capitalului agricol este mai joasă decât compoziția capitalului social mijlociu, acest fapt poate fi stabilit numai statistic și este inutil să-l analizăm amănunțit aici. În orice caz, din punct de vedere teoretic este cert că numai în această ipoteză valoarea produselor agricole poate fi mai mare decât prețul lor de producție; cu alte cuvinte, că plusvaloarea produsă în agricultură de un capital de mărime dată, sau, ceea ce este același lucru, supramunca pusă în mișcare și comandată de acesta (deci și munca vie întrebuințată în genere) este mai mare decât cea a unui capital egal cu o compoziție socială mijlocie.

Așadar, pentru forma de rentă pe care o analizăm aici și care poate exista numai în această ipoteză este suficient să emitem această ipoteză. Acolo unde această ipoteză cade, cade și forma de rentă corespunzătoare ei.

În sine însă, simplul fapt că valoarea produselor agricole este mai mare decât prețul lor de producție nu este nicidecum suficient pentru a explica existența unei rente funciare independente de diferența de fertilitate a diferitelor categorii de pământ sau de investițiile de capital succesive pe același pământ, pe scurt a unei rente deosebite în esență de rentă diferențială și pe care deci o putem numi *rentă absolută*. O serie întreagă de produse industriale au o valoare mai mare decât prețul lor de producție și totuși nu dau un excedent peste profitul mijlociu sau un profit suplimentar care să se poată transforma în rentă. Dimpotrivă. Existența și conceptul de preț de producție și de rată generală a profitului pe care acesta o presupune se bazează pe faptul că unele mărfuri nu se vînd la valoarea lor. Prețurile de producție apar din egalizarea valorilor mărfurilor, care, după compensarea valorilor-capital respective consumate în diferite sfere ale producției, repartizează întreaga plusvaloare nu proporțional cu cantitățile realizate în diversele sfere ale producției și deci cuprinse în produsele acestora, ci proporțional cu mărimea capitalurilor avansate. Numai astfel apare profitul mijlociu și prețul de producție al mărfurilor, al cărui element caracteristic este profitul mijlociu. Tendința permanentă a capitalurilor este de a realiza prin intermediul concurenței această egalizare în repartizarea plusvalorii produse de capitalul total și de a înlătura toate piedicile care stau în calea acestei egalizări. De aici tendința lor de a admite numai acele profituri suplimentare care rezultă în toate împrejurările nu din diferența dintre valorile și prețurile de producție ale mărfurilor, ci, dimpotrivă, din diferența dintre prețul

de producție general regulator al pieței și prețurile de producție individuale care diferă de el, profituri suplimentare care, prin urmare, apar nu din deosebirea dintre două sfere de producție diferite, ci în cadrul fiecărei sfere de producție și care, așadar, nu afectează prețurile de producție generale din diferite sfere, adică rata generală a profitului, ci, dimpotrivă, presupun transformarea valorilor în prețuri de producție și presupun rata generală a profitului. Dar această presupunere se bazează, așa cum am arătat mai înainte, pe repartizarea proporțională și în continuă schimbare a capitalului social total între diferitele sfere de producție, pe continua imigrare și emigrare a capitalurilor, pe posibilitatea transferării lor dintr-o sferă într-alta, pe scurt pe libera lor mișcare între aceste diferite sfere de producție considerate ca tot atâtea sfere de investiție disponibile pentru părțile independente ale capitalului social total. Se presupune totodată că nici un obstacol, cu excepția unuia întimplător și temporar, nu împiedică ca prin concurența capitalurilor — de exemplu într-o sferă de producție în care valoarea mărfurilor depășește prețul lor de producție, sau în care plusvaloarea creată depășește profitul mijlociu — valoarea să fie redusă la prețul de producție și astfel plusvaloarea excedentară a sferei respective să se împartă proporțional între toate sferile exploatate de către capital. În cazuri contrare însă, în cazuri când capitalul se lovește de o forță străină, pe care n-o poate înlătura decît parțial sau nu o poate înlătura de loc și această forță limitează investirea lui în anumite sfere de producție și nu o permite decît în condiții care exclud total sau parțial acea egalizare generală a plusvalorii la profitul mijlociu, atunci, evident, în aceste sfere de producție apare, datorită faptului că valoarea mărfurilor depășește prețul lor de producție, un profit suplimentar care poate fi transformat în rentă și, ca atare, poate deveni independent de profit. O asemenea forță străină, un asemenea obstacol care se opune capitalului la investirea lui în pămînt, este proprietatea funciară și respectiv proprietarul funciar care se opune capitalistului.

Proprietatea funciară reprezintă aici bariera care nu permite nici o nouă investiție de capital pe pămînturile pînă acum necultivate sau nearendate, fără a percepe o vamă, adică fără a pretinde o rentă, cu toate că noul pămînt aparține unei categorii care nu dă rentă diferențială și care, dacă nu ar exista proprietatea funciară, ar putea fi cultivat în condițiile unei creșteri neînsemnate a prețului de piață, cînd prețul de piață regulator ar da cultivatorului acestui pămînt de proastă calitate prețul de producție. Or, din pricina limitei impuse de proprietatea funciară, prețul de piață trebuie să crească pînă la nivelul la care pămîntul poate da un excedent

peste prețul de producție, adică o rentă. Întrucât însă, potrivit ipotezei, valoarea mărfurilor produse de un capital agricol este mai mare decât prețul lor de producție, renta aceasta constituie (excepțind un caz pe care-l vom analiza mai jos) excedentul valorii peste prețul de producție sau o parte a acestui excedent. Ca renta să fie egală cu întreaga diferență dintre valoare și prețul de producție sau numai cu o parte mai mare sau mai mică din această diferență depinde în întregime de raportul dintre cerere și ofertă și de suprafața ce urmează să fie cultivată. Atât timp cât renta nu este egală cu excedentul valorii produselor agricole peste prețul lor de producție, o parte din acest excedent intră mereu în egalizarea generală și în repartizarea proporțională a întregii plusvalori între diferitele capitaluri individuale. Dacă renta este egală cu excedentul valorii peste prețul de producție, tot acest excedent al plusvalorii peste profitul mijlociu nu participă la această egalizare. Dar, indiferent dacă această rentă absolută este egală cu întregul excedent al valorii peste prețul de producție sau numai cu o parte a lui, în ambele cazuri produsele agricole se vînd la un preț de monopol, nu pentru că prețul lor depășește valoarea lor, ci pentru că el este egal cu valoarea lor sau pentru că este sub valoarea lor, dar peste prețul lor de producție. Situația lor de monopol constă în aceea că, spre deosebire de produsele industriale, a căror valoare depășește prețul de producție general, ele nu se vînd la prețul de producție. Întrucât o parte atât din valoare, cât și din prețul de producție este de fapt o mărime constantă dată, și anume prețul de cost, capitalul consumat în producție = k , diferența dintre ele este cuprinsă în partea cealaltă, în partea variabilă, în plusvaloare, care în prețul de producție este = pr , profitul, adică este egală cu plusvaloarea totală calculată în cazul dat la capitalul social și la fiecare capital individual ca parte alicotă a acestuia, dar care în valoarea mărfii este egală cu plusvaloarea reală produsă de acest capital deosebit, plusvaloare care constituie o parte componentă a valorilor-marfă produse de el. Dacă valoarea unei mărfi depășește prețul ei de producție, atunci prețul de producție este = $k + pr$, valoarea este = $k + pr + d$, astfel că $pr + d =$ plusvaloarea cuprinsă în marfă. Prin urmare, diferența dintre valoare și prețul de producție este = d , excedentul plusvalorii produse de acest capital peste plusvaloarea care îi revine în conformitate cu rata generală a profitului. De aici rezultă că prețul produselor agricole poate fi superior prețului lor de producție, fără să atingă nivelul valorii lor. Rezultă că pînă la un anumit punct se poate produce o creștere de durată a prețului produselor agricole, înainte ca prețul lor să atingă valoarea lor. Rezultă, de asemenea, că numai datorită mono-

polului proprietății funciare excedentul valorii produselor agricole peste prețul lor de producție poate deveni un factor determinant al prețului lor de piață general. În sfârșit, rezultă că în cazul acesta nu scumpirea produsului este cauza rentei, ci renta este cauza scumpirii produsului. Dacă prețul produsului pe unitate de suprafață a celui mai prost pământ = $P + r$, toate rentele diferențiale cresc cu multiplii corespunzători lui r , deoarece, potrivit ipotezei, prețul de piață regulator devine $P + r$.

Dacă compoziția mijlocie a capitalului social neagricol este = $85c + 15v$ și rata plusvalorii 100%, atunci prețul de producție este = 115. Dacă compoziția capitalului agricol este = $75c + 25v$, valoarea produsului la aceeași rată a plusvalorii și prețul de piață regulator = 125. Dacă produsul agricol se egalizează cu produsul neagricol la un preț mijlociu (pentru a simplifica lucrurile presupunem că în ambele ramuri de producție capitalurile totale sînt egale), atunci plusvaloarea totală este = 40, deci 20% la 200 cît reprezintă capitalul. Atît produsul unuia cît și produsul celuilalt se vinde cu 120. Prin urmare, în condițiile egalizării la prețurile de producție, prețurile de piață mijlocii ale produselor neagricole sînt mai mari, iar cele ale produselor agricole sînt mai mici decît valoarea lor. Dacă produsele agricole se vînd la valoarea lor, atunci ele sînt mai scumpe cu 5 unități, iar produsele industriale mai ieftine cu 5 unități decît în cazul egalizării. Dacă condițiile pieței nu permit vînzarea produselor agricole la întreaga lor valoare, inclusiv întregul excedent peste prețul de producție, atunci rezultatul se află între cele două extreme; produsele industriale se vor vinde la un preț ceva mai mare decît valoarea lor, iar produsele agricole la un preț ceva mai mare decît prețul lor de producție.

Deși proprietatea funciară determină o creștere a prețului produselor agricole peste prețul lor de producție, totuși nu ea, ci situația generală a pieței este aceea care stabilește măsura în care prețul de piață, depășind prețul de producție, se apropie de valoare și, prin urmare, în ce măsură plusvaloarea produsă în agricultură peste profitul mijlociu dat se transformă în rentă sau participă la egalizarea generală a plusvalorii la profitul mijlociu. În orice caz, această rentă absolută, rezultată din excedentul valorii peste prețul de producție, este pur și simplu o parte a plusvalorii agricole, transformarea acestei plusvalori în rentă, însușirea ei de către proprietarul funciar, tot așa după cum renta diferențială rezultă din transformarea profitului suplimentar în rentă, din însușirea acesteia de către proprietatea funciară, în condiții cînd regulator este prețul de producție general. Aceste două forme ale rentei sînt singurele normale. În afară de aceste forme, renta nu se poate baza decît pe

prețul de monopol propriu-zis, care nu este determinat nici de prețul de producție, nici de valoarea mărfurilor, ci de cererea și de solvabilitatea cumpărătorilor; prețul de monopol va fi analizat în cadrul teoriei concurenței, unde se va analiza și mișcarea reală a prețurilor de piață.

Dacă întreaga suprafață cultivabilă a unei țări va fi arendată — presupunem ca fenomen general modul de producție capitalist și condiții normale —, nu vor exista terenuri care să nu dea rentă, dar vor putea exista unele investiții de capital, unele părți ale capitalului investit în pământ care să nu dea rentă; căci din momentul în care pământul este arendat, proprietatea funciară încează de a mai acționa ca limită absolută pentru investițiile de capital necesare. Ea continuă să acționeze ca limită relativă în sensul că trecerea la proprietarul funciar a capitalului încorporat pământului fixează fermierului limite foarte precise. Numai în acest caz întreaga rentă se transformă în rentă diferențială, în rentă diferențială determinată nu de diferențele de calitate a pământului, ci de diferența dintre profiturile suplimentare obținute de pe urma ultimelor investiții de capital pe un anumit pământ și renta plătită pentru arendarea pământului de cea mai proastă calitate. Proprietatea funciară acționează ca limită absolută numai în măsura în care în genere accesul la pământ ca sferă de investiție de capital este condiționat de plata unui tribut către proprietarul funciar. Din momentul în care pământul este accesibil, proprietarul nu mai poate pune nici un fel de limite absolute investițiilor de capital pe suprafața respectivă. Construcția de imobile este în genere limitată de proprietatea unei terțe persoane asupra terenului pe care urmează să fie clădit imobilul. Din momentul în care terenul a fost arendat pentru construcția de imobile, nu mai depinde însă decît de arendaș ca imobilul să fie mare sau mic.

Dacă compoziția mijlocie a capitalului agricol ar fi identică cu compoziția capitalului social mijlociu sau superioară acesteia, atunci renta absolută — tot în sensul arătat în cercetarea de față — ar dispărea; cu alte cuvinte, ar dispărea renta care se deosebește atît de renta diferențială, cît și de renta bazată pe prețul de monopol propriu-zis. În acest caz valoarea produsului agricol nu va depăși prețul lui de producție, iar capitalul agricol nu va pune în mișcare mai multă muncă, nu va realiza deci mai multă supramuncă decît capitalul neagricol. Același lucru se va întîmpla dacă o dată cu progresul agriculturii compoziția capitalului agricol ajunge la același nivel cu aceea a capitalului social mijlociu

La prima vedere pare contradictoriu să se admită, pe de o parte, că compoziția capitalului agricol crește, că, prin urmare, partea lui constantă crește în raport cu cea variabilă, iar pe de altă parte că prețul produsului agricol crește suficient pentru ca un pământ nou, mai prost decât cel de pînă acum, să dea o rentă care în acest caz ar putea rezulta numai dintr-un excedent al prețului de piață peste valoare și peste prețul de producție, pe scurt numai dintr-un preț de monopol al produsului.

Aici trebuie să se facă următoarea deosebire.

Analizînd formarea ratei profitului, am văzut în primul rînd că capitaluri cu aceeași compoziție tehnică, adică aceeași cantitate de muncă pune în mișcare același număr de mașini și aceeași cantitate de materie primă, pot totuși să aibă o compoziție organică diferită, date fiind valorile diferite ale părților constante ale capitalului. Materia primă sau mașinile pot fi mai scumpe într-un caz decât în celălalt. Pentru a pune în mișcare aceeași cantitate de muncă (și, potrivit ipotezei noastre, acest lucru este necesar pentru a se putea prelucra aceeași cantitate de materie primă), ar trebui într-un caz să se avanseze mai mult capital decât în celălalt, considerînd că, de exemplu, cu un capital de 100 nu poate fi pusă în mișcare aceeași cantitate de muncă dacă materia primă, care trebuie cumpărată tot din aceste 100, costă în primul caz 40, iar în celălalt 20. Dar că aceste capitaluri au totuși aceeași compoziție tehnică se vede imediat cînd prețul materiei prime mai scumpe scade la nivelul celei mai ieftine. Raportul valoric dintre capitalul variabil și cel constant ar fi același chiar dacă nu ar fi intervenit o modificare în raportul tehnic dintre munca vie întrebuințată și cantitatea ca și natura condițiilor de muncă folosite. Pe de altă parte, considerînd problema exclusiv din punctul de vedere al compoziției valorice, un capital cu compoziție organică joasă poate, prin simpla urcare a valorii părților lui constante, să ajungă aparent la același nivel cu un capital cu compoziție organică ridicată. Să luăm un capital = $60c + 40v$, pentru că folosește mai multe mașini și materie primă în raport cu forța de muncă vie, și un altul = $40c + 60v$, pentru că folosește multă muncă vie (60%), puține mașini (să zicem 10%) și, în raport cu forța de muncă, materie primă puțină și ieftină (să zicem 30%); dacă valoarea materiei prime și a materialelor auxiliare crește de la 30 la 80, compoziția ajunge să se egalizeze, astfel că la al doilea capital revine 10 pentru mașini, 80 pentru materie primă și 60 pentru forța de muncă, prin urmare $90c + 60v$, ceea ce, repartizat procentual, se reduce tot la $60c + 40v$, fără să fi intervenit vreo modificare în compoziția tehnică. Prin urmare, capitaluri cu compoziție orga-

nică egală pot avea compoziție valorică diferită, și capitaluri cu compoziție valorică procentual egală se pot situa pe trepte diferite în ceea ce privește compoziția lor organică, pot deci exprima grade diferite de dezvoltare a forței productive sociale a muncii. Prin urmare, simplul fapt că, în ceea ce privește compoziția valorică, capitalul agricol se află la nivelul general, nu constituie o dovadă că la acest capital forța productivă socială a muncii a atins și ea nivelul general. Acest fapt demonstrează doar că produsul acestui capital, care formează o parte din condițiile lui de producție, este mai scump, sau că materialele auxiliare, ca, de exemplu, îngrășămintele, care mai înainte erau la îndemână, acum trebuie aduse de la mari distanțe etc.

Dar, făcând abstracție de aceasta, trebuie să se aibă în vedere caracterul specific al agriculturii.

Să presupunem că mașini care economisesc munca, mijloace chimice auxiliare etc. sînt folosite pe scară mai largă în agricultură, că, prin urmare, capitalul constant crește din punct de vedere tehnic, că crește nu numai valoarea, ci și masa lui în raport cu masa forței de muncă folosite; în acest caz în agricultură (ca și în industria minieră) nu este vorba numai de productivitatea socială, ci și de productivitatea naturală a muncii, care depinde de condițiile naturale ale muncii. Este posibil ca creșterea forței productive sociale în agricultură să compenseze numai sau nici măcar să nu compenseze scăderea forței naturale — această compensare poate în orice caz să aibă efect numai un timp —, astfel că în agricultură, în pofida progresului tehnic, produsul nu se ieftinește, ci doar se preîntîmpină scumpirea lui. Este, de asemenea, posibil ca în condiții cînd prețul la cereale crește, masa absolută a produsului să scadă, în timp ce produsul suplimentar relativ crește; aceste lucruri au loc în condițiile creșterii relative a capitalului constant, care constă în principal din mașini și vite, la care trebuie înlocuită numai uzura, și totodată în condițiile unei scăderi corespunzătoare a părții variabile a capitalului, care este cheltuită pentru salarii și care trebuie în permanență înlocuită în întregime din produs.

Este însă posibil, de asemenea, ca în urma progresului agriculturii să fie nevoie doar de o creștere moderată a prețului de piață peste nivelul mijlociu, pentru ca pămîntul mai prost să poată fi cultivat și în același timp să dea rentă în condiții cînd mijloacele tehnice inferioare ar fi necesitat o creștere mai mare a prețului de piață.

Faptul că, de exemplu, în creșterea vitelor pe scară mare, masa forței de muncă întrebuințate este foarte mică în comparație cu

capitalul constant sub forma de vite, ar putea părea argumentul hotărîtor împotriva tezei că procentual capitalul agricol pune în mișcare mai multă forță de muncă decît capitalul social mijlociu neagricol. Aici însă trebuie menționat că, analizînd renta, considerăm ca determinantă acea parte a capitalului agricol care produce principalul produs alimentar vegetal, adică în genere principalul mijloc de subzistență pentru popoarele civilizate. A. Smith a arătat deja — și acesta este unul din meritele lui — că în creșterea vitelor și, în genere, în medie pentru toate capitalurile investite în pămînt nu în vederea producerii principalelor mijloace de subzistență, de exemplu grîul, determinarea prețului se face cu totul altfel. Și anume, prețul este determinat astfel că prețul produsului furnizat de un pămînt care, să zicem, e folosit drept pășune artificială pentru creșterea vitelor, dar care ar putea tot atît de bine să fie transformat în teren arabil de o anumită calitate, trebuie să crească suficient pentru a da aceeași rentă ca pămîntul arabil de aceeași calitate; renta terenului cultivat cu cereale participă deci la stabilirea prețului vitelor, din care cauză Ramsay a și făcut pe bună dreptate observația că în felul acesta prețul vitelor este artificial sporit de rentă, această expresie economică a proprietății funciare, prin urmare de proprietatea funciară ⁷¹.

„Pe lîngă aceasta prin extinderea arăturilor, terenurile sălbatice devin insuficiente pentru satisfacerea cererii de carne de măcelărie. O mare parte din solul cultivat trebuie folosit la creșterea și îngrășarea vitelor, al căror preț trebuie să fie suficient ca să plătească nu numai munca necesară îngrijirii lor, dar și renta și profitul, pe care proprietarul de pămînt și fermierul l-ar fi putut scoate dintr-un asemenea teren cultivat. Vitele care pasc chiar pe cele mai mlăștinoase terenuri, cînd sînt aduse pe piață, se vînd în raport cu greutatea sau calitatea lor, cu același preț ca și vitele crescute pe solul cel mai ameliorat. Proprietarii acelor mlaștini profită de acest fapt și ridică renta pămîntului lor în raport cu prețul vitelor lor” (A. Smith. Book I, Chap. XI, part. 1 *).

Așadar și aici, spre deosebire de renta în cereale, renta diferențială pledează pentru pămîntul mai prost.

Renta absolută explică unele fenomene care la prima vedere permit să se creadă că renta se datorește prețului de monopol. Pentru a fi mai aproape de exemplul citat de A. Smith să luăm un proprietar al unei păduri care a crescut fără nici o intervenție a muncii omenești, deci nu este produsul silviculturii, să zicem în Norvegia. Dacă el încasează rentă de la un capitalist care taie pădurea pentru a satisface o cerere, de pildă, din Anglia, sau dacă proprietarul însuși, în calitate de capitalist, taie pădurea, el în-

* Vezi și A. Smith. „Avuția națiunilor”, București, Editura Academiei R.P.R., 1962, p. 105. — *Nota trad.*

casează, în afară de profitul dat de capitalul avansat, și o rentă mai mare sau mai mică. Aceasta apare ca un simplu adaos de monopol la acest produs pur al naturii. În realitate, capitalul constă aici aproape numai din capitalul variabil cheltuit pentru muncă, și de aceea el pune în mișcare mai multă supramuncă decît un alt capital de aceeași mărime. Prin urmare, valoarea lemnului cuprinde un excedent mai mare de muncă neplătită, sau de plusvaloare, decît produsul capitalurilor cu o compoziție mai ridicată. Așadar, materialul lemnos dă profitul mijlociu și, sub formă de rentă, poate aduce un excedent considerabil proprietarului pădurii. Invers, avînd în vedere faptul că tăierea pădurilor poate fi ușor extinsă și, prin urmare, această producție poate crește rapid, este de presupus că cererea trebuie să crească foarte mult pentru ca prețul lemnului să ajungă să fie egal cu valoarea lui și, în consecință, întregul excedent de muncă neplătită (peste partea care revine capitalistului ca profit mijlociu) să revină, sub formă de rentă, proprietarului.

Am presupus că noul pămînt luat în exploatare este mai prost decît cel mai prost pămînt cultivat. Dacă e mai bun, dă o rentă diferențială. Dar aici noi analizăm tocmai cazul cînd renta nu apare ca rentă diferențială. Sînt posibile numai două cazuri. Sau noul pămînt luat în exploatare este mai prost, sau este de aceeași calitate cu ultimul dintre pămînturile cultivate. Cazul cînd este mai prost l-am analizat. Trebuie deci să analizăm numai cazul cînd este de aceeași calitate.

Așa cum am arătat atunci cînd am analizat renta diferențială, progresul agriculturii face posibilă atît cultivarea de pămînturi la fel de bune și chiar mai bune, cît și cultivarea de pămînturi proaste.

În primul rînd, pentru că la renta diferențială (și în genere la rentă, deoarece și la renta nediferențială se pune întotdeauna problema dacă, pe de o parte, fertilitatea terenului și, pe de altă parte, poziția lui permit, în condițiile prețului de piață regulator, obținerea profitului și a rentei) acționează în sens contrar două condiții care uneori se anulează reciproc, alte ori una din ele este dominantă. Creșterea prețului de piață — în ipoteza că prețul de cost al cultivării n-a scăzut, cu alte cuvinte progresul tehnic nu constituie un element nou care determină cultivarea de noi pămînturi — poate avea ca rezultat cultivarea unui nou pămînt mai fertil, care pînă acum, din cauza poziției lui, nu intra în competiție. Sau, în cazul unui pămînt mai puțin fertil, aceasta poate spori atît de mult avantajul poziției, încît să compenseze productivitatea scăzută. Sau și fără ca prețul de piață să crească, poziția,

datorită îmbunătățirii mijloacelor de comunicație, dă terenurilor mai bune posibilitatea de a participa la concurență, așa cum se întâmplă pe scară largă în statele cu prerie din America de Nord. Acesta este un fapt permanent și în țările de veche civilizație, deși nu în aceeași măsură ca în colonii, unde, cum just observă Wakefield, poziția este factorul hotărîtor ⁷². Așadar, în primul rînd, efectele contradictorii ale poziției și fertilității și variabilitatea factorului-poziție, care se egalizează în permanență, suferă permanente schimbări progresive, tinzînd spre egalizare, fac ca suprafețe de pămînt de aceeași calitate, de calitate mai bună sau de calitate mai proastă să concureze pămînturile deja cultivate.

În al doilea rînd. O dată cu dezvoltarea științelor naturii și a agronomiei se schimbă și fertilitatea pămîntului, deoarece se modifică mijloacele care fac posibilă valorificarea imediată a elementelor solului. Astfel, în Franța și în comitatele din estul Angliei, solurile ușoare considerate înainte proaste contează acum ca soluri de rangul întii (vezi Passy ⁷³). Pe de altă parte, un teren care era considerat drept prost nu din cauza compoziției chimice, ci numai din cauză că exploatarea lui era legată de unele dificultăți mecanice sau fizice devine un teren bun de îndată ce se descoperă mijloacele pentru depășirea acestor dificultăți.

În al treilea rînd. În toate țările de veche civilizație, anumite relații istorice și tradiționale au făcut ca mari suprafețe, de exemplu pămînturile statului, pămînturile obștii etc., să fie sustrate pur și simplu la întîmplare cultivării, trecîndu-se doar treptat la cultivarea lor. Ordinea în care sînt cultivate nu depinde nici de calitatea și nici de poziția lor, ci de împrejurări cu totul exterioare. Urmărind istoria pămînturilor obștii în Anglia, vedem cum prin Enclosure Bills ⁷⁴ aceste pămînturi au fost transformate treptat în proprietăți private, au fost desțelenite, vedem cît de ridicolă este concepția fantezistă potrivit căreia un agrochimist modern, de exemplu Liebig, a stabilit alegerea succesiunii acestor desțeleniri, indicînd ce pămînturi să fie cultivate datorită proprietăților lor chimice și ce pămînturi să nu fie cultivate. În realitate, aici rolul hotărîtor l-a avut prilejul care a favorizat hoția : pretextele juridice mai mult sau mai puțin plauzibile folosite de marii proprietari funciari pentru a justifica acapararea pămînturilor.

În al patrulea rînd. Abstracție făcînd de faptul că nivelul atins la un moment dat de creșterea populației și a capitalului fixează o limită, deși o limită elastică, extinderii agriculturii ; abstracție făcînd de unele împrejurări fortuite care influențează temporar prețul de piață, ca de exemplu ani favorabili și ani nefavorabili, extinderea agriculturii depinde de situația generală a pieței capitalurilor

și de situația generală din țara respectivă. În perioadele de penurie de capitaluri nu este suficient ca pământul necultivat să dea fermierului profitul mijlociu — indiferent dacă dă sau nu rentă — pentru ca el să facă investiții adiționale în agricultură. Celelalte condiții rămânând normale, în perioade de pletoră, capitalul se îndreaptă spre agricultură chiar dacă prețul de piață nu crește. De fapt, numai poziția nefavorabilă sau piedici încă insurmontabile care îl fac inaccesibil fermierului sau pur și simplu întimplarea poate face ca pământul de mai bună calitate decît cel cultivat să nu intre în competiție. Trebuie deci să ne ocupăm numai de categorii de pământ de aceeași calitate ca și ultimele pămînturi cultivate. Între noul pămînt și ultimele pămînturi cultivate pînă acum există însă întotdeauna diferența provenită din cheltuielile de deștelenire, și depinde de situația prețurilor de piață și de condițiile de credit ca deștelenirea să se facă sau nu. De îndată ce pământul respectiv intră cu adevărat în categoria pămînturilor concurente, prețul de piață — celelalte împrejurări rămînînd neschimbate — revine la vechiul lui nivel, iar noul pămînt va da aceeași rentă ca și vechiul pămînt de aceeași calitate. Ipoteza că noul pămînt nu va da rentă este dovedită de către adepții ei prin acceptarea a ceea ce trebuie să fie dovedit, și anume: că ultimul pămînt n-a dat rentă. La fel se putea dovedi că ultimele imobile construite nu dau nici o rentă în afară de chiria propriu-zisă, deși sînt închiriate. În realitate, ele dau rentă încă înainte de a da o chirie, din moment ce deseori stau multă vreme neocupate. Așa cum investițiile de capital succesive pe un teren pot da un produs suplimentar proporțional și, în consecință, aceeași rentă ca și primele investiții, tot așa pămînturi de aceeași calitate ca și ultimele pămînturi cultivate pot da, la cheltuieli egale, același produs. Altfel ar fi în genere de neînțeles de ce pămînturi de aceeași calitate sînt cultivate succesiv și nu concomitent sau mai curînd nu este cultivat nici unul, pentru a nu fi concurat de toate celelalte pămînturi. Proprietarul funciar este întotdeauna gata să încaseze rentă, adică să primească ceva gratuit; dar, pentru a-i îndeplini dorința, capitalul are nevoie de anumite condiții. De aceea concurența dintre pămînturi depinde nu de faptul că proprietarul funciar vrea această concurență, ci de faptul că se găsește capital care să concureze cu celelalte pe noile pămînturi.

În măsura în care renta agricolă propriu-zisă este un simplu preț de monopol, acest preț de monopol poate fi neînsemnat, după cum în condițiile normale și renta absolută poate fi neînsemnată, indiferent de excedentul valorii produsului peste prețul lui de producție. Esența rentei absolute constă deci în următoarele: în

funcție de deosebiri în ceea ce privește compoziția lor mijlocie, capitaluri egale ca mărime investite în sfere de producție diferite produc, la aceeași rată a plusvalorii sau la aceeași exploatare a muncii, cantități de plusvaloare diferite. În industrie aceste cantități de plusvaloare diferite se egalizează în profitul mijlociu și se repartizează în mod uniform între diferitele capitaluri ca părți alicote ale capitalului social. Când producția are nevoie de pământ fie pentru agricultură, fie pentru extragerea de materii prime, proprietatea funciară împiedică această egalizare pentru capitalurile investite în pământ și captează o parte din plusvaloare, care altfel ar participa la procesul de egalizare în rata generală a profitului. Renta constituie în acest caz o parte din valoarea, mai precis din plusvaloarea mărfurilor, însă, în loc ca ea să revină clasei capitaliste, care o estorchează de la muncitori, revine proprietarilor funciari, care o estorchează de la capitaliști. Aici presupunem că capitalul agricol pune în mișcare mai multă muncă decât pune în mișcare o cantitate egală de capital neagricol. Cît de mare este această abatere sau în genere existența ei depinde de dezvoltarea relativă a agriculturii în comparație cu industria. În fond, această diferență trebuie să se micșoreze o dată cu progresul agriculturii, cu condiția ca proporția în care se micșorează partea variabilă a capitalului față de cea constantă să nu fie și mai mare la capitalul industrial decât la cel agricol.

Această rentă absolută joacă un rol și mai însemnat în industria extractivă propriu-zisă, unde un element al capitalului constant, materia primă, dispare complet și unde — cu excepția ramurilor în care partea constînd din mașini și alt capital fix este foarte mare — predomină cea mai joasă compoziție a capitalului. Tocmai aici, unde renta pare să rezulte exclusiv dintr-un preț de monopol, este nevoie de condiții de piață excepțional de favorabile pentru ca mărfurile să fie vîndute la valoarea lor sau pentru ca renta să fie egală cu întregul excedent al plusvalorii mărfii peste prețul ei de producție. Acesta este cazul, de exemplu, cu renta dată de eleștee, de carierele de piatră, de păduri etc.³⁷⁾

³⁷⁾ Ricardo rezolvă această problemă în mod cu totul superficial. Vezi pasajul — îndreptat împotriva lui A. Smith — despre renta pădurilor în Norvegia. „Principles”, ch. II, chiar la început.

Capitolul patruzeci și șase

Renta terenurilor de construcții.
Renta minelor. Prețul pământului

Pretutindeni unde în genere există rentă, renta diferențială apare și este supusă aceluiași legi ca și renta diferențială agricolă. Pretutindeni unde forțele naturii pot fi monopolizate și asigură industriașului care le folosește un profit suplimentar — o cădere de apă, o mină bogată, ape bogate în pești, teren de construcții cu o poziție bună —, persoana care, în virtutea unui titlu asupra unei părți a globului pământesc, este recunoscută ca proprietar al acestor obiecte ale naturii acaparează de la capitalul în funcțiune acest profit suplimentar sub formă de rentă. În ceea ce privește terenurile de construcție, A. Smith a arătat că renta lor, ca și renta tuturor terenurilor neagricole, este reglată de renta agricolă propriu-zisă. (Book I, chap. XI, 2 și 3.) Această rentă se caracterizează, în primul rînd, prin influența precumpănitoare exercitată asupra rentei diferențiale de către poziție (influență care este foarte însemnată, de exemplu, în culturile de viță de vie și în cazul terenurilor de construcții din marile orașe); în al doilea rînd, prin evidenta pasivitate totală a proprietarului, a cărui activitate constă pur și simplu în a exploata (mai ales cînd e vorba de mine) progresul social, la care nu contribuie cu nimic și pentru care nu riscă nimic, spre deosebire de capitalistul industrial; și, în sfîrșit, prin precumpănirea în multe cazuri a prețului de monopol, îndeosebi în cazurile de exploatare nerușinată a paupertății (căci paupertatea este pentru renta locuințelor o sursă mai bogată decît au fost vreodată pentru Spania³⁸⁾ minele din Potosi⁷⁵ și prin faptul că această proprietate reprezintă o forță uriașă atunci cînd, unită în aceleași mîini în care este concentrat capitalul, permite practic acestuia să-i lipsească pe muncitorii care luptă pentru

³⁸⁾ Laing, Newman ⁷⁶.

salarii³⁹⁾ de posibilitatea de a locui pe un pământ. În acest caz, o parte a societății cere celeilalte un tribut pentru dreptul de a locui pe pământ, după cum, în genere, proprietatea funciară include dreptul proprietarilor de a exploata pământul, adîncurile lui, aerul și, o dată cu aceasta, toate cele necesare conservării și perpetuării vieții. Renta terenurilor de construcții este sporită în mod necesar nu numai de creșterea populației și, o dată cu ea, de nevoia crescîndă de locuințe, ci și de creșterea capitalului fix, care se încorporează pământului, se fixează în el sau se află pe el, cum este cazul cu construcțiile industriale, căile ferate, magazinele, fabricile, docurile etc. Confundarea chiriei, ca dobinda și amortizare a capitalului investit într-un imobil, cu renta pământului ca atare nu este posibilă aici, chiar dînd dovadă, ca Carey, de cea mai mare bunăvoință, mai ales atunci cînd, așa cum este cazul în Anglia, proprietarul funciar și speculantul de imobile sînt persoane cu totul diferite. Aici trebuie să se aibă în vedere două elemente: pe de o parte exploatarea pământului în vederea producției sau a extracției, pe de altă parte spațiul, care este necesar ca element al oricărei producții și al oricărei activități omenești. În ambele cazuri proprietatea funciară își cere tributul. Cererea de terenuri de construcții face să crească valoarea pământului ca spațiu și ca bază, în timp ce, datorită acestui fapt, crește și cererea de elemente ale pământului care servesc ca material de construcții⁴⁰⁾.

În „Capitalul”, cartea a II-a, cap. XII, declarațiile făcute de un mare speculant londonez de construcții, Edward Capps, în fața comisiei pentru problemele bancare din 1857 constituie un exemplu care arată cum în orașele care se dezvoltă rapid, unde în construcții se folosesc mijloace industriale, ca în Londra, nu clădirile, ci renta pământului⁷⁷ constituie obiectul propriu-zis al speculațiilor cu imobile. În depoziția nr. 5435 Capps spune :

„Cred că un om care vrea să parvină nu se poate limita la afaceri solide (fair trade)..., el trebuie neapărat ca pe lângă aceste afaceri să facă speculă și încă pe scară mare ; imobilele ca atare îi aduc un profit mic, profitul principal el îl

³⁹⁾ Crowington Strike. Engels, „Lage der arbeitenden Klasse in England”, S 307*.

⁴⁰⁾ „Pavarea străzilor din Londra a dat posibilitate unor proprietari de stînci neproductive de pe țărmul Scoției să obțină o rentă din ceea ce nimeni nu ar fi obținut mai înainte”. A. Smith. Book I, chap. XI, 2**.

* Vezi și K. Marx și F. Engels. Opere, vol. 2, București, Editura politică, 1962, p. 492—493. — Nota trad.

** Vezi și A. Smith. „Avuția națiunilor”, București, Editura Academiei R.P.R., 1962, p. 116. — Nota trad.

obține din creșterea rentei funciare. Antreprenorul arendează, de exemplu, un teren pentru care plătește anual 300 l.st. ; dacă planul de construcții este judicios conceput, el construiește pe acest teren un imobil convenabil și are șanse să obțină 400 sau 450 l.st. anual ; profitul lui constă astfel mai mult din renta funciară anuală, care crește cu 100 sau 150 l.st., decît din profitul adus de imobile, profit care în multe cazuri aproape că nu este luat în considerație”.

În același timp nu trebuie să uităm că după expirarea contractului de închiriere, a cărui durată este de cele mai multe ori de 99 de ani, terenul, cu toate clădirile aflate pe el și cu renta funciară mai mult decît dublată sau triplată între timp, se reîntoarce de la speculantul de imobile sau de la succesorul legal la ultimul proprietar funciar.

Renta minelor ca atare se stabilește ca și renta agricolă.

„Există unele mine a căror producție abia ajunge să plătească munca și să refacă, împreună cu profitul obișnuit, capitalul utilizat pentru a le exploata. Ele îngăduie un oarecare profit întreprinzătorului lucrării, dar nici o rentă proprietarului. Acestea nu pot fi exploatare avantajos de nimeni în afară de proprietar, care, fiind el însuși întreprinzătorul lucrării, obține profitul obișnuit al capitalului investit. Multe mine de cărbune din Scoția sînt exploatare în felul acesta și nu pot fi exploatare altfel. Proprietarul lor nu va permite nimănui să le exploateze fără plata unei rente și nimeni nu va fi în măsură să-i plătească vreo rentă”. (A. Smith. Book I, chap. XI, 2 *.)

Trebuie văzut dacă renta provine dintr-un preț de monopol pentru că, independent de ea, există un preț de monopol al produselor sau al pămîntului însuși, sau dacă produsele se vînd la un preț de monopol pentru că există o rentă. Cînd vorbim despre preț de monopol avem în vedere în genere un preț care este determinat numai de dorința de a cumpăra și de solvabilitatea cumpărătorilor, independent de prețul determinat atît de prețul de producție general, cît și de valoarea produselor. O vie care produce un vin de calitate excepțională, vin care în genere nu poate fi produs decît în cantitate relativ mică, dă un preț de monopol. Datorită acestui preț de monopol, al cărui excedent peste valoarea produsului este determinat exclusiv de bogăția și de pasiunea distinșilor consumatori de vinuri, viticultorul realizează un important profit suplimentar. Acest profit suplimentar, care provine aici dintr-un preț de monopol, se transformă în rentă și, sub această formă, revine proprietarului funciar în virtutea titlului lui asupra acestei suprafețe de pămînt înzestrate cu însușiri deosebite. Așadar, aici prețul de monopol creează renta. Invers, renta va fi aceea care va crea prețul de monopol dacă cerealele se vor vinde nu numai peste prețul lor de producție, ci și peste valoarea lor,

* Vezi și op. cit., p. 117.

datorită limitelor puse de către proprietatea funciară investirii fără rentă a capitalului pe pământul necultivat. Faptul că simplul titlu de proprietate asupra pământului dă unui număr de persoane dreptul de a-și însuși sub formă de tribut o parte din supramunca societății, iar pe măsură ce producția se dezvoltă această parte este tot mai mare, este mascat prin aceea că renta capitalizată, prin urmare tocmai acest tribut capitalizat, apare ca preț al pământului și, în consecință, acesta poate fi vândut ca oricare alt articol de comerț. De aceea cumpărătorul are impresia că dreptul lui la rentă nu este obținut în mod gratuit, fără munca, riscul și spiritul întreprinzător al capitalului, ci că a plătit un echivalent. Așa cum am arătat mai înainte, el consideră renta numai ca o dobândă la capitalul cu care a cumpărat pământul și, o dată cu pământul, dreptul la rentă. Tot așa un proprietar de sclavi care a cumpărat un negru consideră că a dobândit proprietatea asupra acestuia nu datorită instituției sclaviei ca atare, ci datorită cumpărării și vânzării unei mărfi. Dar prin vânzare titlul ca atare nu este creat, ci numai transferat. Titlul trebuie să existe înainte de a putea fi vândut, și după cum o vânzare nu poate crea acest titlu, tot așa nu-l poate crea nici o serie de asemenea vânzări și nici permanența lor repetare. Relațiile de producție au fost acelea care l-au creat efectiv. Cînd aceste relații de producție ajung la un punct la care trebuie să-și schimbe înfățișarea, sursa materială a titlului, justificată din punct de vedere economic și istoric și rezultînd din procesul de producție socială a vieții, dispare și, o dată cu ea, dispar toate tranzacțiile bazate pe acest titlu. Din punctul de vedere al unei formațiuni social-economice superioare, proprietatea privată a unor indivizi asupra pământului va apărea ca ceva tot atît de absurd ca și proprietatea privată a unui om asupra altui om. Nici o întreagă societate, nici o națiune și nici chiar toate societățile existente nu sînt proprietari ai pământului. Ele sînt numai posesorii lui, uzufructuari ai lui, avînd obligația ca boni patres familias să-l transmită ameliorat generațiilor următoare.

Analizînd în continuare prețul pământului, facem abstracție de toate oscilațiile concurenței, de specula cu terenuri și chiar de mica proprietate funciară, pentru care pământul constituie principalul instrument al producătorilor, și de aceea el trebuie cumpărat de ei la orice preț.

I. Prețul pământului poate crește fără ca renta să crească, și anume :

1) datorită simplei scăderi a ratei dobânzii, care face ca renta să se vîndă mai scump și, în consecință, renta capitalizată, adică prețul pămîntului, să crească ;

2) pentru că dobînda la capitalul încorporat pămîntului crește.

II. Prețul pămîntului poate crește pentru că crește renta.

Renta poate crește pentru că prețul produselor pămîntului crește în care caz crește întotdeauna rata rentei diferențiale, indiferent dacă renta celui mai prost pămînt cultivat este mare, mică sau cu totul inexistentă. Prin rată înțelegem raportul dintre partea plusvalorii care se transformă în rentă și capitalul avansat care produce produsul pămîntului. Acest raport este diferit de raportul dintre produsul suplimentar și produsul total, căci produsul total nu cuprinde întregul capital avansat, și anume nu cuprinde capitalul fix, care continuă să existe alături de produs. În schimb, se presupune că pe pămînturile care dau rentă diferențială, o parte tot mai mare a produsului se transformă în produs suplimentar excedentar. Pe pămîntul cel mai prost, creșterea prețului produsului agricol creează mai întîi rentă, și, de aceea, prețul pămîntului.

Renta însă poate să crească fără să crească și prețul produselor solului. Acesta poate să rămînă constant sau chiar să scadă.

Dacă rămîne constant, renta poate crește numai pentru că (facem abstracție de prețurile de monopol), investițiile de capital pe vechile terenuri rămînînd aceleași, se cultivă noi terenuri de calitate mai bună, care însă nu sînt suficiente decît pentru a acoperi cererea sporită, astfel că prețul de piață regulator rămîne neschimbat. În acest caz, prețul vechilor terenuri nu crește, dar pentru noile pămînturi cultivate prețul este mai mare decît cel al vechilor terenuri.

Sau renta crește pentru că, la aceeași fertilitate relativă și la același preț de piață, masa capitalului întrebuintat în exploatarea pămîntului crește. De aceea, deși renta rămîne aceeași în raport cu capitalul avansat, masa ei, de exemplu, se dublează pentru că însuși capitalul s-a dublat. Întrucît nu a intervenit o scădere a prețului, cea de-a doua investiție de capital dă, ca și prima, un profit suplimentar, care la expirarea termenului arendării se transformă de asemenea în rentă. Aici masa rentei crește pentru că crește și masa capitalului producător de rentă. Afirmația că diferite investiții succesive de capital pe aceeași suprafață de pămînt pot da rentă numai în măsura în care produsul lor nu este egal și că de aici rezultă o rentă diferențială echivalează cu afirmația că, din două capitaluri de cîte 1 000 l. st. investite pe două suprafețe de aceeași fertilitate, numai unul poate da rentă, deși ambele supra-

fețe fac parte din cea mai bună categorie care dă rentă diferențială. (Masa rentei totale, întreaga rentă a unei țări, crește, prin urmare, o dată cu masa capitalului investit, fără să crească neapărat și prețul fiecărei suprafețe de pământ, sau rata rentei, sau chiar masa rentei la fiecare suprafață de pământ; masa întregii rente crește în acest caz o dată cu extinderea suprafeței cultivate. Această creștere poate fi chiar legată de o scădere a rentei pe unele proprietăți funciare.) Altfel această afirmație echivalează cu afirmația că o investiție de capital pe două pământuri diferite, situate alături, se supune altor legi decît o investiție succesivă de capital pe același pământ, în timp ce renta diferențială este dedusă tocmai din identitatea legii în ambele cazuri, din creșterea productivității investiției de capital atît pe același pământ, cît și pe pământuri diferite. Singura modificare care există aici și care este trecută cu vederea constă în aceea că investițiile succesive de capital, atunci cînd se fac pe pământuri diferite, întîmpină rezistența proprietății funciare, în timp ce atunci cînd se fac pe același pământ nu întîmpină această rezistență. De aici și efectul contrar, datorită căruia în practică diferitele forme de investiții se limitează reciproc. Aici nu se manifestă niciodată deosebiri de capital. Dacă compoziția capitalului rămîne aceeași și dacă și rata plusvalorii rămîne aceeași, atunci rata profitului rămîne neschimbată, astfel că, dublîndu-se capitalul, se dublează și profitul. În aceste condiții rata rentei rămîne și ea neschimbată. Dacă un capital de 1 000 l. st. dă o rentă de x , un capital de 2 000 l. st. va da, în împrejurările presupuse, o rentă de $2x$. Dar dacă considerăm renta în raport cu suprafața de pământ care a rămas neschimbată, căci, potrivit ipotezei, capitalul dublat funcționează pe același cîmp, o dată cu masa rentei crește și nivelul ei. Același acru care mai înainte dădea o rentă de 2 l. st. dă acum o rentă de 4 l. st. ⁴¹⁾

⁴¹⁾ Unul din meritele lui Rodbertus, la a cărui lucrare importantă consacrată rentei ⁷⁸ vom reveni în cartea a IV-a ⁷⁹, este de a fi analizat această problemă. El comite însă o eroare, în primul rînd, presupunînd că pentru capital creșterea profitului se exprimă întotdeauna și ca o creștere a capitalului, astfel că, crescînd masa profitului, raportul rămîne același. Dar aceasta este inexact, deoarece, dacă compoziția capitalului se schimbă, chiar dacă exploatarea muncii nu se schimbă, rata profitului poate să crească tocmai pentru că valoarea relativă a părții constante a capitalului scade în comparație cu partea lui variabilă. În al doilea rînd, el comite eroarea de a considera acest raport al rentei în bani pe o suprafață determinată din punct de vedere cantitativ, de exemplu la un acru, ca ceva deja presupus în genere de către economia clasică în analizele ei privind creșterea și scăderea rentei. Și aceasta e greșit. Economia clasică consideră întotdeauna rata rentei, atunci cînd e vorba de rentă în forma ei naturală, în raport cu produsul, iar atunci cînd e vorba de rentă ca rentă în bani, o consideră în raport cu capitalul avansat, căci acestea sînt de fapt expresiile raționale.

Raportul dintre o parte a plusvalorii, renta în bani — căci banii sînt expresia independentă a valorii — și pămînt este în sine absurd și irațional, deoarece aici se măsoară între ele mărimi incomensurabile, o anumită valoare de întrebuițare, o bucată de pămînt de atîtea și atîtea picioare², pe de o parte, și valoare, mai bine zis plusvaloare, pe de altă parte. Aceasta nu înseamnă de fapt decît că, în cadrul relațiilor date, proprietatea asupra unei anumite suprafețe de pămînt dă proprietarului funciar posibilitatea să capteze o anumită cantitate de muncă neplătită, realizată de capitalul care scurmă această suprafață așa cum scurmă un porc în cartofi {în manuscris este pus aici în paranteze, iar apoi șters : Liebig}. Prima facie este ca și cum s-ar vorbi de raportul dintre o bancnotă de cinci lire sterline și diametrul globului pămîntesc. Dar rolul mediator al formelor iraționale sub care apar și se rezumă în practică anumite relații economice nu-i interesează de loc pe exponenții practici ai acestor relații în activitatea lor cotidiană ; și, întrucît sînt obișnuiți să se miște în cadrul acestor relații, nu sînt cîtuși de puțin șocați de ele. Pentru ei o contradicție totală nu prezintă un mister. În formele de manifestare, înstrăinate de conexiunea internă și absurde dacă sînt privite în sine, în mod izolat, ei se simt la largul lor, ca peștele în apă. Aici este valabil ceea ce spunea Hegel despre anumite formule matematice : ceea ce intelectul comun al omului consideră drept irațional este raționalul și ceea ce este rațional pentru el este iraționalitatea însăși⁸⁰.

Creșterea masei rentei considerată în raport cu însăși suprafața pămîntului se exprimă ca și creșterea ratei rentei, de aici dificultatea care apare atunci cînd condițiile care explică un caz lipsesc în alt caz.

Dar prețul pămîntului poate crește chiar dacă prețul produsului agricol scade.

În acest caz, prin diferențiere continuă renta diferențială, deci și prețul pămînturilor mai bune, poate crește. Sau, dacă nu are loc o diferențiere continuă ca urmare a creșterii forței productive a muncii, prețul produsului agricol poate să scadă, dar în așa fel încît această scădere să fie compensată de sporirea producției. Să presupunem că cuarterul a costat 60 de șilingi. Dacă același acru, cu același capital, produce 2 cuarteri în loc de unul și prețul cuarterului scade la 40 de șilingi, atunci cei 2 cuarteri vor da 80 de șilingi, astfel încît valoarea produsului aceluiași capital pe același acru a crescut cu o treime, deși prețul per cuarter a scăzut cu o treime. Cînd am analizat renta diferențială am arătat că acest lucru este posibil fără ca produsul să se vîndă peste prețul lui de producție sau peste valoarea lui. În realitate există

numai două posibilități. Sau pământul cel mai prost este eliminat din concurență, dar prețul pământului mai bun crește atunci când renta diferențială crește și, prin urmare, ameliorarea generală are efecte diferite pe categorii de pământ diferite. Sau pe pământul cel mai prost același preț de producție (și aceeași valoare dacă se plătește rentă absolută) se exprimă, ca urmare a creșterii productivității muncii, într-o cantitate mai mare de produs. Produsul reprezintă acum aceeași valoare ca și mai înainte, dar prețul părților lui alicote a scăzut, în timp ce numărul acestor părți a crescut. Dacă se întrebuițează același capital, lucrul acesta este imposibil, căci în acest caz aceeași valoare se exprimă întotdeauna în orice cantitate de produs. Acest lucru este însă posibil dacă se investește capital adițional sub formă de ghips, guano etc., într-un cuvânt dacă se fac ameliorări, al căror efect se simte un număr de ani. Condiția este ca prețul fiecărui cuarter să scadă, dar nu în același raport în care crește numărul cuarterelor.

III. Aceste condiții diferite ale creșterii rentei și, în consecință, ale prețului pământului în genere sau ale anumitor categorii de pământ pot în parte să coincidă, în parte să se excludă și pot să acționeze doar alternativ. Dar din cele expuse rezultă că din creșterea prețului pământului nu se poate trage nemijlocit concluzia că renta a crescut și din creșterea rentei care atrage întotdeauna după sine o creștere a prețului pământului nu se poate trage nemijlocit concluzia că produsul pământului a crescut ⁴²⁾.

În loc să se cerceteze cauzele reale și naturale ale epuizării solului, cauze pe care de altfel nici unul dintre economiștii care au scris despre renta diferențială nu le cunoșteau dat fiind stadiul de atunci al agrochimiei, s-a acreditat ideea că pe un teren limitat nu se poate investi orice masă de capital. Așa, de pildă, „Edinburgh Review” i-a obiectat lui Richard Jones că nu poate fi hrănită întreaga Anglie prin cultivarea Soho Squareului ⁸¹. Dacă se consideră că acesta este dezavantajul particular al agriculturii, atunci tocmai contrarul este valabil. Aici se pot face investiții succesive de capital în mod productiv, pentru că pământul însuși acționează ca *instrument* de producție, ceea ce nu se întâmplă sau se întâmplă numai în limite foarte înguste în cazul unei fabrici, pentru care pământul nu funcționează decât ca temelie, ca loc de amplasare, ca bază de funcționare. Este posibil, ce-i drept, ca o mare producție — cum este cazul în marea industrie — să se concentreze pe un spațiu mic în comparație cu atelierele meșteșugărești. Dar

⁴²⁾ Despre scăderea prețurilor pământului în timp ce renta crește ca fapt real vezi Passy.

dat fiind gradul de dezvoltare a forței productive, este întotdeauna necesar un anumit spațiu, iar construirea în înălțime are și ea anumite limite practice. Dincolo de aceste limite, extinderea producției cere o extindere a suprafeței terenului. Capitalul fix investit în mașini etc. nu se îmbunătățește prin utilizarea lui, ci, dimpotrivă, se uzează. Și aici pot fi introduse unele îmbunătățiri datorită unor noi invenții, dar, considerând gradul respectiv de dezvoltare a forței productive, mașina nu poate decît să se degradeze. În condițiile unei dezvoltări rapide a forței productive, toate mașinile vechi trebuie înlocuite cu altele mai rentabile, deci aruncate. Dimpotrivă, pămîntul se ameliorează fără încetare dacă este tratat în mod corespunzător. Avantajul pe care-l prezintă pămîntul, și anume că investițiile succesive de capital pot fi rentabile fără ca vechile investiții să se piardă, implică totodată posibilitatea unei productivități diferite a acestor investiții succesive de capital.

Capitolul patruzeci și șapte
Geneza rentei funciare capitaliste

I. *Introducere*

Este necesar să arătăm în ce constă propriu-zis dificultatea tratării rentei funciare din punctul de vedere al economiei politice moderne, ca expresie teoretică a modului de producție capitalist. Acest lucru încă nu l-au înțeles nici mulți autori moderni, dovadă — fiecare încercare nouă de a explica „într-un chip nou” renta funciară. În asemenea cazuri noutatea constă aproape întotdeauna în a reveni la puncte de vedere de mult infirmate. Dificultatea nu constă în a explica în genere ce este plusprodusul creat de capitalul agricol și plusvaloarea care-i corespunde. Problema aceasta a fost rezolvată prin analiza plusvalorii, pe care o produce orice capital productiv, indiferent de sfera în care este investit. Dificultatea constă în a arăta de unde provine partea excedentară a acestei plusvalori pe care capitalul investit în pământ o dă proprietarului funciar sub forma de rentă funciară, după ce plusvaloarea a fost egalizată între diferitele capitaluri la profitul mijlociu, la o parte proporțională corespunzătoare mărimilor relative din plusvaloarea totală produsă de capitalul social în toate sferile de producție, prin urmare după ce a avut loc această egalizare, după ce aparent s-a făcut împărțirea întregii plusvalori care era în genere de împărțit. Făcând total abstracție de motivele de ordin practic care i-au determinat pe economiștii moderni, ca purtători de cuvânt ai capitalului industrial împotriva proprietății funciare, să cerceteze această problemă — motive pe care le vom expune mai pe larg în capitolul consacrat istoriei rentei funciare —, ea îi interesa în cel mai înalt grad ca teoreticieni. A admite că renta la capitalul investit în agricultură își datorește apariția acțiunii speciale a inșeși sferei de investiție, însușirilor proprii scoarței terestre ca atare, înseamnă a renunța la însăși noțiunea de valoare, deci a renunța la orice posibilitate de cunoaștere științifică în acest domeniu. Chiar și simpla constatare că renta

este plătită din prețul produsului pământului — ceea ce se face chiar și în cazul cînd este plătită în natură, dacă arendașul vrea să-și asigure prețul de producție — a arătat cît de absurdă este încercarea de a explica excedentul acestui preț peste prețul de producție obișnuit, deci scumpirea relativă a produsului agricol prin excedentul productivității naturale a agriculturii peste productivitatea celorlalte ramuri de producție; deoarece, dimpotrivă, cu cît munca este mai productivă, cu atît fiecare parte alicotă a produsului ei este mai ieftină, pentru că cu atît masa valorilor de întrebuintare în care se exprimă aceeași cantitate de muncă și, în consecință, aceeași valoare este mai mare.

La analiza rentei singura dificultate a constat deci în a explica excedentul profitului agricol peste profitul mijlociu, nu în a explica plusvaloarea, ci în a explica plusvaloarea excedentară specifică acestei sfere de producție, prin urmare nu „produsul net”, ci excedentul acestui produs net peste produsul net al celorlalte ramuri de producție. Profitul mijlociu ca atare este un produs, un rezultat al procesului vieții sociale care are loc în cadrul unor relații de producție strict determinate din punct de vedere istoric, un produs care, așa cum am văzut, presupune multe verigi intermediare. În genere, pentru a putea vorbi despre un excedent peste profitul mijlociu, trebuie ca acest profit mijlociu ca atare să apară ca un etalon și, așa cum e cazul în condițiile modului de producție capitalist, ca regulator al producției în genere. Prin urmare, în formațiunile sociale în care capitalul încă nu îndeplinește o funcție ce constrînge la supramuncă și își însușește întreaga plusvaloare, în care deci capitalul nu și-a subordonat sau își subordonează numai sporadic munca socială, în genere nu poate fi vorba de rentă în sensul modern al cuvîntului, de rentă ca excedent peste profitul mijlociu, adică peste partea proporțională care revine fiecărui capital individual din plusvaloarea produsă de întregul capital social. Dar dacă, de exemplu, d-l Passy (vezi mai jos), referindu-se la comuna primitivă, vorbește despre rentă ca despre excedent peste profit, ca despre excedent peste o formă socială istoricește determinată a plusvalorii, așa încît, după părerea d-lui Passy, această formă ar putea deci să existe și fără societate, el nu face decît să dea dovadă de naivitate ⁸².

Pentru vechii economiști, care în genere abia începeau analiza modului de producție capitalist, încă nedezvoltat pe vremea lor, analiza rentei ori nu prezenta nici o dificultate, ori prezenta dificultăți de cu totul altă natură. Petty, Cantillon și în genere autorii mai apropiați de epoca feudalismului consideră renta funciară

drept forma normală a plusvalorii în genere⁸³, în timp ce profitul se mai confundă în mod nedefinit cu salariul sau cel mult apare ca parte a plusvalorii stoarsă de capitalist proprietarului funciar. Ei pornesc deci de la o situație în care, în primul rînd, populația agricolă constituie încă partea covârșitoare a națiunii și în care, în al doilea rînd, proprietarul funciar apare încă drept persoana care, datorită monopolului proprietății funciare, își însușește supra-munca producătorilor direcți, o situație deci în care proprietatea funciară apare încă drept principala condiție a producției. Pentru ei nu exista încă un alt mod de a pune problema, și anume de a cerceta, din punctul de vedere al modului de producție capitalist, cum reușește proprietatea funciară să sustragă capitalului o parte din plusvaloarea produsă de către acesta (adică stoarsă producătorilor direcți) și pe care el și-a însușit-o inițial.

La *fiziocrați* dificultatea este deja de altă natură. Fiind de fapt primii care au analizat sistematic capitalul, ei au început prin a încerca să analizeze natura plusvalorii în genere. La ei analiza plusvalorii se confundă cu analiza rentei, singura formă sub care există pentru ei plusvaloarea. De aceea pentru ei singurul capital producător de plusvaloare este capitalul purtător de rentă, adică capitalul agricol, iar munca agricolă pusă în mișcare de către acesta este singura muncă creatoare de plusvaloare, deci singura muncă cu adevărat productivă din punct de vedere capitalist. Ei consideră în mod just că rolul hotărîtor îl are producția de plusvaloare. În afară de alte merite, despre care vom vorbi în cartea a IV-a⁸⁴, ei au în primul rînd marele merit că s-au întors de la capitalul comercial, care funcționează exclusiv în sfera circulației, la capital productiv, în opoziție cu sistemul mercantilist, care, dat fiind realismul lui grobian, reprezintă economia vulgară proprie unei epoci ale cărei interese practice au împins pe ultimul plan primele analize științifice întreprinse de Petty și de adepții acestuia. De altfel, aici, în critica făcută sistemului mercantilist, este vorba numai de concepțiile acestuia asupra capitalului și plusvalorii. Am arătat mai înainte că sistemul monetar a proclamat pe bună dreptate producția pentru piața mondială și transformarea produsului în marfă, deci în bani, ca premisă și condiție a producției capitaliste⁸⁵. Mai tirziu, în sistemul mercantilist, rolul hotărîtor nu îl are transformarea valorii în bani, ci producerea de plusvaloare, dar aceasta din punctul de vedere lipsit de conținut (begriffslos) al sferei circulației și totodată în așa fel încît această plusvaloare apare ca un surplus de bani, ca un excedent al balanței comerciale. Totodată, cu adevărat caracteristic pentru comerțanții și fabricanții din acea vreme și adecvat perioadei de dez-

voltare capitalistă pe care ei o reprezintă este faptul că în condițiile transformării societăților feudale agricole în societăți industriale și în condițiile luptei industriale corespunzătoare a națiunilor pe piața mondială totul depinde de dezvoltarea rapidă a capitalului, dezvoltare care nu se realizează pe așa-numita cale naturală, ci prin mijloace coercitive. Este o mare deosebire între transformarea treptată și lentă a capitalului național în capital industrial și transformarea lui accelerată în timp prin impozite care, sub forma taxelor vamale protecționiste, au fost suportate îndeosebi de proprietarii funciari, de țăranii mici și mijlocii și de meseriași, prin exproprierea rapidă a producătorilor direcți și independenți, prin acumularea și concentrarea rapidă și violentă a capitalurilor, pe scurt prin crearea într-un ritm rapid a condițiilor modului de producție capitalist. Există, de asemenea, o mare deosebire între exploatarea capitalistă și cea industrială a forței productive naturale naționale. Așadar, caracterul național al sistemului mercantilist proclamat de exponenții lui nu este o frază goală. Sub pretextul că îi preocupă numai avuția națiunii și resursele statului, în realitate ei declară interesele clasei capitaliste și îmbogățirea în genere drept supremul țel al statului și proclamă societatea burgheză, în opoziție cu vechiul stat divin. În același timp însă există conștiința că dezvoltarea intereselor capitalului și ale clasei capitaliste, ale producției capitaliste a devenit baza forței naționale și a superiorității naționale în societatea modernă.

Fiziocrații au dreptate și când afirmă că de fapt întreaga producție de plusvaloare, prin urmare și întreaga dezvoltare a capitalului, considerată din punctul de vedere al bazei naturale, se bazează pe productivitatea muncii agricole. Dacă în genere oamenii nu sînt în stare să producă într-o zi de muncă mai multe mijloace de subsistență, deci în sensul strict al cuvîntului mai multe produse agricole decît are nevoie fiecare muncitor pentru propria lui reproducere, dacă cheltuirea zilnică a forței lui de muncă nu ajunge decît pentru producerea mijloacelor de subsistență strict necesare satisfacerii nevoilor lui personale, atunci în genere n-ar mai putea fi vorba nici de plusprodus, nici de plusvaloare. O productivitate a muncii agricole care să depășească consumul individual al muncitorului constituie baza oricărei societăți și în primul rînd baza producției capitaliste, care rupe o parte tot mai mare a societății de producția mijloacelor de subsistență nemijlocite și o transformă, după cum spunea Steuart, în free hands *, dă posibilitatea ca ea să fie exploatată în alte sfere ⁸⁶.

* — brațe libere. — Nota trad.

Ce să mai spunem însă despre economiștii moderni, ca Daire, Passy etc., care reiau, într-un moment cînd întreaga economie politică clasică este în plin declin, aș spune chiar că este pe patul de moarte, concepțiile cele mai primitive despre condițiile naturale ale supramuncii, deci ale plusvalorii în genere, și își imaginează că prin aceasta spun ceva nou și esențial despre renta funciară⁸⁷, după ce renta funciară a fost de mult studiată ca formă specială și ca parte specifică a plusvalorii? Economia politică vulgară se caracterizează tocmai prin aceea că repetă lucruri care, pe o anumită treaptă de dezvoltare, erau noi, originale, profunde și justificate, într-o vreme cînd ele au devenit plate, perimate și false. Prin aceasta ea dovedește necunoașterea totală a problemelor care au preocupat economia politică clasică. Ea confundă aceste probleme cu problemele care nu se puteau pune decît pe primele trepte de dezvoltare ale societății burgheze. La fel stau lucrurile atunci cînd repetă neîncetat și cu mult aplomb ideile fiziocraților cu privire la libertatea comerțului. Oricît de mare a fost interesul practic pe care l-au prezentat aceste teze pentru un stat sau altul, ele și-au pierdut de mult orice interes teoretic.

În condițiile economiei naturale propriu-zise, cînd produsul agricol nu intra sau intra într-o măsură foarte mică în procesul de circulație, și chiar numai o parte relativ neînsemnată din acea parte a produsului care reprezintă venitul proprietarului funciar — ca, de pildă, pe multe latifundii din Roma antică, pe domeniile lui Carol cel Mare și, de asemenea (vezi Vinçard, „Histoire du travail”), într-o măsură mai mare sau mai mică, în tot decursul evului mediu —, produsul și plusprodusul marilor domenii nu constă numai din produse ale muncii agricole. Ele cuprind și produse ale muncii industriale. Meșteșugurile și manufactura practicate ca îndeletniciri accesorii ale agriculturii, care formează baza propriu-zisă, constituie condiția modului de producție pe care se sprijină această economie naturală atît în Europa antică și medievală, cît și pînă în vremurile noastre în obștea hindusă, unde organizarea ei tradițională continuă să existe. Modul de producție capitalist desființează complet această legătură; proces care s-a observat pe scară mare îndeosebi în Anglia în cursul ultimelor trei decenii ale secolului al XVII-lea. Oamenii care au trăit în cadrul unor societăți mai mult sau mai puțin semif feudale, de exemplu Herrenschwand, considerau încă pe la sfîrșitul secolului al XVIII-lea această separare dintre agricultură și manufactură drept o aventură socială, drept un mod de existență care comportă un risc fără precedent. Și chiar în exploățile agricole din antichitate, care prezintă cea mai mare analogie cu agricultura capitalistă, în Cartagina și Roma, găsim o mai mare ase-

mănare cu exploatările de pe plantații decît cu forma corespunzătoare modului de exploatare cu adevărat capitalist ^{42a)}. O analogie formală — care însă apare în toate punctele esențiale ca fiind pe de-a-ntregul înșelătoare pentru cel care a înțeles modul de producție capitalist și care nu descoperă, asemenea d-lui Mommsen ⁴³⁾, modul de producție capitalist în orice economie bazată pe bani — nu găsim de loc în antichitate în Italia continentală, ci numai în Sicilia, pentru că aceasta exista ca tributar agricol al Romei și de aceea agricultura ei era orientată mai cu seamă spre export. Acolo se întilnesc fermieri în sensul modern al cuvîntului.

O concepție greșită asupra naturii rentei se bazează pe faptul că renta în natură a provenit din economia naturală a evului mediu și, în totală contradicție cu condițiile modului de producție capitalist, există și în timpurile moderne sub forma zeciuiei date bisericii, în parte ca o ciudățenie eternizată de vechi contracte. Datorită acestui fapt se consideră că renta nu provine din prețul produsului agricol, ci din masa lui, deci nu provine din relațiile sociale, ci din pămînt. Am arătat mai sus că, deși plusvaloarea se exprimă într-un plusprodus, aceasta nu înseamnă că orice plusprodus în sensul unei simple creșteri a masei produsului exprimă o plusvaloare. El poate reprezenta și un minus de valoare. Altfel, în 1860 industria bumbacului ar fi trebuit să aibă o plusvaloare enormă în comparație cu anul 1840. Or, dimpotrivă, prețul firelor a scăzut. Ca urmare a unor recolte proaste, renta poate să crească enorm pentru că crește prețul cerealelor, deși acest surplus de valoare se exprimă într-o cantitate micșorată, în mod absolut, de grîu mai scump. Dimpotrivă, ca urmare a unor recolte bune, renta poate să scadă, deoarece prețul scade, deși renta micșorată se exprimă într-o cantitate mai mare de grîu mai ieftin. În ceea ce privește renta în produse trebuie subliniat în primul rînd faptul că aceasta nu este decît o tradiție preluată de la un mod de producție depășit, un vestigiu în contradicție cu modul de producție capitalist, contradicție care se manifestă în aceea că renta a dispărut de la sine în contractele particulare și că acolo unde legislația a putut interveni,

^{42 a)} A. Smith arată că în vremea lui (și acest lucru e valabil și pentru vremea noastră în ceea ce privește exploatările de pe plantații din țările tropicale sau subtropicale) renta și profitul încă nu erau separate⁸⁸, deoarece proprietarul funciar era în același timp și capitalist, așa cum a fost, de exemplu, Cato pe domeniile lui. Dar tocmai această separare constituie premisa modului de producție capitalist, al cărei conținut este în genere în contradicție cu sclavagismul.

⁴³⁾ În „Römische Geschichte”, d-l Mommsen nu folosește cuvîntul capitalist în sensul economiei politice moderne și al societății moderne, ci în accepția populară, care mai există nu în Anglia sau în America, ci pe continent, ca veche rămășiță a unor relații sociale dispărute.

cum e cazul zeciuiei date bisericii în Anglia, a fost înlăturată prin mijloace violente, fiind considerată o absurditate⁹⁹. În al doilea rând însă, acolo unde a continuat să existe pe baza modului de producție capitalist, renta în produse n-a fost și nu a putut fi altceva decât o expresie a rentei în bani, deghizată sub forme medievale. Să presupunem, de exemplu, că prețul cuarterului de grâu este de 40 de șilingi. Din acest cuarter, o parte trebuie să înlocuiască salariul cuprins în el și trebuie să fie vîndută pentru a se plăti din nou salariul; o altă parte trebuie să fie vîndută pentru a acoperi impozitul care revine per cuarter. Acolo unde modul de producție capitalist este dezvoltat și implicit este dezvoltată diviziunea muncii sociale, semințele și chiar o parte din îngrășăminte intră în procesul de reproducție ca mărfuri, astfel că pentru a fi înlocuite trebuie cumpărate; pentru a avea banii necesari, o parte din cuarter trebuie din nou vîndută. În măsura în care ele nu trebuie cumpărate efectiv ca mărfuri, ci pot fi luate în natura din produsul însuși pentru a intra din nou ca condiții de producție în reproducția lui — așa cum este cazul nu numai în agricultură, ci și în multe alte ramuri de producție care produc capital constant —, ele sînt incluse în calcul, ca bani de calcul, fiind scăzute ca părți componente ale prețului de cost. Uzura mașinilor și a capitalului fix în genere trebuie să fie înlocuită cu bani. În sfîrșit, urmează profitul, care este inclus în aceste cheltuieli exprimate în bani reali sau în bani de calcul. Acest profit se exprimă într-o anumită parte a produsului brut, determinată de prețul acestuia. Partea care rămîne formează renta. Dacă renta în produse, stabilită prin contract, este mai mare decât acest rest stabilit prin preț, atunci ea nu mai este rentă, ci un scăzămînt din profit. Renta în produse reprezintă o formă perimată chiar și numai din cauza posibilității pe care o are de a nu se orienta după prețul produsului, și, prin urmare, de a fi mai mare sau mai mică decât renta reală și deci de a constitui un scăzămînt nu numai din profit, ci și din părțile componente care înlocuiesc capitalul. În realitate, această rentă în produse, în măsura în care este rentă nu numai cu numele, ci este efectiv rentă, este determinată exclusiv de excedentul prețului produsului peste cheltuielile lui de producție. Ea presupune această mărime variabilă ca fiind constantă. Este totuși seducătoare ideea că produsul în natura este suficient, pe de o parte, pentru hrana muncitorilor, iar pe de altă parte lasă fermierului capitalist mai multe produse alimentare decât îi trebuie și că excedentul constituie renta în natură. Este ca și cum un fabricant produce 200 000 de coți de stambă. Acești 200 000 de coți asigură fabricantului respectiv îmbrăcăminte suficientă pentru muncitorii lui, pentru soția și progeniturile lui și pentru sine însuși,

rămînînd în afară de aceasta stambă pentru vînzare și, în sfîrșit, pentru plata unei rente enorme. Totul e atît de simplu ! Scădeți din cei 200 000 de coți de stambă prețul lor de producție și va rămîne certamente un excedent de stambă care reprezintă renta. Este într-adevăr o naivitate să scazi, de exemplu, din 200 000 de coți de stambă prețul lor de producție de 10 000 l. st. fără să cunoști prețul de vînzare al stambei, să scazi bani din stambă, adică o valoare de schimb dintr-o valoare de întrebuițare ca atare, iar apoi să determini excedentul coților de stambă peste lirele sterline. E ceva mai rău decît cvadratura cercului, care cel puțin are la bază noțiunea de limită, în care linia dreaptă și linia curbă se confundă. Aceasta este însă rețeta oferită de d-l Passy. Să scazi bani din stambă înainte ca stamba să fie transformată, în minte sau în realitate, în bani ! Excedentul este renta, care însă devine, chipurile, palpabilă naturaliter (vezi, de exemplu, Karl Arnd⁹⁰), și nu cu ajutorul unor drăcovenii „sufistice” ! La o asemenea prostie, la scăderea prețului de producție din atîtea și atîtea banițe de grîu, la scăderea unei sume de bani dintr-o măsură de volum, se reduce toată această restaurare a rentei în natură.

II. Renta în muncă

Dacă examinăm renta funciară sub forma ei cea mai simplă, *renta în muncă*, cînd producătorul direct lucrează o parte din săptămîină pe pămîntul care-i aparține de fapt, cu ajutorul unor unelte de producție (plug, vite etc.) care-i aparțin de fapt sau de drept, iar cealaltă parte din săptămîină lucrează gratuit pe pămîntul proprietarului funciar, pentru proprietarul funciar, atunci lucrurile sînt foarte clare, aici renta și plusvaloarea sînt identice. Renta, iar nu profitul, constituie forma sub care se exprimă aici supramunca neplătită. În ce măsură poate în acest caz lucrătorul (self-sustaining serf *) să obțină un excedent peste mijloacele de subzistență necesare, deci un excedent peste ceea ce în modul de producție capitalist am numi salariu, depinde, celelalte împrejurări rămînînd neschimbate, de raportul în care timpul lui de muncă se împarte în timp de muncă pentru sine și timp de muncă de clacă pentru proprietarul funciar. Așadar, acest excedent peste mijloacele de subzistență necesare, germene a ceea ce în condițiile modului de producție capitalist constituie profitul, este aici determinat întru totul de nivelul rentei funciare, care nu numai că este nemijlocit supramuncă neplătită, dar și apare ca atare ; supramuncă neplătită pentru

* — șerbul care se întreține singur. — *Nota trad.*

„proprietarul” condițiilor de producție, care aici se identifică cu pământul sau, în măsura în care sînt distincte de acesta, sînt considerate doar accesorii ale lui. Faptul că aici produsul clăcașului trebuie să fie suficient nu numai pentru mijloacele lui de subzistență, ci și pentru înlocuirea condițiilor de muncă, este comun tuturor modurilor de producție, deoarece el nu este un rezultat al formei lor specifice, ci o condiție naturală a oricărei munci productive neîntrerupte în genere, a oricărei producții neîntrerupte, care este în același timp și reproducție, deci și reproducție a propriilor ei condiții de funcționare. Este clar, de asemenea, că în toate formele în care muncitorul direct rămîne „posesor” al mijloacelor de producție și al condițiilor de muncă, necesare pentru producerea propriilor lui mijloace de subzistență, relația de proprietate trebuie să apară în același timp ca o relație nemijlocită de dominație și aservire, și, în consecință, producătorul direct trebuie să apară ca un om lipsit de libertate; această lipsă de libertate poate fi atenuată, de la șerbă cu munca de clacă pînă la simpla obligație de a da dijmă. Potrivit ipotezei noastre, aici producătorul direct este posesorul propriilor lui mijloace de producție, al condițiilor materiale ale muncii, necesare pentru efectuarea muncii lui și pentru producerea mijloacelor lui de subzistență; el practică în mod independent agricultura, ca și industria casnică rurală, legată de aceasta. Această independență persistă chiar atunci cînd micii țărani formează, cum e cazul, de exemplu, în India, o obște de producție mai mult sau mai puțin primitivă, deoarece aici este vorba numai de independența față de proprietarul funciar nominal. În aceste condiții supramunca pentru proprietarul funciar nominal le poate fi estorcată numai prin constrîngere extraeconomică, indiferent de forma acestei constrîngeri ⁴⁴). Această formă se deosebește de sclavagism sau de sistemul plantațiilor prin aceea că sclavul lucrează cu condițiile de producție care nu-i aparțin și nu lucrează independent. Sînt deci necesare relații de dependență personală, lipsă de libertate personală indiferent în ce măsură, este necesar ca cel ce muncește să fie legat de pămînt fiind un accesoriu al acestuia, este necesară șerbă în sensul propriu al cuvîntului. Dacă, așa cum este cazul în Asia, nu proprietarii funciari, ci statul se opune producătorilor direcți ca proprietar funciar și totodată ca suveran, atunci renta și impozitul coincid, sau, mai exact, nu există un impozit distinct de această formă a rentei funciare. În asemenea condiții nu este nevoie ca relația de dependență să aibă, din punct de vedere politic sau economic, o formă mai aspră decît aceea care

⁴⁴) După cucerirea unei țări, prima grijă a cuceritorilor a fost întotdeauna aceea de a-și apropria și oamenii. Comp. Linguet ⁹¹. Vezi și Mōser ⁹².

caracterizează situația tuturor celor supuși statului. Aici statul este proprietarul suprem al pământului. Suveranitatea înseamnă aici proprietatea funciară concentrată pe scară națională. În schimb, în acest caz nu există nici proprietate funciară privată, deși există posesiunea și folosirea atît privată, cît și în obște, a pământului.

Forma economică specifică care stoarce producătorilor direcți supramunca neplătită determină relațiile de dominație și aservire, așa cum decurg ele nemijlocit din producție și exercită la rindul lor o influență determinantă asupra producției. Pe aceasta se bazează întreaga structură a organizării (Gemeinwesen) economice, așa cum decurge ea din înseși relațiile de producție, și totodată structura ei politică specifică. Relația nemijlocită dintre proprietarii condițiilor de producție și producătorii direcți — relație a cărei formă corespunde întotdeauna și în mod firesc unei anumite trepte de dezvoltare a metodelor de muncă și, în consecință, a forței productive sociale a muncii — dezvăluie întotdeauna secretul intim, temelia ascunsă a întregii orînduiri sociale, prin urmare și a formei politice a relațiilor de suveranitate și dependență, pe scurt, a oricărei forme specifice date a statului. Aceasta nu înseamnă că aceeași bază economică — aceeași din punctul de vedere al condițiilor fundamentale — nu poate prezenta, datorită nenumăratelor și diverselor împrejurări empirice, condițiilor naturale, relațiilor rasiale, influențelor istorice care acționează din afară etc., nesfîrșite variații și gradații care nu pot fi înțelese decît cu ajutorul analizei acestor împrejurări date empiric.

În ceea ce privește renta în muncă, forma cea mai simplă, inițială a rentei, un lucru este evident : renta este aici forma inițială a plusvalorii și coincide cu ea. Dar faptul că plusvaloarea coincide cu munca străină neplătită nu necesită aici o analiză, deoarece ea există încă sub forma ei vizibilă, palpabilă, dat fiind că munca producătorului direct pentru sine însuși este încă distinctă, în spațiu și timp, de munca lui pentru proprietarul funciar, ultima înfățișându-se nemijlocit sub forma brutală a muncii silite pentru altul. Tot astfel „însușirea” pe care o posedă pământul de a da rentă se reduce aici la un secret evident, căci naturii care furnizează rentă îi aparține atît forța de muncă omenească legată de pămînt, cît și relația de proprietate, care îl silește pe posesorul forței de muncă să o supună unui efort și să o cheltuiască dincolo de limita cerută pentru satisfacerea propriilor lui nevoi. Renta constă nemijlocit în însușirea de către proprietarul funciar a acestei cheltuiiri excedentare a forței de muncă, pentru că producătorul direct nu plătește acestuia nici o altă rentă. Aici, unde plusvaloarea și renta nu numai că sînt identice, dar plusvaloarea are încă în mod palpabil forma

supramuncii, sînt evidente și condițiile sau limitele naturale ale rentei, pentru că ele sînt condițiile și limitele naturale ale supramuncii în genere. Producătorul direct trebuie 1) să posede suficientă forță de muncă și 2) condițiile naturale ale muncii lui, adică în primul rînd pămîntul cultivat, să fie destul de favorabile, într-un cuvînt productivitatea naturală a muncii lui să fie destul de mare pentru ca el să aibă posibilitatea de a produce muncă excedentară, peste munca necesară pentru satisfacera propriilor lui nevoi. Această posibilitate nu creează renta; renta este creată numai de constrîngere, care transformă posibilitatea în realitate. Dar însăși posibilitatea este legată de condiții naturale subiective și obiective. Dar nici aici nu există literalmente nici un mister. Dacă forța de muncă este neînsemnată, iar condițiile naturale ale muncii sînt mizere, atunci supramunca este neînsemnată, dar în acest caz, pe de o parte, sînt neînsemnate și nevoile producătorilor, iar pe de altă parte este relativ neînsemnat numărul exploataților supramuncii, și, în sfîrșit, este neînsemnat însuși plusprodusul în care se realizează această supramuncă puțin productivă pentru numărul neînsemnat de proprietari care exploatează.

În sfîrșit, în ceea ce privește renta în muncă, este clar că — presupunînd toate celelalte împrejurări neschimbate — depinde în întregime de volumul relativ al supramuncii sau al muncii de clacă în ce măsură producătorul direct este capabil să-și îmbunătățească propria lui situație, să se îmbogățească, să producă un excedent peste mijloacele de subzistență strict necesare, sau, dacă anticipăm modul de exprimare capitalist, dacă și în ce măsură poate să producă un profit oarecare pentru sine, adică un excedent peste salariul produs de el. Renta este aici forma normală, care absoarbe totul, este, ca să spunem așa, forma legitimă a supramuncii; de parte de a fi un excedent peste profit, adică, în cazul de față, peste orice alt excedent care depășește salariul, nu numai mărimea unui asemenea profit, ci și însăși existența lui depind — celelalte împrejurări rămînînd neschimbate — de mărimea rentei, adică de supramunca care urmează a fi prestată, prin constrîngere, pentru proprietar.

Unii istorici și-au exprimat mirarea pentru faptul că, deși producătorul direct nu este proprietar, ci numai posesor, și întreaga lui supramuncă aparține în realitate de jure proprietarului funciar, în aceste împrejurări poate avea loc în genere o creștere independentă a averii și, relativ vorbind, a bogăției la cei care prestează claca sau la șerbi. Este totuși clar că în condițiile primitive și slab dezvoltate care stau la baza acestor relații de producție sociale și a modului de producție corespunzător, tradiția trebuie să joace un

rol hotărîtor. În afară de aceasta e clar că aici, ca și pretutindeni, partea dominantă a societății are tot interesul să consfințească prin lege starea de lucruri existentă și să dea putere de lege limitelor ei, stabilite în virtutea obiceiului și tradiției. Abstracție făcînd de orice alte împrejurări, acest lucru se realizează de altfel de la sine, de îndată ce reproducerea permanentă a bazei situației existente, a relațiilor pe care se sprijină aceasta, ia în decursul timpului o formă reglementată și sistematică, iar această reglementare și acest sistem constituie un element necesar al oricărui mod de producție care trebuie să dobîndească stabilitate socială și independență față de pura întîmplare sau de arbitrar. Ele sînt tocmai forma de consolidare socială a modului de producție și, în consecință, a relativei lui emancipări de tot ce este pură întîmplare și pur arbitrar. El dobîndește această formă în condițiile unei stări stagnante atît a procesului de producție, cît și a relațiilor sociale corespunzătoare acestuia, prin simpla și repetata reproducere a lor. Dacă forma a durat multă vreme, ea se statornicește ca un obicei, ca o tradiție, și în cele din urmă este consfințită ca lege expresă. Întrucît forma acestei supramunci, munca de clacă, se bazează pe faptul că toate forțele productive sociale ale muncii sînt nedezvoltate, că metodele de muncă sînt primitive, ea absoarbe, firește, din munca totală a producătorilor direcți o parte alicotă cu mult mai mică decît în modurile de producție mai dezvoltate și în special decît în modul de producție capitalist. Să presupunem, de pildă, că munca de clacă pentru proprietar a fost la început de două zile pe săptămînă. Aceste două zile de muncă de clacă pe săptămînă au devenit ceva stabil, sînt o mărime constantă, legal reglementată prin cutume sau prin legi scrise. Dar productivitatea celorlalte zile ale săptămînii, de care dispune producătorul direct, este o mărime variabilă care se dezvoltă necesarmente pe măsură ce el dobîndește experiență — ca și nevoile noi care apar, ca și lărgirea pieței pentru produsele lui —, iar certitudinea tot mai mare a folosirii acestei părți a forței lui de muncă îl va stimula la o mai mare încordare a forței lui de muncă, și nu trebuie să se uite că utilizarea acestei forțe de muncă nu se limitează nicidecum la agricultură, ci cuprinde și industria casnică țărănească. Posibilitatea unei anumite dezvoltări economice există deci aici și ea depinde, firește, de măsura în care împrejurările sînt favorabile, de trăsăturile de caracter rasiale innăscute etc.

III. *Renta în produse*

Analizînd problema din punct de vedere economic, transformarea rentei în muncă în rentă în produse nu schimbă întru nimic

esența rentei funciare. În formele pe care le analizăm aici, aceasta din urmă constă în faptul că este singura formă dominantă și normală a plusvalorii sau a supramuncii, ceea ce la rîndul său înseamnă că ea reprezintă singura supramuncă sau singurul plusprodus pe care producătorul direct, posesor al condițiilor de muncă necesare propriei lui reproduceri, trebuie să-l furnizeze *proprietarului* singurei condiții a muncii care în această situație este atotcuprinzătoare, adică proprietarul pămîntului ; înseamnă, pe de altă parte, că numai pămîntul i se opune ca o condiție de muncă aflată în proprietatea altuia, independentă de el și intruchipată în proprietarul funciar. Chiar fiind forma dominantă și cea mai dezvoltată a rentei funciare, renta în produse este însoțită totuși întotdeauna, într-o măsură mai mare sau mai mică, de rămășițe ale formei anterioare, de renta dată direct în muncă, adică de munca de clacă, indiferent dacă proprietarul funciar este o persoană particulară sau este statul. Renta în produse presupune o practică superioară a producătorului direct, deci o treaptă mai înaltă de dezvoltare a muncii lui și a societății în genere ; ea se deosebește de forma precedentă prin aceea că supramunca nu mai este efectuată sub forma ei naturală și ca atare sub directa supraveghere și constrîngere a proprietarului funciar sau a reprezentantului acestuia ; dimpotrivă, producătorul direct trebuie s-o efectueze pe propria sa răspundere, în virtutea forței relațiilor, și nu a constrîngerii directe, în virtutea prevederilor legii, și nu a biciului. Supraproducția în sensul de producție care depășește nevoile producătorului direct și care se obține în sfera de producție care-i aparține efectiv, pe pămîntul pe care el însuși îl exploatează, spre deosebire de producția obținută pe domeniul seniorului, alături și în afara gospodăriei proprii, devine acum o regulă firească. În cadrul acestei relații, producătorul direct dispune mai mult sau mai puțin de folosirea întregului său timp de muncă, deși, la fel ca și înainte, o parte din acest timp de muncă, inițial aproape întreaga lui parte excedentară, revine în mod gratuit proprietarului funciar ; numai cu deosebirea că nu îi revine nemijlocit, în forma naturală propriu-zisă, ci sub forma naturală a produsului în care se realizează acest timp. Întreruperile împovăratore legate de reglementarea muncii de clacă, mai mult sau mai puțin stinjenitoare, determinate de munca pentru proprietarul funciar (vezi cartea I, cap. VIII, 2 : Fabricant și boier) dispar acolo unde renta în produse există în formă pură, sau cel puțin se reduce la cîteva scurte intervale în cursul anului acolo unde, pe lîngă renta în produse, persistă anumite munci de clacă. Între munca producătorului pentru sine însuși și munca lui pentru proprietarul funciar nu mai există o deosebire perceptibilă în timp și în spațiu. Această

rentă în produse sub forma ei pură, deși rămășițe ale ei se mențin și în modurile și relațiile de producție mai dezvoltate, presupune tot economie naturală, adică presupune că condițiile activității sînt produse în întregime sau în cea mai mare parte chiar în cadrul gospodăriei, că ele sînt înlocuite și reproduse nemijlocit din chiar produsul brut al acesteia. Ea presupune, de asemenea, îmbinarea industriei casnice țărănești cu agricultura; plus produsul, care constituie renta, este produsul acestei munci combinate agricole-industriale a familiei, indiferent dacă, așa cum se întimpla adesea în evul mediu, renta în produse constă într-o măsură mai mare sau mai mică din produse industriale sau dacă este dată exclusiv sub forma produsului agricol propriu-zis. În condițiile acestei forme a rentei, cînd supramunca este reprezentată prin renta în produse, este posibil ca renta să nu epuizeze munca excedentară a familiei țărănești. Dimpotrivă, aici producătorul are, în comparație cu renta în muncă, mai multe posibilități de a presta muncă suplimentară, al cărei produs îi aparține lui însuși întocmai ca și produsul muncii care îi satisface trebuințele. De asemenea, o dată cu această formă apar diferențe mai mari în situația economică a diversilor producători direcți. Cel puțin există această posibilitate, după cum există și posibilitatea ca acest producător direct să dobîndească mijloacele ca la rîndul său să exploateze nemijlocit munca altuia. Dar aici, unde analizăm forma pură a rentei în produse, acest lucru nu ne interesează, după cum nu ne interesează în genere nenumăratele combinații în care diferitele forme ale rentei se pot lega, falsifica și amesteca între ele. Datorită formei rentei în produse, legată de un anumit caracter al produsului și al producției înseși, datorită îmbinării — absolut necesare în cadrul acestei forme — a agriculturii cu industria casnică, datorită faptului că în aceste condiții familia țărănească își autosatisface aproape în întregime nevoile, fiind independentă de piață, de schimbările producției și de dezvoltarea istorică a părții din societate care se află în afara ei, pe scurt, datorită însuși caracterului economiei naturale în general, această formă este cît se poate de potrivită pentru a constitui baza unor relații sociale stabile de felul celor existente, de pildă, în Asia. Aici, ca și în cazul rentei în muncă, renta funciară constituie forma normală a plusvalorii și, în consecință, a supramuncii, adică a întregii munci suplimentare pe care producătorul direct trebuie să o presteze gratuit, așadar, de fapt, prin constrîngere, pentru proprietarul celei mai esențiale condiții a muncii lui, pentru proprietarul pămîntului, deși această constrîngere nu-i mai apare în forma brutală de altădată. Profitul, dacă numim astfel, printr-o falsă anticipare, partea excedentului muncii producătorului direct peste munca necesară.

parte pe care și-o însușește el însuși, determină într-o măsură atât de mică renta în produse, încît mai degrabă crește separat de ea și își are limita naturală în volumul rentei în produse. Aceasta din urmă poate avea un volum care să pericliteze serios însăși reproducerea condițiilor de muncă, a mijloacelor de producție, să facă mai mult sau mai puțin imposibilă lărgirea producției și care să-l silească pe producătorul direct să se limiteze la minimum fizic necesar al mijloacelor de subzistență. Astfel stau lucrurile mai ales acolo unde această formă este găsită și exploatată de o națiune comercială cuceritoare, cum este, de pildă, cazul englezilor în India.

IV. Renta în bani

Prin renta în bani — spre deosebire de renta funciară industrială sau comercială, bazată pe modul de producție capitalist, rentă care nu este decît un excedent peste profitul mijlociu — înțelegem aici renta funciară care rezultă din simpla schimbare a formei rentei în produse, după cum aceasta din urmă nu a fost decît renta în muncă, transformată. Aici producătorul direct trebuie să dea proprietarului funciar (indiferent dacă acesta este statul sau o persoană particulară) nu produsul, ci prețul acestui produs. Nu mai este deci suficient un excedent al produsului sub forma lui naturală, ci acest excedent trebuie transformat din această formă naturală în forma bani. Deși producătorul direct continuă să producă singur cel puțin cea mai mare parte din mijloacele lui de subzistență, o parte din produsul lui trebuie acum să fie transformată în marfă, să fie produsă ca marfă. Acest fapt schimbă mai mult sau mai puțin caracterul întregului mod de producție. El își pierde independența, încetează de a fi detașat de ansamblul social. Proporția cheltuielilor de producție, în care intră acum într-o măsură mai mare sau mai mică cheltuieli bănești, devine acum hotărîtoare; în orice caz hotărîtor devine excedentul acelei părți din produsul brut care urmează să fie transformată în bani, față de partea care trebuie să servească, pe de o parte, ca mijloace de reproducție și, pe de altă parte, ca mijloace directe de subzistență. Dar baza acestui fel de rentă, deși e pe cale de dispariție, rămîne aceeași ca și la renta în produse, care constituie punctul inițial. Producătorul direct este, ca și mai înainte, posesorul ereditar sau în genere tradițional al pămîntului care trebuie să presteze proprietarului funciar, ca proprietar al acestei condiții esențiale a producției sale, o muncă suplimentară silită, adică neplătită, fără echivalent, sub forma plusprodusului transformat în bani. Proprietatea asupra condițiilor de

muncă distincte de pământ, asupra uneltelor agricole și altor bunuri mobile se transformă, încă în condițiile formelor anterioare, mai întâi de fapt, apoi și de drept, în proprietate a producătorilor direcți, și acest lucru e presupus cu atât mai mult când e vorba de renta în bani. Transformarea, la început sporadică, apoi într-o măsură tot mai mare pe scară națională, a rentei în produse în rentă în bani presupune deja o mare dezvoltare a comerțului, a industriei orășenești, în genere a producției de mărfuri, și o dată cu aceasta a circulației banilor. Ea presupune, de asemenea, un preț de piață al produselor, precum și vânzarea produselor la un preț mai mult sau mai puțin apropiat de valoarea lor, ceea ce nu era posibil în condițiile anterioare. În răsăritul Europei această transformare are loc pe alocuri în zilele noastre. Că ea nu poate fi realizată fără o anumită dezvoltare a forței productive a muncii sociale ne-o dovedesc diferite încercări nereușite din timpul Imperiului roman de a realiza această transformare și revenirea la renta în natură, după ce se încercase transformarea în rentă în bani chiar și numai a acelei părți a acestei rente care exista ca impozit plătit statului. Aceeași dificultate este atestată, de exemplu, în Franța, înainte de revoluție, prin falsificarea și îmbinarea rentei în bani cu rămășițe ale formelor ei anterioare.

Dar renta în bani, ca formă transformată a rentei în produse și în opoziție cu ea, reprezintă forma ultimă și totodată modul de destrămare a acelei forme a rentei funciare pe care am analizat-o aici, și anume renta funciară ca formă normală a plusvalorii și a supramuncii neplătite ce trebuie prestată pentru proprietarul condițiilor de muncă. În forma ei pură, această rentă, ca și renta în muncă și renta în produse, nu reprezintă nici un excedent peste profit. Prin definiția ei îl absoarbe. În măsura în care acesta apare de fapt alături de ea ca o parte specială a muncii excedentare, renta în bani, ca și renta sub formele ei anterioare, continuă să fie limita normală a acestui profit embrionar, care se poate dezvolta numai o dată cu apariția posibilității de a exploata fie munca excedentară proprie, fie munca excedentară a altuia care rămâne disponibilă după efectuarea supramuncii întru chipate în renta în bani. Dacă profitul apare realmente alături de această rentă, nu profitul este limita rentei, ci renta este limita profitului. Dar, așa cum am mai spus, renta în bani este totodată forma de destrămare a rentei funciare pe care am analizat-o, care coincide prima facie cu plusvaloarea și cu supramunca, a rentei funciare ca formă normală și dominantă a plusvalorii.

În dezvoltarea ei ulterioară, renta în bani duce în mod necesar — facem abstracție de toate formele intermediare, ca, de pildă.

aceea a micului țăran arendaș — fie la transformarea pământului în proprietate țărănească liberă, fie la forma modului de producție capitalist, la renta pe care o plătește fermierul capitalist.

O dată cu renta în bani, relația tradițională de drept cutumiar dintre producătorii direcți dependenți, care posedă și cultivă o parte a pământului, și proprietarul funciar se transformă în mod necesar într-o relație contractuală pur bănească, stabilită de norme precise ale unei legi cu acțiune pozitivă. Posesorul cultivator devine deci de fapt un simplu fermier. Această transformare este folosită, pe de o parte, când celelalte relații generale de producție existente sînt favorabile pentru exproprierea treptată a vechilor posesori țărani și înlocuirea lor cu fermierul capitalist; pe de altă parte, ea duce la răscumpărarea de către vechiul posesor a obligației de a da rentă și la transformarea lui într-un țăran independent cu proprietate deplină asupra pământului pe care-l cultivă. Mai departe, transformarea rentei în natură în rentă în bani este nu numai în mod necesar însoțită, ci și anticipată de formarea unei clase de non-posesori, de zileri salariați. De aceea, în perioada de formare a acestei noi clase, când ea apare numai în mod sporadic, țărani înstăriți obligați la plata rentei încep să-i exploateze pe cont propriu pe salariații agricoli, tot așa cum încă în timpul feudalismului țărani iobagi mai înstăriți aveau la rîndul lor alți iobagi. Astfel, treptat, ei au într-o măsură tot mai mare posibilitatea de a face oarecare avere și de a se transforma în viitori capitaliști. Vechii posesori care cultivă ei înșiși pământul constituie astfel o pepinieră de fermieri capitaliști, iar sporirea rîndurilor acestora este determinată de dezvoltarea generală a producției capitaliste în afara agriculturii, luînd o amploare deosebită atunci când, așa cum s-a întîmplat în Anglia în secolul al XVI-lea, este sprijinită de împrejurări deosebit de favorabile, ca deprecierea progresivă a banilor, depreciere care a permis acestor fermieri, date fiind tradiționalele contracte de arendă pe termen lung, să se îmbogățească pe seama proprietarilor funciari.

Mai departe: Cînd renta ia forma rentei în bani și o dată cu aceasta relația dintre țăranul obligat la plata rentei și proprietarul funciar ia forma unei relații contractuale — transformare posibilă în genere numai în condiții cînd piața mondială, comerțul și manufactura ating un nivel relativ ridicat — apare în mod necesar și arendarea pământului către capitaliști, care pînă acum erau departe de agricultură și care acum transferă în mediul rural și în agricultură capitalul dobîndit la oraș și formele de exploatare capitalistă care s-au dezvoltat la oraș, adică crearea produsului ca simplă marfă și simplu mijloc pentru însușirea plusvalorii. Forma aceasta

poate deveni regulă generală numai în țările care în perioada de trecere de la modul de producție feudal la cel capitalist au dominat piața mondială. Din momentul în care între proprietarul funciar și agricultorul care muncește efectiv se interpune arendașul capitalist, toate relațiile care decurgeau din vechiul mod de producție existent la sate se destramă. Arendașul devine adevăratul comandant al acestor muncitori agricoli și adevăratul exploatare al supramuncii lor, în timp ce proprietarul funciar are relații directe, și anume relații pur bănești și contractuale numai cu acest arendaș capitalist. În același timp se schimbă și natura rentei, nu numai de fapt și accidental, așa cum se observa pe alocuri încă în condițiile formelor anterioare, ci în mod normal, în forma ei recunoscută și dominantă. De la forma normală a plusvalorii și a supramuncii, ea este redusă la excedentul acestei supramunci peste acea parte a ei care este însușită de către capitalistul exploatare sub forma profitului; acum capitalistul exploatare stoarce direct întreaga supramuncă — profitul și excedentul peste profit —, și-o însușește sub forma plusprodusului total pe care îl transformă în bani. Ceea ce el plătește drept rentă proprietarului funciar este doar o parte excedentară a plusvalorii pe care o obține, în virtutea capitalului de care dispune, prin exploatarea directă a muncitorilor agricoli. Partea mai mare sau mai mică pe care el trebuie să o dea proprietarului funciar este determinată în medie, ca limită, de către profitul mijlociu pe care-l dă capitalul în sferile de producție neagricole și de către prețurile de producție neagricole reglate de profitul mijlociu. Prin urmare, din forma normală a plusvalorii și a supramuncii, renta s-a transformat acum într-un excedent caracteristic acestei sfere speciale a producției, sferei agricole, într-un excedent peste acea parte a supramuncii pe care capitalul o reclamă de la bun început, considerând normal să-i revină. În locul rentei, forma normală a plusvalorii este acum profitul, iar renta este doar o formă, devenită în anumite condiții autonomă, nu a plusvalorii în genere, ci a unei anumite ramificații a acesteia, profitul suplimentar. Nu este necesar să arătăm amănunțit cum acestei transformări îi corespunde o transformare treptată a însuși modului de producție. Acest lucru se vede chiar din faptul că pentru fermierul capitalist normal este să producă produsul agricol ca marfă și că, dacă pînă acum numai excedentul peste mijloacele sale de subzistență se transforma în marfă, de aici înainte numai o parte relativ neînsemnată a acestei mărfi se transformă direct în mijloace de subzistență pentru sine. Acum munca agricolă nu mai este subordonată pămîntului, ci nemijlocit capitalului și productivității lui.

Profitul mijlociu și prețul de producție reglat de către acesta se formează în afara agriculturii ca atare, în sfera comerțului și industriei de la oraș. Profitul țaranului obligat să plătească rentă nu participă la egalizarea profiturilor, deoarece relațiile dintre el și proprietarul funciar nu sînt relații capitaliste. În măsura în care el obține un profit, adică realizează — prin muncă proprie sau exploatarea muncă străină — un excedent peste mijloacele de subsistență necesare, acest lucru are loc în afara relațiilor normale și, celelalte condiții rămînînd neschimbate, mărimea acestui profit nu determină renta, ci, dimpotrivă, renta determină limita profitului. Rata ridicată a profitului în evul mediu nu se datorește numai compoziției joase a capitalului, în care predomină elementul variabil cheltuit pentru salarii. Ea se datorește înșelăciunii practice la sate, însușirii unei părți din renta proprietarului funciar și din venitul vasalilor acestuia. Dacă în evul mediu satul exploatează din punct de vedere politic orașul pretutindeni unde feudalismul n-a fost înlăturat prin dezvoltarea extraordinară a orașului, cum a fost cazul în Italia, orașul exploatează din punct de vedere economic satul pretutindeni și fără excepție, prin prețurile de monopol, prin sistemul de impozite, prin instituția corporațiilor, prin înșelătoria comercială directă și prin cămătărie.

S-ar putea crede că simpla apariție a fermierului capitalist în producția agricolă constituie o dovadă că prețul produselor agricole, care dintotdeauna dădeau sub o formă sau alta renta, trebuie să depășească, cel puțin în momentul acestei apariții, prețurile de producție din industrie; pentru că el a atins nivelul unui preț de monopol sau pentru că a crescut atingînd valoarea produselor agricole, iar valoarea acestora depășește realmente prețul de producție reglat de profitul mijlociu. În caz contrar, fermierul capitalist n-ar putea, date fiind prețurile existente ale produselor agricole, să realizeze întîi din prețul acestor produse un profit mijlociu și apoi, din același preț, să plătească, sub formă de rentă, un excedent peste acest profit. De aici se poate trage concluzia că rata generală a profitului, pe care o are în vedere fermierul capitalist în momentul cînd încheie contractul cu proprietarul funciar, s-a format fără includerea rentei și că deci, începînd să joace rolul de regulator în agricultură, ea găsește acest excedent de-a gata și îl plătește proprietarului funciar. În modul acesta tradițional își explică lucrurile, de exemplu, d-l Rodbertus⁹³. Dar :

În primul rînd. Această pătrundere în agricultură a capitalului ca forță autonomă și preponderentă nu are loc dintr-o dată și pretutindeni, ci treptat și în anumite ramuri ale producției. Inițial capitalul nu pătrunde în agricultura propriu-zisă, ci în ramuri de

producție ca creșterea vitelor, în speță a oilor, al cărei produs principal, lina, prezintă la început, în condițiile dezvoltării industriei, un excedent constant al prețului de piață peste prețul de producție, excedent ce se egalizează abia mai târziu. Așa s-au petrecut lucrurile în Anglia în secolul al XVI-lea.

În al doilea rînd. Deoarece la început această producție capitalistă apare doar sporadic, nu se pot aduce obiecții împotriva presupunerii că inițial ea pune stăpînire numai pe acele suprafețe care, datorită fertilității lor specifice sau poziției lor deosebit de favorabile, pot da în genere rentă diferențială.

În al treilea rînd. Chiar presupunînd că în momentul apariției acestui mod de producție, care presupune de fapt o creștere a ponderii cererii de la oraș, prețurile produselor agricole depășesc prețurile de producție, cum a fost certamente cazul în ultima treime a secolului al XVII-lea în Anglia, chiar și în această situație, din momentul în care acest mod de producție nu va fi o simplă subordonare a agriculturii de către capital și din momentul în care dezvoltarea lui determină necesarmente o îmbunătățire a agriculturii și o reducere a cheltuielilor de producție, se produce o reacție compensatoare, o scădere a prețurilor produselor agricole, așa cum s-a întîmplat în Anglia în prima jumătate a secolului al XVIII-lea.

Așadar, renta ca excedent peste profitul mijlociu nu poate fi explicată în acest mod tradițional. Indiferent de condițiile istorice în care apare, odată instalată, renta nu mai poate exista decît în condițiile moderne expuse mai sus.

În sfîrșit, în ceea ce privește transformarea rentei în produse în rentă în bani, trebuie arătat că, o dată cu aceasta, renta capitalizată, prețul pămîntului, deci înstrăinarea și vinderea lui, devine un moment esențial, și astfel nu numai țărani, altădată obligați să plătească rentă, se pot transforma în țărani-proprietari independenți, dar și posesorii de bani de la oraș și alți posesori de bani pot cumpăra pămînt pentru a-l arenda fie țăranilor, fie capitaliștilor și pot beneficia de rentă ca formă a dobînzii la capitalul astfel investit; că deci și aceasta contribuie la transformarea modului de exploatare anterior, a relațiilor dintre proprietar și cultivatorul real, precum și a rentei.

V. Sistemul exploatării în parte și proprietatea țărănească parcelară

Am ajuns acum la sfîrșitul expunerii privind renta funciară.

În toate aceste forme ale rentei funciare : renta în muncă, renta în produse, renta în bani (ca simplă formă transformată a rentei în

produse), cel care plătește renta este presupus a fi întotdeauna ade-văratul cultivator și posesor al pământului, a cărui supramuncă neplătită revine nemijlocit proprietarului funciar. Chiar și în cazul ultimei forme, în cazul rentei în bani — în măsura în care ea se prezintă în formă pură, deci ca simplă formă transformată a rentei în produse — acest lucru nu numai că e posibil, dar așa se și în-timplă în realitate.

Metairie-system, sau sistemul exploatării în parte, în condițiile căruia cultivatorul (fermierul) nu participă numai cu muncă (pro-prie sau străină), ci și cu o parte din capitalul necesar exploatării, iar proprietarul funciar participă nu numai cu pământul, ci și cu cealaltă parte a capitalului necesar exploatării (de exemplu, vitele), iar produsul se împarte între dijmaș și proprietarul funciar, în anu-mite proporții, care diferă de la o țară la alta, poate fi considerat ca formă de trecere de la forma inițială a rentei la renta capitalistă. Pe de o parte, fermierul nu dispune aici de suficient capital pentru o exploatare capitalistă propriu-zisă. Pe de altă parte, ceea ce revine proprietarului funciar nu are forma pură a rentei. Poate reprezenta de fapt dobinda la capitalul avansat și o rentă excedentară. Poate absorbi de fapt întreaga supramuncă a fermierului sau îi poate lăsa o parte mai mare sau mai mică din această supramuncă. Esențialul este însă că aici renta nu mai apare ca forma normală a plusvalorii în genere. Pe de o parte, dijmașul, indiferent dacă muncește singur sau folosește și muncă străină, pretinde o parte din produs nu în calitatea lui de muncitor, ci în calitatea lui de posesor al unor unelte de muncă, ca propriul lui capitalist. Pe de altă parte, pro-prietarul funciar pretinde partea lui nu exclusiv în virtutea pro-prietății asupra pământului, ci și pentru că a împrumutat capi-tal ^{44a)}.

Rămășițele vechii proprietăți în obște asupra pământului, care s-au menținut, de exemplu, în Polonia și România după trecerea la gospodăria agricolă țărănească independentă, au servit ca pretext pentru trecerea la forme inferioare ale rentei funciare. O parte a pământului aparține țăranului individual și este lucrată de el în mod independent. O altă parte este lucrată în obște și dă un plusprodus, din care o parte este folosită pentru acoperirea cheltuielilor obștii, iar o parte ca rezervă în caz de recolte proaste etc. Aceste două părți ale plusprodusului, și în cele din urmă chiar întregul plus-produs împreună cu pământul pe care este obținut, sînt acaparate treptat de către demnitari ai statului și de către persoane particu-lare, iar țăranii-prorietari inițial liberi, pentru care se menține obligația de a lucra în comun acest pământ, sînt astfel transformați

⁴⁴ a) Comp. Buret, Tocqueville, Sismondi. ⁴⁴

în clăcași, respectiv în țărani obligați la plata rentei în produse, în timp ce uzurpatorii pământului obștii se transformă în proprietari nu numai ai pământurilor uzurpate ale obștii, ci și ai pământurilor țăranilor.

Nu este cazul să analizăm aici amănunțit economia sclavagistă propriu-zisă (care cunoaște și ea o serie de forme, începînd cu sistemul patriarhal orientat cu precădere spre consumul propriu și terminînd cu sistemul plantațiilor orientat spre producția pentru piața mondială) și nici economia feudală, în cadrul căreia proprietarul funciar practică agricultura pe cont propriu, posedă toate uneltele de producție și exploatează munca țăranilor neliberi sau liberi, cărora le plătește în natură sau în bani. Aici proprietarul funciar se identifică cu proprietarul uneltelor de producție, deci cu exploataatorul direct al muncitorilor, care sînt considerați ca elemente ale producției. La fel renta se identifică cu profitul, aici neexistînd nici un fel de deosebire între diferitele forme ale plusvalorii. Proprietarul tuturor uneltelor de producție din care face parte și pămîntul, iar pe primele trepte ale sclavagismului fac parte înșiși producătorii direcți, își însușește întreaga supramuncă a muncitorilor exprimată aici în plusprodus. Acolo unde predomină concepțiile capitaliste, ca pe marile plantații din America, toată această plusvaloare este considerată ca profit; acolo unde nu există modul de producție capitalist și nici concepțiile corespunzătoare lui din țările capitaliste nu sînt cunoscute, ea este considerată ca rentă. În orice caz, această formă nu prezintă nici o dificultate. Venitul proprietarului funciar, indiferent de denumirea pe care o are, plusprodusul disponibil pe care acesta și-l însușește este aici forma normală și dominantă în care este însușită direct întreaga supramuncă neplătită, iar proprietatea funciară constituie baza acestei însușiri.

Acum *proprietatea parcelară*. Țăranul este aici totodată proprietar liber al pământului lui, care reprezintă principalul lui mijloc de producție, sfera necesară pentru investirea muncii și capitalului lui. În condițiile acestei forme nu se plătește nici o arendă, prin urmare renta nu apare ca formă distinctă a plusvalorii, deși în țările în care modul de producție capitalist este dezvoltat, ea apare ca profit suplimentar în comparație cu alte ramuri de producție, dar ca un profit suplimentar care, ca în genere tot ceea ce reprezintă produsul muncii lui, revine țăranului.

Această formă a proprietății funciare presupune, ca și în formele anterioare mai vechi ale ei, că populația rurală este cu mult mai mare decît populația urbană, că deci, chiar dacă modul de producție capitalist este dominant, el este totuși relativ slab dezvoltat și, prin urmare, și în celelalte ramuri de producție concen-

trarea capitalurilor are loc în limite înguste, predomină fărîmițarea capitalurilor. Astfel stînd lucrurile, o parte considerabilă a produsului agricol este consumată de către producătorii înșiși, de către țărani, ca principal mijloc de subzistență, și numai un excedent peste această parte intră ca marfă în comerțul cu orașele. Indiferent de modul în care este reglat aici prețul de piață mijlociu al produsului agricol, renta diferențială, adică partea excedentară a prețului mărfurilor pe pămînturile mai bune sau mai bine situate, trebuie evident să existe și aici, tot așa cum există în condițiile modului de producție capitalist. Chiar dacă această formă apare într-o fază a dezvoltării societății în care încă nu există un preț de piață general, această rentă diferențială există; ea există sub forma plusprodusului excedentar. Ea revine însă țăranului, a cărui muncă se realizează în condiții naturale mai favorabile. Tocmai în cadrul acestei forme în care pentru țăran prețul pămîntului intră ca element în cheltuielile de producție reale, pentru că, în cursul dezvoltării ulterioare a acestei forme, pămîntul ori este dobîndit în schimbul unei anumite valori bănești cînd se împarte o moștenire, ori este cumpărat chiar de țăran în condițiile permanentelor transferări, fie ale întregii proprietăți, fie ale unor părți ale ei, cu bani obținuți în baza unei ipoteci, formă în care deci prețul pămîntului, care nu este altceva decît rentă capitalizată, constituie un element presupus anterior, și, de aceea, renta apare independentă de orice diferențiere în ceea ce privește fertilitatea și poziția pămîntului — tocmai în cadrul acestei forme trebuie în genere să admitem că nu există nici o rentă absolută, că, prin urmare, pămîntul cel mai prost nu dă nici o rentă; căci renta absolută presupune realizarea unui excedent al valorii produsului peste prețul lui de producție, sau un preț suplimentar de monopol peste valoarea produsului. Cum însă în aceste condiții agricultura se practică în mare parte doar pentru obținerea mijloacelor de subzistență nemijlocite și cum, pentru majoritatea populației, pămîntul nu reprezintă decît sfera absolut necesară pentru investirea muncii și a capitalului, prețul de piață regulator al produsului atinge valoarea lui numai în împrejurări excepționale; de obicei însă, această valoare este superioară prețului de producție din cauza ponderii muncii vii, deși acest excedent al valorii peste prețul de producție este la rîndul lui limitat de compoziția joasă chiar și a capitalului neagricol în țările în care predomină exploatarea parcelară. Pentru țăranul parcelar limita exploatării nu o constituie nici profitul mijlociu al capitalului, întrucît el este mic capitalist, și nici necesitatea unei rente, întrucît el este proprietar funciar. Pentru el, ca mic capitalist, limita absolută o constituie numai salariul, pe care și-l plătește lui

însuși după scăderea cheltuielilor propriu-zise. Atîta timp cît prețul produsului acoperă acest salariu, el își va lucra pămîntul; uneori îl va lucra chiar dacă acoperă numai minimul fizic al salariului. Pentru el, ca proprietar funciar, nu există limită pusă de proprietate, deoarece această limită se poate afirma doar în opoziție cu capitalul (inclusiv munca) separat de proprietate prin faptul că împiedică investirea capitalului. Desigur, dobînda la prețul pămîntului, care de cele mai multe ori trebuie plătită unei terțe persoane, creditorului ipotecar, constituie o limită. Dar această dobîndă poate fi plătită tocmai din acea parte a supramuncii care în condițiile capitaliste ar constitui profitul. Așadar, renta anticipată în prețul pămîntului și în dobînda la acest preț nu poate fi altceva decît o parte din supramunca capitalizată a țaranului, excedentul peste munca necesară existenței lui, fără ca această supramuncă să se realizeze într-o parte din valoarea mărții, care să fie egală cu întregul profit mijlociu și cu atît mai puțin într-un excedent peste supramunca realizată în profitul mijlociu, așadar într-un profit suplimentar. Renta poate reprezenta un scăzămînt din profitul mijlociu sau chiar singura parte realizată a acestuia. Așadar, pentru ca țaranul parcelar să-și lucreze pămîntul sau să cumpere pămînt în vederea cultivării, nu este nevoie, așa cum este nevoie în condițiile producției capitaliste tipice, ca prețul de piață al produsului agricol să crească într-atît încît să dea profitul mijlociu și, cu atît mai mult, un excedent peste acest profit mijlociu, fixat sub formă de rentă. Nu este, prin urmare, nevoie ca prețul de piață să atingă nivelul valorii sau nivelul prețului de producție al produsului țaranului parcelar. Aceasta este una din cauzele prețului mai scăzut la cereale în țările în care predomină proprietatea parcelară față de țările cu mod de producție capitalist. O parte din supramunca țaranilor, care muncesc în condițiile cele mai neprielnice, este dată în mod gratuit societății și nu participă la reglarea prețurilor de producție sau la formarea valorii în genere. Acest preț scăzut este deci un rezultat al paupertății producătorilor și în nici un caz al productivității muncii lor.

Această formă a proprietății parcelare libere a țaranilor care-și lucrează singuri pămîntul constituie, pe de o parte, ca formă dominantă tipică, baza economică a societății în cele mai bune timpuri ale antichității clasice; pe de altă parte, o întîlnim la popoarele moderne ca una din formele care decurg din descompunerea proprietății funciare feudale. În aceste condiții s-au format yeomanry în Anglia, țărănimea din Suedia, țărănimea din Franța, din vestul Germaniei. Nu vorbim aici de colonii, deoarece țaranul liber apare acolo în alte condiții.

Proprietatea liberă a țăranului care-și lucrează singur pământul este, evident, forma cea mai normală a proprietății funciare pentru mica producție, adică pentru un mod de producție în care posesiunea pământului este o condiție a proprietății muncitorului asupra produsului propriei lui munci și în care, indiferent dacă e proprietar liber sau dacă este dependent, agricultorul trebuie întotdeauna să-și producă mijloacele de subzistență singur, independent, ca muncitor izolat împreună cu familia lui. Pentru deplina dezvoltare a acestui mod de exploatare, proprietatea asupra pământului este tot așa de necesară cum este pentru libera dezvoltare a producției meșteșugărești proprietatea asupra uneltelor. Ea constituie aici baza dezvoltării independentei personale. Ea constituie un moment necesar pentru dezvoltarea agriculturii înseși. Cauzele declinului ei indică limitele ei. Acestea sînt : dispariția industriei casnice țărănești, care constituie anexa ei normală, ca urmare a dezvoltării marii industrii ; sărăcirea și epuizarea treptată a pământului în condițiile micii producții ; uzurparea de către marii proprietari funciari a proprietății în obște, care constituie pretutindeni cea de-a doua anexă a gospodăriei parcelare, fiind singura care face posibilă întreținerea vitelor ; concurența marii agriculturi — plantații sau agricultura de tip capitalist. Perfecționările intervenite în agricultură, care, pe de o parte, determină o scădere a prețurilor produselor agricole, iar pe de altă parte necesită investiții mai mari și condiții de producție materiale mai bune, așa cum s-a întimplat în Anglia în prima jumătate a secolului al XVIII-lea, contribuie, de asemenea, la dispariția gospodăriei parcelare.

Prin însăși natura ei, proprietatea parcelară exclude : creșterea forțelor productive sociale ale muncii, formele sociale ale muncii, concentrarea socială a capitalurilor, creșterea vitelor pe scară mare, aplicarea progresivă a științei.

Camăta și impozitele o distrug pretutindeni. Cheltuirea capitalului pentru cumpărarea de pământ face ca el să fie sustras agriculturii. Infinită fărîmîtare a mijloacelor de producție și izolarea producătorilor. Imensă risipă de forță umană. Înrautățirea progresivă a condițiilor de producție și scumpirea mijloacelor de producție — lege necesară a proprietății parcelare. Pentru acest mod de producție, anii cu recoltă bună constituie o nenorocire ⁴⁵⁾.

Unul din neajunsurile specifice ale micii agriculturi, acolo unde ea este legată de proprietatea liberă asupra pământului, decurge din faptul că agricultorul investește capital în cumpărarea de pământ. (Același lucru este valabil și pentru forma de trecere, în

⁴⁵⁾ La Tooke mesajul tronului regelui Franței ⁸⁵.

condițiile căreia marele proprietar funciar cheltuiește capital, în primul rînd, pentru a cumpăra pămînt și, în al doilea rînd, pentru a-l exploata în calitate de arendaș.) Dat fiind că aici pămîntul se comportă ca simplă marfă, el își schimbă frecvent proprietarul ⁴⁶⁾, astfel că pentru fiecare nouă generație, la fiecare partaj, pămîntul reprezintă, din punctul de vedere al țăranului, o nouă investiție de capital, adică pămînt pe care el l-a cumpărat. Prețul pămîntului constituie aici elementul precumpănit al cheltuielilor de producție individuale neproductive sau al prețului de cost al produsului pentru producătorul individual.

Prețul pămîntului nu este decît renta capitalizată și, prin urmare, anticipată. În condițiile agriculturii capitaliste, cînd proprietarul funciar nu primește decît renta, iar arendașul nu plătește pentru pămînt decît o rentă anuală, este evident că, deși capitalul cheltuit de către proprietarul funciar la cumpărarea pămîntului este pentru el capital purtător de dobîndă, acest capital nu are nimic comun cu capitalul investit în agricultura propriu-zisă. El nu constituie o parte a capitalului fix și nici o parte a capitalului circulant care funcționează aici ⁴⁷⁾; el conferă numai celui care a cumpărat pămîntul un titlu pentru încasarea rentei anuale, dar n-are absolut nimic comun cu producerea acestei rente. Cumpărătorul pămîntului dă capitalul celui care vinde pămîntul, și în schimb vînzătorul renunță la proprietatea lui asupra pămîntului. Așadar, acest capital nu mai există ca un capital al cumpărătorului; cumpărătorul nu mai posedă acest capital; capitalul respectiv nu face deci parte din capitalul care, într-un fel sau altul, poate fi investit în pămînt. Faptul că pămîntul a fost cumpărat scump sau ieftin sau a fost primit gratuit nu schimbă cu nimic nici capitalul cheltuit de fermieri pentru exploatarea pămîntului și nici renta, ci face numai ca renta să fie sau să nu fie considerată dobîndă, respectiv dobîndă mică sau mare.

Să luăm, de exemplu, economia sclavagistă. Prețul plătit aici pentru sclav nu este altceva decît plusvaloarea sau profitul anti-

⁴⁶⁾ Vezi Mounier și Rubichon ⁹⁶.

⁴⁷⁾ D-l dr. H. Maron („Extensiv oder Intensiv?“ { Marx nu menționează și alte date despre această broșură }) pornește de la premisa falsă a acelor pe care-l combate. El presupune că capitalul investit în cumpărarea pămîntului este „Anlagekapital“ și discută apoi accepția noțiunilor de Anlagekapital și Betriebskapital, adică de capital fix și capital circulant. Concepțiile lui cu totul școlărești despre capital în genere, scuzabile de altfel la un neeconomist, dată fiind starea „științei economice“ germane, îl împiedică să înțeleagă că acest capital nu este nici capital fix, nici capital circulant, după cum capitalul pe care-l investește cineva la bursă în cumpărarea de acțiuni sau de efecte de stat și care pentru respectivul reprezintă o investiție de capital, în realitate nu este „investiție“ într-o anumită ramură de producție.

cipat și capitalizat pe care urmează să și-l recupereze prin exploatarea acestuia. Dar capitalul plătit la cumpărarea sclavului nu face parte din capitalul cu ajutorul căruia se obține de la sclav profitul, supramunca. Dimpotrivă. Acest capital înstrăinat de către stăpînul de sclavi este un scăzămînt din capitalul de care dispune el în producția reală. Capitalul respectiv încetează de a mai exista pentru stăpînul de sclavi tot așa cum capitalul cheltuit pentru cumpărarea pămîntului încetează de a mai exista pentru agricultură. Dovadă faptul că acest capital nu există din nou pentru stăpînul de sclavi sau pentru proprietarul funciar decît în momentul cînd el revinde sclavul sau pămîntul. Dar în acel moment capitalul încetează de a mai exista pentru cumpărător. Cumpărarea sclavului nu înseamnă și posibilitatea imediată de a-l exploata. Această posibilitate apare numai datorită investiției unui alt capital în economia sclavagistă propriu-zisă.

Același capital nu există de două ori, o dată în mina vînzătorului și o dată în mina cumpărătorului pămîntului. El trece din mîinile cumpărătorului în cele ale vînzătorului, și lucrurile se opresc aici. Acum cumpărătorul nu mai are capital, ci o suprafață de pămînt. Faptul că acum renta dată de investiția reală de capital pe această suprafață de pămînt este considerată de noul proprietar funciar ca dobîndă la capitalul pe care nu l-a investit în pămînt, ci l-a cheltuit pentru cumpărarea acestuia, nu schimbă cîtuși de puțin natura economică a factorului pămînt, tot așa cum faptul că cineva investește 1 000 l. st. în titluri considerate 3% nu are nici o legătură cu capitalul din al cărui venit sînt plătite dobînzile datoriei publice.

În realitate, banii cheltuiți pentru cumpărarea pămîntului, ca și cei cheltuiți pentru cumpărarea de efecte de stat, sînt capital numai în *sine*, așa cum, pe baza modului de producție capitalist, fiecare sumă de valoare este capital în *sine*, capital potențial. Ceea ce s-a plătit pentru pămînt, ca și pentru efectele de stat sau pentru alte mărfuri cumpărate reprezintă o sumă de bani. Această sumă este capital în *sine*, pentru că poate fi transformată în capital. De întrebuintarea pe care le-o dă vînzătorul depinde ca banii primiți de el să se transforme realmente sau nu în capital. Pentru cumpărător ei nu mai pot îndeplini niciodată această funcție, după cum nu pot îndeplini această funcție oricare alți bani pe care i-a cheltuit definitiv. În conturile lui, ei figurează ca un capital purtător de dobîndă, deoarece venitul obținut sub formă de rentă a pămîntului sau ca dobîndă la datoria publică este considerat de el ca dobîndă la banii pe care i-a cheltuit pentru cumpărarea titlului asupra acestui venit. El îi poate realiza sub formă de capital numai recurgînd din nou la vînzare. Dar atunci noul cumpărător se află în aceeași situa-

ție în care s-a aflat precedentul, și nici o trecere dintr-o mină într-alta nu poate face ca banii astfel cheltuiți să se transforme într-un capital real pentru cel care i-a cheltuit.

Mica proprietate funciară întărește mai mult iluzia că pământul însuși are valoare și deci intră în calitate de capital în prețul de producție al produsului, așa cum intră o mașină sau o materie primă. Am văzut însă că numai în două cazuri renta, prin urmare și renta capitalizată, adică prețul pământului, poate participa la stabilirea prețului produsului agricol. În primul rînd, cînd din cauza compoziției capitalului agricol — capital care nu are nimic comun cu capitalul cheltuit pentru cumpărarea pământului — valoarea produsului agricol este mai mare decît prețul lui de producție și condițiile pieței permit proprietarului funciar valorificarea acestei diferențe. În al doilea rînd, cînd există un preț de monopol. Or, ambele cazuri sînt extrem de rare în gospodăria parcellară și în mica proprietate funciară, tocmai fiindcă aici producția servește în foarte mare măsură pentru satisfacerea nevoilor proprii și se desfășoară independent, fără a fi reglată de rata generală a profitului. Chiar acolo unde gospodăria parcellară este practică pe pământ arendat, arenda cuprinde, într-o măsură mult mai mare decît în oricare alte condiții, o parte din profit și chiar un scăzămînt din salariu; în acest caz renta este pur nominală, ea nu mai este o categorie autonomă în opoziție cu salariul și cu profitul.

Așadar, cheltuirea de capital bănesc pentru cumpărarea de pământ nu este o investiție de capital agricol. Ea reprezintă o micșorare pro tanto a capitalului, de care pot dispune micii țărani în sfera lor de producție. Ea reduce pro tanto cantitatea mijloacelor lor de producție și, de aceea, îngustează baza economică a reproducerii. Ea îl subordonează pe micul țaran cametei, deoarece în această sferă, în genere, creditul propriu-zis se întîlnește mai rar. Ea este o piedică pentru agricultură, chiar cînd se cumpără mari proprietăți funciare. Ea este de fapt în contradicție cu modul de producție capitalist, pentru care este absolut indiferent dacă proprietarul funciar are datorii, dacă a moștenit pământul sau l-a cumpărat. Indiferent dacă renta intră în buzunarul proprietarului sau dacă acesta trebuie s-o cedeze creditorului ipotecar, faptul acesta în sine nu schimbă întru nimic modul în care este exploatat pământul arendat.

Am văzut că la o rentă funciară dată, prețul pământului este reglat de nivelul dobînzii. Dacă nivelul dobînzii este scăzut, prețul pământului este ridicat, și invers. În mod normal deci, prețul ridicat al pământului ar trebui să meargă mîna în mîna cu un nivel scăzut al dobînzii, așa încît, dacă țaranul a plătit un preț ridicat

pentru pământ, acest nivel scăzut al dobânzii să-i permită să obțină pe credit, în condiții avantajoase, capitalul necesar cultivării pământului. În realitate însă lucrurile se petrec altfel acolo unde predomină proprietatea parcelară. În primul rînd, legile generale ale creditului nu se referă la țărani, deoarece ele presupun existența producătorilor capitaliști. În al doilea rînd, acolo unde predomină proprietatea parcelară — de colonii nu este vorba aici — și țărănul parcelar reprezintă baza națiunii, formarea capitalului, adică reproducția socială este relativ slabă, iar formarea capitalului bănesc de împrumut în sensul expus mai sus este și mai slabă. Ea presupune concentrarea și existența unei clase de capitaliști bogați și trîndavi (Massie ⁹⁷). În al treilea rînd, acolo unde proprietatea asupra pământului constituie o condiție vitală pentru cea mai mare parte a producătorilor și o sferă de investiție necesară capitalului lor, prețul pământului crește independent de nivelul dobânzii și adeseori invers proporțional cu acesta, datorită faptului că cererea de proprietate funciară este mai mare decît oferta. Vîndut în parcele, pământul atinge un preț mult mai ridicat decît atunci cînd este vîndut în suprafețe mari, pentru că numărul micilor cumpărători este mare, iar acela al marilor cumpărători este mic („bandes noires” ⁹⁸, Rubichon ⁹⁹; Newman ¹⁰⁰). În virtutea tuturor acestor cauze, aici prețul pământului crește, deși nivelul dobânzii este relativ ridicat. Dobînzii relativ scăzute pe care o obține aici țărănul la capitalul cheltuit pentru cumpărarea pământului (Mounier) ¹⁰¹ îi corespunde de cealaltă parte dobînda cămătărească ridicată pe care țărănul trebuie să o plătească creditorului ipotecar. În sistemul irlandez fenomenul este același, dar sub o altă formă.

De aceea, prețul pământului, acest element în sine străin producției, poate să crească aici în asemenea măsură, încît producția să devină imposibilă. (Dombasle.)

Faptul că prețul pământului joacă un rol atît de important, că vînzarea și cumpărarea pământului, circulația pământului ca marfă se dezvoltă atît de mult este practic consecința dezvoltării modului de producție capitalist, în măsura în care marfa devine aici forma generală a tuturor produselor și a tuturor mijloacelor de producție. Pe de altă parte, aceste fenomene au loc numai acolo unde modul de producție capitalist s-a dezvoltat numai pînă la un anumit punct și nu și-a dezvoltat încă toate particularitățile; ele se bazează tocmai pe faptul că agricultura nu mai este subordonată sau încă nu este subordonată modului de producție capitalist, ci unui mod de producție moștenit de la forme sociale dispărute. Prin urmare, aspectele negative ale modului de producție capitalist, în care producătorul este dependent de prețul în bani al produsului lui, coincid

aici cu aspectele negative care decurg din insuficienta dezvoltare a acestui mod de producție. Țăranul devine negustor și industriaș fără a avea și condițiile care să-i permită producerea produsului său ca marfă.

Conflictul dintre prețul pământului ca element al prețului de cost pentru producător și prețul pământului ca non-element al prețului de producție al produsului (chiar dacă renta intră în mod determinant în prețul produsului agricol, renta capitalizată, care este avansată pentru 20 de ani sau mai mult, nu intră în acest mod) constituie numai una din formele în care se exprimă în genere contradicția dintre proprietatea privată asupra pământului și agricultura rațională, folosirea socială normală a pământului. Pe de altă parte însă, proprietatea privată asupra pământului, deci exproprierea producătorilor direcți — proprietate privată pentru unii, ceea ce înseamnă non-proprietate pentru alții — este baza modului de producție capitalist.

Aici, în mica agricultură, prețul pământului, formă și rezultat al proprietății private asupra pământului, apare el însuși ca o limită a producției. În marea agricultură și în marea proprietate funciară bazată pe modul de exploatare capitalist, proprietatea constituie, de asemenea, o limită, pentru că îl împiedică pe fermier să facă investiții de capital productiv, care în ultimă instanță aduc foloase nu lui, ci proprietarului funciar. În ambele forme cultivarea rațională, conștientă a pământului ca proprietate comună eternă, ca o condiție inalienabilă de existență și reproducere a generațiilor succesive, este înlocuită cu exploatarea și irosirea forțelor pământului (fără a mai vorbi de faptul că exploatarea nu este în funcție de nivelul de dezvoltare a societății, ci de condițiile întimplătoare, diferite ale producătorilor individuali). În cadrul micii proprietăți, această situație decurge din lipsa mijloacelor și cunoștințelor necesare care să folosească forța productivă socială a muncii. În cadrul mării proprietăți, ea decurge din exploatarea acestor mijloace în vederea îmbogățirii cât mai rapide a arendașilor și proprietarilor. Și într-un caz și în celălalt ea decurge din dependența față de prețul de piață.

Întreaga critică a micii proprietăți funciare se reduce în ultimă instanță la critica proprietății private, ca limită și piedică pentru agricultură. La același lucru se reduce și critica mării proprietăți funciare. Firește că aici facem în ambele cazuri abstracție de considerente politice secundare. Această limită, această piedică pe care orice proprietate privată asupra pământului o pune producției agricole și cultivării, menținerii și ameliorării raționale a pământului se manifestă și într-un caz și în celălalt, dar sub forme diferite,

iar în disputa pe tema formelor specifice ale acestui inconvenient se pierde din vedere tocmai principala lui cauză.

Mica proprietate funciară presupune că marea majoritate a populației locuiește în mediul rural și că predomină munca izolată, și nu cea socială; că, prin urmare, în aceste condiții nu poate fi vorba despre diversitatea și dezvoltarea reproducției, atât pe plan material cât și pe plan spiritual, nu poate fi vorba despre o agricultură rațională. Pe de altă parte, marea proprietate funciară reduce populația agricolă la un minimum în continuă scădere și îi opune o populație industrială în continuă creștere, concentrată în marile orașe; ea creează astfel condiții care provoacă un hiatus iremediabil în metabolismul social dictat de legile naturale ale vieții, din care cauză forța pământului se irosește, iar datorită comerțului această irosire depășește granițele propriei țări. (Liebig ¹⁰².)

Dacă mica proprietate funciară creează o clasă de barbari, care trăiește pe jumătate în afara societății, o clasă care îmbină toată brutalitatea formelor sociale primitive și toate suferințele și mizeria țărilor civilizate, în schimb marea proprietate funciară subminează forța de muncă în singurul loc unde se putea refugia energia ei naturală și unde ea se păstrează ca fond de rezervă pentru reînnoirea forței vitale a națiunilor: la sate. Marea industrie și marea agricultură exploatată în mod industrial acționează mină în mină. Dacă inițial ele se deosebesc prin aceea că prima epuizează și ruinează mai mult forța de muncă, prin urmare forța naturală a omului, iar cealaltă epuizează și ruinează direct mai mult forța naturală a solului, ulterior ele își dau mâna: în mediul rural sistemul industrial îi epuizează și pe muncitori, iar industria și comerțul, la rîndul lor, creează pentru agricultură mijloacele de epuizare a solului.

Secțiunea a șaptea

VENITURILE ȘI SURSELE LOR

Capitolul patruzeci și opt

Formula trinitară

I 48

Capital — profit (venitul întreprinzătorului plus dobândă), pământ — rentă funciară, muncă — salariu, aceasta este formula trinitară în care sînt cuprinse toate misterele procesului de producție social.

Deoarece însă, așa cum am arătat mai înainte *, dobînda apare ca produsul specific, caracteristic al capitalului, iar venitul întreprinzătorului, în opoziție cu dobînda, apare ca salariu independent de capital, această formulă trinitară se reduce mai precis la următoarea :

Capital — dobîndă, pământ — rentă funciară, muncă — salariu, în care profitul, această formă a plusvalorii specifică modului de producție capitalist, este din fericire înlăturat.

Analizînd mai îndeaproape această trinitate economică, constatăm următoarele :

În primul rînd, pretinsele surse ale avuției de care se dispune anual aparțin unor sfere cu totul diferite, între care nu există nici cea mai mică analogie. Între ele există aceeași legătură ca, de pildă, între taxele de notariat, sfeclă și muzică.

Capital, pământ, muncă ! Dar capitalul nu este un obiect, ci o relație de producție socială determinată, care aparține unei formațiuni sociale istorice determinate, se înfățișează într-un obiect și dă acestui obiect un caracter social specific. Capitalul nu este pur și simplu suma mijloacelor de producție materiale și produse. Capital înseamnă mijloacele de producție transformate în capital ; aceste mijloace în sine nu reprezintă capital tot așa cum în sine aurul sau argintul nu reprezintă bani. Capitalul reprezintă mijloa-

⁴⁸⁾ Următoarele trei fragmente se găsesc în diferite locuri în manuscrisul secțiunii a VI-a. — F. E.

* Vezi K. Marx și F. Engels. Opere, vol. 25, partea I, București, Editura politică, 1969, cap. 23. — Nota red.

cele de producție monopolizate de o anumită parte a societății, produsele și condițiile de activitate ale forței de muncă vii, devenite independente tocmai față de această forță de muncă, care în virtutea acestei opoziții sînt personificate în capital. Producătorilor li se opun nu numai produsele muncitorilor transformate în forțe independente, produsele ca stăpîni și cumpărători ai producătorilor lor, ci și forțele sociale și viitoare... { ? indescifrabil } formă * a acestei munci ca însușiri ale produsului lor. Avem deci aici o formă socială determinată, foarte misterioasă la prima vedere, a unuia dintre factorii unui proces de producție social istoricește constituit.

Iar alături de aceasta, pămîntul, natura anorganică ca atare, „rudis indigestaque moles”¹⁰³ în starea lui absolut primitivă. Valoarea este muncă. De aceea, plusvaloarea nu poate să fie pămînt. Fertilitatea absolută a solului nu are alt efect decît acela că o anumită cantitate de muncă dă un anumit produs, determinat de fertilitatea naturală a solului. Diferența de fertilitate a solului face ca aceleași cantități de muncă și de capital, prin urmare aceleași valoare, să se exprime în cantități diferite de produse agricole, deci ca aceste produse să aibă valori individuale diferite. Egalizarea acestor valori individuale în valori de piață face ca

„advantages of fertile over inferior soil... are transferred from the cultivator or consumer to the landlord” (Ricardo, „Principles”, p. 62 **).

Și, în sfîrșit, ca „al treilea în legămînt”¹⁰⁴ figurează o simplă fantomă — „munca” [„die” Arbeit], care nu este decît o abstracție și care, ca atare, în genere nici nu există sau, dacă considerăm... { indescifrabil } ***, activitatea productivă a omului în genere, prin intermediul căreia acesta realizează schimbul de substanțe cu natura, activitate nu numai lipsită de orice formă socială și de orice caracter determinat, ci activitate care se manifestă pur și simplu în existența ei naturală, independentă de societate, detașată de orice societate și ca expresie și afirmare a vieții, comună atît omului încă nesocial, cît și omului care a căpătat o oarecare determinare socială.

* Ulterior manuscrisul a fost descifrat : „forțele sociale și forma socializată a acestei munci” („die gesellschaftlichen Kräfte und zusammenhängende Form dieser Arbeit”). — *Nota red.*

** — „avantajele pămînturilor fertile față de pămînturile inferioare... se transferă de la cultivator sau consumator la landlord” (Vezi și D. Ricardo. Opere alese, vol. I. București, Editura Academiei R.P.R., 1959, p. 89). — *Nota trad.*

*** Ulterior manuscrisul a fost descifrat : „dacă considerăm ceea ce se înțelege prin aceasta” („wenn wir das Gemeinte nehmen”). — *Nota red.*

II

Capital — dobândă ; proprietate funciară, proprietate privată asupra pământului, și anume proprietate modernă, corespunzătoare modului de producție capitalist — rentă ; muncă salariată — salariu. Așadar, în această formă ar trebui să existe o legătură între sursele de venit. Ca și capitalul, munca salariată și proprietatea funciară sînt forme sociale istoricește determinate ; prima, o formă a muncii, cealaltă — a pământului monopolizat, ambele corespunzînd capitalului și aparținînd uneia și aceleiași formațiuni social-economice.

În primul rînd, ceea ce frapează în această formulă este faptul că alături de capital, alături de această formă a unui element al producției aparținînd unui mod de producție determinat, unei structuri istorice determinate a procesului de producție social, alături de un element al producției care s-a contopit cu o anumită formă socială și este reprezentat în ea, urmează imediat : de o parte pământul, de cealaltă munca, două elemente ale procesului de muncă real, care în această formă materială sînt comune tuturor modurilor de producție, constituie elementele materiale ale oricărui proces de producție fără a avea vreo legătură cu forma socială a acestuia.

În al doilea rînd. În formula : capital — dobîndă, pămînt — rentă funciară, muncă — salariu, capitalul, pămîntul, munca apar ca surse ale dobînzii (în locul profitului), ale rentei funciare și salariului, care reprezintă produsele, roadele lor ; primele sînt baza, celelalte consecința, primele cauza, celelalte efectul ; și anume în așa fel, încît fiecare sursă în parte se raportează la propriul ei produs ca la ceva emis și produs de ea. Toate cele trei forme de venituri, dobînda (în locul profitului), renta, salariul, sînt trei părți din valoarea produsului, deci părți ale valorii în genere, sau, exprimate în bani, anumite părți ale banilor, ale prețului. Formula capital — dobîndă este, ce-i drept, formula cea mai lipsită de conținut a capitalului, dar ea este totuși o formulă a acestuia. Cum poate însă pămîntul să creeze o valoare, adică un quantum de muncă socialmente determinat, și încă acea parte specifică a valorii propriilor lui produse, care constituie renta ? Pămîntul funcționează ca agent de producție în producerea unei valori de întrebuințare, a unui produs material, de pildă a grîului. Dar el nu are nici o legătură cu producerea *valorii grîului*. În măsura în care valoarea se exprimă în grîu, acesta este considerat doar ca o cantitate determinată de muncă socială materializată, absolut independent de

substanța specială în care este exprimată această muncă sau de valoarea de întrebuințare specifică a acestei substanțe. Aceasta nu este în contradicție cu faptul că 1), celelalte împrejurări rămânând neschimbate, ieftinirea sau scumpirea grâului depinde de productivitatea pământului. Productivitatea muncii agricole este legată de condiții naturale și, în funcție de această productivitate, aceeași cantitate de muncă se exprimă în mai multe sau mai puține produse sau valori de întrebuințare. Cantitatea de muncă reprezentată într-o baniță depinde de numărul banițelor furnizate de aceeași cantitate de muncă. Aici depinde de productivitatea pământului în ce cantități de produse se exprimă valoarea; dar această valoare este dată independent de această repartizare. Valoarea se exprimă în valoarea de întrebuințare; iar valoarea de întrebuințare este o condiție a creării valorii; este însă absurd să se creeze o opoziție acolo unde, pe de o parte, există o valoare de întrebuințare, pământul, iar de cealaltă parte, o valoare, și încă o parte specifică a valorii. 2) { Aici manuscrisul se întrerupe. }

III

Economia politică vulgară nu face în realitate decît să interpreteze, să sistematizeze și să justifice în chip doctrinar reprezentările agenților producției burgheze, prizonieri ai relațiilor de producție burgheze. De aceea nu trebuie să ne surprindă faptul că tocmai în forma de manifestare alienată a relațiilor economice, în care ele au prima facie un caracter absurd și total contradictoriu — și orice știință ar fi inutilă dacă forma de manifestare și esența lucrurilor ar coincide nemijlocit —, că tocmai aici economia politică vulgară este în elementul ei și că aceste relații îi apar cu atît mai firești cu cît legătura lor lăuntrică este mai disimulată, deși în concepția curentă ele sînt cunoscute. De aceea ea nici măcar nu bănuiește că trinitatea de la care pornește: pămînt — rentă, capital — dobîndă, muncă — salariu sau prețul muncii, sînt trei combinații prima facie imposibile. În primul rînd, avem valoarea de întrebuințare — *pămîntul*, care n-are nici o valoare, și valoarea de schimb — *renta*: astfel că o relație socială considerată ca lucru este pusă în raport de proporționalitate cu natura; așadar, un raport între două mărimi incomensurabile. Apoi *capital* — *dobîndă*. Dacă se consideră capitalul ca o anumită sumă de valoare, exprimată independent în bani, atunci prima facie ar fi un nonsens să se spună că o valoare are o valoare mai mare decît valorează ea

însăși. Tocmai în formula : capital — dobîndă dispăre orice mijlocire, iar capitalul este redus la formula lui cea mai generală, dar de aceea inexplicabilă prin ea însăși și absurdă. Tocmai de aceea economistul vulgar preferă formula capital — dobîndă, în care o valoare are calitatea de a fi inegală cu ea însăși, formulei capital — profit, pentru că aceasta din urmă este mai aproape de adevărata relație capitalistă. Apoi, constatînd că 4 nu este egal cu 5, și că deci 100 de taleri nu pot în nici un caz să fie 110 taleri, el abandonează capitalul ca valoare în substanța materială a capitalului și recurge la valoarea de întrebuințare a capitalului, considerată ca o condiție de producție a muncii, la mașini, materii prime etc. Așadar, el reușește să înlocuiască primul raport, care este absurd și în care $4 = 5$, cu un alt raport absolut incomensurabil între o valoare de întrebuințare, un lucru, de o parte, și o anumită relație socială de producție, plusvaloarea, de altă parte; ceea ce a făcut și în cazul proprietății funciare. Ajungînd la acest raport incomensurabil, economistul vulgar are convingerea că a înțeles totul și ca atare nu simte nevoia să mai mediteze asupra acestui lucru. Căci a ajuns tocmai la „ceea ce este rațional” în concepția burgheză. În sfîrșit, *muncă — salariu*, preț al muncii, este, așa cum am arătat în cartea I, o expresie care prima facie contrazice atît conceptul de valoare, cît și conceptul de preț, acesta nefiind în genere decît expresia determinată a valorii⁴⁹; „prețul muncii” este ceva tot atît de irațional ca și un logaritm galben. Dar abia acum economistul vulgar este pe deplin mulțumit, căci a ajuns la convingerea profundă a burghezului, care își închipuie că plătește bani pentru muncă, și tocmai contradicția dintre formulă și conceptul de valoare îl scutește de obligația de a o înțelege pe aceasta din urmă.

Am văzut⁴⁹) că procesul de producție capitalist este o formă istoricește determinată a procesului de producție social în genere. Acesta din urmă este atît un proces de producție a condițiilor materiale de existență a vieții omului, cît și un proces care are loc în cadrul unor relații de producție istorice-economice specifice, un proces care produce și reproduce tocmai aceste relații de producție și, în consecință, pe exponenții acestui proces, condițiile lor materiale de existență și relațiile dintre ei, adică forma social-economică determinată a acestora din urmă. Căci totalitatea acestor relații, relațiile dintre exponenții acestei producții și natură și relațiile dintre ei, în condițiile cărora ei produc, constituie tocmai

⁴⁹) Conform manuscrisului, acesta este începutul capitolului XLVIII.

societatea considerată din punctul de vedere al structurii ei economice. Procesul de producție capitalist se desfășoară ca și procesele de producție anterioare, în anumite condiții materiale, care sînt însă în același timp purtătoarele unor relații sociale determinate între indivizi în cursul procesului de reproducere a vieții lor. Acele condiții, ca și aceste relații sînt, pe de o parte, premisele, iar pe de altă parte rezultatele și creațiile procesului de producție capitalist; ele sînt produse și reproduse de către acesta. Am mai văzut: capitalul — iar capitalistul nu este decît capital personificat și funcționează în procesul de producție numai ca purtător al capitalului — stoarce în procesul social de producție respectiv o anumită cantitate de supramuncă de la producătorii direcți sau de la muncitori, fără nici un echivalent și care, prin natura ei, rămîne întotdeauna o muncă silită, deși pare să fie rezultatul unei înțelegeri libere în baza unui contract. Această supramuncă se exprimă în plusvaloare, și această plusvaloare există în plusprodus. Supramunca în genere, ca muncă care depășește limita nevoilor date, trebuie să existe întotdeauna. Dar în sistemul capitalist, ca și în cel sclavagist etc., ea are o formă antagonistă, și este completată de parazitismul total al unei părți a societății. Asigurarea împotriva unor situații neprevăzute și extinderea progresivă și necesară a procesului de reproducție, extindere corespunzătoare creșterii nevoilor și sporirii populației, reclamă o anumită cantitate de supramuncă, ceea ce din punct de vedere capitalist se numește acumulare. Unul din aspectele civilizatoare ale capitalului constă în aceea că, spre deosebire de formele anterioare, sclavagismul, iobăgia etc., el impune această supramuncă într-un mod și în condiții mai favorabile dezvoltării forțelor de producție și a relațiilor sociale, precum și creării elementelor necesare unei noi forme (höhere Neubildung) superioare. Aceasta permite, pe de o parte, atingerea unei etape în care dispar constrîngerea și monopolizarea dezvoltării sociale (inclusiv a avantajelor ei materiale și intelectuale) de către o parte a societății în detrimentul celeilalte; pe de altă parte, această etapă creează mijloacele materiale și face posibilă apariția unor relații care, într-o formă superioară a societății, vor face posibilă îmbinarea acestei supramunci cu o mai mare limitare a timpului consacrat muncii materiale în genere. Căci, în funcție de dezvoltarea forței productive a muncii, supramunca poate fi mare în condiții cînd ziua de muncă este scurtă și poate fi relativ mică în condiții cînd ziua de muncă este lungă. Dacă timpul de muncă necesar = 3 și supramunca = 3, atunci ziua de muncă totală = 6, iar rata supramuncii = 100%. Dacă munca necesară = 9 și supramunca = 3, ziua de muncă totală = 12, iar rata supra-

muncii nu este decît de $33\frac{1}{3}\%$. Valoarea de întrebuințare produsă într-un timp determinat, deci și într-un timp de supramuncă determinat, este, așadar, în funcție de productivitatea muncii. Avuția reală a societății și posibilitatea lărgirii permanente a procesului ei de reproducție nu depind deci de durata supramuncii, ci de productivitatea ei și de asigurarea într-o măsură mai mare sau mai mică a condițiilor de producție în care ea se desfășoară. Imperiul libertății începe de fapt abia acolo unde încetează munca impusă de nevoie și de oportunitatea exterioară; prin firea lucrurilor, acest imperiu se situează deci în afara sferei producției materiale propriu-zise. Așa cum omul primitiv trebuie să lupte cu natura pentru satisfacerea nevoilor lui, pentru conservarea și reproducerea vieții lui, tot așa trebuie să lupte și omul civilizat, în toate formele sociale, în toate modurile de producție posibile. Pe măsură ce omul evoluează, acest imperiu al necesității naturale se lărgește, deoarece cresc trebuințele lui; în același timp însă se dezvoltă și forțele de producție care satisfac aceste trebuințe. În acest domeniu libertatea constă numai în aceea că omul colectiv, producătorii asociați reglementează în mod rațional schimbul de substanțe cu natura, îl controlează, nu mai sînt dominați de el ca de o forță oarbă, îl realizează cheltuind minimum de energie în condițiile cele mai demne și mai adecvate naturii umane. Dar această activitate continuă să fie un imperiu al necesității. Dincolo de limitele lui începe dezvoltarea forțelor omenești, considerată ca scop în sine, începe adevăratul imperiu al libertății, care însă nu se poate dezvolta decît pe acest imperiu al necesității, ca bază a lui. Condiția esențială este reducerea zilei de muncă.

În societatea capitalistă această plusvaloare sau acest plusprodus — dacă facem abstracție de oscilațiile întimplătoare ale repartiției și considerăm legea care o reglementează, limitele ei normative — se împarte între capitaliști ca dividend, proporțional cu cota ce revine fiecăruia din capitalul social. Sub această înfățișare, plusvaloarea este profitul mijlociu care revine capitalului, un profit mijlociu care la rîndul său se împarte în beneficiul întreprinzătorului și dobîndă, și care, sub aceste două forme, poate reveni diferitelor categorii de capitaliști. Această apropiere și repartiție a plusvalorii, respectiv a plusprodusului, de către capital își are limita în proprietatea funciară. Așa cum capitalistul în funcțiune stoarce de la muncitori supramuncă și deci, sub forma profitului, plusvaloare și plusprodus, tot așa, potrivit legilor expuse mai sus, la rîndul lui, proprietarul funciar stoarce de la capitalist sub forma rentei o parte din această plusvaloare sau plusprodus.

Așadar, cînd vorbim aici despre profit ca parte a plusvalorii ce revine capitalului, avem în vedere profitul mijlociu (egal cu beneficiul întreprinzătorului plus dobînda), ale cărui dimensiuni s-au redus prin scăderea rentei din profitul total (identic în ceea ce privește masa lui cu plusvaloarea totală); adică presupunem că s-a scăzut renta. Profitul la capital (beneficiul întreprinzătorului plus dobînda) și renta funciară nu sînt deci decît componente distincte ale plusvalorii, categorii în care aceasta se împarte, după cum revine capitalului sau proprietății funciare, dar aceste categorii nu schimbă întru nimic esența ei. Laolaltă ele constituie suma plusvalorii sociale. Capitalul stoarce direct de la muncitorii supra-munca, care se exprimă în plusvaloare și plusprodus. În acest sens el poate fi deci considerat ca producător al plusvalorii. Proprietatea funciară nu are nimic comun cu procesul real de producție. Rolul ei se rezumă la faptul că transferă o parte a plusvalorii produse din buzunarul capitalului în propriul ei buzunar. Proprietarul funciar joacă totuși un rol în procesul de producție capitalist nu numai prin presiunea pe care o exercită asupra capitalului și nici numai prin faptul că marea proprietate funciară, fiind o premisă și o condiție a expropriării muncitorilor de condițiile de muncă, constituie o premisă și o condiție a producției capitaliste, ci în special prin faptul că el apare ca întruchipare a uneia din condițiile cele mai esențiale ale producției.

În sfîrșit, muncitorul ca proprietar și vînzător al propriei lui forțe de muncă primește, cu titlul de salariu, o parte din produs în care este exprimată acea parte a muncii lui pe care o numim munca necesară, adică munca necesară pentru conservarea și reproducerea acestei forțe de muncă, indiferent că această conservare și această reproducere se desfășoară în condiții mai mizere sau mai abundente, mai favorabile sau mai nefavorabile.

Aceste relații, deși par complet diferite, au un element comun: în fiecare an capitalul aduce capitalistului profit, pămîntul aduce proprietarului funciar rentă funciară, iar forța de muncă — în condiții normale și atîta timp cît ea este folosită — aduce muncitorului salariu. Aceste trei părți ale valorii totale produse în decurs de un an și părțile corespunzătoare lor din produsul total produs în decurs de un an — aici facem deocamdată abstracție de acumulare — pot fi consumate în decurs de un an de către posesorii lor, fără ca sursa reproducerii lor să se epuizeze. Ele par a fi roadele unui arbore peren sau, mai bine zis, a trei arbori, destinate consumului anual; ele constituie venitul anual a trei clase: clasa capitaliștilor, clasa proprietarilor funciari și clasa muncitorilor, venituri pe care le repartizează capitalistul în funcțiune, deoarece el

este acela care stoarce nemijlocit supramunca și în genere utilizează munca. Astfel, pentru capitalist capitalul lui, pentru proprietarul funciar pământul lui și pentru muncitor forța lui de muncă sau, mai bine zis, însăși munca lui (deoarece de fapt el vinde forța lui de muncă numai în manifestarea ei exterioară, iar prețul acestei forțe de muncă, așa cum am mai arătat, îi apare în mod necesar, pe baza modului de producție capitalist, ca preț al muncii) apar ca trei surse diferite ale veniturilor lor specifice : ale profitului, ale rentei funciare și ale salariului. Lucrurile stau într-adevăr așa, în sensul că pentru capitalist capitalul este o pompă care aspiră permanent supramuncă, pentru proprietarul funciar pământul este un magnet care atrage permanent o parte din plusvaloarea estorcată de capital, în sfârșit, pentru muncitor munca reprezintă condiția și mijlocul, în continuă reînnoire, de obținere, sub formă de salariu, a unei părți din valoarea creată de el și, în consecință, o parte din produsul social corespunzătoare acestei părți de valoare, adică mijloacele de subsistență necesare. De asemenea, ele sînt surse de venituri și în sensul că capitalul fixează, sub formă de profit, o parte a valorii și, prin urmare, a produsului muncii anuale, proprietatea funciară o altă parte, sub formă de rentă, iar munca salariată o a treia parte, sub formă de salariu, și tocmai datorită acestei transformări ele devin venituri ale capitalistului, ale proprietarului funciar și ale muncitorului, fără a crea însă substanța care se transformă în aceste categorii diferite. Dimpotrivă, repartitia presupune existența acestei substanțe, adică a valorii totale a produsului anual, care nu este altceva decît munca socială materializată. Dar agenții producției, exponenții diferitelor funcții ale procesului de producție nu văd lucrurile sub această formă, sub o formă denaturată. În continuarea cercetării noastre vom analiza mai amănunțit aceste lucruri. Capitalul, proprietatea funciară și munca lor apar agenților producției ca trei surse diferite și autonome, din care, ca atare, provin trei părți componente diferite ale valorii produse anual — deci și ale produsului în care aceasta există —, din care, în consecință, provin nu numai diferitele forme ale acestei valori ca venituri ale diferiților factori ai procesului de producție social, ci însăși această valoare și, prin urmare, substanța acestor forme ale venitului.

{ Aici lipsește din manuscris o coală în folio. }

...Renta diferențială este legată de fertilitatea relativă a terenurilor, deci de însușiri inerente solului. Dar, în primul rînd, în măsura în care ea se bazează pe diferitele valori individuale ale produselor diferitelor categorii de pământ, ea se definește în mo-

dul arătat mai sus ; în al doilea rând, în măsura în care ea se bazează pe valoarea de piață generală, care are rol de regulator și este diferită de aceste valori individuale, ea este o lege socială care se realizează prin intermediul concurenței, lege care nu are nimic comun nici cu pământul și nici cu diferitele lui grade de fertilitate.

S-ar putea crede că cel puțin formula „muncă — salariu” exprimă o relație rațională. Acest lucru este la fel de inexact ca și în cazul formulei „pământ — rentă funciară”. În măsura în care munca este creatoare de valoare și se exprimă în valoarea mărfurilor, ea nu are nimic comun cu repartitia acestei valori între diferite categorii. În măsura în care are caracterul social specific de muncă salariată, ea nu este creatoare de valoare. În genere, am arătat mai înainte că salariul sau prețul muncii nu este decât expresia irațională a valorii sau a prețului forței de muncă, iar condițiile sociale determinate în care această forță de muncă este vîndută n-au nici o legătură cu munca considerată ca factor general al producției. Munca se materializează și în acea parte componentă a valorii mărfii care, ca salariu, constituie prețul forței de muncă ; ea creează această parte așa cum o creează și celelalte părți ale produsului ; dar ea nu se materializează în această parte nici mai mult și nici altfel decât în părțile care formează renta sau profitul. În genere, considerînd munca creatoare de valoare, nu o considerăm sub aspectul ei concret, ca o condiție a producției, ci într-o determinare socială, care diferă de determinarea socială a muncii salariate.

Însăși expresia „capital — profit” nu este corectă aici. Dacă capitalul este considerat exclusiv ca relația în care el produce plusvaloare, adică în raport cu muncitorul, în cadrul căreia el stoarce supramuncă prin constrîngerea exercitată asupra forței de muncă, respectiv asupra muncitorului salariat, această plusvaloare cuprinde, în afară de profit (beneficiul întreprinzătorului plus dobînda), și renta, pe scurt întreaga plusvaloare nedistribuită. Dimpotrivă, aici, capitalul ca sursă de venit este raportat numai la partea care revine capitalistului. Aceasta nu este plusvaloarea pe care în genere o stoarce capitalul, ci numai partea pe care o stoarce pentru capitalist. Orice legătură dispăre de îndată ce această formulă se transformă și devine : „capital — dobîndă”.

Dacă inițial am analizat deosebirea dintre cele trei surse, acum vom vedea că, dimpotrivă, toate produsele lor, toate vlăstarele lor, veniturile, aparțin aceleiași sfere, sferei valorii. Dar această deosebire (acest raport nu numai între mărimi incomensurabile, ci și între lucruri total diferite, care nu pot fi comparate și între care

nu există nici o legătură) se compensează prin aceea că de fapt capitalul, la fel ca pământul și munca, este privit numai sub aspectul substanței lui materiale, deci pur și simplu ca un mijloc de producție produs, făcându-se abstracție atât de raportul dintre capital și muncitor, cât și de capital ca valoare.

În al treilea rând. În acest sens, așadar, formula capital — dobândă (profit), pământ — rentă, muncă — salariu prezintă aceeași incongruență simetrică. Într-adevăr, prin faptul că munca salariată nu apare ca o formă socialmente determinată a muncii, ci, dimpotrivă, orice muncă apare, prin natura ei, ca muncă salariată (astfel își reprezintă lucrurile cel care este prizonierul relațiilor de producție capitaliste), și formele sociale specifice, determinate, pe care le iau condițiile materiale ale muncii — mijloacele de producție produse și pământul — față de munca salariată (după cum, invers, la rândul lor, ele presupun munca salariată) coincid nemijlocit cu existența materială a acestor condiții de muncă sau cu înfățișarea pe care o au ele în genere în procesul de muncă real, independent de orice formă socială istoricește determinată și chiar independent de orice formă socială a acestuia. Forma pe care o iau condițiile de muncă, formă înstrăinată, devenită independentă de muncă și, prin urmare, schimbată, sub care mijloacele de producție produse se transformă în capital, iar pământul în pământ monopolizat, în proprietate funciară, formă ce aparține unei perioade istorice determinate, coincide de aceea cu existența și funcția mijloacelor de producție produse și a pământului în procesul de producție în genere. Aceste mijloace de producție sînt, ca atare, de la natură, capital; capitalul nu este decît o simplă „denumire economică” a acestor mijloace de producție; și astfel pământul este, ca atare, pământ monopolizat de un anumit număr de proprietari funciari. După cum în capital și în capitalist — care de fapt nu este decît capital personificat — produsele devin o forță independentă față de producător, tot astfel proprietarul funciar personifică pământul, care de asemenea se manifestă ca o forță independentă și își reclamă partea din produsul obținut cu ajutorul lui; astfel că nu pământul primește partea din produs ce i se cuvine pentru refacerea și creșterea productivității lui, ci proprietarul funciar primește o parte din acest produs pentru a-l cheltui și irosi. E limpede că capitalul presupune munca ca muncă salariată. Dar tot atât de limpede este că dacă munca în calitatea ei de muncă salariată constituie punctul de plecare, astfel încît în genere coincidența muncii cu munca salariată apare ca de la sine înțeleasă, trebuie ca și capitalul și pământul monopolizat să apară în genere față de muncă ca o formă naturală a condițiilor de muncă. Capitalul apare acum drept

forma naturală a mijloacelor de muncă și, în consecință, drept o însușire pur materială, rezultată din funcția acestora în procesul muncii în genere. În felul acesta capitalul și mijloacele de producție produse devin expresii identice. Tot astfel devin identice expresiile pământ și pământ monopolizat de proprietatea privată. Mijloacele de muncă ca atare, fiind de la natură capital, devin, așadar, sursă de profit, după cum pământul ca atare devine sursă a rentei.

Munca ca atare, în simpla ei determinare ca activitate productivă utilă, se raportează la mijloacele de producție considerate nu în forma lor socială determinată, ci în substanța lor materială, ca material și mijloc de muncă, mijloace care, de asemenea, nu se deosebesc între ele decât în ceea ce privește substanța lor materială, ca valori de întrebuițare : pământul ca mijloc de muncă neprodus, celelalte ca mijloace de muncă produse. Dacă, prin urmare, munca coincide cu munca salariată, atunci și forma socială determinată în care condițiile de muncă se opun acum muncii coincide cu existența lor materială. În acest caz, mijloacele de muncă ca atare reprezintă capital, iar pământul ca atare este proprietate funciară. Independența formală a acestor condiții de muncă față de muncă, forma specială a acestei independențe pe care o au ele față de munca salariată se dovedește a fi o însușire inseparabilă de ele ca lucruri, ca condiții de producție materiale, un caracter immanent, înăscut, pe care îl au în mod necesar ca elemente ale producției. Caracterul lor social în procesul de producție capitalist, caracter determinat de o epocă istorică determinată, este un caracter material natural și, ca să spunem așa, înăscut, ca element ale procesului de producție. Participarea la procesul de producție, pe de o parte, a pământului ca sferă inițială de investire a muncii, ca imperiu al forțelor naturii, ca arsenal preexistent al tuturor obiectelor muncii, și, pe de altă parte, a mijloacelor de producție produse (unelte, materii prime etc.) la procesul de producție în genere pare a se exprima în cotele respective ce le revin în calitatea lor de capital și de proprietate funciară, adică în cotele ce revin reprezentanților lor sociali sub formă de profit (dobîndă) și rentă, tot așa cum muncitorului îi revine sub formă de salariu partea cu care participă munca lui la procesul de producție. Renta, profitul, salariul par deci a fi rezultatul rolului pe care-l au pământul, mijloacele de producție produse și munca în procesul de muncă simplu, chiar dacă considerăm că acest proces se desfășoară numai între om și natură și dacă facem abstracție de orice determinare istorică. Este același lucru, numai că sub altă formă, atunci cînd se spune : produsul în care este reprezentată munca muncitorului salariat pentru el însuși, ca produs al lui, ca venit al lui, nu este

decît salariul, decît partea de valoare (și, prin urmare, din produsul social măsurat prin această valoare) care reprezintă salariul lui. Deci, dacă munca salariată coincide cu munca în genere, atunci salariul coincide și el cu produsul muncii, iar partea de valoare reprezentată de salariu coincide cu valoarea creată de muncă în genere. Prin aceasta însă, celelalte părți de valoare, profitul și renta, apar și ele tot atît de independente față de salariu și trebuie să rezulte din surse proprii, specific distincte și independente de muncă; ele trebuie să rezulte din celelalte elemente care participă la producție și să revină posesorilor acestor elemente; prin urmare, profitul trebuie să rezulte din mijloacele de producție, din elementele materiale ale capitalului, iar renta din pămîntul sau natura reprezentată prin proprietarul funciar. (Roscher ¹⁰⁶.)

De aceea, din surse de venit, în sensul că capitalul atrage pentru capitalist sub formă de profit o parte din plusvaloarea pe care el o extrage din muncă, monopolul asupra pămîntului atrage pentru proprietarul funciar o altă parte sub formă de rentă, iar munca dă muncitorului sub formă de salariu ultima parte rămasă disponibilă — din surse prin intermediul cărora o parte a valorii ia forma profitului, alta forma rentei, iar a treia forma salariului —, proprietatea funciară, capitalul și munca salariată se transformă în surse reale din care rezultă tocmai aceste părți ale valorii și părțile corespunzătoare ale produsului în care există sau pe care pot fi schimbate aceste părți ale valorii, în surse din care în cele din urmă rezultă însăși valoarea produsului ⁵⁰).

Încă atunci cînd am analizat categoriile cele mai simple ale modului de producție capitalist, și chiar ale producției de mărfuri, cînd am analizat marfa și banii, am arătat caracterul mistificator care transformă relațiile sociale ale căror purtătoare în producție sînt elementele materiale ale avuției în însușiri ale acestor lucruri (marfa) și, mai mult, care transformă chiar relațiile de producție într-un lucru (banii). Toate formele de societate, în măsura în care duc la producția de mărfuri și la circulația banilor, participă la această mistificare. Dar în condițiile modului de producție capitalist și în condițiile capitalului, care constituie categoria lui dominantă, relația lui de producție determinantă, această lume vrăjită și mistificată se dezvoltă și mai mult. Dacă considerăm capitalul în primul rînd în procesul de producție nemijlocit — ca forță care stoarce supramuncă —, această relație este încă foarte simplă, iar

⁵⁰) „Salariul, profitul și renta sînt cele trei surse ale tuturor veniturilor și ale tuturor valorilor de schimb”. (A. Smith ¹⁰⁷.) — „Astfel, cauzele producției materiale sînt în același timp sursele veniturilor existente inițial”. (Storch [„Cours d'économie politique”. St.-Petersbourg 1815], I, p. 259.)

adevărata legătură se impune încă purtătorilor acestui proces, capitaliștilor înșiși, care sînt conștienți de ea. O dovadă evidentă în acest sens este lupta aprigă în jurul limitelor zilei de muncă. Dar chiar în această sferă, sfera procesului nemijlocit dintre muncă și capital, lucrurile nu sînt chiar atît de simple. O dată cu dezvoltarea plusvalorii relative în cadrul modului de producție capitalist specific, care atrage după sine dezvoltarea forțelor productive sociale ale muncii, aceste forțe productive și conexiunile sociale ale muncii apar în procesul de muncă nemijlocit ca fiind transferate din domeniul muncii în cel al capitalului. Deja prin aceasta capitalul devine o esență misterioasă, dat fiind că toate forțele productive sociale ale muncii apar drept forțe care îi aparțin lui, și nu muncii ca atare, drept forțe care iau naștere din el. Intervine apoi procesul circulației, în ale cărui schimburi de substanțe și schimbări de forme sînt atrase toate părțile capitalului, chiar ale capitalului agricol, în aceeași măsură în care se dezvoltă modul de producție capitalist specific. Aceasta este o sferă în care relațiile inițiale ale producției valorii trec cu totul pe planul al doilea. Încă în procesul de producție nemijlocit, capitalistul este în același timp producător de mărfuri și conducător al producției de mărfuri. De aceea, acest proces de producție nu-i apare în nici un caz pur și simplu ca un proces al producției de plusvaloare. Dar, indiferent ce plusvaloare stoarce capitalul în procesul de producție nemijlocit și o intruchipează în mărfuri, valoarea și plusvaloarea cuprinsă în mărfuri trebuie să se realizeze abia în procesul circulației. Se creează impresia că valoarea care înlocuiește valorile avansate în producție, și mai cu seamă plusvaloarea cuprinsă în mărfuri nu se realizează în circulație, ci rezultă din circulație; această iluzie este întărită în special de două împrejurări: în primul rînd, profitul obținut din înstrăinarea mărții, profit care depinde de înșelăciune, abilitate, competență, pricepere și de miile de conjuncturi ale pieței; apoi faptul că aici, pe lingă timpul de muncă, intervine un al doilea element determinant, timpul de circulație. Deși acesta funcționează numai ca o limită negativă a formării valorii și plusvalorii, apare drept o cauză tot atît de pozitivă ca și munca însăși și pare a aduce o determinare independentă de muncă, provenită din natura capitalului. În cartea a II-a a „Capitalului”, această sferă a circulației a fost, firește, tratată numai în raportul ei cu formele determinate pe care ea le generează, am arătat acolo dezvoltarea structurii capitalului care are loc în această sferă. Dar, în realitate, această sferă este sfera concurenței, în care, considerînd fiecare caz în parte, predomină întîmplarea, o sferă în care deci legea internă care-și croiește drum prin aceste întîmplări și

le reglează devine vizibilă numai atunci când aceste întâmplări sînt în număr mai mare, dar pentru fiecare agent al producției ea rămîne invizibilă și incomprehensibilă. Mai departe : procesul de producție real, ca unitate a procesului de producție nemijlocit și a procesului de circulație, generează forme noi, în care firul legăturii lăuntrice se pierde și în care relațiile de producție capătă o existență autonomă, iar părțile componente ale valorii se închis-tează în forme independente una de alta.

Așa cum am văzut, transformarea plusvalorii în profit este determinată atît de procesul de circulație, cît și de procesul de producție. Plusvaloarea, sub formă de profit, nu mai este raportată la partea din capital cheltuită pentru muncă, parte din care ea provine, ci la capitalul total. Rata profitului este reglată de legi proprii, care îngăduie și chiar determină o modificare a ei, în timp ce rata plusvalorii rămîne neschimbată. Toate acestea disimulează tot mai mult adevărata natură a plusvalorii și, în consecință, adevăratul mecanism al capitalului. Acest fapt are loc într-o măsură și mai mare ca urmare a transformării profitului în profit mijlociu și a valorilor în prețuri de producție, în mediile reglatoare ale prețurilor de piață. Aici intervine un proces social complex, procesul de egalizare a capitalurilor, care separă prețurile mijlocii relative ale mărfurilor de valorile lor și profiturile mijlocii din diferitele sfere de producție (facem total abstracție de investițiile individuale de capital în fiecare sferă de producție) de exploatarea reală a muncii de către diferitele capitaluri. Nu este vorba aici de o simplă aparență, ci prețul mijlociu al mărfurilor diferă realmente de valoarea lor, adică de munca realizată în ele, iar profitul mijlociu al unui capital diferă de plusvaloarea estorcată de capitalul respectiv de la muncitorii folosiți de el. Valoarea mărfurilor apare deci nemijlocit numai în influența exercitată de schimbările în productivitatea muncii asupra scăderii și creșterii prețurilor de producție, asupra mișcării lor, nu însă asupra limitelor lor. Profitul apare deci numai în subsidiar, determinat de exploatarea nemijlocită a muncii, și anume în măsura în care aceasta permite capitalistului să realizeze, la prețurile reglatoare ale pieței aparent independente de această exploatare, un profit care se abate de la profitul mijlociu. Cît privește profiturile mijlocii normale, ele apar ca fiind imanente capitalului, independente de exploatare ; exploatarea anormală, sau chiar exploatarea mijlocie în condiții excepțional de favorabile, pare să determine nu profitul mijlociu propriu-zis, ci numai abaterile de la acesta. Scindarea profitului în beneficiul întreprinzătorului și dobîndă (fără a mai vorbi de intervenția profitului comercial și a profitului bancar, ambele

bazate pe circulație și provenind în aparență exclusiv din ea, și nu din procesul de producție propriu-zis) desăvârșește independența formei plusvalorii, inchistarea acestei forme față de substanța ei, față de esența ei. O parte a profitului, în opoziție cu cealaltă parte, se desprinde complet de relația capitalistă ca atare și apare ca rezultat nu din funcția de exploatare a muncii salariate, ci din munca salariată a capitalistului însuși. În opoziție cu aceasta, dobînda pare în acest caz ca provenind din capital ca dintr-o sursă proprie independentă a ei, independentă atît față de munca salariată a muncitorului, cît și față de propria muncă a capitalistului. Dacă inițial, la suprafața circulației, capitalul apare ca un capital-fetiș, ca valoare producătoare de valoare, acum, sub înfățișarea capitalului purtător de dobîndă, el apare ca forma cea mai înstrăinată și mai specifică a lui. De aceea și formula „capital — dobîndă” ca al treilea termen în formulele „pămînt — rentă” și „muncă — salariu” este mult mai consecventă decît „capital — profit”, dat fiind că în profit mai persistă amintirea originii lui, care în dobîndă nu numai că a dispărut complet, dar este fixată într-o formă opusă acestei origini.

În sfîrșit, alături de capital, ca sursă independentă a plusvalorii, apare proprietatea funciară, ca limită a profitului mijlociu și ca factor care transmite o parte a plusvalorii unei clase care nici nu muncește ea însăși, nici nu-i exploatează direct pe muncitori și nici nu poate avea, asemenea capitalului purtător de dobîndă, înălțătoare motive de consolare morală, ca, de exemplu, dobînd și sacrificiile pe care le compartă împrumutul de capital. Deoarece aici o parte a plusvalorii apare ca fiind legată direct de un element al naturii, pămîntul, și nu de relațiile sociale, forma de înstrăinare și inchistare a diferitelor părți ale plusvalorii se desăvârșește, legătura lăuntrică se rupe definitiv, iar sursa ei este complet disimulată tocmai pentru că relațiile de producție legate de diferitele elemente materiale ale procesului de producție devin independente unele față de altele.

În formula capital — profit, sau, mai exact, capital — dobîndă, pămînt — rentă funciară, muncă — salariu, în această trinitate economică care reprezintă legătura părților componente ale valorii și ale avuției în genere, cu sursele ei, se manifestă mistificarea modului de producție capitalist, reificarea relațiilor sociale, contopirea nemijlocită a relațiilor de producție materiale cu determinația lor istorică-socială : lumea vrăjită, deformată și așezată cu capul în jos, în care Monsieur le Capital și Madame la Terre, caractere sociale și totodată, nemijlocit, simple lucruri, își serbează sabatul. Marele

merit al economiei politice clasice este de a fi pus capăt acestei false aparențe, acestei iluzii, acestei autonomizări și închistării a diferitelor elemente sociale ale avuției, acestei personificări a lucrurilor și reificării a relațiilor de producție, acestei religii a vieții de toate zilele, reducând dobînda la o parte din profit și renta la excedentul peste profitul mijlociu, astfel încît ambele se contopesc în plusvaloare, prezentînd procesul de circulație ca o simplă metamorfoză a formelor și, în sfîrșit, arătînd cum în procesul de producție nemijlocit valoarea și plusvaloarea mărfurilor se reduc la muncă. Cu toate acestea, chiar și cei mai buni reprezentanți ai ei rămîn — și din punct de vedere burghez nici nu era posibil să fie altfel — mai mult sau mai puțin prizonieri ai acestei lumi a aparențelor, pe care pe plan critic au năruit-o, și de aceea ei toți ajung, într-o măsură mai mare sau mai mică, la inconsecvențe, la adevăruri spuse pe jumătate, la contradicții de nerezolvat. Pe de altă parte e firesc ca adevărații agenți ai producției să se simtă la largul lor în cadrul acestor forme alienate și iraționale: capital — dobîndă, pămînt — rentă, muncă — salariu, căci tocmai în cadrul acestor forme ale aparenței ei se mișcă și cu ele au de-a face zilnic. De aceea nu este mai puțin firesc faptul că economia politică vulgară, care nu este decît o tălmăcire didactică mai mult sau mai puțin doctrinară a concepțiilor curente ale adevăraților agenți ai producției și care nu face decît să pună o anumită ordine rațională în aceste concepții, găsește tocmai în această trinitate, în care orice legătură lăuntrică dispăre, baza firească și mai presus de orice îndoială a deșartei ei mulțumiri de sine. Totodată această formulă corespunde interesului claselor dominante prin faptul că proclamă și ridică la rangul de dogmă necesitatea firească și justificarea eternă a surselor de venit.

Arătînd cum se reifică relațiile de producție și cum devin independente față de agenții producției, noi nu ne ocupăm de felul cum, datorită pieței mondiale, conjuncturii ei, oscilației prețurilor de piață, creditului, ciclurilor industriei și comerțului, alternării perioadelor de prosperitate cu cele de criză, aceste conexiuni apar în ochii agenților producției drept legi naturale care îi domină stihnic și se manifestă față de ei ca o necesitate oarbă. Nu ne ocupăm de acest lucru pentru că nu intenționăm să prezentăm mișcarea reală a concurenței, ci numai organizarea internă a modului de producție capitalist, ca să spunem așa, de tipul mediu ideal.

În formele anterioare ale societății, această mistificare economică intervine mai ales în ceea ce privește banii și capitalul purtător de dobîndă. Prin firea lucrurilor, ea este exclusă, în primul rînd, acolo unde predomină producția pentru valori de în-

trebuințare, pentru consumul propriu nemijlocit ; în al doilea rînd, acolo unde, ca în antichitate și în evul mediu, sclavia sau iobăgia constituie baza largă a producției sociale : dominarea producătorilor de către condițiile de producție este mascată aici de relațiile de aservire și supunere, care se manifestă și sînt vizibile ca forțe motrice nemijlocite ale procesului de producție. În comunele primitive, în care domnește comunismul primitiv, și chiar în colectivitățile orășenești antice, această comunitate, cu condițiile ei, se manifestă ca bază a producției, iar reproducția comunității se manifestă ca scop final al producției. Chiar în sistemul corporatist medieval, nici capitalul, nici munca nu apar separat, dimpotrivă, relațiile lor sînt determinate de sistemul corporatist, de relațiile legate de acesta, precum și de concepțiile asupra obligației profesionale, măiestriei etc. corespunzătoare acestor relații. Abia în modul de producție capitalist... *

* Aici manuscrisul se întrerupe. — *Nota red.*

Capitolul patruzeci și nouă

Cu privire la analiza procesului de producție

În analiza care urmează acum putem face abstracție de deosebirea dintre prețul de producție și valoare, deoarece această deosebire dispare în genere dacă, așa cum este cazul aici, se ia în considerație valoarea produsului total anual al muncii, adică produsul capitalului social total.

Profitul (beneficiul întreprinzătorului plus dobînda) și renta nu sînt decît formele specifice pe care le iau diferite părți ale plusvalorii mărfurilor. Mărimea plusvalorii constituie limita mărimii părților în care ea se poate scinda. De aceea profitul mijlociu plus renta sînt egale cu plusvaloarea. Este posibil ca o parte din supramunca cuprinsă în mărfuri, și deci din plusvaloare, să nu participe direct la egalizarea profitului mijlociu, astfel că o parte din valoarea mărfurilor nu se exprimă de loc în prețul mărfurilor respective. Dar, în primul rînd, aceasta se compensează fie prin faptul că rata profitului crește atunci cînd marfa vîndută sub valoarea ei constituie un element al capitalului constant, fie prin faptul că profitul și renta se exprimă într-un produs mai mare atunci cînd marfa vîndută sub valoarea ei intră *ca obiect* de consum individual în acea parte a valorii care este consumată ca venit. În al doilea rînd însă, în medie, aceste abateri ale prețului de la valoare se anihilează reciproc. În orice caz, chiar dacă o parte din plusvaloare, neexprimată în prețul mărfii, este pierdută pentru formarea prețului, suma profitului mijlociu plus renta sub forma ei normală poate fi mai mică, dar niciodată mai mare decît plusvaloarea totală. Forma ei normală presupune un salariu corespunzător valorii forței de muncă. Chiar renta de monopol, în măsura în care nu reprezintă un scăzămînt din salariu, deci nu este o categorie deosebită, este întotdeauna indirect o parte din plusvaloare; dacă nu este o parte din excedentul prețului peste cheltuielile de producție ale mărfii înseși, a cărei parte componentă

este, ca în cazul rentei diferențiale, sau dacă nu este o parte excedentară din plusvaloarea mărfii înseși, a cărei parte componentă este, peste acea parte din propria ei plusvaloare măsurată prin profitul mijlociu (ca în cazul rentei absolute), ea este totuși cel puțin o parte din plusvaloarea altor mărfuri, adică a mărfurilor schimbate pe această marfă, care are un preț de monopol. — Suma profitului mijlociu plus renta funciară nu poate depăși niciodată mărimea ale cărei părți sînt acest profit și această rentă și care este dată încă înaintea acestei împărțiri. De aceea, în analiza pe care o facem este indiferent dacă întreaga plusvaloare a mărfurilor, adică întreaga supramuncă cuprinsă în mărfuri, se realizează sau nu în prețul lor. Supramunca nu se realizează în întregime și pentru simplul fapt că prin permanenta schimbare a cantității de muncă socialmente necesară pentru producerea unei mărfi, schimbare care decurge din schimbarea permanentă a forței productive a muncii, întotdeauna unele mărfuri sînt produse în condiții anormale și, în consecință, trebuie vîndute sub valoarea lor individuală. În orice caz, profitul plus renta sînt egale cu întreaga plusvaloare (supramuncă) realizată, iar pentru analiza de față putem considera plusvaloarea realizată ca fiind egală cu întreaga plusvaloare, deoarece profitul și renta reprezintă plusvaloare realizată, deci în genere plusvaloarea care intră în prețul mărfurilor, deci, practic, întreaga plusvaloare care este o componentă a acestui preț.

Pe de altă parte, salariul, care constituie a treia formă specifică a venitului, este întotdeauna egal cu componenta variabilă a capitalului, adică cu componenta care este cheltuită nu pentru mijloace de muncă, ci pentru cumpărarea forței de muncă vii, pentru plata muncitorilor. (Munca plătită prin cheltuirea venitului este ea însăși plătită din salariu, profit sau rentă, și de aceea nu constituie o parte din valoarea mărfurilor cu care este plătită. Prin urmare, ea nu trebuie luată în considerare la analiza valorii mărfurilor și a componentelor în care aceasta se împarte.) Valoarea capitalului variabil, deci și prețul muncii se reproduce în o parte a zilei de muncă materializată a muncitorilor, în acea parte a valorii mărfii în care muncitorul reproduce valoarea propriei lui forțe de muncă sau prețul muncii lui. Ziua totală de muncă a muncitorului se împarte în două părți. O parte în care el efectuează cantitatea de muncă necesară pentru reproducerea valorii propriilor lui mijloace de subzistență: partea plătită a întregii lui munci, partea care este necesară pentru propria lui conservare și reproducere. Cealaltă parte a zilei de muncă, întreaga cantitate de muncă excedentară efectuată de el peste munca realizată în valoarea salariului lui, este supramuncă, muncă neplătită, care se ex-

primă în plusvaloarea întregii cantități de mărfuri produse de el (și, prin urmare, într-o cantitate de mărfuri excedentară), plusvaloare care la rîndul ei se scindează în părți cu denumiri diferite, în profit (venitul întreprinzătorului plus dobîndă) și rentă.

Așadar, partea valorii totale a mărfurilor în care se realizează munca totală a muncitorilor în cursul unei zile sau unui an, valoarea totală a produsului anual creat de această muncă se împarte în valoarea salariului, a profitului și a rentei. Căci această muncă totală se împarte în muncă necesară, prin care muncitorul creează acea parte din valoarea produsului cu care este plătit el însuși, deci salariul propriu-zis, și în supramuncă neplătită, prin care creează acea parte din valoarea produsului care reprezintă plusvaloarea și care se împarte apoi în profit și rentă. În afară de această muncă, muncitorul nu depune nici o altă muncă, și în afară de valoarea totală a produsului, care ia formele de salariu, profit și rentă, el nu creează nici o valoare. Valoarea produsului anual în care se exprimă munca nou adăugată de el în cursul anului este egală cu salariul sau cu valoarea capitalului variabil plus plusvaloarea, care la rîndul ei se împarte în profit și rentă.

Așadar, partea valorii totale a mărfurilor în care se realizează muncitorul o creează în cursul anului se exprimă în suma anuală a valorii celor trei venituri : valoarea salariului, profitului și rentei. Este evident deci că valoarea capitalului constant nu este reprodusă în valoarea produsului creată în decursul unui an, căci salariul este egal numai cu valoarea părții variabile a capitalului avansat în producție, iar renta și profitul sînt egale numai cu plusvaloarea, cu valoarea produsă în plus față de valoarea totală a capitalului avansat, care este egală cu valoarea capitalului constant plus valoarea capitalului variabil.

Pentru dificultatea care trebuie soluționată aici este absolut indiferent faptul că o parte din plusvaloare, transformată în profit și rentă, nu este consumată ca venit, ci este folosită pentru acumulare. Partea de plusvaloare care este economisită ca fond de acumulare servește la formarea de capital nou, adițional, dar nu la înlocuirea vechilor părți componente ale vechiului capital, nici a celei avansate pentru forța de muncă și nici a celei avansate pentru mijloacele de muncă. Pentru a simplifica lucrurile putem deci considera aici că veniturile sînt folosite în întregime pentru consumul individual. Dificultatea are un dublu aspect. Pe de o parte, valoarea produsului anual, sub forma căruia sînt consumate aceste venituri — salariul, profitul, renta —, cuprinde în sine o anumită parte a valorii egală cu partea din valoarea capi-

talului constant care a intrat în produs. Produsul cuprinde această parte a valorii, în afară de partea valorii care se reduce la salariu și de partea care se împarte în profit și rentă. Valoarea produsului anual este deci = salariu + profit + rentă + C, acest C reprezentând partea constantă a valorii lui. Cum poate deci valoarea produsă anual, care este = numai cu salariul + profitul + renta, să cumpere un produs a cărui valoare = (salariul + profitul + renta) + C ? Cum poate valoarea produsă anual să cumpere un produs care are o valoare mai mare decât ea însăși ?

Pe de altă parte, dacă facem abstracție de acea parte a capitalului constant care nu a intrat în produs și care deci continuă să existe, deși cu o valoare mai mică, după producția anuală a mărfurilor ca și înainte de ea, dacă, prin urmare, facem momentan abstracție de capitalul fix utilizat, dar neconsumat, constatăm că partea constantă a capitalului avansat sub formă de materie primă și materiale auxiliare a intrat în întregime în noul produs, în timp ce o parte din mijloacele de muncă a fost consumată, iar altă parte a fost folosită numai parțial, astfel că numai o parte din valoarea lui a fost consumată în producție. Toată această parte a capitalului constant consumată în producție trebuie să fie înlocuită în natura. Presupunind că toate celelalte împrejurări, și în special forța productivă a muncii, rămân neschimbate, pentru înlocuirea acestei părți este nevoie de aceeași cantitate de muncă ca și pînă acum, cu alte cuvinte, ea trebuie înlocuită cu o valoare echivalentă. În caz contrar, reproducția nu poate avea loc pe vechea scară. Dar cine trebuie să efectueze aceste munci și cine le efectuează ?

În ceea ce privește prima dificultate : Cine trebuie să plătească partea constantă a valorii cuprinse în produs și cu ce ? se presupune că valoarea capitalului constant folosit în producție reapare ca parte a valorii produsului. Aceasta nu este în contradicție cu premisele celei de-a doua dificultăți, căci încă în „Capitalul”, cartea I, cap. V (Procesul muncii și procesul de valorificare) am arătat cum prin simpla adăugire de muncă nouă, deși aceasta nu reproduce vechea valoare, ci creează numai valoare adițională, vechea valoare se păstrează totuși în produs ; și tot acolo am arătat că munca face acest lucru nu în calitatea ei de muncă creatoare de valoare, deci de muncă în genere, ci prin faptul că funcționează ca muncă productivă determinată. Pentru a conserva valoarea părții constante în produsul pe care se cheltuiește venitul, adică întreaga valoare creată în cursul anului, nu este, prin urmare, nevoie de muncă adițională. Este însă nevoie de muncă nouă, adițională, pentru a înlocui capitalul constant consumat în timpul

anului atît în ceea ce privește valoarea lui propriu-zisă, cît și în ceea ce privește valoarea lui de întrebuințare, reproducția fiind imposibilă fără această înlocuire.

Întreaga muncă nou adăugată este reprezentată în valoarea nou creată în decurs de un an, care la rîndul ei apare integral în cele trei forme de venituri : salariu, profit și rentă. Așadar, pe de o parte, nu rămîne muncă socială excedentară pentru înlocuirea capitalului constant consumat, înlocuire care trebuie făcută în parte în natura și ca valoare, iar în parte numai ca valoare (în măsura în care este vorba pur și simplu de uzura capitalului fix). Pe de altă parte, valoarea creată anual de muncă, valoarea care se descompune în salariu, profit și rentă și urmează a fi cheltuită sub aceste forme, nu pare a fi suficientă pentru a plăti sau cumpăra partea din capitalul constant care trebuie să se afle în produsul anual în afară de valoarea nou creată.

Vedem că problema pusă aici a fost deja rezolvată atunci cînd am analizat reproducția capitalului social total în cartea a II-a, secțiunea a III-a. Aici revenim la ea, în primul rînd, pentru că acolo plusvaloarea nu a fost expusă sub formele ei de venit : profit (beneficiul întreprinzătorului plus dobîndă) și rentă și, în consecință, nici nu a putut fi tratată sub aceste forme ; și, în al doilea rînd, pentru că tocmai de analiza formelor salariului, profitului și rentei este legată o greșeală uluitoare a întregii economii politice începînd cu A. Smith.

Acolo am împărțit întregul capital în două mari sectoare : sectorul I, care produce mijloace de producție, și sectorul II, care produce mijloace de consum individual. Faptul că anumite produse pot fi folosite atît pentru consumul individual, cît și ca mijloace de producție (un cal, grîul etc.) nu infirmă nicidecum această împărțire. Într-adevăr, ea nu este o ipoteză, ci numai expresia unui fapt. Să luăm produsul anual al unei țări. O parte din produs, oricare ar fi capacitatea lui de a servi ca mijloc de producție, intră în consumul individual. Este produsul pentru care sînt cheltuite salariul, profitul și renta. Produsul acesta este produsul unui anumit sector al capitalului social. Este posibil ca același capital să producă și produse aparținînd sectorului I. În măsura în care se face acest lucru, produsele sectorului I consumate în mod productiv nu sînt furnizate de către partea din acest capital consumată pentru produsul sectorului II, pentru un produs realmente destinat consumului individual. Întregul produs al sectorului II, care intră în consumul individual și pe care deci se cheltuiește venitul, reprezintă existența capitalului consumat plus excedentul produs. El este deci produsul unui capital investit exclusiv în

producția de mijloace de consum. La fel sectorul I al produsului anual, care servește ca mijloc de reproducție — materie primă și unelte de muncă —, oricare ar fi, de altfel, capacitatea acestui produs de a fi naturaliter mijloc de consum, este produsul unui capital investit exclusiv în producția de mijloace de producție. Majoritatea produselor care constituie capitalul constant se află și materialmente într-o formă în care ele nu pot intra în consumul individual. În măsura în care pentru o parte din produs acest lucru ar fi posibil — un țaran, de exemplu, poate să consume cerealele de sămînță sau să sacrifice pentru consumul individual vitele de muncă —, tocmai în virtutea necesității economice țaranul este nevoit să considere această parte din produs ca și cînd nu ar exista într-o formă accesibilă consumului.

Așa cum am mai spus, analizînd cele două sectoare, facem abstracție de partea fixă a capitalului constant, care continuă să existe în natura și ca valoare, independent de produsul anual al celor două sectoare.

În sectorul II, pe produsele căruia sînt cheltuite salariul, profitul și renta, sau, într-un cuvînt, sînt consumate veniturile, produsul constă el însuși, sub raport valoric, din trei părți componente. O parte componentă este egală cu valoarea părții de capital constant consumată în producție ; o a doua parte componentă este egală cu valoarea părții de capital variabil avansată în producție, partea cheltuită pentru salarii ; în sfîrșit, a treia parte componentă este egală cu plusvaloarea produsă, deci = profitul + renta. Prima parte componentă a produsului sectorului II, valoarea capitalului constant, nu poate fi consumată nici de capitaliștii, nici de muncitorii din sectorul II și nici de proprietarii funciari. Ea nu constituie o parte din venitul lor, ea trebuie să fie înlocuită în natura, și, pentru ca acest lucru să fie posibil, ea trebuie vîndută. Dimpotrivă, celelalte două părți componente ale acestui produs sînt egale cu valoarea veniturilor produse în acest sector = salariu + profit + renta.

În sectorul I produsul constă, în ceea ce privește forma, din aceleași părți componente. Dar partea care constituie aici venitul — salariul + profitul + renta, pe scurt, partea variabilă a capitalului + plusvaloarea — nu este consumată sub forma naturală a produselor acestui sector I, ci sub forma produselor sectorului II. Prin urmare, valoarea veniturilor sectorului I trebuie consumată sub forma acelei părți a produsului sectorului II care constituie capitalul constant al acestui sector, care trebuie înlocuit. Partea din produsul sectorului II care trebuie să înlocuiască capitalul constant de aici este consumată sub forma ei naturală de către munci-

torii, capitaliștii și proprietarii funciari din sectorul I. Ei își cheltuiesc veniturile pe acest produs al sectorului II. Pe de altă parte, produsul sectorului I, în măsura în care reprezintă venitul sectorului I, este consumat în mod productiv de sectorul II, al cărui capital constant îl înlocuiește în natura. În sfârșit, partea consumată din capitalul constant al sectorului I este înlocuită din propriile produse ale acestui sector, care constau tocmai din mijloace de muncă, materii prime și materiale auxiliare etc., fie prin schimb cu capitaliștii sectorului I, fie prin aceea că unii dintre acești capitaliști pot folosi nemijlocit propriul lor produs ca mijloc de producție.

Să luăm schema anterioară („Capitalul”, cartea a II-a, cap. XX, II) a reproduției simple¹⁰⁸:

$$\left. \begin{array}{l} \text{I. } 4\,000\ c + 1\,000\ v + 1\,000\ p = 6\,000 \\ \text{II. } 2\,000\ c + 500\ v + 500\ p = 3\,000 \end{array} \right\} = 9\,000$$

Potrivit acestei scheme, în sectorul II producătorii și proprietarii funciari consumă ca venit $500\ v + 500\ p = 1\,000$; rămân deci de înlocuit $2\,000\ c$. Cele $2\,000\ c$ sînt consumate de muncitorii, capitaliștii și rentierii din sectorul I, al căror venit $= 1\,000\ v + 1\,000\ p = 2\,000$. Produsul sectorului II este consumat ca venit de către sectorul I, iar venitul din sectorul I reprezentat în produsul care nu poate fi consumat [individual] este consumat în calitate de capital constant de către sectorul II. Să vedem acum ce se întîmplă cu cei $4\,000\ c$ din sectorul I. Sînt înlocuite din propriul produs al sectorului I $= 6\,000$, sau mai exact $= 6\,000 - 2\,000$, căci aceste $2\,000$ au fost deja transformate în capital constant pentru sectorul II. Trebuie menționat că cifrele sînt luate, firește, arbitrar, și de aceea raportul dintre valoarea venitului din sectorul I și valoarea capitalului constant din sectorul II apare, de asemenea, arbitrar. Totuși este evident că, în măsura în care procesul de reproducție decurge normal, iar celelalte condiții rămîn neschimbate, deci făcîndu-se abstracție de acumulare, suma valorii salariului, profitului și rentei din sectorul I trebuie să fie egală cu valoarea părții constante a capitalului din sectorul II. În caz contrar, ori sectorul II nu-și poate înlocui capitalul constant, ori sectorul I nu-și poate transforma venitul dintr-o formă în care nu poate fi consumat într-o formă în care poate fi consumat.

Valoarea produsului-marfă anual, ca și valoarea produsului-marfă al unei anumite investiții de capital, și valoarea fiecărei mărfi se împarte deci în două părți componente: o parte A, care înlocuiește valoarea capitalului constant avansat, și o altă parte B, care se exprimă sub formă de venit, apare ca salariu, profit și rentă.

Între ultima parte componentă a valorii, B, și prima, A, există o opoziție, în sensul că A, dacă celelalte împrejurări rămân neschimbate: 1) nu ia niciodată forma venitului, 2) se întoarce întotdeauna sub formă de capital, și anume de capital constant. La rîndul ei, cealaltă parte componentă, B, cuprinde însă în sine o opoziție. Profitul și renta au comun cu salariul faptul că toate trei sînt forme ale venitului. Totuși, între ele există o deosebire esențială, care constă în aceea că în profit și rentă se exprimă plusvaloarea, adică munca neplătită, pe cînd în salariu munca plătită. Partea din valoarea produsului care reprezintă salariul cheltuit, deci înlocuiește salariul, și care în ipoteza noastră, unde reproducția are loc pe aceeași scară și în aceleași condiții, se transformă din nou în salariu, se reîntoarce în primul rînd sub formă de capital variabil, deci ca parte componentă a capitalului ce urmează a fi avansat din nou în vederea reproducției. Această parte componentă are o dublă funcție. În primul rînd, ea există sub forma de capital și este schimbată ca atare pe forță de muncă. În mîinile muncitorului ea se transformă în venitul pe care acesta îl obține din vînzarea forței lui de muncă și ca venit este schimbată pe mijloace de subzistență și consumată. Acest dublu proces se manifestă prin intermediul circulației banilor. Capitalul variabil este avansat în bani, este plătit sub formă de salariu. Aceasta este prima lui funcție în calitate de capital. El este schimbat pe forță de muncă și transformat în manifestarea acestei forțe de muncă, în muncă. Acesta este procesul în ceea ce-l privește pe capitalist. În al doilea rînd însă: cu acești bani muncitorii cumpără o parte din produsul-marfă al lor, care se măsoară cu acești bani și este consumată de ei ca venit. Dacă mental facem abstracție de circulația banilor, o parte din produsul muncitorului se află în mîinile capitalistului sub forma de capital lichid. Capitalistul avansează această parte ca capital, o dă muncitorului în schimbul unei noi forțe de muncă, în timp ce muncitorul o consumă ca venit, direct, sau schimbînd-o pe alte mărfuri. Prin urmare, partea din valoarea produsului care în cadrul procesului de reproducție urmează să fie transformată în salariu, în venit pentru muncitori, se reîntoarce întii în mîinile capitalistului sub formă de capital, mai exact sub formă de capital variabil. Reîntoarcerea ei sub această formă este condiția esențială pentru ca munca să se reproducă din nou în permanență ca muncă salariată, mijloacele de producție ca capital și însuși procesul de producție ca proces de producție capitalist.

Pentru a nu ne crea dificultăți inutile, trebuie să facem deosebire între încasarea brută și încasarea netă, pe de o parte, și venitul brut și venitul net, pe de altă parte.

Încasarea brută sau produsul brut este întregul produs produs. Făcînd abstracție de partea utilizată, dar neconsumată a capitalului fix, valoarea produsului brut este egală cu valoarea capitalului fix, valoarea produsului brut este egală cu valoarea capitalului avansat și consumat în producție, a capitalului constant și a celui variabil, plus plusvaloarea care se scindează în profit și rentă. Sau, dacă nu se consideră produsul unui capital izolat, ci al capitalului social total, produsul brut este egal cu elementele materiale care constituie capitalul constant și capitalul variabil, plus elementele materiale ale plusprodusului în care sînt reprezentate profitul și renta.

Venitul brut este partea din valoare și partea din produsul brut [Bruttoprodukts oder Rohprodukts] măsurată cu această valoare care rămîne după ce se scade partea din valoare și partea produsului total măsurată cu această valoare care înlocuiește capitalul constant avansat și consumat în producție. Venitul brut este deci egal cu salariul (sau cu acea parte a produsului care urmează să fie transformată din nou în venit al muncitorului) + profitul + renta. Venitul net însă este plusvaloarea, și în consecință plusprodusul, care rămîne după ce se scade salariul și care reprezintă plusvaloarea realizată de capital și urmînd să fie împărțită cu proprietarul funciar, și plusprodusul măsurat cu această plusvaloare.

Am văzut că valoarea fiecărei mărfi și valoarea întregului produs-marfă al fiecărui capital se împarte în două părți: una care pur și simplu înlocuiește capitalul constant și alta care, deși este o parte a ei, se reîntoarce în calitate de capital variabil, deci se reîntoarce tot sub formă de capital, urmează totuși să fie transformată în întregime în venit brut și să ia forma de salariu, profit și rentă, a căror sumă reprezintă venitul brut. Am văzut, de asemenea, că la fel stau lucrurile și în ceea ce privește valoarea produsului total anual al unei societăți. O deosebire între produsul capitalismului individual și cel al societății există numai în următorul sens: Privit din punctul de vedere al capitalistului individual, venitul brut diferă de venitul net, deoarece primul include salariul, pe cînd al doilea nu. Dacă însă considerăm venitul întregii societăți, vedem că venitul național se compune din salariu plus profit plus rentă, deci din venitul brut. Dar și aceasta este doar o abstracție, deoarece întreaga societate, bazată pe producția capitalistă, se situează pe punctul de vedere capitalist, și, în consecință, consideră drept venit net numai venitul care se împarte în profit și rentă.

Dimpotrivă, fantezia, de exemplu, a d-lui Say că pentru o națiune toate încasările, întregul produs brut se transformă în produs net sau nu diferă de acesta, că, prin urmare, din punct de vedere național această deosebire încetează de a mai exista nu reprezintă

decît expresia necesară și ultimă a dogmei absurde care de la A. Smith încoace apare în întreaga economie politică, potrivit căreia, în ultimă analiză, valoarea mărfurilor se scindează în venituri, adică în salariu, profit și rentă⁵¹⁾.

Firește, atunci cînd este vorba de un capitalist se poate înțelege cu ușurință faptul că o parte din produsul acestuia trebuie să se transforme din nou în capital (chiar făcînd abstracție de reproducția lărgită sau de acumulare), și nu numai în capital variabil, care la rîndul său urmează să se transforme în venit pentru muncitori, deci într-o formă a venitului, ci și în capital constant, care nu se poate transforma niciodată în venit. Simpla observare a procesului de producție pune în evidență acest lucru. Dificultatea începe abia atunci cînd analizăm procesul de producție în ansamblul lui. Valoarea întregii părți din produs care este consumată ca venit sub formă de salariu, profit și rentă (indiferent dacă este consumată individual sau productiv) coincide realmente întru totul, așa cum se vede din analiză, cu suma valorii compusă din salariu plus profit plus rentă, deci cu valoarea totală a celor trei venituri, deși valoarea acestei părți din produs conține, ca și aceea care nu intră în venit, o parte din valoare = C, egală cu valoarea capitalului constant cuprins în aceste părți, deci prima facie nu poate fi în nici un caz limitată la valoarea venitului. Această împrejurare, care reprezintă, pe de o parte, un fapt practic incontestabil, iar pe de altă parte o contradicție teoretică tot atît de incontestabilă, reprezintă o dificultate care poate fi eludată ușor prin afirmația că valoarea mărfii conține numai în aparență, din punctul de vedere al capitalistului individual, o altă parte de valoare, deosebită de cea existentă sub forma de venit. Fraza : „ceea ce este venit pentru unul este pentru altul capital” scutește de a mai gîndi. Cum poate fi înlocuit vechiul capital dacă valoarea întregului produs poate fi consumată

⁵¹⁾ Ricardo face o observație foarte bună în ceea ce privește absurditățile lui Say : „Despre produsul net și produsul brut, d-l Say vorbește după cum urmează : «Întreaga valoare produsă constituie produsul brut ; această valoare, după scăderea costului de producție, constituie produsul net» (vol. II, p. 491)¹⁰⁹. Așadar, produsul net nu poate exista, deoarece, potrivit afirmațiilor d-lui Say, cheltuielile de producție se compun din rentă, salarii și profituri. La p. 508 el spune : «Valoarea unui produs, valoarea unui serviciu productiv, valoarea costului de producție sînt deci toate valori similare, ori de cîte ori lucrurile își urmează cursul lor natural». Dacă dintr-un tot scazi totul, atunci nu mai rămîne nimic”. (Ricardo, „Principles”, chap. XXXII, p. 512, note.) — De altfel, așa cum vom vedea în continuare, nici Ricardo nu a combătut analiza greșită a prețului mărfurilor făcută de Smith, și anume scindarea acestui preț în suma de valori a veniturilor. Acest lucru nu l-a preocupat și, în analizele sale, el o acceptă în măsura în care face „abstracție” de partea constantă a valorii mărfurilor. El revine adesea la acest mod de a privi lucrurile.

sub formă de venituri ; și cum poate valoarea produsului fiecărui capital să fie egală cu suma valorii celor trei venituri plus C, capitalul constant, iar suma totală a valorii produselor tuturor capitalurilor să fie egală cu suma valorilor celor trei venituri plus 0, toate acestea apar, firește, ca o enigmă ce nu poate fi dezlegată și de aceea singura explicație care se dă este că, în genere, elementele simple ale prețului scapă analizei, adică ea trebuie să se învîrtească într-un cerc vicios și să se limiteze la a amîna la infinit rezolvarea problemei. În felul acesta, ceea ce apare drept capital constant poate fi descompus în salariu, profit, rentă, iar valorile-marfă, în care se exprimă salariul, profitul, renta, sînt la rîndul lor determinate de salariu, profit, rentă și așa mai departe, la infinit ⁵²).

Dogma profund eronată potrivit căreia valoarea mărfurilor se scindează în ultimă instanță în salariu + profit + rentă se exprimă și în aceea că în ultimă instanță consumatorul trebuie să plătească întreaga valoare a produsului total ; sau în aceea că în ultimă instanță circulația banilor între producători și consumatori trebuie să fie egală cu circulația banilor între producătorii înșiși (Tooke ¹¹⁰) ; aceste teze sînt tot atît de eronate ca și teza de la care pornesc.

Dificultățile care duc la această analiză eronată și prima facie absurdă sînt pe scurt următoarele :

1. Nu s-a înțeles raportul fundamental dintre capitalul constant și capitalul variabil, prin urmare nici natura plusvalorii și, în consecință, nici întreaga bază a modului de producție capitalist. Valoarea fiecărui produs al capitalului, a fiecărei mărfi conține în sine o parte de valoare = capital constant, o parte de valoare = capital

⁵²) „În orice societate prețul oricărei mărfi se descompune în cele din urmă în una sau alta din aceste trei părți sau în toate trei” (și anume salariul, profitul, renta). „...O a patra parte se crede că este necesară pentru reconstituirea capitalului fermierului sau pentru a-l despăgubi pentru istovirea vitelor de muncă și uzura uneltelor de gospodărie agricolă. Dar trebuie ținut seama de faptul că prețul oricărui instrument agricol din inventarul gospodăriei agricole, ca, bunăoară, prețul unui cal de muncă, este și el alcătuit din aceleași trei părți : renta pămîntului pe care este crescut, munca cheltuită pentru îngrijirea și creșterea lui, precum și profiturile fermierului, care avansează atît renta acestui pămînt, cît și salariile acestei munci. Deci, cu toate că prețul grîului poate plăti atît prețul calului, cît și al întreținerii lui, prețul total încă se descompune, mijlocit sau nemijlocit, în aceleași trei părți : rentă, muncă” (adică salariu) „și profit”. (A. Smith. [„An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations”. Vol. I, London 1776, p. 60—61]). Vom arăta mai tîrziu cum însuși A. Smith simte contradicția și neajunsul acestui subterfugiu, căci nu este altceva decît subterfugiu atunci cînd ne trimite de la Ana la Caiafa, fără a ne arăta acea investiție de capital reală, în care prețul produsului se scindează ultimately * numai în aceste trei părți.

* — în cele din urmă. — *Nota trad.*

variabil (transformat în salariu pentru muncitori) și o parte de valoare = plusvaloare (care ulterior se împarte în profit și rentă). Cum este deci posibil ca muncitorul cu salariul lui, capitalistul cu profitul lui, proprietarul funciar cu renta lui să cumpere mărfuri dintre care fiecare conține nu numai una dintre aceste părți componente, ci toate trei la un loc, și cum este posibil ca suma valorii salariului, profitului și rentei, deci a celor trei surse de venit la un loc, să cumpere mărfurile care constituie consumul total al celor ce primesc aceste venituri, mărfuri care în afară de aceste trei părți componente ale valorii conțin și o altă parte componentă a valorii, și anume capitalul constant? Cum pot ei să cumpere cu o valoare care constă din trei părți o valoare care constă din patru părți? ⁵³⁾

⁵³⁾ Proudhon își exprimă incapacitatea de a înțelege acest lucru prin următoarea formulă stupidă: *l'ouvrier ne peut pas racheter son propre produit**, deoarece acesta cuprinde dobinda care se adaugă la *prix-de-revient***¹¹¹. Dar cum îl corectează d-l Eugène Forcade? „Dacă obiecția lui Proudhon ar fi justă, ea nu s-ar referi numai la profiturile capitalului, ci ar desființa însăși posibilitatea existenței industriei. Dacă muncitorul este silit să plătească cu 100 un lucru pentru care el n-a primit decât 80, dacă salariul nu poate răscumpăra dintr-un produs decât valoarea pe care a investit-o, s-ar putea spune că muncitorul nu poate răscumpăra nimic, că salariul nu poate plăti nimic. Într-adevăr, prețul de cost conține întotdeauna ceva mai mult decât salariul muncitorului, iar prețul de vânzare ceva mai mult decât profitul întreprinzătorului, de exemplu prețul materiei prime, care adesea este plătit străinătății... Proudhon a omis creșterea continuă a capitalului național; el a omis că această creștere există pentru toți cei ce muncesc, atât pentru întreprinzători cât și pentru muncitori”. („*Revue des deux Mondes*”, 1848, t. 24, p. 998, 999.) Aici avem de-a face cu optimismul mărginirii burgheze sub o formă savantă, cea mai adecvată ei. În primul rînd, d-l Forcade consideră că muncitorul nu ar putea trăi dacă în afară de valoarea pe care o produce n-ar primi o valoare mai mare, or, dimpotrivă, modul de producție capitalist ar fi imposibil dacă muncitorul ar primi realmente valoarea pe care el o produce. În al doilea rînd, Forcade generalizează în mod just dificultatea pe care Proudhon a exprimat-o numai dintr-un punct de vedere limitat. Prețul mărfii conține nu numai un excedent peste salariu, ci și peste profit, și anume partea constantă a valorii. Prin urmare, nici capitalistul n-ar putea, potrivit raționamentului lui Proudhon, să răscumpere marfa cu profitul pe care îl obține. Și cum dezleagă Forcade enigma? Printr-o frază lipsită de sens despre creșterea capitalului. Așadar, creșterea permanentă a capitalului ar trebui să se manifeste, între altele, și prin faptul că analiza prețului mărfii, pe care economistul nu o poate face la un capital de 100, devine inutilă la un capital de 10 000. Ce s-ar spune despre un chimist care la întrebarea: cum se explică faptul că produsul agricol conține mai mult carbon decât solul însuși? ar răspunde: aceasta se explică prin creșterea permanentă a producției agricole. Dorința pioasă de a vedea în lumea burgheză cea mai bună dintre lumile posibile înlocuiește în economia politică vulgară orice necesitate a dragostei de adevăr și a aspirației la cercetare științifică.

* — muncitorul nu poate răscumpăra propriul lui produs. — *Nota trad.*

** — prețul de cost. — *Nota trad.*

Am analizat acest lucru în „Capitalul”, cartea a II-a, secțiunea a III-a.

2. Nu s-a înțeles modul în care munca, adăugînd o valoare nouă, conservă vechea valoare sub o formă nouă, fără a produce din nou această valoare.

3. Nu s-a înțeles conexiunea procesului de reproducție așa cum se prezintă ea nu din punctul de vedere al fiecărui capital în parte, ci din punctul de vedere al capitalului total ; nu s-a înțeles felul cum produsul, în care se realizează salariul și plusvaloarea, prin urmare întreaga valoare creată de toată munca nou adăugată în decurs de un an, poate să înlocuiască partea constantă a valorii lui și totodată să se reducă la valoarea limitată numai la venituri ; felul cum capitalul constant consumat în producție poate să fie înlocuit ca substanță și ca valoare cu un nou capital, deși suma totală a muncii nou adăugate se realizează numai în salariu și plusvaloare și se exprimă în întregime în suma valorii ambelor. Tocmai aceasta este principala dificultate în analiza reproducției și a raportului dintre diferitele ei părți componente, atît în ceea ce privește caracterul lor material, cît și în ceea ce privește raportul dintre valorile lor.

4. Aici se adaugă și o altă dificultate, care se complică și mai mult în momentul cînd diferitele părți componente ale plusvalorii apar sub forma unor venituri independente unele față de altele. Această dificultate constă în aceea că determinațiile riguroase de venit și de capital se înlocuiesc reciproc și-și schimbă locul, astfel că apar ca determinații relative din punctul de vedere al capitalistului individual, dar nu apar atunci cînd se analizează procesul de producție în ansamblu. De exemplu, venitul muncitorilor și al capitaliștilor din sectorul I, care produce capital constant, înlocuiește în ceea ce privește valoarea și substanța capitalul constant al capitaliștilor din sectorul II, care produce mijloace de consum. Această dificultate poate fi deci eludată dacă considerăm că ceea ce este venit pentru unul, este capital pentru altul, și că, în consecință, aceste determinații nu au nimic comun cu reala diferențiere a părților componente ale valorii mărfii. Mai departe : mărfuri care în ultimă analiză sînt destinate să constituie elementele materiale pe care se cheltuiește venitul, deci mijloacele de consum, de exemplu fire de lînă, postav, parcurg în cursul anului diferite stadii. Într-un stadiu ele constituie o parte a capitalului constant, în altul ele sînt consumate individual, deci intră complet în venit. Am putea considera, așa cum face A. Smith, că capitalul constant nu este decît un element aparent al valorii-marfă, care dispare în procesul general. În același mod capitalul variabil este schimbat pe venit. Cu

salariul lui, muncitorul cumpără acea parte a mărfurilor care constituie venitul lui. În felul acesta, el înlocuiește în același timp pentru capitalist forma bani a capitalului variabil. În sfârșit, o parte din produsele care constituie capital constant este înlocuită în natura sau prin intermediul schimbului de către înșiși producătorii capitalului constant; acesta este un produs care are loc în afara consumatorilor. Dacă pierdem din vedere acest lucru, se poate crea impresia falsă că venitul consumatorilor înlocuiește întregul produs, deci și partea constantă a valorii.

5. În afară de confuzia pe care o provoacă transformarea valorilor în prețuri de producție, apare și o altă confuzie ca urmare a transformării plusvalorii în diferite forme de venit distincte, independente unele de altele și care se raportează la diferitele elemente ale producției, ca urmare a transformării ei în profit și rentă. Se pierde din vedere faptul că baza o constituie valorile mărfurilor și că scindarea acestor valori-marfă în părți componente distincte și dezvoltarea ulterioară a acestor părți componente ale valorii în forme ale venitului, transformarea lor în raporturi ale diferiților posesori ai diferiților factori ai producției față de fiecare din aceste părți componente ale valorii, repartizarea lor între acești posesori după anumite categorii și titluri nu schimbă cu absolut nimic determinarea valorii și nici legea determinării ei. Legea valorii nu este cîtuși de puțin modificată nici de faptul că egalizarea profitului, adică repartizarea plusvalorii totale între diferitele capitaluri, și piedicile pe care, în parte, le pune în calea acestei egalizări proprietatea funciară (prin renta absolută) determină abateri ale prețurilor mijlocii reglatoare ale mărfurilor de la valorile lor individuale. Acesta influențează numai mărimea adaosului de plusvaloare la prețurile diferitelor mărfuri, dar nu suprimă plusvaloarea propriu-zisă și nici valoarea totală a mărfurilor ca sursă a acestor diferite părți componente ale prețului.

Acesta este quid pro quo-ul pe care îl vom analiza în capitolul următor și care este strîns legat de iluzia că valoarea rezultă din propriile ei părți componente. În primul rînd, diferitele părți componente ale valorii mărfii capătă în venituri forme independente, și ca atare venituri, ele sînt raportate la elemente materiale distincte ale producției ca surse ale lor, și nu la valoarea mărfii ca sursă a lor. Ele se raportează realmente la aceste elemente, dar nu ca părți componente ale valorii, ci ca venituri, ca părți componente ale valorii care revin acestor categorii anumite de agenți ai producției: muncitorului, capitalistului, proprietarului funciar. S-ar putea crede totuși că aceste părți componente ale valorii, în loc să rezulte din scindarea valorii mărfii, dimpotrivă, ar constitui-o pe

aceasta prin reunirea lor, și în acest caz s-ar ajunge la un superb cerc vicios : valoarea mărfurilor provine din suma valorii salariului, profitului și rentei, iar valoarea salariului, profitului și rentei este determinată de valoarea mărfurilor etc.⁶⁴⁾

În condiții când reproducția decurge normal, numai o parte din munca nou adăugată este utilizată pentru producție și, prin urmare, pentru înlocuirea capitalului constant ; și anume, tocmai acea parte care înlocuiește capitalul constant consumat în producția mijloacelor de consum, a elementelor materiale ale venitului. Există însă o compensație prin faptul că această parte constantă din sectorul II nu costă nici o muncă suplimentară. Or, capitalul constant, care (considerînd procesul total al reproducției, în care este deci inclusă egalizarea sectorului I și sectorului II) nu este un produs al muncii nou adăugate, deși acest produs n-ar putea fi creat fără el, — acest capital constant este expus în timpul procesului reproducției, din

⁶⁴⁾ „Capitalul circulant cheltuit pentru materiale, materii prime și produse finite constă din mărfuri al căror preț necesar constă din aceleași elemente, așa încît înseamnă să socotim de două ori aceleași elemente dacă, considerînd totalitatea mărfurilor dintr-o țară, includem această parte a capitalului circulant în elementele prețului necesar”. (Storch. „Cours d'Ec. Pol.”, II, p. 140.) — Prin elemente ale capitalului circulant Storch înțelege partea constantă a valorii (capitalul fix nu este decît o formă modificată a capitalului circulant). „Este adevărat că salariul muncitorului, precum și acea parte din profitul întreprinzătorului care constă din salarii, considerîndu-le pe acestea ca parte din mijloacele de subzistență, constă tot din mărfuri cumpărate la prețul de piață, care la rîndul lor conțin și ele salarii, rente la capitaluri, rente funciare și beneficii ale întreprinzătorilor..., această observație servește numai pentru a dovedi că este imposibil ca prețul necesar să fie descompus în elementele lui cele mai simple” (ib., notă). — În lucrarea sa „Considérations sur la nature du revenu national” (Paris 1824), Storch, polemizînd cu Say, înțelege, ce-i drept, întreaga absurditate la care duce analiza greșită a valorii-marfă, analiză în care aceasta este descompusă numai în venituri, și apreciază just — din punctul de vedere nu al capitalistului individual, ci al unei națiuni — lipsa de sens a acestor concluzii, dar nici el nu face nici un pas înainte în analiza prețului necesar, despre care declară în al său „Cours” că este imposibil să fie scindat în elementele lui reale, fără ca, printr-o aparentă mișcare înainte, rezolvarea problemei să se amîne la infinit. „E clar că valoarea produsului anual se divide în parte în capitaluri și în parte în profituri și că fiecare din aceste părți ale valorii produsului anual cumpără cu regularitate produsele de care națiunea are nevoie atît pentru a conserva capitalul ei, cît și pentru a-și reînnoi fondul necesar consumului” (p. 134, 135). „...Poate oare ea” (familia țărănească care-și satisface toate nevoile prin muncă proprie) „să locuiască în hambarele sau în grajdurile ei, să mănînce sămînța și nutrețul vitelor, să se îmbrace cu vitele ei de muncă, să se distreze cu uneltele ei agricole ? Potrivit tezei lui Say, la toate aceste întrebări ar trebui să răspundem «da»” (p. 135, 136)... „Dacă admitem că venitul unei națiuni este egal cu produsul ei brut, cu alte cuvinte că din acest produs nu trebuie scăzut nici un capital, trebuie totodată să admitem că ea poate cheltui în mod neproductiv întreaga valoare a produsului ei anual, fără a prejudicia cîtuși de puțin viitorul ei venit” (p. 147). „Produsele care constituie capitalul unei națiuni nu pot fi consumate” (p. 150).

punct de vedere material, unor accidente și pericole care îl pot distruge. (Dar, în afară de aceasta, din punctul de vedere al valorii, el se poate deprecia și ca urmare a unei modificări intervenite în forța productivă a muncii ; acest lucru se referă însă numai la capitalistul individual.) În consecință, o parte din profit, deci din plusvaloare și, prin urmare, din plusprodus, în care se exprimă (din punctul de vedere al valorii) numai munca nou adăugată, servește ca fond de asigurare. Faptul că acest fond de asigurare este administrat sau nu de societăți de asigurare ca întreprinderi distincte nu schimbă nimic. Aceasta este singura parte a venitului care nu este consumată ca atare și nici nu servește în mod necesar ca fond de acumulare. De la caz la caz acest fond este folosit pentru acumulare sau pentru a acoperi nevoile reproducerii. Este, de asemenea, singura parte a plusvalorii și a plusprodusului, deci a supramuncii, care, alături de partea folosită pentru acumulare, prin urmare pentru lărgirea procesului de reproducție, trebuie să existe și după înlăturarea modului de producție capitalist. Acest lucru presupune, firește, că partea consumată cu regularitate de către producătorii direcți nu se va limita la minimul ei actual. Cu excepția supramuncii efectuate pentru cei care în virtutea vârstei încă nu pot sau nu mai pot participa la producție, va dispărea orice muncă depusă pentru întreținerea celor ce nu muncesc. Dacă avem în vedere începuturile societății omenești, constatăm că aici nu există mijloace de producție produse, prin urmare nici capital constant, a cărui valoare să intre în produs și care, în condițiile reproducerii pe aceeași scară, să trebuiască să fie înlocuit în natura din produs într-o proporție determinată de valoarea lui. Dar aici natura furnizează direct mijloacele de subzistență, care nu trebuie abia să fie produse. De aceea, ea furnizează sălbaticului, care are puține trebuințe, timpul necesar nu pentru a folosi mijloacele de producție, încă inexistente, pentru o nouă producție, ci pentru ca, în afară de munca depusă pentru însușirea mijloacelor de subzistență existente în natură, să depună muncă pentru a transforma alte produse ale naturii în mijloace de producție : arcuri, cuțite de piatră, luntre etc. Privit exclusiv sub aspect material, acest proces corespunde într-un tot la sălbatic cu procesul retransformării supramuncii în capital nou. În procesul de acumulare are loc în permanență transformarea unui asemenea produs al muncii excedentare în capital ; faptul că orice capital nou rezultă din profit, rentă sau alte forme de venit, adică din supramuncă, duce la concepția greșită că întreaga valoare a mărfii rezultă din venit. La o analiză mai amănunțită, această retransformare a profitului în capital dovedește, dimpotrivă, că munca adăugată — care se exprimă întot-

deauna în venit — nu servește la conservarea, respectiv la reproducerea vechii valori-capital, ci, în măsura în care nu este consumată ca venit, la crearea unui capital nou, excedentar.

Întreaga dificultate provine din faptul că orice muncă nou adăugată, în măsura în care valoarea creată de ea nu se reduce la salariu, apare sub forma de profit, considerat aici ca formă a plusvalorii în genere, cu alte cuvinte ca o valoare care nu l-a costat nimic pe capitalist, deci nu trebuie, desigur, să înlocuiască ceva ce s-a avansat, nici un capital. De aceea, această valoare există sub forma avuției adiționale, disponibile, pe scurt, din punctul de vedere al capitalistului individual, sub forma venitului lui. Dar această valoare nou creată poate fi consumată atât productiv, cât și individual, atât în calitate de capital, ca și în aceea de venit. În parte ea trebuie, chiar prin forma ei naturală, să fie consumată productiv. Este limpede deci că munca adăugată anual creează atât capital, cât și venit, ceea ce, de altfel, se și constată în procesul de acumulare. Acea parte a forței de muncă utilizată pentru crearea unui capital nou (prin analogie, deci, acea parte a zilei de muncă pe care o întrebuințează sălbaticul nu pentru a-și însuși hrana, ci pentru a-și făuri unealta cu care își însușește hrana) devine însă inviabilă prin faptul că întregul produs al supramuncii apare întii sub formă de profit, — determinare care de fapt n-are nimic comun cu acest plusprodus, ci se referă numai la raportul privat dintre capitalist și plusvaloarea pe care el a încasat-o. De fapt, plusvaloarea creată de muncitor se împarte în venit și capital, adică în mijloace de consum și mijloace de producție suplimentare. Dar vechiul capital constant, rămas din anul precedent (facem abstracție de partea care este avariată, deci este distrusă pro tanto, prin urmare de partea care nu trebuie reprodusă, iar asemenea perturbări ale procesului de reproducție intră în sfera asigurării), nu este reprodus, din punctul de vedere al valorii lui, de munca nou adăugată.

Vedem, de asemenea, că o parte a muncii nou adăugate este absorbită continuu de reproducția și de înlocuirea capitalului constant consumat, deși această muncă nou adăugată se scindează numai în venituri : salariu, profit și rentă. Dar aici se pierde din vedere : 1) că o parte din valoarea produsului acestei munci *nu* este un produs al acestei munci nou adăugate, ci capital constant existent și consumat ; că, prin urmare, partea din produs în care se exprimă această parte din valoare nu se transformă în venit, ci înlocuiește în natura mijloacele de producție ale acestui capital constant ; 2) că partea din valoare în care se exprimă realmente această muncă nou adăugată nu este consumată în natura ca venit, ci înlocuiește capitalul constant dintr-o altă sferă, unde capătă o

formă naturală în care ea poate fi consumată ca venit, dar care la rîndul ei nu este produsul exclusiv al unei munci nou adăugate.

Atîta timp cît reproducția are loc pe aceeași scară, fiecare element consumat al capitalului constant trebuie să fie înlocuit în natura printr-un nou exemplar de același fel, dacă nu de aceeași cantitate și de aceeași formă, cel puțin de aceeași eficiență. Dacă forța productivă a muncii rămîne aceeași, această înlocuire sub formă naturală va fi în același timp înlocuirea valorii pe care o avea capitalul constant sub vechea lui formă. Dacă însă forța productivă a muncii crește, astfel că aceleași elemente materiale pot fi reproduse cu mai puțină muncă, atunci o parte mai mică din valoarea produsului poate să înlocuiască complet, în natura, partea constantă. În acest caz excedentul poate servi la formarea unui nou capital adițional, sau o parte mai mare din produs poate lua forma de mijloace de consum, sau supramunca poate fi redusă. Dimpotrivă, dacă forța productivă a muncii scade, o parte mai mare din produs trebuie folosită pentru înlocuirea vechiului capital; plus-produsul scade.

Transformarea din nou a profitului sau în genere a oricărei forme a plusvalorii în capital arată — dacă facem abstracție de forma economică istoricește determinată și considerăm această transformare numai ca o simplă creare de noi mijloace de producție — că mai persistă situația în care muncitorul, în afară de munca necesară pentru procurarea mijloacelor de subzistență necesare, depune muncă și pentru producerea mijloacelor de producție. Transformarea profitului în capital nu înseamnă decît folosirea unei părți din munca excedentară pentru crearea de mijloace de producție noi, adiționale. Faptul că acest proces se desfășoară sub forma transformării profitului în capital nu înseamnă decît că nu muncitorul, ci capitalistul este acela care dispune de munca excedentară. Faptul că această muncă excedentară trebuie să parcurgă întîi un stadiu în care ea apare ca venit (pe cînd la sălbatici, de exemplu, ea apare ca o muncă excedentară orientată direct spre producția mijloacelor de producție) nu înseamnă decît că această muncă, sau produsul ei, revine unui non-muncitor. Ceea ce se transformă însă efectiv în capital nu este profitul ca atare. Transformarea plusvalorii în capital înseamnă numai că plusvaloarea și plusprodusul nu sînt consumate de către capitalist în mod individual ca venit. Ceea ce se transformă realmente este valoare, muncă materializată, respectiv produsul în care această valoare se exprimă nemijlocit sau pe care ea este schimbată după ce în prealabil a fost transformată în bani. Chiar în cazul cînd profitul este transformat din nou în capital, sursa noului capital nu este această formă determinată a

plusvalorii, nu este profitul. În acest caz plusvaloarea este doar transformată dintr-o formă în alta. Dar această schimbare a formei nu face din ea capital. Acum în calitate de capital funcționează marfa și valoarea ei. Dar faptul că valoarea mărfii nu este plătită — și numai prin aceasta ea devine plusvaloare — este absolut indiferent pentru materializarea muncii, pentru valoarea însăși.

Confuzia se exprimă sub diferite forme. De exemplu, prin aceea că mărfurile care constituie capital constant conțin, de asemenea, elementele salariu, profit și rentă. Sau : ceea ce este venit pentru unul este capital pentru celălalt, și, prin urmare, acestea sînt relații pur subiective. Așa, de exemplu, firele filatorului conțin o parte din valoare, care pentru el reprezintă profit. Cumpărînd deci firele, țesătorul realizează profitul filatorului, dar pentru el firele acestea nu sînt decît o parte din capitalul lui constant.

În afară de cele expuse mai sus despre raportul dintre venit și capital, trebuie remarcat : ceea ce din punctul de vedere al valorii intră o dată cu firele ca element constitutiv în capitalul țesătorului este valoarea firelor. În ce fel se împart pentru filator părțile acestei valori în capital și venit, cu alte cuvinte în muncă plătită și muncă neplătită, nu are nici o importanță pentru determinarea valorii mărfii (facem abstracție de modificările determinate de profitul mijlociu). Aici persistă însă concepția că profitul, în genere plusvaloarea, este un excedent peste valoarea mărfii, care nu se realizează decît printr-un adaos, prin înșelătorie reciprocă, prin beneficiu provenit din înstrăinare. Dacă se plătește prețul de producție sau chiar valoarea mărfii, se plătesc, firește, și părțile componente ale valorii mărfii, părți care pentru vînzător iau forma venitului. Bineînțeles că aici nu este vorba de prețuri de monopol.

În al doilea rînd, este absolut exact că părțile componente ale mărfurilor, care constituie capitalul constant, pot fi reduse, ca și valoarea oricărei alte mărfi, la părți de valoare care, pentru producători și pentru proprietarii mijloacelor de producție, se scindează în salariu, profit și rentă. Aceasta nu este decît forma capitalistă de exprimare a faptului că valoarea oricărei mărfi este numai măsura muncii socialmente necesare cuprinse într-o marfă. Dar am arătat încă în „Capitalul”, cartea I, că acest fapt nu împiedică nici decum scindarea produsului-marfă al oricărui capital în părți separate, dintre care una reprezintă exclusiv partea constantă, alta — partea variabilă a capitalului, iar a treia numai plusvaloarea.

Storch exprimă și părerea altora atunci cînd spune :

„Les produits vendables qui constituent le revenu national doivent être considérés dans l'économie politique de deux manières différentes : relativement aux individus comme des valeurs ; et relativement à la nation comme des biens ;

car le revenue d'une nation ne s'apprécie pas comme celui d'un individu, d'après sa valeur, mais d'après son utilité ou d'après les besoins auxquels il peut satisfaire" *. („Considérations sur la nature du revenu national", p. 19.)

În primul rînd, este o abstracție falsă să consideri o națiune, al cărei mod de producție se bazează pe valoare și care este organizată în mod capitalist, ca un organism unitar care lucrează numai pentru satisfacerea nevoilor naționale.

În al doilea rînd, după înlăturarea modului de producție capitalist, cu menținerea însă în continuare a producției sociale, determinarea valorii rămîne predominantă în sensul că reglementarea timpului de muncă și repartizarea muncii sociale între diferitele grupuri de producție, în sfîrșit întreaga contabilitate legată de acestea va căpăta o importanță mai mare ca oricînd.

* — „Produsele vandabile care constituie venitul național trebuie să fie considerate în economia politică în două feluri diferite: ca valori în ceea ce privește indivizii și ca bunuri în ceea ce privește națiunea; căci venitul unei națiuni nu se apreciază ca venitul unui individ, după valoarea lui, ci după utilitatea lui sau după nevoile pe care le poate satisface". — *Nota trad.*

Capitolul cincizeci

Iluzia creată de concurență

Am arătat că valoarea mărfurilor sau prețul de producție reglat de valoarea totală a acestora se scindează în :

1. Partea valorii care înlocuiește capitalul constant sau reprezintă munca trecută, consumată sub forma de mijloace de producție la fabricarea mărfurilor ; pe scurt, valoarea sau prețul cu care aceste mijloace de producție au intrat în procesul de producție al mărfii. Aici nu vorbim niciodată de fiecare marfă în parte, ci de capitalul-marfă, adică de forma sub care se prezintă produsul capitalului într-un interval de timp determinat, de exemplu într-un an, fiecare marfă în parte fiind doar un element al acestuia, iar valoarea ei se scindează și ea în aceleași părți componente.

2. Partea valorii care reprezintă capitalul variabil, care reprezintă venitul muncitorului și se transformă pentru acesta în salariu, parte pe care, prin urmare, muncitorul a reprodus-o în această parte variabilă a valorii capitalului ; pe scurt, partea din valoare în care este exprimată partea plătită a muncii nou adăugate în procesul de producere a mărfii la prima parte constantă.

3. Plusvaloarea, adică partea din valoarea produsului-marfă în care este exprimată munca neplătită sau supramunca. Această din urmă parte din valoare ia, la rîndul ei, forme autonome, care sînt în același timp forme ale venitului : forma profitului la capital (dobînda la capital ca atare și beneficiul întreprinzătorului la capital în calitate de capital în funcțiune) și forma rentei funciare, care revine proprietarului funciar al cărui pămînt participă la procesul de producție. Părțile componente 2 și 3, adică acea parte componentă a valorii care ia întotdeauna forma veniturilor : salariu (fi-rește, numai după ce a trecut în prealabil prin forma capitalului variabil), profit și rentă, se deosebește de partea constantă 1 prin aceea că la ea se reduce întreaga valoare în care se materializează munca nou adăugată la partea constantă, la mijloacele de producție

ale mărfii. Dacă facem însă abstracție de partea constantă a valorii, putem spune cu drept cuvînt că valoarea mărfii, în măsura în care ea exprimă deci munca nou adăugată, se scindează întotdeauna în trei părți care reprezintă trei forme ale venitului: salariu, profit și rentă⁵⁵⁾, în care mărimile respective ale valorii, adică părțile alicote pe care acestea le reprezintă din valoarea totală, sînt determinate de diferite legi specifice, expuse mai sus. Dar ar fi greșit să spunem, invers, că valoarea salariului, rata profitului și rata rentei sînt elemente constitutive autonome ale valorii, din reunirea cărora rezultă valoarea mărfii, dacă se face abstracție de partea constantă, cu alte cuvinte ar fi greșit să spunem că ele sînt părți componente ale valorii mărfii sau ale prețului de producție⁵⁶⁾.

Deosebirea se observă imediat.

Să presupunem că valoarea produsului unui capital de 500 este $= 400c + 100v + 150p = 650$; $150p$ se scindează la rîndul ei în 75 profit + 75 rentă. Să presupunem, de asemenea, pentru a evita orice dificultăți inutile, că acest capital are o compoziție medie, astfel încît prețul lui de producție coincide cu valoarea lui, ceea ce are loc ori de cîte ori produsul acestui capital individual poate fi considerat ca produs al unei părți din capitalul total corespunzătoare cu mărimea lui.

Aici salariul, măsurat prin capitalul variabil, reprezintă 20% din capitalul avansat; plusvaloarea, raportată la capitalul total, reprezintă 30% , și anume 15% profit și 15% rentă. Întreaga parte componentă a valorii mărfii în care se materializează munca nou adăugată este egală cu $100v + 150p = 250$. Mărimea ei nu depinde

⁵⁵⁾ Prin scinda ea valorii adăugate la partea constantă a capitalului în salariu, profit și rentă funciară se obțin, firește, părți ale valorii. Ni le putem, firește, reprezenta ca existînd în produsul nemijlocit în care se exprimă această valoare, adică în produsul nemijlocit pe care l-au produs muncitorii și capitaliștii dintr-o sferă anumită a producției, de exemplu din filaturi, prin urmare în fire. În realitate însă, ele există în acest produs într-o măsură nici mai mare și nici mai mică decît în oricare altă marfă, decît în oricare altă parte componentă a avuției materiale de aceeași valoare. Și în practică salariul se plătește în bani, deci în pură expresie a valorii; la fel dobinda și renta. De fapt, pentru capitalist transformarea produsului lui în expresia pură a valorii are o foarte mare importanță, ea este deja presupusă prin repartiție. Faptul că aceste valori se transformă din nou în același produs, în aceeași marfă din producția căreia au rezultat, că muncitorul cumpără din nou o parte din produsul pe care el l-a produs direct sau cumpără produsul unei alte munci calitativ diferite, nu are nici o legătură cu problema pe care o analizăm. D-l Rodbertus se ambalează în mod inutil în acest subiect.

⁵⁶⁾ „Va fi suficient de observat că aceeași regulă generală care reglementează valoarea produselor agricole și a mărfurilor fabricate se aplică de asemenea la metale; valoarea lor depinde nu de rata profitului, nici de rata salariilor, nici de renta plătită pentru mine, ci de cantitatea totală de muncă necesară pentru a obține metalul și pentru a-l aduce pe piață”. (Ricardo. „Princ.”, chap. III, p. 77.)

de scindarea ei în salariu, profit și rentă. Raportul dintre aceste din urmă părți arată că forța de muncă, plătită cu 100 în bani, să zicem 100 l. st., a furnizat un quantum de muncă exprimat într-o sumă de bani egală cu 250 l. st. Vedem de aici că supramunca efectuată de muncitor este de $1\frac{1}{2}$ ori mai mare decât munca efectuată pentru sine. Dacă ziua de muncă a fost = 10 ore, el a muncit pentru sine 4 ore, iar pentru capitalist 6 ore. Așadar, munca muncitorilor plătiți cu 100 l. st. se exprimă într-o valoare bănească de 250 l. st. În afară de această valoare de 250 l. st. nu mai este nimic: de împărțit între muncitor și capitalist, între capitalist și proprietarul funciar. Aceasta este întreaga valoare nou adăugată la valoarea mijloacelor de producție care este egală cu 400. Valoarea-marfă de 250, produsă în acest mod și determinată prin cuantumul de muncă materializată în ea, reprezintă, așadar, limita dividendelor pe care muncitorul, capitalistul și proprietarul funciar le pot obține din această valoare sub formă de venit, adică sub formă de salariu, profit și rentă.

Să presupunem că un capital cu aceeași compoziție organică, adică avînd același raport între forța de muncă vie utilizată și capitalul constant pus în mișcare, trebuie să plătească 150 l.st. în loc de 100 l. st. pentru aceeași forță de muncă care pune în mișcare capitalul constant de 400 ; să presupunem, de asemenea, că plusvaloarea se împarte în proporție diferită în profit și rentă. Întrucît se presupune că capitalul variabil de 150 l. st. pune în mișcare aceeași masă de muncă care înainte era pusă în mișcare de capitalul de 100, valoarea nou produsă este aceeași = 250, iar valoarea produsului total este și ea aceeași = 650, atunci vom avea : $400 c + 150 v + 100 p$; iar aceste 100 p se vor împărți, să zicem, în 45 profit și 55 rentă. Proporția în care se împarte întreaga valoare nou produsă în salariu, profit și rentă va fi foarte diferită ; la fel va fi diferită și mărimea capitalului avansat, cu toate că el pune în mișcare aceeași masă totală de muncă. Salariul va reprezenta $27\frac{3}{11}\%$, profitul $8\frac{2}{11}\%$, renta 10% din capitalul avansat ; plusvaloarea totală va reprezenta deci ceva mai mult de 18% .

Ca urmare a creșterii salariului, partea neplătită a muncii totale se va modifica, și o dată cu ea se va modifica și mărimea plusvalorii. La o zi de muncă de 10 ore, muncitorul va lucra 6 ore pentru sine și numai 4 ore pentru capitalist. Se schimbă și raportul dintre profit și rentă ; plusvaloarea micșorată se împarte în altă proporție între capitalist și proprietarul funciar. În sfîrșit, deoarece valoarea capitalului constant a rămas neschimbată, iar valoarea capitalului variabil avansat a crescut, plusvaloarea micșorată se exprimă într-o

și mai scăzută rată a profitului brut, înțelegînd prin aceasta din urmă raportul dintre plusvaloarea totală și întregul capital avansat.

Modificarea valorii salariului, a ratei profitului și a ratei rentei, oricare ar fi efectul legilor care reglează raportul dintre aceste părți, poate avea loc numai în limitele determinate de valoarea-marfă nou creată de 250. O excepție are loc numai în cazul cînd renta se bazează pe un preț de monopol. Aceasta nu modifică întru nimic legea, ci doar complică analiza problemei. Căci dacă în acest caz considerăm numai produsul, se modifică numai repartitia plusvalorii; dacă considerăm însă valoarea lui relativă față de alte mărfuri, constatăm că singura deosebire este că o parte din plusvaloarea acestora revine acestei mărfi specifice.

Să recapitulăm :

Valoarea produsului	Valoarea nouă	Rata plusvalorii	Rata profitului brut
Primul caz: $400_c + 100_r + 150_p = 650$	250	150%	30%
Al doilea caz: $400_c + 150_v + 100_p = 650$	250	$66\frac{2}{3}\%$	$18\frac{2}{11}\%$

În primul rînd, plusvaloarea scade cu o treime din mărimea ei anterioară, de la 150 la 100. Rata profitului scade cu ceva mai mult de o treime, de la 30% la 18%, deoarece plusvaloarea micșorată urmează a fi calculată la un capital total avansat care a crescut. Dar ea nu scade nicidecum în același raport în care scade rata plusvalorii. Aceasta scade de la $\frac{150}{100}$ la $\frac{100}{150}$, deci de la 150% la $66\frac{2}{3}\%$, în timp ce rata profitului scade numai de la $\frac{150}{500}$ la $\frac{100}{550}$ sau de la 30% la $18\frac{2}{11}\%$. Așadar, rata profitului scade relativ mai mult decît masa plusvalorii, dar mai puțin decît rata plusvalorii. Mai departe, vedem că valorile, ca și masele produselor, rămîn aceleași dacă se folosește aceeași masă de muncă ca și pînă acum, deși capitalul avansat a crescut ca urmare a creșterii părții lui variabile. Această creștere a capitalului avansat ar fi, ce-i drept, foarte sensibilă pentru capitalistul care ar începe o nouă afacere. Dar, considerînd reproducția în ansamblu, creșterea capitalului variabil nu înseamnă decît că o parte mai mare din valoarea nou creată de munca nou adăugată se transformă în salariu, și, în con-

secință, în capital variabil, în loc să se transforme în plusvaloare și plusprodus. Valoarea produsului rămâne deci aceeași, deoarece este limitată, pe de o parte, de valoarea capitalului constant = 400, pe de altă parte de cifra 250, care exprimă munca nou adăugată. Ambele însă au rămas neschimbate. Produsul acesta, în măsura în care intră din nou în capitalul constant, reprezintă, ca și înainte, în aceeași mărime a valorii, aceeași masă a valorii de întrebuințare, prin urmare, aceeași masă de elemente ale capitalului constant își păstrează aceeași valoare. Alta este situația în cazul când salariul crește nu pentru că muncitorul primește o parte mai mare din propria lui muncă, ci primește o parte mai mare din propria lui muncă pentru că productivitatea muncii scade. În acest caz, valoarea totală în care se exprimă aceeași cantitate de muncă, plătită și neplătită, rămâne aceeași; dar masa produsului în care se exprimă această cantitate de muncă scade, deci prețul fiecărei părți alicote a produsului crește pentru că fiecare parte reprezintă mai multă muncă. Salariul sporit de 150 nu va reprezenta mai mult produs decât salariul anterior de 100; plusvaloarea micșorată de 100 nu va reprezenta decât $\frac{2}{3}$ din produs, $66\frac{2}{3}\%$ din masa valorilor de întrebuințare exprimate anterior în 100. În acest caz se va scumpi și capitalul constant, în măsura în care acest produs intră în el. Dar aceasta nu este o consecință a creșterii salariului, ci, dimpotrivă, creșterea salariului este o consecință a scumpirii mărfii și o consecință a productivității mai scăzute a aceleiași cantități de muncă. Aici se creează iluzia că creșterea salariului duce la scumpirea produsului; dar aici ea nu este cauza, ci efectul unei schimbări intervenite în valoarea mărfii ca urmare a faptului că a scăzut productivitatea muncii.

Dimpotrivă, dacă celelalte condiții rămân egale, adică aceeași cantitate de muncă utilizată este reprezentată ca și mai înainte prin 250, valoarea mijloacelor de producție folosite de ea crește sau scade, valoarea aceleiași mase de produse crește sau scade cu aceeași mărime. $450c + 100v + 150p$ dau un produs în valoare de 700, în timp ce $350c + 100v + 150p$ dau pentru valoarea aceleiași mase de produse numai 600 în loc de 650. Prin urmare, dacă capitalul avansat, care pune în mișcare aceeași cantitate de muncă, crește sau scade, celelalte condiții fiind egale, crește sau scade și valoarea produsului în cazul când creșterea sau scăderea capitalului avansat provine dintr-o modificare a mărimii valorii părții constante a capitalului. Dimpotrivă, valoarea produsului rămâne aceeași dacă creșterea sau scăderea capitalului avansat provine dintr-o modificare a mărimii valorii părții variabile a capitalului, în condiții când forța productivă a muncii rămâne neschimbată. Creșterea sau scă-

derea valorii capitalului constant nu este compensată prin nici o mișcare opusă. Creșterea sau scăderea valorii capitalului variabil, presupunând că productivitatea muncii rămâne aceeași, este compensată printr-o mișcare inversă a plusvalorii, astfel că valoarea capitalului variabil plus plusvaloarea, și, prin urmare, valoarea nou adăugată prin muncă la mijloacele de producție și reprezentată în produs rămâne aceeași.

Dacă însă creșterea sau scăderea valorii capitalului variabil sau a salariului este rezultatul scumpirii sau scăderii prețurilor mărfurilor, adică al scăderii sau creșterii productivității muncii utilizate în aceeași investiție de capital, aceasta influențează valoarea produsului. Dar creșterea sau scăderea salariului nu este aici cauză, ci numai consecință.

Dimpotrivă, în exemplul de mai sus, valoarea produsului rămâne neschimbată, la același capital constant = 400 c, dacă modificarea de la $100 v + 150 p$ la $150 v + 100 p$, respectiv creșterea capitalului variabil, este o consecință a scăderii forței productive a muncii, dar nu într-o anumită ramură a industriei, de exemplu filatura de bumbac, ci, să zicem, în agricultură, care furnizează mijloacele de subzistență ale muncitorului, cu alte cuvinte dacă această creștere este o consecință a scumpirii mijloacelor de subzistență. Valoarea de 650 se exprimă acum, ca și înainte, în aceeași cantitate de fire de bumbac.

Din cele expuse mai rezultă următoarele : Dacă datorită economiilor etc. se reduce cheltuirea de capital constant în acele ramuri ale producției ale căror produse intră în consumul muncitorilor, aceasta poate duce, ca și creșterea directă a productivității muncii cheltuite, la scăderea salariului, întrucât ieftinește mijloacele de subzistență ale muncitorului, poate duce, așadar, la o sporire a plusvalorii ; astfel încât rata profitului crește aici din două motive : în primul rînd, pentru că scade valoarea capitalului constant și, în al doilea rînd, pentru că crește plusvaloarea. Analizînd transformarea plusvalorii în profit, presupun că salariul nu scade, ci rămîne constant, deoarece atunci am analizat oscilațiile ratei profitului, independent de schimbările ratei plusvalorii. În afară de aceasta, legile la care ne-am referit acolo au un caracter general, ele fiind valabile și pentru investițiile de capital ale căror produse nu intră în consumul muncitorului, deci modificarea valorii produsului lor nu influențează salariul.

Separarea și scindarea valorii nou adăugate anual la mijloacele de producție sau la partea constantă a capitalului cu ajutorul muncii

nou efectuate, separarea acestei valori nou adăugate și scindarea ei în diferite forme ale venitului : salariu, profit și rentă, nu schimbă deci cu nimic limitele valorii înseși, ale sumei valorii care se repartizează între aceste categorii diferite ; tot așa cum nici modificarea raportului dintre aceste părți diferite nu poate schimba cu nimic suma lor, adică această mărime dată a valorii. Cifra dată, 100, rămâne întotdeauna aceeași, indiferent dacă se descompune în $50 + 50$, sau în $20 + 70 + 10$, sau în $40 + 30 + 30$. Partea din valoarea produsului care se scindează în aceste venituri este determinată, ca și partea constantă din valoarea capitalului, de valoarea mărfurilor, adică de cantitatea de muncă materializată de fiecare dată în ele. Așadar, în primul rînd este dată masa valorii-marfă, valoare care se împarte în salariu, profit și rentă ; este dată deci limita absolută a sumei diferitelor părți ale valorii acestor mărfuri. În al doilea rînd, în ceea ce privește diferitele categorii ca atare, sînt date, de asemenea, limitele lor mijlocii și reguloare. Salariul constituie baza acestor limite. El este, pe de o parte, reglat de o lege naturală ; limita lui minimă este dată de minimul fizic al mijloacelor de subzistență necesare muncitorului pentru a-și conserva și reproduce forța de muncă, deci de o cantitate de mărfuri determinată. Valoarea acestor mărfuri este determinată de timpul de muncă necesar pentru reproducerea lor, deci de acea parte a muncii nou adăugate la mijloacele de producție, sau de acea parte a zilei de muncă pe care muncitorul o folosește pentru producerea și reproducerea unui echivalent al valorii acestor mijloace de subzistență necesare. Dacă, de exemplu, media mijloacelor de subzistență necesare zilnic este, din punctul de vedere al valorii, egală cu 6 ore de muncă medie, muncitorul trebuie să lucreze zilnic în medie 6 ore pentru el însuși. Valoarea reală a forței lui de muncă se abate de la acest minim fizic ; ea diferă în funcție de climă și de stadiul de dezvoltare socială ; ea nu depinde numai de nevoile fizice, ci și de nevoile sociale istoricește dezvoltate, care devin o a doua natură. Dar în fiecare țară, într-o perioadă dată, acest salariu mijlociu regulator este o mărime dată. Astfel valoarea tuturor celorlalte venituri are o limită. Ea este întotdeauna egală cu valoarea în care este întruchipată întreaga zi de muncă (care aici coincide cu ziua de muncă medie, deoarece cuprinde întreaga masă de muncă pusă în mișcare de capitalul social total), minus acea parte a ei întruchipată în salariu. Limita ei este dată deci de limita valorii în care se exprimă munca neplătită, adică de cuantumul acestei munci neplătite. Dacă acea parte a zilei de muncă în care muncitorul reproduce valoarea salariului lui are ca ultimă limită minimul fizic al acestui salariu, cealaltă parte a zilei de muncă, partea care

reprezintă supramunca, deci și cea parte a valorii care exprimă plusvaloarea, are ca limită maximul fizic posibil al zilei de muncă, adică cuantumul total al timpului de muncă zilnic pe care îl poate da în genere muncitorul în condițiile conservării și reproducerii forței lui de muncă. Întrucît în analiza de față este vorba de repartizarea valorii în care se exprimă întreaga muncă nou adăugată în cursul anului, ziua de muncă poate fi considerată aici ca o mărime constantă, și este presupusă ca atare, indiferent de abaterea ei mai mare sau mai mică de la maximul ei fizic. Limita absolută a părții de valoare care constituie plusvaloarea și care se împarte în profit și rentă funciară este, prin urmare, dată; ea este determinată de mărimea părții neplătite a zilei de muncă rămasă după scăderea părții ei plătite, deci de partea din valoarea produsului total în care se întruhidează această supramuncă. Dacă, așa cum am procedat, numim profit această plusvaloare, determinată în limitele ei și calculată la întregul capital avansat, acest profit, considerat din punctul de vedere al mărimii lui absolute, este egal cu plusvaloarea, deci limitele lui sînt determinate de aceleași legi care determină limitele plusvalorii. Dar mărimea ratei profitului este și ea o mărime care are anumite limite, determinate de valoarea mărfurilor. Ea este raportul dintre plusvaloarea totală și capitalul social total avansat în producție. Dacă acest capital este = 500 (de milioane, să zicem), iar plusvaloarea = 100, limita absolută a ratei profitului este de 20%. Repartizarea profitului social, în conformitate cu această rată, între capitalurile investite în diferitele sfere ale producției dă naștere la prețuri de producție care se abat de la valorile mărfurilor și care sînt prețuri de piață mijlocii cu ade-vărat regulate. Dar această abatere nu suprimă nici determinarea prețurilor de către valori, nici limitele legitime ale profitului. Dacă valoarea unei mărfi este egală cu capitalul k cheltuit pentru producerea ei plus plusvaloarea pe care ea o cuprinde, prețul de producție al mărfii este egal cu capitalul k cheltuit pentru producerea ei plus plusvaloarea care-i revine în conformitate cu rata generală a profitului, de exemplu 20% la capitalul avansat pentru producerea acestei mărfi, atît la capitalul efectiv cheltuit, cît și la capitalul pur și simplu investit. Dar acest adaos de 20% este și el determinat de plusvaloarea produsă de către capitalul social total și de raportul dintre această plusvaloare și valoarea capitalului; tocmai de aceea el este de 20%, și nu de 10% sau de 100%. Transformarea valorilor în prețuri de producție nu suprimă deci limitele profitului, ci modifică numai repartizarea lui între diferitele capitaluri individuale, care constituie capitalul social, îl repartizează uniform, proporțional cu partea din valoare pe care fiecare

din ele o reprezintă în raport cu capitalul total. Prețurile de piață cresc peste și scad sub acest preț de producție regulator, dar aceste oscilații se anulează reciproc. Dacă examinăm listele de prețuri pe o perioadă mai lungă, lăsînd la o parte cazurile cînd, în urma unei modificări intervenite în forța productivă a muncii, se schimbă valoarea reală a mărfurilor, precum și cazurile cînd procesul de producție este perturbat de calamități naturale sau sociale, vom rămîne surprinși, în primul rînd, de limitele relativ înguste ale oscilațiilor și, în al doilea rînd, de regularitatea cu care se echilibrează ele. Vom găsi aici aceeași dominantă a mediilor reglatoare semnalată de Quételet în fenomenele sociale¹³. Dacă egalizarea valorilor mărfurilor la prețurile de producție nu întîmpină nici un obstacol, atunci renta se reduce la rentă diferențială, adică se limitează la egalizarea profiturilor suplimentare pe care prețurile de producție reglatoare le-ar da unora dintre capitaliști și pe care și le însușește acum proprietarul funciar. Așadar, aici valoarea rentei are o anumită limită în oscilațiile ratelor individuale ale profitului, determinate de reglarea prețurilor de producție de către rata generală a profitului. Dacă proprietatea funciară pune piedici în calea egalizării valorilor mărfurilor la prețurile de producție și își însușește renta absolută, aceasta este limitată de excedentul valorii produselor agricole peste prețul lor de producție, deci de excedentul plusvalorii cuprins în ele peste rata profitului care revine capitalurilor prin rata generală a profitului. Această diferență reprezintă limita rentei, care constituie, ca și înainte, numai o anumită parte din plusvaloarea dată și cuprinsă în mărfuri.

În sfîrșit, dacă egalizarea plusvalorii la profitul mijlociu este împiedicată în diferitele sfere de producție de monopolurile artificiale sau naturale, și mai ales de monopolul proprietății funciare, astfel încît devine posibil un preț de monopol care depășește prețul de producție și valoarea mărfurilor asupra cărora acționează monopolul, prin aceasta nu sînt suprimate limitele date de valoarea mărfurilor. Prețul de monopol al anumitor mărfuri trece în acest caz o parte din profitul celorlalți producători de mărfuri asupra mărfurilor cu preț de monopol. Indirect se va produce o perturbare locală în repartizarea plusvalorii între diferitele sfere ale producției, care însă nu va schimba limita plusvalorii ca atare. Dacă marfa cu preț de monopol intră în consumul necesar al muncitorului, ea determină o creștere a salariului și, prin aceasta, micșorează plusvaloarea în cazul cînd muncitorului i se plătește, ca și înainte, întreaga valoare a forței lui de muncă. O asemenea marfă poate micșora salariul sub valoarea forței de muncă, dar numai în măsura în care acesta depășește minimumul lui fizic. În acest caz prețul de

monopol se plătește printr-un scăzământ din salariul real (adică din suma valorilor de întrebuințare dobândită de muncitor cu aceeași cantitate de muncă) și din profitul celorlalți capitaliști. Limitele în cadrul cărora prețul de monopol influențează reglarea normală a prețurilor sînt stabilite exact și pot fi calculate exact.

Așadar, după cum repartizarea valorii nou adăugate mărfurilor, care în genere se scindează în venituri, își găsește limitele date și regulatoare în raportul dintre munca necesară și supra-muncă, dintre salariu și plusvaloare, tot astfel împărțirea plusvalorii în profit și rentă funciară își găsește limitele în legile care reglează egalizarea ratei profitului. În ceea ce privește scindarea profitului în dobîndă și beneficiul întreprinzătorului, limitele ambelor luate împreună formează profitul mijlociu. Acesta dă mărirea determinată a valorii, în limitele căreia, și numai în ele, are loc această scindare. Proporția determinată în care are loc această scindare este aici pur întâmplătoare, ea fiind determinată exclusiv de condițiile concurenței. În timp ce în alte cazuri echilibrul dintre cerere și ofertă este echivalent cu suprimarea oscilației prețurilor de piață de la prețurile lor mijlocii regulatoare, adică cu suprimarea influenței concurenței, aici concurența reprezintă unicul factor determinant. Dar de ce? Pentru că același factor al producției, capitalul, trebuie să împartă partea din plusvaloare care-i revine între doi posesori ai aceluiași factor al producției. Dar faptul că aici nu există o limită precisă, legică pentru împărțirea profitului mijlociu nu suprimă limita acestuia ca parte din valoarea mărfii; tot așa cum aici faptul că doi asociați își împart, în virtutea unor împrejurări exterioare, în mod inegal, profitul nu afectează nicicum limitele acestui profit.

Dacă, prin urmare, partea din valoarea mărfii care reprezintă munca nou adăugată valorii mijloacelor de producție se scindează în diferite părți, care, sub formă de venituri, iau forme autonome, de aici nu rezultă în nici un caz că salariul, profitul și renta funciară trebuie considerate ca elemente constitutive din reunirea sau suma cărora ia naștere prețul regulator (natural price, prix nécessaire *) al mărfurilor înseși; în felul acesta, nu valoarea mărfurilor este — după scăderea părții constante a valorii — unitatea inițială care se scindează în aceste trei părți, ci invers, prețul fiecăreia din aceste trei părți este determinat în mod independent, și abia din adunarea acestor trei mărimi independente se formează prețul mărfii. În realitate, valoarea mărfii este mărirea dată în prealabil, este suma valorii totale a salariului, profitului și rentei, indiferent de mărimile relative ale acestora din urmă. În concepția

* — preț natural, preț necesar. — *Nota trad.*

greșită de mai sus, salariul, profitul și renta sînt trei mărimi de valoare autonome, a căror mărime totală produce, limitează și determină mărimea valorii mărfurilor.

În primul rînd este clar că dacă salariul, profitul și renta constituie prețul mărfurilor, acest lucru este valabil atît pentru partea constantă a valorii mărfurilor, cît și pentru partea care reprezintă capitalul variabil și plusvaloarea. Aici putem face deci complet abstracție de această parte constantă, deoarece valoarea mărfurilor care o compun se scindează la rîndul ei în suma valorilor salariului, profitului și rentei. Așa cum am mai arătat, acest punct de vedere neagă însăși existența unei astfel de părți constante a valorii.

Este clar, de asemenea, că aici conceptul de valoare dispăre. Rămîne numai conceptul de preț, în sensul că o anumită sumă de bani este plătită posesorilor forței de muncă, ai capitalului și pămîntului. Dar ce sînt banii ? Banii nu sînt un lucru, ci o formă determinată a valorii, ei presupun deci, la rîndul lor, valoarea. Spunem, așadar, că pentru aceste elemente ale producției se plătește o anumită cantitate de aur sau de argint sau că mental le echivalăm cu această cantitate de aur și argint. Dar aurul sau argintul (iar economistul luminat este mîndru că a priceput acest lucru) sînt și ele mărfuri la fel ca toate celelalte. Prețul aurului și argintului este deci și el determinat de salariu, profit și rentă. Nu putem deci determina salariul, profitul și renta prin aceea că le echivalăm cu o anumită cantitate de aur și argint, căci valoarea acestui aur și a acestui argint, în care trebuie evaluate ca în echivalent al lor, trebuie să fie în primul rînd ea evaluată de acestea, independent de aur și de argint, adică independent de valoarea oricărei mărfi, care este tocmai produsul celor trei factori menționați. A spune, așadar, că valoarea salariului, profitului și rentei constă în faptul că ele sînt egale cu o anumită cantitate de aur și de argint nu înseamnă altceva decît a spune că sînt egale cu o anumită cantitate de salariu, profit și rentă.

Să luăm în primul rînd salariul. Căci chiar privind din acest punct de vedere trebuie să pornim de la muncă. Așadar, cum se determină prețul regulator al salariului, prețul în jurul căruia oscilează prețurile lui de piață ?

Să zicem că prin cererea și oferta forței de muncă. Dar despre ce fel de cerere de forță de muncă este vorba aici ? Despre cererea capitalului. Cererea de muncă este deci egală cu oferta de capital. Pentru a vorbi de oferta de capital trebuie să știm în primul rînd ce este capitalul. Din ce se compune capitalul ? Sub înfățișarea lui cea mai simplă, el se compune din bani și mărfuri. Dar banii nu sînt decît o formă a mărfii. Așadar, din mărfuri. Dar,

potrivit ipotezei noastre, valoarea mărfurilor este determinată în primul rînd de prețul muncii care le produce, de salariu. Salariul este aici premisa și este considerat ca un element constitutiv al prețului mărfurilor. Prețul acesta trebuie deci determinat prin raportul dintre munca oferită și capital. Prețul capitalului ca atare este egal cu prețul mărfurilor care îl constituie. Cererea de muncă a capitalului este egală cu oferta de capital. Oferta de capital este egală cu oferta unei sume de mărfuri la un preț dat, acest preț este reglat în primul rînd de prețul muncii, prețul muncii la rîndul lui este și el egal cu acea parte a prețului mărfii care constituie capitalul variabil plătit muncitorului în schimbul muncii lui; iar prețul mărfurilor care constituie acest capital variabil este și el determinat în primul rînd de prețul muncii; căci prețul mărfurilor este determinat de prețurile salariului, profitului și rentei. Prin urmare, pentru a determina salariul, nu putem considera capitalul ca o premisă, dat fiind că valoarea capitalului însuși este determinată și de salariu.

În afară de aceasta, este inutil să se invoce aici concurența. Concurența face ca prețurile de piață ale muncii să crească sau să scadă. Să presupunem însă că cererea și oferta de muncă sînt egale. Cum se determină în acest caz salariul? Prin concurență. Dar noi am presupus că concurența nu intră în discuție, că prin echilibrul celor două forțe opuse influența ei este anulată. Noi vrem să aflăm tocmai prețul natural al salariului, adică prețul muncii, care nu este el reglat de concurență, ci, dimpotrivă, o reglează.

Nu ne rămîne decît să determinăm prețul necesar al muncii prin mijloacele de subzistență necesare muncitorului. Dar aceste mijloace de subzistență sînt mărfuri, care au un preț. Prin urmare prețul muncii este determinat de prețul mijloacelor de subzistență necesare, iar prețul mijloacelor de subzistență, ca și prețul tuturor celorlalte mărfuri, este determinat în primul rînd de prețul muncii. Prețul muncii este determinat de el însuși. Cu alte cuvinte, nu știm ce determină prețul muncii. Munca are deci în genere un preț numai pentru că este considerată ca marfă. Prin urmare, pentru a putea vorbi despre prețul muncii, trebuie să știm ce este în genere prețul. Dar tocmai în felul acesta nu reușim să aflăm ce este în genere prețul.

Să admitem totuși că determinarea prețului necesar al muncii s-a făcut în acest mod plăcut. Dar cum stau lucrurile cu profitul mijlociu, cu profitul fiecărui capital în condiții normale, profit care

constituie al doilea element al prețului mărfii? Profitul mijlociu trebuie să fie determinat de o rată mijlocie a profitului; cum este determinată aceasta din urmă? Prin concurența dintre capitaliști? Dar această concurență presupune deja existența profitului. Ea presupune diferite rate ale profitului, deci și profituri diferite, fie în cadrul acelorași ramuri, fie în diferite ramuri ale producției. Concurența poate influența rata profitului numai în măsura în care influențează prețurile mărfurilor. Concurența poate face doar ca în aceeași sferă de producție producătorii să-și vândă mărfurile la aceleași prețuri și ca în sfere de producție diferite ei să le vândă la prețuri care să le dea același profit, același adaos proporțional la prețul mărfii, determinat deja parțial de salariu. De ceea concurența poate doar să egalizeze inegalitățile ratei profitului. Pentru ca egalizarea ratelor inegale ale profitului să fie posibilă, profitul trebuie să existe în prealabil ca element al prețului mărfurilor. Concurența nu-l creează. Ea îl urcă sau îl coboară, dar nu creează nivelul lui, care se stabilește de îndată ce a avut loc egalizarea. Iar când vorbim despre o rată necesară a profitului, vrem să cunoaștem tocmai această rată a profitului, care este independentă de mișcările concurenței, dar care, la rîndul ei, reglează concurența. Rata mijlocie a profitului apare în momentul cînd se realizează un echilibru al forțelor capitaliștilor care își fac concurență. Concurența poate realiza acest echilibru, nu însă și rata profitului, care se stabilește pe baza acestui echilibru. De ce, acest echilibru odată realizat, rata generală a profitului este de 10, de 20 sau de 100%? Ca urmare a concurenței? Dar concurența a suprimat cauzele care provocau abaterile de la 10, 20 sau 100%. Grație ei s-a realizat un preț al mărfurilor la care fiecare capital dă, proporțional cu mărimea lui, același profit. Dar mărimea acestui profit nu depinde de concurență. Aceasta din urmă nu face decît să reducă în permanență toate oscilațiile la această mărime. Un om concurează cu alții și concurența îl silește să-și vîndă mărfurile la același preț ca și ceilalți. De ce însă prețul acesta reprezintă 10, 20 sau 100?

Prin urmare, nu ne rămîne decît să spunem că rata profitului și, în consecință, profitul este o mărime determinată într-un mod inexplicabil, adăugată la prețul mărfii, care pînă acum a fost determinat de salariu. Singurul lucru pe care ni-l arată concurența este că această rată a profitului trebuie să fie o mărime dată. Dar acest lucru îl știam și cînd am vorbit despre rata generală a profitului și despre „prețul necesar” al profitului.

Este absolut inutil să reluăm acest raționament absurd și în ceea ce privește renta funciară. De altfel, este evident că, dus într-un mod cit de cit consecvent pînă la capăt, el face doar ca pro-

fitul și renta să apară ca simplu adaos la prețul mărfii determinat de legi incomprehensibile, determinat în primul rînd de salariu. Pe scurt, concurența trebuie să explice toate absurditățile economiștilor, în timp ce, dimpotrivă, economiștii ar trebui să explice concurența.

Dacă facem abstracție de fantezia potrivit căreia profitul și renta, ca părți componente ale prețului, sînt create de circulație, adică rezultă din vînzare — deși circulația nu poate da niciodată ceva ce nu i s-a dat în prealabil —, problema se reduce pur și simplu la următoarele :

Să presupunem că prețul unei mărfi determinat de salariu = 100 ; rata profitului 10% din salariu, iar renta 15% din salariu. În acest caz prețul mărfii determinat de suma salariului, profitului și rentei = 125. Acest adaos de 25 nu poate proveni din vînzarea mărfii. Căci toți aceia care-și vînd unii altora mărfuri vînd cu 125 ceea ce a costat un salariu de 100 ; este ca și cum toți ar vinde cu 100. Această operație trebuie deci considerată independent de procesul circulației.

Dacă cei trei își împart marfa care costă acum 125 — și lucrurile nu se schimbă cu nimic dacă capitalistul vinde întii marfa cu 125 și apoi plătește muncitorului 100, sieși 10 și proprietarului funciar 15 —, muncitorul primește $\frac{4}{5} = 100$ din valoare și din produs. Capitalistul primește $\frac{2}{25}$ din valoare și produs, iar proprietarul funciar $\frac{3}{25}$. Vînzînd cu 125 în loc de 100, capitalistul dă muncitorului numai $\frac{4}{5}$ din produsul în care este reprezentată munca acestuia. Este ca și cînd el ar fi dat muncitorului 80 și ar fi reținut 20, din care 8 i-ar reveni lui, iar 12 proprietarului funciar. El vinde în acest caz marfa la valoarea ei, deoarece în realitate adaosurile la preț constituie majorări independente de valoarea mărfii care în ipoteza de mai sus este determinată de valoarea salariului. Astfel se ajunge indirect la concluzia că, potrivit acestei concepții, cuvîntul salariu, care reprezintă 100, este egal cu valoarea produsului, adică = suma de bani în care se exprimă această cantitate determinată de muncă ; dar că această valoare diferă de salariul real și, în consecință, rămîne un excedent. Numai că acest excedent se obține printr-un adaos nominal la preț. Dacă deci salariul este egal cu 110 în loc de 100, atunci profitul trebuie să fie = 11, iar renta funciară = $16\frac{1}{2}$, prin urmare prețul mărfii = $137\frac{1}{2}$. În felul acesta raportul rămîne neschimbat. Întrucît însă împărțirea se face în permanență printr-un adaos nominal de anumite procente la salariu, prețul crește și scade o dată cu salariul. Aici salariul este considerat inițial ca fiind egal cu valoarea mărfii, iar apoi este separat de aceasta. În realitate însă se ajunge, indirect și irațional, la

concluzia că valoarea mărfii este determinată de cantitatea de muncă cuprinsă în ea, valoarea salariului este însă determinată de prețul mijloacelor de subzistență necesare, iar excedentul valorii peste salariu constituie profitul și renta.

Scindarea valorii mărfurilor, după ce s-a scăzut valoarea mijloacelor de producție consumate pentru producerea lor, scindarea acestei mase de valoare date, determinate de cantitatea de muncă materializată în produsul-marfă, în trei părți componente, care ca salariu, profit și rentă funciară iau forma de venituri autonome, independente unele față de altele, — această scindare se prezintă la suprafața producției capitaliste, deci și în concepția agenților angrenați în această producție, denaturat.

Să presupunem că valoarea totală a unei mărfi oarecare este = 300, din care 200 valoarea mijloacelor de producție sau a elementelor capitalului constant consumate pentru producerea ei. Rămân deci 100 ca sumă a noii valori adăugate acestei mărfi în procesul ei de producție. Această valoare nouă de 100 reprezintă tot ce rămâne disponibil pentru a fi împărțit între cele trei forme de venit. Dacă salariul = x , profitul = y , renta funciară = z , atunci suma $x + y + z$ va fi în cazul acesta întotdeauna = 100. Dar în concepția industriașilor, comercianților și bancherilor, ca și în aceea a economiștilor vulgari, lucrurile se petrec cu totul altfel. Pentru ei valoarea mărfii, după ce s-a scăzut valoarea mijloacelor de producție consumate pentru producerea ei, nu este = 100, care apoi se împarte între x , y și z , ci prețul mărfii se compune pur și simplu din mărimile valorilor salariului, profitului și rentei, mărimi determinate independent de valoarea mărfii și independent unele de altele, astfel că x , y și z sînt date și determinate fiecare independent, și abia din suma acestor mărimi, care poate fi mai mare sau mai mică decît 100, rezultă mărimea valorii mărfii ca o sumă a acestor elemente care constituie valoarea ei. Acest quid pro quo este inevitabil :

În primul rînd, pentru că părțile componente ale valorii mărfii se opun ca venituri autonome, care se raportează ca atare la trei factori de producție cu totul diferiți unul de altul: munca, capitalul și pămîntul, și de aceea par să rezulte din aceștia. Proprietatea asupra forței de muncă, asupra capitalului, asupra pămîntului este cauza care face ca aceste părți componente diferite ale valorii mărfurilor să revină proprietarilor respectivi și, în consecință, să fie transformate pentru aceștia în venituri. Dar valoarea nu rezultă din transformarea a ceva în venit ; ea trebuie să existe înainte de a putea fi transformată în venit, înainte de a putea lua această înfățișare. Aparența contrarului trebuie să se accentueze cu atît mai

mult cu cit determinarea mărimii relative a acestor trei părți una în raport cu cealaltă se face după legi diferite, a căror legătură cu valoarea mărfurilor și a căror limitare de către valoare nu se manifestă nicidecum la suprafață.

In al doilea rînd * că o creștere sau o scădere generală a salariului, provocînd, atunci cînd celelalte condiții sînt egale, o mișcare în sens contrar a ratei generale a profitului, modifică prețurile de producție ale diferitelor mărfuri, determinînd la unele o creștere, la altele o scădere, în funcție de compoziția mijlocie a capitalului în sferile de producție respective. Astfel, aici, cel puțin în unele ramuri de producție, experiența arată că prețul mijlociu al unei mărfi crește deoarece a crescut salariul și scade deoarece a scăzut salariul. Dar „experiența” nu ne arată că, independentă de salariu, valoarea mărfurilor reglează în ascuns aceste modificări. Dacă, dimpotrivă, creșterea salariului are un caracter local sau are loc numai în anumite ramuri de producție, sub influența unor împrejurări specifice, atunci poate interveni o creștere nominală corespunzătoare a prețului acestor mărfuri. Această creștere a valorii relative a unei categorii de mărfuri în raport cu altele la care salariul rămîne neschimbat nu este în acest caz decît o reacție la perturbările locale în repartizarea uniformă a plusvalorii între diferitele ramuri de producție, nu este decît un mijloc de egalizare a diferitelor rate ale profitului la rata generală. „Experiența” care rezultă de aici ne arată că prețul este determinat de salariu. Așadar, în ambele cazuri experiența ne arată că salariul este acela care determină prețurile mărfurilor. Experiența nu ne arată însă cauza ascunsă a acestei corelații. Mai departe: prețul mijlociu al muncii, adică valoarea forței de muncă, este determinat de prețul de producție al mijloacelor de subzistență necesare. Dacă acesta din urmă crește sau scade, crește sau scade și primul. Aici experiența arată din nou existența unei legături între salariu și prețul mărfurilor; dar cauza poate să apară drept efect, iar efectul drept cauză, cum se și întîmplă în cazul fluctuațiilor prețurilor de piață, cînd creșterea salariului peste medie corespunde creșterii prețurilor de piață peste prețurile de producție, creștere legată de perioadele de prosperitate, iar scăderea ulterioară a salariului sub medie corespunde scăderii prețurilor de piață sub prețurile de producție. Dacă facem abstracție de mișcarea oscilantă a prețurilor de piață, dependenței prețurilor de producție față de valoarea mărfurilor trebuie să-i corespundă în experiența nemijlocită prima facie faptul că dacă salariul crește, rata profitului scade, și invers. Dar

* Vezi K. Marx și F. Engels. Opere, vol. 25, partea I, București, Editura politică, 1969, p. 203—207. — Nota trad.

am văzut * că rata profitului poate fi determinată de schimbările intervenite în valoarea capitalului constant, independent de schimbările intervenite în salariu, astfel că salariul și rata profitului se pot schimba în același sens, și nu în sens opus, pot să crească sau să scadă concomitent. Dacă rata plusvalorii ar coincide nemijlocit cu rata profitului, acest lucru nu ar fi posibil. Chiar dacă salariul crește ca urmare a creșterii prețurilor la mijloacele de subzistență, rata profitului poate rămâne aceeași sau poate chiar să crească drept urmare a unei mai mari intensități a muncii sau a prelungirii zilei de muncă. Toate aceste date ale experienței confirmă iluzia creată de forma autonomă, denaturată a părților componente ale valorii că numai salariul sau salariul și profitul determină valoarea mărfurilor. De altfel, din moment ce o asemenea iluzie există în ceea ce privește salariul, din moment ce, prin urmare, prețul muncii și valoarea creată prin muncă par să coincidă, acest lucru este de la sine înțeles și în ceea ce privește profitul și renta. Prețurile lor, adică expresiile lor în bani, trebuie reglate independent de muncă și de valoarea creată de aceasta.

În al treilea rînd : Să admitem că valorile mărfurilor sau prețurile de producție, care numai în aparență sînt independente de acestea, coincid nemijlocit și întotdeauna cu prețurile de piață ale mărfurilor, în loc să se manifeste doar ca prețuri mijlocii regulate prin neîncetatele compensări ale permanentelor oscilații ale prețurilor de piață. Să mai admitem că reproducția are loc întotdeauna în aceleași condiții, deci că productivitatea muncii rămîne constantă în toate elementele capitalului. În sfîrșit, să mai admitem că partea din valoarea produsului-marfă care se formează în fiecare sferă de producție prin adăugarea unei noi cantități de muncă, deci a unei noi valori, la valoarea mijloacelor de producție, se scindează într-o proporție invariabilă în salariu, profit și rentă, astfel că salariul realmente plătit, profitul efectiv realizat și renta reală coincid în permanență nemijlocit cu valoarea forței de muncă, cu partea din plusvaloarea totală care, în virtutea ratei mijlocii a profitului, revine fiecărei părți funcționînd în mod independent din capitalul total și cu limitele în cadrul cărora renta funciară este normaliter inclusă pe această bază. Pe scurt, să admitem că repartizarea valorii produsului social și reglarea prețurilor de producție se efectuează pe bază capitalistă, dar fără concurență.

Așadar, în aceste ipoteze, în care valorile mărfurilor există și se manifestă ca o mărime constantă, în care partea din valoarea produsului-marfă care se scindează în venituri rămîne o mărime constantă și se prezintă mereu ca atare, în care, în sfîrșit, această

* Vezi op. cit., p. 11—126.

parte din valoare, dată și constantă, se scindează întotdeauna, în proporție invariabilă, în salariu, profit și rentă — chiar și în aceste ipoteze mișcarea reală apare în mod necesar denaturat: nu ca scindare a mărimii unei valori date în prealabil în trei părți, care iau forma unor venituri independente unele față de altele, ci invers, ca formare a acestei mărimi de valoare din suma elementelor independente — și fiecare în parte independent determinată pentru sine — care o compun, adică din salariu, profit și rentă funciară. Această aparență este inevitabilă, deoarece în mișcarea reală a capitalurilor individuale și a produselor-marfă ale acestora nu valoarea mărfurilor apare ca ceva anterior scindării ei, ci părțile componente în care ea se scindează funcționează ca premisă a valorii mărfurilor. În primul rînd, am văzut că fiecărui capitalist, prețul de cost al mărfii îi apare ca o mărime dată și se prezintă în permanență ca atare în prețul de producție real. Prețul de cost este însă egal cu valoarea capitalului constant, a mijloacelor de producție avansate, plus valoarea forței de muncă, care se prezintă însă, pentru agentul producției, sub forma irațională a prețului muncii, astfel încît salariul apare totodată ca venit al muncitorilor. Prețul mijlociu al muncii este o mărime dată, deoarece valoarea forței de muncă, ca și aceea a oricărei alte mărfi, este determinată de timpul de muncă necesar pentru reproducerea ei. În ceea ce privește însă partea din valoarea mărfurilor care constituie salariul, ea nu rezultă din faptul că ia această formă de salariu, din faptul că capitalistul îi avansează muncitorului, sub formă de salariu, partea care-i revine din propriul lui produs, ci din faptul că muncitorul produce un echivalent corespunzător salariului lui, cu alte cuvinte că o parte din munca lui zilnică sau anuală produce valoare cuprinsă în prețul forței lui de muncă. Dar salariul se stabilește prin contract, înainte de a fi fost produs echivalentul de valoare corespunzător. Ca element al prețului, a cărui mărime este dată înainte ca marfa și valoarea mărfii ca parte componentă a prețului de cost să fi fost produse, salariul nu apare, prin urmare, ca parte ce se detașează ca formă autonomă de valoare totală a mărfii, ci invers, ca mărime dată care o determină pe aceasta anticipat, cu alte cuvinte ca factor care formează prețul sau valoarea. Un rol analog cu cel al salariului în prețul de cost al mărfii are profitul mijlociu în prețul de producție al mărfii, căci prețul de producție este egal cu prețul de cost plus profitul mijlociu la capitalul avansat. În mintea și în calculele capitalistului, acest profit mijlociu este practic un element regulator nu numai pentru că determină transferarea capitalurilor dintr-o sferă de investiție în alta, ci pentru că intervine în toate vânzările și contractele care im-

plică un proces de reproducție pe perioade mai îndelungate. Dar în măsura în care astfel stau lucrurile, el este o mărime dată anticipată, care este de fapt independentă de valoarea și de plusvaloarea produsă în fiecare sferă a producției și, de aceea, cu atât mai mult este independentă de cea produsă în fiecare dintre aceste sfere de către fiecare investiție de capital individuală. În manifestarea sa exterioară, profitul mijlociu pare a nu fi rezultatul scindării valorii, ci o mărime independentă de valoarea produsului-marfă, dată anticipat în procesul de producție al mărfurilor și care determină însuși prețul mijlociu al mărfurilor, pare a fi deci creator de valoare. Dat fiind că prin scindarea ei în diferite părți plusvaloarea generează forme complet independente unele de altele, apare un mod și mai concret ca premisă a creării valorii mărfurilor. O parte din profitul mijlociu se opune autonom capitalistului în funcțiune sub formă de dobândă, ca element care constituie premisa producerii mărfurilor și a valorii lor. Oricât de mult oscilează mărimea dobânzii, ea este în orice moment și pentru orice capitalist o mărime dată, care pentru el, pentru capitalistul individual, intră în prețul de cost al mărfurilor pe care el le produce. Același rol îl joacă pentru capitalistul agricol renta funciară sub forma arenzii stabilite prin contract, iar pentru alți întreprinzători sub forma chiriei pentru clădirile în care funcționează întreprinderile. Aceste părți care provin din scindarea plusvalorii apar, dimpotrivă, ca creatoare de plusvaloare, ca creatoare a unei părți a prețului mărfii așa cum salariul constituie o altă parte a acestuia, întrucât pentru capitalistul individual ele reprezintă elemente date ale prețului de cost. Misterul care face ca aceste produse ale scindării valorii mărfurilor să apară în permanență ca premise ale formării valorii constă pur și simplu în aceea că modul de producție capitalist, ca oricare alt mod de producție, reproduce în permanență nu numai produsul material, ci și relațiile social-economice, determinările de formă economică ale producerii lui. Rezultatul acestui proces de producție apare deci tot atât de permanent ca o premisă a lui, după cum premisele lui apar drept rezultate ale lui. Și această permanență reproducere a acelorași relații este anticipată de capitalistul individual ca ceva de la sine înțeles, ca ceva care nu poate fi pus la îndoială. Atâta timp cât producția capitalistă continuă să existe ca atare, o parte din munca nou adăugată se transformă în permanență în salariu, o altă parte în profit (dobândă și beneficiul întreprinzătorului), iar o a treia parte în rentă. Aceasta constituie o premisă la încheierea contractelor dintre proprietarii diferiților factori ai producției, iar această premisă este justă indiferent de oscilațiile mărimilor relative în fiecare caz în parte. Forma deter-

minată sub care părțile valorii se opun unele altora constituie premisa deoarece ea este în permanență reprodusă, și este în permanență reprodusă deoarece este în permanență premisă.

Ce-i drept, experiența și fenomenele constatate arată că, în ceea ce privește mărimea lor, prețurile de piață — capitalistul pune exclusiv pe seama lor determinarea valorii — nu depind nicidecum de anticipările menționate, ele nu țin seama de faptul că dobinda sau renta prevăzute prin contract sînt mari sau mici. Dar prețurile de piață sînt constante doar în schimbare, iar media lor pe perioade mai lungi sau mai scurte dă tocmai mărimile medii respective ale salariului, profitului și rentei ca mărimi constante și care, prin urmare, în ultimă analiză, domină prețurile de piață.

Pe de altă parte, pare foarte simplu următorul raționament: dacă salariul, profitul și renta sînt creatoare de valoare pentru că apar ca premisă a producerii valorii, fiind presupuse de capitalistul individual în prețul de cost și în prețul de producție, atunci și partea constantă a capitalului, a cărei valoare intră ca dată în producția fiecărei mărfi, este și ea creatoare de valoare. Dar partea constantă a capitalului nu este decît o sumă de mărfuri, deci de valori-marfă. Se ajunge astfel la tautologia stupidă că valoarea-marfă creează valoarea-marfă și este cauza acesteia.

Dacă însă capitalistul este cît de cît interesat să reflecteze la această chestiune — iar reflecțiile lui de capitalist sînt determinate exclusiv de interes și de motive egoiste —, experiența îi arată că produsul pe care el îl produce intră ca parte constantă a capitalului în alte sfere de producție și că produsele acestor alte sfere de producție intră ca părți constante ale capitalului în produsul lui. Deoarece pentru el, în măsura în care este vorba despre noua lui producție, adaosul de valoare pare a lua naștere din mărimile salariului, profitului și rentei, același lucru pare a fi valabil și în cazul părții constante compuse din produsele altor capitaliști, și de aceea prețul părții constante a capitalului, și împreună cu el valoarea totală a mărfurilor, se reduce, în ultimă analiză, deși într-un mod nu prea clar, la suma valorii obținute prin adunarea elementelor creatoare de valoare: salariul, profitul și renta, elemente autonome, reglate de legi diferite și decurgînd din surse diferite.

In al patrulea rînd: Faptul că mărfurile sînt sau nu vîndute la valoarea lor, prin urmare determinarea valorii, nu prezintă nici un interes pentru capitalistul individual. Determinarea valorii este de la bun început ceva care se produce fără știrea lui, în virtutea unor împrejurări independente de el, deoarece nu valorile, ci prețurile de producție care diferă de acestea constituie în fiecare sferă

de producție prețurile mijlocii reglatoare. Determinarea valorii ca atare îl interesează și constituie pentru capitalistul individual și pentru capitalul din fiecare sferă de producție un moment determinant numai în măsura în care cantitatea mai mare sau mai mică de muncă necesară pentru producerea mărfurilor în raport cu creșterea sau cu scăderea forței productive a muncii îi oferă, într-un caz, posibilitatea de a realiza la prețurile de piață existente un supraprofit și-l constrânge, în celălalt caz, să sporească prețul mărfurilor, deoarece la fiecare produs în parte sau la fiecare marfă în parte revine mai mult salariu, mai mult capital constant, deci și o dobândă mai mare. Determinarea valorii îl interesează numai în măsura în care ea face să crească sau să scadă cheltuielile de producție ale mărfii lui, deci numai în măsura în care îi creează o situație deosebită.

În schimb, salariul, dobînda și renta îi apar ca limite reglatoare nu numai ale prețului la care poate realiza partea din profit care-i revine în calitatea lui de capitalist în funcțiune, adică beneficiul întreprinzătorului, dar și ale prețului la care în genere el trebuie să vîndă marfa pentru ca procesul reproducției să poată fi continuat. Pentru capitalist este complet indiferent dacă la vînzare realizează sau nu valoarea și plusvaloarea cuprinsă în marfă, atîta timp cît la prețul dat el obține obișnuitul beneficiu al întreprinzătorului sau chiar un beneficiu mai mare decît cel obținut peste prețul de cost individual compus din salariu, dobîndă și rentă. De aceea, făcînd abstracție de partea constantă a capitalului, salariul, dobînda și renta îi apar ca elemente care limitează și, în consecință, creează și determină prețul mărfurilor. Dacă el reușește, de exemplu, să scadă salariul sub valoarea forței de muncă, deci sub nivelul lui normal, să obțină capital cu o dobîndă mai mică și să plătească o arendă inferioară nivelului normal al rentei, nu mai are importanță faptul că vinde produsul sub valoarea lui și chiar sub prețul lui de producție general, că cedează deci astfel gratuit o parte din supramunca cuprinsă în marfă. Acest lucru este valabil și pentru partea constantă a capitalului. Dacă un industriaș poate, de exemplu, să cumpere materia primă sub prețul ei de producție, el nu riscă nimic chiar dacă în formă finită o vinde sub prețul ei de producție. Beneficiul lui de întreprinzător poate să rămînă același și chiar să crească, cu condiția ca excedentul prețului mărfurilor peste elementele acestuia, care trebuie plătite și înlocuite cu un echivalent, să rămînă același sau să crească. Dar în afară de valoarea mijloacelor de producție, care intră în producția mărfurilor lui ca elemente date ale prețului, salariul, dobînda și renta constituie tocmai elementele care

intră în producție ca mărimi care limitează și reglează prețul. De aceea ele îi apar ca elemente care determină prețul mărfurilor. Din acest punct de vedere, beneficiul întreprinzătorului apare fie ca determinat de excedentul prețurilor de piață, care depind de împrejurările fortuite ale concurenței, peste valoarea immanentă a mărfurilor, determinată de elementele sus-menționate ale prețului, fie, în măsura în care intervine el însuși în determinarea prețului de piață, ca dependent de concurența dintre cumpărători și vânzători.

Atît în concurența dintre capitaliștii individuali, cît și în concurența de pe piața mondială, mărimile date și dinainte presupuse ale salariului, dobînzii și rentei sînt cele care intră în calcul ca mărimi constante și reglatoare; constante nu în sensul că mărimile lor nu se schimbă, ci în sensul că ele sînt date în fiecare caz în parte și constituie o limită constantă pentru prețurile de piață în continuă oscilație. De exemplu, în concurența de pe piața mondială se pune exclusiv problema dacă în condițiile salariului, dobînzii și rentei date, marfa se poate vinde avantajos la prețurile de piață date sau sub aceste prețuri, adică realizîndu-se respectivul beneficiu al întreprinzătorului. Dacă într-o țară salariul și prețul pămîntului sînt scăzute, iar dobînda la capital este ridicată, deoarece modul de producție capitalist este în genere slab dezvoltat, în timp ce în altă țară salariul și prețul pămîntului sînt nominal ridicate, iar dobînda la capital este scăzută, în prima dintre aceste țări capitalistul folosește mai multă muncă și mai mult pămînt, iar în cealaltă relativ mai mult capital. Cînd se calculează posibilitatea de concurență dintre cei doi capitaliști, acești factori au un rol determinant. Așadar, aici experiența arată teoretic, iar calculul egoist al capitalistului arată practic, că prețurile mărfurilor sînt determinate de salariu, dobîndă și rentă, de prețul muncii, al capitalului și al pămîntului, și că aceste elemente ale prețului constituie realmente factorii regulatori ai formării prețului.

Rămîne, firește, întotdeauna un element care nu constituie premisa, ci rezultatul prețului de piață al mărfurilor, și anume excedentul peste prețul de cost [Kostpreis] format prin adunarea celor trei elemente, adică a salariului, dobînzii și rentei. Acest al patrulea element apare în fiecare caz în parte ca fiind determinat de concurență și, în media cazurilor, de profitul mijlociu, care la rîndul lui este reglat tot de concurență, numai că pe perioade mai lungi.

In al cincilea rînd: Pe baza modului de producție capitalist a devenit atît de firesc ca valoarea, care reprezintă munca nou adăugată, să se scindeze în aceste forme de venit, respectiv în

salariu, profit și rentă funciară, încît (nu avem în vedere perioadele istorice anterioare, la care ne-am referit cînd am tratat renta funciară) este aplicată chiar acolo unde condițiile de existență ale acestor forme de venit lipsesc cu desăvîrșire. Cu alte cuvinte, totul intră, prin analogie, în aceste forme de venit.

Dacă un muncitor independent — să zicem un mic țaran, pentru că aici sînt aplicabile toate cele trei forme de venit — lucrează pentru sine și vinde propriul lui produs, el este considerat întîi ca propriul lui întreprinzător (capitalist) care se folosește pe sine ca muncitor, și ca propriul lui proprietar funciar, care se folosește pe sine ca arendaș. Ca muncitor el își plătește șieși salariul, ca capitalist el își însușește profitul, iar ca proprietar funciar își plătește rentă. Presupunînd că modul de producție capitalist și relațiile corespunzătoare acestuia constituie baza socială generală, această subsumare este justă în măsura în care muncitorul independent își însușește propria lui supramuncă nu datorită muncii lui, ci datorită faptului că este posesorul mijloacelor de producție, care iau aici forma generală a capitalului. Mai departe, în măsura în care el produce produsul lui ca marfă și, în consecință, depinde de prețul acesteia din urmă (și chiar dacă lucrurile nu stau astfel, prețul acesta poate fi luat în considerație), masa supramuncii pe care o poate valorifica nu depinde de propria ei mărime, ci de rata generală a profitului; tot astfel eventualul excedent peste cota de plusvaloare determinată de rata generală a profitului nu este determinată de cantitatea de muncă cheltuită, dar poate fi însușit de către el numai în virtutea faptului că este proprietarul pămîntului. Întrucît asemenea formă de producție care nu corespunde modului de producție capitalist a putut fi acceptată — și pînă la un anumit punct, nu fără temei — printre formele capitaliste de venit, iluzia că relațiile capitaliste sînt relațiile naturale ale oricărui mod de producție devine și mai pregnantă.

Dacă salariul este redus la baza lui generală, adică la partea din produsul muncii proprii care intră în consumul individual al muncitorului; dacă această parte este eliberată de limitele capitaliste și este extinsă pînă la acel volum al consumului pe care, pe de o parte, îl îngăduie forța productivă existentă a societății (cu alte cuvinte, forța productivă socială a propriei munci a muncitorului, considerată ca muncă realmente socială) și, pe de altă parte, îl cere deplină dezvoltare a individualității; dacă supramunca și plusprodusul se reduc la măsura care, în condițiile de producție date ale societății, este necesară, pe de o parte, pentru constituirea unui fond de asigurare și de rezervă, iar pe de altă

parte pentru neconținută lărgire a reproducției conform nevoilor sociale ; în sfârșit, dacă în nr. 1, munca necesară, și în nr. 2, supramunca, se include cantitatea de muncă pe care cei apti de muncă trebuie s-o efectueze în permanență pentru membrii societății inapți de muncă, adică dacă atât salariul, cât și plusvaloarea, atât munca necesară, cât și supramunca sînt debarasate de caracterul specific capitalist, nu mai rămîn aceste forme, ci numai bazele lor, comune tuturor modurilor de producție sociale.

De altfel, acest mod de subsumare este specific și modurilor de producție dominante anterioare, de exemplu modului de producție feudal. Relații de producție absolut necorespunzătoare acestuia, care erau cu totul în afara lui, au fost subsumate relațiilor feudale, de exemplu în Anglia the tenures in common socage * (în opoziție cu the tenures on knight's service **), care includeau numai obligații bănești și erau feudale numai cu numele.

* — posesiuni ale țăranilor. — *Nota trad.*

** — posesiuni ale cavalerilor. — *Nota trad.*

Capitolul cincizeci și unu

Relații de repartitie și relații de producție

Valoarea nou adăugată anual de munca nou adăugată — deci și partea din produsul anual care reprezintă această valoare și care poate fi scoasă, detașată din produsul total — se scindează, așadar, în trei părți, care iau trei forme de venit diferite, forme care exprimă faptul că o parte din această valoare aparține sau revine posesorului forței de muncă, o altă parte revine posesorului de capital, iar a treia parte revine posesorului proprietății funciare. Acestea sînt deci relații sau forme de repartitie, căci ele exprimă proporția în care valoarea totală nou creată se împarte între posesorii diferiților factori ai producției.

În concepția curentă, aceste relații de repartitie apar ca relații naturale, ca relații care decurg nemijlocit din natura oricărei producții sociale, din legile producției umane. Firește, nu se poate nega faptul că în societățile precapitaliste au existat alte moduri de repartitie, dar acestea sînt interpretate ca forme rudimentare, neevoluante și deghizate, ca forme care n-au atins cea mai pură și înaltă expresie a lor, ca forme de altă nuanță ale acestor relații naturale de repartitie.

Singurul lucru just în această concepție este următorul: presupunînd o producție socială oarecare (de exemplu, aceea a obștilor primitive indiene sau a comunismului dezvoltat mai mult în mod artificial al peruanilor), se poate face întotdeauna o deosebire între acea parte a muncii al cărei produs intră direct în consumul individual al producătorilor și familiilor lor și — facem abstracție de partea ce revine consumului productiv — o altă parte a muncii, care este întotdeauna supramuncă, al cărei produs servește întotdeauna la satisfacerea unor nevoi sociale generale, indiferent cum este repartizat acest plusprodus și cine este reprezentantul acestor nevoi sociale. Identitatea diferitelor moduri de repartitie se reduce,

prin urmare, la aceea că ele sînt identice atunci cînd facem abstracție de deosebirile dintre ele și de formele lor specifice, cînd reținem asemănarea dintre ele în opoziție cu deosebirile.

Conștiința mai elevată, mai critică recunoaște caracterul istoric al dezvoltării relațiilor de repartitie ^{56a)}, dar se cramponează în schimb cu atît mai mult de caracterul imuabil al relațiilor de producție, care decurge din natura omenească și, în consecință, este independent de orice dezvoltare istorică.

Analiza științifică a modului de producție capitalist demonstrează, dimpotrivă, că acesta este un mod de producție de un fel deosebit, avînd o determinare istorică specifică; că presupune, asemenea oricărui alt mod de producție determinat, o anumită treaptă a forțelor productive sociale și a formelor de dezvoltare ale acestora, ca o condiție istorică a lui — condiție care este ea însăși rezultatul și produsul istoric al unui proces anterior și de la care noul mod de producție pornește ca de la propria lui bază dată; că relațiile de producție corespunzătoare acestui mod de producție specific, istoricește determinat — relații în care oamenii intră în cadrul procesului social al vieții lor, în producția vieții lor sociale — au un caracter specific, istoric și efemer; și, în sfîrșit, că relațiile de repartitie sînt în esență identice cu aceste relații de producție, sînt reversul lor, astfel că și unele și altele au același caracter istoricește trecător.

Cînd se analizează relațiile de repartitie se pornește în primul rînd de la pretinsul fapt că produsul anual se împarte în salariu, profit și rentă funciară. Dar, exprimat astfel, faptul nu corespunde adevărului. Produsul se împarte în capital, pe de o parte, și venituri, pe de altă parte. Unul din aceste venituri, salariul, ia întotdeauna numai forma unui venit, venitul muncitorului, după ce anterior el s-a opus aceluiași muncitor sub *formă de capital*. Faptul că condițiile de muncă produse și produsele muncii se opun în genere în calitate de capital producătorilor direcți presupune anticipat caracterul social determinat al condițiilor materiale ale muncii în raport cu muncitorii și totodată o relație determinată între muncitori și posesorii condițiilor de muncă, precum și între muncitori în producția însăși. Transformarea acestor condiții de muncă în capital presupune, la rîndul ei, exproprierea producătorilor direcți și, prin urmare, o anumită formă de proprietate funciară.

Dacă o parte din produs nu s-ar transforma în capital, cealaltă parte nu ar lua formele salariului, profitului și rentei.

^{56 a)} J. Stuart Mill. „Some Unsettled Questions of Pol. Econ.“, London 1844.

Pe de altă parte, dacă modul de producție capitalist presupune această formă [Gestalt] socială determinată a condițiilor de producție, el o reproduce în permanență. El nu produce numai produsele materiale, ci reproduce în permanență relațiile de producție în condițiile cărora ele sînt produse, deci și relațiile de repartitie corespunzătoare.

Firește, se poate spune că capitalul (în care este inclusă și proprietatea funciară ca opus al lui) presupune deja o repartitie : exproprierea muncitorilor de condițiile lor de muncă, concentrarea acestor condiții în mîinile unei minorități, proprietatea exclusivă a altor indivizi asupra pămîntului, pe scurt, toate aceste relații care au fost tratate în secțiunea referitoare la acumularea primitivă (cartea I, cap. XXIV). Dar această repartitie reprezintă ceva cu totul diferit de ceea ce se înțelege prin relații de repartitie atunci cînd se atribuie acestora, în opoziție cu relațiile de producție, un caracter istoric. Este vorba despre diferitele drepturi asupra acelei părți din produs care intră în consumul individual. Dar aceste relații de repartitie constituie baza unor funcții sociale specifice, pe care le îndeplinesc în cadrul relațiilor de producție anumiți agenți ai acestora în opoziție cu producătorii direcți. Ele conferă condițiilor de producție înseși și reprezentanților acestora o calitate socială specifică. Ele determină întregul caracter și întreaga mișcare a producției.

Modului de producție capitalist îi sînt caracteristice două trăsături.

În primul rînd. El produce produsele ca mărfuri. Dar el nu se deosebește de alte moduri de producție prin faptul că produce mărfuri, ci prin faptul că pentru produsele lui existența ca mărfuri constituie trăsătura dominantă și determinată. Aceasta înseamnă, în primul rînd, că muncitorul însuși apare ca vînzător de marfă și, prin urmare, ca muncitor salariat liber, deci că munca apare în genere ca muncă salariată. După cele expuse pînă acum este inutil să arătăm din nou cum relațiile dintre capital și munca salariată determină întregul caracter al acestui mod de producție. Principalii agenți ai acestui mod de producție, capitalistul și muncitorul salariat, nu sînt, ca atare, decît simple întruchipări, personificări ale capitalului și muncii salariate ; caractere sociale determinate pe care procesul de producție social le imprimă indivizilor ; produse ale acestor relații de producție sociale determinate.

Caracterul 1) al produsului ca marfă, și 2) al mărfii ca produs al capitalului presupune deja toate condițiile circulației, adică un anumit proces social pe care trebuie să-l parcurgă produsele și în cadrul căruia ele capătă caractere sociale determinate ; el presu-

pune relații tot atît de determinate între agenții producției, relații care determină valorificarea produsului lor și transformarea lui din nou fie în mijloace de subzistență, fie în mijloace de producție. Dar chiar dacă se face abstracție de acest lucru, din cele două caracteristici de mai sus ale produsului ca marfă sau ale mărfii ca marfă produsă în mod capitalist rezultă întreaga determinare a valorii, precum și reglarea întregii producții de către valoare. Sub această formă absolut specifică a valorii, munca are, pe de o parte, numai semnificația de muncă socială; pe de altă parte, repartizarea acestei munci sociale și completarea reciprocă a produselor ei, schimbul de substanțe între produsele acestei munci, subordonarea ei mecanismului social și includerea ei în acesta din urmă, — toate acestea sînt lăsate în voia acțiunilor fortuite și antagoniste ale diferiților producători capitaliști. Întrucît aceștia se opun unii altora numai ca posesori de mărfuri, fiecare încercînd să-și vîndă marfa cît mai scump posibil (iar în ceea ce privește reglarea producției acționează, pare-se, numai după bunul plac), legea internă își croiește drum numai prin concurență și presiuni și astfel oscilațiile se anulează reciproc. Legea valorii acționează aici numai ca o lege internă, ca o lege naturală oarbă care se opune diferiților agenți, și impune echilibrul social al producției în mijlocul fluctuațiilor întîmplătoare ale acesteia.

În afară de aceasta, marfa, și mai ales marfa ca produs al capitalului, conține deja materializarea determinărilor sociale ale producției și subiectivarea bazelor materiale ale producției, care caracterizează întregul mod de producție capitalist.

În al doilea rînd, ceea ce caracterizează îndeosebi modul de producție capitalist este producția de plusvaloare ca scop direct și ca motiv care determină producția. Capitalul produce în principal capital, și face acest lucru numai în măsura în care produce plusvaloare. Cînd am analizat plusvaloarea relativă, iar apoi transformarea plusvalorii în profit, am văzut că aceasta constituie baza unui mod de producție specific perioadei capitaliste — o formă deosebită de dezvoltare a forțelor productive sociale ale muncii, dar ca forțe ale capitalului devenite independente față de muncitor și aflate de aceea în directă opoziție cu propria dezvoltare a muncitorului. Producția pentru valoare și pentru plusvaloare presupune, așa cum am văzut din cele expuse anterior, tendința permanentă de a reduce timpul de muncă necesar pentru producerea unei mărfi, adică reducerea valorii ei sub media socială existentă în momentul respectiv. Tendința de a reduce la minimum prețul de cost devine cea mai puternică pîrghie a creșterii forței pro-

ductive sociale a muncii, care însă apare aici numai ca creștere permanentă a forței productive a capitalului.

Autoritatea pe care o dobîndește capitalistul ca personificare a capitalului în procesul de producție nemijlocit, funcția socială pe care o exercită ca conducător și stăpîn al producției diferă în chip esențial de autoritatea bazată pe producția obținută prin munca sclavilor, iobagilor etc.

În timp ce, pe baza producției capitaliste, masei producătorilor direcți i se opune caracterul social al producției lor sub forma unei autorități strict reglatoare și a unui mecanism social — structurat ca o întreagă ierarhie — al procesului de muncă — autoritate care aparține însă purtătorilor ei numai în calitatea lor de personificări ale condițiilor de muncă în opoziție cu munca, și nu în calitatea de stăpîni politici sau teocratici, ca în formele de producție anterioare —, între exponenții acestei autorități, între capitaliștii înșiși, care se opun unii altora numai ca posesori de mărfuri, domnește cea mai deplină anarhie, în care conexiunea socială a producției se impune numai ca o lege naturală atotputernică care își subordonează arbitrarul individual.

Numai pentru că munca este presupusă sub formă de muncă salariată, iar mijloacele de producție sînt presupuse sub formă de capital — deci numai datorită acestui caracter specific social al celor doi factori esențiali ai producției —, o parte a valorii (produsului) se prezintă ca plusvaloare, iar această plusvaloare ca profit (rentă), ca beneficiu al capitalistului, ca avuție suplimentară disponibilă care-i aparține. Dar numai pentru că ea se prezintă astfel ca *profit al lui*, mijloacele de producție adiționale, care sînt destinate lărgirii reproducției și constituie o parte a profitului, se prezintă ca un nou capital suplimentar, iar lărgirea procesului de reproducție în genere ca un proces de acumulare capitalistă.

Deși forma muncii ca muncă salariată are o importanță hotărîtoare pentru caracterul întregului proces și pentru modul specific al producției înseși, totuși determinarea valorii nu decurge din munca salariată. În determinarea valorii este vorba în genere de timpul de muncă social, în genere de cantitatea de muncă de care dispune societatea și a cărei absorbire relativă de către diferitele produse determină, ca să spunem așa, ponderea lor socială. Forma determinată în care timpul de muncă social se manifestă în valoarea mărfurilor ca element determinant al valorii depinde de forma muncii ca muncă salariată și de forma corespunzătoare a mijloacelor de producție ca capital, în măsura în care numai pe această bază producția de mărfuri devine forma generală a producției.

Să analizăm însă așa-numitele relații de repartiție. Salariul presupune munca salariată, profitul presupune capitalul. Aceste forme determinate ale repartiției presupun deci caractere sociale determinate ale condițiilor de producție și relații sociale determinate între agenții producției. Așadar, relațiile de repartiție determinate nu sînt decît expresia relațiilor de producție istoricește determinate.

Să luăm acum profitul. Această formă determinată a plusvalorii presupune că crearea de noi mijloace de producție are loc sub forma producției capitaliste; prin urmare, aceasta este o relație care domină reproducția, deși orice capitalist este convins că de fapt poate absorbi sub formă de venit întregul profit. El se lovește însă de limite, chiar și sub forma fondurilor de asigurare și de rezervă, a legii concurenței etc., limite care-i demonstrează practic că profitul nu este o simplă categorie a repartiției produsului ce intră în consumul individual. În afară de aceasta, întregul proces al producției capitaliste este reglat de prețurile produselor. Dar prețurile de producție reglatoare sînt la rîndul lor reglate prin egalizarea ratei profitului și prin repartizarea corespunzătoare a capitalului între diferitele sfere ale producției sociale. Profitul apare, așadar, aici ca factor principal nu al repartizării produselor, ci al repartizării producției lor, ca parte a repartizării capitalurilor și a muncii înseși între diferitele sfere ale producției. Scindarea profitului în beneficiul întreprinzătorului și dobîndă apare ca împărțire a aceluiași venit. Dar ea rezultă în primul rînd din dezvoltarea capitalului ca valoare care se autovalorifică, care produce plusvaloare, adică din această formă [Gestalt] socială determinată a procesului de producție dominant. Ea dă naștere creditului și instituțiilor de credit și, prin aceasta, formei [Gestalt] producției. În dobîndă etc. preținsele forme de repartiție intră în preț ca momente determinate ale producției.

În ceea ce privește renta funciară, s-ar putea crede că este o simplă formă de repartiție, deoarece proprietatea funciară ca atare nu îndeplinește nici o funcție sau cel puțin nici o funcție normală în procesul de producție ca atare. Dar faptul că: 1) renta este limitată la excedentul peste profitul mijlociu și 2) că proprietarul funciar este redus de la rolul de conducător și de stăpîn al procesului de producție și deci al întregului proces al vieții sociale la simplul rol de arendaș al pămîntului, de cămătar care face speculă cu pămînt, de simplu încasator al rentei, faptul acesta constituie un rezultat istoric specific al modului de producție capitalist. Faptul că pămîntul a luat forma de proprietate funciară

reprezintă o premisă istorică a acestui mod de producție. Dar faptul că proprietatea funciară capătă forme care îngăduie practicarea agriculturii pe baze capitaliste este un produs al caracterului specific al acestui mod de producție. Venitul proprietarului funciar poate fi denumit rentă și în alte orînduiri sociale. Dar acest venit diferă în mod esențial de renta pe care o întîlnim în acest mod de producție.

Prin urmare, așa-numitele relații de repartitie corespund formelor specific sociale, istoricește determinate ale procesului de producție și relațiilor dintre oameni în procesul de reproducere a vieții lor omenești și rezultă din aceste forme și relații. Ca și relațiile de producție, relațiile de repartitie au un caracter istoric, ele exprimînd doar o latură a acestora. Repartiția capitalistă diferă de formele de repartitie care rezultă din alte moduri de producție, și fiecare formă de repartitie dispăre o dată cu forma determinată a producției care a generat-o și căreia îi corespunde.

Concepția potrivit căreia relațiile de repartitie, și nu relațiile de producție, au un caracter istoric este, pe de o parte, proprie numai criticii inițiale, încă timide, a economiei politice burgheze. Pe de altă parte, ea se bazează pe confundarea și identificarea procesului de producție social cu simplul proces al muncii, așa cum l-ar îndeplini și un om izolat în mod artificial și lipsit de orice ajutor din partea societății. În măsura în care procesul de muncă nu este decît un proces între om și natură, elementele lui simple rămîn comune tuturor formelor lui de dezvoltare socială. Dar fiecare formă istoricește determinată a acestui proces ridică pe o nouă treaptă bazele lui materiale și formele lui sociale. Ajunsă pe o anumită treaptă de maturitate, această formă istoricește determinată este înlăturată și face loc unei forme superioare. Apropierea unei asemenea crize se manifestă prin extinderea și agravarea contradicției și opoziției dintre relațiile de repartitie, prin urmare dintre forma [Gestalt] istoricește determinată a relațiilor de producție care le corespund, pe de o parte, și forțele de producție, capacitatea de producție și dezvoltarea factorilor lor, pe de altă parte. Atunci izbucnește conflictul între dezvoltarea materială a producției și forma ei socială ⁵⁷⁾.

⁵⁷⁾ Vezi lucrarea despre Competition and Co-operation (1832 ?) ¹¹⁸.

Capitolul cincizeci și doi

Clasele

Cei ce nu au o altă proprietate decît forța lor de muncă, împreună cu proprietarii capitalului și proprietarii funciari, ale căror surse respective de venituri sînt salariul, profitul și renta funciară, așadar muncitorii salariați, capitaliștii și proprietarii funciari formează cele trei mari clase ale societății moderne, bazate pe modul de producție capitalist.

În Anglia, societatea modernă a atins, incontestabil, în ceea ce privește structura ei economică, cea mai amplă și mai clasică dezvoltare. Totuși, nici aici această împărțire în clase nu se prezintă în toată puritatea ei. Și aici trepte intermediare și de tranziție estompează pretutindeni (deși la sate incomparabil mai puțin decît la orașe) liniile de demarcație. Dar în analiza pe care o facem, acest fapt este lipsit de importanță. Am văzut că tendința permanentă și legea de dezvoltare a modului de producție capitalist constă în a separa tot mai mult de muncă mijloacele de producție și de a concentra tot mai mult în grupuri mari mijloacele de producție răzlețite, deci de a transforma munca în muncă salariată, iar mijloacele de producție în capital. Acestei tendințe îi corespunde, pe de altă parte, separarea proprietății funciare de capital și de muncă⁵⁸⁾, adică transformarea întregii proprietăți funciare într-o formă a proprietății funciare care să corespundă modului de producție capitalist.

Prima întrebare la care trebuie să răspundem este următoarea : Ce constituie o clasă ? Răspunsul decurge de la sine din răspunsul

⁵⁸⁾ F. List observă pe bună dreptate: „Predominarea gospodăriei care își acoperă singură nevoile [Selbstbewirtschaftung] pe marile domenii dovedește numai lipsa de civilizație, de mijloace de comunicație, de industrie națională și de orașe bogate. De aceea o întîlnim pretutindeni în Rusia, Polonia, Ungaria, Mecklenburg. Înainte ea predomina și în Anglia ; dar o dată cu dezvoltarea comerțului și a industriei, locul ei a fost luat de gospodăria mijlocie și de darea în arendă”. („Die Ackerverfassung, die Zwergwirthschaft und die Auswanderung”, 1842, p. 10.)

la o altă întrebare, și anume : Ce face ca muncitorii salariați, capitaliștii, proprietarii funciari să constituie cele trei mari clase sociale ?

La prima vedere — identitatea veniturilor și a surselor de venituri. Sînt trei mari grupuri sociale, ale căror componenți, adică indivizii care le constituie, trăiesc respectiv, din salariu, profit și rentă funciară, din valorificarea forței lor de muncă, a capitalului lor și a proprietății lor funciare.

Dar din acest punct de vedere, medicii și funcționarii, de exemplu, ar constitui și ei două clase, căci ei fac parte din două grupuri sociale diferite, iar veniturile membrilor fiecăruia dintre aceste grupuri provin din aceeași sursă. Același lucru este valabil și pentru infinita varietate de interese și situații pe care diviziunea muncii sociale o creează în rîndurile muncitorilor, ca și în rîndurile capitaliștilor și ale proprietarilor funciari — aceștia din urmă, de exemplu, împărțindu-se în posesori de vii, posesori de terenuri arabile, posesori de păduri, posesori de mine, posesori de heleștee.

{ Aici manuscrisul se întrerupe. }

FRIEDRICH ENGELS

COMPLETARE LA CARTEA A III-A
A „CAPITALULUI“ ¹¹⁴

Al treilea volum al „Capitalului”, de cînd este supus aprecierii publice, este interpretat în multe și diferite feluri. Nici nu era de așteptat să se întîmple altfel. Editîndu-l, mi-a revenit, înainte de toate, sarcina de a întocmi un text cît se poate de autentic, de a reda rezultatele noi obținute de Marx pe cît posibil cu înseși cuvintele lui, de a interveni eu însumi numai acolo unde era absolut necesar, și chiar în aceste cazuri de a nu-l lăsa pe cititor să se îndoiască cîtuși de puțin cine este acela care i se adresează. Felul acesta de a proceda a fost criticat, s-a emis părerea că ar fi trebuit să transform materialul care-mi stătea la dispoziție într-o carte prelucrată sistematic, en faire un livre, cum spun francezii, cu alte cuvinte să sacrific, pentru comoditatea cititorului, autenticitatea textului. Eu însă nu am înțeles în felul acesta sarcina mea. Nu eram deloc îndreptățit să procedez la o asemenea prelucrare : un om ca Marx are dreptul să fie ascultat el însuși, să transmită posterității descoperirile sale științifice sub forma perfect autentică a propriei sale expuneri. Apoi, n-aveam nici cea mai mică dorință să mă ating în felul acesta — după părerea mea, inadmisibil — de opera postumă a unui om atît de deosebit, lucru pe care l-aș fi considerat o trădare. Și, în al treilea rînd, n-ar fi fost de nici un folos. Pentru cei care nu pot sau nu vor să citească, care încă la primul volum și-au dat mai multă osteneală pentru a-l înțelege greșit decît era necesar ca să-l înțeleagă bine, pentru aceștia n-are absolut nici un rost să ne pierdem vremea. Pentru aceia însă care țin cu adevărat să înțeleagă această operă, tocmai manuscrisul original era de cea mai mare însemnătate ; pentru ei, prelucrarea mea ar fi avut cel mult valoarea unui comentariu, și pe deasupra a unui comentariu referitor la o lucrare nepublicată, și deci inaccesibilă. La prima controversă ar fi trebuit, de-

sigur, utilizat textul original, iar la a doua și a treia controversă editarea lui in extenso* ar fi devenit inevitabilă.

Astfel de controverse sînt de la sine înțelese cînd e vorba despre o operă care aduce atîtea lucruri noi, și aceasta numai într-o primă formă, scrisă la repezeală și nu lipsită pe alocuri de lacune. Tocmai aici intervenția mea poate fi într-adevăr de folos, pentru a înlătura dificultățile în înțelegerea textului, pentru a scoate mai mult în evidență unele puncte de vedere importante a căror însemnătate nu este subliniată în măsură suficientă în text și pentru a aduce la textul din 1865 unele completări mai importante din punctul de vedere al stării de lucruri din 1895. De fapt există deja două puncte care, după părerea mea, necesită o scurtă lămurire.

I. *Legea valorii și rata profitului*

Era de așteptat ca rezolvarea contradicției aparente dintre acești doi factori să dea naștere și acum, ca și înainte de publicarea textului lui Marx, la discuții. Unii s-au așteptat la o adevărată minune, și acum sînt decepționați fiindcă, în locul așteptatei scamatorii, au în fața lor o rezolvare simplă, rațională, prozaică și lucidă a contradicției. Cea mai plăcută decepție o are, desigur, cunoscutul nostru, ilustrul Loria. El a găsit, în sfîrșit, punctul de sprijin al lui Arhimede, pornind de la care chiar și un pigmeu de calibrul lui poate să ridice în aer și să prefacă în țandări solidul edificiu uriaș construit de Marx. Cum, exclamă el indignat, asta e o rezolvare? Asta e o pură mistificare! Economistii, cînd vorbesc despre valoare, au în vedere valoarea care se stabilește efectiv prin schimb.

„Dar a se ocupa de o valoare la care mărfurile nu sînt și nici *nu pot fi vreodată vîndute* (nè possono vendersi mai), acest lucru nu l-a făcut și nu-l va face vreodată nici un economist care posedă măcar o fărîmă de judecată... Cînd Marx afirmă că valoarea la care mărfurile nu sînt vîndute *niciodată* este determinată proporțional cu munca cuprinsă în ele, ce face el altceva decît să repete, într-o formă inversată, teza economiștilor ortodocși că valoarea la care se vînd mărfurile *nu este* proporțională cu munca folosită pentru producerea lor?... De asemenea, nu folosește la nimic nici afirmația lui Marx că, în pofida abaterii diferitelor prețuri de la valorile respective, prețul total al tuturor mărfurilor coincide întotdeauna cu valoarea lor totală sau cu cantitatea de muncă cuprinsă în masa totală a mărfurilor. Căci, dat fiind că valoarea nu-i nimic altceva decît raportul în care o marfă se schimbă pe alta, chiar simpla noțiune a unei valori totale este o absurditate, un nonsens... o contradicție in adjecto**”.

* — în întregime. — *Nota trad.*

** — contradicție în definiție. — *Nota trad.*

Chiar la începutul operei sale, Marx spune că schimbul poate stabili egalitatea între două mărfuri numai în virtutea unui element de aceeași natură și mărime cuprins în ele, anume a cantității egale de muncă pe care o conțin aceste mărfuri. Și acum se dezmințe în modul cel mai solemn pe sine însuși, asigurându-ne că mărfurile se schimbă nu proporțional cu cantitatea de muncă cuprinsă în ele, ci în cu totul altă proporție.

„Cînd a mai existat oare o reducere ad absurdum atît de completă, un faliment teoretic de mai mari proporții ? Cînd s-a comis vreodată o sinucidere științifică cu mai multă pompă și solemnitate ?” („Nuova Antologia”¹¹⁵, 1. Febr. 1895, p. 477, 478, 479.)

Precum se vede, d-l Loria al nostru este în al nouălea cer. Oare n-a avut el dreptate să-l trateze pe Marx ca pe unul de teapa lui, ca pe un șarlatan ordinar ? Acum vă puteți convinge că Marx își bate joc de cititorii săi la fel ca și Loria, că trăiește din mistificări ca și cel din urmă profesor italian de economie politică. Dar în timp ce acest Dulcamara¹¹⁶ își poate permite acest lucru, fiindcă își cunoaște meseria, nordicul și greoiul Marx comite tot felul de stîngăcii, spune prostii și absurdități, așa că, în cele din urmă, nu-i mai rămîne altă ieșire decît o sinucidere solemnă.

Să lăsăm deocamdată la o parte afirmația că mărfurile n-au fost niciodată vîndute și nici nu pot fi vîndute la valorile determinate de muncă. Să ne oprim aici numai la asigurarea dată de d-l Loria că

„valoarea nu-i nimic altceva decît raportul în care o marfă se schimbă pe alta și că deci simpla noțiune a unei valori totale este o absurditate, un nonsens etc.”

Raportul în care două mărfuri se schimbă între ele, valoarea lor, este, așadar, ceva pur întîmplător, care s-a adăugat mărfurilor din afară, ceva care poate avea azi o mărime, iar mîine alta. Dacă un chintal de grîu se schimbă pe un gram sau pe un kilogram de aur, aceasta nu depinde cîtusi de puțin de condițiile inerente grîului sau aurului respectiv, ci de împrejurări cu totul străine de aceste două mărfuri. Căci altminteri aceste condiții ar trebui să se impună și în cadrul schimbului, să-l domine în genere și chiar, abstracție făcînd de schimb, să aibă o existență de sine stătătoare, astfel încît să se poată vorbi despre o valoare totală a mărfurilor. Dar ilustrul Loria spune că acesta-i un nonsens. Ori care ar fi raportul în care s-ar schimba două mărfuri, aceasta-i

valoarea lor, și cu asta basta. Valoarea este deci identică cu prețul, și fiecare marfă are tot atâtea valori câte prețuri poate avea. Iar prețul este determinat de cerere și ofertă, și cel ce întreabă mai mult este un prost dacă mai așteaptă vreun răspuns.

Dar chestiunea are totuși un mic clenci. Într-o situație normală, cererea și oferta se acoperă. Să împărțim deci toate mărfurile existente în lume în două jumătăți, în grupa cererii și în grupa, egală cu ea ca mărime, a ofertei. Să presupunem că fiecare reprezintă un preț de 1 000 de miliarde de mărci, franci, lire sterline sau oricare altă monedă. Asta face la un loc, după Adam Riese, un preț sau o valoare de 2 000 de miliarde. Un nonsens, o absurditate, exclamă d-l Loria. Amîndouă grupele pot reprezenta împreună un preț de 2 000 de miliarde, dar cu valoarea lucrurile stau altfel. Cînd spunem preț, atunci $1\ 000 + 1\ 000 = 2\ 000$. Cînd spunem însă valoare, atunci $1\ 000 + 1\ 000 = 0$. Astfel stau lucrurile cel puțin în cazul dat, în care e vorba de totalitatea mărfurilor. Căci aici marfa fiecăreia din cele două grupe valorează numai 1 000 de miliarde, fiindcă fiecare dintre ele vrea și poate să dea această sumă pentru marfa celeilalte. Dacă reunim însă toate mărfurile ambelor grupe în mîna unei a treia, atunci prima nu mai are nici o valoare în mîna, a doua de asemenea, iar a treia abia n-are nimic — în cele din urmă, nimeni n-are nimic. Și aici admirăm din nou superioritatea cu care meridionalul nostru Cagliostro a manevrat atît de bine noțiunea de valoare, încît nu a mai rămas nici cea mai vagă urmă din ea. Iată desăvîrșirea la care a ajuns economia politică vulgară*.

* Același domn „cunoscut datorită gloriei sale” (ca să folosim cuvintele lui Heine) s-a văzut ceva mai tîrziu silit să dea răspuns la prefața mea la volumul al III-lea — după ce aceasta apăruse în limba italiană în primul număr din „Rassegna”, în 1895. Răspunsul se află în „Riforma Sociale”¹¹⁷ din 25 februarie 1895. După ce mai întîi mă copleșește cu inevitabilele și tocmai de aceea îndoite de respingătoarele lui laude, el declară că nici nu i-a trecut prin minte să-și însușească meritele lui Marx în ceea ce privește concepția materialistă a istoriei. El le-a recunoscut încă în 1885, și anume cu totul în treacăt într-un articol de revistă. În schimb, trece cu încăpăținare sub tăcere această concepție mai ales acolo unde ar trebui să vorbească despre ea, și anume în cartea sa scrisă pe această temă, în care Marx este pomenit abia la p. 129 și numai în legătură cu mica proprietate funciară din Franța. Și acum el declară cu îndrăzneală că Marx nici n-ar fi creatorul acestei teorii; dacă ea n-a fost cumva enunțată în linii mari încă de Aristotel, atunci a proclamat-o Harrington, fără îndoială, încă în 1656 și a fost apoi dezvoltată de o întreagă pleiadă de istorici, oameni politici, juriști și economiști cu mult înaintea lui Marx. Toate acestea se pot citi în ediția franceză a operei lui Loria. Într-un cuvînt, Marx este un plagiator desăvîrșit. După ce l-am împiedicat să se laude mai departe cu ajutorul citatelor împrumutate din Marx, el susține cu impertinență că și Marx se împodobește cu pene străine, la fel ca și dînsul. Dintre toate celelalte obiecții ale mele, Loria răspunde numai la acelea făcute în legătură cu afirmația sa comică că Marx nu ar fi avut niciodată de gînd

În „Archiv für soziale Gesetzgebung und Statistik“¹²¹ (Berlin, vol. VII, 1894) a lui Braun, Werner Sombart face o expunere, în ansamblul ei excelentă, a contururilor sistemului lui Marx. Este pentru prima oară când un profesor universitar german ajunge să vadă în linii generale în scrierile lui Marx ceea ce Marx a spus în realitate și să declare că critica sistemului lui Marx nu poate consta într-o combatere a acestuia — „cu treaba asta se poate ocupa arivistul politic” —, ci numai în dezvoltarea sa mai departe. Se înțelege că și Sombart se ocupă de tema noastră. El cercetează problema importanței pe care o are valoarea în sistemul lui Marx și ajunge la următoarele concluzii: valoarea nu apare în raportul de schimb al mărfurilor produse în mod capitalist; ea nu trăiește în conștiința agenților producției capitaliste; ea nu este un fapt empiric, ci unul mintal, logic; la Marx, noțiunea de valoare în determinarea ei materială nu-i altceva decât expresia economică a faptului că forța productivă socială a muncii constituie baza existenței economice; în condițiile structurii capitaliste a economiei, legea valorii domină, în ultimă instanță, fenomenele economice și are pentru această orînduire economică, în linii generale, următoarea semnificație: valoarea mărfurilor este forma specifică și istorică în care se realizează în mod determi-

să scrie un al 2-lea volum și, cu atât mai puțin încă, un al 3-lea volum al „Capitalului”. „Și acum Engels îmi răspunde triumfător, prevalîndu-se de volumele 2 și 3... admirabil! Iar eu mă bucur atât de mult de aceste volume, cărora le datorez atîtea satisfacții intelectuale, încît niciodată o victorie nu mi-a fost atît de plăcută pe cît îmi este astăzi de plăcută această înfrîngere — dacă poate fi considerată într-adevăr o înfrîngere. Este însă ea oare într-adevăr o înfrîngere? Să fie oare adevărat că Marx a scris cu intenția de a publica această grămadă de note fără nici o legătură între ele, pe care Engels le-a strîns la un loc cu atîta pietate prietenească? Este oare permis să admitem că Marx... a intenționat să încununeze cu aceste pagini opera sa și sistemul său? Este oare într-adevăr sigur că Marx ar fi publicat acel capitol despre rata mijlocie a profitului, în care soluția fîgăduită de atîția ani se reduce la cea mai dezolantă mistificare, la cea mai vulgară jonglerie de fraze? Să ne fie cel puțin îngăduit să ne îndoim de așa ceva... Aceasta dovedește, după părerea mea, că Marx, după editarea splendidei (splendido) sale cărți, nu avea de gînd să-i dea o continuare sau că cel puțin voia să lase pe seama urmașilor săi, fără să-și asume vreo răspundere, desăvîrșirea uriașei opere”.

Așa stă scris la p. 267. Heine nu ar fi putut vorbi despre publicul său mic-burghez din Germania cu mai mult dispreț decît în cuvintele: „Autorul se deprinde, în cele din urmă, cu publicul său ca și cum acesta ar fi o ființă rațională”¹¹⁸. Dar drept ce trebuie să ia ilustrul Loria publicul său?

În concluzie mă copleșește, nenorocitul de mine, cu un nou potop de laude. Și după toate astea, Sganarell¹¹⁹ al nostru se compară cu Bileam, care a venit să blesteme, dar de pe buzele căruia s-au revărsat, contrar voinței sale, „cuvinte de binecuvîntare și dragoste”¹²⁰. Bunul Bileam se distingea prin aceea că mergea călare pe un măgar, care era mai deștept decît stăpînul său. De astă dată se vede că Bileam și-a lăsat măgarul acasă.

nant forța productivă a muncii care domină, în ultimă instanță, toate fenomenele economice. Acestea sînt afirmațiile lui Sombart ; nu se poate spune referitor la această concepție despre însemnătatea legii valorii pentru forma capitalistă a producției că este inexactă. Mi se pare însă că este formulată prea general și că poate fi exprimată mai concis, mai precis ; după părerea mea, ea nu epuizează nicidecum întreaga însemnătate a legii valorii pentru treptele de dezvoltare economică a societății în care domină această lege.

În „Sozialpolitisches Zentralblatt”¹²² al lui Braun din 25 februarie 1895, nr. 22, a apărut, de asemenea, un articol excelent al lui Conrad Schmidt despre volumul al III-lea al „Capitalului”. Ceea ce trebuie îndeosebi relevat în acest articol este pasajul în care se arată că, prin deducerea profitului mijlociu din plusvaloare, Marx dă pentru întia oară un răspuns la întrebarea pe care economia politică de pînă acum nici nu și-a pus-o măcar, și anume în ce mod este determinat nivelul acestei rate mijlocii a profitului și cum se face că el este, să zicem, de 10% sau 15%, și nu de 50% sau 100%. Din momentul în care știm că plusvaloarea însușită direct de către capitalistul industrial este izvorul unic și exclusiv din care derivă profitul și renta funciară, problema aceasta se rezolvă de la sine. Această parte a articolului lui Schmidt e scrisă parcă special pentru economiști à la Loria, numai de n-ar fi zadarnică osteneala de a deschide ochii acelor care nu vor să vadă.

Schmidt are și el anumite rezerve formale în legătură cu legea valorii. El o numește o ipoteză științifică enunțată pentru lămurirea procesului real al schimbului, ipoteză care se justifică ca un punct de plecare teoretic necesar, menit să explice chiar și fenomenele prețurilor de concurență, care în aparență o contrazic total ; fără legea valorii este cu neputință, după părerea lui, orice înțelegere teoretică a mecanismului economic al realităților capitaliste. Și într-o scrisoare particulară, pe care mi-a permis s-o citez, Schmidt declară legea valorii în cadrul formei capitaliste a producției de-a dreptul o ficțiune, deși teoreticește necesară¹²³. Această interpretare însă este, după părerea mea, absolut inexactă. Legea valorii are pentru producția capitalistă o însemnătate cu mult mai mare și mai precisă decît aceea a unei simple ipoteze, necum a unei ficțiuni, fie ea chiar necesară.

Atît Sombart cît și Schmidt — de ilustrul Loria nu pomenesc decît în treacăt, ca de un personaj nostim din economia politică vulgară — nu țin îndeajuns seama de faptul că aici e vorba nu numai de un proces pur logic, ci de un proces istoric și de reflec-

țarea explicativă a acestuia în gândire, de urmărirea logică a legăturilor lui interne.

Pasajul hotărîtor în această privință se găsește la Marx în volumul al III-lea, I, p. 154: „Întreaga dificultate provine din faptul că mărfurile nu sînt schimbate pur și simplu ca *mărfuri*, ci ca *produse ale capitalurilor*, care, în raport cu mărimea lor sau la o mărime egală, pretind o participare egală la masa totală a plusvalorii” *. Pentru ilustrarea acestei deosebiri se presupune acum că muncitorii ar fi în posesiunea mijloacelor lor de producție, că ar lucra în medie o durată de timp egală și cu intensitate egală și că ar schimba direct între ei mărfurile produse. În cazul acesta, doi muncitori ar adăuga prin munca lor produsului într-o singură zi aceeași cantitate de valoare nouă, dar produsul fiecăruia ar avea o valoare diferită, potrivit cu cantitatea de muncă încorporată înainte în mijloacele de producție. Această ultimă parte a valorii ar reprezenta capitalul constant al economiei capitaliste; partea din valoarea nou adăugată care e folosită pentru mijloacele de subzistență ale muncitorilor ar reprezenta capitalul variabil, iar partea care mai rămîne din această valoare nouă ar constitui plusvaloarea, care, în cazul acesta, ar aparține muncitorului. Amîndoi muncitorii ar primi deci, după scăderea părții care înlocuiește partea „constantă” a valorii, pe care ei n-au făcut decît s-o avanseze, valori egale; raportul părții care reprezintă plusvaloarea față de valoarea mijloacelor de producție — ceea ce ar corespunde ratei profitului capitaliste — ar fi totuși diferit la fiecare dintre ei. Cum însă fiecare dintre ei obține prin schimb valoarea mijloacelor de producție, faptul acesta n-ar prezenta nici o însemnătate. „Schimbul de mărfuri la valorile lor sau aproximativ la valorile lor cere, așadar, o *treaptă cu mult inferioară* față de cea pe care o cere schimbul la prețurile de producție, pentru care e necesar un anumit nivel al dezvoltării capitaliste... Așadar, independent de faptul că prețurile și mișcarea prețurilor sînt subordonate legii valorii, este foarte just să privim valorile mărfurilor nu numai din punct de vedere *teoretic*, ci și din punct de vedere *istoric*, ca prius ** prețurilor de producție. Acest lucru este valabil în condiții în care mijloacele de producție aparțin muncitorului, și în asemenea condiții se află, în lumea veche ca și în lumea modernă, țăranul proprietar care-și lucrează singur pămîntul și meseriașul. Aceasta coincide și cu părerea exprimată de noi mai înainte că transformarea produselor în mărfuri rezultă din

* Vezi K. Marx și F. Engels. Opere, vol. 25, partea I, București, Editura politică, 1969, p. 178. — *Nota trad.*

** — premergătoare. — *Nota trad.*

schimbul dintre diferite comunități, și nu dintre membrii uneia și aceleiași comunități. Lucru valabil atât pentru aceste condiții primitive, cât și pentru orînduirile ulterioare bazate pe sclavie și iobăgie, precum și pentru organizarea corporatistă a meseriilor, atîta timp cît mijloacele de producție din fiecare ramură de producție nu pot fi transferate decît cu greu dintr-o sferă într-alta și deci atîta timp cît diferitele sfere de producție se raportează unele la altele, în anumite limite, ca niște țări străine sau ca niște obști comuniste". (Marx, III, I, p. 155, 156 *.)

Dacă Marx ar fi ajuns să mai revadă o dată cartea a treia, el ar fi expus, fără îndoială, mult mai pe larg acest pasaj. În forma sa actuală, el reprezintă numai o schiță a ceea ce ar fi de spus în legătură cu această problemă. Să ne ocupăm deci mai îndeaproape de ea.

Știm cu toții că la începuturile societății produsele erau folosite chiar de producători și că acești producători erau organizați în mod natural în comunități avînd o organizare mai mult sau mai puțin comunistă ; că schimbul surplusului acestor produse cu străinii, cu care se începe transformarea produselor în mărfuri, este de dată mai tîrzie, că are loc la început numai între unele comunități neînrudite între ele, mai tîrziu însă începe să se statornicească și în sinul comunităților înseși, contribuind în mod esențial la destrămarea acestora și la împărțirea în grupe familiale mai mari sau mai mici. Dar chiar după această destrămare, capii familiilor care făceau schimb între ei au rămas mai departe țărani muncitori, care produc în gospodăria lor cu ajutorul familiei aproape tot ce le trebuie și dobîndesc prin schimb din afară numai o mică parte din lucrurile de care au nevoie, contra surplusului propriilor lor produse. Familia nu se îndeletnicea numai cu cultivarea pămîntului și creșterea vitelor, ea și prelucra produsele acestora, prefăcîndu-le în articole de consum ; ea măcina încă pe alocuri singură semințele, cu ajutorul rîșniței, cocea piine, torcea, vopsea, făcea țesături de in și lînă, tăbăcea pielea, construia și repara clădiri de lemn, făcea unelte și mijloace de muncă, nu rareori efectua lucrări de tîmplărie și fierărie, astfel că familia sau grupa familială își acoperea în general singură nevoile.

Prin urmare, puținul pe care o asemenea familie îl obținea prin schimb sau îl cumpăra de la alții consta chiar pînă la începutul secolului al XIX-lea, în Germania, mai ales din obiecte provenite din producția meșteșugărească, așadar din lucruri al căror mod de confecționare era bine cunoscut țăranului și pe care nu și le producea el singur numai fiindcă sau nu avea la îndemînă materia

* Vezi op. cit., p. 180.

primă, sau articolul cumpărat era cu mult mai bun sau cu mult mai ieftin. Țăranul din evul mediu cunoștea, așadar, destul de bine durata timpului de muncă necesar pentru confecționarea obiectelor primite de el în schimb. Fierarul și rotarul satului lucrau doar sub ochii lui, la fel și croitorul și cizmărul care, încă pe vremea tineretii mele, veneau pe la țăranii noștri renani ca să lucreze din materialele produse de aceștia îmbrăcăminte și încălțăminte. Țăranii, ca și aceia de la care cumpărau, erau și unii și alții ei înșiși muncitori; obiectele schimbate erau produse ale propriei lor munci. Ce cheltuișeră ei la confecționarea acestor produse? Muncă și numai muncă; pentru înlocuirea uneltelor, pentru producerea materiei prime, pentru prelucrarea acestora n-au cheltuit nimic altceva decât propria lor forță de muncă; puteau ei, așadar, schimba aceste produse ale lor pe acelea ale altor producători nemijlociți altfel decât proporțional cu munca cheltuită pentru producerea lor? Timpul de muncă cheltuit pentru aceste produse nu numai că era singura unitate de măsură potrivită pentru determinarea cantitativă a mărimilor care se schimbau, dar o altă unitate de măsură nici nu era de conceput. Sau poate cineva să creadă că țăranul și meseriașul erau atât de proști încât unul să dea produsul unei munci de zece ore în schimbul produsului unei singure ore de muncă a celuilalt? Pentru întreaga perioadă a economiei naturale țărănești nu este posibil alt schimb decât acela în care cantitățile de mărfuri schimbate au tendința să se măsoare tot mai mult după cantitatea de muncă încorporată în ele. Din momentul în care banii pătrund în această economie, tendința adaptării la legea valorii (în formularea lui Marx, nota bene!) devine, pe de o parte, și mai pronunțată, pe de altă parte însă este frînată de intervențiile capitalului cămătăresc și ale sistemului fiscal; perioadele în care prețurile se apropie în medie de valoare pînă la o diferență neglijabilă devin mai lungi.

Același lucru este valabil și pentru schimbul produselor țăranilor pe acelea ale meseriașilor de la orașe. La început el are loc direct, fără mijlocirea negustorului, în zilele de țîrg la orașe, unde țăranul își vinde produsele și face cumpărături. Și aici nu numai țăranul cunoaște condițiile de muncă ale meseriașului, dar și acesta — pe cele ale țăranului. Căci meseriașul însuși este încă intrucitva țăran, el n-are numai grădina de zarzavaturi și fructe, ci foarte adesea și o bucată de pămînt, una sau două vaci, porci, păsări etc. În evul mediu, oamenii puteau deci să socotească cu destulă exactitate unul cheltuielile de producție ale celuilalt în ceea ce privește materiile prime, materialele auxiliare și timpul de muncă — cel puțin în ceea ce privește articolele necesare consumului obișnuit.

Cum putea fi însă socotită la acest schimb, în care unitatea de măsură era cantitatea de muncă, aceasta din urmă, fie chiar numai indirect și relativ, la produse care necesitau o muncă mai îndelungată, cu întreruperi neregulate, nesigură în ceea ce privește rezultatul ei, de pildă la grâu sau la vite? Și încă, pe deasupra, de către oameni care nu știau să socotească? Desigur, numai printr-un proces îndelungat de apropiere în zig-zag, bîjbîind adesea prin întuneric, oamenii au învățat, ca de obicei, din propriile lor pagube. Dar necesitatea pentru fiecare de a-și scoate în general cheltuielile ajută de fiecare dată să se găsească calea cea justă, iar numărul redus al articolelor care intrau în circulație, ca și modul de producere a lor, neschimbat adeseori timp de veacuri, ușurau atingerea acestui țel. Și că n-a trebuit să treacă prea multă vreme pînă să se stabilească cu destulă aproximație mărimea relativă a valorii acestor produse ne-o dovedește însuși faptul că marfa la care acest lucru pare a fi cel mai greu de realizat din pricina timpului îndelungat necesar pentru producerea fiecărui exemplar, vita, a devenit prima marfă-bani aproape general acceptată. Pentru a ajunge acolo a trebuit ca valoarea vitei, raportul ei de schimb față de o întreagă serie de alte mărfuri, să fi căpătat deja o stabilitate relativ neobișnuită și unanim recunoscută pe teritoriul a numeroase triburi. Și oamenii din acea vreme — atît crescătorii de vite cît și clienții lor — erau, desigur, de ajuns de deștepți pentru a nu dărui, cu prilejul schimbului, fără un echivalent timpul de muncă cheltuit de ei. Dimpotrivă, cu cît un popor sau altul este mai aproape de perioada inițială a producției de mărfuri — de pildă, rușii și popoarele orientale —, cu atît mai mult timp cheltuiesc ele și astăzi încă pentru ca printr-o tocmeală îndelungată și tenace să obțină răsplata deplină a timpului de muncă folosit pentru producerea produsului lor.

Pornind de la această determinare a valorii prin timpul de muncă, întreaga producție de mărfuri și, o dată cu ea, felurile relații în care se manifestă diferitele aspecte ale legii valorii, se dezvoltă așa cum sînt expuse în prima secțiune din primul volum al „Capitalului”, se dezvoltă deci și condițiile în care numai munca este creatoare de valoare. Acestea sînt, ce-i drept, condiții care se impun fără a ajunge la conștiința oamenilor și care abia printr-o anevoioasă cercetare teoretică pot fi abstractizate din practica de fiecare zi; aceste condiții acționează deci asemenea legilor naturale, ceea ce decurge în mod necesar, așa cum a dovedit Marx, din natura producției de mărfuri. Cel mai însemnat și mai hotărîtor pas înainte l-a constituit trecerea la banii de metal, care a avut însă ca urmare și faptul că de acum încolo determinarea valorii prin timpul

de muncă nu mai apărea vizibilă la suprafața schimbului de mărfuri. Din punctul de vedere al practicii, unitatea de măsură hotărâtoare a valorii au devenit banii, și aceasta cu atât mai mult cu cât mai variate erau mărfurile care deveneau obiect de comerț, cu cât proveneau din țări mai depărtate, cu cât deci timpul de muncă necesar pentru producerea lor putea fi mai puțin controlat. Banii veneau și ei la început în mare parte din țări străine; dar chiar și atunci când metalul nobil era extras din țară, țăranul și meseriașul, pe de o parte, nu erau în stare să aprecieze nici măcar aproximativ munca folosită la extragerea lui, pe de altă parte însăși noțiunea însușirii pe care o are munca de a fi măsură a valorii devenise destul de obscură din pricina obișnuinței de a socoti în bani; în mintea poporului, banii au început să reprezinte valoarea absolută.

Într-un cuvânt, legea valorii a lui Marx are o valabilitate generală în măsura în care, în genere, au valabilitate legile economice pentru întreaga perioadă a producției de mărfuri simplă, așadar, pînă în vremea cînd aceasta suferă o modificare ca urmare a apariției formei capitaliste de producție. Pînă în acest moment prețurile gravitează spre valorile determinate potrivit legii lui Marx și oscilează în jurul acestor valori, așa încît, cu cît se dezvoltă mai mult producția de mărfuri simplă, cu atît prețurile mijlocii din cursul unor perioade mai lungi, neîntrerupte de violente tulburări exterioare, coincid mai mult cu valorile, pînă la diferențe neglijabile. Legea valorii a lui Marx are deci economicește o valabilitate generală pentru o perioadă de timp care durează de la începutul schimbului, care transformă produsele în mărfuri, pînă în secolul al XV-lea al erei noastre. Schimbul de mărfuri datează însă dintr-o epocă anterioară oricărei istorii scrise, care ne duce înapoi, în Egipt, cu cel puțin două mii cinci sute de ani, poate cu cinci mii de ani, în Babilonia cu patru mii, poate cu șase mii de ani înaintea erei noastre; legea valorii a dominat deci în timpul unei perioade de cinci mii pînă la șapte mii de ani. Și acum admirați profunzimea de gîndire a d-lui Loria, care declară valoarea generală și direct valabilă în timpul acestei perioade drept o valoare la care niciodată mărfurile nu sînt și nu pot fi vîndute și de care nu se va ocupa niciodată un economist care are un dram de judecată sănătoasă!

Pînă aici n-am vorbit de negustor. Ne-am putut lipsi de a lua în considerație intervenția lui pînă acum, cînd trecem la transformarea producției de mărfuri simplă în producție de mărfuri capitalistă. Negustorul a fost elementul revoluționar în această societate, în care, de altfel, totul era stabil, stabil ca să spunem așa prin moștenire, în care țăranul primea prin moștenire și ca ceva aproape inalienabil nu numai lotul lui de pămînt, ci și poziția lui de proprie-

tar liber, de dijmaș liber sau dependent, sau de clăcaș, iar meseriașul de la oraș meseria și privilegiile lui de breaslă, fiecare dintr-înșii moștenind pe deasupra clientela, piața de desfacere, precum și iscusința formată încă din tinerețe pentru îndeletnicirea lui moștenită. În această lume s-a ivit negustorul, de la care avea să pornească revoluționarea ei. El nu a acționat însă ca un revoluționar conștient, ci, dimpotrivă, ca os din osul și carne din carnea acestei lumi. Negustorul din evul mediu nu era nicidecum individualist, ci păstra în esență spiritul obștii, ca și toți contemporanii săi. La țară domnea obștea-marcă, izvorită din comunismul primitiv. Fiecare țăran avea la început un lot de pământ egal ca mărime cu al celorlalți și alcătuit din parcele de pământ egal de mari din fiecare calitate, bucurându-se de drepturi egale în obștea-marcă. De când obștea-marcă devenise închisă și nu au mai fost împărțite noi loturi, a început, datorită moștenirii sau din alte cauze, fărâmițarea loturilor și fărâmițarea corespunzătoare a drepturilor în cadrul mărcii; dar lotul întreg rămase unitatea de bază, astfel că în cadrul mărcii existau jumătăți, sferturi, optimi de lot cu jumătăți, sferturi, optimi de participații la drepturile ei. După modelul obștii-mărci s-au orientat toate asociațiile de producție de mai târziu, și înainte de toate breslele de la orașe, a căror organizare internă nu era nimic altceva decât aplicarea organizării obștii-mărci la meseriile care erau privilegiate, și nu la un teritoriu delimitat. Punctul central al întregii organizări era egala participare a fiecărui membru al ei la privilegiile și veniturile asigurate colectivității, a cărei expresie pregnantă este privilegiul de „a se hrăni din torsul firelor” acordat locuitorilor din Elberfeld și Barmen în 1527. (Thun. „Industrie am Niederrhein”, II, 164 și urm.) Același lucru e valabil și pentru industria minieră, unde fiecare cotă-parte garanta și o participare egală și, tot așa ca și lotul de pământ al fiecărui membru al mărcii, era divizibilă împreună cu drepturile și obligațiile legate de aceasta. Și același lucru e valabil, și nu în mai mică măsură, și pentru asociațiile comerciale care au dat naștere comerțului de peste mări. Venețienii și genovezii în porturile Alexandria sau Constantinopol, fiecare „națiune” în propriul ei Fondaco — alcătuit din casă de locuit, han, depozit, sală de expoziție, prăvălie și birou central — constituiau adevărate asociații comerciale, care erau ermetic închise concurenților și clienților străini, vindeau la prețuri stabilite de comun acord între asociați, mărfurile lor având o anumită calitate garantată printr-un control obștesc și adesea prin aplicarea unei ștampile speciale, hotărau în comun prețurile ce urmau să fie plătite indigenilor pentru produsele lor etc. La fel procedau și hanseții pe Podul german (Tydske Bryggen) de la

Bergen, în Norvegia, precum și concurenții lor olandezi și englezi. Vai de cel care ar fi îndrăznit să vîndă sub preț sau să cumpere peste prețul stabilit ! Boicotul care l-ar fi lovit însemna pe atunci ruina sigură, ca să nu mai vorbim de amenzile directe pe care asociația le aplica celui vinovat. Au fost însă întemeiate în anumile scopuri asociații și mai restrînse : de pildă, Maona din Genova, care a stăpînit ani de-a rîndul minele de alaun din Phocea, în Asia Mică, și din insula Chios în secolele al XIV-lea și al XV-lea ; apoi marea societate comercială din Ravensberg, care de pe la sfîrșitul secolului al XIV-lea făcea afaceri cu Italia și Spania și întemeia acolo sucursale, și societatea germană întemeiată de negustorii Fugger, Welser, Vöhlin, Höchstetter etc. din Augsburg, aceea întemeiată de negustorul Hirschvogel și de alții din Nürnberg, care cu un capital de 66 000 de ducați și trei corăbii a participat în 1505—1506 la expediția portugheză în India și a realizat un cîstig net de 150%⁰, iar după alții de 175%⁰ (Heyd. „Geschichte des Levantehandels” im Mittelalter, Bd. II, Stuttgart, 1879, S. 524), și o întregă serie de alte societăți „Monopolia”, împotriva cărora tuna și fulgera Luther.

Aici ne lovim pentru prima oară de profit și de rata profitului. Și anume, strădaniile negustorilor urmăresc intenționat și conștient ca această rată a profitului să fie egală pentru toți participanții. Venețienii în Levant, hanseații în Nord plăteau fiecare în parte aceleași prețuri pentru mărfurile achiziționate ca și vecinii lor, aveau la ele aceleași cheltuieli de transport și obțineau pentru ele aceleași prețuri, de asemenea cumpărau dreptul de retransportare cu corabia la aceleași prețuri ca și oricare alt negustor din „nația” lor. Rata profitului era deci egală pentru toți. În marile societăți comerciale, împărțirea profitului proporțional cu partea de capital investită era un lucru tot așa de la sine înțeles ca și participarea la drepturi în cadrul mărcii proporțional cu partea din lotul de pămînt care conferea aceste drepturi sau participarea la profitul întreprinderilor miniere proporțional cu cota de participație. Prin urmare, rata egală a profitului, care, atunci cînd atinge deplina ei dezvoltare, este unul din rezultatele finale ale producției capitaliste, se dovedește aici, în forma ei cea mai simplă, a fi unul din punctele de plecare ale dezvoltării istorice a capitalului, ba chiar un vlăstar direct al obștii-marcă, care, la rîndul ei, este un vlăstar direct al comunismului primitiv.

Această rată inițială a profitului era în mod necesar foarte ridicată. Negoțul era foarte riscant nu numai din cauza pirateriei, care era foarte răspîndită, dar și din cauză că națiunile concurente își permiteau și ele uneori tot soiul de violențe atunci cînd se

ivea prilejul ; în sfârșit, desfacerea și condițiile acestei desfaceri se bazau pe privilegiile acordate de prinți străini, care în mod destul de frecvent erau încălcate sau anulate. Profitul deci trebuia să includă o primă de asigurare ridicată. Apoi, circulația era lentă, îndeplinirea tranzacțiilor se târâgăna mult timp, și în perioadele cele mai favorabile, care, ce-i drept, arareori erau de lungă durată, comerțul era un comerț de monopol cu profit de monopol. Faptul că rata profitului era în medie foarte ridicată ni-l dovedesc și dobânzile foarte ridicate care trebuiau totuși să fie întotdeauna în general mai scăzute decât nivelul obișnuit al profitului comercial.

Această rată ridicată a profitului, egală pentru toți participanții, obținută datorită activității comune a asociațiilor, avea însă o valabilitate numai în limitele asociațiilor, adică în cazul nostru, în cadrul „națiunii”. Venețienii, genovezii, hanseații, olandezii aveau, fiecare națiune pentru sine și la început mai mult sau mai puțin pentru fiecare piață de desfacere a mărfurilor, rate deosebite ale profitului. Egalizarea acestor diferite rate ale profitului diverselor asociații se realiza pe cale opusă, cu ajutorul concurenței. Înainte de toate s-au egalizat ratele profitului pe diferitele piețe ale uneia și aceleași națiuni. Dacă Alexandria oferea un profit mai mare pentru mărfurile venețiene decât Cipru, Constantinopole sau Trebizonda, atunci venețienii trimiteau spre Alexandria capitaluri mai mari, pe care le retrăgeau din circulația de pe alte piețe. Apoi a trebuit să urmeze egalizarea treptată a ratelor profitului între diferitele națiuni care exportau pe aceleași piețe aceleași mărfuri sau mărfuri asemănătoare, ceea ce făcea foarte adesea ca unele din aceste națiuni să fie ruinate și să dispară de pe scenă. Procesul acesta însă a fost mereu întrerupt de evenimente politice ; astfel, de pildă, întregul comerț cu Levantul a decăzut din cauza invaziilor mongole și turcești, iar marile descoperiri geografice-comerciale de la 1492 ¹²⁴ încoace nu au făcut decât să grăbească și apoi să desăvârșească declinul său.

Extinderea bruscă, care a urmat atunci, a piețelor de desfacere și, legată de aceasta, transformarea radicală a căilor de comunicație nu au adus la început nici o schimbare esențială în practicarea comerțului. Comerțul cu India sau cu America îl făceau la început mai cu seamă tot asociațiile. Acum însă, în spatele acestor asociații se aflau deja națiuni mai mult sau mai puțin mari. Locul catalonilor, care făcuseră comerț cu Levantul, l-au ocupat în comerțul cu America întreaga Spanie unită și alături de ea două țări mari ca Anglia și Franța ; ba chiar cele mai mici țări, ca Olanda și Portugalia, erau și ele cel puțin tot atât de puternice ca Veneția, cea mai mare și mai puternică națiune comercială a perioadei pre-

cedente. Aceasta dădea negustorului ambulant, merchant adventurer, din secolele al XVI-lea și al XVII-lea un reazem care făcea ca asociația, care-și apăra membrii chiar și cu armele, să fie tot mai de prisos, și de aceea cheltuielile ei să fie direct împovăra-toare. Apoi, avuția se acumula acum în mîinile unor persoane mult mai repede, astfel că în scurtă vreme unii comercianți puteau ei singuri folosi pentru operații comerciale tot atîtea fonduri cît cheltuia mai înainte o întreagă societate. Societățile comerciale, acolo unde mai continuau să existe, se transformau, de regulă, în corporații înarmate, care sub ocrotirea și supremația statului respectiv cucereau și exploatau în mod monopolist țări întregi nou descoperite. Dar, cu cît pe noile teritorii au fost înființate mai multe colonii, în special de către stat, cu atît comerțul practicat de asociații a cedat locul comerțului practicat de comerciantul izolat, și o dată cu aceasta egalizarea ratelor profitului a devenit tot mai mult un rezultat exclusiv al concurenței.

Pînă acum am luat cunoștința de rata profitului numai pentru capitalul comercial. Căci pînă acum existase numai capital comercial și cămătăresc, capitalul industrial urmînd să se dezvolte abia de aici înainte. Producția se mai afla încă în cea mai mare parte în mîinile lucrătorilor, care erau în posesiunea propriilor lor mijloace de producție și a căror muncă nu aducea deci plusvaloare nici unui capital. În cazul în care ei trebuiau să cedeze fără plată o parte din produs unei terțe persoane, aceasta avea loc numai sub forma unui tribut către stăpînul feudal. De aceea, capitalul comercial, cel puțin la început, putea să obțină profit numai de la cumpărătorii străini ai produselor indigene sau de la cumpărătorii indigeni ai produselor străine; abia către sfîrșitul acestei perioade — pentru Italia, prin urmare, o dată cu declinul comerțului cu Levantul — concurența din afară și greutatea de a desface mărfurile au putut determina pe meseriașul-producător de mărfuri pentru export să cedeze comerciantului exportator marfa sub valoarea ei. Și astfel întîlnim aici fenomenul că, în comerțul interior cu amănuntul dintre dife-riții producători izolați, mărfurile sînt vîndute în medie la valorile lor, în timp ce în comerțul exterior, pentru motivele indicate, de regulă nu se întîmplă acest lucru. Tocmai contrarul situației de astăzi, cînd prețurile de producție sînt valabile în comerțul exterior și în comerțul cu ridicata, în timp ce în comerțul orășenesc cu amănuntul formarea prețurilor este reglată de cu totul alte rate ale profitului. Astfel că, de pildă, actualmente carnea de vită înregistrează o mai mare creștere a prețului pe calea ce duce de la comerciantul cu ridicata londonez la consumatorul londonez decît pe aceea ce duce de la comerciantul cu ridicata din Chicago la

comerciantul cu ridicata londonez, incluzînd aici și costul transportului.

Instrumentul căruia i se datorește această transformare treptată în formarea prețurilor a fost capitalul industrial. Începuturile existenței acestui capital datează încă din evul mediu, și anume în trei domenii: în navigație, în industria minieră și în industria textilă. O navigație de proporțiile celei practicate de republicile maritime italiene și hanseatice nu era posibilă fără marinari, adică fără muncitori salariați (relațiile de muncă salariată se poate să fi fost ascunse sub forma de asociații cu participare la profituri), și nici folosirea galerelor din acea vreme nu era posibilă fără vislași, muncitori salariați sau sclavi. Întreprinderile miniere, care inițial își desfășurau activitatea cu muncitori organizați în arteluri, se transformaseră deja în mai toate cazurile în societăți pe acțiuni care își desfășurau activitatea cu ajutorul muncitorilor salariați. Și în industria textilă, comerciantul începuse să pună în serviciul său direct pe micii meșteri țesători, furnizîndu-le fire și punîndu-i să le transforme în contul lui, contra unui salariu fix, în pînză, devenînd astfel dintr-un simplu negustor un așa-zis *întreprinzător*, care dă de lucru la domiciliu (Verleger).

Avem aici primele embryoane ale plusvalorii capitaliste. De întreprinderile miniere putem face abstracție, ele fiind corporații închise cu caracter de monopol. Cît despre armatori, este limpede că profiturile lor trebuiau să fie cel puțin egale cu cele obișnuite în țara respectivă plus un adaos special pentru asigurare, uzura vapoarelor etc. Cum stăteau însă lucrurile cu Verlegerii din industria textilă, care aduceau pentru întîia oară pe piață mărfuri produse direct în contul capitalistului, creînd prin aceasta o concurență pentru mărfurile de același gen produse în contul meșterului?

Rata profitului la capitalul comercial exista încă de mai înainte. Ea ajunsese deja să fie, cel puțin pentru localitatea respectivă, aproape o rată mijlocie. Ce-l putea deci determina pe comerciant să ia asupra-și o atribuție deosebită, aceea de Verleger? Numai un singur lucru: perspectiva unui profit mai mare la un preț de vînzare egal cu al celorlalți. Or, perspectiva aceasta el o avea. Punîndu-l pe micul meșter să lucreze pentru el, spărgea limitele tradiționale ale producției, în care producătorul își vindea produsul său finit, și nimic altceva. Capitalistul comerciant cumpăra forța de muncă a lucrătorului, care deocamdată mai era stăpîn al uneltelor de producție, dar nu și al materiei prime. Asigurînd astfel țesătorului o ocupație regulată, el a putut, în schimb, să exercite asupra salariului acestuia o presiune atît de mare, încît o parte

din timpul de muncă prestat să rămână neplătită. Verlegerul a ajuns astfel să-și însușească o plusvaloare peste profitul lui comercial de pînă atunci. Ce-i drept, pentru aceasta el trebuia să folosească un capital adițional ca să cumpere fire etc., pe care să le lase în miinile țesătorului pînă cînd era gata produsul, pentru care mai înainte plătea prețul integral abia în momentul cînd îl cumpăra. Dar, în primul rînd, el folosise și înainte în majoritatea cazurilor un adaos de capital pentru a da acțiuni țesătorului, pe care, de regulă, numai povara datoriilor îl silea să se supună noilor condiții de producție. Și, în al doilea rînd, chiar abstracție făcînd de aceasta, calculul prezintă următoarea schemă.

Să presupunem că negustorul nostru își practica comerțul său de export cu un capital de 30 000 de ducați, țechini, lire sterline sau orice altă monedă. Din această sumă, 10 000 sînt cheltuite pentru cumpărarea de mărfuri indigene, în timp ce 20 000 sînt cheltuite pe piețele de desfacere de peste ocean. Capitalul se rotește o dată la doi ani, deci rotația anuală = 15 000. Să presupunem acum că negustorul nostru vrea să dea la țesut pe cont propriu, să devină Verleger. Ce capital trebuie să adauge în acest scop? Să admitem că timpul de producție a unei bucăți de țesătură de felul celor comercializate de el ar fi în medie de două luni, ceea ce, desigur, e foarte mult. Să mai admitem că el trebuie să plătească totul în numerar. În cazul acesta, el trebuie să adauge suficient capital pentru a furniza țesătorilor săi fire pentru două luni. Cum rotația lui anuală este de 15 000, el cumpără în timp de două luni țesături pentru 2 500. Să zicem că din acestea 2 000 reprezintă valoarea firelor și 500 salariile țesătorilor; în cazul acesta, negustorul nostru are nevoie de un capital suplimentar de 2 000. Să presupunem că plusvaloarea pe care și-o însușește din munca țesătorului datorită acestei metode noi ar fi de numai 50% din valoarea țesăturilor lucrate, ceea ce ar da o rată a plusvalorii, desigur, foarte modestă, de 25% ($2\ 000\ c + 500\ v + 125\ p$; $p' = \frac{125}{500} = 25\%$; $pr' = \frac{125}{2\ 500} = 5\%$). Atunci comerciantul nostru obține, la o rotație anuală de 15 000, un profit suplimentar de 75%, își scoate deci capitalul adițional în $2\frac{2}{3}$ ani.

Pentru a grăbi însă vînzarea și, o dată cu aceasta, rotația și a realiza astfel, cu ajutorul aceluiași capital, același profit într-un timp mai scurt, adică pentru a realiza în același timp ca pînă acum un profit mai mare, el va dărui o mică parte din plusvaloarea sa

cumpărătorului, va vinde mai ieftin decât concurenții săi. Aceștia din urmă se vor transforma și ei treptat în Verlegeri, și atunci profitul suplimentar se va reduce pentru ei toți la profitul obișnuit, sau chiar la unul mai mic, dat fiind că revine la capitalul crescut al tuturor. Egalitatea ratei profitului este restabilă, deși poate la un alt nivel, prin faptul că o parte a plusvalorii realizate în interiorul țării este cedată cumpărătorilor străini.

Pasul imediat următor în aservirea industriei de către capital se face prin introducerea manufacturii. Aceasta din urmă dă, de asemenea, posibilitate manufacturierului, care în secolele al XVII-lea și al XVIII-lea — în Germania aproape peste tot pînă la 1850, pe alocuri și astăzi încă — mai este în majoritatea cazurilor comerciantul exportator al propriilor sale mărfuri, să producă mai ieftin decât concurentul său de modă veche, meseriașul. Se repetă același proces; plusvaloarea însușită de proprietarul manufacturii — capitalist — îi permite lui sau comerciantului exportator, cu care o împarte, să vîndă mai ieftin decât concurenții lor, pînă cînd noul mod de producție se generalizează și se produce din nou egalizarea profitului. Rata profitului comercial deja existentă, chiar dacă este egalizată numai pe scară locală, rămîne patul lui Procust în care este retezată fără milă plusvaloarea industrială excedentară.

Dacă manufactura își datorează dezvoltarea impetuoasă ieftinirii produselor, apoi cu atît mai mult îi datorează marea industrie, care prin mereu repetata revoluționare a producției face să scadă tot mai mult cheltuielile de producție ale mărfurilor și înlătură fără cruțare toate modurile de producție anterioare. Tot marea industrie este aceea care pe această cale cucerește definitiv piața internă pentru capital, pune capăt micii producții și gospodăriei naturale a familiei țărănești, care-și lucrează singură cele necesare, înlătură schimbul direct între micii producători și pune întreaga națiune în slujba capitalului. Ea egalizează, de asemenea, rata profitului diferitelor ramuri comerciale și industriale la nivelul unei *singure* rate generale a profitului și asigură, în sfîrșit, industriei rolul dominant ce i se cuvine în această egalizare, înlăturînd cea mai mare parte a piedicilor care stăteau pînă acum în calea migrării capitalului dintr-o ramură într-alta. O dată cu aceasta, pentru întregul proces al schimbului se înfăptuiește în linii mari transformarea valorilor în prețuri de producție. Această transformare se înfăptuiește, așadar, în virtutea unor legți obiective, fără știrea sau intenția participanților. Faptul că concurența reduce la nivelul general profiturile care depășesc rata generală, și astfel retrage din nou primului beneficiar industrial plusvaloarea care depășește nivelul mediu, nu prezintă din punct de vedere teoretic nici o difi-

cultate. În practică însă prezintă o mare dificultate, căci sferele de producție cu o plusvaloare excedentară, adică cu un capital variabil ridicat față de un capital constant scăzut, deci cu o compoziție joasă a capitalului, sînt prin însăși natura lor tocmai acelea care sînt supuse cel mai tirziu și mai incomplet producției capitaliste; aceasta se referă, în primul rînd, la agricultură. În ceea ce privește, dimpotrivă, sporirea prețurilor de producție peste valorile mărfurilor, necesară pentru a ridica la nivelul ratei mijlocii a profitului plusvaloarea insuficientă cuprinsă în produsele sferelor cu o compoziție ridicată a capitalului, aceasta apare în teorie foarte dificilă, în practică însă se realizează, precum am văzut, foarte ușor și repede. Căci mărfurile din această categorie, atunci cînd încep să fie produse în mod capitalist și ajung în comerțul capitalist, intră în concurență cu mărfuri de același gen fabricate după metode precapitaliste și care, prin urmare, sînt mai scumpe. Producătorul capitalist poate, așadar, chiar renunțînd la o parte din plusvaloare, să obțină o rată a profitului obișnuită pentru localitatea sa, rată a profitului care inițial n-avusese nici o legătură directă cu plusvaloarea, fiindcă izvorîse din funcția capitalului comercial cu mult înainte de [a fi început], în genere, să se producă în mod capitalist, cu mult înainte de a fi fost deci cu puțință o rată industrială a profitului.

II. Bursa

1. Din volumul al III-lea, secțiunea a 5-a, și cu deosebire din capitolul [27], reiese poziția pe care o ocupă în general bursa în producția capitalistă. De la 1865, cînd a fost scrisă această carte, a intervenit însă o schimbare care acordă astăzi bursei un rol mult mai însemnat și în continuă creștere și care în cursul dezvoltării ei are tendința să concentreze în mîinile oamenilor de bursă întreaga producție, cea industrială ca și cea agricolă, și întreaga circulație, adică atît mijloacele de comunicație, cît și funcția schimbului, bursa devenind astfel reprezentanta cea mai proeminentă a inșei producției capitaliste.

2. În 1865 bursa era încă un element *secundar* în sistemul capitalist. Efectele publice reprezentau principala masă a valorilor de bursă și chiar această masă era încă relativ redusă. Alături de ea se aflau băncile pe acțiuni, care pe continent și în America aveau preponderență, în Anglia însă se pregăteau abia să înghită băncile private ale aristocrațiilor. Dar în masă ele jucau încă un rol relativ neînsemnat. Acțiunile căilor ferate erau, de asemenea, încă relativ

slab răspîndite față de cum sînt în prezent. Numai puține întreprinderi productive, ca și bănci existau nemijlocit sub forma societăților pe acțiuni — și acestea erau înființate mai ales în țările *mai sărace*, ca Germania, Austria, America etc. — ; „ochiul stăpînului” era o superstiție care mai persista.

Prin urmare, pe atunci bursa era încă un loc în care capitaliștii își smulgeau unii altora capitalurile acumulate și care nu-i privea direct pe muncitori decît ca o nouă dovadă a efectelor generale demoralizante ale economiei capitaliste și ca o confirmare a dogmei calviniste că predestinarea, alias întîmplarea, decide încă în lumea aceasta asupra mîntuirii și osîndei, asupra bogăției, adică a huzurului și puterii, și asupra sărăciei, adică a lipsurilor și robiei.

3. Altfel stau lucrurile acum. De la criza din 1866 încoace, acumularea s-a desfășurat într-un ritm tot mai rapid, și anume în așa fel încît în nici o țară industrială, în Anglia mai puțin ca oriunde, extinderea producției n-a putut ține pasul cu aceea a acumulării, iar acumularea realizată de fiecare capitalist în parte nu putea găsi deplină întrebuințare în extinderea propriei sale întreprinderi ; în industria engleză a bumbacului, acest lucru s-a constatat încă din 1845, apoi escrocheriile cu căile ferate. O dată cu această acumulare creștea și masa rentierilor, a oamenilor care, sătui de permanența încordare pe care o solicita conducerea afacerilor, voiau pur și simplu să se amuze sau să aibă numai ocupația ușoară de directori sau membri ai consiliilor de supraveghere ale companiilor. În al treilea rînd, pentru a ușura plasarea masei de capital bănesc disponibil pretutindeni unde acest lucru încă nu s-a făcut, au fost instituite noi forme legiferate pentru societăți cu răspundere limitată și au fost reduse mai mult sau mai puțin obligațiile acționarilor care avuseseră pînă atunci răspundere nelimitată (societăți pe acțiuni în Germania în 1890. 40% din subscripții !)

4. De aici, transformarea treptată a industriei în întreprinderi pe acțiuni. O ramură după alta a avut această soartă. Mai întii industria siderurgică, care reclamă investiții uriașe (mai înainte industria minieră, în măsura în care nu luase încă forma unor societăți pe acțiuni). Apoi industria chimică, la fel uzinele constructoare de mașini. Pe continent industria textilă, în Anglia doar în unele localități din Lancashire (filatura din Oldham, țesătoria din Burnley etc., cooperația croitorilor ; dar aceasta numai ca treaptă premergătoare, căci la prima criză vor încăpea din nou pe mîna meșterilor), fabricile de bere (înainte cu cîțiva ani, fabricile de bere americane încăpuseră pe mîna capitalului englez, apoi Guinness, Buss, Allsopp). Apoi trusturile, care creează întreprinderi uriașe

sub o conducere comună (ca United Alkali). Obişnuita firmă individuală devine tot mai mult numai o treaptă premergătoare care pregăteşte întreprinderea pentru momentul cînd va fi de ajuns de mare ca pe baza ei să fie „întemeiată” o societate pe acţiuni.

Acelaşi lucru e valabil şi pentru comerţ. Leafes, Parssons, Morleys, Morrison, Dillon, toate aceste firme comerciale s-au transformat în societăţi pe acţiuni. Firmele care vînd cu amănuntul suferă exact aceleaşi transformări, şi nu numai sub aspectul transformării lor à la „Stores” *.

Acelaşi lucru e valabil şi pentru bănci şi alte instituţii de credit, chiar în Anglia. — O mulţime de societăţi noi, toate apărute sub formă de societăţi pe acţiuni delimitate **. Pînă şi bănci vechi ca Glyns etc. se transformă cu 7 acţionari particulari într-o societate pe acţiuni.

5. În domeniul agriculturii se întîmplă acelaşi lucru. Băncile extrem de extinse, mai cu seamă în Germania, devin (sub tot felul de denumiri birocratice) din ce în ce mai mult deţinătoare de ipoteци ; împreună cu acţiunile lor, reala proprietate supremă asupra pămîntului este transmisă bursei, şi acest lucru are loc pe scară şi mai largă atunci cînd moşiile incap pe mîinile creditorilor. Aici, revoluţia din agricultură legată de cultivarea pămînturilor din stepă exercită o puternică influenţă ; dacă lucrurile vor continua în acest fel, este de prevăzut că şi în Anglia şi Franţa pămîntul va încăpea pe mîinile bursei.

6. De asemenea, investiţiile de capital în străinătate — toate în acţiuni. Ca să vorbim numai despre Anglia : căi ferate americane în Nord şi în Sud (vezi buletinul bursei), Goldberger etc.

7. Apoi colonizarea. Aceasta a devenit azi pur şi simplu o succursală a bursei, în interesul căreia puterile europene au împărţit acum ciţiva ani Africa, iar francezii au cucerit Tunisul şi Tonkinul. Africa a fost de-a dreptul dată în arendă companiilor (Nigeria, Africa de sud, Africa germană de sud-vest şi de est), iar Maschonaland şi Natal luate în stăpînire de Rhodes pentru bursă.

* — „magazine universale”. — *Nota trad.*

** — cu răspundere limitată. — *Nota trad.*

Adnotări și indici

Citate în limbi străine

- P. 161
Nota 28 «Rien qu'à appliquer à des terres déjà transformées en moyen de production de secondes mises de capital on augmente la terre-capital sans rien ajouter à la terre-matière, c'est-à dire à l'étendue de la terre... La terre-capital n'est pas plus éternelle que tout autre capital... La terre-capital est un capital fixe, mais le capital fixe s'use aussi bien que les capitaux circulants.» [«Misère de la Philosophie», p. 165.]
- P. 365
Nota 50 "Wages, profit, and rent are the three original sources of all revenue, as well as of all exchangeable value." (A. Smith.)
«C'esst ainsi que les causes de la production matérielle sont en même temps les sources des revenus primitifs qui existent.» (Storch, I, p. 259.)
- P. 379
Nota 51 "Of net produce and gross produce, Mr. Say speaks as follows : 'The whole value produced is the gross produce ; this value, after deducting from it the cost of production, is the net produce.' (Vol. II, p. 491.) There can, then, be no net produce, because the cost of production, according to Mr. Say, consists of rent, wages, and profits. In page 508, he says : 'the value of a product, the value of a productive service, the value of the cost of production, are all, then, similar values, whenever things are left to their natural course.' Take a whole from a whole and nothing remains." (Ricardo, "Principles", chap. XXXII, p. 512, Note.)
- P. 380
Nota 52 "In every society the price of every commodity finally resolves itself into some one or other, or all of those three parts" (viz. wages, profits, rent)...
"A fourth part, it may perhaps be thought, is necessary for replacing the stock of the farmer, or for compensating the wear and tear of his labouring cattle, and other instruments of husbandry. But it must be considered that the price of any instrument of husbandry, such as a labouring horse, is itself made up of the same three parts : the rent of the land upon which he is reared, the labour of tending and rearing him, and the profits of the farmer, who advances both the rent of his land, and the wages of his labour. Though the price of the corn, therefore, may pay the price as well as the maintenance of the horse, the whole price still resolves itself either immediately or ultimately into the same three parts of rent, labour" (adică wages) "and profit" (A. Smith.)
- P. 381
Nota 53 «...profits du capital, ...anéantirait la possibilité même de l'industrie. Si le travailleur est forcé de payer 100 la chose pour laquelle il n'a reçu que 80, si le salaire ne peut racheter dans un produit que la valeur qu'il y a

mise, autant vaudrait dire que le travailleur ne peut rien racheter, que le salaire ne peut rien payer. En effet, dans le prix-de-revient il y a toujours quelque chose de plus que le salaire de l'ouvrier, et dans le prix-de-vente, quelque chose de plus que le profit de l'entrepreneur par exemple, le prix de la matière première, souvent payé à l'étranger... Proudhon a oublié l'accroissement continu du capital national ; il a oublié que cet accroissement se constate pour tous les travailleurs, ceux de l'entreprise comme ceux de la main-d'oeuvre.» («Revue des deux Mondes», 1848, t. 24, p. 998, 999.

P. 854 «Le capital circulant employé en matériaux, matières premières et ouvrage
Nota 54 fait, se compose lui-même de marchandises dont le prix nécessaire est formé des mêmes éléments ; de sorte qu'en considérant la totalité des marchandises dans un pays, il y aurait double emploi de ranger cette portion du capital circulant parmi les éléments du prix nécessaire.» (Storch, «Cours d'Éc. Pol.», II, p. 140.)

«Il est vrai que le salaire de l'ouvrier, de même que cette partie du profit de l'entrepreneur qui consiste en salaires, si on les considère comme une portion des subsistances, se composent également de marchandises achetées au prix courant, et qui comprennent de même salaires, rentes des capitaux, rentes foncières et profits d'entrepreneurs, ...cette observation ne sert qu'à prouver qu'il est impossible de résoudre le prix nécessaire dans ses éléments les plus simples.» (ib., Note.)

«Il est clair que la valeur du produit annuel se distribue partie en capitaux et partie en profits, et que chacune de ces portions de la valeur du produit annuel va régulièrement acheter les produits dont la nation a besoin, tant pour entretenir son capital que pour renouveler son fonds consommable.» (p. 134, 135.)

...«Peut-elle» (...) «habiter ses granges ou ses étables, manger ses semences et fourrages, s'habiller de ses bestiaux de labour, se divestir de ses instruments aratoires ? D'après la thèse de M. Say il faudrait affirmer toutes ces questions.» (135, 136.)

...«Si l'on admet que le revenu d'une nation est égal à son produit brut, c. à. d. qu'il n'y a point de capital à en déduire, il faut aussi admettre qu'elle peut dépenser improductivement la valeur entière de son produit annuel sans faire le moindre tort à son revenu futur.» (p. 147.)

«Les produits qui constituent le capital d'une nation ne sont point consommables.» (p. 150.)

P. 31 "It will be sufficient to remark that the same general rule which regulates
Nota 56 the value of raw produce and manufactured commodities, is applicable also to the metals ; their value depending not on the rate of profits, not on the rate of wages, not on the rent paid for mines, but on the total quantity of labour necessary to obtain the metal, and to bring it to market." (Ricardo, „Princ.», chap. II, p. 77.)

Adnotări

- 1 „*The Daily News*” — ziar liberal englez, organ de presă al burgheziei industriale ; a apărut sub această denumire la Londra din 1846 pînă în 1930. — 19.
- 2 Vezi K. Marx și F. Engels. Opere, vol. 24, București, Editura politică, 1967, p. 441—444. — 25.
- 3 Vezi K. Marx și F. Engels. Opere, vol. 23, București, Editura politică, 1966, p. 419—420. — 31.
- 4 *Consignație* — varietate a vînzării în comision a mărfurilor în străinătate, în condițiile căreia exportatorul (consignantul) trimite marfa în depozit unei firme străine (consignatului) pentru a o vinde în anumite condiții. — 36.
- 5 „*The Economist*” — săptămînal englez pentru probleme de economie și politică, apare la Londra începînd din 1843 ; organ de presă al mării burghezii industriale. — 42.
- 6 *Lombard Street* — stradă în City (centrul financiar al Londrei) unde se află o serie de mari bănci ; sinonim cu piața financiară londoneză. — 42.
- 7 *Mincing Lane* — stradă din Londra, centrul comerțului de mărfuri coloniale cu ridicata. — 42.
- 8 Vezi K. Marx și F. Engels. Opere, vol. 23, București, Editura politică, 1966, p. 133—134, 152. — 67.
- 9 Vezi K. Marx și F. Engels. Opere, vol. 23, București, Editura politică, 1966, p. 153. — 68.
- 10 *Bank Restriction Act* — lege specială adoptată de guvernul englez în 1797 prin care se stabilea un curs forțat al bancnotelor și se desființa convertibilitatea în aur a bancnotelor. În 1819 a fost adoptată o lege prin care se restabilește convertibilitatea în aur a biletelor de bancă. Convertibilitatea a fost restabilită efectiv în 1821. — 75.
- 11 Vezi K. Marx și F. Engels. Opere, vol. 24, București, Editura politică, 1967, p. 430—431. — 76.
- 12 Marx se referă la ancheta judiciară în procesul Davidson & Co. acuzați de escrocherii în stil mare cu polițe. Acest proces este relatat în lucrarea : Laing, S. A „*New series of the great city frauds of Cole, Davidson & Gordon, corrected and enlarged*”. Fifth edition. London [1869].
Assize — sesiuni extraordinare periodice ale judecătorilor instanței superioare din Anglia pentru probleme penale și de drept civil. — 80.

- 13 Școala de la Birmingham, sau *little schilling men* (adeptii șilingului mic) — școală economică apărută în prima jumătate a secolului al XIX-lea. Adeptii ei propagau teoria unității de măsură monetare ideale și considerau banii exclusiv ca „denuniri de calcul”. Reprezentanții școlii de la Birmingham, frații Thomas și Mattias Attwood, Spooner și alții, au întocmit un proiect de reducere a conținutului în aur al unității monetare din Anglia pe care l-au denumit „proiectul șilingului mic”. De aici și denumirea școlii. Totodată, „adeptii șilingului mic” s-au pronunțat împotriva măsurilor luate de guvern în vederea reducerii cantității de bani aflate în circulație. Ei considerau că realizarea principiilor școlii lor, determinând o creștere artificială a prețurilor, era de natură să invierville industria și să asigure prosperitatea generală a țării. În realitate însă, devalorizarea valutei preconizată de ei n-a făcut decât să stingă datoria publică și datoriile particulare în bani devalorizați, adică să aducă anumite avantaje vistieriei și marilor întreprinzători care beneficiau în principal de toate creditele posibile. Marx vorbește despre această școală în lucrarea sa „Contribuții la critica economiei politice” (vezi K. Marx și F. Engels. Opere, vol. 13, București, Editura politică, 1962, p. 71—72). — 82.
- 14 *Compania Indiilor orientale* — companie comercială engleză care a ființat din 1600 pînă în 1858 și a fost un instrument al politicii coloniale de jaf a Angliei în India, China și în alte țări din Asia. La jumătatea secolului al XVIII-lea, compania, care dispunea de armată și flotă, a devenit o mare forță militară. Sub steagul ei, colonialiștii englezi au cucerit India. Compania a deținut timp îndelungat monopolul comerțului cu India și principalele funcții ale administrației acestei țări. Răscoala națională de eliberare din 1857—1859 din India i-a silit pe englezi să schimbe formele dominației lor coloniale. Compania a fost desființată, iar India a fost declarată dominion al coroanei britanice. — 84.
- 15 Citat din poezia satirică a lui Heine „Disputa” (ciclul „Romancero”), în care este înfățișată disputa medievală dintre un călugăr catolic capușin și un rabin. În cursul disputei, rabinul invocă scrierea religioasă iudee „Taufes-Iontef”. Drept răspuns, capușinul trimite pe „Taufes-Iontef” la dracu. Rabinul, îngrozit, cuprins de exaltare, exclamă: „„Taufes-Iontef” nu-ți place? Ce trebuie? Ajutor!” — 84.
- 16 Este vorba despre mișcarea feudală și de eliberare națională care a început în China în 1851. Cunoscută sub numele de răscoala taipinilor, această mișcare a constituit începutul luptei îndelungate și susținute a poporului chinez împotriva orînduirii feudale ale a cîtorpitorilor străini. Răscoala taipinilor a fost reprimată de forțele armate ale Angliei, S.U.A. și Franței, sprijinite de trupele feudallilor chinezi, în 1864. — 97.
- 17 Vezi adnotarea 13. — 105.
- 18 Vezi K. Marx și F. Engels. Opere, vol. 13, București, Editura politică, 1962, p. 71. — 105.
- 19 Vezi K. Marx și F. Engels. Opere, vol. 24, București, Editura politică, 1967, p. 246—247. — 106.
- 20 Vezi K. Marx și F. Engels. Opere, vol. 23, București, Editura politică, 1966, p. 151—152. — 116.
21. Marx parafrazează aici o expresie din Biblie. Vezi Biblia, Evanghelia de la Marcu, cap. 16, versetul 16. — 136.
- 22 Vezi K. Marx și F. Engels. Opere, vol. 23, București, Editura politică, 1966, p. 143—148. — 137.
- 23 Potrivit concepțiilor filozofului grec Epicur, care avea o concepție materialistă și ateistă, există o multitudine de lumi. Aceste lumi apar și se dezvoltă după

- legi naturale proprii. Zeii, deși există, se află în afara lumilor, în spațiile dintre ele, și nu exercită influență nici asupra dezvoltării universului și nici asupra vieții omului. — 142.
- 24 *Monts-de-piété* au fost create în secolele XIV, XV și XVI în Italia și în Franța în scopul luptei împotriva micilor cămătari. În intenția inițiatorilor lor aceste instituții trebuiau să se îndeletnicească cu un fel de opere filantropice, acordând săracilor mici credite în schimbul bunurilor amanetate. În realitate, *Monts-de-piété* au acționat în folosul cămătarilor. — 145.
- 25 Este vorba despre următoarele lucrări: H. Chamberlayne. „A Proposal by Dr. Hugh Chamberlayne, in Essex Street, for a Bank of Secure Current Credit to be founded upon Land, in order to the General Good of Landed Men, to the great Increase of the Value of Land, and the no less Benefit of Trade and Commerce” [London] 1695; J. Briscoe. „A Discourse on the Late Funds of the Million-Act, Lottery-Act, and Bank of England. Shewing, that they are Injurious to the Nobility and Gentry, and Ruinous to the Trade of the Nation. Together with Proposals for the Supplying their Majesties with Money on easy Terms, Exempting the Nobility, Gentry & from Taxes, Enlarging their Yearly Estates, and Enriching all the Subjects in the Kingdom, by a national Landbank”. London. The third edition, 1696. — 145.
- 26 Vezi K. Marx și F. Engels. Opere, vol. 23, București, Editura politică, 1966, p. 728—729. — 145.
- 27 Marx comite aici o eroare. Thomas Manley nu este autorul tratatului apărut anonim la Londra, în 1668, sub titlul „Interest of Money Mistaken”. — 147.
- 28 Aluzie la economistul-financiar englez John Law, care, încercând să înfăptuiască în practică ideea lui complet neîntemeiată potrivit căreia statul trebuie să sporească afluxul țării punând în circulație bancnote depreciate, a înființat în 1716, în Franța, o bancă particulară care în 1718 a fost transformată în bancă de stat. Concomitent cu emisiunea nelimitată de bilete de credit, banca Law a scos din circulație moneda metalică. Ca urmare, agiotajul la bursă și specula au luat proporții fără precedent, soldându-se în 1720 cu falimentul total al băncii de stat și al „sistemului Law”. — 148.
- 29 Marx citează pamfletul „Bank Credit; or the Usefulness and Security of the Bank of Credit examined, in a Dialogue between a Country Gentleman and a London Merchant”, citat în cartea: J. Francis. „History of the Bank of England”. Third ed., vol. I, London, 1848, p. 39—40. — 148.
- 30 Este vorba despre „*Société général du Crédit Mobilier*” — mare societate pe acțiuni franceză creată în 1852 de frații Péréire. Scopul principal al lui *Crédit Mobilier* era mijlocirea de credite și înființarea de întreprinderi industriale și de altă natură. Societatea a participat la construirea de căi ferate în Franța, Austria, Ungaria, Elveția, Spania și Rusia. Sursa principală a veniturilor ei o constituiau speculațiile la bursa de efecte. Cu mijloacele obținute din emisiunea propriilor ei acțiuni garantate exclusiv prin hirițele de valoare ale altor întreprinderi deținute de ea, *Crédit Mobilier* cumpăra acțiunile diferitelor companii garantate prin valoarea bunurilor lor. În felul acesta, una și aceeași proprietate reală genera un capital fictiv de două ori mai mare. *Crédit Mobilier* avea legături strânse cu guvernul lui Napoleon al III-lea și se bucura de protecția acestuia. În 1867 societatea a dat faliment, iar în 1871 a fost lichidată. Apariția în deceniul al 6-lea al sec. al XIX-lea a lui *Crédit Mobilier* ca întreprindere financiară de un tip nou a fost determinată de particularitățile epocii de reacțiune care se caracteriza printr-un dezământ fără precedent al agiotajelor și speculațiilor de bursă. Instituții asemănătoare au fost create și într-o serie de țări din Europa

- Centrală. Marx a dezvăluit adevărata esență a lui Crédit Mobilier într-o serie de articole (vezi K. Marx și F. Engels. Opere, vol. 12, București, Editura politică, 1962, p. 21—37, 205—212, 292—295). — 149.
- 31 Teoria creditului gratuit a fost expusă de Proudhon în lucrarea: «*Gratuité du Crédit. Discussion entre M. Fr. Bastiat et M. Proudhon*». Paris, 1850. — 152.
- 32 Este vorba despre împrumutul de 100 de guldeni cu condiția plății dobinzilor la trei termene, la tirgurile de la Leipzig. La Leipzig se organizau anual trei tirguri: de Anul nou, de paște (primăvara) și de sfântul Mihail (toamna). — 154.
- 33 A. Smith. „An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations”. Vol. I, London 1776, p. 182—202. Comp., de asemenea, K. Marx. „Teorii asupra plusvalorii”, partea a II-a, București, Editura politică, 1960, p. 289—316. — 158.
- 34 J. W. Johnston. „Notes on North America Agricultural Economical, and Social”. Vol. 1, Edinburgh and London, 1851. — 160.
- 35 J. Anderson. „A Calm Investigation of the Circumstances that have led to the Present Scarcity of Grain in Britain”. London 1801, p. 35—36, 38 (vezi și K. Marx. „Teorii asupra plusvalorii”. partea a II-a, București, Editura politică, 1960, p. 503—504). — 162.
- 36 „*Fruges consumere nati*” („născuți pentru a se bucura de roadele pământului”) — Horațiu. „Epistole”, cartea I, epistola 2, 27. — 163.
- 37 În ceea ce privește teoria rentei a lui J. Anderson vezi K. Marx. „Teorii asupra plusvalorii”, partea a II-a, București, Editura politică, 1960, p. 90—92, 116—120. — 163.
- 38 West-End — cartier select din Londra unde se află locuințele aristocrației și marii burghezii. — 164.
- 39 *Temple Bar* — monument istoric din Londra care reprezintă niște porți de piatră așezate între Strand Street și Fleet Street. Aceste porți unesc cartierul City cu Westminsterul. — 164.
- 40 *Leviathan* — potrivit legendelor biblice, uriaș monstru marin. — 164.
- 41 Este vorba despre cuvântarea rostită de Thiers la 26 iulie 1848 împotriva propunerilor lui Proudhon făcute în comisia financiară a Adunării naționale a Franței. Cuvântarea a fost publicată în „Compte rendu des séances de l'Assemblée Nationale”. Tome II, Paris, 1849, p. 666—671. În ceea ce privește această cuvântare a lui Thiers vezi și articolul lui Marx „Despre Proudhon” (K. Marx și F. Engels. Opere, vol. 16, București, Editura politică, 1963, p. 28). — 166.
- 42 Lupta dintre proprietarii funciari și arendași s-a încheiat cu adoptarea în 1853 de către Camera comunelor a „Bill-ului cu privire la drepturile ce decurg din arendă”, în care exista un punct potrivit căruia la expirarea termenului de arendă arendașul trebuie să primească o compensație în bani pentru îmbunătățirile aduse pământului. Mai amănunțit despre toate acestea vezi articolul lui K. Marx „Problema Indiei. — Drepturile arendașului irlandez” (vezi K. Marx și F. Engels. Opere, vol. 9, București, Editura politică, 1959, p. 165—171). — 168.
- 43 *Legile cerealelor*, care urmăreau să limiteze sau să interzică importul de cereale din străinătate, au fost introduse în Anglia în interesul marilor proprietari funciari. Legile cerealelor adoptate în 1815 interziceau importul de cereale atâta timp cât în Anglia prețurile la cereale erau sub 80 de șilingi cuarțterul. În 1822 aceste legi au fost întrucitva modificate, iar în 1828 a fost introdusă o scală mobilă potrivit căreia taxele vamale la cereale creșteau pe măsură ce prețurile pe piața internă scădeau și, invers, scădeau pe măsură ce acest preț creștea. Burghezia industrială, care lupta împotriva legilor cerealelor sub lozincă libertății comerțului, a obținut abrogarea lor în 1846. — 169.

- 44 Este vorba despre războaiele duse de Anglia din 1793 pînă în 1815 împotriva Republicii franceze și a imperiului napoleonean. — 169.
- 45 Este vorba despre cartea „The Three Prize Essays on Agriculture and the Corn Law”. Published by the National Anti-Corn-Law League. Manchester-London, 1842, în care sînt incluse trei studii ale lui J. Hope, R. Gregg și A. Morze, distinși cu premiul Ligii împotriva legilor cerealelor. — 169.
- 46 Este vorba despre Cărțile albastre : „Report from the Select Committee on Petitions relating to the Corn Laws of this Kingdom : together with the Minutes of Evidence, and an Appendix of Accounts”. Ordered by The House of Commons, to be printed, 26 July 1914 ; „Reports respecting Grain, and the Corn Laws : viz : First and Second Reports from The Lords Committees, appointed to enquire into the State of the Growth, Commerce, and Consumption of Grain, and all Laws relating thereto”. Ordered, by the House of Commons, to be Printed, 23 November 1814.
- Cărțile albastre* (Blue Books) — denumire generică dată publicațiilor care cuprind materiale ale parlamentului englez și documente diplomatice ale Ministerului de Externe. Cărțile albastre, a căror denumire vine de la coperta lor albastră, au început să fie editate în Anglia în secolul al XVII-lea. Ele reprezintă principalul izvor oficial de studiere a istoriei economice și diplomatice a acestei țări. — 169.
- 47 În conformitate cu *legile cu privire la asistența săracilor* existente în Anglia începînd din secolul al XVI-lea, în fiecare parohie se percepea un impozit special în folosul săracilor ; locuitorii care nu puteau să asigure traiul lor și al familiilor lor primeau un ajutor din fondul creat pe seama impozitului amintit. — 170.
- 48 Vezi K. Marx și F. Engels. Opere, vol. 23, București, Editura politică, 1966, p. 683—685. — 170.
- 49 Este vorba despre comisiile de anchetă ale Camerei lorzilor în problema mărjării salariului, care au existat în 1814—1815. — 170.
- 50 *Society of Arts* (Societatea artelor și meseriilor) — societate burghezo-iluministă cu caracter filantropic, fondată în 1754 la Londra. Societatea declara grandilocvent că scopul ei este „încurajarea artelor, meseriilor și comerțului” și a tot ce poate duce la „ocuparea pauperilor, lărgirea comerțului și îmbogățirea țării” etc. Ea a încercat să joace rolul de mediator între muncitori și întreprinzători. Marx o numea „Societatea artelor și înșelătoriilor”. — 171.
- 51 Este vorba despre congresul Asociației naționale pentru încurajarea științelor sociale.
- Asociația națională pentru încurajarea științelor sociale* (National Association for the Promotion of Social Science) — societate burghezo-iluministă filantropică, înființată în 1857. În componența ei erau mulți membri ai parlamentului. Societatea își propunea să contribuie la dezvoltarea și folosirea practică a științelor sociale. — 171.
- 52 Marx comite o eroare. Aici este citată lucrarea lui John Lockart Morton, în timp ce mai sus este menționată lucrarea lui John Chalmers Morton. — 172.
- 53 Este vorba despre Institut de France, cea mai înaltă instituție științifică, conștînd din mai multe secții sau academii ; există din 1795. — 172.
- 54 Fertilizarea solului după unele culturi, de pildă după leguminoase, este în prezent un fapt indiscutabil și se explică prin acțiunea așa-numitelor bacterii tuberculare care se dezvoltă în rădăcinile plantelor și care fixează azotul din aer. Rolul deosebit al acestor bacterii a fost descoperit de știință după moartea lui Marx. — 173.

- 55 Vezi K. Marx și F. Engels. Opere, vol. 23, București, Editura politică, 1966, p. 681—704. — 173.
- 56 „*The Morning Star*” — cotidian englez, organ de presă al adepților libertății comerțului; a apărut la Londra din 1856 pînă în 1869. — 174.
- 57 P. E. Dove. „*The Elements of Political Science*”. Edinburgh, 1854, p. 264. 273. — 174.
- 58 P. E. Dove. „*The Elements of Political Science*”. Edinburgh, 1854, p. 279 — 180.
- 59 Vezi K. Marx și F. Engels. Opere, vol. 13, București, Editura politică, 1962, p. 25—26; Opere, vol. 23, București, Editura politică, 1966, p. 103. — 180.
- 60 Marx folosește aici și în alte cîteva cazuri termenul „*Produktionskosten*” în sensul de preț de producție. — 194.
- 61 Vezi adnotarea 43. — 199.
- 62 F. W. Newman. „*Lectures on Political Economy*”. London 1851, p. 158. — 199.
- 63 Vezi H. Storch. „*Cours d'économie politique, ou Exposition des principes qui déterminent la prospérité des nations*”. Tome II, St.-Petersbourg, 1815, p. 78—79 (în legătură cu aceasta vezi și K. Marx. „*Teorii asupra plusvalorii*”, partea a II-a, București, Editura politică, 1960, p. 76 și 253). — 200.
- 64 Marx se referă la următoarele lucrări : [E. West.] „*Essay on the Application of Capital to Land, with Observations shewing the Impolicy of any Great Restriction of the Importation of Corn*”. By a Fellow of University College of Oxford. London 1815; Th. R. Malthus. „*Principles of Political Economy considered with a view to their practical Application*”. 2nd. edition with considerable additions from the author's own manuscript and an original memoir. London 1836; Th. R. Malthus. „*An Inquiry into the Nature and Progress of Rent, and the Principles by which it is regulated*”. London 1815; D. Ricardo. „*On the Principles of Political Economy, and Taxation*”. Third edition, London 1821, chapter II. — 201.
- 65 Marx se referă la lucrarea : G. Opdyke. „*A Treatise on Political Economy*”. New York, 1851. — 211.
- 66 Această teză este expusă în lucrarea lui Malthus : „*An Essay on the Principle of Population*”. London, 1798. — 213.
- 67 Vezi J. Liebig. „*Die Chemie in ihrer Anwendung auf Agricultur und Physiologie*”. 7. Auflage, Braunschweig 1862. — 265.
- 68 D. Ricardo. „*On the Principles of Political Economy, and Taxation*”. Third edition, London, 1821, chapter II. — 297.
- 69 Marx se referă, evident, la unul din volumele lucrării : M. Dombasle. „*Annales agricoles de Roville, ou Mélanges d'agriculture, d'économie rurale et de législation agricole*”, care a apărut la Paris în 1824—1837. — 300.
- 70 R. Johnes. „*An Essay on the Distribution of Wealth, and on the Sources of Taxation*”. Part I : Rent. London, 1831, p. 227. În legătură cu aceasta vezi și K. Marx. „*Theorien über den Mehrwert*”, Bd. III, Dietz Verlag, Berlin 1966, p. 394—409. — 300.
- 71 Vezi G. Ramsay. „*An Essay on the Distribution of Wealth*”. Edinburgh, 1836, p. 278—279. — 307.
- 72 Vezi [E. G. Wakefield.] „*England and America. A Comparison of the Social and Political State of both Nations*”. Vol. 1, London, 1833, p. 214—215. — 309.
- 73 H. Passy. „*Rente du Sol*”. În : „*Dictionnaire de l'économie politique*”. Tome II, Paris, 1854, p. 515. — 309.

- 74 În ceea ce privește Enclosure Bills vezi K. Marx și F. Engels. Opere, vol. 23, București, Editura politică, 1966, p.730—731. — 309.
- 75 *Potosi* — oraș în sudul Boliviei întemeiat de conquistadorii spanioli în 1547 pe locul unde în 1545 s-au descoperit bogate zăcăminte de argint. Exploatarea acestor mine a constituit principala sursă de îmbogățire a claselor dominante din Spania. — 312.
- 76 Marx se referă la următoarele lucrări : S. Laing. „National Distress ; its Causes and Remedies”. London, 1844 ; F. W. Newman. „Lectures on Political Economy”. London 1851. — 312.
- 77 Vezi K. Marx și F. Engels. Opere, vol. 24, București, Editura politică, 1967, p. 246—247. — 313.
- 78 Este vorba despre lucrarea Rodbertus. „Soziale Briefe an von Kirchmann. Dritter Brief : Widerlegung der Ricardoschen Lehre von der Grundrente und Begründung einer neuen Rententheorie”. Berlin 1851. Marx face o analiză critică a teoriei rentei a lui Rodbertus în „Teorii asupra plusvalorii”, partea a II-a, București, Editura politică, 1960, p. 5—130. — 317.
- 79 Este vorba despre lucrarea lui K. Marx. „Teorii asupra plusvalorii”. — 317.
- 80 Vezi G. W. F. Hegel. „Encyclopädie der philosophischen Wissenschaften im Grundrisse”. Erster Theil. Die Logik. Werke. Band VI. Berlin 1840, S. 404. — 318.
- 81 Marx se referă la recenzia publicată fără semnătură în această revistă, la lucrarea lui Jones „An Essay on the Distribution of Wealth” Vezi „Edinburgh Review”. Tom LIV, august-decembrie 1831, p. 94—95.
„The Edinburgh Review, or Critical Journal” — revistă politică și literară engleză, a apărut la Londra din 1802 pînă în 1929. În deceniile al 3-lea și al 4-lea ale secolului al XIX-lea a apărut de trei ori pe săptămînă și a fost organul de presă al partidului wigilor.
Soho Square — cartier select în raionul londonez Soho. — 319.
- 82 H. Passy. „Rente du sol”. In : „Dictionnaire de l'économie politique”. Tome II, Paris, 1845, p. 511. — 322.
- 83 Despre renta funciară ca formă normală a plusvalorii Petty a vorbit în lucrarea sa „A Treatise of Taxes & Contributions”. London 1667, p. 23—24. Marx a analizat amănunțit concepțiile lui Petty în „Teorii asupra plusvalorii” (vezi K. Marx. „Teorii asupra plusvalorii”, partea I, București, Editura politică, 1959, p. 120—121, 266—275).
Aceste concepții ale lui Cantillon sînt expuse în cartea „Essai sur la nature du commerce en général”. In „Discours politiques”. Tome III, Amsterdam, 1756. — 323.
- 84 Vezi K. Marx. „Teorii asupra plusvalorii” (vol. IV al „Capitalului”). (K. Marx. „Teorii asupra plusvalorii”, partea I, București, Editura politică, 1959, p. 10—28, 227—257, 288—290). — 323.
- 85 Vezi K. Marx și F. Engels. Opere, vol. 13, București, Editura politică, 1962, p. 146—147. — 323.
- 86 J. Steuart. «An Inquiry into the Principles of Political Oeconomy», vol. I, Dublin, 1770, p. 396. — 324.
- 87 E. Daire. «Introduction sur la doctrine des physiocrates». In : «Physiocrates. Avec une introduction et des commentaires par E. Daire». Première partie. Paris, 1846 ; H. Passy. «Rente du Sol». In : «Dictionnaire de l'économie politique». Tome II, Paris, 1854, p. 511. — 325.
- 88 Vezi A. Smith. An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations”. Vol. I, London, 1776, p. 64. — 326.

- 89 Marx se referă la actele cu privire la comutarea zeciuiei din perioada 1836—1860 (Tithe Commutation Acts) prin care se desființa zeciuiala plătită bisericii în natură și se introduceau dările în bani pentru pământ. — 327.
- 90 K. Arnd. „Die naturgemässe Volkswirtschaft, gegenüber dem Monopoliengeste und dem Communismus, mit einem Rückblicke auf die einschlagende Literatur”. Hanau, 1845, S. 461—462. — 328.
- 91 [N. Linguet.] „Théorie des loix civiles, ou Principes fondamentaux de la société”. Tomes I—II, Londres 1767. În legătură cu aceasta vezi și K. Marx. „Teorii asupra plusvalorii”, partea I, București, Editura politică, 1959, p. 258—262. — 329.
- 92 Vezi J. Möser. „Osnabrückische Geschichte”. Theil I, Berlin und Stettin 1780. — 329.
- 93 Vezi adnotarea 78. — 339.
- 94 E. Buret. „Cours d'économie politique”. Bruxelles 1842 ; A. Tocqueville. „L'ancien régime et la révolution”. Paris 1856 ; J. C. L. Simonde de Sismondi. „Nouveaux principes d'économie politique, ou De la richesse dans ses rapports avec la population”. Seconde édition, tome I, Paris 1827. — 341.
- 95 Th. Tooke, W. Newmarch. „A History of Prices, and of the State of the Circulation, during the nine years 1848—1856. In two volumes ; forming the fifth and sixth volumes of the History of Prices from 1792 to the present time”. Vol. VI, London 1857, p. 29—30. — 345.
- 96 Marx se referă la lucrările : L. Mounier. „De l'agriculture en France, d'après les documents officiels avec des remarques par M. Rubichon”. Paris 1846 ; M. Rubichon. „Du mécanisme de la société en France et en Angleterre”. Nouvelle édition. Paris 1837. — 346.
- 97 Vezi [J. Massie.] „An Essay on the Governing Causes of the Natural Rate of Interest ; wherein The Sentiments of Sir William Petty and Mr. Locke, on that Head, are considered”. London 1750, p. 23—24. — 349.
- 98 *Bandes noires* (Bandeles negre) — societăți de speculanți apărute în Franța în secolul al XIX-lea ; se ocupau cu cumpărarea de domenii și cu revînzarea lor ca mici parcele, întrucît cererea și prețul la parcelele mici erau cu mult mai mari decît atunci cînd se vindeau mari loturi de pământ. — 349.
- 99 M. Rubichon. „Du mécanisme de la société en France et en Angleterre”. Nouvelle édition. Paris 1837. — 349.
- 100 Vezi F. W. Newman. „Lectures on Political Economy”. London, 1851, p. 180—181. — 349.
- 101 Vezi L. Mounier. „De l'agriculture en France, d'après les documents officiels avec des remarques par M. Rubichon”. Paris 1846. — 349.
- 102 Vezi J. Liebig. „Die Chemie in ihrer Anwendung auf Agricultur und Physiologie”. 7. Auflage, Braunschweig 1862. — 351.
- 103 „*Rudis indigestaque moles*” — (colos grosolan și lipsit de armonie) — Ovidiu, „*Metamorfoze*”, cartea I, 7. — 353.
- 104 „Al treilea în legămint” — cuvinte din balada lui Schiller „*Chezășia*” ; sînt rostite de tiranul Dionysos, care cere să fie primit în legămintul celor doi prieteni adevărați. — 353.
- 105 Vezi K. Marx și F. Engels. Opere, vol. 23, București, Editura politică, 1966, p. 541—548. — 356.
- 106 Vezi W. Roscher „*System der Volkswirtschaft*”. Band I : „*Die Grundlagen der Nationalökonomie*”. Dritte, vermehrte und verbesserte Auflage, Stuttgart und Augsburg 1859. — 364.

- 107 A. Smith. „An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations”. Vol. I, London 1776, p. 63. Concepțiile lui Smith asupra sălariului, profitului și rentei funciare, ca și asupra surselor valorii sînt analizate amănunțit de Marx în volumul al II-lea al „Capitalului” (vezi K. Marx și F. Engels. Opere, vol. 24, București, Editura politică, 1967, p. 378—401) și în „Teorii asupra plusvalorii” (vezi K. Marx. „Teorii asupra plusvalorii”, partea I, București, Editura politică, 1959, p. 50—96). — 364.
- 108 Vezi K. Marx și F. Engels. Opere, vol. 24, București, Editura politică, 1967, p. 414. — 376.
- 109 J. B. Say. „Traité d'économie politique”. Quatrième édition, tome II, Paris, 1819. — 379.
- 110 Vezi Th. Tooke. „An Inquiry into the Currency Principle”. 2nd. ed., London 1844, p. 36. — 380.
- 111 P. J. Proudhon. „Qu'est-ce que la propriété ? ou Recherches sur le principe du droit et du gouvernement”. Paris 1841, p. 201—202. — 381.
- 112 Vezi A. Quetelet. „Sur l'homme et le développement de ses facultés, ou Essai de physique”. Tomes I—II, Paris 1835. — 398.
- 113 Evident, Marx se referă la lucrarea „A Prize Essay on the Comparative Merits of Competition and Cooperation”. London 1834. — 420.
- 114 Lucrarea de față a fost scrisă de Engels după apariția volumului al III-lea al „Capitalului” lui Marx. În scrisoarea adresată lui Kautsky la 21 mai 1895 Engels se referă la intenția sa de a publica în revista „Neue Zeit” o completare la volumul al III-lea al „Capitalului” sub forma a două articole. Primul articol, „Legea valorii și rata profitului”, a fost scris în legătură cu faptul că literatura economică burgheză lansase zvonul că între volumul I și volumul al III-lea ar exista „contradicții”. Acest articol a fost publicat la puțin timp după moartea lui Engels în organul de presă al Partidului social-democrat din Germania, „Neue Zeit”. Pentru al doilea articol a fost schițat un plan-concept în 7 puncte în conformitate cu principalele probleme pe care Engels intenționa să le trateze în acest articol. Manuscrisul a fost intitulat „Bursa. Observații suplimentare la volumul al III-lea al «Capitalului»”.
- „Die Neue Zeit” — revistă politică-teoretică a social-democrației germane, a apărut la Stuttgart din 1883 pînă în octombrie 1890 lunar, din 1890 pînă în toamna anului 1923 săptămînal. Din 1883 redactor al revistei a fost K. Kautsky, din octombrie 1917 pînă în toamna anului 1923 — G. Kunov. În 1885—1894 Engels a publicat în revistă o serie de articole, a ajutat în permanență cu sfaturi redacția revistei și adesea a criticat-o pentru abaterile ei de la marxism. Începînd din a doua jumătate a ultimului deceniu al secolului al XIX-lea, după moartea lui Engels, revista a început să publice sistematic materiale ale revizionistilor. În anii primului război mondial revista s-a situat pe poziții centriste, sprijinindu-i de fapt pe social-șoviniști. — 424.
- 115 „Nuova Antologia di scienze, lettere ed arti” — revistă de literatură și artă de orientare liberală ; a apărut lunar la Florența din 1866 pînă în 1878, iar din 1878 pînă în 1943 de două ori pe lună la Roma. — 428.
- 116 *Dulcamara* — personaj din opera lui Donizetti „Elixirul dragostei” ; tipul șarlatanului. — 428.
- 117 „La Rassegna” — bisăptămînal italian de orientare burgheză, a apărut din 1892 pînă în 1895 la Neapole.
- „La Riforma Sociale” — revistă lunară italiană de orientare burghezo-liberală, apare din 1894 la Torino și Roma. — 429.

- 118 Heine. Postfață la Romancero. — 430.
- 119 *Sganarel* — personaj din comedia lui Molière „Don Juan”, servitorul lui Don Juan ; tipul secăturii abile. — 430.
- 120 Engels se referă la legenda biblică despre prezicătorul Bileam, care a fost invitat de Balac, împăratul moabiților, să-i blesteme pe israeliți. Dar la îndemnul lui Dumnezeu, Bileam, în loc de blestem, a rostit binecuvântarea. Engels îl ironizează pe Loria pentru lipsa de principii și pentru duplicitatea lui — 430.
- 121 „*Archiv für soziale Gesetzgebung und Statistik*” — revistă politică-economică germană, a apărut sub această denumire de patru ori pe an : din 1888 pînă în 1903 la Tübingen, iar apoi la Berlin, sub redacția lui G. Braun. — 430.
- 122 „*Sozial-politisches Zentralblatt*” — săptămînal german de orientare social-reformistă, a apărut sub acest titlu la Berlin din 1892 pînă în 1895, sub redacția social-democratului G. Braun. — 431.
- 123 Engels se referă la scrisoarea lui C. Schmidt din 1 ianuarie 1895. Engels a criticat aceste teze și în răspunsul la scrisoarea lui C. Schmidt din 12 martie 1895. — 431.
- 124 Este vorba despre descoperirea Cubei, a insulelor Haiti, Bahamas, a continentului nord-american, a căii maritime spre India pe la sudul Africii și, în sfîrșit, a Americii de Sud. — 439.

Indice bibliografic

cuprinzînd lucrările menționate de Marx și Engels

La lucrările citate de Marx și Engels au fost indicate, în măsura în care acest lucru a putut fi stabilit, edițiile presupuse că ar fi fost folosite de ei. În unele cazuri, în special acolo unde izvoarele bibliografice nu sînt precizate, nu se menționează ediția. Legile și documentele sînt indicate numai atunci cînd se citează din ele. Unele izvoare nu au putut fi identificate.

I. — Opere și articole ale unor autori cunoscuți și ale altora, anonimi

- Anderson, James* : A calm investigation of the circumstances that have led to the present scarcity of grain in Britain : Suggesting the means of alleviating that evil, and of preventing the recurrence of such a calamity in future. (Written December 1800.) 2nd ed. London 1801 — 162.
- Arnd, Karl* : Die naturgemässe Volkswirthschaft, gegenüber dem Monopoliengeiste und dem Communismus, mit einem Rückblicke auf die einschlagende Literatur. Hanau 1845. — 328.
- Augier, Marie* : Du crédit public et de son histoire depuis les temps anciens jusqu'a nos jours. Paris 1842. — 138, 155.
- Bell, G. M.* : The philosophy of joint stock Banking. London 1840. — 90.
- Die Bibel* oder die ganze Heilige Schrift des alten und neuen Testaments. Nach der deutschen Übers. Martin Luthers. — 430.
- Briscoe, John* : A discourse on the late funds of the million-act, and Bank of England. Shewing, that they are injurious to the nobility and gentry, and ruinous to the trade of the nation. Together with proposals for the supplying their Majesties with money on easy terms, exempting the nobility, gentry & c. from taxes, enlarging their yearly estates, and enriching all the subjects in the Kingdom, by a national land-bank. Humbly offered and submitted to the consideration of the Lords spiritual and temporal, and Commons in Parliament assembled. 3rd ed., with an appendix. London 1696. — 145.

- Buret, Antoine-Eugène* : Cours d'économie politique. Bruxelles 1842. — 341.
- Büsch, Johann Georg* : Theoretisch-praktische Darstellung der Handlung in ihren mannichfaltigen Geschäften. 3., verm. und verb. Ausg. mit Einschaltungen und Nachträgen von G. P. H. Normann. Bd. 2. Hamburg 1808. — 155, 156.
- (*Cantillon, Richard* :) Essai sur la nature du commerce en général. Trad. de l'anglois. In : Discours politiques. T. 3e. Amsterdam. 1756. — 322.
- Carey, H(enry) C(harles)* : The past, the present, and the future. Philadelphia 1848. — 162.
- Chamberlayne, Hugh* : A proposal for a bank of secure current credit to be founded upon land, in order to the general good of landed men, to the great increase of the value of land, and the no less benefit of trade and commerce. (London) 1695. — 145.
- Chamberlen, Hugh* : A few proposals, humbly recommending, to the serious consideration of His Majesty's High Commissioner, and the Right Honourable, the Estates of Parliament, the establishing a land-credit in the Kingdom ; with several explanations of, and arguments for, the same ; together with full answers to all such objections, as have hitherto appeared against it. Edinburgh 1700. — 145.
- Child, Josias* : Traités sur le commerce et sur les avantages qui résultent de la réduction de l'intérêt de l'argent, avec un petit traité contre l'usure ; par Thomas Culpeper. Trad. de l'Anglois. Amsterdam, Berlin 1754. — 147.
- Comte, Charles* : Traité de la propriété. T. 1—2. Paris 1834. — 160.
- Corbet, Thomas* : The currency theory reviewed ; in a letter to the Scottish people on the menaced interference by government with the existing system of banking in Scotland, By a banker in England. Edinburgh 1854. — 18, 65.
- Daire, (Louis-François)-Eugène* : Introduction. In : Physiocrates. Quesnay, Dupont de Nemours, Mercier de la Rivière, Baudeau, Le Trosne, avec une introd. sur la doctrine des physiocrates, des commentaires et des notices historiques, par Eugène Daire. le partie. Paris 1846. — 325.
- Doctrine de Saint-Simon. Exposition. Première année. 1828—1829. 3e éd., rev. et augmentée. Paris 1831. — 149.
- Dombasle, C(hristophe)-J(oseph)-A(lexandre) Mathieu de* : Annales agricoles de Roville, ou mélanges d'agriculture, d'économie rurale, et de législation agricole. 1e—8e et dernière livraison, supplément. Paris 1824—1837. — 300, 349.
- Dove, Patrick Edward* : The elements of political economy. In 2 books. Book 1 : On method. Book 2 : On doctrine. With an account of Andrew Yarranton, the founder of English political economy. Edinburgh, London 1854. — 174, 180.
- (*Enfantin, Barthélemy-Prosper* :) Religion Sain-Simonienne. Économie politique et politique. Articles extraits du Globe. Paris. 1831. — 149, 152, 153.
- Engels, Friedrich* : Lage der arbeitenden Klasse in England. Nach einer Anschauung und authentischen Quellen. Leipzig 1845. — 313
— ...2., durchges. Aufl. Stuttgart 1892. — 313.
- Forcade, Eugène* : La guerre du socialisme. II. L'économie politique révoltionnaire et sociale. In : Revue des deux Mondes. Nouv. série. T. 24. Paris 1848. — 318.

- Francis, John* : History of the bank of England, its times and traditions. Vol. 1. 3rd ed. London (1848). — 145—149.
- Gilbart, James William* : The history and principles of banking. London 1834. — 52.
- An inquiry into the causes of the pressure on the money market during the year 1839. London 1840. — 84, 88.
- Hardcastle, Daniel* : Banks and bankers. 2-nd ed., with an appendix, comprising a review of the failures amongst private and joint-stock banks. London 1843. — 89, 155.
- Hegel, Georg-Wilhelm Friedrich* : Encyclopädie der philosophischen Wissenschaften im Grundrisse. 1. Th. Die Logik. Hrsg. von Leopold von Hennig. In : Werke. Vollst. Ausg. durch einen Verein von Freunden des Verwigten. Bd. 6. Berlin 1840. — 318.
- Grundlinien der Philosophie des Rechts, oder Naturrecht und Staatswissenschaft im Grundrisse. Hrsg. von Eduard Gans. Ibid. 2. Ausg. Bd. 8. Berlin 1840. — 159.
- Nachwort zum „Romancero“. 430.
- Heyd, Wilhelm* : Geschichte des Levantehandels im Mittelalter. Bd. 2. Stuttgart 1879. — 438.
- Horaz* : Episteln. — 163.
- Hüllmann, Karl Dietrich* : Staetewesen des Mittelalters. Th. 2. Grundverfassung. Bonn 1827. — 141.
- An inquiry into the those principles, respecting the nature of demand and the necessity of consumption, lately advocated by Mr. Malthus, from which it is concluded, that taxation and the maintenance of unproductive consumers can be conducive to the progress of wealth. London 1821. — 187.
- Interest of money mistaken, or a treatise, proving, that the abatement of interest is the effect and not the cause of the riches of a nation, and that six per cent, is a proportionable interest to the present condition of this Kingdom. London 1668. — 147.
- Johnston, James F(inlay) W(eir)* : Notes or North America, agricultural, economical, and social. 2 vol. 1. Edinburgh, London 1851. — 212, 213.
- Jones, Richard* : An essay on the distribution of wealth, and on the sources of taxation. London 1831. — 300.
- Kinnear, John G.* : The crisis and the currency : with a comparison between the English and Scotch systems of banking. London 1847. — 76.
- Laing, Samuel* : National distress ; its causes and remedies. London 1844. — 312.
- Laing, Seton* : A new series of the great City frauds of Cole, Davidson & Gordon ; corr. and enlarged. 5th ed. London (1869). — 80.
- Lavergne, Léonce de* : The rural economy of England, Scotland, and Ireland. Transl. from the French, with notes by a scottish farmer, Edinburgh, London 1855. — 172, 173.

- Liebig, Justus von* : Die Chemie in ihrer Anwendung auf Agricultur und Physiologie. 7. Aufl. Th. 1 : Der chemische Process der Ernährung der Vegetabilien. Braunschweig 1862. — 285, 351.
- (*Linguet, Simon-Nicolas-Henri* :) Théorie des loix civiles, ou principes fondamentaux de la société. T. 1—2. Londres 1767. — 329.
- List, Friedrich* : Die Ackerverfassung, die Zwergwirthschaft und die Auswanderung Stuttgart, Tübingen 1842. — 421.
- Loria, Achille* : Karl Marx. In : Nuova antologia di Scienze, Lettere ed Arti. Roma. Seconda serie. Vol. 38. Nr. 7 din 1 aprilie 1883. — 429.
- L'opera postuma di Carlo Marx : In : Nuova Antologia. Rivista di Scienze, Lettere ed Arti. Roma. Terze serie. Vol. 55. Nr. 3 din 1 februarie 1895. — 426, 429.
- Luther, Martin* : An die Pfarrherrn wider den Wucher zu predigen. Vermanung. Wittemberg 1540. — 154, 155.
- An die Pfarherrn wider den Wucher zu predigen. Vermanung. 1540. In : Der Sechste Teil der Bücher des Ehrnwürdigen Herrn Doctoris Martini Lutheri... Wittemberg 1589. — 155.
- Macaulay, Thomas Babington* : The history of England from the accession of James the Second, Vol. 4. London 1855. — 148.
- Malthus, T(homas) R(obert)* : An inquiry into the nature and progress of rent, and the principles by which it is regulated. London 1815. — 201.
- Principles of political economy considered with a view to their practical application. 2nd ed. with considerable additions from the author's own manuscript and an original memoir, London 1836. — 201.
- Maron, H.* : Extensiv oder Intensiv ? Ein Kapitel aus der landwirtschaftlichen Betriebslehre. Oppeln 1859. — 346.
- Marx, Karl* : Das Kapital. Kritik der politischen Oekonomie. Bd. 1. Buch 1. : Der Produktionsprocess des Kapitals. 2 verb. Aufl. Hamburg 1872. — 31, 67—69, 116, 159, 170, 173, 296, 333, 356, 373, 388, 416, 425, 435.
- Das Kapital. Kritik der politischen Oekonomie. Bd. 1 : Der Produktionsprocess des Kapitals. 3. verm. Aufl. Hamburg 1883. — 31, 67—69, 116, 159, 170, 173, 296, 333, 356, 373, 388, 416, 425, 435.
- Das Kapital. Kritik der politischen Oekonomie. Bd. 2. Buch 2 : Der Circulationsprocess des Kapitals. Hrsg. von Friedrich Engels. Hamburg 1885. — 25, 75, 76, 313, 365, 374, 376, 382, 430.
- Kapital. Kritik der politischen Oekonomie. Bd. 3. Th. 1—2. Buch 3 : Der Gesamtprocess der kapitalistischen Production. Hrsg. von Friedrich Engels. Hamburg 1894. — 425, 429—433, 444.
- Misère de la philosophie. Réponse à la philosophie de la misère de M. Proudhon. Paris, Bruxelles 1847. — 151, 152.
- Zur Kritik der politischen Oekonomie. 1. Heft. Berlin 1859. — 91—95, 104, 151, 180, 323.

- (Massie, Joseph :) An essay on the governing causes of the natural rate of interest ; wherein the sentiments of Sir William Petty and Mr. Locke, on that head, are considered. London 1750. — 349.
- Mill, John Stuart : Essays on some unsettled questions of political economy. London 1844. — 415.
- Mommsen, Theodor : Römische Geschichte. 2. Aufl. Bd. 1—3. Berlin 1856—1857 — 326.
- Morton, J(ohn) C(halmers) : On the forces used in agriculture. In : Journal of Society of Arts. London, din 9 decembrie 1859. — 171.
- Morton, John Lockart : The resources of estates : being a treatise on the agricultural improvement and general management of landed property. London 1858. — 172, 173, 216.
- Möser, Justus : Osnabrückische Geschichte. 1. Th., mit Urkunden. Neue verm. und verb. Aufl. ...Berlin, Stettin 1780. — 329.
- Mounier, L. : De l'agriculture en France, d'après les documents officiels. Avec des remarques par Rubichon. T. 1—2. Paris 1846. — 346, 349.
- Newman, Francis William : Lectures on political economy. London 1851. — 138, 199, 210, 349.
- (North, Sir Dudley :) Discourses upon trade ; principally directed to the cases of the interest, coynage, clipping, increase of money. London 1691. — 155.
- Opdyke, George : A treatise on political economy. New York 1851. — 211.
- Ovid : Metamorphosen. — 353.
- Passy, H(ippolyte-Philibert) : Rente du sol. In : Dictionnaire de l'économie politique... 2e éd. T. 2. Paris 1854. — 309, 319, 322, 325.
- Pecqueur, C(onstantin) : Théorie nouvelle d'économie sociale et politique, ou études sur l'organisation des sociétés. Paris 1842. — 152.
- (Petty, William) : A treatise of taxes and contributions. Shewing the nature and measures of cown-lands, assements, customs, poll-moneys, lotteries, benevolence, penalties, monopolies, offices, tythes, raising of coins, harth-money, excize, etc. With several intersperst discourses and digressions concerning warrs, the church, universities, rents and purchases, usury and exchange, banks and lombards, registries for conveyances, beggars, ensurance, exportation of money, wool, free-ports, coins, housing, liberty of conscience, etc. The same being frequently applied to the present state and affairs of Ireland. London 1667. — 323.
- A prize on the comparative merits of competition and cooperation. London 1834. — 420.
- Proudhon, P(ierre)-J(oseph) : Qu'est-ce que la propriété ? Ou recherches sur le principe du droit et du gouvernement. 1er mémoire. Paris 1841. — 381.
- Quételet, A(dolph-Lambert-Jaques) : Sur l'homme et le développement de ses facultés, ou essai de physique sociale. T. 1—2. Paris 1835. — 398.

- Ramsay, George* : An essay on the distribution of wealth. Edinburgh 1846. — 307.
- Reden, (Friedrich Wilhelm Otto Ludwig), Freiherr von* : Vergleichende Kultur-Statistik des Geburts- und Bevölkerungsverhältnisse der Gross-Staaten Europas. Berlin 1848. — 11, 12.
- Religion Saint-Simonienne... vezi (Enfantin, Barthélemy-Prospér.)* Religion Saint-Simonienne... Paris 1831.
- Ricardo, David* : On the principles of political economy, and taxation. 3rd ed. London 1821. — 191, 192, 201, 209, 353, 379, 391.
- Rodbertus, (-Jagetzow, Johann Karl)* : Sociale Briefe an von Kirchmann. Dritter Brief : Widerlegung der Ricardo'schen Lehre von der Grundrente und Begründung einer neuen Rententheorie. Berlin 1851. — 317, 318.
- Roscher, Wilhelm* : Die Grundlagen der Nationalökonomie. Ein Hand- und Lesebuch für Geschäftsmänner und Studierende. 3., verm., und verb. Aufl., Stuttgart, Augsburg 1858. — 364.
- Rubichon, (Maurice)* : Du mécanisme de la société en France et en Angleterre. Nouv. éd. Paris 1837. — 171, 346, 349.
- (Saint-Simon, Claude-Henri de Rouvroy, comte de)* : Nouveau christianisme. Dialogues entre un conservateur et un novateur. 1er dialogue. Paris 1825. — 148.
- Say, Jean-Baptiste* : Traité d'économie politique, ou simple exposition de la manière dont se forment, se distribuent et se consomment les richesses. 4e éd. T. 2. Paris 1819. — 379.
- Schmidt, Conrad* : Der dritte Band des „Kapitals“. In : Socialpolitisches Centralblatt, Berlin, din 25 februarie 1895. — 431.
- Sismondi, J(ean)-C(harles)-L(éonard) Sismonde de* : Nouveaux principes d'économie politique, ou de la richesse dans ses rapports avec la population. 2nd. éd. T. 1—2. Paris 1827. — 21, 22, 341.
- Smith, Adam* : An inquiry into the nature and causes of the wealth of nations. With a memoir of the author's life. Complete in one vol. Aberdeen, London 1848. — 17, 158, 307, 312—314, 325, 326, 380.
- Sombart, Werner* : Zur Kritik des ökonomischen Systems von Karl Marx. In : Archiv für soziale Gesetzgebung und Statistik... Bd. 7. Berlin 1894. — 430.
- Some thought of the interest of England. By a lover of commerce. London 1697 — 150.
- Steuart, James* : An inquiry into the principles of political oecomy ; being an essay on the science of the domestic policy in free nations. In 3 vols. Vol. 1. Dublin 1770. — 324.
- Storch, Henri* : Considérations sur la nature du revenu national. Paris 1824. — 384, 389.
- Cours d'économie politique, ou exposition des principes qui déterminent la prospérité des nations. T. 1—2. St-Petersbourg 1815. — 200, 364, 384
- Thiers, A(dolph)* : De la propriété. Paris 1848. — 166.

- The three prize essays on agriculture and the corn law. Publ. by the National Anti-Corn-Law League. Manchester, London 1842. — 169.
- Thun, Alphons*: Die Industrie am Niederrhein und ihre Arbeiter. 2. Th.: Die Industrie des bergischen Landes. (Solingen, Remscheid und Elberfeld-Barmen) Leipzig 1879. — 437.
- Tocqueville, Alexis de*: L'ancien régime et la révolution. Paris 1856. — 341.
- Tooke, Thomas*: A history of prices, and of the state of the circulation, from 1793 to 1837; preceded by a brief sketch of the state of the corn trade in the last two centuries. In 2 vols. Vol. 2. London 1838. — 29.
- A history of prices, and of the state of the circulation, from 1839 to 1847 inclusive: with a general review of the currency question, and remarks on the operation of the act 7&8 Vict. c. 32. Being a continuation of the history of prices from 1793 to 1839. London 1848. — 30.
- An inquiry into the currency principle: the connection of the currency with prices, and the expediency of a separation of issue from banking. 2nd. ed London 1844. — 380.
- Tooke, Thomas, and William Newmarck*: A history of prices, and of the state of the circulation, during the nine years 1848—1856. In 2 vols.; forming the 5th and 6th vol. of the „History of prices from 1792 to the present time“. London 1857. — 30, 345.
- Tuckett, J(ohn) D(ebell)*: A history of the past and present state of the labouring population including the progress of agriculture, manufacture, and commerce In 2 vols. Vol. 1. London 1846. — 145.
- Vinçard, (Pierre-Denis)*: Histoire du travail et des travailleurs en France. T. 1—2 Paris 1845. — 325.
- (Wakefield, Edward Gibbon)*: England and America. A comparison of the social and political state of both nations. Vol. 1—2. London 1833. — 296, 307.
- Walton, Alfred A.*: History of the landed tenures of Great Britain and Ireland, from the Norman conquest to the present time, dedicated to the people of the United Kingdom. London 1865. — 163, 164.
- (West, Edward)*: Essay on the application of the capital to land, with observations shewing the impolicy of the great restriction of the importation of corn, and that the bounty of 1688 did not lower the price of it. By a fellow of university college, Oxford. London 1815. — 202.

II. Rapoarte parlamentare și alte publicații oficiale

- Census of England and Wales for the year 1861. London 1863. — 163—164
- Compte rendu des séances de l'Assemblée Nationale. Exposés des motifs et des projets de lois présentés par le gouvernement; rapport de MM. les représentants, T. 2e. Din 17 iunie 1848. Paris. — 166.

- First report from the secret committee on commercial distress ; with the minutes of evidence. Ordered, by the House of Commons, to be printed, 8 June, 1848. — 14, 19, 30—32, 84.
- Report from the secret committee of the House of Lords appointed to inquire into the causes of the distress which has for some time prevailed among the commercial classes and howfar it has been affected by the laws for regulating the issue of the bank notes payable on demand. Together with the minutes of evidence, and an appendix. Ordered, by the House of Commons, to be printed, 28 July 1848. (Reprinted, 1857). — 56, 69—72, 84, 88, 97, 98, 102—104, 106—108, 112, 113.
- Report from the select committee on bank acts : together with the proceedings of the committee, minutes of evidence, appendix and index. Part I. Report and evidence. Ordered, by the House of Commons, to be printed, 30 July 1857. — 29, 30, 38, 40, 41, 45, 46, 53—55, 63, 68, 71, 73, 76—84, 85—88, 95—98, 100, 102, 104—108, 110, 111, 114—115, 118—120, 122—128, 313.
- ...Part II. Appendix and index. — 66.
- Report from the select committee on the bank acts ; together with the proceedings of the committee, minutes of evidence, appendix and index. Ordered, by the House of Commons, to be printed, 1 July 1858. 20, 29, 30, 41, 42, 44, 68, 69, 109.
- Report from the select committee on petitions relating to the corn laws of this Kingdom : together with the minutes of evidence, and an appendix of accounts. Ordered, by the House of Commons, to be printed, 26 July 1814. — 169—170.
- Reports of the inspectors of factories to Her Majesty's Principal Secretary of State for the Home Department. — 168—169.
- Reports respecting grain, and the corn laws : viz : First and second reports from the Lords committees, appointed to enquire into the state of the growth, commerce and consumption of grain, and all laws relating thereto ; ...Ordered by the House of Commons, to be printed, 23 November 1814. — 169—170.

III. *Periodice*

- Archiv für soziale Gesetzgebung und Statistik.* Vierteljahresschrift zur Erforschung der gesellschaftlichen Zustände aller Länder. In Verbindung mit einer Reihe namhafter Fachmänner des In- und Auslandes hrsg. von Heinrich Braun. Bd. 7. Berlin 1894. — 430.
- The Daily News.* London, 15 decembrie 1892. — 19
- 18 ianuarie 1894. — 86—87.
- The Economist.* Weekly Commercial Times, Bankers' Gazette, and Railway Monitor : a political, literary, and general newspaper. (London). — 95, 129—132.
- 22 mai 1847. — 85, 129.
- 21 august 1847. — 133.

- 23 octombrie, 1847. — 107.
- 20 noiembrie 1847. — 42, 43.
- 11 decembrie, 1847. — 117.
- 30 noiembrie, 1850. — 134.
- 11 ianuarie, 1851. — 134.

The Edinburgh Review, or Critical Journal: August-December 1831. To be continued quarterly. Vol. 54. — 319—320.

Journal of the Society of Arts, and of the institutions in Union. London, 9 decembrie 1859. — 171.

The Morning Star. (London), 15 decembrie 1865. — 173. 174

Die Neue Zeit. Revue des geistigen und öffentlichen Lebens. Stuttgart 14. Jg. 1895—1896. Nr. 1 și 2. — 425.

Nuova Antologia. Rivista di Scienze, Lettere ed. Arti. Roma. Terza serie Vol. 55. Nr. 3. 1 februarie 1895. — 426, 428.

La Rassegna. Napoli, Nr. 1, 1895. — 429.

Revue des deux Mondes. 4e série. T. 31e. Paris 1842. — 429
— Nouv. série. T. 24. Paris 1848. — 381.

La Riforma Sociale. Torino, Roma, 25 februarie 1895. — 429

Sozialpolitisches Centralblatt. Berlin, 25 februarie 1895. — 430

Indice de nume

A

- Alexander*, Nathaniel — comerciant englez. — 97.
- Anderson*, James (1739—1808) — economist scoțian, precursor al lui Ricardo în domeniul teoriei rentei funciare. — 162, 163.
- Anderson*, James Andrew — bancher englez. — 70, 71, 107.
- Ana (Stuart)* (1665—1714) — regină a Angliei (1702—1714); în timpul domniei ei Anglia și Scoția s-au unit constituind Marea Britanie (1707). — 155
- Arbuthnot*, John — fermier englez; autorul unei lucrări, apărute anonim în 1773, despre legătura dintre prețul mijloacelor de subzistență și mărimea terenurilor arendate. — 94.
- Arhimede* (aprox. 287—212 î.e.n.) — matematician și fizician grec. — 426.
- Aristotel* (384—322 î.e.n.) — mare filozof al antichității; în filozofie a oscilat între materialism și idealism; în concepțiile sale economice a susținut economia naturală a societății sclavagiste; a fost primul care a analizat forma valoare și cele două forme inițiale ale capitalului (capitalul comercial și capitalul cămătăresc). — 429.
- Arnd*, Karl (1788—1877) — economist burghez german, reprezentant al economiei politice vulgare. — 328.
- Attwood*, Mathias (1799—1851) — bancher și economist englez, reprezentant al școlii „little shilling men” din Birmingham. — 83, 104.
- Attwood*, Thomas (1783—1856) — bancher englez, politician (radical burghez) și economist, reprezentant al școlii „little shilling men” din Birmingham; fratele celui de mai sus. — 83, 104.
- Augier*, Marie — ziarist francez, autorul unor lucrări care tratează probleme de economie. — 137, 155.

B

- Bell*, G. M. — în prima jumătate a sec. al XIX-lea directorul Băncii scoțiene; autorul unor lucrări despre sistemul bancar și despre circulația banilor. — 90.
- Braun*, Heinrich (1854—1927) — ziarist, social-democrat, reformist; fondatorul ziarului „Die Neue Zeit”, editorul publicației „Archiv für soziale Gesetzgebung und Statistik” și altor publicații; deputat în Reichstag. — 430, 431.
- Bright*, John (1811—1889) — fabricant englez, politician liberal, adept al liberului schimb, fondator al Ligii îm-

- potriva legilor cerealelor, începînd din deceniul al șaptelea al secolului trecut, șeful aripii de stînga a partidului liberal; a fost de mai multe ori ministru în guvernele liberale. — 173.
- Briscoe, John** (sfîrșitul sec. al XVII-lea) — întreprinzător englez, membru al parlamentului; a sprijinit proiectul lui Chamberlen de fondare a unei bănci agricole. — 145.
- Brown, William** (1784—1864) — comerciant și bancher englez, adept al liberului schimb. — 106.
- Buret, Antoine-Eugène** (1810—1842) — socialist mic-burghez francez, economist, adept al sismondismului. — 341.
- Büch, Johann Georg** (1728—1800) — scriitor și economist; adept al concepțiilor mercantile; în 1767 a fondat Academia comercială din Hamburg. — 156.
- C**
- Cagliostro, Alessandro** (Giuseppe Balsamo) (1743—1795) — aventurier italian. — 429.
- Calvin, Jean** (1509—1564) — alături de Luther, mare reformator în sec. al XVI-lea. — 444.
- Carol al II-lea** (1630—1685) — rege al Angliei (1660—1685). — 146, 154.
- Carol cel Mare** (aprox. 742—814) — rege al francilor (768—800) și împărat roman (800—814). — 141, 142, 325.
- Cantillon, Richard** (1680—1734) — economist și comerciant englez. — 322.
- Capps, Edward** — antreprenor englez. — 313.
- Cardwell, Edward, Viscount** (1813—1886) — om de stat britanic, la început tory, un timp a fost în partidul lui Peel, ulterior liberal; președinte al Camerei de Comerț (1852—1855), secretar de stat pentru Irlanda (1859—1861), ministru al coloniilor (1864—1866) și ministru de război (1868—1874). — 98.
- Carey, Henry Charles** (1793—1879) — economist vulgar american, protecționist, a preconizat armonia dintre clase în societatea burgheză. — 139, 161, 164.
- Cato, Marcus Portius** (cel Bătrîn) (234—149 î.e.n.) — om de stat roman, a apărat privilegiile aristocrației sclavagiste; latifundiar. — 325.
- Cayley** — economist englez, reprezentant al școlii „little shilling men” din Birmingham; membru al Bankcommittee în 1857. — 83.
- Chamberlen** sau **Chamberlayne, Hugh** (1630—1720) — medic și economist englez; la sfîrșitul secolului al XVII-lea a elaborat proiectul unei bănci agricole în care vedea un mijloc pentru eliberarea de cămătărie. — 145.
- Chapman, David Barclay** — bancher englez asociat al Băncii de scont din Londra, Overend, Gurney & Co. — 55, 73, 76—85, 118.
- Child, Sir Josiah** (Josias) (1630—1699) — comerciant și economist englez, mercantilist. — 147, 148.
- Clay, Sir William** (1791—1869) — politician liberal și economist englez, adept al lui „currency principle”, membru al parlamentului. — 85.
- Comte, François-Charles-Louis** (1782—1837) — publicist liberal și economist francez. — 159.
- D**
- Daire, Louis-François-Eugène** (1798—1847) — economist francez, editor al unor lucrări de economie politică. — 325.

Davenant (D'Avenant), Charles (1656—1714) — economist și statistician englez; unul dintre cei mai de seamă mercantiliști. — 202.

Davidson, Daniel Mitchell — comerciant englez; în 1854 când s-au descoperit operațiile sale comerciale frauduloase a fugit în străinătate. — 80.

Dombasle, Christoph-Joseph-Alexandre Mathieu de (1777—1843) — agronom. — 300, 349.

Dove, Patrick Edward (1815—1873) — filozof și economist englez. — 174, 180.

E

Enfantin, Barthélemy-Prosper (supranumit Père Enfantin) (1796—1864) — socialist utopic francez, adept al saint-simonismului; a condus împreună cu Bazard școala saint-simonistă; începând din deceniul al cincilea a deținut poziții importante în multe întreprinderi capitaliste. — 148.

Engels, Friedrich (1796—1860) — tatăl lui Friedrich Engels, în 1837 a fondat la Manchester iar apoi la Engelskirchen, împreună cu Ermen, o filatură de bumbac; pietist. — 14.

Engels, Friedrich (1820—1895). — 14, 34, 255, 425, 430, 432.

Epicur (aprox. 341—aprox. 270 î.e.n.) — filozof materialist grec, ateist. — 142.

F

Fawcett, Henry (1833—1884) — economist englez, discipolul lui John Stuart Mill; whig. — 171.

Forcade, Eugène (1820—1869) — publicist francez, economist vulgar. — 380, 381.

Fourier, François-Marie-Charles (1772—1837) — cunoscut socialist utopic fran-

cez, alături de Saint-Simon. — 149, 297.

Francis, John (1810—1866) — economist englez, salariat al Băncii Angliei, a scris istoria acesteia. — 145, 146.

Frederic al II-lea (1194—1250) — împărat al Sfântului imperiu roman de națiune germană (1220—1250). — 141.

Fullarton, John (1780—1849) — economist englez, autor al unor lucrări despre circulația banilor și despre credit; adversar al teoriei cantitative a banilor. — 7, 94.

G

Gardner, Robert — fabricant de bumbac din Manchester. — 31, 32.

Gurney, Samuel (1786—1856) — bancher englez, a condus Banca de scont Overend, Gurney & Co. din Londra (1825—1856). — 66, 71—73, 88, 118.

H

Hardcastle, Daniel — autor de lucrări economice englez, a scris și o lucrare consacrată sistemului bancar din Anglia. — 89, 155.

Harrington, James (1611—1677) — istoric și publicist englez; în lucrarea sa utopică „Oceana”, apărută în 1656, în timpul Republicii în Anglia, a propus reforme politice și sociale și a zugrăvit tabloul unei orânduiri ideale; a întreprins diverse încercări lipsite de succes pentru realizarea ideilor lui. — 429.

Hegel, Georg Wilhelm Friedrich (1770—1831) — filozof german, cel mai de seamă reprezentant al filozofiei clasice germane. — 158, 159, 318.

Heine, Heinrich (1797—1856) — mare poet revoluționar german; prieten apropiat al familiei Marx. — 429, 430.

Henric al VIII-lea (1491—1547) — rege al Angliei (1509—1547). — 154.

Herrenschwand, Jean (1728—1812) — economist elvețian. — 326.

Heyd, Wilhelm (1823—1906) — istoric, autor al unei lucrări despre istoria comerțului în evul mediu. — 438.

Hodgson, Adam — bancher englez ; în deceniul al cincilea al sec. al XIX-lea, directorul Băncii regale din Liverpool. — 30, 31.

Hubbard, John Gellibrand (1805—1889) — politician englez, conservator, membru al parlamentului ; membru al conducerii Băncii Angliei (1838). — 74, 87, 88, 95, 96, 131.

Hüllmann, Karl Dietrich (1765—1848) — istoric, a publicat o serie de lucrări de istorie a evului mediu. — 141.

Hume, David (1711—1776) — filozof englez, idealist subiectiv, agnostic, economist și istoric, prieten al lui Adam Smith, adversar al mercantilismului, unul dintre primii reprezentanți ai teoriei cantitative a banilor. — 92.

I

Iacob I (1566—1625) — rege al Angliei și Irlandei (1603—1625), rege al Scoției sub numele de Iacob al VI-lea (1567—1625). — 154.

J

Johnston, James Finlay Weir (1796—1855) — chimist englez, discipol al lui Berzelius, s-a ocupat îndeosebi de chimia agriculturii și industriei. — 160, 212, 213.

Jones, Richard (1790—1855) — economist englez ; lucrările lui reflectă decăderea și descompunerea școlii clasice în economia politică, totodată, într-o serie de probleme ale economiei politice, l-a depășit pe Ricardo. — 300, 301.

K

Kennedy, Primrose William — bancher englez, directorul unei bănci din Scoția. — 70, 71.

Kinnear, John G. — autor al unei lucrări despre sistemul bancar. — 70.

L

Laing, Samuel (1810—1897) — politician și publicist englez, membru al parlamentului, liberal ; a îndeplinit înalte funcții administrative în diferite societăți ale căilor ferate din Anglia. — 312.

Lavergne, Louis Gabriele-Léonce-Guilhand de (1809—1880) — politician și economist francez. — 172, 173.

Law, John of Lauriston (1671—1729) — economist burghez englez, financiar, ministru de finanțe al Franței (1719—1720) ; cunoscut prin speculațiile sale, cu ocazia emisiunii de bancnote, care s-au încheiat în 1720 printr-un crash total. — 148.

Liebig, Justus, Freiherr von (1803—1873) — chimist, deschizător de drumuri în domeniul chimiei teoretice și îndeosebi în domeniul chimiei organice și al chimiei analitice precum și în domeniul aplicării ei în agricultură. — 285, 309, 318, 351.

Linguet, Simon-Nicolas, Henri (1736—1794) — avocat, publicist, istoric și economist francez ; i-a combătut pe fiziocrați și a criticat libertățile burgheze de pe poziții feudal-absolutiste, enunțând, totodată, o serie de profunde observații critice asupra libertăților și proprietății burgheze. — 329.

List, Friedrich (1789—1846) — economist progresist al burgheziei germane din a doua jumătate a secolului al XIX-lea, adept al protecționismului extremist. — 421.

Locke, John (1632—1704) — cunoscut filozof dualist englez, senzualist; economist burghez; a oscilat între teoria nominalistă și teoria metalistă a banilor. — 164.

Loria, Achille (1857—1926) — economist și sociolog pozitivist italian; falsificator al marxismului. — 426, 432, 436.

Luther, Martin (1483—1546) — întemeietorul protestantismului (lutheranismului) german; ideolog al bürgerimii germane. În timpul războiului țărănesc din 1525 Luther s-a ridicat împotriva țărănimii răsculate și a sărăcimii orașelor trecind de partea principilor. — 143, 154, 155, 438.

M

Macaulay, Thomas Babington (1800—1859) — istoric și politician englez, whig, membru al parlamentului. — 147.

MacDonell, John — bancher englez, guvernator al Băncii Irlandei. — 70.

Malthus, Thomas Robert (1766—1834) — preot englez, economist, ideolog al aristocrației funciare ȋmburghezite, apologet al capitalismului, promotor al teoriei reacționare a suprapopulației. — 187, 201, 212.

Manley, Thomas (1628—1690) — scriitor și economist englez, mercantilist. — 146.

Maron, H. — autorul unei lucrări consacrate organizării agriculturii. — 346.

Marx, Karl (1818—1883). — 425—436.

Massie, Joseph (m. 1784) — economist englez, reprezentant al economiei politice clasice burgheze. — 349.

Mill, John Stuart (1806—1873) — economist burghez și filozof pozitivist englez; epigon al economiei politice clasice burgheze. — 63, 101, 102, 119, 415.

Mirabeau, Victor Riqueti, marquis de (1715—1789) — economist francez, fiziocrat. — 296.

Mommsen, Theodor (1817—1903) — cercetător al antichității. — 326.

Morris, James — guvernator al Băncii Angliei (1848) — 14, 18, 56, 113.

Morton, John Chalmers (1821—1888) — agronom englez. — 171, 172.

Morton, John Lockhart — agronom englez din a doua jumătate a secolului al XIX-lea. — 172, 216.

Möser, Justus (1720—1794) — istoric și publicist german, a apărat interesele burgheziei conservatoare germane. — 329.

Mounier, L. — istoric francez din a doua jumătate a secolului al XIX-lea, a publicat o lucrare despre agricultura în Franța. — 346, 349.

Murray, Robert — bancher englez, director al Provincial Bank of Ireland. — 70.

N

Napoleon I Bonaparte (1769—1821) — împărat al francezilor (1804—1814 și 1815). — 148.

Neave, Sheffield — guvernator al Băncii Angliei (1858). — 69.

Newman, Francis William (1805—1897) — filolog și publicist englez, radical burghez, autorul unor lucrări cu conținut religios, politic și economic. — 138, 199, 312, 349.

Newmarch, William (1820—1882) — economist și statistician englez. — 45, 68, 71, 84, 86, 103, 110, 114, 123—128.

Norman, George Warde (1793—1882) — economist englez, adept al școlii

„currency principle” ; membru al conducerii Băncii Angliei (1821—1872). — 94—95, 96.

North, Sir Dudley (1641—1691) — economist englez, unul dintre primii reprezentanți ai economiei politice clasice burgheze. — 155, 164.

O

Opdyke, George (1805—1880) — întreprinzător și economist american. — 211.

Overstone, Samuel Jones Loyd, lord (din 1860), baron (1796—1883) — bancher și economist englez, reprezentant al școlii „currency principle”. — 30, 53, 54, 58, 60, 62, 63, 79, 83, 92, 94, 96—100, 101—102, 105, 107, 108, 117.

Owen, Robert (1771—1858) — socialist utopist englez. — 149.

P

Palmer, John Horsley (1779—1858) — financiar englez, membru al conducerii (1811—1857) și guvernator al Băncii Angliei (1830—1832). — 102—105, 113.

Palmerston, Henry John Temple Viscount (1784—1865) — om politic englez, la începutul activității sale, tory, din 1830 unul dintre liderii aripii de dreapta a whigilor, ministru de externe (1830—1834, 1835—1841, 1846—1851), ministru de interne (1852—1855) și prim-ministru (1855—1865). — 168—169.

Passy, Hippolyte-Philibert (1793—1880) — economist vulgar și politician francez, ministru de finanțe în timpul celei de-a doua Republici. — 309, 318—319, 322, 325, 327—328.

Paterson, William (1658—1719) — comerciant englez, fondatorul Băncii Angliei și Băncii Scoției. — 147.

Pecqueur, Constantin (1801—1887) — economist și socialist utopist francez. — 152.

Peel, Sir Robert (1788—1850) — om de stat englez, liderul torilor moderați, care au primit, după numele lui, denumirea de peeliști ; ministru de interne (1822—1827 și 1828—1830), prim-ministru (1834—1835 și 1841—1846) ; în 1846, cu sprijinul liberalilor, a obținut abrogarea legilor cerealelor. — 92, 94.

Pèreire, Jacques-Émile (1800—1875) — bancher francez, între 1825 și 1831 s-a alăturat saint-simoniștilor ; în timpul celui de-al doilea imperiu-bonapartist, deputat în Corps législatif. — 154.

Petty, Sir William (1623—1687) — economist și statistician englez, părintele economiei politice clasice burgheze engleze. — 11, 202, 323.

Pilat din Pont (m. aprox. 37) — guvernator al Iudeii (26—36). — 379.

Proudhon, Pierre-Joseph (1809—1865) — publicist, sociolog și economist francez, ideolog al micii burghezii, unul dintre întemeietorii anarhismului. — 151, 167, 380—381.

Q

Quételet, Lambert-Adolphe-Jacques (1796—1874) — om de știință belgian ; statistician, matematician și astronom ; autorul teoriei antiștiințifice și reacționare a „omului mijlociu”. — 397—398.

R

Ramsay, Sir George (1800—1871) — economist englez, unul din ultimii reprezentanți ai economiei politice clasice burgheze. — 307.

Riese (*Ries*), Adam (1492—1559) — contabil, autorul unui manual de contabilitate practică. — 429.

Ritchie, Charles Thomas (1838—1906) — om de stat și bancher englez, preșe-

- dinte al lui Union Bank of London. — 87.
- Rodbertus (-Jagetzow), Johann Karl* (1805—1875) — mare proprietar funciar prusian, economist, ideolog al iuncherimii îmburghezite; teoretician al „socialismului de stat” prusian. — 317, 318, 339, 390.
- Rodwell, William* — bancher de provincie englez. — 41.
- Roscher, Wilhelm Georg Friedrich* (1817—1894) — economist vulgar german; intemeietorul așa-numitei școli istorice în economia politică din Germania; a combătut socialismul utopic și economia politică clasică burgheză; a înlocuit analiza teoretică printr-un empirism plat; a negat existența legilor economice. — 364.
- Rothschild, James, baron de* (1792—1868) — proprietarul băncii cu același nume din Paris. — 14.
- Rubichon, Maurice* (1766—1849) — politician și economist francez. — 171, 346, 349.
- S
- Saint-Simon, Claude-Henri de Rouvroy, comte de* (1760—1825) — socialist utopist francez. — 148, 149, 151, 152.
- Say, Jean-Baptiste* (1767—1832) — economist vulgar francez, a sistematizat și vulgarizat opera lui Adam Smith; a fundamentat teoria vulgar-economică cu privire la factorii producției, considerând pământul, capitalul și munca drept izvoare de sine stătătoare ale rentei, profitului și salariului (formula trinitară). — 378, 383, 384.
- Schmidt, Conrad* (1863—1932) — social-democrat; la început adept al teoriei economice a lui Marx iar ulterior a trecut pe poziții revizioniste. — 431, 432.
- Shaftesbury, Anthony Ashley Cooper, conte de* (1801—1885) — om politic englez, tory, din 1847 whig, în deceniul al 5-lea conducătorul mișcării aristocrat-filantropice pentru legea cu privire la ziua de muncă de zece ore. — 170.
- Sismondi, Jean Charles Leonard Simonde de* (1773—1842) — economist și istoric elvețian; a criticat capitalismul „de pe poziții mic-burgheze” (Lenin) și a idealizat mica producție; reprezentant de seamă al romantismului economic. — 21, 22, 341.
- Smith, Adam* (1723—1790) — economist englez, unul dintre reprezentanții de seamă ai economiei politice clasice burgheze. — 17, 18, 158, 292, 306, 307, 311—314, 326, 364, 365, 374, 378—380, 383.
- Sombart, Werner* (1863—1941) — economist, reprezentant al școlii istorice din Germania; socialist de catedră, ulterior ideolog al imperialismului; în ultimii ani ai vieții a aderat la fascism. — 429—432.
- Steuart, James* (1712—1780) — economist burghez englez, unul din ultimii reprezentanți ai mercantilismului, adversar al teoriei cantitative a banilor. — 325.
- Storch, Andrei Karlovici (Heinrich)* (1776—1835) — economist, statistician și istoric rus, membru al Academiei de Științe din Petersburg; epigon al economiei politice clasice burgheze. — 200, 365, 384, 388.
- T
- Thiers, Louis-Adolphe* (1797—1877) — istoric și om de stat francez, ministru de interne (1832 și 1834), prim-ministru (1836 și 1840), președinte al Republicii (1871—1873), călăul Comunei din Paris. — 166.
- Thun, Alphons* (1853—1885) — autor de lucrări de istorie a economiei. — 437.

- Tocqueville*, Alexis Clérel de (1805—1859) — politician și istoric francez, legitimist și adept al monarhiei constituționale. — 341.
- Tooke*, Thomas (1774—1858) — economist englez, a aderat la școala clasică în economia politică; a criticat teoria banilor a lui Ricardo; autorul lucrării în mai multe volume „Istoria prețurilor”. — 30, 69, 84, 94, 101, 113, 117, 346, 380.
- Torrens*, Robert (1780—1864) — economist englez, reprezentant al școlii „currency principle”. — 94.
- Tuckett*, John Debell (m. 1864) — publicist englez. — 145.
- Turgot*, Anne-Robert-Jacques, baron de l'Aulne (1727—1781) — om de stat și economist francez, fiziocrat, discipol al lui Quesnay; controlor general al finanțelor. — 164.
- Turner*, Charles — comerciant englez. — 32.
- Twells*, John — bancher englez. — 53, 54, 104, 105.
- V
- Vinçard*, Pierre-Denis (1820—1882) — muncitor și publicist francez; participant la revoluția din 1848; a participat activ la mișcarea cooperatistă; autorul unor lucrări despre situația clasei muncitoare; membru al Asociației Internaționale a Muncitorilor. — 325.
- W
- Wakefield*, Edward Gibbon (1796—1862) — om de stat englez, economist, a elaborat teoria burgheză a colonizării. — 297, 308.
- Watton*, Alfred A. (m. 1816) — arhitect, reprezentant al mișcării democratice engleze, membru al Consiliului General al Asociației Internaționale a Muncitorilor (1867—1870); autorul unei lucrări privind istoria proprietății funciare în Anglia. — 163.
- Weguelin*, Thomas — om de afaceri englez, membru al parlamentului, liberal, guvernator al Băncii Angliei (1857). — 40, 41, 45, 46, 63, 71, 116, 123.
- West*, Sir Edward (1782—1828) — economist englez, a elaborat o teorie a rentei funciare. — 201.
- Wilson*, James (1805—1860) — politician și economist englez, fondatorul și redactorul revistei „The Economist”; ministru de finanțe (1853—1858); adversar al teoriei cantitative a banilor. — 77, 78, 85, 86, 94, 107, 120, 126—129.
- Wood*, Sir Charles (din 1866) Viscount Halifax of Monk Bretton (1800—1885) — om de stat englez, whig, membru al parlamentului; cancelar al trezoriei (1846—1852), ministru pentru India (1859—1866); lord păstrător al sigiliului (1870—1874). — 98, 124—128.
- Wright*, Charles — bancher englez. — 69, 72.
- Wylie*, Alexander Henry — comerciant din Liverpool. — 62, 97—98.
- Z
- Zwilchenbart*, R. — comerciant elvețian la Liverpool. — 14.

Indice de materii

A

- Acțiuni.* — I, 162, 257, 264—265, 414, 447, 464—465, II, 7—15, 23, 38.
- formele lor. — II, 16.
- Acțiuni ale căilor ferate.* — II, 14, 16, 31, 442.
- Acumularea capitalului.* — I, 266, II, 21, 44—47, 357, 417—418, 442, 443.
- legile ei generale — I, 222, 225.
- limitele ei — I, 405.
- și forța productivă a muncii — I, 91, 221, 222, 225, 404.
- și scăderea ratei profitului — I, 226, 244, 252, 258, 265, 268, 404.
- și relația suprapopulație — I, 221, 258.
- și comerțul exterior — I, 240.
- acumularea capitalului bănesc — II, 14, 21—24, 30, 46—47.
- izvoarele ei — II, 46—48.
- și acumularea capitalului real — II, 21—64.
- Acumularea primitivă a capitalului.* — I, 249, II, 415—416.
- Africa.* — II, 444—445.
- Agent de schimb.* — II, 20.
- Agenți ai circulației.* — I, 275, 291, 293, 316, 317.
- Agricultură*
- caracterul natural al producției — I, 123, 124.
- și industria casnică — II, 333—335.
- și manufactura — I, 337—338, II, 325—326.
- productivitatea muncii în agricultură — 66, 67, 123, II, 194, 251, 306, 355.
- Raționalizare a agriculturii* — I, 127, II, 160—163, 216—218, 221, 222, 349—350.
- utilizarea reziduurilor în agricultură — I, 106, 107.
- agricultura precapitalistă — I, 199, II, 127, 217, 218, 324—325, 344—345, 346.
- agricultura capitalistă — I, 236, II, 127, 128, 213, 214, 217, 218, 307, 311.
- dezvoltarea capitalismului în agricultură — II, 160, 161, 192, 218, 219, 265, 339, 419—420.
- contradicțiile agriculturii capitaliste — I, 127, II, 162—163, 350, 351.
- compoziția capitalului în agricultură — I, 64—67, II, 304—306.
- scăderea absolută a capitalului variabil — II, 179.

- reducerea muncii vii în agricultură — I, 266.
 - în colonii — II, 211—213.
 - în comunism — I, 127, II, 202, 203.
 - scăderea populației agricole — II, 179.
- Agrochimie.* — II, 193.
- Agronomie.* — II, 159—160, 192—193, 309.
- Ameliorări.* — II, 216, 285—286.
- America.* — I, 79, II, 36, 37, 442.
- Amortizarea capitalului fix* — I, 89, 114, 115, 123, 249, II, 124—125, 153, 326—327.
- Anarhie în producția capitalistă.* — I, 189, 190, 195—196, 197, 259, 262, II, 118, 119, 368—369, 416—417.
- Anglia*
- țară clasică în ce privește modul de producție capitalist în agricultură — II, 218.
 - ca centru al pieței mondiale și al pieței de bani — II, 114.
 - constituirea în clase sociale — II, 421.
 - situația clasei muncitoare — I, 95—102, 134—137, 138—140, II, 168—171.
 - comerțul exterior — I, 337, II, 23, 32, 33, 35—36, 44—45, 46, 76, 77, 96—97, 121, 199.
 - construcții — II, 163—164.
 - populație — II, 170—171.
 - sistemul financiar și bancar — 321—322, 367—371, 394, 401, 402, 413, 421—441, 457, 458, 463, II, 18—20, 35, 40—44, 46, 58, 66—73, 75, 79—120, 132, 145—146.
 - legislație — I, 178, II, 168—171, 199, 221, 266, 309.
- *Vezi și Bank Act-ul din 1844*
 - legislația în fabrici — I, 96—99, 114.
 - industrie — I, 107, 108, 113, 127, 129—133, 135, 338, 339, 445, II, 44—45.
 - exportul de capital — II, 36, 114, 133, 134, 444—445.
 - sistemul colonial — I, 333, 337, II, 133.
 - agricultură și relații agrare — I, 107, II, 168—172, 221, 265—266, 309.
- Antichitate* — I, 334—336, II, 137, 140, 325—326, 345, 368—369.
- Vezi și Evul mediu*
- Apologetică* — I, 394.
- apologetii proprietății funciare — II, 166—167.
- Arendă*
- dobânda pentru capitalul încorporat în sol — II, 161—164.
 - și renta. — II, 216.
 - arendarea unor mici loturi de pământ de către muncitorii din fabrici — II, 168.
- Arendaș*
- micul arendaș. — II, 167—170, 171—172, 173.
 - arendașul capitalist — II, 157, 160—163, 167—168, 169, 218, 336—338.
 - și proprietarii funciari — II, 160—163, 167—170, 276, 277, 291—292, 294—295.
 - lupta dintre arendași și proprietarii funciari — II, 216.
 - investițiile lor de capital în pământuri — II, 161—165, 248, 291—292.

- concurența dintre arendași — II, 248.
- Argentina* — II, 265—266.
- Aristocrație financiară.* — I, 445.
- Asia* — II, 61, 97—98, 109, 159—160.
- modul de producție precapitalist în Asia — II, 140—142.
- Asociații pe credit* — II, 145—146.
- Ateliere de mode* — I, 102, 103.
- Aur* (și argint)
- ca marfă — II, 399—400.
- ca bani — I, 468, II, 117, 118.
- scăderea și creșterea acestuia — I, 433, 458—462, 464—468, II, 31, 96—97, 109—120, 132—133.
- ca bani universali — I, 321—322, 461.
- ca tezaur național în aur sau argint — II, 113—114.
- ca material de lux — II, 109—111.
- Australia* — II, 45—46, 109, 133—134, 170.
- Austria* — II, 442.
- Autoritate* — II, 415—416.
- Avans de capital* — I, 39, 40.
- Avuție socială* — I, 360, II, 117, 118, 232, 358, 367—368.
- banii ca întruchipare a avuției sociale — I, 460.
- B**
- Babilon* — II, 434.
- Balanță a plăților* — II, 36, 37, 61, 112, 114, 133—136.
- Balanță comercială* — II, 35—36, 61, 112, 133—134, 135, 324.
- Banca Angliei* — I, 464, II, 18, 19, 44, 63—64, 68, 79, 80, 85—88, 98—99, 100, 103, 106, 109, 110.
- circulația bancnotelor ei — I, 457—459, II, 7, 66—73.
- rezerva ei de aur — I, 414, 439, 440, II, 61, 86, 95—96, 99—100, 106, 107, 111, 112, 116, 132.
- profitul ei — II, 85—86, 89.
- instituție semietatizată — II, 85—86.
- Bancheri* — I, 376, 408, II, 23, 24, 50, 54—56, 89, 90.
- profilul bancherilor — II, 86.
- Bancnote* — I, 406, 407, 409—411, 456—459, II, 20, 63.
- Bani*
- echivalent general — II, 60.
- ca întruchipare a avuției sociale — II, 117.
- ca marfă — I, 142, 347.
- ca formă independentă a valorii mărfii — II, 60, 116, 399—400.
- în calitate de capital — I, 344, 346, 355, 356, 360, 398, 450, 459, II, 7.
- transformarea banilor în capital — I, 342—345, 354, II, 39.
- Funcțiile banilor*
- ca măsură a valorii — I, 334, 459, II, 55, 434.
- bani de calcul — II, 327, 328.
- ca mijloc de circulație — I, 196, 280, 306—307, 320, 323—325, 334, 342, 343, 374, 450—452, 461, II, 43, 66.

- ca mijloc de cumpărare — I, 281, 322—325, 374, 450—452, II, 59; *Vezi și Bancnote.*
 - ca mijloc de plată — I, 231, 280—282, 306, 307, 320, 324, 406, 450—452, 466—468, II, 65, 141, 143—144.
 - ca tezaur — I, 320, 324, 334, 459, II, 142, 143.
 - ca bani universali — I, 321—322, 335, 459, 461, 462, 468, II, 81, 141 *vezi și Aur.*
 - bani de credit — I, 406, II, 60, 61, 81, 147.
 - bani de metal — I, 451, II, 53, 61, 434.
 - bani de hirtie — II, 68, 69.
 - istoricul lor — II, 431—434.
 - Bani de arendă* — II, 167, 168, 176, 295—296.
 - Bani de credit* — I, 406, II, 60, 61, 81, 147.
 - devalorizarea banilor de credit — II, 60.
 - Bank Act-ul din 1844* — I, 422, 423, 432, 438—441, II, 20, 35, 58, 63, 72, 81—89, 92—94, 95—118.
 - Bank Restriction Act* — II, 75.
 - Bază și suprastructură* — II, 329—333.
 - Bănci* — I, 308, 309, 319—326, 393, 408, 449, 450, 458, 462—466, II, 47, 76, 86, 87, 89, 116.
 - fondurile lor de rezervă — II, 15, 17—20, 43, 44, 73, 110—113, 116.
 - bănci pe acțiuni — I, 394, II, 41, 442.
 - bănci de depuneri — I, 411, II, 146.
 - bănci de virament — I, 324.
 - bănci naționale — 410, II, 111. *vezi și Banca Angliei.*
 - bănci de schimb — I, 321, 322.
 - *Vezi și Comerțul de bani.*
 - Beneficiul întreprinzătorului* — I, 243, 363, 375, 378—383, 385—388, 431, II, 56.
 - și dobînda — I, 380, 381, II, 358.
 - și salariul — I, 384, 385.
 - concepțiile capitaliștilor asupra beneficiului întreprinzătorului — I, 388.
 - Bilet de bancă* — II, 103.
 - Bimetalism* — I, 17, 324.
 - Biserică* — II, 144, 156.
 - Bresle* — 180, 338—341, II, 368—369, 431, 435.
 - Bursă* — II, 22, 442—445.
 - istoricul ei — II, 442—443.
- C
- California* — II, 46, 109.
 - CalMate*
 - a materiei prime — I, 91, 108, 126, 127.
 - a mașinilor — I, 108.
 - Cambii (polițe)* — I, 281, 325, 406, 407, 416—420, 422—424, 427, 433, 463, 464, II, 7, 15, 65, 84, 85.
 - scontarea cambiiilor — I, 369, 370, 409—413, 429—440, 445, 456, 463, 464, II, 15, 29, 56, 65, 79, 80, 87, 88, 104.
 - ca mijloc de plată — II, 24.
 - ca mijloc de circulație — I, 406, II, 84.
 - Canalul de Suez* — I, 79.
 - Canada* — II, 133.

Capital

- ca marfă — I, 355—356, 468.
- ca bani — I, 459, 468, vezi și *Capital bancar*.
 - Capital bani comercial, Capital bănesc, Capital de împrumut.
- ca valoare care se autovalorifică — I, 360, 397, 398.
- o relație socială — I, 198, 266, 405, cf. 352, 358.
- subordonarea muncii față de capital — I, 199, 200, 218, 239, 240.
- subordonarea diferitelor ramuri de producție față de capital — I, 199.
- formele lui în modul de producție precapitalist — I, 329, II, 137.
- formula generală a capitalului — I, 48, 897, II, 354—356.
- eliberarea și mobilizarea capitalului — I, 116, 121, 124, II, 233.
- oscilațiile valorii capitalului — I, 116, 120, 142—144.
- deprecierea capitalului — I, 239, 247, 251, 252, 255—257, 404.
- reducerea la inactivitate și lichidarea capitalului — I, 246.
- capital fictiv — II, 8—15, 38, 52, 53, 86.
- capital potențial — I, 360.
- capital fix — II, 161—162, 164.
 - spre deosebire de capitalul circulant — I, 40, 41, 114, 156, 263, 291.
 - ca parte componentă a capitalului constant — I, 85, II, 373.
 - amortizarea capitalului fix — I, 89, 114, 115, 123, 348, II, 125, 153, 326.
 - uzura sa — I, 40, 41, 89, 114, 115, 119, 159, 228, 263, 264, 267, 348, II, 326, 373.
 - reproducția sa — I, 85, 86, 119, 120.
 - în agricultură — II, 161—162.
- *capital social* — I, 165—168, 176, 177, 223—227, 258, II, 303—306.
 - două diviziuni ale capitalului social — II, 75, 374.
 - valoarea capitalului social — I, 169, II, 370.
 - repartizarea capitalului social în diferite ramuri de producție — I, 166, 172, II, 300, 301.
- *capital industrial* — I, 289, 290, 292, 293, 296—303, 307, II, 33, 34.
 - dezvoltarea lui — II, 438, 439.
 - diferitele sale forme — I, 270—272, 274—277, 281, 304, 319, 327, II, 44.
 - rotația sa — I, 279, 280, 306—309, 312, 317.
- *capital constant* — I, 148, 262—263, II, 375, 390.
 - împărțirea lui în capital fix și circulant — I, 85, 86, 114, 117—119, 124, 156, 220, 262, II, 373.
 - și procesul de formare a valorii — I, 35, 36, 59, II, 372, 373.
 - creșterea capitalului constant — I, 86, 215, 216, 219, 222, 227.
 - și rata profitului — I, 67, 88, 247.
 - reproducția sa — II, 384—385, 386—387.
 - mobilizarea și eliberarea lui — I, 123.
 - economia și aplicarea capitalului constant — I, 67, 85, 87—95, 378, 379, II, 231—232, 395.
 - ieftinirea elementelor capitalului constant — I, 238, 239.
- *capital productiv* — I, 277, 278, 327, 346, II, 28, 321.
- *capital variabil*
 - și forța de muncă — I, 147—149.
 - și salariul — I, 39, 164—165.
 - și plusvaloarea — I, 42, 48, 49, 80—82, 120—122, 150, 174.
 - și procesul de formare al valorii — I, 35—39, 42, 45—46.
 - scăderea sa relativă — I, 215, 216, 219, 220, 222, 223, 225, 252, 404.
 - rotirea sa — I, 80—82.
 - reproducția sa — II, 377.
 - mobilizarea și eliberarea lui — I, 120—122.
- *capital purtător de dobândă* — I, 243, 340, 387, II, 11—16.

- istoricul său — I, 381, II, 137, 138.
 formula sa — I, 397—399.
 mișcarea sa — I, 344, 345, 347, 351—353.
 fetișismul său — I, 392—405.
 concepțiile burgheze asupra capitalului purtător de dobândă — I, 381—384, 400—405, II, 152 ; vezi și Capitalul de împrumut.
- *capital circulant* — I, 262, 348.
- spre deosebire de capitalul fix — I, 39, 41, 114, 155, 262, 291.
 părțile sale componente — I, 115.
 indicația valorică — I, 114.
- *capital de circulație* — I, 271, 328, vezi și *Capital bănesc, Capital — marfă*.
- *compoziția capitalului*
- din capital fix și capital circulant — 153—156.
 compoziția valorică — I, 57, 148, 149, II, 305.
 compoziția tehnică — I, 53, 67, 148, 149, II, 299, 305.
 compoziția organică — I, 143, 148, 149, 151—154, 158, 166, 239, 240, II, 300, 305, 441.
 creșterea progresivă a compoziției organice — I, 215, 216, 218, 219, 242.
 reflectă starea productivității muncii — II, 298—299, 305, 306.
 influența sa asupra ratei profitului — I, 75, 76, 144, 146, 147, 152—154, 156, 158, 159, 214, 216, 223—227.
 compoziția medie a capitalului social — I, 166, 176, 177, 223—234, II, 304—306.
 compoziția în unele ramuri de producție — I, 57, 147, 176, 239, 240.
 compoziția capitalului agricol — I, 64—67, II, 179, 299—300, 304—306.
 compoziția în industria extractivă — II, 311.
 economiștii vulgari despre capital — I, 327, 328, II, 355, 356.
 vezi și *Acumularea capitalului, Capitalul comercial, Concentrarea capitalului, Centralizarea capitalului*.
- Capital-bani comercial* — I, 319—329 ; vezi și *Capitalul bancar*.
- Capital bancar* — I, 463—466.
- părțile lui componente. — II, 7—20.
- Capital bănesc* — I, 290, 346, 373, 376, 377.
- și capital-marfă — I, 276, 291, 304.
- în opoziție cu capitalul productiv — I, 277.
- ca formă a capitalului industrial — I, 319, 327, II, 7.
- funcțiile capitalului bănesc — I, 319.
- acumularea capitalului bănesc — II, 14, 21—64.
- concentrarea și centralizarea capitalului bănesc — I, 408—409.
- capitalul bănesc potențial — I, 320, 321, II, 36, 38.
- capitalul bănesc fictiv — II, 15, 16, 20—22.
- cerere și ofertă — II, 57—60, 62, 63, 74, 114, 115, 119.
- Capital cămătăresc* — I, 218, II, 137, 138, 141, 142, 168, 432.
- forme — II, 138.
- slăbește dezvoltarea forțelor productive — II, 139.
- Capital comercial* — I, 211, 270—283.
- nu produce plusvaloare — I, 282, 285, 286.
- istoricul său — 290, 298, 312, 313, 315, 327—341.
- ca premisă istorică a modului de producție capitalist — I, 330.
- funcțiile sale — I, 271—275, 277—279, 297, 329, 330.

- rolul său în procesul de reproducție al capitalului social — I, 277, 278, 281, 283, 294—297.
 - mișcarea lui — I, 274—276, 308, 320, 330, 344, 397.
 - rotația lui — I, 279, 280, 290, 306—309, 312—318.
 - și capital industrial — I, 296, 301—305, 313, 317.
 - cheltuielile sale — I, 298, 299.
 - și profitul. — I, 24, 227, 287—289, 301, 313, 314, 317, 318, 342, II, 436—438.
 - concentrarea și centralizarea lui — I, 297, 298.
 - concepții burgheze asupra capitalului comercial — I, 280—282, 327, 328.
- Capital împrumutat* — 348, 349, 355, 373, 384, II, *vezi și Capital bancar, Capital bănesc.*
- Capital-marfă* — I, 302, 327, 346, II, 35, 36, 38, 48, 390.
- ca formă a capitalului industrial — I, 271, 272, 304, 327.
 - funcția lui — I, 273, 275.
 - și capitalul bănesc în contradicție cu capitalul productiv — I, 277.
 - circulația lui — I, 269, 270, 276, 277, 279, 346.
 - transformarea lui în capital-marfă comercial — I, 277.
- Capital-marfă comercial* — I, 270—283, 307, 326.
- Capital pe acțiuni*
- creșterea lui — I, 243.
 - în opoziție cu capitalul particular — I, 443, 444.
- Capitalist* — I, 48, 49.
- capitalistul industrial — I, 243, 286, 287, 292, 293, 340, 375—383, 387, II, 161—162.
 - apare ca muncitor — I, 387, 388.
 - în calitate de negustor — I, 272—274, 287, 293.
 - capitalistul posesor de bani — I, 375—383, 387, II, 23, 54—55, 85, 89, 90; *vezi și Bancher*
 - în calitate de proprietari funciari — II, 291.
 - ca personificare a capitalului — I, 287, 292, 378, II, 357, 362, 416—417.
 - scopul determinant al acțiunilor lui — I, 48, 50, 191, 200, 201.
 - funcția lui — I, 249, II, 417.
 - reprezentările sale în legătură cu producerea plusvalorii și profitului — I, 43, 45—46, 141, 142, 171—172, 173—174.
- „Capitalul”*
- istoricul elaborării „Capitalului” — I, 9—15.
 - obiectul cercetărilor pentru volumul I — I, 19—20, 31, 148, 149, 225, 233, 234.
 - obiectul cercetărilor pentru volumul al II-lea — I, 7, 8, 31.
 - obiectul cercetărilor pentru volumul al III-lea — I, 11—15, 18, 31, 342, II, 157, 158, 429—431.
 - metodele aplicate în „Capitalul” — I, 31, 116, 146, 238, 271, 272, II, 368—369, 431.
 - munca lui Engels la elaborarea vol. al III-lea — I, 7—15, 76, 116, 126, 128, 130, 141, 149, 155, 181, 229, 230, 263—266, 304, 338, 370, 393, 407, 423, 434—437, 444, 445, 464, II, 14, 16, 19, 20, 34, 46, 72, 87, 91—94, 98—102, 107, 108, 117—119, 128, 149, 242, 243, 251—267, 280, 425—444.
- Carteluri* — I, 126, 444, 445, II, 34.

- Case de amanet* — II, 145.
- Cauză și efect* — II, 354, 405—406.
- Căi ferate* — I, 79, 243, 265, 314, 413, 417, 419, II, 119, 123, 444.
- Cămătar* — I, 46—47, 400, 401, II, 89, 138—147, 153—155, 345.
- Centralizarea capitalului* — I, 244, 249, 260, 261, 297, 298, 446, II, 443—444.
- centralizarea capitalului bancar — II, 14, 89, 111.
- Cerere*
- de forță de muncă — II, 57, 400—401.
- de mijloace de subsistență — I, 190, 191.
- de mijloace de producție — I, 190, 191, 193, 194.
- de mijloace de plată — II, 59.
Vezi și *Cerere și ofertă*
- Cerere și ofertă* — I, 181, 182, 183, 184, 192—196, 360, 361, 367, 372, 373, 424, II, 96—97, 290, 400—401, 429.
- echilibrul dintre cerere și ofertă — I, 192—195, II, 399.
- și valoarea de piață — I, 181, 183, 187, 188, 193, 196.
- și prețul de piață — I, 311, 371, 372.
- de capital bănesc — II, 57, 62, 63, 74, 114, 115, 119.
- economia vulgară despre cerere și ofertă — I, 194, 195.
Vezi și *Cerere*.
- Celtuieli comerciale* — I, 295.
- Celtuieli de circulație* — I, 285, 291—295, 298, 302—305, 442.
- Celtuieli de producție* — II, 194.
- ale arendașilor — II, 275—276.
Vezi și *Preț de cost*.
- Chimie* — 299—300.
- industria chimică — I, 443, 445.
- reziduuri în industria chimică — I, 106—109.
- influența proceselor chimice asupra timpului de producție — I, 79.
- China* — 337.
- Chirie* — 313.
- Ciclu de rotație* — I, 365, 366.
- Ciclu industrial* — I, 125—127, 312, 365—367, 371, 413, II, 28, 30, 34, 44, 56, 57, 59, 71, 72, 110, 113—118, 129—132, 368—369, 405—406.
- și profitul mediu — I, 218.
- și comerțul exterior — II, 45—46.
- și circulația banilor — I, 453—458.
- periodicitate — II, 34, 35, 45.
- Vezi și *Crize*.
- Circulația bancnotelor* — I, 440, 442, 449, 456—459, 462—467, II, 7, 65—75, 84—87, 93—94, 99—102, 109, 112, 116.
- Circulația banilor* — I, 329, 332, 333, 334, 442, 452, 449, 468, II, 16—17, 65, 66, 70, 73—76, 117.
- legi ale circulației banilor. — I, 306, 307, 453, II, 67, 69.
- ca rezultat al circulației mărfurilor — I, 323—326.
- și reproducția — II, 75, 76, 377.
- circulația metalică — II, 93—94, 111, 112.
- circulația internă a banilor. — I, 458—462, II, 7—11.
- circulația internațională a banilor — I, 459—462.
- economiștii burghezi despre circulația banilor — I, 449—468, II, 379—380.

- Circulația capitalului* — I, 78—82, 350, 351, 353.
- influența ei asupra ratei profitului — I, 57, 78—84, 146, 147, 229—230, 323, 324.
 - circulația capitalului industrial — I, 279, 280, 306, 307, 309, 312, 317.
 - circulația capitalului comercial — I, 279, 280, 306—309, 311—318.
 - circulația capitalului fermierului — I, 279.
 - într-o ramură de producție — I, 147.
 - în practica comercială — I, 231.
- Circulația mărfurilor*
- circulația de mărfuri simplă — I, 197, 198, 273—276, 319, 329, 330, 332, II, 432, 433.
 - circulația de mărfuri capitalistă — I, 197, 198, 314, 346.
 - și circulația banilor — I, 324—326, 334—335.
 - ca bază a modului de producție capitalist — I, 328.
- Clasa capitaliștilor* — II, 421, 422.
- condițiile ei de existență — I, 48.
 - și exploatarea clasei muncitoare — I, 199, 200.
- Clasa muncitoare* — II, 421, 422.
- condițiile apariției și existenței ei — I, 93, 94, 199, 200, 338.
 - și capitalul — I, 32, 199, 200.
 - reproducția ei — I, 191.
- Clase* — I, 197, II, 147.
- ale societății capitaliste dezvoltate — I, 14, 15, II, 161—162.
 - clasele administratorilor industriali și comerciali — I, 395.
vezi și *Clasa muncitoare, Țărănime,*
- Proprietari funciari, Clasa capitaliștilor.*
- Colonii* — II, 217, 295—296, 297, 308, 438.
- creșterea ratei profitului în colonii — I, 240, 241, II, 192.
 - fertilitatea solului în colonii — II, 211—214, 308.
- Coloniști* — II, 176, 232, 296—297.
- Colonizare* — II, 444—445.
- Comerçant* — I, 293, 304, II, 434—440.
- Comerț* — I, 332, 333—334, 340.
- și dezvoltarea producției — I, 328, 329, 333—338, 340.
 - dezvoltarea sa în modul de producție precapitalist — I, 333—341, II, 433.
 - slujitorul producției industriale. — I, 340.
 - și creditul — II, 26.
 - comerț angro — I, 292, 298, 308, 446, II, 68, 72, 84, 438.
 - comerț cu amănuntul — I, 290, 308, 315, 317, 325, 450—452, II, 438.
 - comerț levantin — II, 437, 438.
 - comerț de comision — I, 333, 334.
Vezi și *Comerț exterior, Comerț de bani*
- Comerț colonial* — I, 240, 415, 418, 420, II, 96—97, 128, 437, 438.
- Comerț cu mărfuri* — I, 325.
- Comerț cu opiu* — II, 96—97.
- Comerț de bani*
- istoricul său — I, 321—324, 408.
 - obligațiile acestuia — I, 325, 326.
 - diviziunea muncii în comerțul de bani — I, 320—321.

- formele sale inițiale — I, 322.
 - comerț cu lingouri — I, 322, 323, 408.
 - bănci de schimb — I, 321—322.
 - Vezi și *Bănci*
- Comerț exterior* — II, 45—46, 114, 124—125, 126—127, 128.
- și reproducția capitalistă — I, 240.
 - influența sa asupra ratei profitului — I, 240, 241.
 - cu metale nobile — I, 321, 322, 323, 324, 461, II, 61, 94, 96, 97, 109—112, 114, 118, 120, 121, 129, 130, 438.
 - Ricardo despre comerțul exterior — I, 240, 241.
- Comerț mondial*
- scurtarea timpului de rotație al comerțului mondial — I, 79.
 - influența sa asupra ratei profitului — I, 16.
 - Ricardo despre influența comerțului mondial asupra ratei profitului — I, 113.
- Compania Indiilor orientale* — I, 310, II, 80, 84, 124—125, 126.
- Compania olandeză a Indiilor orientale* — I, 310, 333.
- Companii comerciale* — II, 436, 438.
- Comuna primitivă* — I, 180, II, 385—386.
- Comunism*
- aplicarea legilor economice în comunism — I, 259.
 - proprietatea în comunism — II, 315.
 - baza materială — I, 261, 266, 443—448.
 - producția în comunism — I, 259, 263, II, 388—389.
 - controlul asupra producției și procesului de producție. — I, 190, 259.
 - reglementarea producției — I, 126, II, 358.
 - conducerea producției — I, 392, 393.
 - munca în comunism — I, 191, II, 357, 384—385, 388—389, 412—413.
 - timpul de muncă în comunism — I, 190, II, 358, 388—389.
 - relațiile agrare în comunism — I, 127, II, 202, 203.
 - contabilitatea în comunism — II, 389.
 - reproducția lărgită în comunism — II, 412—413.
 - fondurile de asigurare în comunism — II, 384.
 - repartitia în comunism — II, 388—389.
 - consumul în comunism — II, 384, 412—413.
 - determinarea valorii în comunism — II, 388.
 - libertatea în comunism — II, 358.
- Comunism primitiv* — II, 265—266, 368—369, 414, 421, 425, 426.
- Comunitate* — I, 180, 329, II, 176, 265—266, 368—369, 414, 431.
- Concentrarea capitalului* — I, 95, 221, 222, 244, 249, 250, 253, 297, 298, 300, 393, II, 186, 217, 233.
- concentrarea capitalului bănesc în bănci — I, 394, 461, II, 47, 138.
- Concentrarea mijloacelor de producție* — I, 87, 268, 443, II, 217, 421.
- Concentrarea muncitorilor* — I, 90, 98, 99, 222, 443.
- Concentrarea producției* — I, 249, II, 416.

- Concepția materialistă asupra istoriei** — I, 22, II, 428.
- falsificarea ei — I, 22.
- Concurență** — I, 19, 45, 187, 196, 197, 200, 227, 241, 255—260, 360—363, 367—369, II, 157, 300—301, 310, 365—366, 367, 400—401, 402—403, 405—406, 407, 410—411, 438, 441.
- legea fundamentală a concurenței capitaliste — I, 45, 176.
 - în cadrul unei sfere de producție — I, 183.
 - între capitaliștii posesori de bani — II, 85—86.
 - între comercianții — I, 311, 317.
 - dintre capitaliștii posesori de bani și capitaliștii industriali — I, 375.
 - între muncitori — I, 178.
 - și rata profitului — I, 156, 161, 211, 219, 254, 255, 258, 259, 265, 317, 381, II, 401—402.
 - și monopolul — I, 126, 227—228, 444—445.
 - pe piața mondială — I, 116, 125—127, 240, 241, 336, II, 34, 265—266, 410—411, 412.
 - reflectarea denaturată a relațiilor economice în concurență — I, 212, 213, 227, 232, 233, II, 232.
- Condiții de muncă**
- separarea lor de producători — I, 249, II, 157, 158, 359.
- Condiții de producție** — I, 48, 266.
- Conducerea producției sociale** — I, 141, 389.
- Consignații** — I, 131, II, 32, 36, 76.
- Consilieri de administrație și de supraveghere** — I, 395.
- Constrângere**
- constrângere extraeconomică — II, 329—330.
 - muncă forțată — II, 329—330.
 - mijloace de constrângere — II, 323—324.
- Construcții** — II, 313.
- Consum**
- productiv — I, 129, 190, 191, II, 374, 414.
 - individual — I, 190, 191, 307, II, 199, 374, 375, 412—413, 414.
 - contradicții între producție și consum în capitalism — I, 247, 248, 259—262, II, 28—29.
 - și creditul — II, 27.
 - în comunism — II, 385, 412—413.
- Contabilitate** — I, 320, 321.
- în comunism — II, 388—389.
- Contradicție**
- contradicții ale modului de producție capitalist — I, 93—94, 95, 126, 127, 225, 226, 247, 259, 260, 264—267, 444—447, II, 29, 117, 118, 417—418.
 - dintre forțele de producție și relațiile de producție — I, 126, 245, 247, 248, 253, 260, 266, 269, II, 420.
 - dintre producție și consum — I, 247, 248, 259, 260, II, 29.
 - dintre producție și piață — I, 444.
 - între caracterul social al producției și însușirea privată — I, 266, 268, 447.
 - între proprietatea privată asupra pământului și agricultura rațională — II, 162—163, 350.
- Control al producției în neconcordanță cu**
- legile producției capitaliste — I, 126.

- al producției prin intermediul societății — I, 190, 259.
- Cooperare* — I, 87—91, 98, 99, 109, 110, 268, II, 140—141.
- Credit comercial* vezi *Credit*
- Crédit gratuit* — II, 151, 290.
- Crédit mobilier* — II, 149, 153.
- Credite de stat* — II, 68.
- Creditori și debitori* — I, 357, 358, 361, 363, 372, 373, 406, 424.
- Credit* — I, 374, II, 23, 35, 43—44, 46—47, 62, 66, 75, 76, 117, 231, 419—420.
- și producția capitalistă — I, 442—448, II, 118, 150, 151.
- influența sa asupra circulației banilor — I, 442, 443, 454, 455.
- și consumul — II, 27.
- bancar — I, 406, II, 24, 39, 130.
- bănesc — II, 29.
- comercial — 406, 409, II, 24, 39, 43—44, 50, 130.
- ca bază a sistemului de credit — II, 24.
- limite pentru creditul comercial — II, 25—27.
- circulația creditului comercial — II, 24—27.
- concepțiile burgheze cu privire la credit — I, 407, 408.
- Credit bancar* — I, 406, II, 24, 39.
- Creșterea vitelor* — II, 213, 217, 218, 306, 307.
- Criza bănească* — I, 130, 422, 423, 427, 433, 467—468, II, 13, 14, 35, 60, 61, 72, 73, 81—85, 99—100, 113, 143—144.
- Crizele de bumbac* — I, 127, 129, 132—134.
- Crizele economice* — I, 245, 252, 257, 261, 308, 309, 366, 438, 448, 466—468, II, 29, 34—38, 57, 99, 100, 108, 118, 443.
- rezolvarea momentană, violentă a contradicțiilor existente — I, 252.
- cauzele lor — II, 28—29.
- și consumul — II, 28—29.
- criza din 1825 — I, 79, II, 45, 112.
- criza din 1836—1837 — II, 92, 98, 112.
- criza din 1847 — I, 419, 420, 422—424, 427, 428, II, 30—32, 72, 112, 113.
- criza din 1857 — I, 127, 415, 420, 428, 446, II, 30, 37, 104, 105, 109, 112.
- criza din 1866—1867 — II, 34, 442.
- criza de bumbac — I, 127, 129, 132—134.
- crize comerciale — II, 92 ; vezi și *Piață*
- concepții burgheze asupra crizelor — I, 407, 408, II, 37, 38, 59, 60.
- Vezi și Criza de bani, Ciclul industrial*
- Cultivarea pământului* — II, 158, 212—214, 217, 218.
- Currency principle* — I, 424, 453, 459, 461.
- Cursul schimbului* — I, 324, II, 91—108.

D

- Datorie publică* — I, 401, 402, II, 8, 9, 14, 71, 74.
- Depuneri* — I, 409, II, 8, 9, 15—18, 42—44, 54, 63, 112.
- Descoperiri geografice* — I, 336, II, 437.
- Despotism* — II, 265—266.

- Devalorizarea banilor* — II, 134, 169—170.
- Dijmă* (zeciuală) — I, 249, II, 325—326, 327.
- Disproporționalitate*
- a diferitelor ramuri de producție — I, 259.
- Dividende* — I, 243, 443, II, 16, 74, 133, 134, 358.
- Diviziunea muncii*
- diviziunea socială a muncii — I, 90, 268—269, 275, 327, II, 177, 422.
 - și producția de mărfuri — I, 189.
 - între munca industrială și agricolă — I, 336, II, 174, 175, 177.
 - între capitaliști — I, 278, 279, 292—295.
 - între diferitele funcții ale capitalului — I, 320, 321.
 - în comerț — I, 298, 303.
 - în comerțul cu bani — I, 320, 321.
- Dobîndă* — I, 342—345, 363—366, 369, 375, 379—388, II, 139, 352, 407—408, 418—419, 420.
- relație între doi capitaliști — I, 387, 388.
 - forma irațională a prețului — I, 358.
 - renta diferențială și renta ca dobîndă — II, 285—287.
 - și beneficiul întreprinzătorului — I, 380, 390, II, 358.
 - chirie — II, 329—330.
 - dobîndă comercială — II, 55—56.
 - și salariul — I, 384.
 - limita maximă a dobînzii — I, 363, 365.
 - limita minimă a dobînzii — I, 363.
 - dobînda compusă — I, 401—404.
- Drept* — II, 158—159. Vezi și *Justiție*.
- Dualism* — II, 56.
- E**
- Echivalent* — II, 433.
- Economie*
- în condiții de producție — I, 87—96.
 - a muncii — I, 90, 93—97, 173—174, II, 231, 232.
 - a mijloacelor de producție — I, 89—93, 99, II, 217.
 - a capitalului constant — I, 67, 85, 87—96, 238, 239, 378, 379, II, 231, 232, 395.
 - datorită invențiilor — I, 109, 110.
 - a mijloacelor de circulație — II, 65—68.
 - a plăților — II, 67.
- Economie naturală* — I, 314, 329, 338—339, II, 324—325, 333, 334, 434, 441.
- economia naturală țărănească — II, 432.
- Economie politică*
- istoricul ei — I, 340.
 - ca știință — I, 152, 316, 340.
 - caracteristica generală a economiei politice burgheze — I, 171—175, 216, 217, 226, 227, 235, 245, 270, 316, 317, II, 321.
 - economia politică clasică — I, 113, 245, 328, 329, II, 367—368.
 - revoluționarea economiei politice realizată de Marx — I, 216.
- Vezi și *Mercantilism*, *Sistemul monetar*, *Fiziocraji*

- Economia bazată pe clacă* — II, 212, 340—341.
- Economia bazată pe munca sclavilor* — II, 138, 139, 341—342, 346—347.
- Economie țărănească* — II, 217—218.
- Economisire* — I, 446, II, 52.
- Economiști vulgari* — I, 41, 233.
- despre capital — I, 327, 336, 398, 399.
 - despre capitalul comercial — I, 282.
 - despre capitalul purtător de dobândă — I, 382, 383.
 - despre valoare — II, 403—404, 405, 426, 434.
 - despre profit — I, 14—19.
- Editor* — II, 439, 440.
- Efecte de stat* — I, 464, II, 7, 16—17, 21, 25, 46—47, 133—135, 346—347, 442.
- hîrtii de valoare străine. — II, 16—17.
- Egiptul* — II, 434.
- Emigrare* — II, 170—171.
- Emigrarea și imigrarea capitalului* — I, 178, 198—200, 211, 212, 371, II, 300—301, 311, 407—408, 418—419, 441.
- Escrocherii cu polițe* — I, 415, 416, 418, II, 29, 35, 42.
- Escrocii afacerii Panama* — I, 446.
- Esență și aparență* — I, 172, 212, II, 355.
- Expediere* — I, 291.
- Exploatare prădalnică*
- a pămîntului — II, 211.
- Exploatarea forței de muncă* — I, 48, 225, 342, II, 357, 359, 360—361.
- exploatarea întregii clase muncitoare de către întregul capital — I, 199.
 - exploatare primară și secundară — II, 153.
 - diversitatea ei în diferite sfere de producție — I, 145.
 - gradul de exploatare a muncii — I, 200, 236.
 - deosebirile ei naționale — I, 146.
- Exportul de capital* — I, 258, 259, II, 36, 119—128, 133, 134, 444—445.
- Expropriere*
- a producătorilor nemijlociți — I, 222, 244, II, 323—324.
 - a producătorilor funciari nemijlociți — II, 139, 157, 158, 159, 309, 336, 337, 342, 359, 416.
 - a micilor fermieri prin proprietăți funciare — II, 168—169, 170.
 - a capitaliștilor mici și mijlocii — I, 244, 249, 446, 447.
- Ev mediu* — II, 325, 326, 339, 368—369, 432, 433, 435.
- comerțul în evul mediu — I, 336, II, 435.
 - biserica în evul mediu — II, 144—145, 156.
 - dobînda în evul mediu — II, 141, 154, 156; vezi și *Cămătar*.
- Vezi și *Feudalism*.

F

- Fabricarea de mobile* — I, 338, 339.
- Fabricarea mașinilor* — I, 106, II, 443.
- Fabrici*
- construcția de fabrici — I, 106.
- Fabrici-cooperative* — I, 93, 392—395.

- ale muncitorilor — I, 447.
- Faliment* — I, 110, 120.
- Familie*
 - munca în familie — II, 323—324, 431.
- Faux frais* (cheltuieli neproductive) — II, 186.
- Fertilitatea solului*
 - fertilitate naturală — II, 161—162, 163, 176, 177, 192—195, 200, 211—213, 221, 222, 265—266, 285—286, 308, 309, 353.
 - fertilitate artificială — II, 193, 194, 198, 201, 216, 221, 222, 248—250, 266, 285—286, 309.
 - sporirea fertilității — II, 161—164, 285—286.
- Fetişism*
 - al aurului — I, 399.
 - al capitalului purtător de dobândă — I, 397—405, II, 366—367.
- Feudalism*
 - caracteristici generale — I, 335, 338—341, II, 137, 140—142, 159, 176, 323, 339, 342, 412—413, 431, 432, 435.
 - relații de producție — I, 330, II, 328—332, 368—369.
 - relații de proprietate — II, 140.
 - legătura dintre oraș și sat — II, 339.
 - funcțiile administrative în feudalism — I, 393.
 - trecerea la modul de producție capitalist — I, 336—340, II, 324, 335—341.
 - în Germania — II, 142—143.
- Fiziocrați* — II, 148, 295—296, 297, 323—324.
- Fiziologie* — II, 299—300.
- Fond de acumulare* — II, 372, 384.
- Fond de rezervă* — I, 115, 409, II, 15, 412, 413, 416—417.
 - al băncilor — II, 15, 18—20, 43, 44, 73, 110—113, 116.
 - concentrarea fondului național de rezervă — I, 461.
 - pentru plățile internaționale — I, 461.
 - al mijloacelor de plată și de cumpărare — I, 331, 325, 461.
- Fonduri de asigurare* — II, 384—385, 412—413, 418—419.
- Forma de bani*
 - a capitalului — I, 450, 452.
 - a venitului — I, 450, 452.
- Formațiune social-economică* — II, 315, 354, 356, 357.
- Forme de producție* — I, 447, 448, II, 417—418.
- Formula trinitară* — II, 352—355.
- Forță de muncă*
 - ca marfă — I, 17, 386, 387—388, II, 57, 416.
 - valoarea de întrebuințare a forței de muncă — I, 36, 39, 303, 356, 386, 387, 398.
 - valoarea forței de muncă — I, 35—36, 39, 43, 91—92, 120, 208, 296, 303, II, 12, 57, 280, 371.
 - determinarea valorii ei — II, 396 ; vezi și *Salariu*
 - reproducerea forței de muncă — I, 120, 217, 250, II, 176, 359, 371, 396.
 - și dezvoltarea productivității muncii — I, 225, 226, 239, 250.

- cerere de forță de muncă — II, 57, 400—401.
- Forță hidraulică* — II, 187, 188.
- Forțe de producție* — I, 250, 266, 447, 448, II, 344—345, 358, 364—365, 415, 417—418.
- dezvoltarea lor în capitalism — I, 93—94, 235, 252, 253, 261, 266, 448. limitele dezvoltării lor în capitalism — I, 245.
- contradicția dintre forțele de producție și relațiile de producție în capitalism — I, 126, 245, 247, 248, 252, 253, 266, 269, II, 420.
- grăbirea dezvoltării lor datorită sistemului de credit — I, 448.
- frînarea dezvoltării lor de către capitalul cămătăresc — II, 139.
- Franța* — II, 149, 437.
- dezvoltarea industrială — I, 338.
- relații agrare — II, 171, 172.
- comerțul exterior — II, 96, 97.
- sistemul financiar și bancar — 442.

Funcționar — II, 422.

G

- Geologie* — II, 299—300.
- Germania* — II, 436, 440.
- transformarea țăranilor liberi în iobagi — II, 142—143.
- industria — I, 91, 126, 338, 445, II, 443—444.
- sistemul bancar financiar — I, 322, II, 442—443, 444.
- Grecia* — I, 322, 336.
- Grevă*
- a țesătorilor mecanici din Lanca-shire — I, 134.

H

- Hirtii de valoare* — I, 436—437, 457, 458—459, 463, 464, 467, II, 7, 12—16, 23, 54, 55.
- cursul hirtiiilor de valoare — I, 366, 415, II, 38.
- și ciclul industrial — II, 46—47. Vezi și *Efecte de stat.*

I

- Impozite* — II, 192, 265—266, 297—298, 324.
- Impozite în bani* — II, 142.
- India* — I, 79, 218, 337, II, 96—97, 98, 122, 124—125, 126, 133.
- obștea hindusă — II, 266, 325, 415.
- producția de bumbac — I, 125, 126.
- Indiile occidentale* — II, 134.
- Industria bumbacului* — I, 113, 128—133, 134.
- Industria casnică* — II, 142.
- la sat — II, 324—325, 329, 332—335, 345.
- Industria de ciorapi* — I, 338.
- Industria de dantele* — I, 338.
- Industria extractivă* — I, 108, 123, II, 299—300.
- compoziția capitalului — I, 64, II, 299—300, 311.
- renta absolută în industria extractivă — II, 311.
- Industria inului* — I, 131—132.
- Industria lînii* — I, 107, 127, 130.
- Industria mătăsii* — I, 102, 108, 338.
- Industria minieră* — II, 299, 306.

- Industria textilă* — II, 439.
- Industria transporturilor* — I, 291, 292.
- Inspectori de fabrică* — I, 95—96, 97.
- Instrucțiunea publică* — I, 304.
- Intensitatea muncii* — I, 119, 218, 222.
- și rata plusvalorii — I, 58, 59, 72—73, 200.
 - și durata zilei de muncă — I, 200, 235, 236.
- Investiții de capital*
- aplicarea lor — I, 79, 109, 110.
 - minimum investițiilor de capital — II, 218, 247, 248.
 - în pământ — II, 158, 161—162, 213—219, 223—228, 233, 234, 277, 285—286.
 - proprietatea funciară ca limită a investițiilor de capital în pământ — II, 276—277, 291, 292, 301.
 - ca limită absolută și relativă a investițiilor de capital în pământ — II, 304.
 - și rata profitului — I, 234, 237, 241.
- Iobăgie* — I, 180, II, 159—160, 176, 330—332, 368—369, 417—418.
- formă a supramuncii — II, 328—329.
- Ipotecă* — I, 465, II, 7, 343, 349.
- Iraționalism*
- și raționalism — II, 318—319.
- Irlanda* — II, 69, 70, 89, 103, 170—171.
- relații agrare — II, 167—168.
- Italia* — I, 25, II, 339, 436, 439.
- uniunile de casă din Veneția — I, 323.
- I**
- Imprumuturi* — II, 17, 18, 74, 119.
- formele lor — I, 348, 408—410, II, 40.
- Înstrăinare* — I, 93, 94, 266, II, 140, 355, 362, 367—368.
- Înșelătorie* — I, 91.
- Întimplare*
- și lege — II, 365—366.
- Învățământ public* — I, 304.
- J**
- Justiție* — I, 343, 344, 366.
- L**
- Legea cu privire la ziua de muncă de 10 ore* — I, 144.
- Legea pentru asistența săracilor* — II, 169—171.
- Legea valorii* — I, 14, 15, 17—20, 156, 162, 164—165, 176, 180, 182, 190, 316, II, 177, 186, 383, 416—417, 429, 430, 432—433.
- Legi* — I, 164
- legi obiective — II, 441.
 - și tendințe — I, 164, 237, 242.
 - și întimplare — II, 365—366.
 - legi economice — I, 178.
 - aplicarea legilor economice — I, 164, II, 441—442.
 - modul lor de aplicare în capitalism — I, 178, 237, 259, II, 358, 359, 365—366, 368—369, 416—417, 418, 441.
 - aplicarea lor în comunism — I, 259, II, 358.
 - legile schimbului de mărfuri — I, 333, II, 433, 434.

Vezi și *Legea valorii*

- legea forței productive crescînde a muncii — I, 265.
- legea modului de producție capitalist — I, 192, 248, 360, II, 421.
reflectarea lor denaturată în concurență — I, 227, 233, 240.
reflectarea lor denaturată în mintea capitaliștilor și a agenților comerciali — I, 316, 317.
- legile creșterii și scăderii ratei profitului — I, 172, 173.
- legea împărțirii ratei profitului — I, 365.
- legea tendinței de scădere a ratei profitului — I, 19, 26, 214—234, 242, II, 166—167.
expresie a evoluției productivității muncii în capitalism — I, 216—219, 228.
cauze care determină tendința de scădere a ratei profitului — I, 214—220, 265.
factori care influențează scăderea ratei profitului — I, 228, 235—243.
caracterul ei contradictoriu — I, 236, 237, 244, 245, 252, 253.
și lupta de concurență — I, 255, 258, 259.
și crizele — I, 260—261.
și economia politică burgheză — I, 216, 217, 226—228, 261, 262.
- lege fundamentală a concurenței capitaliste — I, 45.
- lege generală a acumulării capitaliste — I, 221, 222, 225.
- lege a circulației banilor — I, 306, 307, 453, II, 67, 69.
- lege a circulației bancnotelor — II, 67.
- lege a scăderii venitului funciar — II, 201.

Legile cerealelor — II, 168—171.

- abrogarea legilor cerealelor — I, 113, 114, 332, II, 173, 199, 221, 226.

Legislația de fabrică — I, 96—99, 114.

Libertate și necesitate — II, 358.

Liberul schimb — I, 113, II, 324—325.

Literatură

- literatura socialistă internațională — I, 7.

Little shilling men — II, 83, 104.

Lucrări publice — I, 137, 139.

Lucrări de reparații — I, 91.

Lupta de clasă — I, 14, 200—201, II, 312.

- a muncitorilor pentru reducerea zilei de muncă — I, 114, 134, II, 364—365.

M

Malthusianism — I, 402, II, 212—213.

Manufactură — I, 180, 181, 336, 337, 339, 340, II, 218, 325, 326, 440, 441.

Mare proprietar funciar — II, 265—267.

Marea aristocrație — II, 266.

Marea industrie — I, 237, 238, 340, 444, II, 319—320, 443—444.

- trecerea la marea industrie — I, 339.

- rolul ei revoluționar — II, 443—444.

- compoziția capitalului — I, 65, 66, 83, 84.

- și productivitatea muncii — I, 65—67.

- și comerțul — I, 337.

Marfă

- ca bani — I, 468.
- sub formă de capital — I, 468.
- caracterul ei dublu — I, 185, 282, 355, II, 177, 179, 189.

- valoarea mărfii — I, 49, 159, 168, 169, 174, 208, 263, II, 418, 419.
 - condiții de transformare a produselor în marfă — I, 331, 332, 333—334, 340, II, 159, 160.
 - ca produs al capitalului — I, 178, 179, 278—279, 280.
 - cererea de mărfuri — II, 58.
 - realizarea mărfii — II, 181.
- Markgemeinschaft* — II, 160.
- Mașină cu abur* — I, 103—105.
- Mașini-mecanisme* — I, 87—89, 103—106, 109, 112.
- mașini de lucru — I, 87, 105.
 - mecanisme de transmisie — I, 87, 105.
 - calitatea mașinilor — I, 108.
 - perfecționarea mașinilor — I, 88, 105, 106, 119, II, 306.
 - reproducerea valorii lor — I, 109, 119, 120, 267.
 - uzura lor — I, 89, 114, 115, 119, 267.
 - uzura lor morală — I, 119.
 - supraproducția lor relativă — I, 125.
 - și intensitatea muncii — I, 119, 235, 236.
 - limitele folosirii lor în capitalism — I, 264.
- Materie primă* — I, 112, 113, 117, 123—127, II, 311.
- ca parte componentă a capitalului constant — I, 15—16.
 - calitatea ei — I, 91.
 - influența exercitată de schimbarea prețurilor materiei prime asupra ratei profitului — I, 111—117, 119, 125, 126.
 - reproducția ei — I, 124—126.
- Materiale auxiliare* — I, 90—91, 108, 112, 123.
- Mărima valorii*
- și masa valorii de întrebuințare — I, 222.
- Mercantilism* — I, 340, II, 323, 324.
- Metale nobile* — I, 322, 459, 460, II, 109—115, 121.
- Metalurgie* — I, 70.
- Metamorfoza mărfurilor* — I, 319, 320, 329, 344, II, 27.
- Metode de muncă* — II, 186; vezi și *Metode de producție*
- Metode de producție* — I, 247, 253.
- metode de producție îmbunătățite și rata profitului — I, 265—266.
- Mică producție* — I, 179—181, II, 138, 139, 142—145, 441.
- Mici producători* — II, 232.
- Mijloace de comunicație* — I, 79, 314, 417, II, 308—309.
- Mijloace de consum* — II, 175.
- producerea mijloacelor de consum (al II-lea sector al producției sociale) — II, 374—376.
 - Vezi și *Mijloace de subsistență*.
- Mijloace de muncă* — I, 40, 41, II, 362—363; vezi și *Mijloace de producție*.
- Mijloace de producție* — II, 353.
- în calitate de capital — I, 253, II, 353, 417—418, 421.
 - și procesul de formare a valorii — I, 35, 40.
 - uzura lor — I, 256—257.

- cereri de mijloace de producție — I, 190, 191, 193, 194.
 - producerea de mijloace de producție (sectorul I al producției sociale) — II, 374—376.
 - concentrarea mijloacelor de producție — I, 87, 268, II, 217, 421.
 - economia mijloacelor de producție — I, 90—93, 99, II, 271.
 - sporirea mijloacelor de producție — I, 92, 221, 222.
 - și productivitatea muncii — I, 221, 239.
 - proprietatea asupra mijloacelor de producție — I, 48, 92, 93.
 - și munca — II, 353, 421.
 - și muncitorul — I, 48, 92, 93, II, 353.
 - devalorizarea mijloacelor de producție — I, 92, 93.
 - distrugerea mijloacelor de producție — I, 256.
- Mijloace de subsistență*
- mijloace de subsistență necesare — I, 112, 113, 120, 164, 191, 206, 208, II, 175, 176, 186, 360, 372, 396, 401—402, 403—404, 405—406.
 - ieftinirea mijloacelor de subsistență necesare — II, 198, 199.
- Mijloace de transport* — I, 314, II, 266 ;
vezi și *Căi ferate*.
- Mine* — I, 95, 123, II, 435, 439.
- Mișcarea muncitorească*
- participarea lui Marx și Engels la mișcarea muncitorească internațională — I, 7, 8.
- Mod de producție* — I, 447, 448.
- mod de producție precapitalist — I, 218, 313, II, 60, 61, 138, 139, 217, 368—369, 414, 417—418.
și circulația de mărfuri — I, 328, 333—337.
 - forme ale capitalului în modurile de producție precapitaliste — II, 137.
 - rolul capitalului comercial în modurile de producție precapitaliste — I, 328—331, 334.
 - mod de producție capitalist
 - caracterizare generală — I, 31, 184—185, 199, 200, 314, II, 140, 157, 388, 408—409, 411—413, 415—417.
 - sarcina lui istorică — I, 448.
 - premisele și condițiile lui de dezvoltare — I, 116, 178, 240, 328, 339, 335—336, 446, 447, II, 139, 159, 160—161, 418.
 - în agricultură — II, 157—161, 179, 192, 209—210, 211, 213, 214, 218, 219, 233, 234, 350, 419—420.
 - contradicțiile modului de producție capitalist — I, 93—94, 95, 126, 127, 225, 226, 259, 260, 264—267, 444—447, II, 29, 117, 118, 417—418.
 - limitele lui — I, 245, 253, 259, 267.
 - caracterul său istoric trecător — I, 245, 259—263, II, 415, 419—420.
 - necesitatea trecerii la conducerea socială a producției — I, 266, 443—448.
 - economiștii burghezi despre modul de producție capitalist — I, 245, 259, 260, 389, 390, II, 388—389.
- Monede* — I, 321, 450, II, 112.
- monedele țării — I, 322, 323, 325.
 - monede divizionare — I, 451.
- Monopol* — I, 199, 201—202, 241, II, 398, 399, 437, 438.
- al producției — I, 310.
 - în industrie — I, 125, 126, 227, 317, 445.
 - al țărilor exportatoare de materii prime — I, 125.
 - asupra proprietății funciare — II, 158—160, 167, 175, 176.
 - monopol natural — I, 198—199.
 - monopol accidental — I, 181.

- și concurența — I, 126, 197, 227—228, 444, 445.
- monopolizarea prin forțele naționale — II, 185, 187, 188, 312.
- Mori* — I, 109.
- Mortalitate* — I, 99—101.
- Muncă* — II, 353, 354, 361.
- ca activitate productivă utilă a omului — II, 353, 354.
- baza ei naturală — II, 174.
- munca socială — I, 90—92, 109, 222—223, II, 180, 181, 417. caracterul social nemijlocit al muncii — I, 90, 96, II, 61. combinarea socială a muncii — I, 87—89. deosebirea dintre munca generală și munca în comun — I, 109, 110. organizarea muncii — I, 269. muncă în comunism — I, 91, II, 357, 384, 388, 412—413. ca substanță a valorii — I, 18, 19, 49, 52, 53, 94, 152, 168—169, 175, 184—185, 200, 211—212, 384—385, II, 286—287, 353—355, 360—361, 373, 403, 418—419, 433. deosebirea dintre munca simplă și munca complexă — I, 145. muncă calificată — I, 241, 303. muncă medie — I, 303.
- dublul caracter al muncii — II, 373. munca concretă — I, 35, II, 360—361.
- muncă necesară — II, 174, 175, 177, 359, 371, 372, 412—413. munca socialmente necesară — I, 17, 185.
- muncă vie — I, 17—18, 48, 94, 96, 173, 263, 405.
- muncă materializată (trecută) — I, 19, 96, 173, 263, 384—385, 405.
- raportul dintre munca vie și munca materializată — I, 148, 156; scăderea relativă a muncii vii în comparație cu munca materializată — I, 216, 218, 220, 222, 228—229, 242.
- muncă productivă — I, 92, II, 373. fiziocrații despre munca productivă — II, 323.
- muncă agricolă și industrială — II, 174, 175, 177, 355.
- transformarea muncii manuale în muncă mecanizată — I, 239.
- muncă comercială — I, 298, 301, 303, 305.
- muncă plătită și neplătită — I, 242, 243, 342, II, 170, 171.
- repartizarea muncii între diferite ramuri ale producției — II, 177, 178.
- subordonarea muncii față de capital — I, 199, 200, 218, subordonarea muncii față de capital pe scara socială — I, 239, 240. *Vezi și Supramuncă.*
- Munca copiilor* — I, 95, 100, 102, 236.
- Munca femeilor* — I, 102, 103, 236.
- Muncă la domiciliu* — I, 102.
- Muncă salariată* — I, 385, II, 361, 362, 377, 416—419, 421.
- și proprietatea funciară — II, 354.
- Muncitor*
- lucrători din comerț — I, 295—299, 302—305.
- muncitori productivi — I, 296, 297.
- concentrarea lor — I, 90.
- și mijloacele de producție — I, 48, 92, 93, 94.
- Vezi și Muncitor agricol.*
- Muncitor agricol* — II, 160—161, 162, 337.
- salariul muncitorului agricol — II, 169—173, 295—296.
- N
- Natură*
- și omul — II, 353, 358, 364, 419—420.

- forțele naturii ca forță productivă a muncii — II, 284, 285.
- condiții naturale ale forței productive a muncii — I, 262, II, 185—189, 306, 355.
- monopolizarea prin forțele naturii — II, 185, 187, 188, 312.
- forța naturii e lipsită de valoare — II, 189, 190.
- Navigație* — I, 79, 314.
- Necesitate* — I, 336.
- imperiul necesității — II, 358.
- Negustor de bani* — I, 322, 408, 409 ;
vezi și *Bancheri*
- Nevoie socială* — I, 188—192, II.
- nevoia socială solvabilă și reală — I, 192.
- Națiune* — I, 20, 146.
- Număr de rotații* — I, 312, 315, 317.
- O
- Olanda* — I, 337, II, 436—437.
- țară model de dezvoltare economică în secolul al XVII-lea — II, 146—147.
- sistemul bănesc și bancar — I, 322, II, 146—147, 148.
- Om*
- și natură — II, 353, 358, 364, 419—420, 421.
- ca forță productivă — II, 353.
- Operații de schimb* — I, 321—323.
- Oraș și sat* — II, 339.
- Orașe comerciale* — I, 331—332, 334.
- Organizarea muncii* — I, 268.
- Orient* — II, 442.
- P
- Pauperism* — I, 191.
- Pauperizare* — I, 221, II, 161, 169.
- Pământ* — II, 265—266, 308, 313, 353.
- ca simplu element natural — II, 291.
- virgin — II, 265—266.
- separarea capitalului de pământ — II, 291.
- investiții de capital în pământ — II, 158, 161, 214—219, 223—228, 233, 234, 277, 278, 285—286, 287, 291, 292, 301, 304.
- Peru* — II, 414.
- Piață* — I, 114, 218, 271, II, 26.
- extinderea pieței — I, 340, II, 214.
- transformarea pieței — I, 185—186, 187, 260, 414, 420, 467, 468, II, 132.
- contradicția dintre producție și piață — I, 444.
- Vezi și *Piață financiară*, *Piață mondială*.
- Piață financiară* — I, 371—374, 399, II, 55, 56, 73, 76, 81, 85, 110, 113, 114, 119, 121, 123—124, 125, 128—132.
- Piață mondială* — I, 253, 324, 363, II, 45—46, 113, 212, 324.
- apariția și evoluția ei — I, 336, 337, 340, II, 34, 266.
- ca bază a modului de producție capitalist — I, 116, 337.
- concurența asupra pieței mondiale — I, 116, 125—127, 240, 241, 336.
- influența ei asupra ratei dobânzii — I, 363, 372.
- Piața de capital* — II, 309 ; vezi și *Piață financiară*.

- Plusprodus* — I, 17—19, 246, 342, 372, II, 174, 234, 325, 357, 378, 412—413, 414.
- Plusvaloare* — I, 54, 250, 342, II, 178.
- ca relație de producție socială — II, 356.
 - izvoarele sale — I, 42, 49, 152, 168, 174.
 - apariția sa — I, 42—44, 48, 296, 297, II, 176, 321.
aparenta sa apariție în sfera de circulație — II, 365, 366.
 - apare sub forma de profit — 42, 44, 49, 50, 54, 168, 170.
 - absolută — I, 85, 93, 95, 237, 243.
 - relativă — I, 20, 21, 86, 221, 235, 236, 243, II, 365, 418.
 - suplimentară — I, 181, 236, 237.
 - rata plusvalorii — I, 56, 82, 200, 237, 238, 311.
rata anuală a plusvalorii — I, 57, 82, 83.
rata națională a plusvalorii — I, 146, 154, 248.
factorii care îi influențează creșterea — I, 57—60, 63—65, 69, 71, 72, 75, 91—92, 208, 218.
și rata profitului — I, 49, 50, 52—57, 72—77, 140, 169, 170, 218, 243, 244.
- masa plusvalorii — I, 47, 153, 164, 170, 222—224, 235—238.
- și salariul — I, 369, 370.
 - și profitul — I, 170, 171, II, 365—366, 396—397.
 - transformarea plusvalorii în capital — II, 386—387.
Vezi și Acumularea capitalului.
 - realizarea sa — I, 50, 51, 282, II, 365, 366.
condițiile realizării ei — I, 247, 248.
 - împărțirea plusvalorii — I, 50, 245, 246, 371, II, 300—302, 321, 358, 359, 370, 372, 386—387, 398—399.
Vezi și Profilul.
- Politica vamală protecționistă* — I, 126, 444, II, 34, 169, 324.
- Polonia* — II, 155, 156, 341, 342.
- Popoare comerciale* — I, 332—336.
- Populație* — I, 124.
- scăderea populației agricole — II, 179.
- Portugalia* — II, 437.
- Preț*
- expresia bănească a valorii — 196, 358, 359, II, 181, 189.
 - dominația sa prin intermediul legii valorii — I, 180, 181.
 - influența cererii și ofertei — I, 193, 194, 311.
 - cauze care determină schimbarea prețului — I, 229, 231.
 - influența exercitată de schimbarea prețurilor materiei prime asupra ratei profitului — I, 111—117, 119, 126, 127.
 - al produselor agricole — II, 301, 302, 340.
 - prețuri mercantile — I, 315—317.
Vezi și Prețul pământului, Preț de piață, Preț de monopol, Preț de producție.
- Preț de cost* — I, 31—47, 166—169, II, 183, 184, 406—407.
- prețul de cost capitalist și cel real — I, 32.
 - părțile lui componente — I, 32—39, 161, II, 407—408.
 - modificări ale valorii părților sale componente — I, 173, 174.
 - modificarea determinării lui — I, 168.
 - egalitatea prețului de cost drept

- bază a concurenței investițiilor de capital — I, 156, 157.
- și prețul mărfurilor — I, 41—47.
- cauzele scăderii prețului de cost — II, 186, 231, 232.
- Preț de monopol* — I, 170—171, II, 297—298, 303, 304, 307, 310, 311, 343, 348, 393, 398, 399.
- și renta — II, 314, 315.
- Preț de piață* — I, 114, 359, 360, 371—374, II, 96—97, 183—185, 302, 303, 405—406, 408—409.
- preț de piață mijlociu — I, 212, 360.
- vânzarea sub prețul de piață — I, 234.
- abaterile lui de la valoarea de piață — I, 188, 193, 198, 200, 201, 208.
- și preț de producție — I, 181, 201, 202, 360, 371, 372—373, II, 183, 231—232, 288, 290, 291—295, 300—304, 398, 405—406, 409—410.
- Preț de producție* — I, 161, 163, 166—169, 209, 288, 316, II, 182, 183, 291, 300, 365—366, 397, 398, 407—408, 418—419.
- ca formă transformată a valorii mărfii — I, 166—167, 176, 183, 198—199, 200—201, 202, II, 441.
- dominația sa prin intermediul legii valorii — I, 164—165, 182—183, 197—198.
- formula prețului de producție — I, 169.
- prețul de producție individual și general — II, 182—185, 188, 189, 266—267, 268, 288, 300—301.
- factorii care influențează creșterea lui — I, 169, 170, 208, 209, II, 182, 184, 266—267, 276—277, 404—405, 406.
- și valoarea mărfii — II, 297—298, 299, 300—302.
- și prețul de piață — I, 181, 201, 202, 360, 371, 372, II, 182, 231, 288, 290, 291—295, 300—304, 397—398, 405—406, 409—410.
- și profitul comercial — I, 309, 310.
- Ricardo despre prețul de producție — I, 182, 201, 206.
- Smith despre prețul de producție — I, 201.
- fiziocrații despre prețul de producție — I, 201.
- economiștii vulgari despre prețul de producție — I, 200—201.
- Preț de producție de piață* — I, 212, II, 183.
- Prețul pământului* — II, 162—163, 165, 180, 190, 226, 315, 340, 344, 346, 348.
- ca rentă funciară capitalizată — II, 165—166, 189, 190, 210—211, 343.
- mișcarea lui — II, 165—166, 171, 175, 224, 225, 227, 316, 318—319.
- prețul pământului necultivat — II, 210.
- mărirea prețului pământului — II, 167—168, 234.
- și dobânda — II, 349.
- Procesul de circulație* — I, 270, 271, 348, 349, II, 364—365, 366.
- și procesul de producție — I, 31, 50, 51, 332, 333.
- ca mijlocitor al procesului de producție socială — I, 31, 332, 333.
- Procesul de producție* — II, 419—420.
- procesul de producție capitalist — I, 31, II, 356, 357.
- și procesul circulației — I, 31, 50, 51, 332.
- Procesul muncii*
- momentele simple ale procesului muncii — II, 354, 364, 419—420.

Producerea plusvalorii — II, 417—418.

— ca scop determinant al producției capitaliste — I, 198, 246, 247, 253—254.

— limitele ei — I, 246, 247.

Productivitatea muncii — I, 235, 236, 250, 251—252, 253, 264, 404, II, 26.

— influența ei asupra cantității totale a produselor — I, 220—221, 222, 239, II, 355.

— influența ei asupra mărimii valorii — I, 174—175, 215, 221, 222, 239, 263, II, 184, 188, 322, 371, 417—418.

— influența ei asupra ratei plusvalorii și ratei profitului — I, 57, 58, 90, 223, 243.

— și valoarea forței de muncă — I, 208.

— influența ei asupra creșterii salariului — II, 394.

— condițiile naturale ale forței productive a muncii — I, 262, II, 185—189, 306, 355.

— productivitatea socială a muncii ca forță productivă a capitalului — II, 184, 285—286, 298—299, 417—418.

— creșterea productivității muncii — I, 64—67, 78, 79, 114, 115, 122, 123, 215, 219, 222, 223, 262, 263, II, 186, 187, 232.

— dezvoltarea ei în capitalism — I, 235, 252, 253, 264, 265.

— ca factor al acumulării capitalului — I, 91, 223, 225.

— în agricultură — I, 66, 67, 123, II, 194, 303, 306, 355.

— dezvoltarea ei diferită în diferite ramuri ale industriei — I, 67, 262.

— și mașinile — I, 114.

Producție

— două diviziuni ale producției sociale — II, 75, 374—376.

— și consumul — I, 259, 260.

— și piața — I, 444.

— și circulația — I, 332.

— pentru propriile trebuințe — II, 368—369, 431.

— spirituală — I, 89.

— producția pe scară mare — I, 113.

— producția de masă — I, 185, 340.

— necesitatea reglementării producției — I, 126, II, 388—389.

— controlul producției prin intermediul societății — I, 190, 259.

— producția capitalistă.

legile producției capitaliste — I, 227—228, 232—233, 234, 247, II, 417—418.

scopul ei determinant — I, 198, 246, 247, 253, 254, 259—262, II, 160—161, 388—389.

— limitele ei — I, 252—253.

Producție de aur — II, 46, 75, 109, 110.*Producție de bumbac* — I, 125.*Producție de mărfuri*

— producția de mărfuri simple — I, 263, II, 143, 432—434.

— producția de mărfuri capitalistă — I, 313, 329—330, II, 178—180, 416, 417, 418—419.

Producție în masă — I, 185, 340.*Producția obiectelor de lux* — I, 111—112, 240, 339, II, 110.*Producție siderurgică* — I, 445.*Produse secundare* — I, 106.*Produse agricole* — II, 179—181.

— oscilația prețurilor în agricultură — I, 120, 123, 124.

Produs social total

- valoarea produsului social total — II, 360, 361, 370—378.
- forma naturală a produsului social total — II, 374—378.
- repartizarea produsului social total — I, 166, 172, II, 177, 178, 300, 301.

Profit — I, 19, 20, 25, 49, 217, 220, II, 86, 232, 365—366, 418.

- ca formă transformată a plusvalorii — I, 43—44, 50, 54.
- ca relație dominantă a reproducției — II, 418.
- și plusvaloarea — I, 56, 152, 163, 164, 170—171, 176, 177, 182, 217, 237, II, 365—366, 370—372, 396—397.
- masa profitului — I, 220, 228, 231, 254—255, 258, II, 230.
- creșterea ei — I, 220—224, 232, 233, 237.
- factorii care determină masa profitului — I, 226, 227.
- profit agricol
 - excedentul profitului agricol peste profitul mijlociu — II, 322.
 - reglementarea lui — II, 280—281.
 - și profitul industrial — II, 196.
- profit mijlociu — I, 14—15, 16, 156, 161, 177, 198, II, 322, 358, 359, 365—366, 370, 398—399.
- apariția sa — I, 18, 161—163, 170—171, 198, 199, 287, 288, II, 300, 301, 310, 311, 321, 322, 338.
- factorii care îi influențează creșterea — I, 182, 200.
- profit suplimentar — I, 57, 171, 181, 370, II, 183.
- diferența dintre prețul de producție general și individual — II, 183—185.
- apariția lui — I, 171, 199—202, 233, 241, 261, 267, II, 185, 186, 191, 215—226, 288, 300, 301.
- rata și mărimea profitului suplimentar — II, 230.

— limitele profitului suplimentar — II, 184.

— în industrie — II, 183, 185.

— transformarea sa în rentă funciară — II, 188—191, 216, 217, 222, 248, 265, 267—268, 276—277, 291, 301, 312.

— al comercianților — I, 318.

— al comercianților de bani — I, 326.

— în colonii — I, 241.

— profitul industrial — I, 245, 246, 289, 290, 364.

— și profitul agricol — II, 196.

— profitul provenit din înstrăinare — I, 233, 333, 397.

— împărțirea profitului — I, 360, 363, 365, 369, 383, 386, II, 398—399, 418—419, 420.

— împărțirea sa în dobândă și câștigul întreprinzătorului — I, 379—382.

— împărțirea profitului net și a dobânzii — I, 377, 378.

— caracterul salariului pentru supraveghere și conducere — I, 388, 389, 392—394, 443, 444.

— Ricardo despre profit — I, 72, 241, 245, 246.

— Smith despre profit — I, 241.

— economia politică vulgară despre profit — I, 14—19.

— false concepții în legătură cu apariția profitului — I, 45, 46, 287, 310, 311, II, 352—369.

Profit comercial — I, 19, 284—305, 315, 316.

— izvoarele profitului comercial — I, 334—335.

Proportionalitate

— între diferitele ramuri de producție — I, 181, 247, 259, II, 177, 178.

Proprietate

— a mijloacelor de producție — I, 48, 92—94, 269.

— a construcțiilor — II, 163—164.

- proprietate colectivă asupra pământului — I, 337, II, 341, 342.
uzurparea proprietății colective — II, 344—345.
 - proprietate parcelară — II, 342—351.
desființarea proprietății private — I, 269, 443, 444, II, 150, 151, 315.
 - în comunism — II, 315.
Vezi și *Proprietate funciară*.
- Proprietate asupra unui mic lot de pământ* — II, 341—351.
- împiedică dezvoltarea forțelor productive — II, 344—346.

Proprietate funciară

- caracteristici generale — II, 157—160, 164—165, 315, 354, 359, 419—420.
- exproprierea producătorilor nemijlociți de pământ — II, 139, 157, 158, 168, 169, 309, 336, 337, 359, 415—416.
- diferitele ei forme — II, 159—160, 176, 309, 342—345.
proprietatea funciară în feudalism — II, 157.
desființarea proprietății funciare în feudalism — II, 344—345.
forma proprietății funciare în capitalism — II, 157, 158, 160, 161, 421.
- desființarea proprietății funciare în capitalism — II, 291, 292.
- desființarea proprietății funciare în comunism — II, 315.
- și agricultura rațională — II, 159—163, 349—350, 351.
- mică proprietate funciară — II, 176, 316, 348, 350, 351.
Vezi și *Proprietate parcelară*.
- în colonii — II, 212, 213, 265—266, 308—309.
- Hegel despre proprietatea funciară — I, 159, II, 158, 159.
- apologetii proprietății funciare — II, 166—167.

Proprietari funciari

- caracteristica generală — II, 158, 160—161, 162, 180, 181, 312, 421, 422.
- ca proprietate funciară personificată — II, 362—363.
- în calitate de capitalist — II, 242, 291.
- și arendaș — II, 161—162, 166—169, 216, 266—267, 276—277, 291, 292, 294—295.

Proudhonism — I, 47, 349—351, 359, II, 151.

R

- Rata acumulării* — I, 244.
- Rata dobânzii* — I, 361, 382, II, 43—44, 74, 75, 166.
- în timpul perioadelor ciclului industrial — I, 363—367, II, 29—30, 33, 34, 46—47, 56, 62, 114, 129—132.
 - și rata profitului — I, 363—365, 369, 371—374, 380.
 - dobânda mijlocie — I, 166, 367—370, II, 56.
 - ratele de piață ale dobânzii — I, 367, 369, 371, 372, II, 87, 103, 117.
 - dobânda națională — I, 218.
 - rata „naturală” a dobânzii — I, 361, 367, 369.
 - tendința sa de scădere — I, 366, 367.
 - influența ei asupra pieții mondiale — I, 372—373.
- Rata profitului* — I, 49—57, 68—78, 114, 119, 143, 154, 170, 172, 173, 214, 226, 237, 243, 244, 264, 365, II, 230, 365, 397, 436.
- stimulentele producției capitaliste — I, 245, 262.

- calcularea ei — I, 153, 230—232.
 - rata anuală a profitului — I, 82.
 - rata națională a profitului — I, 146, 153, 160, 217, 218.
 - și masa profitului — I, 255, 256.
creșterea profitului în timp ce rata profitului scade progresiv — I, 220—222, 224.
 - factorii care îi influențează creșterea — I, 57—60, 67—73, 76, 78—86, 88, 90—92, 93, 94, 121, 141—144, 146, 147, 165, 169, 171, 172—173, 237, 248, 249, 322, 378, II, 281—282, 370, 395, 405—406.
influența compunerii capitalului asupra ratei profitului — I, 151—154, 156.
influența exercitată de oscilațiile prețului materiei prime asupra ratei profitului — I, 111, 119, 126.
influența timpului de rotație a capitalului asupra ratei profitului — I, 165, 230, 231, 361.
 - și salariul — II, 57, 58.
 - capitalului comercial — II, 436, 438.
 - Ricardo despre rata profitului — I, 113, 227, 244, 261, 262.
 - rata profitului mijlociu — I, 17—20, 24, 165, 171, 172, 176, 223, 289, 290, 342, 372, II, 196, 300.
există numai ca tendință — I, 371.
aparitia ei — I, 18, 19, 155, 156, 159—163, 165, 166, 171, 176, 177, 211, 267, 288, II, 396—397, 398, 401—402, 407—408, 441, 442.
calcularea ei — I, 288, 289.
factori care îi determină creșterea — I, 166, 171, 200, 313, 314.
Vezi și *Legea tendinței de scădere a ratei profitului*.
- Raționalism*
- și iraționalism — II, 317—318.
- Război*
- și cămătării — II, 142.
 - ruinarea plebeilor romani datorită războiului — II, 142.
 - ruinarea țăranilor franci datorită războiului — II, 142.
 - războiul antiacobin — II, 168—170.
 - războiul Crimeii — I, 132, 430, II, 126—127.
 - din 1792—1815 — I, 430.
 - cheltuieli de război — 431.
- Războiul civil din America* — I, 115, 116, 133.
- Războiul opiului* — I, 413.
- Recoltă proastă* — II, 29.
- Reducerea orelor de muncă* — I, 135, 136.
- Relații de producție* — II, 315, 415.
- caracterul lor istoric — II, 419—420.
 - și relațiile de repartitie — II, 415—420.
 - relațiile de producție capitaliste — I, 48, II, 138, 415—419.
contradicție între relațiile de producție și forțele de producție — I, 126, 245, 248, 252, 253, 260, 266, 269, II, 420.
- Relații de repartitie*
- apar ca relații naturale — II, 414, 415.
 - și relații de producție — II, 415—420.
 - caracterul istoric al relațiilor de repartitie — II, 420.
 - în capitalism — I, 260.
- Religie* — II, 137.
- Rentă* vezi *Rentă diferențială, rentă funciară*.
- Rentă în bani* — II, 142, 179, 224—226, 242, 318, 335.

- ca formă transformată a rentei în produse — II, 336, 337, 341.
- Rentă a minelor* — II, 314.
- Smith despre renta minelor — II, 292.
- Renta terenurilor de construcții* — II, 312—313.
- Rentă de monopol* — II, 370.
- Rentă diferențială* — II, 188, 194—196, 215, 267, 268, 288, 295, 308, 361, 371, 397—398.
- apariția ei — II, 266—267, 276—277, 303, 312.
- pe cel mai prost pământ cultivat — II, 278—285.
- Rentă diferențială I — II, 191—214, 250, 267.
- condițiile apariției ei — II, 192, 217, 247, 255, 267, 268, 308, 343—347.
- și renta diferențială II — II, 218—220, 223, 224, 233, 234, 248, 255, 267, 277.
- cauzele ridicării și scăderii ei — II, 309, 224.
- Rentă diferențială II — II, 309, 215—226.
- condițiile apariției ei — II, 218, 221, 222, 246, 255, 267, 268.
- și renta diferențială I — II, 218—220, 223, 224, 233, 234, 248, 255, 267—268, 277.
- în condițiile prețului de producție constant — II, 227—234, 253, 264, 265, 274.
- în condițiile scăderii prețului de producție — II, 235—250, 256, 260, 261, 264, 265.
- în condițiile creșterii prețului de producție — II, 251—265, 274, 275—276.
- Rentă funciară* — II, 160—161, 165—168, 176, 178—181, 300, 303, 304, 312—319, 321, 322, 336, 370—372, 407—408, 420.
- ca formă a profitului suplimentar — II, 188—190, 216.
- rata ei — I, 245.
- cauzele creșterii ei — II, 163—165, 169—172, 179—181.
- cauzele scăderii ei — II, 264—267.
- și prețul de monopol — II, 314, 315.
- și dobânda — II, 164—166.
- capitalizarea rentei funciare — II, 165, 166, 190, 211, 343.
- formele ei precapitaliste — II, 142, 176, 179, 225—226, 242, 318, 325—335, 337, 341.
- Petty despre renta funciară — II, 323.
- Smith despre renta funciară — II, 158, 307, 312.
- Ricardo despre renta funciară — II, 191, 192, 222.
- economiștii burghezi despre renta funciară — II, 286—287, 321—325.
- renta funciară absolută — II, 301—304, 310, 342.
- Vezi și *Rentă diferențială*.
- Rentă în muncă* — II, 329—334, 341.
- Rentă naturală* — II, 176 ; vezi și *Rentă în produse*.
- Rentă viageră* — I, 348.
- Renta în produse* — II, 176, 325—327, 332—334, 337, 341.
- Rentieri* — I, 366, 367, II, 53, 444.
- Repartiție*
- a muncii sociale — II, 416—417.
- repartiția proporțională a muncii între ramurile de producție — II, 177, 178.
- a produsului social total — I, 166, 172, II, 300—301.
- a capitalului social — I, 166, 172—173, II, 209—210.
- repartizarea proporțională a capitalului între ramurile de produc-

- ție — I, 50, 245, 246, 371, II, 300—301.
- a plusvalorii — 50, 245, 246, 371, II, 300—302, 321, 358, 359, 370, 372, 386—387, 398—399.
- Reproducție* — I, 31, 188, 189, 307, 308, II, 328, 418—419.
- a relațiilor de producție capitaliste — II, 377, 408—409, 416.
- a forței de muncă și a clasei muncitoare — I, 120, 191, 217, 250, II, 176, 359, 371, 396.
- a capitalului social — II, 374, 381—382.
- a capitalului fix — I, 85, 86, 119, 120.
- a capitalului constant — II, 25, 373, 374, 384, 386.
- a capitalului variabil — II, 377.
- și circulația banilor — II, 75, 76, 377.
- și criza — I, 307.
- stagnarea reproducției — I, 123, 273, II, 28.
- reproducție simplă — I, 191.
- schema reproducției simple — II, 376.
- condițiile reproducției simple — II, 373, 386—387.
- reproducție lărgită — I, 191, II, 21, 417—418.
- *Vezi și Acumularea capitalului.*
- reproducția lărgită în comunism — II, 412—413.
- Revoluție industrială* — I, 79.
- Revoluție socialistă* — I, 266, II, 315.
- Rezervă*
- de materii prime — I, 118, 119.
- Rezervă de bani* — I, 278.
- Rezervă de mărituri* — I, 270, 271.
- Reziduuri (deșeuri)*
- ale producției — I, 106, 115, 116.
- ale consumului — I, 106.
- utilizarea lor — I, 87, 88, 106—108, 124 ;
- condiții pentru folosirea lor — I, 88, 106—107.
- economii realizate prin reducerea cantității de deșeuri — I, 89, 108, 109.
- Risipă*
- a vieții și sănătății muncitorilor — I, 93—97, 99.
- de timp de muncă socialmente necesar — I, 190.
- Roma* — I, 295, 336, 429, II, 137, 139, 140, 142, 325, 326.
- România* — II, 341, 342.
- Rusia* — I, 14, II, 68, 109.
- obștea sătească — II, 266.
- comerțul — I, 338, II, 433.
- producția capitalistă — I, 337, 338.
- S
- Salariu*
- ca formă a valorii forței de muncă — I, 39, 44, 296, 360, 361, II, 370—372, 396, 397.
- apare ca preț al muncii — II, 355, 356.
- ca formă a venitului muncitorului — II, 359, 360, 363—364, 371, 377, 390, 406—407, 415.
- și capital variabil — I, 120, 121, 164—165, II, 371, 372, 377.
- și plusvaloare — I, 58, 59, 369, 370.
- și plusvaloarea și rata profitului — I, 71, 72—73, 205—207, II, 58, 396, 397, 405—406.

- și prețul de producție — II, 404—405.
 - limita minimă a salariului — II, 396—397.
 - scăderea salariului sub valoarea forței de muncă — I, 237, II, 280—281.
 - cauzele creșterii sau scăderii lui — I, 120, 135, 171, 206, 207, 222, 243, II, 57, 169—171, 222, 394, 395, 398—399, 405, 406.
 - tendința de scădere a salariului — I, 303, 304.
 - lupta pentru mărirea salariului — I, 135.
 - salariul cu bucată — I, 91, 136.
- Schimbare a valorii* — I, 36—39, 142, 143, 209, II, 188, 322, 371.
- mărfii — I, 168, 169, 170, 174, 208, 263.
 - a mărfii-bani — I, 142.
 - de capital — I, 142—144.
- Schimb* — I, 349, 350, II, 117—118.
- evoluția schimbului de mărfuri — I, 181, 321, 333—336, II, 431, 432, 434.
 - al mărfurilor ca produse ale capitalului — I, 178, 179.
 - al mărfurilor la valoarea lor — I, 178, 179—180.
 - la prețurile de producție — I, 180.
 - dintre cele două sectoare ale producției sociale — II, 75, 375, 376.
- Sclavagism* — I, 39, 180, II, 12, 140—141, 142, 166—167, 176, 329, 417—418.
- relații de producție — I, 329, 330, II, 368—369.
 - relații de proprietate — II, 315.
 - munca de supraveghere — I, 389—392.
 - comerțul în sclavagism — I, 329, 335, 336.
- Scoția* — II, 69—71, 103, 106, 107.
- Semifabricate* — I, 117, 118.
- Silvicultură* — II, 160—161, 307—308, 309.
- Sistem colonial* — I, 333, 336, 337.
- Sistem de asigurări* — I, 213, II, 386—387.
- Sistem de credit* — I, 116, 199, 268, 280, 282, 307, 367, 448, II, 24, 25, 89, 116, 137, 143—144, 150—151, 152.
- premisele lui — I, 406, II, 150—151.
 - ca principală pirghie în perioada de trecere de la modul de producție capitalist la cel comunist — I, 448, II, 151—152.
 - grăbește dezvoltarea forței productive — I, 448.
- Sistem monetar* — I, 460, II, 81, 116, 135—136, 324.
- Socialism* vezi *Comunism*.
- Socialism utopic* — II, 148, 149, 151, 152.
- Societăți comerciale* — II, 435—436.
- Societăți de asigurare* — II, 384—385.
- Societăți pe acțiuni* — I, 162, 268, 393—396, 443—447, II, 16, 23, 438.
- ca trecere la o nouă formă de producție — I, 445, 447.
 - și rata profitului — I, 243, 443, 444.
 - împărțirea profitului în societățile pe acțiuni — I, 377.
 - rolul capitalistului în societățile pe acțiuni — I, 443, 444.
 - diferite forme de societăți pe acțiuni — I, 444, 445, II, 443.
 - în Germania — I, 445, II, 443.

- în Anglia — I, 445.
- Spania* — II, 436, 437.
- Speculă* — I, 211, 246, 311, 365, 369, 413, 415, 443, 446, 448, II, 16, 26, 31, 32—33, 35, 57—59, 83, 210—211.
- speculă cu casele — II, 164, 235, 313, 314.
- Speculă cu acțiuni ale căilor ferate* — I, 367, 417, II, 31, 443.
- Statele Unite ale Americii* — I, 84.
- industrie — I, 126.
- relații agrare — II, 161, 210—212.
- sistemul financiar și comerțul exterior — II, 37, 110, 127, 128.
- imigrare — II, 170.
- războiul civil din America — I, 115, 116, 133.
- Statistică burgheză* — I, 84.
- Stat* — I, 390, 445, II, 329—330.
- în calitate de proprietar al plus-produsului în modul de producție capitalist — I, 335.
- Stocare de mărfuri* — I, 308.
- Subproducție* — I, 188.
- Substanță de valoare* — I, 152, 168—169, 174, 200—201, 212, 385, II, 286—287.
- Superstiție* — I, 126.
- Supramuncă* — I, 49, 101—103, 150, 152, 217, 218, 338, 404, II, 139, 174—177, 232, 322, 329—330, 357, 358, 371, 372.
- baza naturală a supramuncii — II, 174—176, 177.
- în schavagism — II, 357.
- în feudalism — II, 328—331.
- în capitalism — II, 357.
- în comunism — II, 357, 412—413.
- Suprapopulație relativă* — I, 221, 222, 239, 240, 252—254, 238, 259, 260, 268, II, 170—171.
- și productivitatea muncii — I, 226, 367.
- Supraproducție* — I, 254, II, 35, 37.
- de capital — I, 253—259.
- supraproducție absolută — I, 254, 255.
- supraproducție relativă — I, 125, 188, 254, 260, II, 213—214.
- supraproducție cronică — I, 444.
- sistemul de credit ca principală pirghie a supraproducției — I, 448.
- economiștii despre supraproducție — I, 259, 260.

Ș

Șomaj — I, 135.

Știință — I, 90, 109, 316, 340, II, 299—300, 355.

Știința naturii — I, 89, 90, 268, II, 309.

T

Tehnologie

— Influența noilor procedee asupra timpului de producție — I, 79.

Telegrafie — I, 314.

Teoria abstenenței — I, 446.

Teoria utilității marginale — I, 16.

Teorii asupra banilor

— Currency principle — I, 424, 453, 459, 461, II, 101—108.

— little schilling men — II, 83, 104.

— teoria banilor a lui Ricardo — II, 91, 92.

Termen de arendă — II, 162, 163, 164, 216, 248, 291—292.

Tezaurizare — I, 325, 461, 462, II, 109, 111, 135—136, 137, 141, 142.

- cele două forme ale teaurizării — I, 323.
- rezervă de metal nobile — II, 63—64, 111, 112.
Vezi și *Aur*.
- Timp de circulație* — I, 279, 280, 282, 292, 307, 312, II, 365—366.
- scurtarea timpului de rotație — 78, 79.
- Timp de muncă*
- timp de muncă socialmente necesar — I, 94—95, 144, 189, 250, 267, II, 177, 178, 183, 186, 418—419, 432, 433.
- prelungirea excesivă a timpului de muncă — I, 119.
- cheltuirea timpului de muncă social — I, 190.
- timp de muncă suplimentar — I, 250.
- reducerea timpului de muncă absolut — I, 260.
- în comunism — I, 190, II, 358, 388—389.
- Timp de producție* — I, 279, 280, 307.
- scurtarea timpului de producție — I, 78, 79.
- Timp de rotație* — I, 315, 316.
- suma timpului de producție și de rotație — I, 78.
- acțiunea timpului de rotație asupra producerii de plusvaloare — I, 80.
- influența lui asupra ratei profitului — I, 78—82, 146—147, 154—156, 165, 166, 361.
- Tipuri de sol* — II, 193—201, 203—213, 224, 225, 227, 228.
- Titlu de proprietate* — II, 12, 13, 15, 22, 23, 176, 315.
- Tradiție* — II, 331, 332.
- Tribut* — II, 143—144.
- al Indiei către Anglia — II, 123, 133.
- Trusturi* — I, 126, 445, II, 16, 34, 443.
- Tunis* — II, 444.
- T**
- Țărănime* — I, 127, 218, II, 138, 430—432, 435.
- exproprierea pământurilor — II, 139, 157, 158, 160, 168, 169, 309, 336, 337, 359, 416.
- mica țărănime — I, 46, 127, II, 139, 142, 143, 168—169, 232, 347—348, 411—412.
- Yeomanry — II, 344—345.
- Țesătorie* — I, 338.
- V**
- Valoare* — I, 94, 144, 315, 404, II, 186, 286—287, 353—355, 386—387, 405—406, 407, 428, 432.
- o relație socială — II, 180, 181, 203, 209—210, 354.
- măsura valorii — II, 52.
- valoarea individuală și socială — I, 183—186.
- a produsului social total — II, 359, 360—361, 370—376.
- a capitalului social total — I, 169, II, 370.
- deprecierea capitalului — I, 239, 247, 251, 252, 255—257, 404.
- și rata profitului mijlociu — I, 156, 172, 211.
- economiștii despre valoare — I, 201.

- economiștii vulgari despre valoare — II, 426—429.
 - Vezi și *Valoare de piață*, *Valoarea mărții*.
 - Valoare de întrebuințare* — I, 185, 187, 189, 221, 282, 355, II, 177—179, 189, 354—356.
 - și producția capitalistă — I, 197—198, 222, II, 117—118.
 - Valoare de piață* — I, 200—201, II, 202, 361.
 - și valoare individuală — I, 181, 182, 185—189.
 - și reglementarea sa — I, 185, 187, 188, 190.
 - și prețul de piață — I, 188, 193, 198, 201, 202, 208.
 - Valoare de schimb* — I, 184, 280, II, 60, 178, 179, 189, 355.
 - Valoare nouă* — I, 35—39, II, 374, 365—366, 403—404, 406—407, 411—412.
 - împărțirea sa în venituri — II, 414.
 - Valoarea mărții*
 - părțile sale componente — I, 31—39, 42, 43—44, 45, 153, 166, II, 371—381, 383—384, 388—391, 403—404, 406—408.
 - Ricardo despre valoarea mărții — I, 186.
 - Smith despre valoarea mărții — II, 380.
 - economiștii burghezi despre valoarea mărții — I, 186, II, 383—384.
 - Valorificarea capitalului* — II, 11—12.
 - Veneția* — II, 437.
 - Venit* — I, 117, 197, II, 403—404, 405.
 - ca relație sau formă a repartiției — II, 414.
 - izvoare ale venitului — II, 99—100, 354, 360—362, 363—364, 372, 376, 377, 384, 385—386, 421—422.
 - venit național — II, 376.
 - venit net — II, 377, 378.
 - venit brut — II, 377, 378.
 - al muncitorului și al clasei muncitoare — II, 360, 363—364, 377, 390, 415, 421, 422.
 - capitalistului și al clasei capitaliștilor — I, 308, II, 360, 362, 417—418, 421, 422.
 - proprietarul funciar — II, 421, 422.
 - ca sursă a acumulării capitalului de împrumut — II, 47—49.
 - forma bănească a venitului — I, 450, 452.
 - Smith despre venit — II, 363—364, 371.
 - Ricardo despre venit — II, 379.
 - critica teoriilor burgheze — II, 378—382, 383—384, 388—389.
 - Venit național* — II, 377, 378 ; vezi și *Venit*
 - Vite*
 - ca marfă-bani — II, 433.
- Y
- Yeomanry* — II, 344—345.
- Z
- Zi de muncă*
 - împărțirea acesteia în timp de muncă necesar și timp de muncă suplimentar — II, 371, 372, 396—397.
 - limitele ei (limite minimale și maxime) — II, 396—397.
 - durata zilei de muncă și rata plusvalorii și a profitului — I, 58, 59, 85, 86, 218, 222, 235, 236.
 - durata zilei de muncă și intensitatea muncii — I, 200, 218, 235, 236.
 - durata zilei de muncă și gradul de exploatare a muncii — I, 200, 222, 235, 236.
 - lupta muncitorilor pentru reducerea zilei de muncă — I, 114, 134—135, II, 364—365.

Tabloul de greutate, măsuri și monede

Tonă (ton) = 20 hundredweights	1 016,05 Kg.
Pfund = 16 uncii	453,592 g.
Uncie	28,349 g.

Măsuri de lungime

Mila engleză (British mile)	1 609,329 m.
Picior (foot)	30,480 cm.
Țol (inch)	2,540 cm.
Cot (prusian)	66,690 cm.

Măsuri de suprafețe

Acru	4 046,7 m ²
Hectar = 100 ari	10 000 m ²
Țol pătrat	6,452 cm ²

Măsuri de volum

Quarter = 8 busheli	aprox. 291 l.
Bushel = 8 galoni	36,349 l.
Setier (veche măsură de cereale franceză)	156 l.
Modius (măsură de cereale romană în antichitate)	8,75 l.
Schefell	aprox. 54,9 l.
Picior cub	28,3 l.

Monede

Liră sterlină (pound sterling) = 20 șilingi	20,43 mărci
Șiling (shilling, sh) = 12 pence	1,02 mărci
Penny (penny, pence) = 4 farthingi	8,51 pfeningi
Farthing = 1/4 penny	2,12 pfeningi
Guinea (guinea) = 21 șilingi	21,45 mărci
Sovereign (monedă de aur = 1 liră engleză)	20,43 mărci
Franc (franc, fr.) = 100 centime	80 pfeningi
Gulden (monedă olandeză)	aprox. 1,70 mărci
Floren (monedă florentină)	
Ass (monedă de aramă romană)	

CARTEA A TREIA
 PROCESUL DE ANSAMBLU AL PRODUCȚIEI
 CAPITALISTE

PARTEA A II-A

SECȚIUNEA A CINCEA

*Scindarea profitului în dobîndă
 și beneficiul întreprinzătorului.*

Capitalul purtător de dobîndă (Continuare)

Capitolul douăzeci și nouă. <i>Părțile componente ale capitalului bancar</i>	7
Capitolul treizeci. <i>Capitalul bănesc și capitalul real. I</i> (Creditul comercial. Capitalul bănesc și capitalul real în diferitele faze ale ciclului industrial) *	21
Capitolul treizeci și unu. <i>Capitalul bănesc și capitalul real. II</i> (Continuare)	39
(Transformarea banilor în capital de împrumut. Masa capitalului de împrumut este independentă de cantitatea banilor aflați în circulație. Transformarea capitalului sau a venitului în bani, care se transformă în capital de împrumut)	
1. Transformarea banilor în capital de împrumut	—
2. Transformarea capitalului sau a venitului în bani, care se transformă în capital de împrumut	46
Capitolul treizeci și doi. <i>Capitalul bănesc și capitalul real. III</i> (Sfîrșit)	49
(Formarea capitalului de împrumut prin eliberarea capitalului real. Observații generale. Concluzii)	
Capitolul treizeci și trei. <i>Mijloacele de circulație în sistemul de credit</i>	65

* Cuvintele din paranteză au fost incluse în titlu de Engels. — *Nota red.*

Capitolul treizeci și patru. <i>Currency principle și legislația bancară engleză din 1844</i>	91
Capitolul treizeci și cinci. <i>Metalul nobil și cursul schimbului</i> .	109
I. Mișcarea rezervei în aur	—
II. Cursul schimbului	118
Cursul schimbului cu Asia	120
Balanța comercială a Angliei	134
Capitolul treizeci și șase. <i>Relații precapitaliste</i>	137
Dobînda în evul mediu	154
Avantajele bisericii de pe urma interzicerii dobînzii	156

SECȚIUNEA A ȘASEA

Transformarea profitului suplimentar în rentă iunclară

Capitolul treizeci și șapte. <i>Introducere</i>	157
Capitolul treizeci și opt. <i>Renta diferențială : considerații generale</i>	182
Capitolul treizeci și nouă. <i>Prima formă a rentei diferențiale (renta diferențială I)</i>	191
Capitolul patruzeci. <i>A doua formă a rentei diferențiale (renta diferențială II)</i>	215
Capitolul patruzeci și unu. <i>Renta diferențială II — primul caz : prețul de producție constant</i>	227
Capitolul patruzeci și doi. <i>Renta diferențială II — al doilea caz : prețul de producție în scădere</i>	235
I. Productivitatea investiției de capital adiționale este constantă	—
II. Rata productivității capitalurilor adiționale este în scădere	243
III. Rata productivității capitalurilor adiționale este în creștere	244
Capitolul patruzeci și trei. <i>Renta diferențială II — al treilea caz : prețul de producție în creștere. Rezultate</i>	251

Capitolul patruzeci și patru. <i>Renta diferențială chiar și pe cel mai prost pământ cultivat</i>	278
Capitolul patruzeci și cinci. <i>Renta funciară absolută</i>	288
Capitolul patruzeci și șase. <i>Renta terenurilor de construcții. Renta minelor. Prețul pământului</i>	312
Capitolul patruzeci și șapte. <i>Geneza rentei funciare capitaliste.</i>	321
I. Introducere	—
II. Renta în muncă	328
III. Renta în produse	332
IV. Renta în bani	335
V. Sistemul exploatării în parte și proprietatea țărănească parcelară	340

SECȚIUNEA A ȘAPTEA

Veniturile și sursele lor

Capitolul patruzeci și opt. <i>Formula trinitară</i>	352
I.	—
II.	354
III.	355
Capitolul patruzeci și nouă. <i>Cu privire la analiza procesului de producție</i>	370
Capitolul cincizeci. <i>Iluzia creată de concurență</i>	390
Capitolul cincizeci și unu. <i>Relații de repartitie și relații de producție</i>	414
Capitolul cincizeci și doi. <i>Clasele</i>	421
<i>Friedrich Engels. Completare la cartea a treia a „Capitalului”</i>	423
I. Legea valorii și rata profitului	426
II. Bursa	445

Adnotări și indici

Citate în limbi străine	451
Adnotări	453
Indice bibliografic cuprinzând lucrările menționate de Marx și Engels . . .	463
Indice de nume	472
Indice de materii	480

Ilustrații

Coperta ediției întâi germane a părții a II-a a volumului al III-lea al „Capitalului”	9
Prima pagină a manuscrisului lui F. Engels „Legea valorii și rata profitului” .	427

Apărut — septembrie 1973
Format 16/604×900. Coli editură 40,61. Coli tipar
32,50.

Tiparul executat sub comanda
nr. 6 989/20 039 la Combinatul poligrafic
„Casa Științei”, Piața Științei nr. 1,
București,
Republica Socialistă România

